BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ DOKTORA PROGRAMI

DEMOKRASİDE GERİLEME (*DEMOCRATIC BACKSLIDING*) SÜRECİNİN KAVRAMSAL VE OLGUSAL İNCELENMESİ: TÜRKİYE-POLONYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
TAYYAR SÜNGÜ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İSMAİL AYDINGÜN

ANKARA-2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Doktora Programı çerçevesinde Tayyar SÜNGÜ tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 03 / 02 / 2025

Tez Adı: Demokraside Gerileme (*democratic backsliding*) Sürecinin Kavramsal ve Olgusal İncelenmesi: Türkiye-Polonya Örnekleri üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz.

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu) **İmza**

Prof. Dr. İsmail AYDINGÜN, Başkent Üni. (Tez Danışmanı)

Dr. Öğr. Üyesi Erdem DAMAR, Başkent Üni. (TİK Üyesi)

Dr. Öğr. Üyesi K. Aydın GÜNDÜZ, TOBB ETÜ (TİK Üyesi)

Prof. Dr. Menderes ÇINAR, Başkent Üni. (Üye)

Prof. Dr. Özgün ERLER BAYIR, İstanbul Üni. (Üye)

ONAY

Prof. Dr. Banu Eligür
Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler
Enstitüsü Müdürü
Tarih: 03 /02 /2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

Tarih: 25 /02/ 2025

Öğrencinin Adı, Soyadı	: Tayyar SÜNGÜ
Öğrencinin Numarası	: 21810284
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı	: Siyaset Bilimi Doktora Programı
Danışmanın Adı, Soyadı	: Prof. Dr. İsmail AYDINGÜN
Tez Başlığı	: Demokraside Gerileme (*democratic backsliding)* Sürecinin Kavramsal ve Olgusal İncelenmesi: Türkiye-Polonya Örnekleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz.

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 488 sayfalık kısmına ilişkin, 25/02/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:
1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esasları"nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

25 /02 / 2025

Prof. Dr. İsmail AYDINGÜN

İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın başlangıç aşamasından sonlandırılmasına kadar her aşamada bana engin bilgi ve tecrübeleriyle destek olan, nezaketiyle moral veren tez danışmanım Prof. Dr. İsmail Aydıngün'e çok teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte yaptıkları değerli girdilerle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan, Tez İzleme Komitesindeki hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Erdem Damar ve Dr. Öğr. Üyesi K. Aydın Gündüz'e ayrıca teşekkür ederim.

Değerli hocalarım, 'demokrasi' ve 'demokraside gerileme' kavramları gibi derinlikli konuları, siyaset biliminin en zor alanlarından biri olan "karşılaştırmalı politika" alanında incelememe yardımcı olacak çok değerli katkılarda bulundular. Bu katkıların tezin bilimsel yönüne ve tezi sonuçlandırmama büyük destek sağladığını özellikle ifade etmek isterim.

Yukarıda değerli katkılarını ifade ettiğim hocalarıma ilave olarak, Tez Savunma Jürisinde görev alan Prof. Dr. Menderes Çınar ve Prof. Dr. Özgün Erler Bayır'a da yapıcı eleştirileri için ayrıca teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca en zor anlarımda yanımda olan, bu zorlu süreçte destekleriyle bana huzur ve güç veren, sevgili eşim Burçak ile kızlarım Çağıl Zeynep ve Nazlım İlke'ye müteşekkirim. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır.

ÖZET

Demokraside gerileme son yıllarda bir fenomen haline dönüşerek dünya demokrasilerinde etkisini hissettirmekte ve en ileri demokrasi olarak ifade edilen ülkelerin dahi bu gerilemenin etkisinden kendilerini kurtaramadıkları görülmektedir. Bu tez çalışması, demokraside gerilemenin neden/niçin oluştuğunu analitik olarak, Türkiye-Polonya örnekleri üzerinden karşılaştırmalı, retrodüktif ve sistem yaklaşımıyla incelenmeye çalışmaktadır. Bu sebeple demokrasi kavramı sistemsel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu çalışmanın öncelikli hedefi, daha genel bir bakışla ve bir sistem yaklaşımıyla demokraside gerilemenin 'niçin/neden' oluştuğunu anlamaya çalışmak ve demokraside gerilemenin kuramsal boyutuna katkı sağlamaktır.

Bu bağlamda tezin temel argümanı, demokraside gerilemenin, demokratik bir sistemde esas olarak aktör ve yapı arasındaki gerilimle oluşan, entropinin de yükselmesiyle birlikte meydana gelen düzensizliğin bir sonucu olduğu, kronik bir karakter taşıdığı ve aynı zamanda izlek bağımlı bir süreç olduğu ve bu sürecin belirli evrelerden, kritik dönüm noktalarından geçerek belirli bir aşamaya doğru evrildiğidir. Nitekim bu çalışma göstermiştir ki demokratik sistemde başlayan sıkıntılar ve adına günümüzde 'demokraside gerileme' denilen olgu, demokrasiye geçişle başlayan ve demokratik sistemin olgunlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan, aşama aşama gelişerek derinleşen aktör-yapı mücadelesinin demokratik sistem üzerinde yarattığı aşırı baskı sonucunda oluşmaktadır.

Çalışmanın sistem boyutunda, demokratik sistem tasarımı, David Easton'un politik sistem teorisinden yararlanılarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Tasarlanan sistemin analitik boyutunu daha da derinleştirmek için demokratik sistemle evren arasında analojik bir ilişki kurularak, demokratik sistemin de evrene benzer işleyen bir yapısının olduğu ve evrendeki gibi demokratik sistemde de entropinin var olduğu kabul edilmiştir. Ancak demokratik sistem, evren gibi kapalı bir sistem değildir. Aksine politik sistem gibi tüketen *(dissipative)* bir yapıda, açık, yaşayan, *negentropic* bir yapıdadır. Demokratik sisteme, özellikle katılımla, dışarıdan enerji verildiğinde -diğer ifadeyle demokratik sistemi güçlendirici adımlar atıldığında- sistemdeki entropinin azalacağı ve demokratik sistemin tekrar kendi homeostatik dengesine kavuşacağı, bunun da demokraside gerilemeyi yavaşlatabileceği değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak demokraside gerileme, demokrasinin temel özelliklerinden birinde ya da birkaçında gözlenecek olumsuzlukla tanımlanabilecek kadar basite indirgenecek bir olgu

değildir. Bu çalışma şunu da göstermiştir ki demokratik sisteme içkin entropinin varlığı ister pekişmiş ister pekişmemiş demokrasi olsun, demokratik sistemleri gelecekte de bu fenomen ile karşı karşıya bırakacaktır. Pekişmemiş demokrasiler açısından en sıkıntılı konu bu sürecin doğru yönetilememesinden dolayı sürecin uzaması ve bu durumun demokratik sistemdeki entropiyi yönetilemeyecek bir boyuta taşıması, sistemin kendisini kapatması, ülkenin otoriterleşmesi ve akabinde otokrasi eşiğiyle karşı karşıya kalınmasıdır. Pekişmiş demokrasileri tüm bu risklerden koruyan ise demokratik sistemlerindeki açık, *negentropic* yapı ve çevrenin/toplumun demokratik sistemle olan sağlıklı etkileşimidir.

ANAHTAR KELİMELER: Demokratik sistem, demokraside gerileme, entropi, aktör-yapı, Türkiye-Polonya.

ABSTRACT

The democratic backsliding has become a phenomenon in recent years, and it has been widely impacting the democracies in the world. It has even been seen that the most advanced democracies cannot protect themselves from this effect. This study attempts to determine why democratic backsliding has occurred and to analytically examine it in the examples of Turkey and Poland, through a comparative, reproductive, and system approach. For this reason, democracy is tackled through a systematic approach.

From a more general perspective and a system approach, the primary aim of this study is to try to understand 'why' democratic backsliding has become and to contribute to the theoretical dimension of democratic backsliding. In this context, the main argument of the thesis is that the democratic backsliding is a result of the disorder that occurs in a democratic system mainly due to the tension between the actor and the structure, together with the increase in entropy, that it has a chronic character and is also a path-dependence process, and that this process evolves towards a certain stage by passing through certain stages and critical junctures. Indeed, this study has indicated that the problems that begin in the democratic system and create the phenomenon called 'democratic backsliding' today stem from the excessive pressure of actor-structure struggle which starts through the transition to democracy. It develops with the consolidation of the democratic system and gradually develops and deepens.

In the system dimension of the study, the democratic system design has been developed by utilizing David Easton's political system theory. To further deepen the analytical dimension of the designed system, an analogical relationship was established between the democratic system and the universe, and it was accepted that the democratic system has a structure that functions similarly to the universe and that there is entropy in the democratic system as in the universe. However, the democratic system is not a closed system like the universe. On the contrary, it is a dissipative structure, open, living, and negentropic like the political system. It is considered that when energy is given to the democratic system, especially through participation, from outside - in other words, when steps are taken to strengthen the democratic system - the entropy in the system will decrease and the democratic system will regain its homeostatic balance, which can slow down the democratic backsliding.

As a result, democratic backsliding is not a phenomenon that can be defined as a negative aspect observed in one or more of the basic characteristics of democracy. This study has shown that the existence of entropy inherent in the democratic system will continue to face this phenomenon in the future, whether it is a consolidated or unconsolidated democracy. The most problematic issue for unconsolidated democracies is that this process is prolonged due to the inability to manage it correctly, and this situation increases the entropy in the democratic system to an unmanageable level, the system closes itself, the country becomes authoritarian and then faces the threshold of autocracy. What protects consolidated democracies from all these risks is the open, negentropic structure in their democratic systems and the healthy interaction of the environment/society with the democratic system.

KEY WORDS: Democratic system, democratic backsliding, entropy, actor-structure, Turkey-Poland.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR……i

ÖZET……..ii

ABSTRACT……..iv

İÇİNDEKİLER……vi

TABLOLAR LİSTESİ…… ix

ŞEKİLLER LİSTESİ…… x

SİMGLER VE KISALTMALAR LİSTESİ……..xi

GİRİŞ……...1

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÇERÇEVESİ…….. 13

1.1. Araştırmanın Problemi…… 13

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri……..13

1.3. Araştırmanın Çerçevesi…….21

2. BÖLÜM: DEMOKRASİ VE DEMOKRASİDE GERİLEME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KURAMSAL VE KAVRAMSAL İNCELENMESİ…….31

2.1. Demokrasi ve Demokraside gerileme Arasındaki İlişkinin Kavramsal Analizi……..31

2.2. Demokrasi Kavramı……..41

2.3. Sistem Olarak Demokrasi……..60

2.4. Demokratik Bir Sistem İçinde Demokraside Gerilemenin Oluşması Süreci……69

3. BÖLÜM: DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNDE AKTÖR-YAPI ÇATIŞMASI…… 88

3.1. Demokratik Bir Sistemde Aktör-yapı Çatışması…….. 88

3.1.1. Elitizm ve demokraside gerilemede elitlerin rolü……103

3.1.2. Aktörün halk kavramını manipülasyonu (halk yardakçılığı), popülizm ve kutuplaşmayla birlikte yapı karşısındaki gücünü artırması…….111

3.2. Yapısal Bozulma, Kurumların Zayıflaması…….123

3.2.1. Yasama-yürütme mücadelesi, yürütmenin güçlenmesi……...132

3.2.2. Yargının siyasallaşması…….. 142

3.3. Devletin Ele Geçirilmesi, Devletin Özerkliğini Yitirmesi ve Aktörün Üstünlüğünü İlan Etmesi (Otoriter Dönem) ……..145

4. BÖLÜM: POLONYA'DA DEMOKRASİDE GERİLME SÜRECİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ…….154

4.1. Doğu Avrupa'da Yaşanan Demokrasiye Geçiş Süreci……154

4.2. Polonya'da Ana Hatlarıyla Demokratikleşme Süreci……..158

4.3. Polonya'da Ekim 2023 Seçimlerine Kadarki Dönemde Demokraside Geriye Gidiş……... 166

4.4. Polonya'da Demokratik Sistemde Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışması……171

5. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ…… 197

5.1. Türkiye'de Cumhuriyet Sonrası Dönemde Ana Hatlarıyla Demokratikleşme Çabaları……. 197

5.2. Türkiye'de Ulus Devlet sonrası Siyasal İslam'ın Gelişimi ve AKP'yi İktidara Taşıyan Sürecin Oluşumu.…… 209

5.3. Türkiye'de Demokratik Sistemin 2002 Yılından İtibaren İzlediği Süreç, Demokraside Geriye Gidiş ve Aktör Yapı İlişkisi…… 219

5.4. Türkiye'de Demokratik Sistemde 2014 Yılındaki Cumhurbaşkanı Seçimlerinden 2023 Yılındaki Cumhurbaşkanı ve Genel Seçimlere Kadar Olan Dönemde Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışmasının Şiddetlenmesi …… 241

6. BÖLÜM: DEMOKRASİDE GERİLİME SÜRECİNİN TÜRKİYE VE POLONYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ…… 264

6.1. İki Ülke Arasındaki Benzerlikler……264

6.2. 2023 Seçimlerine Kadar Olan Süreçte Her İki Ülkedeki Demokraside Gerilemenin Analizi (3. Safha)…….. 268

6.2.1. Her iki ülkede demokraside gerileme süreci…….. 273

6.2.2. Aktörün seçimle iş başına gelmesi…… 274
6.2.3. Demokratik konsolidasyonun sorgulandığı süreç……. 276
6.2.4. Halk yardakçılığı/popülizm…… 280
6.2.5. Yapısal bozulma ve kontrol-denge sisteminin kaybolması…… 286
6.2.6. Aktörün gücünü maksimize etmesi…… 287
6.3. Demokraside Gerilemede Otoriterleşme Eşiği ve Otoriterleşmenin Takip Ettiği Süreç (4. Safha)…… 299
6.4. Polonya ve Türkiye Örneğinden Hareketle Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışması Sonuçları ve Bu Çatışmanın Takip Ettiği Süreç…… 302
6.4.1. Aktör/iktidar ve muhalefet……..305
6.4.2. Siyaset kurumu……306
6.4.3. Sosyokültürel etki……... 306
6.4.4. Ekonomi……..307
6.4.5. Halk kavramı……...307
6.4.6. Medya…….313
6.4.7. Elitler…….. 314
6.4.8. Kamusal yapı…….. 317
6.4.9. Kamusal alan……...324
6.4.10. Devlet ve sivil toplum…… 324
6.4.11. Dış politika ve hegemon güçlerin etkisi…… 326
7. SONUÇ……...329

KAYNAKÇA……345

EKLER…… 378

EK-1 Demokrasinin Ontolojik ve Normatif Boyutları……. 378
EK-2 Türkiye ve Polonya'nın Farklı ve Benzer Tarafları…… 387
EK-3 Demokraside gerileme Bağlamında Her İki Ülkenin Benzer Tarafları…… 447
EK-4 Demokraside gerilemenin Süreçsel Açıklaması……465

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1 2023 Seçimleri Öncesi Çeşitli Demokrasi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye-Polonya Demokrasi Değerlendirmeleri…… 16

Tablo 2 Derecelendirme Kuruluşlarının Değişkenleri…… 48

Tablo 3 Demokrasinin Ontolojik ve Normatif Yaklaşımlardan Çıkan Sonuçları. 51

Tablo 4 Aktör ve Yapı Arasındaki Muhtemel Çatışma Alanları……102

Tablo 5 2023 Seçimlerine Kadar Olan Süreçte İki Ülkede Demokraside Gerilemeye Neden Olan ve Demokratik Sistemde Entropiyi Artıran Olgular……305

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1 Demokraside Gerileme Süreci……. 9

Şekil 2 Kavramsallaştırma Modeli……25

Şekil 3 Acemoğlu ve Robinson'un Dar Koridoru…… 29

Şekil 4 Kavramsal Esnemenin Sınırları……42

Şekil 5 Değişik Boyutlarıyla Rafine Edilmiş Demokrasi Kavramının Bileşenleri/Fonksiyon Alanları…….55

Şekil 6 Politik Sistem ya da Süreç……61

Şekil 7 Demokratik Sistemin Doğası……62

Şekil 8 Demokratik Sistemin Yapısı…….63

Şekil 9 Demokratik Bir Sistemde Oluşan Demokraside gerileme Süreci…….64

Şekil 10 Demokratik Bir Sistemin İşleyişi……. 65

Şekil 11 Demokraside Gerileme Entropi İlişkisi……73

Şekil 12 Demokraside Gerilemeyle Birlikte Ortaya Çıkan Sistemsel Sonuç…….75

Şekil 13 Demokraside Gerilemeye Sistemsel Bir Bakış…… 83

Şekil 14 Demokraside Gerileme ve Otoriterleşme Süreci……..87

Şekil 15 Demokratik Bir Sistemde Aktör-Yapı İlişkisinde Bozulma…….95

Şekil 16 Demokratik Bir Sistemde Devlet-Toplum İlişkisi…… 152

Şekil 17 Demokratik Sistemin Polonya'da izlediği süreç…… 172

Şekil 18 Demokratik Sistemin Türkiye'de izlediği süreç…… 224

Şekil 19 Demokratik Sistemin 2023 Seçimlerine Kadar Polonya ve Türkiye'de İzlediği Süreç…… 273

Şekil 20 2023 Seçimleri Öncesi Her İki Ülkede de Demokraside gerilemeyle Ortaya Çıkan Tablo…….291

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ANAP	Ana Vatan Partisi
ANT	Actor-Network Theory
AYM	Anayasa Mahkemesi
AWS	Dayanışma Seçim Hareketi
BAYETAV	Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı
BM	Birleşmiş Milletler
CBA	Merkezi Yolsuzlukla Mücadele Bürosu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ECJ	The European Court of Justice
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HP	Halkçı Parti
HSK	Hakimler ve Savcılar Kurulu

HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
HÜDA PAR	Hür Dava Partisi
İP	İyi Parti
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKM	Kur Korumalı Mevduat
KOR	İşçi Haklarını Savunma Komitesi
KRS	Ulusal Yargı Konseyi
KRRiT	Ulusal Medya Konseyi
LPR	League of Polish Families
MB	Merkez Bankası
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MGK*	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	Merkez Karar Yönetim Kurulunu
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	North Atlantic Organization
OBST	Olabildiğince Benzer Sistemler Tasarımı
OECD	The Organisation for Economic Co-operation and Development
OFST	Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı
OHAL	Olağanüstü Hal
ÖSYM	Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
RMA	Revulotion in Military Affairs

RP	Refah Partisi
RSF	Reporters Without Borders
RTÜK	Radyo Televizyon Üst Kurulu
PDY	Paralel Devlet Yapılanması
PiS	Hukuk ve Adalet Partisi (Lehçe: Prawo i Sprawiedliwość)
PO	Civic Platform (Lehçe: Platforma Obywatelska)
SJEM	Polonya Cumhuriyeti'nin Polonya Parlamentosu'nun alt meclisi (Lehçe: Sejm Rzeczypospolitej Polskiej)
SLD	Sosyalist Sol İttifak
SO	Self Defense
SODEV	Sosyal Demokrasi Vakfı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCK	Türk Ceza Kanunu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TVF	Türkiye Varlık Fonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
YAŞ	Yüksek Askerî Şûra
YRP	Yeniden Refah Partisi
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Bu tez çalışmasının temel amacı, 'demokraside gerileme' *(democratic backsliding)* kavramını kuramsal ve olgusal olarak incelemek ve kavramı Türkiye ve Polonya örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Bu bağlamda, tezin temel argümanı, demokraside gerilemenin, demokratik sistemde esas olarak aktör ve yapı arasındaki gerilimle oluşan, entropinin de yükselmesiyle birlikte meydana gelen düzensizliğin bir sonucu olduğu, kronik bir karakter taşıdığı ve aynı zamanda izlek bağımlı bir süreç olduğu ve bu sürecin belirli evrelerden, kritik dönüm noktalarından geçerek belirli bir aşamaya doğru evirildiğidir.

Demokratik sistemde yaşanan bu düzensizlik hali termodinamiğin yasalarını akla getirmekte ve termodinamiğin ikinci yasası 'entropi' ile benzer özellikler göstermektedir. Entropi, evrendeki düzensizliğin düzenli bir şekilde arttığına işaret etmekte ve evren gibi kapalı olarak kabul edilen sistemlerin düzenlilikten düzensizliğe doğru hareket etme eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. Entropi, fiziksel bir sistemdeki düzensizliğin ölçüsünü tanımlayan fizikçi Ludwig Boltzmann tarafından ($dS=dQ/T$) formülüyle ifade edilmiştir. Yüksek derecedeki entropi, yüksek bir düzensizlik durumu ile ilişkilidir. Tersine, düşük entropi ise daha organize bir durumu ve düşük düzeyde düzensizliği ifade etmektedir. Termodinamiğin ikinci yasasına göre dışarıdan enerji verilmediği sürece entropi sürekli artar, hiç azalmaz.

Demokratik bir sistem evren gibi kapalı bir sistem özelliği göstermemektedir. Entropinin demokratik bir sistem için anlamı evrendekinden farklıdır. Evren kapalı bir sistemken bu çalışmada demokratik sistem açık bir sistem olarak betimlenmektedir. Bunun anlamı, kapalı sistemlerde entropi asla azalmayıp sürekli artarken, açık sistemlerde ise dışarıdan enerji verildiğinde entropi azalmaktadır. Bu bağlamda, demokratik sistem de politik bir sistem gibi tüketen *(dissipative)* bir yapıdır. Diğer bir ifadeyle, demokratik bir sistem yaşayan bir sistem *(living systems)* gibi düşünülmektedir. Yaşayan sistemler *negentropic* (negatif entropi anlamında) bir yapıdadır ve açık sistemlerde yükselen entropi kontrol edilebilir. Tezde demokratik bir sisteme dışarıdan enerji takviyesiyle kastedilen tam da budur. Dışarıya (çevreye) kapatılmaya çalışılan bir demokratik sistemin entropisi (tıpkı kapalı bir sistem olan evrendeki gibi) sürekli artar ve tedbir alınmazsa sistem demokrasiden otokrasiye doğru evrilme riskiyle karşı karşıya kalır. Dolayısıyla demokratik bir sistemin tropisi ancak sistemin açık, yaşayan ve *negentropic* bir yapıya dönüşmesiyle düşürülebilir.

Bu bağlamda, bu çalışmada entropi bir değişken değil, sistemin doğasında var olan bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Sahip olduğu bu düzensizlik haliyle belirlenimci *(deterministic)* bir karakter taşımayan demokrasinin, süreç içinde yapı-aktör geriliminin tırmanmasıyla ortaya çıkan kritik dönüm noktalarında *(critical junctures)* oluşan aşamalarla *(episodes)*; öncelikle demokrasiye geçişle başlayan bir sürecin sonunda aktörün yapıyı bozmaya çabaladığı (sağ) bir popülist yönetim anlayışıyla, Stewart'ın[1] ifade ettiği şekilde, zaman içinde devletin gücünü artırarak 'devletçi'[2] bir yapıya, bilahare sistemin kapalı bir sistem haline[3] dönüşmeye başladığı bir yörünge takip ettiği düşünülmektedir. Bu süreç içinde, çalışmanın odak noktasını oluşturan 'demokraside gerileme' ise 'demokrasiye geçiş' sonrası çeşitli nedenlerle demokratik sistem içinde demokratik niteliklerin zayıflaması ya da bir kısmının yok olmasıyla yükselen entropinin etkisiyle oluşan düzensizlik halinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu sebeple, bu çalışma özellikle 'kusurlu/pekişmemiş demokrasilere' odaklanacak ve demokraside gerilemenin niçin/neden meydana geldiğini anlamaya çalışacaktır. Diğer taraftan, ayrı bir kuramsal çalışmayı gerektiren 'demokratik geçiş' bu çalışmanın konusu olmayacak, çalışmada özellikle demokratik sistemde oluşan entropi ve düzensizliğin oluşmasında etkili olduğu düşünülen nedenler ve bu süreç içinde oluşan aşamalar üzerine odaklanılacaktır.

Dolayısıyla bu çalışmanın öncelikli hedefi, daha genel bir bakışla, bir sistem yaklaşımıyla demokraside gerilemenin 'niçin/neden' oluştuğunu anlamaya yönelik olmakla beraber, bir diğer hedefi de demokraside gerilemenin kuramsal boyutuna katkı sağlamaktır. Günümüzde demokraside gerilemeyle ilgili çalışmalar, demokratik süreçte yaşanan olaylar üzerinden, tümevarım temelli bir yaklaşımla ele alınmakta ve tezler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Haggard ve Kaufman, demokraside gerilemenin anatomisiyle ilgili yaptıkları bir değerlendirmede, demokraside gerilemeyi demokratik kurallardaki şu üç erozyona bağlamaktadırlar:[4] Kuvvetler ayrılığının çöküşü, sivil özgürlükler ve politik haklardaki geriye gidiş, seçimlerin özgür ve adil yapılmaması. Belirtilen bu üç konu da

[1] Agnus Stewart, *"The Social Roots", in Ionescu and Gellner, Populism*, The Garden City Press, 1969, 193.
[2] Devletçi yapıyla kastedilen, iktidarın devleti ele geçirerek devletin özerk yapısını bozduğu, devletin kurumlarıyla iktidar lehine kullanıldığı ve devletin devletçiliğin çok ötesinde, olması gerekenden daha fazla güçlenmesidir.
[3] Bu dönem ne demokrasi ne de otokrasi anlamına gelen, Steven Levitsky ve Lucan Way (2002) tarafından "rekabetçi otoriter" *(competitive authoritarianism)* bir dönem olarak da kavramlaştırılmaktadır.
[4] Stephan Haggard ve Robert R Kaufman, "The anatomy of democratic backsliding: could it happen here?", *The Constitution Unit Blog*, 10 June 2021, https://constitution-unit.com/2021/06/10/the-anatomy-of-democratic-backsliding-could-it-happen-here/, Erişim tarihi: 6.12.2021.

demokraside gerileme ile yakından ilgilidir ve gerilemenin 'nasıl' oluştuğu ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Ancak demokrasideki gerilemenin sadece belirli nedenler üzerinden yeterince anlaşılamayacağı düşünülmektedir. Bundan dolayıdır ki bu çalışma, kendisini sadece 'nasıl' sorusunun yanıtını aramakla sınırlı tutmamakta, ağırlıklı olarak 'niçin/neden' sorularının yanıtlarını aramaya odaklanmaktadır. Nasıl sorusunun cevapları gerçekte sistem içinde entropinin de yükselmesine neden olan, literatürde bazı akademisyenlerin demokraside gerilemenin asıl nedenleri olarak betimledikleri değişkenlerdir.

Bu bağlamda, giriş bölümünün başında "demokraside gerilemeye esas olarak aktör-yapı gerilimi/çatışması neden olmaktadır" denilmekle birlikte, özellikle demokrasideki gerilemenin daha geniş bir bakış açısıyla ve bir sistem yaklaşımıyla birlikte Şekil-1'de betimlenen süreçler üzerinden analizi yapılmaya çalışılacaktır. Demokraside gerilemenin temel nedeni olarak ifade edilen aktör-yapı geriliminde aktör, demokratik sistem içinde bulunması gereken sınırların dışına çıkarak yalnız kendine özgü bir niteliğe bürünerek anormalleşmekte, demokratik sistemin temel bileşenlerini hedef alan, yapıyla çatışarak güçlenmeyi bir strateji olarak benimseyen, demokratik sistemin düzenli işleyişine, kararlı yapısına engel olan her türlü girişim olarak ifade edilebilir. Girişim kelimesi bağlamında 'aktör' kelimesi, seçilmiş otoriter, otokrat bir lider olabileceği gibi politik elitler, devletin işleyişinde görev alan, demokratik kurumların içinde bulunan kadroları da betimlemektedir. 'Yapı' kelimesi ise tekrar etmek gerekirse, aktörü sınırlayan kurallar bütününe zemin teşkil eden, demokratik bir sistemin düzenli işleyişini sağlayan, katkı sunan anayasal sistemi, hukuk devletini, siyasal kurumları, bürokrasiyi ve özerk devleti işaret etmektedir.

Bu nedenle çalışmada, demokraside gerileme kavramı bir sistem yaklaşımıyla ele alınmakta ve bu yaklaşımda Easton'un siyasal sistem kuramından yararlanılmaktadır. [5] Buna göre siyasal sistem bir rejimin parçasıdır ve devlet, partiler, siyasal birlikler, baskı grupları, işleyiş biçimi, anayasa ve normlar, bunlara bağlı ideolojiler, politikacıların nitelikleri ve sosyal çevreden oluşmaktadır. Demokraside gerileme ise demokratik sistem içinde belirli kritik dönüm noktalarıyla birlikte aşama aşama oluşan ve gelişen, derinleşen bir kavram olma özelliği üzerinden analiz edilmektedir. Özellikle aktör ve yapının süreç içinde yaşadığı gerilim, bu bağlamda elitlerin ve kurumların etkisi açıklanmaya çalışılacak, stratejik-politik bir yaklaşım olarak popülizmin belirli bir aşamadan sonra devletin tüm olanaklarını kullanarak, özerkliğini ve aklını yitirmiş bir devletin kapasitesi üzerinde nasıl ciddi negatif bir etki yarattığı kendi demokratik sistemlerinde problem yaşayan, demokrasisi en fazla

[5] David Easton, "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, (1957), 383-400.

gerileyen ülkeler arasında gösterilen Türkiye-Polonya örnekleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Demokraside gerileme kavramı günümüz siyaset bilimi kuramcılarının en fazla ilgisini çeken konularından birisidir. *JSTOR* tarafından 1900 ile 2010 yılları arasında indekslenen akademik çalışmalarda 'demokraside gerileme' *(democratic backsliding)* kavramının 1990'lardan itibaren giderek artan bir oranda kullanıldığı görülmektedir. *Web of Science* sitesinde '*democratic backsliding'* yazıldığında, 1992 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte, 1992 yılına ait sadece 1 yayın görülürken, yayın miktarının özellikle 2015 yılından itibaren giderek artarak, 2021 yılında 82 yayına ulaşıldığı görülmektedir. Yine dünya üzerindeki demokratik değerleri ölçen önemli kuruluşların başında gelen *V-Dem*'e[6] göre, otokratik eğilimler ve demokratik özelliklerden uzaklaşma dünyada hızlanmaktadır. 2001'den beri otokrasiler ilk kez çoğunluğa ulaşmıştır. Dünya nüfusunun %54'üne ev sahipliği yapan 92 ülkede 2,6 milyar insanın otokrat rejimlerin yönetimi altında yaşadığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla demokratik sistemde yaşanan bu düzensizlik hali günümüzde bir fenomene dönüşerek akademik dünyanın da fazlasıyla ilgisini çekmeye başlamıştır. Tüm bu verilerin anlamı dünya üzerindeki demokrasilerde ve onun sahip olduğu değerlerde bir aşınmanın olduğu ve demokratik sistemde bir düzensizliğin yaşandığıdır.

Bu bağlamda, benzer bir değerlendirmeyi Haggard ve Kaufmanda yapmakta ve demokratik yollardan seçilmiş en az 15 ülkenin demokraside gerilemeyle ilgili bir sürece doğru sürüklendiklerini tespit ettiklerini ifade etmektedirler. [7] Yine Haggard ve Kaufman, demokraside gerilemenin sadece orta gelir seviyesindeki ülkeler (Polonya, Macaristan, Brezilya ve Meksika gibi) için değil, yüksek gelir grubuna ait ülkeler (ABD, İngiltere, İtalya, Fransa gibi) için de geçerli olduğunu ifade ederek, demokraside gerilemeyi seçilmiş bir liderin demokrasiyi zayıflattığı bir süreç olarak nitelendirerek seçilen liderlerin, cumhurbaşkanlarının, başbakanların, milletvekillerinin ve diğer politik elitlerin üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[8] Norris ve Ingleheart'ın 'otoriter popülist

[6] *Varieties of Democracy* (*V-Dem*), 1789'dan 2019'a kadar 202 ülke için yaklaşık 28 milyon veri noktasıyla demokrasi üzerine en büyük küresel veri setini üretmektedir. 3.000'den fazla akademisyeni ve diğer ülke uzmanlarını içeren *V-Dem*, demokrasinin yüzlerce farklı özelliğini ölçmekte ve düzenli olarak raporlar yayımlamaktadır.
[7] Haggard ve Kaufman, "The anatomy of democratic backsliding: could it happen here?".
[8] *Age.*

lider'[9] vurgusu da bu tezde ileri sürülen demokraside gerileme sürecinin baskın olarak aktör odaklı şekillendiğine dair önermeyi güçlendirmektedir.

Diğer taraftan bu fenomenin, Haggard ve Kaufman'ın belirtiği gibi dünyanın sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerine özgü olmadığı, İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasiyi sadece gelişmiş, kapitalist batı ülkelerine özgü bir rejim türü olarak gören yapısalcı ve işlevselci yaklaşımların aksine, gelişmiş demokrasilerde de görüldüğü ve bu kapsamda otokratikleşme eğilimlerinde bir artış olduğu gözlenmektedir.[10] Dünyadaki en ileri (pekişmiş) demokrasi olarak ifade edilen ABD'deki Trump dönemi,[11] demokrasinin ağır bir yara aldığı, seçim sonuçlarını hazmedemeyen Trump taraftarlarının Kongre'yi bastığı bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Nitekim Trump'ın iktidarda olduğu dönemde yaptığı değerlendirmede Lee, ABD'deki sistemin hem hassas hem de popülist nedenli demokratik erozyona karşı dirençli olduğunu ifade etmektedir. [12] Ona göre ABD'deki sistem örgütlü popülist partiler için daha az fırsatlar sunarken, popülist adaylar için ise çok daha fazla fırsat sağlamaktadır. Bu bağlamda, Lee'ye göre popülizmin Amerika'da her yerde olduğu söylenebilir ancak özellikle belirli bir yerde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu gelişmeler ışığında Lee, popülist isyanın, tıpkı başka yerlerde olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde de liberal demokrasinin kapsayıcı normlarını tehdit ettiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla demokraside gerilemeyi, Levitsky ve Way'in ileri sürdükleri salt 'rekabetçi otoriterlik[13]/yeni rekabetçi otoriterlik[14]' gibi kavramlarla tam olarak açıklamak pek de mümkün görülmemektedir. Levitsky ve Way, gelişen rekabetçi otoriter dalganın güçlü demokratik antikorlara sahip batı demokrasilerini de tehdit ettiğini, dolayısıyla hiçbir demokrasinin garantide olmadığını ifade etseler de Trump'ın başkan olduğu ABD'nin demokraside gerileme yaşadığını açık olarak söylememektedirler. Oysaki Trump dönemi ABD demokrasisi için açık bir gerileme dönemini işaret etmektedir. Dolayısıyla

[9] Pippa Norris ve Ronald Inglehart, *University of Michigan Cultural Backlash Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* (Cambridge University Press, 2019), 32-65.
[10] Haggard ve Kaufman, "The anatomy of democratic backsliding: could it happen here?".
[11] Tezin yazıldığı tarihte Trump ikinci kez ABD Başkanlığı için Cumhuriyetçi Partiden aday olmak için mücadele etmekteydi ve siyasi analistler Trump'ın tekrar ikinci kez ABD Başkanı Biden'ın karşısına çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmekteydiler. Sonuçta, 2024 yılında yapılan seçimleri kazanan Trump, ikinci kez ABD Başkanı olmuştur.
[12] Frances E.Lee, *Populism and the American Party System: Opportunities and Constraints*, (Cambridge, 2019), 2.
[13] Steven Letvitsky ve Lucan Way, "The Rise of Competitive Authoritarism", *Journal of Democracy*, 13, 2, (2002).
[14] Steven Letvitsky ve Lucan Way, "New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 31, 1, (2020): 51-65.

demokraside gerileme günümüzde tüm demokratik sistemlerin karşılaştığı bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim Avrupa Birliği (AB) de ilk kez iki üyesiyle problemler yaşamış, başta Macaristan olmak üzere gittikçe otoriterleşen Polonya'yı da 2023 seçimleri öncesi demokrasi dışı ülkeler olarak nitelemiştir. Dolayısıyla demokraside gerilemenin, 1960'lı-70'li yılların yapısalcı ve işlevselci bakış açısıyla, demokrasinin en üst seviyede uygulandığı ülkelerin problemi olamayacağını, sadece gelişmemiş ülkeler için risk oluşturduğunu ifade edemeyiz. Bu sebeple demokratik sistemleri sorun yaşayan, batılı ülkeler de dahil, ülke sayısındaki önemli artış, günümüzde demokraside gerilemenin tüm dünya genelinde bir küresel salgın *(pandemi)* seviyesine ulaştığını göstermektedir.

Tüm bu gelişmelerin de etkisiyle son yıllarda demokraside gerileme sürecinin nasıl geliştiğiyle ilgili çok sayıda çalışmanın var olduğu görülmektedir. Artık bir fenomen haline dönüşen bu konuyu anlama çabasının bir sonucu olarak konuyla ilgili çalışmaların sayısındaki artışı normal karşılamak gerekmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük oranda; kurumların etkisizleştirilmesi, seçimler, kontrol-denge sisteminin zayıflatılması, özgürlüklerin sınırlanması, kutuplaşma, liyakatin yok olması, otoriterleşme gibi somut olguları işaret ettiği ve bu olgular üzerinden hareketle bazı sonuçlara varma çabası içinde olunduğu görülmektedir. Bu da yöntem olarak bir sistem yaklaşımından ziyade -daha önce de ifade edildiği gibi- olgular üzerinden tümevararak bir teze ulaşılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, günümüzde demokraside gerilemenin 'nasıl' ortaya çıktığıyla, semptomlarıyla ilgili bir problem gözükmemekte, demokratik kurumlardaki yıpranma ve sonuçları ülkeler bazında rahatlıkla gözlenebilmektedir. Problem demokraside gerilemenin 'neden/niçin' oluştuğuyla ve günümüzde küresel ölçekte dünya demokrasilerini tehdit ettiğiyle ilgilidir. Çünkü demokraside gerileme gelinen noktada bir salgından *(epidemi)* ziyade küresel bir salgın (*pandemi*) gibi özellik göstermektedir. Çünkü demokratik sistemler birbirlerinden etkilenmektedirler. Bu bağlamda, siyaset biliminin demokraside gerilemenin semptomlarıyla ilgili yeterli ölçüde veriye sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak siyaset biliminin yanıtını tam olarak bulamadığı soru şudur: Demokraside gerileme 'neden/niçin' meydana gelmektedir? Dolayısıyla bu sorunun yanıtını bulmak için sorunun kavramsal ve kuramsal boyutu da dahil olmak üzere bir sistem yaklaşımıyla ele alınması gerekmektedir. Bu sebeple bu araştırmada 'nasıl' sorusuna odaklanan salt tümevarımsal bir yaklaşımdan farklı olarak süreç odaklı, demokraside gerilemenin ortaya çıkış nedenleri üzerine

yoğunlaşılacaktır. Konu üzerinde çalışan bazı akademisyenler de benzer noktayı işaret etmektedirler: Demokraside gerileme kavramı tek ya da birkaç kavrama indirgenemeyecek kadar geniş bir kavramdır.

Waldner ve Lust'a göre demokraside gerileme, tek bir olayın sebebinden ziyade gittikçe artan bir seri faaliyetin bir sonucu olarak meydana gelmektedir.[15] Bu nedenledir ki Waldner ve Lust da demokraside gerileme alanında kuramsal bir eksikliğin olduğunu ifade etmekte ve bu sebeple uzun bir zamandan beri 'demokratik geçiş', 'demokratik kırılma', 'otoriter dayanıklılık' ve 'demokratik konsolidasyon' gibi süreçle alakalı kavramsal konular üzerinde çalışmalar yaptıklarını ifade etmektedirler. [16]

Haggard ve Kaufman'a göre de demokraside gerileme, otokrat bir liderin yürütme, yasama ve yargıdaki müttefikleriyle beraber uyguladığı taktik ve stratejinin bir ürünüdür. [17] Bu nedenlerden dolayıdır ki demokraside gerileme karmaşık 'nedensel' bir süreçtir ve bu süreç üç adımda analiz edilmelidir: Politik kutuplaşma, otokrat ve partilerinin bu kutuplaşmadan yararlanarak yürütmeyi ve yasamada çoğunluğu ele geçirmesi, son olarak, otokratın cepheden taarruz yerine tedrici olarak haklar, ufki kontrol ve seçim sistemiyle ilgili konularda gittikçe çoğalan bir şekilde faaliyetlerde bulunması. Benzer bir görüş popülizmi "stratejik-politik bir yaklaşım" olarak niteleyen Weyland tarafından da ileri sürülmektedir.[18] Levitsky ve Way de Macaristan, Filipinler, Türkiye ve Venezuela gibi ülkelerde oyun alanını değiştirmenin, örneğin Benin, Madagaskar veya Moldova'ya kıyasla daha fazla beceri, daha karmaşık stratejiler ve çok daha kapsamlı bir halk seferberliği gerektirdiğini ifade etmektedirler. [19]

Demokraside gerileme kavramını sistematik olarak inceleyen Bermeo ise demokraside gerilemenin Soğuk Savaş'tan beri oldukça değişim gösterdiğini ifade etmektedir. [20] Örneğin, askerî darbelerin neden olduğu demokraside gerileme türünde bir azalma vardır. Nitekim benzer bir saptamayı Karolewski de yapmaktadır. [21] Ona göre de askerî darbeler demokraside gerilemenin sebebi değildir. Haggard ve Kaufman'ın öne

[15] David Waldner ve Ellen Lust, "Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding", *Annual Review of Political Science*, (2018), 21:93–113.
[16] *Age.*
[17] Haggard ve Kaufman, "The anatomy of democratic backsliding: could it happen here?"
[18] Kurt Weyland, "Populism: A Political-Strategic Approach," içinde *The Oxford Handbook of Populism,* Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, (Oxford, 2017).
[19] Letvitsky ve Way, "New Competitive Authoritarianism".
[20] Nancy Bermeo, "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy* 27, 1 (2016).
[21] Ireneusz Pawel Karolewski, *Toward a Political Theory of Democratic Backsliding? Generalising the East Central European Experience*, (Leipzig University, 2021), 301-321.

sürdüğü gibi birçok durumda demokratik yollardan seçilmiş aktörler bu gerilemenin nedenidir. Bermeo, seçim günü oy sayımında yapılan hilelerin artık eskisi kadar olmadığını, asıl demokraside gerilemenin günümüzdeki sebepleri arasında, seçimlerden önce demokrasiyi yeniden inşa edeceği vaadiyle iş başına gelen ancak bunu gerçekleştirmeyen "hükümetlerin vaat içeren darbeleri" (1990 yılı öncesi %35 iken, sonrasında oran %85'e yükselmiştir) ve yine iktidara geldikten sonra yürütmenin gücü üzerindeki kontrolü azaltmayı hedef alan, bu maksatla çeşitli kurumsal değişiklikler yapan, gerektiğinde kurumları ortadan kaldıran "yürütmenin diğer erklerin önünde, en güçlü erk olarak" *(executive aggrandizement)*[22] öne çıktığı uygulamaları işaret etmiştir.

Bermeo, Türkiye'deki durumu da buna örnek göstererek, özellikle yürütmenin güçlü görünmesinin en fazla karşılaşılan şekil olduğunu, bu süreçte özellikle medya ve yargının hedef haline geldiğini, icra edilen bazı faaliyetlerin (vesayetle mücadele örneğinde olduğu gibi) kamuoyuna demokratikleşme çabaları olarak takdim edildiğini ifade etmekte ve seçimlerin stratejik manipülasyonunu da günümüzde demokraside gerilemenin sebepleri arasında göstermektedir.[23] Bu manipülasyondaki temel sebep olarak uluslararası seçim gözlemi neden olarak gösterilmekte ve bu manipülasyonun; medya faaliyetlerini engelleme, hükümet kaynaklarının kullanılması, muhalefet adaylarını seçim dışında tutmak, seçmen listelerinin güncellenmesine engel olmak, son dakikada seçim kurallarını değiştirmek ve devlet memurlarının tarafsız kalmalarını engellemek şeklinde yapıldığı ileri sürülmektedir.

Norris ise demokrasinin düzenli bir gelişim göstermediğini, dalgalı bir süreç yaşadığını ifade ederek bu dalgalı sürecin artan kamu beklentisiyle, olumsuz haberler ve/veya başarısız hükümet performansının bir kombinasyonu şeklinde, bir nevi talep/arz problemi oluşturduğuna işaret etmektedir.[24] Dolayısıyla Norris, demokrasideki gerilemenin bir sistem sorunu olduğunu ve aynı zamanda, özellikle de yıllara bağlı olarak halkın desteğinde yaşanan artma veya azalmayla birlikte sistemde oluşan entropinin varlığını ima etmektedir.

Konu üzerindeki tüm bu çalışmalar, akademik dünyanın da bu gerçeğin farkında olduğunu göstermektedir. Ancak genelde ifade edilen, konunun karmaşık olduğu ve konuyla ilgili genel kabul gören bir kuram yaratılmasının kolay olmadığıdır. Diğer taraftan, akademik olarak bu fenomeni kuramsal bir bakış açısıyla ve aynı zamanda bir genelleme yaparak

[22] Bermeo, "On Democratic Backsliding", 6.
[23] *Age.* s. 11.
[24] Pippa Norris, *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*, (Cambridge University Press, 2011), 240.

açıklayabilmek için 'deney ve ölçme' konusunda da ciddi zorlukların olduğu konuyu inceleyen akademisyenlerce belirtilmektedir.[25] Gerçekten de pozitif bilimlerde olduğu gibi bir olgudan hareketle yaratılacak bir hipotezin doğruluğunu bir laboratuvarda test etme olanağı bulunmamaktadır. Bu sebeple bu tür olguların neden meydana geldiğiyle ilgili diyalektik bir çabaya ve düşünce deneyleriyle, konu üzerinde daha fazla zihni bir müzakereye gereksinim olduğu düşünülmektedir.

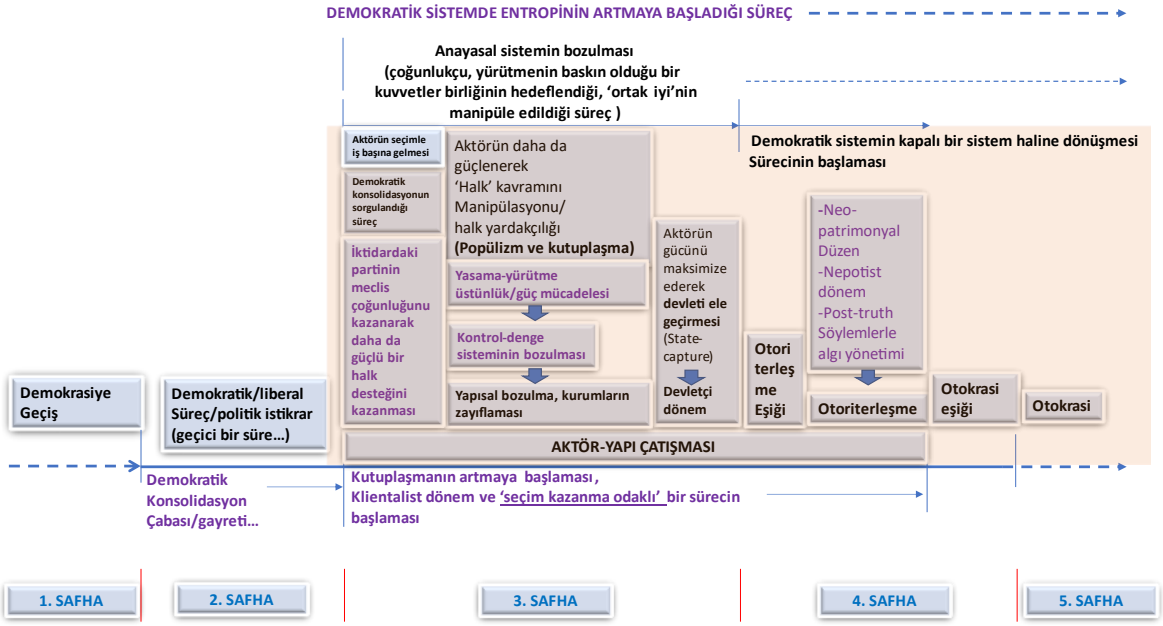

Şekil-1. Demokraside Gerileme Süreci

Dolayısıyla bu çalışmada demokraside gerileme olgusu, Şekil-1'de gösterildiği gibi, demokrasinin henüz tam olarak pekişemediği, kusurlu demokratik bir sistemde, esas olarak aktör ve yapı arasındaki normal sınırların ötesinde yaşanan gerilimle ve bunun sonucunda sistemde yükselen entropinin yarattığı düzensizlik sonucu oluşan, kronik bir karakter taşıyan ve belirli aşamaları içeren izlek bağımlı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Giriş bölümünü müteakip tez çalışmasının birinci bölümünde, araştırmanın genel bir çerçevesi çizilmektedir. Bu bölüm, 'Araştırmanın Problemi', 'Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri' ile konuyla ilgili esas alınan temel kaynakların ifade edileceği özet bir literatür taramasının yapıldığı 'Araştırmanın Çerçevesi' bölümlerinden oluşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi araştırmanın odaklandığı nokta, demokraside gerilemenin 'neden/niçin' meydana geldiğinin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmaktır. Günümüzde

[25] Haemim Jee, Hans Lueders ve Rachel Myrick, "Towards a Unifed Approach to Research on Democratic Backsliding", *Democratization*, (2021), 29(4), 754–767.

araştırmacıların genellikle demokraside gerilemenin 'nasıl' meydana geldiği üzerine yoğunlaştıkları bir ortamda, özellikle bu gerilemenin nedenleri üzerine yoğunlaşmanın demokraside gerileme kavramına daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Demokraside gerilemeyle ilgili halihazırdaki kavramsal ve kuramsal yapı 'dağınık bir merkez' olarak betimlendiğinde, araştırmanın yöntemi bu betimlemeye uygun olarak eklektik ve retrodüktif bir anlayışla tasarlanmıştır. Bunun maksadı, bir şekilde kaotik bir yapının da ifadesi olan bu dağınık merkezi kavrayacak ve anlamlandırabilecek bir yöntem oluşturmak ve böylece bir sonuca ulaşabilmektir. Bu bölümdeki Araştırmanın Çerçevesi alt başlığında, fazla ayrıntıya girmeden, ikinci bölümde yer alan alt başlıklara temel teşkil eden ve atıf yapılan kaynaklardan genel olarak bahsedilecektir.

İkinci bölümde, demokrasi ile demokraside gerileme arasındaki kuramsal ve kavramsal ilişki ele alınacak ve demokratik bir sistem içinde demokraside gerilemenin oluşması süreci incelenecektir. Bu bölümdeki analizde demokrasi makro bir kuram ve bir sistem olarak ele alınırken, demokraside gerileme kavramı ise orta *(meso)* seviyeli bir alt sistem olarak kabul edilmiştir. Bu bölümde, öncelikle, demokrasiyle demokraside gerileme arasındaki ilişkinin kavramsal analizi ve demokrasi kavramı incelenecektir. Bu incelemenin en önemli sebebi, demokraside gerilemeye neyin/nelerin sebep olduğunu ortaya çıkaracak demokrasinin sahip olduğu fonksiyon alanlarının tespitidir. Bu alanlar aynı zamanda demokraside gerileme için bir referans noktasının oluşturulmasına da dayanak teşkil edecektir. Bu bağlamda, bir sonraki aşamada demokrasi sistem boyutuyla ele alınacaktır. İfade edildiği gibi demokrasi makro bir kavram/sistemdir. Demokrasinin sistem boyutu betimlenmeden demokraside gerilemenin anlaşılamayacağı düşünülmektedir. Easton'un siyasal sistem kuramından yararlanılarak demokratik sistem betimlendikten sonra demokraside gerileme kavramı ve süreci bu sistem içinde analiz edilecektir. Bu bölümün kuramsal kurgusu müteakip bölümlerde Türkiye ve Polonya'daki somut örneklerle birlikte neden-sonuç ilişkisi üzerinden tekrar ele alınacaktır.

Üçüncü bölüm ise demokraside gerileme süreci aktör-yapı çatışması bağlamında ele alınacaktır. Bu bağlamda, demokratik elitizm ve demokratik geriye gidişte elitlerin rolü; aktörün halk kavramını manipülasyonu (halk yardakçılığı) ve yapı karşısındaki gücünü artırması; aktörün güçlenmesi karşısında yapısal bozulma, kurumların zayıflaması; yasama-yürütme mücadelesi, yürütmenin güçlenmesi; aktörün yargıyı siyasallaştırması; devletin ele geçirilmesi, devletin özerkliğini yitirmesi ve aktörün hâkimiyetini ilan etmesi (otoriter dönem) başlıkları incelenecektir.

Burada devlet kavramı ayrı bir araştırmanın konusu olacak ölçüde derinlikli bir kavram olmakla beraber, özellikle Easton'un siyasal sistem tasarımında devletin sistemin önemli bir parçası olmasından dolayı, devlet bağlamında 'devletin özerkliği' kavramının altının çizilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan, aktör-yapı çatışmasında aktör olarak betimleyeceğimiz siyasi iradenin de devlet kavramı ve özellikle 'devlet aklı' ile de bir ilişkisi vardır. Ancak modern çağda, devlet kurumlarının rolünü bir şekilde belirleyen temel kavramın 'devletin özerkliği' olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle Neo-Marksist, yapısal-işlevselci ve Weberci düşünce geleneğinin temsilcileri arasında bu konuda bir tartışma yaşanmaktadır. Neo-Marksist düşüncenin temsilcileri,[26] belirli bir sınıfsal bakış açısından bağımsız olarak, devletlerin sadece egemen sınıflara karşı değil, tüm sınıflara ve üretim araçlarına karşı özerk olduğundan hareketle, yapısalcı bir bakışla, devletin nispi özerkliğini savunurken ve klasik Marksizmin devlet ile ilgili yaklaşımından uzaklaşırken, Weber geleneğinden gelen düşünce temsilcileri ise devleti daha çok yönetici otoritenin başını çektiği, diğer bir ifadeyle aktör odaklı, kamu yönetsel, polisiye ve askerî örgütlenmeler kümesi olarak görmektedirler. Yine bu grup, devleti her şeyden önce toplumdan kaynak çekip alan ve bu kaynakları baskıcı ve kamu yönetsel örgütlenmeler yaratmak ve sürdürmek için kullanan bir aygıt olarak ifade ederler.[27] Huntington ise Marksist düşünceden farklı olarak, devletin özerkliğini ekonomik sınıflardan bağımsız olarak politik kurumlar bağlamında değerlendirir ve partileri özerklik için esas unsurlar olarak görür.[28] Tüm bu yaklaşımların sonucunda devletin, belirli bir rasyonalite üzerinde, 'devletin özerkleşmesi' olarak ifade edilen bir süreci takip ettiği sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla üçüncü bölümde, devlet kavramıyla demokraside gerileme kavramı arasındaki ilişkiyi, aktör-yapı çatışması bağlamında, daha net ortaya koymak bakımından, devletin özerkliği kavramına ayrıca değinmenin çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde araştırmaya somut veri sağlayacak Polonya ve Türkiye'deki demokraside gerileme sürecinin oluşumu ve gelişimi ele alınacaktır. Somut olgular, aynı derecede olmasa da her iki ülkenin de demokrasisinde bir gerileme olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle Doğu Avrupa'daki demokrasiye geçiş süreciyle ilgili değerlendirme, Polonya'daki demokratikleşme sürecini daha iyi anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu bölümlerde ayrıca her iki ülkedeki demokratikleşme sürecinin ana

[26] Louis Althusser, Nicos Poulantzas ve Ralph Miliband.
[27] Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü (İmge, 2004), 72-73.
[28] Ellen Kay Trimberger, *Tepeden İnme Devrimler*, Çev. Fatih Uslu, (Gelenek, 2003), 26-27.

kilometre taşları ve kritik dönüm noktaları ana hatlarıyla ele alınacaktır. Bu yaklaşımın bir sonraki bölümdeki demokraside gerileme sürecinin somut olgular üzerinden açıklanmasına zemin hazırlayacağı değerlendirilmektedir. Müteakiben, Türkiye ve Polonya'daki demokraside gerileme sürecinin günümüze kadar uzanan tarihsel gelişimi ayrı ayrı, kritik dönüm noktalarıyla beraber ve somut olgular üzerinden açıklanacaktır.

Altıncı bölümde, demokraside gerileme sürecinin Türkiye ve Polonya örnekleri üzerinden analizi yapılacaktır. Tez çalışmasının yöntemi de dikkate alındığında, 'demokraside gerileme' gibi aynı bağımlı değişkene sahip Türkiye ve Polonya gibi iki farklı ülkenin, Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı (OFST) çerçevesinde, birbirine benzeyen özellikleri üzerinden bir analizi yapılacaktır. Bu kapsamda, her iki ülkeye ait farklılıklar ve benzerlikler ayrıntılı olarak ortaya konulmaya çalışılacak ancak farklılıkların bağımlı değişken üzerinde her iki ülke bakımından da eşit derecede ağırlığı olacağından, farklılıklar göz ardı edilerek yapılacak analizde benzerlikler üzerinden hareket edilecektir. Benzerlikler somut olgular üzerinden, öncelikle her iki ülkedeki demokraside gerilemenin ana bileşenleri ortaya çıkarılmaya ve bu ana bileşenler üzerinden, demokraside gerilemenin ayrıntılı bir süreçsel açıklaması yapılmaya çalışılacaktır.

Sonuç bölümünde ise araştırmanın sonuçlarına yer verilecek ve araştırma sonucunda ortaya çıkacak demokraside gerileme kavramıyla ilgili bir kuramsal çerçeve çizilerek, demokraside gerilemenin nedenleri ve hangi aşamaların bu süreçte etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma demokrasi kavramını bir sistem anlayışı içinde ele almakta ve demokratik sistemin bir yapı üzerinde şekillendiğini kabul ederek kararlı yapısını koruyabildiğini, bu kararlı yapının belirli bir dönemde ortaya çıkan bir aktörün yapının oluşturduğu sınırların dışına çıkarak aşırı güçlendiği durumlarda ise bozulacağını varsaymaktadır. Dolayısıyla, yapının demokratik olduğunu ve demokraside istikrarın yapının demokratik niteliğinin korunmasına bağlı olduğunu ve bundan aktörlerin sorumlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakımdan çalışma, demokrasinin demokratikleştirilmesi gibi tartışmalara girmemektedir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÇERÇEVESİ

1.1. Araştırmanın Problemi

Demokraside gerileme kavramının salt olgular üzerinden hareket edilerek; Hume'cu, tümevarımcı, fenomenolojik ve deneyci yaklaşımlarla çalışılması oldukça güç görünmektedir. Bu sebeple araştırmada konunun belli başlı kuramlardan da yararlanmaya olanak sağlayan bilimsel gerçekçi *(scientific realism)* bir yaklaşımla ele alınmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu yöntemle, bu tez çalışması ile dünya üzerinde şu anda demokrasinin yaşadığı en önemli travma olarak da nitelendirilebilecek 'demokraside gerileme' (*democratic backsliding*) kavramının belirli bir kuramsal temele oturmasına yönelik yapılan çalışmalara da katkıda bulunulabileceği düşünülmektedir.

Bu bağlamda, demokraside gerilemenin kuramsal boyutunun zenginleştirilmesi tezin odak noktalarından birisini oluşturmaktadır. Nitekim, Jee, Lueders ve Myrick, konuyla ilgili yayımlanan son 100 makale üzerinde yaptıkları çalışmada, demokraside gerileme üzerinde en az anlaşma sağlanan konuların 'ne zaman', 'nerede' ve 'niçin' bu gerilemenin meydana geldiği soruları olduğunu belirtmişlerdir.[29] Dolayısıyla bu çalışmada, 'nasıl' sorusuyla birlikte, özellikle 'neden/niçin' sorularının yanıtlarını da bulabilmek için demokraside gerilemenin izlediği yörünge ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu sebeple gelinen noktada, tezin yanıtını arayacağı soru şudur: Demokratik bir sistemde neden demokratik süreçleri sekteye uğratan gerilemeler yaşanmaktadır? Süreçteki hangi olaylar/bölümler *(episodes)* bu gerilemenin oluşumuna neden olmakta ve gerilemeyi derinleştirmektedir?

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

Tez çalışmasında ifade edilen araştırma sorusunun yanıtı aranırken, giriş bölümünde özet olarak ifade edilen kavramlar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha da açılarak, demokraside gerileme süreci ve bu sürecin geçirdiği evrelerle birlikte Türkiye ve Polonya örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Günümüzde demokraside gerilemenin gözlendiği çok sayıda ülke vardır. *Freedom House*, *DeMax*, *The Economist, BTI* ve *V-DEM* gibi derecelendirme kuruluşları, dünya üzerindeki ülkeleri demokrasilerinin ulaştıkları seviye bakımından değerlendirmekte ve yıllık raporlar yayımlamaktadırlar. Bu raporlardan yararlanarak ülkeler karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmekte ve hangi

[29] Haemim Jee, Hans Lueders ve Rachel Myrick, "Towards a Unifed Approach to Research on Democratic Backsliding", Democratization, (2021), 29(4), 1.

ülkelerin demokrasilerinde gerileme olduğuyla ilgili bir fikir sahibi olunabilmektedir. Son dönemde bu kuruluşların yaptıkları değerlendirmelerde, demokraside gerileme yaşayan ülke sayısında bir artış olduğu görülmektedir.

Przeworski, bu ülkeler arasında günümüzde belirgin bir 'demokraside gerileme' yaşayan dört ülkeyi özellikle işaret etmektedir:[30] Türkiye, Polonya, Macaristan ve Venezüela. Przeworski, bu dört ülkeyle ilgili olarak, hepsinin de benzer bir stratejiyle hareket ettiklerini ancak iktidardaki hükümetlerin farklı farklı hedefleri olduğunu ifade eder: Türkiye'de 'siyasal İslam', Venezuela'da 'Bolivarism', Macaristan'da 'Macar ulusunun saflığı' ve Polonya'da 'Hristiyanlığın korunması'. Przeworski'ye göre bu dört ülke, bazı farklılıklar olsa da benzer bir izleği takip ederek strateji geliştirmiştir. Bu stratejinin kritik noktası, koydukları hedefin önünde engel olarak düşündükleri muhalefet partileri, yargı sistemi, medya ve hatta sokakların reaksiyonunu etkisizleştirmektir.

Derecelendirme kuruluşlarından İDEA'nın 2021 yılı içinde yaptığı çalışmada ise, 2010-2020 yılları arasında demokrasisi en fazla gerileyen ülkeler sıralanmıştır. Bu ülkeler sırasıyla; Türkiye, Nikaragua, Sırbistan, Polonya, Brezilya, Slovenya, Bolivya, Benin, Macaristan ve Mauritius'dur. Demokrasi Algı Endeksi 2022'de anket yapılan 53 ülke arasında, yukarıda isimleri sayılan dört ülke de yer almaktadır: Türkiye, Polonya, Brezilya ve Macaristan. Yapılan ankette, bu dört ülkede de demokrasinin yeterli olmadığını ifade edenlerin oranı %50'den fazla görünmektedir. Ayrıca Tablo-1'de de iki ülkeyle ilgili çeşitli demokrasi derecelendirme kuruluşlarının ulaştığı sonuçlar yer almaktadır. Görüldüğü gibi her iki ülkede de demokrasinin ciddi bir gerileme içinde olduğuna dair genel bir kanı oluşmuştur. Türkiye ile bu ülkeler arasından seçilecek bir ülkenin karşılaştırılmasının ikinci bölümde ileri sürülen kuramsal çalışmaya ampirik veriler sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ile karşılaştırılabilecek en iyi ülkenin Polonya olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü Polonya, Dayanışma Sendikası oluşumundan itibaren görünür bir şekilde totaliter bir rejimden kurtularak demokrasiye geçiş sürecini en hızlı tamamlayan ülkedir ve diğer ülkeler için de sürekli olarak örnek gösterilmiştir. Bu anlamda Polonya'nın son on yıllık dönemde demokratik bir gerileme içine girmesi ve bu gerilemenin Ekim 2023 genel seçimlerine kadar giderek hızlanması ve genel seçimlerde yavaşlaması ilgi çekicidir. Dolayısıyla Türkiye-Polonya karşılaştırmasının bu araştırma için demokraside gerilemenin neden meydana geldiğiyle ilgili olgusal düzeyde somut veriler sağlayabileceği düşünülmüştür. İki ülke birçok bakımdan farklı olsalar da son dönemde, demokraside

[30] Adam Przeworski, *Crises of Democracy*, (Cambridge University), 2019.

gerilemeye neden olduğu değerlendirilen benzer yaklaşımlar sergilemeleri, bu çalışma için değerli bir fırsat yaratmaktadır. Bu sebeple, 2023 seçimleri öncesi belirgin bir 'demokraside gerileme' yaşayan Türkiye ve Polonya karşılaştırmasının küçük örnekli *(small N)* nitel *(qualitative)* bir araştırma için uygun olacağı düşünülmüştür.

DERECELENDİRME KURULUŞU	TÜRKİYE	POLONYA[31]	AÇIKLAMALAR
V-DEM	Seçimli otokrasi	Seçimli demokrasi	2022 yılı yayınında Türkiye, en alttaki %10-20'lik kesimde, Polonya ise üstte %40-50'lik kesim içinde otoriterleşen ülke olarak gösterilmiştir.
DeMAX	Kusurlu demokrasi (Geriye gidiş var)	İşleyen demokrasi (Geriye gidiş var)	2019 yılı raporunda gösterilmektedir.
ECONOMIST	Hibrit rejim	Kusurlu demokrasi	2021 yılı raporunda gösterilmektedir.
FREEDOM HOUSE	Özgür olmayan ülke	Özgür ülke	2021 ve 2022 raporlarında gösterilmektedir. Bu raporlarda her iki ülke de geçtiğimiz 10 yıl içinde demokrasinin en fazla gerilediği ülkeler arasında gösterilmektedir. Türkiye bu

[31] Polonya için sunulan veriler Ekim 2023'te yapılan seçimler öncesi döneme aittir. Ekim 2023 sonrası döneme ait veriler yukarıdaki çizelgede yer alan derecelendirme kuruluşlarının 2024 yılı raporlarında yer alacaktır. Muhtemeldir ki bu kuruluşların raporlarında Polonya'da seçim sonrası dönem daha pozitif bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Özellikle Mart 2024'teki seçimler sonrası siyasette ve hukukun üstünlüğü konularında yaşanacağı umulan olumlu süreç 2024 yılı raporlarında olumlu bir şekilde değerlendirilecektir.

			sıralamada 2'nci sıradadır.
BTI	Ilımlı otokrasi (Kısmen özgür ülke)	Yüksek derecede kusurlu demokrasi	2022 raporunda gösterilmektedir.
IDEA	-Çok düşük seviyeli performans gösteren demokrasi - Türkiye 2010-2020 yılları arasında demokrasisi en fazla gerileyen 10 ülke arasında gösterilmiştir.	Polonya 2010-2020 yılları arasında demokrasisi en fazla gerileyen 10 ülke arasında gösterilmiştir.	2019 ve 2021 yılı yayınlarında gösterilmektedir.
DEMOCRACY PERCEPTİON INDEX	Ülkedeki demokrasi yeterli değildir.	Ülkedeki demokrasi yeterli değildir.	2022 yayınında her iki ülkede yapılan anketlerde halkın %50'den fazlası demokrasinin yeterli olmadığını ifade etmektedir.

Tablo-1. 2023 Seçimleri Öncesi Çeşitli Demokrasi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye-Polonya Demokrasi Değerlendirmeleri

Bu çalışmada Türkiye ve Polonya karşılaştırması her iki ülkede de 2023 yılında yapılan seçimlere kadar olan süreci kapsamaktadır. Polonya'da yapılan seçimlerde muhalefet başarılı bir sonuç almış ve iktidarı değiştirmiştir. 2023 seçimleri sonrası Polonya'da demokrasideki gerilemenin hız keseceği ve hatta duraklayacağı varsayılmaktadır. Bu sebeple 2023 seçimleri sonrası Polonya'daki durumun Türkiye'den daha farklı bir yörünge takip edeceği değerlendirilmektedir.

Karşılaştırma, Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı (OFST) üzerinden yapılacaktır. İfade edildiği gibi her iki ülke de farklı coğrafyalarda ve farklı özelliklere sahip olmakla birlikte aynı bağımlı değişkene (demokraside gerileme) sahiptir. Diğer taraftan,

demokrasi kavramı sistemsel bir olgu olarak kabul edildiğinde 'demokraside gerileme' bir ana alt sistem problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sorusunun esasını demokraside gerilemenin 'nedeni' oluşturduğu da dikkate alındığında, uygulanacak ana tasarım yöntemsel olarak OFST'nın[32] kullanılmasını dikte etmektedir. Bu tasarımda dikkate alınması gereken konu, hangi bağımsız değişkenlerin araştırmanın bağımlı değişkenini etkilediğinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu maksatla, bu değişkenlerin tespiti bir yöntem çerçevesinde yapılacaktır. Öncelikle analitik bir çalışmayla iki ülke arasındaki farklı özellikler ayıklanarak, bağımlı değişkenle etkileşim içerisinde olan ve her iki ülke için de benzer bağımsız değişkenlerin kontrol edilmesi esas alınacaktır.[33] Bununla beraber, bu tasarımla ortaya çıkacak çeşitli önermeleri güçlendirmek maksadıyla, demokraside gerilemenin yaşandığı ancak anayasal kurumların, medyanın özerk ve özgür yapısı sayesinde, Türkiye ve Polonya kadar başarılı olamadığı negatif bir örnek olan ABD'deki Trump döneminin bazı uygulamalarından ve Macaristan gibi süreç olarak özellikle Türkiye'ye yakın bir çizgide görünen, AB tarafından demokrasiden uzaklaşarak otoriterleştiği iddia edilen bir devletin yaşadığı sürecin çıktılarından da yararlanılacaktır. Bu yöntem, Skocpol tarafından *Devletler ve Toplumsal Devrimler-Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi* isimli eserinde de başarıyla uygulanmıştır.[34] Skocpol, karşılaştırmalı tarihsel çözümlemenin mantıksal olarak nasıl işlediğine vurgu yaparken, John Stuart Mill'in "Farklılık Yöntemi"[35] olarak belirttiği yöntemin geçerli nedensel ilişkileri saptamak bakımından "Anlaşma Yöntemi"nden[36] - karşılaştırmaların gerektirdiği uygun negatif örneklerin bulunması koşuluyla- daha güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Skocpol, başarılı Fransa, Rusya ve Çin devrimlerini incelerken, 1905 yılındaki başarısız Rus Devrimi ile İngiliz, Japon ve Almanya tarihinin seçilmiş yönlerini de kullandığını ifade etmektedir.

Ana tasarımla paralel olarak uygulanacak araştırma stratejisinin ise 'tümevarım', yani olgulardan hareket edilerek bir kuram ya da kuramsal bir önermeye ulaşmak olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Ancak araştırma sorusu dikkate alındığında, sorun bir alt sistem sorunu olmakla birlikte, Przeworski ve Teune'nin de belirttikleri gibi 'sistem

[32] OFST konusunda Adam Przeworski ve Henry Teune (1970)'den başka, Carsten Anckar (2008) ve De Meur & Berg-Schlosser'in (1994) çalışmaları oldukça detaylı ve açıklayıcı bir bakış açısı sunmaktadır.
[33] Ek-2'deki çalışma bu maksatla yapılmıştır. Oldukça detay içeren bu ek'in her iki ülkeyi de yakından tanımak bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.
[34] Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü (İmge, 2004).
[35] Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı (OFST) kastedilmektedir.
[36] Olabildiğince Benzer Sistemler Tasarımı (OBST) kastedilmektedir.

seviyesi'[37] de dikkate alınmalı ve araştırmanın ilgi alanı içine sokulmalıdır. [38] Evans'ın da ifade ettiği gibi, belirli vakalar genel kuramları yapı taşları, kuramlar ise belirli vakaları neyin ilginç ve önemli olduğunu belirlemek için mercekler olarak görür. [39] Evans bu anlamda ne kuramların ne de vakaların kutsal olmadığını ifade ederek, vakaların her zaman tek bir kuramı doğrulamak için çok karmaşık olduğunu ileri sürmekte ve bu nedenle sosyal bilimler alanında çalışan bilim insanlarının ilgilendikleri vakalar üzerinde daha fazla ilgi uyandırmak umuduyla kuramsal geleneklerin bir karışımından yararlandıklarını belirterek ortaya çıkan resmi, "eklektik dağınık merkez" olarak betimlemektedir. Nitekim bu çalışmada da bu yaklaşımdan yararlanılacaktır. Bu bağlamda demokraside gerileme, salt bir vaka olmayıp, aynı zamanda kuramsal boyutta, soyutlanma ihtiyacı olan bir fenomen olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada retrodüktif mantık yürütme biçimiyle hareket etmenin uygun olacağı düşünülmektedir. Yürütülen bu mantığın aşamaları şu şekildedir:

Easton'un 'politik sistem' tasarımından hareketle;

- Demokrasi de 'politik bir sistemdir'.
- Evren de bir 'sistemdir'.
- Demokratik sistem de 'evren' gibi düşünülebilir.
- Evrende 'entropi' vardır ve dolayısıyla düzensizlik sürekli artmaktadır.
- Demokratik sistemin doğasında da 'entropi', 'düzensizlik/kararsızlık hali' vardır.
- Evren kapalı bir sistemdir. Evrene dışarıdan bir enerji takviyesiyle düzensizlik halinin kontrolü mümkün değildir.
- Demokratik sistem ise çevresiyle etkileşen, yaşayan/canlı bir sistemdir ve dolayısıyla negentropic bir yapıdadır. Demokratik bir sisteme enerji takviyesiyle entropi kontrol edilebilir.
- Demokratik sistemde 'oluşacak/oluşturulacak' talep/arz dengesiyle sistemin homeostatik dengesinin sağlanması mümkündür.

[37] Buradaki sistem seviyesinden kasıt, genel bir kuramın sosyal sistemler ya da sistemler seviyesinde gözlemlenen değişkenlerden oluşan formüle edilmiş önermelerden oluştuğudur (*Age*,31).
[38] Adam Przeworski ve Henry Teune, "The Logic of Comperative Social Inquiry", *Book in American Political Science Association*, December 1970, https://www.researchgate.net/publication/235413195.
[39] Atul Kohli, Peter Evans, Peter J. Katzenstein, Adam Przeworski, Susanne Hoeber Rudolph, James Scott ve Theda C.Skocpol, "The Role of Theory in Comperative Politics: A Symposium", *World Politics*, 4, (2011).

Tezin araştırma sorusunda, süreçteki hangi olayların/bölümlerin *(episodes)* bu gerilemeye neden olduğu ve gerilemeyi derinleştirdiği sorunsalı yer almaktadır. Dolayısıyla, Evans'ın sosyal bilimler için yaptığı bu saptamaya paralel olarak, demokraside gerilemeyle ilişkili bağımsız değişkenler incelenirken, demokratik bir sistemde bu değişkenlerle hangi olayların 'entropiyi'[40] arttırdığı açıklanırken, temel kuramlara başvurulması da gerekebileceğinden, bu bölümlerde eklektik bir anlayışla 'tümdengelim' yaklaşımıyla 'diyalektik bir anlayışla'[41] hareket edilecektir. Evans'ın da işaret ettiği gibi, kuramlar "büyük fikirleri" ifade etmektedirler. Bu kapsamda, örneğin Sartori, demokrasiyi makro seviyeli bir kuram olarak tanımlamakta ve demokrasinin ampirik kuramlarını besleyen araştırmaları 'mikro kanıtlar' olarak nitelemektedir.[42] Sartori'ye göre bu kanıtlar bir genelleme yapabilmek için yeterince güçlü değildir ve bunlar makro kuramları test amacını taşır. Dolayısıyla, bu çalışmada da bu mikro kanıtlı çalışmalardan ve kuramlardan, bu dağınık merkezi kontrol etmek maksadıyla bir 'alet çantası' *(tool box)* oluşturmak için yararlanılacaktır. Bu bağlamda, demokrasi kavramıyla demokraside gerileme kavramı arasındaki ilişki ayrı bir bölüm olarak ele alınarak, sistem-alt sistem ilişkisi çerçevesinde bir incelemeye tabi tutulacaktır. Benzer şekilde bu yöntemle, bağımlı değişkenin, elitlerin rolü ve kurumların etkisi gibi, bağımsız değişkenlerle olan ilişkisi incelenirken, bu bağımsız değişkenlerin ilişkide olduğu kuramlardan da yararlanılacaktır.

Bu araştırma yapılırken, özellikle 'nomotetik' ve 'idiyografik' ikilemiyle *(dichotomy)* karşılaşılacağı varsayılmaktadır. Bunun sebebi, araştırmanın yapı *(structure)* mı yoksa aktör *(agency)* odaklı bir yaklaşımla sürdürülüp sürdürülmeyeceğinin belirlenmesidir. Yapı odaklı, kurumsalcı bakış daha uzun süreçli ve nispeten kuramsal açıdan daha zengin, daha geniş açılı, nomotetik bir bakış sunarken, aktör odaklı yaklaşım ise daha kısa bir süreçte, daha dar, idiyografik bir bakış açısı sunmaktadır.[43] Olgular üzerindeki gözlemlerden hareket edildiğinde, kurumsal yapı bozulduğunda demokratik sistemdeki düzensizlik eğiliminin arttığı, daha totaliter bir yapıya dönüşme eğiliminin olduğu göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bu durumun ülkelerde popülizmi de tetiklediği görülmektedir. Dolayısıyla

[40] Bu arada özellikle belirtmek gerekir ki entropi bu çalışmada bir değişken olarak kabul edilmemiştir. Entropi sistemin doğasında var olan ancak hissedilebilir bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bir benzetmeyle açıklamak gerekirse, entropi hasta bir bireyin ateşinin yükseldiğini hissetmesine benzer şekilde demokratik bir sistemde de entropinin yükseldiği süreç içinde yaşanan gelişmelerden dolayı hissedilebilir. Demokratik bir sistemde entropinin yükselmesi sistemde bir düzensizliğin işareti olarak da kabul edilebilir.

[41] Bundan amaç rakip fikirleri, bakış açılarını veya argümanları inceleyerek ve sorgulayarak gerçeği ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda diyalektik araştırma, bir keşif araştırması biçimi olarak görülebilir.

[42] Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, (Chatham House Publishers, Inc., 1987).

[43] James Mahoney ve Richard Snyder, "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change", *Studies in Comperative International Development*, (1999).

bu ikilem, siyaset biliminde çokça tartışılan yapı ve aktör gerilimini gündeme getirmektedir. Ancak araştırmada her iki yaklaşım arasında gerektiğinde gidip gelmeye müsaade eden 'eklektik' bir anlayışla hareket edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Nitekim son yıllarda, özellikle karşılaştırmalı politika alanında kullanılan yaklaşımlarda bu tür eklektik yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir.[44] Snyder'in sultani *(sultanistic)* rejimlerin izlediği süreci incelerken yapısalcı ve iradeci *(voluntarist)* yaklaşımları birleştirerek süreci açıklamaya çalışması buna bir örnektir. [45] Snyder, yapısalcı ve iradeci iki farklı disiplinin sultani rejimlerde kesişerek aşkın bir karaktere büründüğünü ve sultani rejimlerin bu iki literatür arasında bir köprü oluşturduğunu öne sürerek, bu bütünleştirici çerçeveyi sultani rejimin kat ettiği çeşitli siyasi gelişme yollarını açıklamak için kullandığını ifade etmektedir. Bu sebeple, demokraside gerilemenin yoğunlaştığı, rejimin kapalı bir rejime dönüşerek otoriterleşmenin başladığı, aynı zamanda bunun demokratik sistemin kapalı bir sisteme dönüştüğü anlamına da geldiği ve bunu sonucu olarak entropinin arttığı süreci incelerken de benzer bir yaklaşımla hareket edilebileceği düşünülmektedir. Nitekim altıncı bölümde elitler, kurumlar ve devlet ele alınırken ve bunların bağımlı değişkenle etki analizi yapılırken bu husus dikkate alınmıştır. Synder'in de belirttiği gibi, gerçekte siyasal aktörler, yapıların kendilerinden talep ettiği rolleri mekanik olarak oynayan bir robot gibi davranmanın aksine, yapısal kısıtlamalar dahilinde, bir manevra alanı içinde ve belirli bir strateji dahilinde hareket etmektedirler. Ancak sorun, aktörün kendisini sınırlayan yapıyla bu sınırları zorlayarak daha geniş bir alana çıkmak için mücadeleye girişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla demokratik sistemlerinde bu şekilde bir gerilim yaşayan Türkiye-Polonya karşılaştırmasının süreç analizi şeklinde ve karşılaştırmalı tarihsel yöntemin de etkisiyle, yapı ve aktör arasındaki ilişkinin kavramlaştırılmasına katkı sunacağı varsayılmaktadır.

Bu çalışmada veri toplama ve verilerin yukarıdaki yöntem çerçevesinde analizi önemlidir. Bu maksatla, özellikle Türkiye ve Polonya örnekleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapılırken, her iki ülkenin benzerlikleri üzerinden her iki ülkede yapılan 2023 seçimlerine kadarki dönemi kapsayacak şekilde veri toplanacak ve bu veriler analiz edilecektir. Bu bağlamda aşağıdaki kaynaklardan öncelikle istifade edilecektir;

- Parti programları,

[44] *Age.*
[45] Richard Snyder, "Paths out of Sultanistic Regimes Combining Structural and Voluntarist Perspective", *Sultanistic Regimes*, Ed. Juan J. Jinz, (Johns Hopkins University Press, 1998).

- Aktör (Lider) konuşmaları,
- Her iki devletin resmî kurumlarının yayımladıkları istatistikler, değerlendirmeler,
- Çeşitli anket firmalarının yayımladıkları raporlar,
- Demokrasi derecelendirme kuruluşlarının yıllık raporları,
- Ülkelerle ilgili çeşitli konularda çalışmalar yapan ve bu çalışmaların sonuçlarını belirli periyotlarla yayımlayan kuruluşların yayınları,
- Uluslararası kuruluşların yayımladıkları raporlar,
- Düşünce kuruluşlarının ve araştırma enstitülerinin raporları,
- Siyasetçilerle söyleşiler,
- Süreçte görev almış önemli kişilerin otobiyografileri, değerlendirmeleri,
- Akademisyenlerin değerlendirmeleri, yayınları,
- Akademik çalışmalar (doktora tezleri),
- AB kuruluşlarının raporları,
- Basın açıklamaları,
- Mülakatlar,
- Basın yayın ve medya organlarının haberleri.

Yukarıda belirtilen kaynaklarla ilgili detaylar Kaynakça bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır. Bu kaynaklardan toplanılan verilerden de yararlanılarak süreç analizi *(process tracing)* yapılarak belirli bir sonuca ulaşılacaktır. Bu bağlamda, özellikle demokraside gerilemeye neden olabilecek aktör davranışları ve kurumsal kapasitenin tespitine yönelik olarak sosyal medya paylaşımları ve kurumsal basın açıklamaları analiz edilecektir. Özellikle Polonya'daki demokraside gerilemeyle ilgili yüz yüze yapılacak görüşmelerde veri toplamada bir problem yaşanması durumunda, yaşanan demokraside gerilemeye rağmen açık bir toplum ve aynı zamanda AB üyesi olan Polonya ile ilgili gerek AB'nin resmî sitelerinde gerekse Polonya'nın resmî kurumlarının kamuya açık sitelerinde çok sayıda güncel verinin paylaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tür kaynakların çalışma için önemli bir veri kaynağı oluşturacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma süresince 2023 seçimleri öncesi Polonya'ya gözlem mahiyetinde bir gezi de planlanacaktır.[46]

1.3. Araştırmanın Çerçevesi

[46] Polonya gezisi, Mayıs 2023'te, Polonya'nın belli başlı büyük şehirlerini içerek şekilde yapılmıştır.

Araştırmanın çerçevesi çizilirken en önemli referans noktası, demokrasi ve demokraside gerileme kavramlarıyla ilgili literatürde yer alan çalışmalardır. Bu bağlamda, 'demokraside gerileme' kavramı üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde, özellikle Nancy Bermeo, David Waldner ve Ellen Lust, Stephan Haggard ve Robert Kaufman, Steven Levitsky ve Lucan Way, Nadia Urbinati, Pippa Norris gibi akademisyenlerin kavramsal ve kuramsal düzeyde yaptığı çalışmalar önemli ve ciddi referans kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu kuramsal çalışmalara ilave olarak, özellikle demokraside gerileme sürecinin incelenmesi aşamasında, popülizm ile ilgili çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bu bağlamda Snyder'in sultani rejimlerle ilgili incelemesinde, yapısal sınırlar içinde, belirli bir manevra alanında stratejik bir yaklaşım sergilemeye çalışan aktörün durumuna benzer şekilde, popülizmi 'stratejik-politik bir yaklaşım' olarak niteleyen Weyland'ın yaklaşımı da önemlidir.[47] Weyland'a göre bir popülist aktör manevra alanını mümkün olduğu kadar genişletme çabası içindedir ve bunun için hiçbir ahlaki ve hukuki norm tanımadan her türlü enstrümanı kullanarak kurumsal kısıtlamalara karşı mücadele etmektedir. Dolayısıyla Weyland, üstü kapalı şekilde popülizmi bir nevi aktör-yapı gerilimi şeklinde betimlemektedir.[48] Weyland'ın bu değerlendirmesi, bu çalışmada demokrasideki gerilemeyi demokratik sistem yaklaşımıyla açıklama düşüncesine de uygun bir alt yapı hazırlamaktadır. Yapı, aktör tarafından zayıflatıldığında artan entropiyi azaltmak ve demokrasiyi güçlendirmek için sisteme çevreden bir etki olmadığı takdirde aktör güçlenmekte, popülist eğilimler artmakta ve yapı zayıflamaktadır. Bundan sonraki süreçte ise demokratik sistem gitgide kapalı bir sisteme dönüşerek kararlı yapısını kaybetmektedir.

Bu bağlamda, çalışmanın odak noktası ve bağımlı değişkeni olan demokraside gerileme kavramının derinlikli bir şekilde analizi için analitik bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Genel bir anlatımla demokraside gerileme, demokratik bir rejimde normalde var olması gereken demokratik niteliklerin zayıflaması ya da yok olması anlamındadır. Ancak bu genel anlatım bize bir fikir vermekle birlikte demokrasideki gerilemenin neden meydana geldiğiyle ilgili net bir sonuç vermemektedir. Bu sebeple, demokraside gerilemeyi bu genel anlatımın ötesine taşıyarak demokrasiyi sistem boyutuyla incelemek, demokraside gerilemeye neden olan anomalilerin neyin sonucu oluştuğunun

[47] Kurt Weyland, "Populism: A Political-Strategic Approach," içinde *The Oxford Handbook of Populism,* Ed. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, (Oxford, 2017).
[48] Kurt Weyland, "Populism's Threat to Democracy: Comparative Lessons For the United States", *American Political Science Association*, (2020).

ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır. Demokratik sistemde yaşanan anomalilerin sistem içinde yarattığı gerilim ve düzensizlik hali demokraside gerilemeye neden olmakta ve demokratik bir sistemde var olan entropinin artmasıyla demokratik sistemin nitelikli çıktı üretememesi sonucunu doğurmaktadır.

Demokraside gerileme kavramı yukarıda ifade edilen yaklaşımdan hareketle ele alınarak incelenmektedir. Dolayısıyla karşımıza çıkan kritik soru, demokraside gerilemeyi açıklayacak bir demokratik sistemin betimlenmesinde nasıl bir yol izleneceğidir. Bu bağlamda takip edilebilecek yöntem sınırlıdır: Ontolojik, normatif kabuller ya da her ikisinin de birlikte esas alınacağı bir karma yöntem. Bu maksatla, ontolojik ve normatif kabullerin ortaya çıkarılabilmesi için Robert A. Dahl, Joseph A. Schumpeter, Giovanni Sartori, Guillermo A. O'Donnell, Carol Pateman, Adam Przeworski, Karl Popper, Arend Lijphart ve Charles Tilly gibi demokrasi kuramı üzerinde ciddi çalışmaları olan akademisyenlerin kuramsal çalışmaları bir referans oluşturabilir. Yine demokrasi kuramına özellikle normatif bir bakış açısıyla yaklaşan Habermas'ın çalışmalarının da önemli olduğu düşünülmektedir.[49] İlave olarak, Anglo-Sakson dünyasının liberal demokrasiye bakışındaki temel olgu olan 'faydacılığa', 'adalet' kavramını esas alarak alternatif bir kuramla yanıt vermeye çalışan John Rawls'ın çalışmaları da dikkate alınmalıdır. Liberal yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Rawls'ın, bu çalışmayı yapmasına gerekçe olarak faydacılık kuramının anayasal demokrasi kurumları temelinde zayıf kalmasını göstermesi dikkat çekicidir. [50]

Diğer taraftan, demokrasiyle ilgili literatür taraması yapılırken -demokraside gerileme gibi- karşımıza 'dağınık bir alan' *(messy field)* çıkmaktadır. Peter Evans'ın betimlemesine benzer şekilde, Spanakos da karşılaştırmalı politikayı dağınık bir alan olarak ifade etmekte ve bu alanda birçok birbiriyle kesişen ve üst üste binen ilgi alanlarının varlığına dikkati çekmektedir.[51] Dolayısıyla, kavramsal karşılaştırmalı siyaset için net bir tercihi belirlemek kolay değildir. Bu sebeple, araştırma tercihlerinden herhangi biri kullanılarak kavramsal karşılaştırmalı siyaset üretilebilir. Demokrasi kuramının oldukça geniş bir literatüre sahip olması ve bu anlamda siyaset biliminde belki de üzerinde en çok yayın yapılan konuların başında gelmesi, bu alandaki dağınıklığın önemli nedenlerinden biri olarak düşünülebilir.

[49] Jürgen Habermans, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, Çev. İlknur Ata, (YKY, 2017).
[50] John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, Çev. Vedat Ahsen Coşar, (Phoenix, 2020).
[51] Anthony Petros Spanakos, "Conceptualising Comperative Politics: A Framework", *Conceptualising Comparative Politics,* Eds. Anthony Petros Spanakos and Francisco Panizza, (Routledge, 2015).

Demokrasiyle ilgili kavramlaştırma çabalarıyla ilgili olarak Collier ve Letvitsky gibi siyaset bilimcilerin bazı çekinceleri olduğu görülmektedir.[52] Collier ve Letvitsky, "Sıfatlarla Demokrasi: Karşılaştırmalı Araştırmalarda Kavramsal Yenilikler" *(Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comperative Politics)* isimli makalelerinde demokrasiyle ilgili yeni sıfatlarla ortaya çıkan yeni kavramlaştırmalar yapılırken, Giovanni Sartori'nin ifade ettiği şekilde "kavramsal bir esnemeye"[53] neden olunabileceğini, kavramları çoğaltma konusunda fazla aşırılığın problem yaratabileceğini, dolayısıyla hem farklılığı belirleyecek hem de kavramsal bir esneme yaratmayacak bir yöntemin en iyi yaklaşım olacağını savunmuşlardır. *Freedom House* gibi bazı 'derecelendirme kuruluşları'[54] ile özellikle üçüncü dalga demokrasileri tanımlayan siyaset bilimcilerin 'liberal olmayan' *(illiberal)* ve 'delegasyoncu' *(delegative)* gibi yeni sıfatlarla demokrasiye yeni bazı kavramlar kazandırma çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla son derece kapsamlı olan bu kuramı böylesi bir kavramsal esnemeye neden olmadan, Sartori'nin deyimiyle bir "*cat-dog*" peşinde koşmadan incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir.[55] Zira maksat, bu kavramı daha da karmaşık bir hale getirmek değildir. Aksine, demokraside gerilemeyle ilgili incelemenin doğru yapılabilmesi için demokrasinin sistemsel bir bakışla daha rafine bir hale getirilmesi bu çalışmanın hedefine ulaşması bakımından önemlidir. Benzer durumun demokraside gerileme kavramı için de geçerli olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim demokrasiyle ilgili olarak rekabetçi otoriter rejim, 'seçimli otokrasi'[56], 'seçimli demokrasi'[57], 'kusurlu demokrasi'[58], 'hibrid rejim'[59], 'ılımlı otokrasi'[60] gibi çeşitli kavramlaştırmaların genel anlamda demokraside gerileme kavramını esneteceğinden endişe duyulmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada bu kavramların hiçbiri demokraside gerileme anlamında kullanılmamakla birlikte bu tezin iddiasının, özellikle

[52] David Collier, Steven Levitsky, "Democracy With Adjectives: Conceptual Innovation in Comperative Research", *World Politics*, 49, 3, (1997), 430-451.
[53] Giovanni Sartori, "Concept Misformation in Comparative Politics", *The American Political Science Review*, 64, 4, (1970), 1033-1053.
[54] Dünya üzerindeki demokrasileri yakından takip eden ve demokratik performansları ölçüp yayımlayan ve sonuçları yıllık olarak raporlayan belirli sayıda kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların yayımladıkları veriler iktidarlar tarafından zaman zaman ön yargılı ve belirli odaklarca yönlendirilmiş veriler olarak nitelendirilse de bu kuruluşların çalışmalarının nicel özellikli olması ve araştırmalarında birçok değişkenin dikkate alınması nedeniyle belirli bir süreci analiz eden araştırmacılar için yine de bir veri tabanı olarak kabul edilmelidir. Bu tez çalışmasında kaynakça bölümünde belirtilen endekslerden ve raporlardan yukarıda belirtilen hususlar göz önünde bulundurularak faydalanılmıştır.
[55] Giovanni Sartori, "Comparing and Miscomparing", *Journal of Theoretical Politics*, 3, 243, (1991).
[56] *V-DEM* tarafından kavramlaştırılmıştır.
[57] *V-DEM* tarafından kavramlaştırılmıştır.
[58] *Economist* tarafından kavramlaştırılmıştır.
[59] *Economist* tarafından kavramlaştırılmıştır.
[60] *BTI* tarafından kavramlaştırılmıştır.

henüz otokrasi eşiğine girmemiş ancak kusurlu/pekişmemiş demokrasiler için sınırlı olduğu kabul edilebilir. Çünkü sistemdeki entropinin yükselmesi ve aktör-yapı arasındaki gerilimli ilişki bu tür bir ortamda oluşabilecektir. Bu araştırmada karşılaştırmalı incelenecek iki ülke, Türkiye ve Polonya da günümüzde demokrasisi kusurlu ülkeler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu iki ülkeden elde edilecek verilerle demokraside gerileme, demokratik bir sistem çerçevesinde daha kolay kavramlaştırılabilecektir.

Diğer taraftan, demokrasi nokta-i nazarından minimalist ve maksimalist yorumlarla oluşan spektrum içinde demokrasinin kavramsal bir çeşitlilik kazandığı düşünülebilir. Öte yandan, demokraside gerilemenin tam olarak anlaşılamamasının sebeplerinden birinin de bu kavramsal çeşitlilik olabileceği düşünülmelidir. Bunun sebebi kavramsal esnemenin en az oranda yaşandığı genel bir kavramlaştırmadan daha özel bir kavramlaştırmaya doğru gidildiğinde bu esnemenin belirgin bir şekilde artması ve Şekil-2'de gösterilen bilimsel eksenden sapılmasıdır. Nitekim Sartori de kendi yaklaşımda bu noktaya dikkati çekmektedir. Bir taraftan, önüne belirli sıfatlar eklenen demokrasi kavramı olması gereken noktadan uzaklaşırken, diğer taraftan demokratik bir sistemin de tasarımını zorlaştırmaktadır. Bu nedenledir ki demokrasi ve demokraside gerileme arasındaki ilişki analiz edilirken Sartori'nin yaklaşımının önemli olduğu düşünülmektedir.

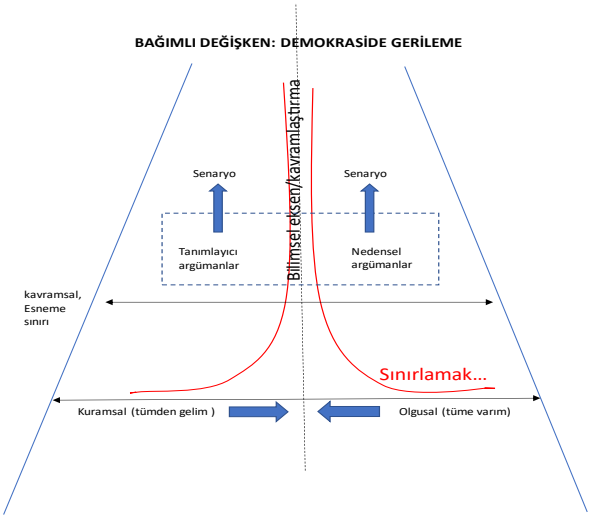

Şekil 2. Kavramsallaştırma Modeli[61]

Sonuçta Şekil 2'deki gibi bir kavramsallaştırma modeliyle demokrasi ve demokraside gerileme arasındaki ilişki incelenecektir. Bu bağlamda, öncelikle Sartori'nin

[61] Sartori'nin "Karşılaştırma ve Yanlış Karşılaştırma" (1991) isimli makalesinden yararlanılarak üretilmiştir.

"soyutlama merdiveninden" *(ladder of abstraction)* esinlenerek, kavramsal bir esnemeye neden olmayacak şekilde, demokrasi kavramından neyin anlaşılması gerektiğiyle ilgili bir zemin oluşturulacak ve müteakiben demokratik bir sistem tasarımı yapılarak, demokrasi ile demokraside gerileme arasındaki kavramsal ve kuramsal ilişki analiz edilecektir.

Bu çalışmada, demokratik sistem tasarımı oluşturulurken Easton'ın 'politik sistem tasarımı'[62] temel olarak alınmakta ve demokratik sistem yaşayan bir sistem olarak kabul edilmektedir.[63] Sosyal bilimlerle bağdaştırılmakta zorlanılan entropinin sosyal bilimlere entegrasyonuyla ilgili Byeon[64] ve Rhee'nin[65] yayınlarının bu çalışma için yol gösterici olduğu değerlendirilmektedir. Bu makaleler politik sistemlerde entropi değişimine sistemsel bir bakış açısıyla yaklaşmakta, Easton'a da atıf yapılarak, sosyal entropi kuramları üzerine çalışan Kenneth D. Bailey gibi sosyal bilimciler referans olarak gösterilmektedir. Her iki akademisyen de özellikle politik bir sistemdeki entropinin ne anlama geldiği üzerine odaklanmakta, politik bir sistemdeki entropiyi iç politik sistem fonksiyonun süreç içinde dışarıya adaptasyonu ve bu iki kısmın etkileşimi olarak ele almaktadırlar. Nitekim bu çalışmada da iki akademisyenin bu yaklaşımdan hareketle, demokrasi açık bir sistem olarak kabul edilmiş, demokratik bir sistemde yaşanan sürecin asla sürekli denge durumunda olamayacağı, çevreden sisteme bir enerji takviyesi olmadıkça sistemin entropisinin artacağı, enerji takviyesiyle birlikte entropinin azalacağı (düzensizliğin azalacağı anlamında) kabul edilmiştir.

Tez çalışmasının diğer bölümlerinde demokratik bir sistemde yaşanan demokraside gerilemenin nedenleri -ifade edildiği gibi- Türkiye-Polonya karşılaştırması üzerinden süreç analizi şeklinde incelenecektir. Demokraside gerilemeye neden olan faktörlerin analizinde uygulanacak yöntemin oluşturulmasında, De Meur ve Berg-Schlosser'in "Benzerlikler ve Farklılıkların Tespit Edilerek Politik Sistemlerin Karşılaştırılması"[66] isimli makalesi, bir karşılaştırma yapılırken nasıl bir yöntem izlenmesiyle ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada iki farklı ülkenin demokraside gerileme bağlamında benzer yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma yapılırken, öncelikle hangi faktörlerin bu değerlendirmeye esas olacağının belirlenmesi ve bir matris şekline getirilmesi

[62] David Easton, "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, 9, 3, (1957), 383-400.
[63] James G. Miller'in (1978) yaşayan sistemlerle ilgili oldukça detaylı bir çalışması vardır.
[64] Jong Heon Byeon, "A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems", *Systems Research and Behavioral Science*, 22, (2005), 223-231.
[65] Yong Pil Rhee, "Complex Systems Approach to The Study of Politics", *Systems Research and Behavioral Science*, 17, (2000), 487-491.
[66] Gisele De Meur ve Dirk Berg-Schlosser, "Comparing Political Ssytems: Establishing Similarities and Dissimilarities", *European Journal of Political Research*, 26, (1994), 192-219.

gerekmektedir. De Meur ve Berg-Schlosser'in çalışması bu konuda önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, özellikle 'aktör-yapı gerilimi/çatışması', 'demokratik geriye gidişte elitlerin rolü', 'halk kavramının manipülasyonu (halk yardakçılığı), popülizm ve kutuplaşma', 'yapısal bozulma, kurumların zayıflaması' ve 'devletin ele geçirilmesi (*state capture)* ve devletin özerkliğini yitirmesi' gibi konulara temel teşkil eden başlıklar üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda, demokrasiyi radikalleştirerek demokratikleşmenin sağlanabileceğini savunan sol bakış açısının yaklaşımlarının incelenmesinin de demokraside gerilemeyi anlamak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple, Durkheim ve Weber'den başka, Marks'ın görüşleri ve özellikle Neo-Marksist yaklaşımları da incelemek gerekmektedir. Klasik Marksist bakış açısından farklı bir yaklaşım öneren Gramsci'nin 'hegemonya' kavramı, özünde bitmeyen, sürekli bir mücadele olgusu taşıdığından, normal bir demokratik süreçte demokratik entropiyi artırıcı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim günümüzün otoriterleşen rejimlerinin mücadele şeklinin bir hegemonya mücadelesi şeklinde sürdüğüne ve bu mücadelede yer alan aktörlerin yaklaşımlarındaki aşırılıkların, tavırların, sıfır toplamlı siyaset anlayışlarının demokratik entropinin artmasına ve dolayısıyla demokraside gerilemeye sebep olduğu görülmektedir.

Ancak tekrar vurgulamak gerekirse, entropi ile demokraside gerileme arasındaki ilişki bir sebep sonuç ilişkisi değildir. Bu ilişki tez çalışmasında sistemsel bir ilişki olarak ele alınmaktadır. Bunun anlamı, demokratik sistemin işleyişine etki eden faktörlerin bazıları sistemde düzensizlik yaratarak çıktı olarak demokraside gerilemeye neden olurken, aynı zamanda entropinin de yükselmesine, sistemin kararlı yapısının bozulmasına da sebep olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu ilişki insan vücudundaki işleyişe benzetilebilir. Soğuk algınlığı sonucu vücut direnci düşen bir bireyin ateşi yükselir ve birey ateşinin yükseldiğini hissederek istirahat ederek ve ilaçlarla vücudunu eski sağlıklı dengesine getirmeye çalışır. Entropi de tıpkı bu analojideki gibi bir süreç içinde gelişir, kendisini çevre ve sistem içinde hissettirir ve sistemi tedbir almaya zorlar. Açık bir sistem, özellikle çevreden gelen zorlamaya karşı bir tepki verir ve çevresiyle etkileşim içinde kalarak kendi iç dengesini korumaya ya da entropisi yükselmişse iç dengesini yeniden tesis etmeye çalışır.

Oysaki günümüzde dış dünyaya kapalı, kendisini çevreden neredeyse tamamen izole etmiş Kuzey Kore gibi totaliter sistemler de mevcuttur. Bu tür sistemlerde çevre/toplum sistemle etkileşim içinde olmadığı için sitemdeki entropi evrendeki gibi sürekli artar.

Dolayısıyla sistem içindeki entropinin ulaştığı seviyeyi dışarıdan hissetmek de mümkün değildir. Bu seviye dışarıdan ancak bu tür kapalı sistemlerde meydana gelecek bir sosyal patlamayla dışarıdan anlaşılabilecektir. Diğer taraftan, Kuzey Kore gibi tam kapalı sistemlerden farklı olarak çoğu otoriter olarak ifade edilen sistemler ise küresel dünyadan kopamadan, küresel dünyaya entegre olabilecek bir noktada konumlanmaya çalışmaktadır. Aslında bu rejimler, geçmişte görmeye alıştığımız üniformalı diktatörlerden farklı olarak, bir taraftan iktidarlarını sürekli kılmaya çalışırken, diğer taraftan dışa karşı daha sivil bir görüntü vermeye çalışmaktadırlar. Levitsky ve Way, gelinen bu aşamayı "rekabetçi otoriter rejimler" olarak betimlemektedirler.[67] Bu iki akademisyene göre bu tür rejimler kararlı değildirler. Zaman zaman bazıları demokratik bir karaktere bürünseler de bazıları daha da otoriter bir görüntü vermekte ve demokratikleşme ile rekabetçi otoriter rejim arasında gidip gelerek salınmaktadırlar. Aslında bu durum böyle bir demokratik sistemde kararlı yapının oluşamadığının, pekişmeye çalışan demokratik sistemin yükselen entropinin etkisiyle sürekli bir gerilim içinde olduğunu göstermektedir. Ancak Levitsky ve Way'in betimledikleri rekabetçi otoriter rejimler, demokratik bir sistemde demokraside yaşanan gerilemenin nedenlerini ortaya koymaktan ziyade, semptomatik bir bulguyu ve vakanın kronikleşmeye başladığını işaret etmektedir. Yukarıda yapılan benzetmeyle, bu tür sistemlerin entropisi, hasta olan bir bireyin yükselen ateşine benzer şekilde sürekli yüksektir ancak sistem çevresiyle olan ilişkini kesip kapalı bir şekle dönüşmeye çalıştığı için ihtiyacı olan tedaviye yönelik bir tepki vermez ve yüksek ateşle yaşamaya devam eder. Diğer bir ifadeyle, sistem eski sağlıklı yapısına dönmek için ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayamamakta, entropisini düşürememektedir.

Benzer bir durumu devletlerin başarısıyla ve gelişmişlikleriyle ilgili olarak açıklamaya çalışan Acemoğlu ve Robinson, devletlerin yaşadıkları süreci Şekil-3'te betimledikleri gibi uzun, ince bir yola benzetirler.[68] Devlet, ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar ciddi ve önemli bir konu olmakla birlikte, bu çalışmada konuyla ilgili bölümü kadar ele alınarak incelenecektir. Çünkü devlet, Easton'un siyasal sisteminde sistemin önemli bir parçasıdır. Acemoğlu ve Robinson'a göre devlet ve seçkinler prangaları olmayan toplumun çeşitli kesimleriyle beraber yaşamak zorundadırlar. Bu bağlamda, devlet ve toplum arasında her gün yenilenen bir mücadele ve bu mücadelenin kararlı bir şekilde yürütülebileceği bir optimum nokta vardır ve bu nokta onlara göre dar bir koridorun içinde

[67] Steven Letvitsky ve Lucan Way," The Rise of Competitive Authoritarism", *Journal of Democracy*, 13, 2, (2002).
[68] Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Dar Koridor*, Çev. Yüksel Taşkın, (Doğan Kitap, 2020).

oluşmaktadır. Bunun anlamı, optimum nokta o kadar hassas bir bölgede oluşur ki, her an kararlılık hali bozulabilir ve sistemdeki entropi artar. Dolayısıyla asıl önemli olan bu hassas ve dar ancak kararlı olarak kabul edilen bu bölge içinde kalabilmektir. Bu dar koridorda devlet toplumla sadece mücadele etmez, aynı zamanda iş birliği de yapar.[69] Örneğin, ABD ve İngiltere bu koridor içindeyken Çin dışındadır. Bu koridor dışında yer alan ülkeler ya despotik ya da devlet görünümlü ancak gerçekte devlet olmayan bir şekilde nitelendirilmektedirler. Acemoğlu ve Robinson, koridorun dar olmasının nedenini ise bu başarının hiç de kolay olmamasına bağlamaktadırlar.

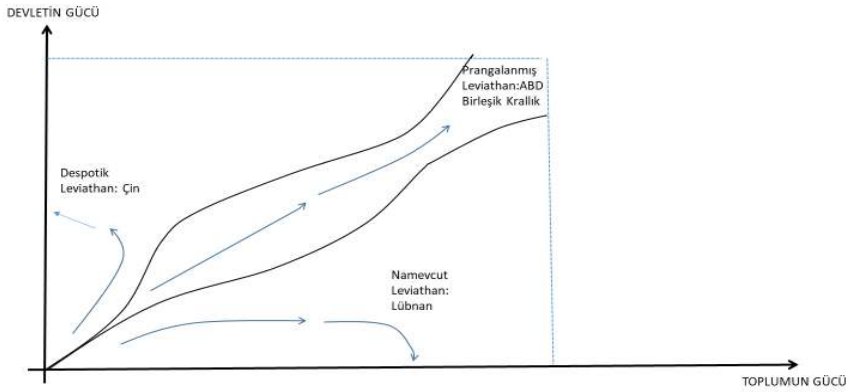

Şekil-3. Acemoğlu ve Robinson'un Dar Koridoru.

Demokratik istikrarın korunmasında da benzer bir durum söz konusudur denilebilir. Demokratik sistemin içinde çeşitli sebeplerle demokrasideki gerilemenin sürekli artma eğilimi göstermesi ve kontrol edilmediği/edilemediği takdirde bunun sonucunda yaşamın olağan akışı içinde hissettiğimiz, görgül olarak tespit ettiğimiz düzensizlik hali aslında yukarıda betimlediğimiz artan entropinin tam da kendisidir. Bu ortamda gelişen demokraside gerileme, benzer bir dar koridorun içinde istikrarlı/kararlı görünen rejimleri dahi -Trump dönemi ABD örneğinde görüldüğü gibi- sürekli o dar koridorun dışına doğru atma eğilimi sergiler. Dolayısıyla bu çalışmadaki 'demokratik dar koridordaki' durum Acemoğlu ve Robinson'unkinden farklıdır ve günümüzde bu dar koridor içinde kalmak, demokrasisi gelişmiş olarak kabul edilen, Şekil-3'te dar koridor içinde örnek ülke olarak

[69] Acemoğlu ve Robinson'un bu betimlemesi Easton'un politik sistem kuramında betimlediği çevre sistem ilişkisiyle uyum içerisindedir. Devletin toplumla sadece mücadele etmemesi, aynı zamanda iş birliği yapması, devletin de politik sistemin bir parçası olarak açık bir sistemde çevresiyle etkileşim içinde olması gerektiğinin bir göstergesidir. Bu durum, devletin çevresiyle/toplumla etkileştiği sürece işlevsel olabileceği şeklinde de yorumlanabilir. Sonuçta özerkliğini kaybeden, rıza ve zor dengesini zor tarafına kaydıran bir devletin açık bir sistemin parçası olmasından söz edilemez.

gösterilen ABD ve hatta Birleşik Krallık için dahi pranganın çözülmesi anlamındadır ve istisnasız her ülke için dar koridor içinde sürekli kalmanın mümkün olamayacağının bir göstergesidir.

2. BÖLÜM: DEMOKRASİ VE DEMOKRASİDE GERİLEME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KURAMSAL VE KAVRAMSAL İNCELENMESİ

2.1. Demokrasi ve Demokraside gerileme Arasındaki İlişkinin Kavramsal Analizi

Francis Fukuyama, Soğuk Savaş sonrası "tarihin sonu" derken aslında liberal demokrasinin ve onun etrafında oluşan değerlerin zaferini ilan etmekteydi. [70] Kendisinin de ifade ettiği gibi bu metaforu Hegel ve Marks'ın tarihi süreç metaforundan esinlenerek oluşturmuştu. Nitekim Hegel, "diyalektik idealizm" ile tarihin bir noktada sonuçlanacağını ve sonuçta sürecin ideal bir 'ulus devlete'[71] evirileceğini öngörürken, Marks ise Hegel'den esinlenerek oluşturduğu "diyalektik materyalizm" yaklaşımıyla sürecin komünist bir topluma dönüşüm ile sona ereceğini öngörmekteydi. Diğer bir ifadeyle, her ikisi de tarihi sürecin açık uçlu bir süreç olamayacağını ifade etmekteydiler.

Hegel ve Marks'tan esinlenen Fukuyama, Soğuk Savaş'ın sona erdiği yıllarda bu sürecin evirileceği son noktayı betimlerken, "tarihin sonu" metaforunu kullanarak bu sonun 'liberal demokrasi' olduğunu ve Soğuk Savaş sonrası komünizmin çöküşüyle bu sürecin bir şekilde tamamlandığını, insanlık için liberal demokrasiden daha ileri bir aşamanın olamayacağını ifade etti. Ancak Fukuyama'nın bakışının Marks'tan ziyade Hegel'e yakın olduğunu ifade etmek gerekir. Ona göre tarihin bu istikametteki akışı sadece ekonomik bakış açısıyla açıklanamaz. Diğer bir ifadeyle, olağan bilimin bizleri götürdüğü nokta sosyalizmden ziyade kapitalizm gibi görünse de bu bakış açısı süreci anlamamıza yetmemektedir. Bu sebeple Hegel'e dönülmeli ve onun materyalist olmayan tarih anlayışına odaklanılmalıdır. Bununla beraber Fukuyama, Hegel'ci çağdaş demokrasi anlayışının Anglo-Sakson dünyasındaki liberal demokrasi anlayışından oldukça farklı olduğunun da altını çizmekte ve Anglo-Sakson faydacılığından ziyade Hegel'in idealizmine yakın bir duruş sergilemektedir. Ona göre Hegel, hakları amaç olarak görmüş ve insanları gerçekten tatmin eden şeyin maddi refahtan çok statülerinin ve haysiyetlerinin tanınması olduğuna inanmıştır.

Fukuyama'nın bu değerlendirmeleri yaptığı yıllardan günümüze kadarki tarihi süreci incelediğimizde bu sürecin tam da Fukuyama'nın ifade ettiği şekilde bir sonla

[70] Francis Fukuyama, "The End of History and the Last Man", *The Free Press*, (1992).
[71] Fukuyama ise sürecin sonunu "liberal devlet" olarak ifade etmektedir. Aslında liberal devlet ile kastettiği Marks'ın öngördüğü "komünist toplum"dan olan farklılığı vurgulamak içindir. Çünkü Fukuyama'nın işaret ettiği nokta, Marks'ın öngörüsü yerine Hegel'in öngörüsünün bir şekilde gerçekleştiğidir.

noktalanmadığını görüyoruz. Aksine, süreç devinerek ilerlemekte ve "tarihin sonu" metaforunun liberal demokrasiyle birlikte gerçekleşme ümidi zayıflamaktadır. Çünkü geçen sürede 'demokratik sistemde' bazı düzensizliklerin yaşandığı gözlenmektedir. Dolayısıyla Fukuyama'nın belirttiği gibi süreç, medeniyetin en son noktasına ulaşarak, evrensel anlamda onur ve eşitlik bakımından en üst düzeye ulaşmış 'son insanı' betimlememektedir. Diğer bir ifadeyle, liberal demokrasi kararlı ve düzenli bir yapı sergileyememiş, bu uzun sürecin aslında belirlenimci *(deterministic)* ve doğrusal *(lineer)* bir yapıda olmadığı anlaşılmıştır.

Bu sürecin dalgalı bir süreç olduğunu analitik bir anlatımla kuramsal olarak açıklayan Samuel P. Huntington'dur. Huntington, "Üçüncü Dalga" isimli kitabında bu süreci 1828 yılından itibaren alarak 1974 ve sonrasına kadar götürmektedir.[72] Huntington'ın kitabının bağımlı değişkeni demokratikleşme üç dalga halinde cereyan etmiş; bu üç dalganın ilk ve ikinci dalgalarında bir geriye gidiş yaşanmıştır. Huntington bu süreci ülke isimleriyle ve demokratikleşmeyi yüzdelerle ifade etmiştir. Diamond, özellikle 1990 sonrası yaşanan hızlı demokratikleşme sonrası günümüzde yaşanan demokraside gerilemeyi açıklarken, düzensizlik halinin son 15 yılda sürekli olarak bir artma eğilimi gösterdiğini ve demokrasilerdeki gerilemenin 2006 yılından itibaren başladığını ifade ederek, gerilemeyle ilgili olarak bir başlangıç noktası belirlemiş ve referans olarak, tespit ettiği çelişkili bazı yönler haricinde, *Freedom House*'un verilerini esas aldığını ifade etmiştir.[73] Ancak Bush'un da ifade ettiği gibi bağımsız olduğu ifade edilen 'demokrasileri değerlendirme ve derecelendirme' kuruluşlarının bulguları ve yayımladıkları raporlar tartışmalı ve eleştiriye açıktır.[74] Özellikle bu kuruluşların raporlarında yer alan ve demokrasisi sorunlu olarak gösterilen bazı ülkeler, raporlarda ifade edilenlerin aksine kendilerini gerçek bir demokrasi olarak ifade etmekte, bu kuruluşların raporlarını yanlı ve gerçeklerden uzak olarak niteleyerek, derecelendirme kuruluşlarını ülke aleyhine kasıtlı bir algı yaratma çabası içinde olmakla suçlamaktadırlar. Bu ülkelere göre uyguladıkları rejim demokrasidir, ülkelerinde bir demokraside gerileme yoktur ve hatta demokrasi ileri gitmektedir. Ancak daha da ilginç olanı, bu ülkelerin bazılarının demokratik bir gerileme yaşarken, başka ülkelerdeki demokrasilerin gelişmesi yönünde açıkça bir çaba içerisine girmeleri ve öncü bir rol oynamaya çalışmalarıdır. Petrova ve Düzgit'e göre bu paradoksun nedeni, demokrasi

[72] Samuel P. Huntington, *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*, (University of Oklahoma Press: Norman and London, 1991).
[73] Larry Diamond ve Marc F. Plattner "İntroduction", *Electoral Systems and Democracy*, Eds. Larry Diamond, Marc F. Plattner, (Johns Hopkins University Press, 2015).
[74]Sarah Sunn Bush, *The Taming of Democracy Assistance, Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators,* (Cambridge, 2015).

desteğinin ülkelerin dış politikalarına gömülü olması ve genellikle normatif olmaktan çok araçsal olmasıdır.[75]

Ülkelerin kendi içinde demokraside gerileme yaşamasına rağmen dış dünya ile ilişkilerinde yaşadıkları demokrasi taraftarı aktif tutum, demokrasiden uzaklaşarak otoriterleşen yönetimlerin pragmatik bir yönünün de olduğunu göstermektedir. Örneğin ABD'nin yıllardır uygulamaya çalıştığı demokrasiyi dünyanın belirli bölgelerine ihraç stratejisinin temelinde serbest piyasalar ve demokrasi, özgür, istikrarlı ve müreffeh toplumlar üreten simbiyotik ve karşılıklı ilişki oluşturmak vardır ve bu durum ABD için daha mantıklı ve ABD'nin menfaatinedir.[76] Çünkü bu ortam ABD'nin bu ülkelere ekonomik ve politik bakımdan daha rahat ulaşmasına olanak vermektedir. Ancak burada ilginç olan, son dönemde ABD'de de ciddi anlamda bir demokraside gerileme süreci yaşanmasıdır. Bununla birlikte, ABD'nin dış dünyaya yönelik demokrasiyle ilgili politik söylemlerinde bir değişiklik yoktur. ABD geçmişte olduğu gibi bugün de demokratikleşme konusunda ülkeleri teşvik etmekte ve bu konuda direnen ülkeleri çeşitli yöntemlerle zorlayarak dünya üzerinde demokratikleşmenin öncüsü olduğu algısını korumaya çalışmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş olsun ya da olmasın, demokraside gerileme yaşayan ülkelerin bazıları ilginç bir şekilde, kendi menfaatleri ve ulusal stratejileri doğrultusunda dışa dönük yaklaşımlarında demokrasiden yana bir tutum alarak hareket etmektedirler. Bush, bu süreci farklı bir bakış açısıyla ele almakta, süreci "demokrasi yardımının evcilleştirilmesi" [77] olarak niteleyerek şu soruyu sormaktadır: "Demokrasi yardımı neden zaman içinde uysallaştırıldı?"[78] Kendisi diğer taraftan bu soruyu sorarken gerçek amacının, demokrasi yardımının neden "kötü" hale geldiğini anlamaya çalışmak olmadığını, aksine Oxford İngilizce Sözlüğündeki "uysal" tanımını izleyerek, süreç içinde daha az maceracı ve açıkça politik hale gelen demokrasi yardımının nasıl ve neden "vahşi devletten geri alındığını" anlamaya çalışmak olduğunu ifade etmektedir.

Aslında yukarıdaki örneklerde ifade edilen ülkelerde olduğu gibi ülkelerin açıkça demokraside gerileme yaşadıkları bir dönemde, dışa yönelik, jeopolitik ve stratejik

[75] Tsveta Petrova ve Senem Aydın Düzgit, "Democracy Support Without Democracy: The Cases of Poland and Turkey", *Carneige*, (2021).
[76] Michael Cox, John G. Ikenberry ve Takashi Inoguchi, *American Democracy Promotion Impulses, Strategies, and Impacts*, (Oxford, 2000).
[77] Sarah Sunn Bush, "The Taming of Democracy Assistance, Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators", (Cambridge, 2015).
[78] Sarah Bush, buradaki "uysallaşma *(taming)*" ifadesiyle geçmişte ülkeler tarafından diktatörlüklerle yönetilen rejimlerde diktatörleri hedef alan yaptırımlar yerine diktatörleri direkt hedef almadan ülkeleri demokratikleştirmeyi hedef alan uygulamaları kastetmektedir.

menfaatleri gereği tam aksi yönde, demokrasi yanlısı aktif bir tutum sergilemeleri, demokratik gelişmişlik bağlamında bu ülkelerle ilgili dünya kamuoyu nezdinde olumlu bir algı yaratmaya yetmemektedir. Son yıllarda etkileri artan demokrasi derecelendirme kuruluşlarının raporları, ülkeler itiraz etseler dahi, dünya kamuoyunda, ülkelerdeki demokratik seviyenin ne olduğu konusunda bir algı yaratmayı başarmış görünmektedir. Bush, bu derecelendirme kuruluşlarının ne derece güvenilir olduklarını sormaktadır.[79] Ona göre bu kuruluşların çalışmaları bilimsel görünmekle birlikte öznel (*subjective)* bir görüntü vermektedir. Diğer taraftan, bu kuruluşların bazıları kendi kriterlerini belirlerken, örneğin ABD gibi ülkelerin demokrasiye bakışında belirlediği kriterlere uygun kriterlerle ilişkili yöntemler geliştirmişlerdir. Dolayısıyla buradaki kritik soru hangi kuruluşların verilerine itibar edilmesi gerektiği sorusudur. Zihinlerdeki bu soru işaretine rağmen yine de bilim insanları ve politika yapıcıları dünya üzerindeki ülkelerdeki demokrasilerin durumunu ve hangi seviyede olduğunu merak etmektedirler. Bununla birlikte Bush'a göre ülke sıralamaları tarafsızlık görünümü verse dahi bu raporlar temel kavramların nasıl tanımlanacağına ilişkin nesnel olmayan öznel kararlar içermektedir. Dolayısıyla en etkili olduğu iddia edilen derecelendirmeler dahi nesnellik bakımından sorunludurlar ve belirli bir ölçüde güçlülerin değer yargılarını yansıtmaktadırlar.

Neticede demokrasi derecelendirme kuruluşlarının yapmak istediği demokrasilerdeki gerilemeyi somut verilerle ortaya koymaktır. Ancak anlıyoruz ki bu o kadar da kolay değildir çünkü demokraside gerileme kavramı bir cetvelle ölçülemeyecek kadar karmaşıktır. O halde akla şu soru gelmektedir: "Demokrasilerdeki gerilemeyi somut verilerle açıklamak bu kadar zorken, demokrasi neden sahip olduğu niteliklerini kaybederek gerilemektedir ve bu durum nasıl açıklanabilir?"

Bu sorunun günümüzde net bir yanıtını vermek mümkün değildir. Demokraside gerilemeyi tam olarak anlayabilmek için elimizde somut verilerin olması gerekmektedir. Halihazırda aktörlerin davranışları ve ülkelerdeki demokratik kurumların işleyişleri üzerinden hareket edilerek bir ülkedeki demokratik seviyeyle ilgili bazı sonuçlara ulaşılabilmektedir. İktidardaki aktörün tavrı, yaklaşımı, kurumlarla olan ilişkisi ve aldığı kararlar toplumda genel bir algı yaratmaya yeterken, özellikle kurumlardaki geriye gidiş toplum tarafından çok daha zor algılanabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, kurumlardaki değişimin nispeten yavaş, uzun bir süreçte gerçekleşmesi ve değişimin teknik ve karmaşık

[79] https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/11/07/why-do-we-trust-certain-democracy-ratings-new-research-explains-hidden-biases/ Erişim tarihi: 3.2.2022.

olmasıdır. Dolayısıyla analitik bir çözümlemeye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yine de aktörün yaklaşımı kadar belirgin olmasa da kurumlarda yaşanan demokrasi dışı değişimler, özellikle bağımsız medyanın konuyu kamuoyunun anlayabileceği bir seviyede sunumuyla daha rahat bir şekilde anlaşılabilir hale gelmiştir. Örneğin, demokratik bir sistemde bağımsız/özerk olması gereken kurumların yürütmeye bağımlıymış gibi hareket etmeleri, yargı kurumlarının verdiği siyasi kararlar, ülkedeki adalet mekanizmasının işleyişindeki sorunlar, gelişmiş bir demokrasinin en önemli göstergelerinden 'hukuk devleti' ve 'hukukun üstünlüğü' kavramlarına yönelik bir fikir vermeye yetmekte ve sonuçta kamuoyu, ülkedeki demokrasinin işleyişiyle ilgili bir kanaatte bulunabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki tarafsız olduğu değerlendirilen medya organları bile demokrasi içinde oluşan her vakayı aynı önemde görmeyebilir/göremeyebilir ve en fazla toplumda karşılığı olan, toplumun ilgi göstereceğini düşündüğü, bazen de magazinsel yönü güçlü olan vakaları yansıtır. Çünkü özellikle iktidardan destek alamayan, tarafsız kalmaya çalışan medyanın en büyük kaygısı hayatta kalabilmek için reklam pastasından daha büyük bir pay alabilmektedir. Bu nedenle, demokraside gerilemeyi açıklayabilmek için -yukarıda da belirtildiği gibi- her ayrıntıyı aynı önemde göz önüne alacak, değerlendirecek analitik bir yönteme ihtiyaç vardır.

Diğer taraftan, bağımsız olmadıkları iddia edilseler ve bu kısmen doğru da olsa derecelendirme kuruluşları eliyle yapılan ve çok sayıda vakanın kullanıldığı *(Large-N)* niceliksel çalışmalar yine de hangi ülkelerde demokraside gerilemenin olduğunu somut bir şekilde ortaya koyabilmekte ve bu konuda çalışan akademisyenlerin ilgisini çekmektedir. Ancak buradaki temel problem, bu verilerin demokraside neden bir gerilemenin oluştuğuyla ilgili fikir vermekten ziyade, sadece dönemsel olgusal tespitlerde bulunulmasına yardım ederek, bu gerilemenin 'nasıl' oluştuğuna ilişkin sorulara yanıt vermesidir. Oysaki asıl üzerinde düşünülmesi gereken demokrasideki gerilemenin neden kaynaklandığını ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle, nicel çabanın yanı sıra daha fazla nitel bir çabaya da gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Diamond'un 2015 yılında yaptığı demokratik süreçlerdeki düzensizliğin artmakta olduğuyla ilgili tespite dönüldüğünde, bu tespitin günümüz için de hala geçerli olduğu, demokrasi indeksi oluşturarak ampirik çalışmalarla dünya üzerinde demokrasinin geldiği seviyeyi değerlendiren çeşitli ciddi kuruluşlar tarafından da bu tespitin doğrulandığı görülmektedir. *The Economist* dergisinin yaptığı çalışma,[80] 2021 yılında dünya üzerinde yaşayan toplam nüfusun yarısından azının (%45,7) bir şekilde demokrasi ortamında

[80] Democracy Index 2021, Economist Intelligence, Erişim tarihi: 3.2.2022.

yaşadığını ortaya koymaktadır. Oysaki bu oran 2020 yılında yarıya yakın tespit edilmiştir (%49,4). Bu bir yıllık sürede, demokratik ortamda yaşayanların oranında %4 civarındaki azalma oldukça yüksek bir orandır. Diğer taraftan, derginin araştırmasında tam demokrasi *(full democracy)* olarak ifade edilen ülkelerde yaşayan toplam nüfusun dünya nüfusuna oranı ise sadece %6,4'tür. Bu oran 2020 için %8,4 olarak tespit edilmiştir ve aradaki fark %2'dir. Tüm bu değerlerin anlamı, Huntington'un "Üçüncü Dalga" isimli kitabında belirttiğine benzer bir gerileme ya da gerileme dalgasının yaşandığıdır. Bu durum bir sistem yaklaşımıyla ifade edildiğinde dünya üzerindeki demokratik sistemde düzensizliğin arttığı, sistemin nitelikli bir çıktı üretmekte zorlandığı ve sistemdeki entropinin artma eğilimi gösterdiğidir. Sistemdeki bu düzensizlik halinin yavaşlatılması ve entropinin azaltılarak sistemin yeniden kararlı bir hale gelmesi için iç enerjisini yitiren sisteme dışarıdan ilave bir enerji takviyesi gerekmektedir.

Almond ve Verba, Medeni Kültür *(The Civic Culture)* isimli yapıtlarında demokrasi için nasıl bir kültürel yapının gerekli olduğu sorusuna yanıt ararlar ve bunu karşılaştırmalı bir bakış açısıyla beş ülke (ABD, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika) üzerinden açıklamaya çalışırlar.[81] Almond ve Verba, ilk iki ülkeyi istikrarlı bir demokrasiye örnek ülkeler olarak gösterirken, kalan üç ülkeyi ise bu anlamda problem yaşayan ülkeler olarak düşünmüşlerdi. Bir anlamda bu çalışmayla, ABD ve İngiltere örneğinden hareketle, Anglo-Amerikan siyasi kültürünü istikrarlı ve demokratik bir yönetim yapısı için ideal bir siyasi kültür olarak gösterilirken, diğer üç ülke demokrasinin gerilediği ülkeler olarak belirtilmiş ve aradaki fark siyasi kültür ve eğilimler açısından ampirik olarak incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma bu anlamda ilk, deneysel ve önemli veriler sunan referans bir çalışmaydı.

Almond ve Verba, bu çalışmanın hızla değişen bir dünyada sadece 'anlık çekilen bir görüntü' *(snap-shut)* gibi düşünülmesi gerektiğini, bu çalışmayla daha istikrarlı ve demokratik bir yönetim için üstesinden gelinebilecek sorunların neler olduğunu belirlemeye çalıştıklarını ve bu sorunların çözümlerinin olanaksız olduğu sonucuna varılmaması gerektiğini belirtmişler ve şu uyarıda bulunmuşlardır: Varılan sonuçlar demokraside ideal noktaları betimler olarak görünseler de Britanya ve ABD'deki demokrasiler için bir rehavet ortamı yaratmamalıdırlar. Nitekim günümüzde yapılan ölçümler ve değerlendirmeler, Almond ve Verba'nın bu korkusunu doğrular nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır. O gün

[81] Gabriel A. Almond ve Sidney Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations,* (Princeton, 1963).

ideal demokrasiler olarak gösterilen bu ülkelerde dahi günümüzde demokraside gerileme yaşanmaktadır. Derecelendirme kuruluşlarının sıralamalarında bu ülkeler artık en üst sıralarda yer almamaktadır. Örneğin, *The Economist*'in 2021 demokrasi raporunda ABD 26'ncı sırada kusurlu *(flawed)* demokrasi olarak nitelenirken, İngiltere 18'inci sırada gösterilmiştir. Diğer olumsuz örnek ülkelerden Almanya 15'inci sırada tam/pekişmiş demokrasi *(full),* İtalya 31'inci sırada kusurlu, Meksika ise 86'ncı sırada hibrit demokrasi olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada karşılaştırılacak iki ülkeden Türkiye 103'üncü sırada hibrid, Polonya ise 51'inci sırada kusurlu demokrasi olarak gösterilmiştir. Bir başka derecelendirme kuruluşu V-DEM'in 2021 yılı raporuna göre liberal demokrasi indeksinde ABD 31'inci, İngiltere 14'üncü sırada gösterilirken, Almanya 8'inci, İtalya 21'inci ve Meksika 82'nci sırada gösterilmektedir. Bu raporda Türkiye 149'uncu sırada gösterilirken, Polonya 63'üncü sırada gösterilmektedir. Her iki raporda da ilk on içinde bu ülkelerden sadece Almanya yer almaktadır. İlk sıralar Norveç, İsveç, Danimarka ve Finlandiya gibi kuzey ülkeleri tarafından işgal edilmektedir. Ancak unutmayalım ki sosyal demokrasinin uzun yıllar iktidarda olduğu İsveç'te sağcı popülist bir hükümet seçimleri kazanmıştır. Finlandiya'da da aşırı sağcı bir parti hükümette önemli görevler üstlenerek etkisini artırmıştır.

Bu güncel verilerden hareketle günümüzde ideal bir demokrasinin olmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum, Huntington'un ilk dalga demokrasiler içinde yer alan ve her üç dalgada da demokratik nitelikler bakımından konumunu koruyan ABD ve İngiltere gibi ülkeler içinde geçerlidir. Nitekim Almond ve Verba'nın 1963 yılında yaptıkları çalışmada, demokrasisi gelişmiş ülkeler olarak gösterilen ABD ve İngiltere (hâlâ birer ileri demokrasi olarak nitelendirilmelerine rağmen) süreç içinde gerileyerek ilk on ülke içinde yer alamamışlardır. Ancak unutulmamalıdır ki Almond ve Verba, o günkü değerlendirmelerinin bir anlık çekilen bir görüntünün sonucu olduğunu ve bu görüntünün hep aynı seviyede kalmayabileceğini ifade etmişlerdir. Bunun anlamı, demokrasi kavramının özünde ontolojik olarak bir düzensizlik barındırdığı, demokrasinin daima ileri giden ya da sürekli aynı seviyede kalan bir kavram olmadığıdır. Nitekim Almond ve Verba'nın demokraside problem yaşayan ülkeler arasında gösterdiği Almanya süreç içinde demokrasisini ileri bir noktaya taşımayı başararak, Almond ve Verba'nın araştırmalarına dâhil ettikleri beş ülke içinde, günümüzde demokrasisi ilerleme gösteren ilk on ülke içine girmeyi başarmıştır.

Diğer taraftan, kendilerini demokrasi olarak niteleyen ancak demokrasisi gerçekte dalgalı bir seyir izleyen (askeri darbelerle kesintiye uğramış süreçler yaşayan ülkeler) bazı ülkelerin de günümüzde demokrasi kavramını özelleştirerek (*customize)* uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu ülkelerin demokratik nitelikler bakımından sorunlu durumda bulunmalarına rağmen sürekli olarak kendilerini 'demokrasi' olarak ifade etmelerinin arkasındaki asıl nedenin kendi demokratik sistemlerinde yaşanan entropinin yönetilmesinde yaşadıkları problemler olduğu düşünülmektedir. Bu ülkelerdeki demokratik nitelikler/standartlar bir türlü demokrasisi gelişmiş ülkeler olarak betimlenen liberal Batı demokrasilerindeki seviyelere ulaşamamaktadır. İdeal olarak gösterilen ülkelere süreç içinde yaklaşılsa bile çeşitli sebeplerle sistemde tekrar yükselen entropinin etkisiyle bu ülkeler, kendi iç enerjilerini kaybederek tekrar demokraside bir gerileme sürecine girmektedirler. Bu durum, demokratik sistemin kendi içinde gel-git yaşayarak bir nevi kısır bir döngü içine girmesi hali olarak da tanımlanabilir. Dolayısıyla bu tür bir gerileme yaşayan ülkelerin tüm çabası, kendi demokratik sistemlerine sınırlı seviyede enerji vererek artan düzensizliği azaltmaya çalışmak ve demokrasi kavramıyla otoriter bir yönetim şekli arasında 'optimum noktayı'[82] bulma konusunda değiş-tokuş (*trade-off)* yapmaya çalışmaktır. Özellikle Güney Amerika örneğinde olduğu gibi, bu ülkeler batı demokrasilerine göre çok daha geride olmalarına rağmen, rejimlerini ulaştıkları bir noktada sabitlemeye çalışmakta ve böylelikle kendilerini istikrarlı, demokratik sistemin işlediği bir ülke gibi algılatmaya çalışmaktadırlar.

Welzel, Inglehart ve Kruse de, konuya demokratik kurumlar noktasından yaklaşarak demokratik kurumların, genelde rejim karakteristikleri olarak, dayanıklı olacak şekilde inşa edildiklerini, dolayısıyla rejim değişikliklerinin nadir olması gerektiğini ifade etmekte ve bazı ülkelerin kurulduklarından beri bir rejim problemi yaşamadıklarının altını çizmektedirler.[83] Yine yazarlara göre, bu tür değişikliklerin nispeten sık olduğu ülkelerde dahi demokratik bir süreçte, bir ya da iki defadan fazla bir değişim nadiren görülmektedir. Değişim gerçekleştiğinde ise ülkede toplumun tüm kurumsal yapısı hızla yeniden şekillendirilmektedir. Welzel, Inglehart ve Kruse, demokrasiye doğru veya demokrasiden uzaklaşılan şeyin tam da bu olduğunu belirtmekte ve şunu ifade etmektedirler: "Onlarca yıllık istikrardan sonra, ülkeler demokrasi düzeylerinde aniden sert değişimler yaşarlar". Yazarların bu değerlendirmesi özetle demokratik bir sistemde entropinin varlığına işaret

[82] Eski Yargıtay Birinci Başkanı Prof. Dr. Sami Selçuk, bu ideal noktayı "özlenen, en iyi (optimum) demokrasi" olarak betimlemektedir. "Günümüz Türkiye'sinin Gerçek Sorumluları", https://t24.com.tr/yazarlar/sami-selcuk/gunumuz-turkiye-sinin-gercek-sorumlulari,36081.

[83] Christian Welzel, Ronald Inglehart ve Stefan Kruse, "Pitfalls in the Study of Democratization: Testing the Emancipatory Theory of Democracy", *British Journal of Political Science*, 47, (2016), 463–472.

etmekte ve genel olarak demokratik bir sistemde süreç içinde düzensizlikler, istikrarsızlıklar yaşanabileceğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, demokratik gelişmişlikte ulaşılan son bir noktanın olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmişte ileri bir demokrasi olarak görünen bir ülke geçen zaman içinde demokrasisinde bir gerileme yaşarken, geride gibi görünen ülkeler süreç içinde daha ileri noktalara doğru hareket edebilirler. Bu da düzensizliğin demokrasiye, demokratik sisteme içkin bir kavram olduğunu göstermektedir. Nitekim bu çalışmada da demokratik süreçte bir devinim olduğu ancak bu devinimin tek yönlü bir devinim olmadığı, zaman zaman ters yönde de hareketler olabileceği, dolayısıyla demokratikleşmenin nihai son bir noktası olmayan, devam eden bir süreç olduğu kabul edilmekte ve ülkelerin demokratik gelişim süreçlerinde çeşitli inişler ve çıkışlar yaşanabileceği ileri sürülmektedir. Bu tezin doğruluğunu somut olarak 'hukukun üstünlüğü' *(rule of law)* konusunda, *World Justice Project*'in 2021 yılı için yaptığı derecelendirmede görüyoruz. Bu derecelendirmede ABD 27'nci, İngiltere 16'ncı, Almanya 5'inci, İtalya 34'üncü ve Meksika 113'üncü sırada gösterilmektedir. Bu indekste Türkiye 117'nci[84], Polonya ise 36'ncı sıradadır. Bu indekste ABD ve İngiltere Almanya'nın gerisinde görünmektedir. Demokrasisi gerileyen ülkelerde hukuk devleti kavramında da ciddi bir gerileme meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu kavramın demokrasiyle birlikte geliştiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Dikkatle incelendiğinde derecelendirme kuruluşlarının raporlarında da ülkelerin bulundukları demokratik seviyeler demokrasi kavramının önüne çeşitli sıfatlar eklenerek ifade edilmektedir. Bu kuruluşlar bu tür bir değerlendirmeyi yapmak için ülkeleri sürekli gözlem altında tutmaktadırlar. Dikkat edilirse demokrasiyle yönetilen tüm ülkeler bu kuruluşların değerlendirme alanı içerisinde bulunmaktadır. Herhangi bir ülke ileri bir demokrasi olduğu gerekçesiyle değerlendirme dışı tutulmamaktadır. Bunun en önemli sebebi, yukarıda ifade edilen, demokraside gerilemenin tüm demokratik sistemler için geçerli olduğudur. Bununla birlikte, özellikle uzun yıllar iktidarı elinde tutan, otoriterleşmeye yüz tutmuş yönetimler derecelendirme yöntemlerinden ve listelerdeki konumlarından çok da memnun değildirler. Her şeye rağmen bu yönetimlerin ısrarla demokratik olduklarını iddia etmeye devam ettikleri görülmektedir. Çünkü 'demokratik

[84] Türkiye'nin bu indekste, 2015-2021 yılları arasındaki sıralamadaki yeri, 2015 yılında 102 ülke arasında 8o'inci sıradayken, 2021 yılında 139 ülke içinde 117'nci sıraya gerilemiştir. Sıralama esas alınarak yapılan bu değerlendirme yanıltıcı olabilir. Çünkü geçen altı yıllık sürede listeye 37 ülke daha eklenmiştir. Dolayısıyla değerlendirmenin puan üzerinden yapılması daha uygun olacaktır. Ancak puan üzerinden yapılan değerlendirmede de bir gerileme olduğu görülmektedir. 2015 yılında Türkiye'nin puanı 1 üzerinden 0,46 iken bu skor 2021 yılında 0,42'ye gerilemiştir. Eğilim gerileme yönündedir.

yönetimler' olarak anılmak, otoriter yönetimlere uluslararası alanda bir şekilde meşruiyet sağlamakta ve ülke içinde yaşanan demokrasi dışı faaliyetlerin üzerini örtmektedir. Bu ülkeler için demokrasinin gelişimini belirli bir ölçüde sağlayarak bir noktada dengede tutmak ve hatta daha da ileri noktalara taşımak, demokraside gerileme sürecine girmeyi göze alarak durumu idare etmekten çok daha zordur. Otoriter yönetimler, demokratik bir sistemin iyileştirilmesinin çok daha fazla bir enerji gerektirdiğini, bunun kendileri için iktidarı kaybetmek gibi bir maliyetinin olacağının farkındadırlar. Bu durum demokratik sistemin kendi içinde yaşadığı bir paradoks olarak da ifade edilebilir.

Ancak dünya üzerinde demokrasisi başarılı olarak görünen ülkelerdeki yaşam kalitesinin görünürlüğünün teknoloji sayesinde çok süratli bir şekilde dünyanın diğer bölgelerine yayılması ve bunun halkları etkileyerek bir farkındalık yaratması, demokrasisi sorunlu görünen ülkelerdeki demokratik sistemin çevreden/toplumdan gelen talepler karşısında zorlanmasına, oluşan bu baskı karşısında iktidar sahiplerinin yıpranmasına ve bu baskı ile iktidarların daha da otoriterleştiğine tanık olunmaktadır. Demokratik sistemin kararlı yapısını yitirerek entropinin artma eğilimi gösterdiği bu dönemlerin aynı zamanda iktidarlara, demokratik bir görüntü altında otoriterleşerek daha uzun süre iktidarda kalma olanağı sağlayacak fırsatlar sunduğu da unutulmamalıdır. Çünkü yükselen entropiyle birlikte oluşan gerileme sürecinde, ortaya çıkan toplumsal ve psikososyal fay hatlarıyla birlikte, iktidarların devamını sağlayacak istismar edilebilecek çok sayıda hassas noktalar da oluşmaktadır. Özellikle popülist yaklaşımlar iktidarlara, bu noktaları istismar edebilecekleri sayısız fırsatlar sunar. Kontrol ve denge sisteminin de zayıfladığı bir ortamda iktidar sahiplerinin manevra alanı, devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının birlikte kullanıldığı sert bir hegemonya mücadelesiyle birlikte daha kontrolsüz, şeffaf olmayan ve daha az hesap verir bir noktaya doğru evrilmeye başlar.

Diğer taraftan, demokrasisi gerileme trendi gösteren ülkelerde halkın katılımının zayıfladığı ve muhalefetin yeterince güçlü olmadığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda, iktidar sahiplerinden bu yönde güçlü bir talep de yoktur. Hatta demokratik sistemin kararlı yapısını yitirdiği, dengesinin kaybolduğu bir kritik eşiğe yaklaşmış ülkelerde, katılımı engellemeye ve muhalefeti neredeyse tamamen etkisizleştirmeye yönelik olarak iktidar kanadından, başta özgürlükler olmak üzere, çok daha fazla baskı geldiği görülmektedir. Dolayısıyla demokraside gerilemenin derinleştiği bir süreçte, entropiyi azaltmak ve demokratik bir sistemi kararlı hale getirmek için çok daha fazla enerjiye ihtiyaç vardır. Bu süreçte entropiyi azaltmak için sisteme gerekli girdiler sağlanamadığı takdirde, çöküşün

daha da derinleşerek demokratik rejimin otoriter bir rejime ve hatta otokrasiye doğru evirilme riski doğar. Örneğin Türkiye için demokrasi derecelendirme kuruluşları tarafından böyle bir riskin olduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin, 2013 yılından itibaren hızla seçimli demokrasiden *(electroral democracy)* ılımlı otokrasi olarak da ifade edilen 'seçimli otokrasiye (*electroral otocracy*)'[85] doğru geçiş yaptığı ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, demokrasi ve demokraside gerileme arasındaki ilişkinin açıklanmaya çalışıldığı bu bölümün sonunda, demokraside gerileme kavramının bir sistemsel problemi işaret ettiği ifade edilebilir. Demokraside gerilemeyi, demokrasi kavramının önüne birtakım sıfatlar ekleyerek açıklamak yeterli olmayacaktır. Çünkü seçimli otokrasi, kusurlu demokrasi gibi sıfatlı demokrasi tanımlamaları ülkelerin demokrasisinde bir problem olduğunu göstermekle birlikte bu gerilemenin nedenleriyle ilgili analitik bir yaklaşım sunmamaktadır. Aksine bu çok sayıdaki sıfatlı tanımlamalar bir kavram kargaşasının oluşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple, demokraside gerilemeyi daha analitik bir şekilde kavramlaştırabilmek ve özellikle gerilemenin neden oluştuğunu anlayabilmek için öncelikle açık, anlaşılabilir bir demokratik sistem tasarımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tasarımı yapabilmek için bir sonraki bölümde, öncelikle demokrasi kavramının ontolojik kabulleri ve normatif yönünün de dikkate alındığı demokrasi kavramı üzerinde durulacaktır. Ancak demokrasi kavramı çalışmanın asıl odak noktasından sapılmadan, demokratik bir sistem tasarımının oluşturulmasına ve çalışmanın odak noktası olan demokraside gerileme kavramını anlamaya yetecek kadarıyla ele alınacaktır.

2.2. Demokrasi Kavramı

Demokrasi kuramı, Atina demokrasisinden itibaren günümüze kadar uzanan süreçte şekillenen oldukça kapsamlı kuramsal bir altyapıya sahiptir. Bu bağlamda demokrasi kavramının doğasını ve karakterini belirlemek bu nitel araştırmanın başarısı için de son derece önemlidir. Literatürde demokrasi üzerine, demokrasinin normatif yönüyle ilgili, diğer bir ifadeyle, kavramın sahip olması gereken 'ideal nitelikler ve prensipler' hakkında yapılan çalışmaların daha yoğun olduğu göze çarparken, demokrasinin ontolojik yönü üzerinde de tartışmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü ontolojik boyut demokrasinin özünde

[85] Bu raporlarda, 30 Mayıs 2013'te, polisin Gezi Parkı eylemlerine müdahalesi, önceden başlayan demokraside gerilemenin hızlanarak 'otokrasiye' doğru evirildiği bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye'de iktidarın tutumu, Gezi Parkı eylemlerinin hükümete karşı bir kalkışma olduğu şeklindedir. Bu konuda Gezi Parkı eylemlerine katılanlar hakkında yargının verdiği kararlar, başta muhalefet partileri olmak üzere, muhalif çevreler tarafından ciddi şekilde eleştirilmektedir. Yargı kararları AB organları tarafından da eleştiri konusu yapılmıştır.

'var' olan bir şeydir. Ontolojik boyutta kavramsal alan yoktur, daha kuramcı ve tümdengelimci bir yaklaşım vardır. Normatif boyutta ise "demokrasi nasıl olmalıdır?" sorusu üzerine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, demokrasinin prensipleri üzerinde düşünce üretilir. Bu boyutta bir kavramsal alan vardır, daha olgusal ve tümevarımcı bir yaklaşımla hareket edilir.

Dolayısıyla bu bölümde her ikisi üzerine de yoğunlaşılarak, demokraside gerilemeyi kavramlaştırabilmek için öncelikle demokratik bir sistemin doğru olarak betimlenmesine ihtiyaç vardır. Ancak bu betimleme yapılırken, Şekil-4'te de gösterildiği gibi bir ontolojik ana eksen etrafında bu kavramlaştırmanın yapılmasının ve bu kavramlaştırmanın normatif sınırlar içinde olmasının -Sartori'nin ifade ettiği şekilde aşırı kavramsal esnemeye neden olmamak bakımından- önemli olduğu düşünülmektedir.[86] Diğer taraftan, demokratik sistem kavramlaştırılırken maksadın, demokrasi gibi binlerce yıllık makro seviyeli bir kurama alternatif bir kuram geliştirmek olmadığının da özellikle altını çizmek gerekmektedir. Maksat demokraside gerileme kavramını anlamaya yetecek ölçekte bir çerçeve oluşturmaktır.

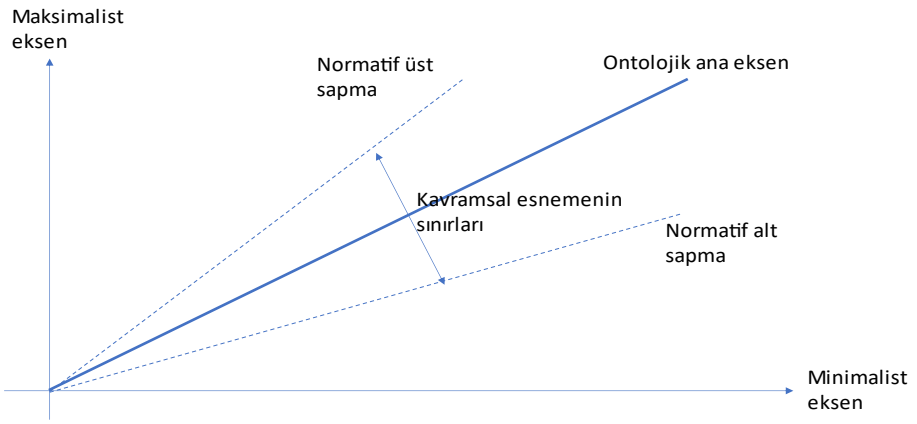

Şekil-4. Kavramsal Esnemenin Sınırları

Böylesi kapsamlı bir kuramsal geçmiş içinde demokrasinin kuramsal boyutuyla ilgili tartışmalar sürekli var olmuş ve demokrasiyle ilgili farklı okulların oluşturdukları farklı paradigmalar ortaya çıkmıştır. Bu manada demokrasi kavramının çok verimli bir tartışma ortamına zemin hazırladığı da ifade edilebilir. Nitekim Google'da *"theory of democracy"*

[86] Giovanni Sartori, "Concept Misformation in Comparative Politics", *The American Political Science Review*, 64, 4, (1970), 1033-1053.

ile ilgili bir arama yapıldığında bu konuda çok sayıda sonuçla karşılaşıldığı görülecektir.[87] Benzer biçimde Dahl da bu durumu "Demokrasi Üzerine" isimli kitabının son bölümündeki 'ileri okumalar' kısmında belirtmekte ve önerdiği ilave okuma listesinin bu geniş külliyat içerisinde sadece kendi seçtiklerinden ibaret olduğunun altını çizmektedir.[88] Dolayısıyla bu durum bir taraftan demokrasinin kavramsal ve kuramsal olarak sürekli gelişimine katkı sağlarken, diğer taraftan da demokrasi kuramının özellikle ontolojik kabuller bakımından net olarak anlaşılmasını zorlaştırmakta, demokrasinin açık ve anlaşılır olarak kavramlaştırılmasını ve daha rafine bir şekilde tanımlanmasını güçleştirmektedir. Örneğin Sartori, demokrasinin ontolojik olarak çoğulcu olduğunu ifade etmekte ancak demokrasinin bu ontolojik yapısının genelde kabul edilmekle birlikte küçümsendiğini ileri sürmektedir.[89] Sartori, Amerikan siyaset bilimi geleneğindeki yerleşik tanımların ve betimlemelerin ontolojik yapının küçümsemenin bir belirtisi olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple Sartori, demokrasi önüne konulan çeşitli sıfatlardan endişe duyduğunu ifade etmiştir. Aslında Sartori'nin bu çekincesi, demokrasi kavramının normatif bir bakış açısıyla ele alınmasına yönelik mesafeli duruşu da göstermektedir.

Diğer taraftan, demokrasinin ontolojik bir bakış açısıyla kavramlaştırılmasına karşı çıkan siyaset bilimciler de vardır. Bu yaklaşımı savunanlar, demokrasi kavramını onun sahip olması gereken nitelikleri, prensipleri ve ideal formu üzerinden tanımlamayı savunurlar. Bu yaklaşıma göre, ontolojik kabuller tartışma zeminini oldukça daraltarak demokrasinin daha fazla tartışmaya olanak sağlayan kapısını kapatmaktadır. Nitekim politik liberalizmin fikir babalarından Rawls, politik düşüncelerin ontolojik temalardan arındırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Rawls'a göre demokratik rejimlerde adalet konusunda bir uzlaşmaya varmak olanaksızdır. Bu sebeple, "ahlaki veya politik faillerin doğası" veya "kişisel kimliğin" kurucu özellikleri hakkındaki sorular gibi ontolojik meseleler bizi adalet ilkelerinin formülasyonu gibi önemli normatif sorulardan uzaklaştıracaktır. Bu sebeple Rawls, "Adalet Teorisi"[90] isimli eserinde 'eşitlik' fikrini liberalizme eklemlemeye çalışmıştır. Rawls bunu yaparken bireyin, bir "bilinmezlik perdesinin" arkasında, "hakkaniyet olarak adalet" yaklaşımından hareketle, o toplumdaki statüsünden, sahip olduğu sınıftan ve hatta doğal şeylerin dağıtılmasındaki şansından bağımsız olması gerektiğini ileri sürmüştür.

[87] Yapılan aramada, 48 saniyede yaklaşık 11 milyon 600 bin sonuç bulunmuştur.
[88] Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadıoğlu, (Phoenix, 2001).
[89] Giovanni Sartori, "Where is Political Science Going?" Symposium, *Politica y Gobeirno*, 11, 2, PS Online www.apsanet.org, (2004).
[90] John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, Çev. Vedat Ahsen Coşar, (Phoenix, 2020).

Dolayısıyla bu çalışmada demokrasinin hem ontolojik hem de normatif yönlerine odaklanmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşımın bize demokratik sistem tasarımıyla ilgili bir çerçeve oluşturulmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu araştırmadaki en kritik bölüm, demokraside gerilemenin ifade edilmesine olanak sağlayacak şekilde bir demokratik sistem tasarımının oluşturulmasıdır. Bu nedenle, Sartori'nin ifadesiyle, bir '*cat-dog*' yaratmaktan ziyade daha önce demokrasiyi kavramlaştıran siyaset bilimcilerin yaklaşımlarından yararlanarak demokratik sistemin temel bileşenlerini belirlemek daha uygun olacaktır. Ayrıca demokrasi kavramının minimalist bir çizgiden maksimalist bir çizgiye doğru uzanan geniş bir spektrum içinde farklı paradigmaları bünyesinde barındırdığını unutmamak gerekir. Bu geniş spektrum içinde oluşan ontolojik ve normatif yaklaşımlı çeşitli paradigmaların bazılarının günümüzde, geçirdikleri bir buhran dönemini müteakip, farklı kavramsallaştırmalarla daha farklı paradigmalara dönüştüğünü de görüyoruz. Schumpeter'in, Huntington'un ve Lijphart'ın çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla demokrasi kavramı durağan bir kavram olmayıp aksine kendi içinde var olan problemlerle birlikte yaşayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasi özü itibarıyla halkın yönetimidir. Aristotales'in *Politika*'daki anlatımıyla demokrasi birdenbire ortaya çıkmış bir yönetim biçimi değildir. Önceleri insan sayısının az olduğu yerleşim yerlerinde krallık yani tek kişi yönetimi mümkünken, insan nüfusunun artmasıyla krallık şeklindeki yönetim biçimi yerini önce oligarşiye, bilahare tiranlıklara bırakarak sonunda demokrasilere dönüşmüştür. Demokrasiler, Aristoteles'in ifadesiyle, halkın isyanıyla doğmuş bir rejim türüdür. Dolayısıyla demokrasiyi biraz önce ifade edilen o hat boyunca ele alırken, değişmeyen kilit kelime olan 'halk' kavramını daima hatırda tutmak gerekmektedir. Kök bir kavram olarak ele aldığımızda, demokrasi halkla ilgili bir kavramdır ve ister maksimalist ister minimalist bir yaklaşımla ele alınsın, merkezinde 'halk' yer almaktadır. Nitekim bu çalışmada da demokrasiyle demokraside gerileme arasındaki ilişkinin niteliği araştırılırken 'halk' kavramı özellikle dikkate alınacaktır. Diğer taraftan, demokrasinin ontolojik ve normatif yönleri incelenirken -yukarıda da ifade edildiği gibi- çok sayıda okul ve paradigmanın varlığından bahsedilmiştir. Bu çalışmada, tek bir kurama bağlı kalınmadan, özellikle Robert A. Dahl, Joseph A. Schumpeter, Giovanni Sartori, Jürgen Habermas, Guillermo A. O'Donnell, Carol Pateman, Adam Przeworski, Karl Popper, Arend Lijphart, Charles Tilly ve Chantal Mouffe gibi siyaset bilimcilerin kuramsal çalışmalarının

senteziyle ve sistem teorisi yaklaşımıyla demokraside gerilemenin kavramlaştırılmasına olanak sağlayacak bir demokratik sistemin betimlemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda, demokrasi kavramının tanımı ve ölçümüyle ilgili, özellikle karşılaştırmalı çalışmalarda önemli tartışmaların var olduğu siyaset bilimcilerce ifade edilmektir.[91] Mouffe, dünyadaki demokratikleşme sürecinin sadece batılı liberal demokratik modele dayandırılması fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. [92] Ancak kendisi yine de demokrasinin dünya çapında tesis edilebileceği fikrine sıcak bakmaktadır. Yine demokrasi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan O'Donnell, bir taraftan açık ve tutarlı bir demokratik teori külliyatının olduğunu ifade ederken, diğer taraftan bu külliyatın ortaya çıkmakta olan demokrasilerin incelenmesine zemin oluşturacak yeterli bir kavramsal araç olarak hizmet etmesi için marjinal değişikliklere ihtiyaç duyulacağını ileri sürmektedir. [93] Dolayısıyla O'Donnell, demokrasi kuramının gerçekte dogmatik bir yapısının olmadığını, temel kuramsal zeminden uzaklaşmadan kavramsal olarak geliştirilmeye açık bir yönünün olduğunu vurgulamaktadır. O'Donnell'in bu yaklaşımı, böylesi gelişmeye açık bir yapıda süreç içinde bazı düzensizliklerin yaşanabileceği kanısını da yaratmaktadır. Ancak yine de O'Donnell, demokrasi kavramında bir optimizasyon yapılabileceğini ima etmektedir. Nihayetinde bu araştırmanın odak noktası olan demokraside gerileme bu tür süreçler içinde oluşan bir düzensizlik hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin önemli ontolojik kabullerinden birini, demokrasi kavramının istikrarlı ve hatta bir kere istikrar kazandıktan sonra bunu kararlı bir şekilde devam ettiren bir yapıdan ziyade, aslında kırılgan, özünde kararsızlık halinin var olduğu, sürekli düzensizlik eğilimi içinde olan bir yapı olduğu şeklinde ifade edebiliriz. Demokrasi kavramının böylesi salınımlı doğasının, demokratik bir sistem için de geçerli olduğu kabul edilebilir. Sonuç olarak bu çalışmada, demokrasi gibi, demokratik bir sistemin de kararlı olmadığı, ancak sürekli çabayla kararlı yapısını muhafaza edebileceği kabul edilmektedir.

O'Donnell gibi düşünürlerin, demokrasinin önüne bazı sıfatlar ekleyerek demokrasinin normatif boyutunu ön plana çıkarmaya çalışmaları da bu kararsız yapıyı belirli bir noktada dengeleme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu düşünürlerin aslında yapmak istedikleri, demokrasi tanımının bir skalada kavramlaştırılabileceği çok daha geniş bir manevra alanı yaratmaktan ibarettir. Çünkü bu düşünürler, demokrasinin ideallerle

[91] Larry Diamond ve Marc F. Plattner "İntroduction", *Electoral Systems and Democracy*.
[92] Chantal Mouffe, *For a Left Populism*, (Verso, 2018).
[93] Guillermo O'Donnell, *Democratic Theory And Comparative Politics,* (University of Notre Dame Kellogg Institute for International, 1999).

yüklü ontolojik boyutunun tam olarak gerçekleşmesinin mümkün olamayacağının, özellikle bazı ülkeler için bir optimizasyonun gerekli olduğu kanısındadırlar. Güney Amerikalı O'Donnell, Güney Amerika'da demokrasinin yaşadığı başarısızlıklardan hareketle Batılı manada ileri bir demokrasinin güç olduğuna vurgu yapar ve bir optimizasyonun gerekliliğinin altını çizerek demokrasiyi sıfatlarla kavramlaştırmaya çalışır.[94] Kendisi Güney Amerika'daki demokrasiler için "pekişmemiş" *(not consolidated e.i., institutionalized)* nitelemesini yaparak, "delegasyoncu demokrasi (*delegative democracy)"* terimini kullanır. Ona göre bazı ülkeler demokrasi olarak nitelenseler bile gerçekte demokrasi değillerdir ve ileri bir demokrasi olma şansına da sahip olamayacaklardır. Dolayısıyla bu ülkelerin yapabilecekleri, demokratik niteliklere, farklı paradigmalarla bir sentez yaratarak yaklaşmaktan ibaret olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, bu yaratılan sentez bu ülkeler için optimize edilmiş, yaşanabilir hibrit bir demokratik sistem oluşturmaktır. Gerçekte bu ülkelerin tüm çabası ise bulundukları noktadan daha geriye gitmemektir.

Diğer taraftan, Collier ve Levitsky'in "Sıfatlarla Demokrasi" [95] isimli makalesinde de özellikle küreselleşme dalgası sonrası bir otoriterleşme sürecini takiben ortaya çıkan demokratik rejimlerin kavramlaştırılmasıyla ilgili akademik çevrelerde yaşanan probleme dikkat çekilmektedir. Akademik çevreler, bir taraftan demokrasinin önüne konulan çeşitli sıfatları analitik olarak farklılaştırmaya çalışırken, diğer taraftan bu tanımların kavramsal boyutuyla ilgili geçerlilik/meşruiyet kazandırma çabaları üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Collier ve Levitsky gelinen noktayı analiz ederken, Sartori'nin yukarı ve aşağı doğru "genelleme merdiveni" stratejisinden ve yine Sartori'nin "kavramsal esneme" yaklaşımından yararlanmaktadırlar. Sartori'ye göre bu merdivenin tepesi daha genel, aşağısı ise daha dar aralıklarda farklı özellikleri ifade etmektedir. Ancak hem yukarı hem de aşağı doğru harekette referans olarak alınan bir "kök kavram" vardır. Aşağı doğru harekette, genelden özele ve daha fazla farklılıklara, sınıflandırmaya doğru gidilirken Sartori'ye göre en büyük tehlike "kavramsal esneme" riskidir. Bu riskin doğru olarak yönetilememesi durumunda yaratılmak istenen kavram, kök kavramın müsaade ettiği sınırların dışına çıkabilir. Oysaki demokrasinin, 'parlamenter demokrasi' gibi bilinen bir alt başlığından farklı olarak, 'çok partili demokrasi' ve 'federal demokrasi' gibi yeni alt başlıklarla kavramlaştırılmaya çalışılması, kavramsal bir esnemenin oluşması tehlikesine kapı açmaktadır. Sonuçta Collier ve Levitsky, yukarı doğru kapsayıcı bir genellemenin kavramsal

[94] Guillermo O'Donnell, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy*, 5, 1, (1994), 55-69.
[95] David Collier, Steven Levitsky, "Democracy With Adjectives: Conceptual Innovation in Comperative Research"*, World Politics*, 49, 3, (1997), 430-451.

esnemeden koruduğunu, farklılaştırmanın ve standartları artırmanın ise kavramsal esneme riskini artırdığını ifade etmektedirler. Benzer durum, alt türlerle ilgili yaklaşım için de geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, alt türleri artırmak kavramsal esnemeye sebep olurken, azaltmak ise kavramsal esnemeden korumaktadır.

Oysaki demokrasinin ontolojik ve normatif yönlerini incelerken bir yöntem çerçevesinde hareket etmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Rosenthal'ında ifade ettiği gibi ontolojik varsayımlar normatif varsayımlarla aynı değildir. [96] Ontoloji, siyasal dünyanın 'nasıl' yapılandırılması gerektiğinden ziyade 'ne' olduğuna dair bir yorum sunarken, aynı zamanda ontolojik varsayımların normatif araştırmalar üzerinde önemli bir etkisi de vardır.[97] Öncelikle bir ontolojik ana hat belirlemek ve bu ana hat ekseninde normatif üst ve alt sınırları belirleyerek, kavramsal bir esnemeye sebep olmayacak şekilde hareket etmek uygun olacaktır. Bu yöntem aynı zamanda bir optimizasyon olanağını da vermektedir. Bu şekildeki bir yaklaşımın demokratik bir sistemin 'nasıl' olması gerektiğiyle ilgili temel parametrelerin de doğru bir şekilde belirlenmesine yardım edeceği düşünülmektedir.

Öte yandan, ülkelerin ulaştıkları demokratik seviyeyi belirleyen demokrasi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmede kullandıkları değişkenler olgusal, ölçülebilir olduklarına inandıkları, Tablo-2'deki sınırlı sayıdaki değişkenden oluşmaktadır. Oysaki bu araştırmada demokraside gerilemenin daha net anlaşılabilmesi için bir sistem tasarımına ihtiyaç olduğu ifade edilmiş ve bu tasarımın daha fazla sayıdaki bileşenin incelenmesiyle ortaya çıkarılabileceği varsayılmıştır. Ancak yine de derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları bu çalışmalar, demokraside gerilemenin, demokrasinin hangi standartlarından ne ölçüde sapıldığını göstermesi bakımından değerlidir. Ayrıca bu çalışmaların belirli ölçüde sistemsel bir bakış açısını yansıttığı da unutulmamalıdır. Özellikle kırmızı renkli değişkenler tablodaki tüm derecelendirme kuruluşlarınca benimsenen değişkenleri göstermektedir: Seçimler, katılım ve özgürlükler.

[96] İrena Rosenthal, *Democracy and Ontology, Agonism between Political Liberalism, Foucault and Psychoanalysis*, (Oxfard, Oregon: Hart Publishing, 2018).

[97] Ek-1'deki tasarım bu düşünceden esinlenilerek ve demokrasi literatürü taranarak oluşturulmuştur. Ek-1'deki tasarım oluşturulurken demokratik kriterleri ölçmek için çeşitli yöntemler geliştiren demokrasi indekslerinin kullandıkları veriler esas alınmamıştır.

V-DEM	THE ECONOMIST	FREEDOM HOUSE	DEMOCRACY MATRIX	BTI INDEX
Seçimler	Seçimler	Seçimler		Seçimler
Katılım	Katılım	Katılım		Kuvvetler ayrılığı
Müzakere	İşleyen bir hükümet/yönetim	İşleyen bir hükümet/yönetim	Kontrol	Etkili yönetme gücü
Eşitlik	Politik kültür	Örgütlenme hakkı	Eşitlik	Toplanma ve örgütlenme hakkı
Bireysel haklar /özgürlükler	Sivil özgürlükler	Özgür ifade	Özgürlük	İfade özgürlüğü
		Hukukun üstünlüğü		Güç kullanımı tekeli[98]
		Bireysel haklar		Medeni haklar

Tablo-2. Derecelendirme Kuruluşlarının Değişkenleri

Arblaster[99], demokrasinin bir olgu olmaktan çok bir düşünce olduğundan dolayı tek, açık ve ortak anlamının olamayacağını, uzun geçmişinde çok farklı ve yan anlamlara sahip olduğunu ifade ederek bir sistemi işaret ederken, Munck[100] da benzer bir yaklaşımla demokrasiyi politik sürecin kalitesi olarak ifade etmektedir. Sartori, demokrasiyi Yunanca anlamıyla, "halkın gücü" olarak tanımlamanın gerçekçi olacağını ancak bu ifadenin demokrasiyi gerçek anlamda anlamaya yetmediğini ifade etmektedir.[101] Sartori, Dahl'ın "poliarşi"[102] nitelemesine de mesafeli yaklaşarak, çözümün bu kadar basit olmayacağını, bu tür tanımlamaların betimsel (*descriptive*) bazda yanlış yönlendirmelerde bulunabileceği, dolayısıyla tarifin de en az tanım kadar önemli olduğunun altını çizmektedir. Yine Sartori,

[98] Güç kullanımı tekeli başarısız bir devlette (*failed state*) sorunludur. Çünkü devletin ülkenin büyük bir kısmı üzerinde hiçbir kontrolü yoktur ve temel idari işlevleri yerine getiremez (https://www.bti-project.org).
[99] Anthony Arblaster, *Demokrasi*, Çev. Nülifer Yılmaz, (Doruk, 1999), 14.
[100] Gerardo L.Munck, *What is democracy? A Reconceptualization of The Quality of Democracy*, (University of Southern California), 2014.
[101] Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, (New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1987).
[102] Poliarşi kelimesi Yunanca "çok" ve "yönetmek" anlamına gelen kelimelerden oluşturulmuştur. Tek kişinin yönetiminden, yani monarşiden ya da bir azınlığın yönetmesinden, yani oligarşiden ya da aristokrasiden farklı olarak "çok kişinin yönetmesi" demektir (Dahl: 2001, 94).

demokrasiyle ilgili yaratılacak kavramsal bir esnemeyle demokrasi kavramının çok farklı bir noktaya savrulabileceğinden endişe duymakta ve kendi ifadesiyle bir '*cat-dog*' metaforuna dikkat çekmektedir.[103] Sartori'ye göre insanlar 1940'lara kadar sevse de sevmese de demokrasinin ne olduğunu biliyordu. Ancak o zamandan itibaren demokrasinin ne olduğu konusunda bir tereddüt vardır ve bu karışık durum günümüzde de karakteristik olarak devam etmektedir. Demokrasinin ne olduğu konusunda zihinler hâlâ karışıktır. Sartori'ye göre demokrasi kelimesinin önüne konulan çeşitli sıfatlarla demokrasiye değişik anlamlar kazandırılmaya çalışılması, demokrasiyi herhangi bir şey haline getiriyorsa, bu demokrasi gibi bir kavram için uygun değildir.

Diğer taraftan, Migdal da devlet kavramını analiz ederken, devlet için geçmişte Weber'den itibaren belirlenmeye çalışılan bir "altın standart *(gold standard)"* nitelemesini kullanır ve bu standardın bugün sayıları 200'ü bulan devletlere uygulamanın zorluğundan bahseder.[104] Migdal'ın altını çizdiği zorluk günümüzde demokrasi kavramı için de geçerlidir. Bugün demokrasi kavramını tanımlayacak bir "altın standart" tanım bulmak son derece zordur. Nitekim demokrasi kuramcıları da demokrasinin net bir tanımını vermekten kaçınmışlardır. Sartori için demokrasi terimi yalnızca tanımlayıcı bir işleve sahip olmayıp, aynı zamanda normatif ve ikna edici bir işleve de sahiptir.[105] Tanımlama *(description)* ve reçete *(prescription)* arasında keskin bir ayrım yapmanın genellikle zor olması bu ayrımın analitik önemini azaltmamaktadır. Sonuç olarak, demokrasiyi tanımlama sorunu iki yönlüdür ve hem tanımlayıcı hem de reçete gibi bir tanım gerektirdiğinden biri olmadan diğeri var olamaz ve aynı zamanda birinin yerine diğeri geçemez. Dolayısıyla bu çalışmada, demokrasi kavramının bir sistem yaklaşımıyla ele alınmasının, demokrasi kavramını 'minimalist', 'maksimalist' gibi uzayıp giden tartışmaların konusu yapmaktan da koruyacağı ileri sürülmektedir.

Yine de akla bir demokratik sistem tasarımının ortaya çıkarılmasından ziyade literatürde yer alan ve Tablo-3'te açıklanan demokrasi modellerinden birinin seçilip referans alınabileceğiyle ilgili bir düşünce de gelebilir. Tablo-3'te karşılarında kuramcılarıyla birlikte gösterilen her bir model/tipoloji, bir sistem tasarımından çok ideal olduğu düşünülen bir ya da birkaç kavramdan yola çıkarak bir demokratik tasarım ortaya koymaya çalışmaktadır.

[103] Giovanni Sartori, "Comparing and Miscomparing", *Journal of Theoretical Politics*, 3, 243, (1991).
[104] Joel S. Migdal, *Researching The State*, "Comparative Politics Rationality, Culture, and Structure", Eds. Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, (2009), 162-192.
[105] Sartori, *The Theory Of Democracy Revisited*, 8.

Örneğin Shumpeter, normatif bir yaklaşımla, yöntemsel/*procedural* (demokratik metot), kurumsal pratikler seti, serbest seçimler ve profesyonel politikacılar gibi kavramları öne çıkararak, serbest/adil seçimler, elitist bir yaklaşım ve minimalist demokrasi tanımı sunarken; Rawls, politik eşitlik, özgürlük, adalet gibi demokrasinin ontolojik boyutuyla, anayasal demokrasi kurumları, eşit hak dağıtımı gibi normatif boyutunun bir senteziyle, özgürlükçü, politik eşitliği ve adalet /hakkaniyeti esas alan bir demokrasi tanımı sunmaktadır. Tilly de çekişme, dinamizm, entropi (demokratikleşmenin geri çevrimi) gibi ontolojik boyutla birlikte genişlik, eşitlik, koruma, karşılıklı bağlayıcı istişare gibi normatif bileşenleri sentezleyerek, demokratik entropinin var olduğu çekişmeli siyasetin tanımını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi her modelin dayandığı bir temel vardır ve bu farklı temeller bir sistem tasarımı oluşturamamaktadır. Bu farklı tipolojilerin oluşturduğu gerilim, doğal olarak demokrasinin ne olduğuyla ilgili zihinlerde bir başka gerilimin oluşmasına neden olmaktadır: Acaba insanlık için aşağıdakilerden hangisi en iyisidir?

İŞARET EDİLEN DEMOKRASİ MODELİ	**KURAMCILARI**
Liberal demokrasi	Locke, Jefferson, Bentham, Mill, Rawls
Çoğulcu demokrasi	Dahl, Lijphart, Touraine
Oydaşmacı demokrasi	Lijphart
Müzakereci demokrasi	Habermas
Katılımcı demokrasi	Pateman
Seçimli demokrasi	Schumpeter, Popper, Przeworski, Huntington
Radikal demokrasi	Tilly, Mouffe
Demokratik elitizm	Sartori
Politik demokrasi	Sartori

"Delegasyoncu demokrasi (*Delegative democracy)"*	O'Donnell
Medisonian demokrasi	Madison
Sosyal demokrasi	Tocqueville
Doğrudan demokrasi	Aristo, Rousseau

Tablo-3. Demokrasinin Ontolojik ve Normatif Yaklaşımlardan Çıkan Sonuçları

Yukarıdaki sorunun yanıtını vermek bugün hiç de kolay değildir. Belki ilk bakışta yanıt 'liberal demokrasi' şeklinde olabilir ancak geçen zaman içinde bu bölümün başında da ifade edildiği gibi Fukuyama'nın liberal demokrasi kavramıyla birlikte betimlediği 'tarihin sonu' metaforu gerçekleşmemiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi en çağdaş olarak gösterilen demokrasilerde dahi günümüzde bir geriye gidiş gözlenmektedir. Yine Fleury de bu durumu çok net ifadelerle betimlemekte ve demokraside özgürlük, eşitlik gibi çok önemli ilkelerin, Alexis De Tocqueville'ye atıfla demokrasi için bir tehlikeye de dönüşebileceğini belirtmektedir:[106]

"Tocqueville'e göre ilkeler tutkulara dönüşür; dolayısıyla bireyleşme ilkesinin tutkusu bireyciliktir. Bireyci özne kendisi hakkında tutkuludur, benmerkezcidir, içine kapanıktır, kendiliğin sarhoşluğuyla sarhoştur; bireyleşmiş özne ise dış dünyaya bir bakış atar, bir temel ortaya çıkarır ve bu temel onun çevresiyle ve çevredekilerle ilişkiye girmesine olanak sağlar. Oysaki yeri doldurulamazlık serüveni, bireyleşmeye giden yol, pek çok özelliğiyle kişiliksizleşme serüvenine benziyor. Konu bir kişilik haline gelmek, egoyu sahneye çıkarmak değil. Aksine, zorluk ilişkiseldir: Kendini başkalarına, dünyaya, anlama bağlamak için merkezden uzaklaşma meselesidir."[107]

Dolayısıyla demokrasinin ne olduğuyla, nasıl olması gerektiğiyle ilgili yaşanan gerilim, bu çalışmada demokrasi ile demokraside gerileme arasındaki ilişki analiz edilirken de karşımıza çıkmaktadır. Demokraside gerileme kavramı en basit anlatımla, demokratik niteliklerin zaman içinde zayıflaması ya da yok olması olarak ifade edildiğinde, Tablo-3'ten

[106]Cynthia Fleury, "To be Brave is sometimes to Endure, sometimes to Break up", 2018, https://www.startup-book.com/2019/03/15/cynthia-fleury-to-be-brave-is-sometimes-to-endure-sometimes-to-break-up/ (Translated from Juliette Cerf. First published on Telerama on 30/08/2015, updated on 01/02/2018), Erişim tarihi: 3.2.2022.
[107] *Age.*

bir modeli alarak bir tür referans noktası olarak belirleyip demokraside gerileme kavramının nedenleri üzerinde çalışmak arzu edilen sonucu vermeyecektir. Çünkü -yukarıda da ifade edildiği gibi- her modelin dayandığı farklı bir kavram vardır ve her model demokrasi kavramının farklı bir yönüne vurgu yapmaktadır. Örneğin liberal demokrasi merkeze özgürlüğü alırken, çoğulcu demokrasi poliarşiyi, oydaşmacı demokrasi halkı, müzakereci demokrasi iletişimi, müzakereyi ve kamusal alanın kullanılmasını, katılımcı demokrasi ise katılımı esas almaktadır. Bu sebeple, yukarıdaki tüm tipolojilerin senteziyle oluşturulacak bir demokratik sistem tasarımına ihtiyaç duyulmaktadır.

Nitekim Dahl da bu noktaya dikkat çekerek "tek demokrasi kuramının olmadığını, sadece demokrasi kuramlarının olduğunu" vurgulamaktadır.[108] Aslında Dahl'ın bu tespiti akla Easton'un[109] politik sistemlerin analiziyle ilgili yaklaşımını getirmektedir. Easton politik sistemin bazı özellikleri üzerinde düşünürken, politik bir hayatın oluşumunda etkili olan her bir parçayı dikkate alarak politik yaşamın anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Easton'a göre, siyasi partiler, çıkar grupları, hükümetler ve oy verme davranışları gibi politik kurumların çalışma şekilleri/pratikleri incelenerek bir sonuca ulaşılabilir. Dolayısıyla benzer bir yaklaşım demokrasi için de uygulanabilir. Demokrasi kavramı da halkla, halkın yönetimiyle ilgili her parça dikkate alınarak, diğer bir ifadeyle, demokrasiyi 'demokratik bir sistem tasarımı' içinde anlamaya çalışarak ve demokraside gerileme kavramı üzerinden ele alınarak incelenebilir. Bu sebeple, Easton'un politik sistem tasarımı referans alınarak, Ek-1'de detaylı olarak dökümü yapılan demokrasinin ontolojik ve normatif özelliklerinden yararlanarak daha bütüncül bir demokratik sistem tasarlanabilir. Böyle bir yaklaşımla sistemin hem bütüncül ve analitik olarak hem de büyük demokrasi kuramcılarının ortaya koydukları farklı tipolojilerle çelişmeyecek, aksine farklı düşünce okullarının ortaya koydukları kavramlardan yararlanılarak oluşturulması sağlanacaktır.

Nitekim benzer bir diğer yaklaşım, Vries ve Sobis tarafından ortaya konulmaktadır.[110] Vries ve Sobis, Erving Goffman'ın "Çerçeveleme Analizi" *(Frame Analysis)* teorisinden esinlenerek "demokrasinin parantez içine alınması" *(bracketing democracy)* yaklaşımını ileri sürmektedirler. Günümüzde çerçevelemenin bazen neler olup bittiğine dair tek ve dar bir yorum vererek manipülasyon içerdiği öne sürülse de çerçeveleme

[108] Robert Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, (Chicago and Lodon: The University of Chicago Press, 2006), 1.
[109] David Easton, "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, 9, 3, (1957), 383-400.
[110] Michiel S. de Vries ve Iwona Sobis, "Bracketing Democracy: A Comparison of Frames Used to Demarcate Democracy And Its Application to Developments in Poland", *East European Politics and Societies and Cultures*, XX, X, (2020).

üzerine orijinal teori, insanların olayları anlama biçiminde böyle bir sınırlamayı varsaymamıştır. Aksine, insanların ve bilim adamlarının benzer şekilde olaylara anlam verme biçimlerinin genişliği bakımından farklılık gösterdiği varsayılmaktadır.[111] Dolayısıyla Vries ve Sobis, demokrasi kavramından neyin anlaşıldığını altı farklı parantez açarak betimlemeye çalışmakta ve demokrasideki gelişmeyi kavrayabilmek için bu yöntemin faydalı olabileceğini savunmaktadırlar: Kapsayıcılık, yurttaşlıkla ilgili yetenekler, çekişme/rekabet, yurttaş katılımı, liberal demokrasinin korunması ve sosyal demokrasinin korunması.

Diğer taraftan, Pateman'ın da bir kuramın tek başına yeterli olamayabileceğini vurgulamaktadır.[112] Bu bağlamda Pateman; Schumpeter, Dahl ve Sartori gibi çağdaş demokrasi kuramcılarıyla aynı fikirde değildir. Pateman'a göre bu kuramcıların ortaya koydukları yaklaşımlarda "katılım" *(participation)* göz ardı edilmiştir. Geliştirilen çağdaş demokrasi kuramları, klasik demokrasi kuramından esinlenilerek geliştirilen ve elitlerin seçimler yoluyla iktidara geldiği bir seçim demokrasisini *(electoral democracy*) betimlemektedir. Oysaki savunulması gereken katılımcı bir demokrasi anlayışıdır. Pateman, bu önde gelen demokrasi kuramcılarını demokratik elitizm bağlamında, elit iktidarını çoğunluğun algılanan ilgisizliği ve yetersizliği temelinde meşrulaştırdıkları için eleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, elit iktidarı halkı tembelleştirmekte, özne olmaktan nesne olmaya doğru zorlamaktadır. Pateman kitabında incelediği örneklerden hareketle, çağdaş demokrasi kuramcılarından önceki erken dönem klasik kuramcılarında (Locke, Mill, Rousseau ve Benthem gibi) geniş katılımcı demokrasi idealinin gerçekleşmesine yönelik hâlâ açık bir kapı olduğunu ifade etmiştir. Yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide Pateman, bu kitabı o yıllarda yaygın olan sokak hareketleri ve bu hareketlerin dünya üzerinde yarattığı etkiyle birlikte, özellikle 'katılım' konusunun havada kalması ve bu ortamda demokratik kuramla uğraşan akademisyenlerin 'katılım' ile ilgili şüpheci yaklaşımlarına bir yanıt olması için yazdığını belirtmiştir.[113] Pateman'ın bu düşüncesi bugün için de geçerli görünmektedir. Nitekim *The Economist*, *Freedom House*, *V-DEM* ve *Democracy Matrix* gibi demokrasi derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları değerlendirmelerde de 'katılım' konusu değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

---

[111] *Age.* s. 21.
[112] Carole Pateman, *Participation And Democratic Theory*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).
[113] Carole Pateman, "Reflecting on Fifty Years of Democratic Theory", Graham Smith, 6, 2, (2019): 111–120, https://tr.search.yahoo.com/search?fr=mcafee&type=E210TR1357G0&p.=Carole+Pateman%2C+2019%2C+interview sitesinden erişildi. Erişim tarihi: 17. 06.2023.

Gerçekte Pateman'ın eleştirdiği anlayış, demokrasiyi minimalist bir noktaya çekme girişimidir. Demokrasi kavramı bu noktaya çekildiğinde yöntemsel bir anlayış ortaya konulmakta ve demokrasi politik bir metot haline dönüştürülmektedir. Bu yöntemde halk kavramı pasifleştirilmekte, bu politik yöntemi uygulayacak profesyonel bir kitlenin belirlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada halktan sadece belirli dönemlerde sandık başına gidip bu politik yöntemi doğru uygulayacağına inandığı kişileri belirlenen aday kitle arasından seçmesi istenmektedir. Çoğu zaman bu aday kitle halk iradesini yansıtan bir ön seçimle dahi belirlenmemekte, bir aktörün iradesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu elitist bir yaklaşımdır ve bu tür bir sistemde halk politik sürece sadece belirli dönem olarak nitelenen 'seçimler' haricinde dâhil olamamaktadır. Bu sebeple, Pateman 'katılım' konusuna dikkat çekmiş ve minimalist yaklaşımlı, normatif ve değer yüklü demokrasi kavramlaştırmasına karşı çıkmıştır. Ona göre çağdaş demokrasi yaklaşımı, ayakları yere basan, özelliklerini politik yaşamın gerçeklerinden alan bilimsel ve deneyci bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Anlaşılacağı üzere Pateman da daha analitik ve sistemsel bir bakış açısıyla demokrasi kavramının ele alınmasından yanadır.

Popper'ın da demokrasi ile ilgili minimalist yorumları ilgi çekicidir.[114] Çünkü bu görüşler minimalist gibi görünse de gerçekte bir sistem anlayışına işaret etmektedir. Popper, ideal Atina demokrasisinin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini iddia ederek, halkın hiçbir yerde hâkim olmadığını, her yerde kendilerinden asla hesap sorulamayan bürokrasi, yani memurların hâkim olduğu hükümetlerin hâkimiyetinden bahsederek iki devlet türünü işaret etmektedir: Biri hükümetten kan dökmeden, seçim yoluyla kurtulmanın mümkün olduğu devletler, diğeri ise diktatörlükler/tiranlıklar. Popper'a göre sorulması gereken asıl önemli soru, yönetenin "kim" olacağı değil, yönetimin "nasıl" olacağıdır. Yani devlet yönetiminin 'nasıl' olacağıdır. Popper bu sorunun yanıtını kendisi vermektedir. Ona göre en iyi sistem ABD ve İngiliz sistemidir. Çoğulcu parlamenter sistem, yönetimde istikrarı sağlamada zorluk yarattığı için güçtür ve bu sebeple sistemde mümkünse iki parti olmalıdır. Aslında minimalist, babacı olmayan ve bir hukuk devletinden yana olan Popper'un isteği, bir yönetimin uzun süreli iş başında kalmasını önleyecek bir sistemdir. Bu sebeple Popper daha istikrarlı görünen ve demokrasinin daha iyi işlediğini gördüğü ABD ve İngiltere'deki sistemi işaret etmektedir.

[114] Karl Raimund, Popper, *Hayat Problem Çözmektir*, Çev. Ali Nalbant, (YKY, 2010).

Przeworski ise Popper'ın benzer minimalist yaklaşımıyla buna yanıt vermektedir.[115] Przeworski, Popper'ın demokrasiyi savunmasının hükümetlerden barışçıl bir şekilde kurtulmamıza izin vermesiyle ilgili olduğunu vurgulayarak, "Neden hükümetleri değiştirmeyi önemsemeliyiz?" sorusunun yanıtını aramakta ve kendisi hükümetlerin değişiminin barışçıl bir şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Ona göre sonuçta demokrasi mucizesinin anlamı, çatışan siyasi güçlerin seçim sonuçlarına itaat etmesidir. Ancak bu mucize bütün koşullarda gerçekleşmeyebilir. Örneğin, Lipset'in ifadesiyle, ekonomik koşulların batılı ülkelere göre daha kötü olduğu ülkelerde olduğu gibi. Przeworski, bunu sadece kişi başına düşen milli gelire bağlamayı uygun bulmamakta ve diğer faktörlerin de varlığına işaret etmektedir. Sonuçta ona göre en istikrarlı demokrasiler, siyasi sürece tamamen ve kalıcı olarak tek bir gücün hâkim olamadığı demokrasilerdir.[116] Przeworski, demokrasilerin istikrarının belirli kurumsal düzenlemelere bağlı olduğunu ifade ederek, parlamenter demokrasilerin salt başkanlık demokrasilerinden çok daha dayanıklı olduğunu vurgulamakta, "Başkanlık sisteminde beklenen demokrasi ömrü yirmi bir yıl iken, parlamentarizmde yetmiş iki yıldır" demektedir. Bu bağlamda, Przeworski'ye göre Popper'ın sadece 'seçimi' işaret eden duruşu da yeterli değildir. Ona göre demokrasi, seçimlerin yanında ekonomik, politik ve kurumsal şartlar gibi diğer koşulların da etkisiyle var olabilmektedir.

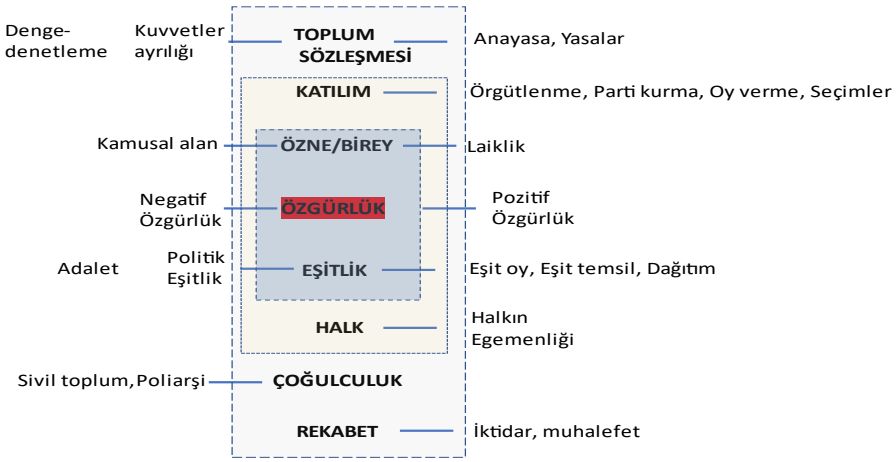

Şekil-5. Değişik Boyutlarıyla Rafine Edilmiş Demokrasi Kavramının Bileşenleri/Fonksiyon Alanları

[115] Adam Przeworski, "Minimalist Conception of Democracy: A Defense", *Democracy's Value*, Edited by Ian Shapiro and Casiano Hacker- Cordon. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
[116] Bu ifadeleriyle Przeworski, koalisyonların da başarılı olabileceğini, salt çoğunlukçu bir yapının uzun süreli iktidarının gerçek anlamda demokrasiyi getirmeyeceğini ima etmektedir.

Nitekim Migdal'ın ifade ettiği şekilde bir "altın standart" olmasa da Şekil-5'te rafine edilmiş temel özellikler/kavramlar, demokrasinin Sartori'nin ifade ettiği "halkın gücü"[117] tanımlanmasının çok ötesinde, aslında çok farklı fonksiyonlara sahip bir kavramlar topluluğu olduğunu ve bir sistemi işaret ettiğini göstermektedir. Şekil-5 bu çabanın bir ürünüdür ve demokrasi kavramını düz bir tanımla kelimelere indirgeme gayretinden farklı olarak, değişik bileşenler/fonksiyon alanlarıyla bir sistem oluşturma çabasına yöneliktir. Bu betimlemede temelde 'özgürlük' kavramının yer aldığını ifade edebiliriz. Bunun en önemli sebebi, Atina demokrasisinden itibaren günümüze kadar demokrasinin ontolojik olarak ancak özgürlükle var olabileceği inancıdır. Aristo'dan itibaren bu kavram üzerinde çalışmış tüm kuramcıların hem ontolojik hem de normatif tasarımlarında 'özgürlük' kavramı yer almaktadır. Çağdaş demokrasi anlayışının önemli temsilcilerinden Alain Touraine, demokrasinin ancak bir özgürleşme isteğinin ardından geliyorsa sağlam olabileceğini ifade etmektedir.[118] Yine kendisi demokratik yönetim biçimini "En çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimi" olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla hangi düşünce okulundan gelirse gelsin, demokrasiyle ilgili kavramlaştırmaların temelinde 'özgürlük' kavramının olduğunu ifade edebiliriz. Diğer tüm kavramlar 'özgürlük' kavramının etrafında şekillenmektedir.

Özgürlükle birlikte ele alınması gereken bir diğer önemli kavram 'eşitliktir'. Dahl, demokratik bir sürecin kriterlerinden bahsederken beş standardın şart olduğunu ileri sürerek, 'eşitlik' kavramıyla birlikte 'katılım' kavramına da bir gönderme yapmaktadır: Etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde söz söyleyebilme hakkı ve yetişkinlerin dâhil olması. Kendisi neden bu kritik unsurların gerekliliğinin yanıtını ise "politik açıdan eşitlik" olarak vermektedir. Dahl ayrıca "neden demokrasi" sorusunun yanıtını da "demokrasi arzulanır sonuçlar doğurur" diyerek şu şekilde vermektedir: Zorbalığı önlemek, temel haklar, genel özgürlük, kendi kaderini tayin etmek, ahlaki özerklik, insani gelişme, temel kişisel çıkarların korunması, politik eşitlik, barış ve refah.

Özgürlükle birlikte ele alınması gereken diğer iki önemli kavramın 'halk' ve 'özne/birey' kavramı olduğu görülmektedir. Dahl, demokrasinin kilit özelliğini, bir ülkede 'politik olarak eşit yurttaşlar' olarak kabul edilen bireylerin tercihlerinin yönetenlerde ve hükümetlerde sürekli karşılığının olması şeklinde ifade etmektedir.[119] Bu bağlamda Dahl,

[117] Sartori, *The Theory Of Democracy Revisited*.
[118] Alain Touraine*, Demokrasi Nedir?* Çev. Olcay Kunal, (YKY, 2004).
[119] Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadıoğlu, (Phoenix, 2001).

bir ülkenin demokratik olarak yönetilmesi için belirli düzenlemelere ve kurumlara ihtiyaç olduğunu belirtmekte ve geniş ölçekli demokratik hükümetlere kimi zaman çok kişinin yönetmesi anlamına gelen "poliarşi" denildiğini ifade ederek, 'çoğulculuk' kavramını işaret etmektedir. Dahl ayrıca geniş ölçekli bir demokrasi için şu politik kurumlara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir: Seçimle belirlenmiş memurlar,[120] özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilenme kaynakları, kurumsal özerklik ve vatandaşların dâhil edilmesi. Sonuçta, özne/birey olarak bir arada özgürce ve eşit koşullarda yaşayabilmek için bir toplum sözleşmesine ihtiyaç vardır. Özellikle, başta 'kamusal alan' olmak üzere, bir demokrasi için gerekli olan tüm politik kurumlar bu toplum sözleşmesi ve onun hukuki anlamdaki ifadesi, ara yüzü olan anayasa çerçevesinde şekillenecektir.

Dolayısıyla demokrasi -Sartori'nin de belirttiği gibi- birkaç kelimeyle ifade edilebilecek bir kavram değildir. Ayrıca dünya üzerinde belirli bir ülke de bu anlamda bir referans noktası olarak gösterilmemelidir. Almond ve Verba'nın[121] geçmişte örnek olarak gösterdikleri ABD demokrasisi günümüzde bazı derecelendirme kuruluşları tarafından kusurlu demokrasi *(flawed democracy)* olarak ifade edilmektedir. Demokrasi kavramı, özünde 'özgürlük' olmakla beraber, sadece birkaç değişkene indirgenemeyecek ölçüde kapsamlı bir kavramdır. Şekil-5 bir demokratik sistemde yer alması gereken ve bir bütün olarak sistemin işlemesini sağlayacak temel bileşenleri/fonksiyon alanlarını göstermektedir. Bu bileşen/fonksiyon alanlarının oluşturduğu bir sistemde, bu alanlarından birinde oluşabilecek bir aksaklık ya da işlevsel bir bozukluk sistemdeki entropiyi artırmaya yetecektir. Çünkü her biri farklı işleve sahip olmakla beraber bu alanlar Easton'un politik sistem tasarımında ifade edildiği biçimde, sistem içinde birbirleriyle sürekli iletişim halinde olup birbirlerini beslemekte ve aynı zamanda sistemin etrafındaki çevreyle de etkileşmektedir.

Ancak yine de tüm bu kavramların merkezinde yer alan 'özgürlük' olmadığı takdirde -Fleury'nin[122] ifade ettiği gibi bireyleşmeden bireyciliğe dönüşmediği sürece- ne demokrasinin kendisinden ne de demokraside gerilemeden bahsetmenin mümkün olduğunu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla bu kavramlar bütünü bizi, demokraside gerilemeyi daha iyi anlayabilmek için demokrasiyle ilgili bir tanımdan ziyade farklı fonksiyon alanlarından

[120] Dahl, 'seçimle belirlenmiş memurlar' ifadesinden vatandaşların seçip parlamentoya gönderdiği vekilleri kastetmektedir. Yönetenlerin/iktidardakilerin faaliyetleri bu seçilmiş vekiller (Dahl'un tabiriyle memurlar) tarafından kontrol edilmekte/denetlenmektedir. Dahl, bu yüzden büyük ölçekli demokratik hükümetlerin temsili olduğunu ifade etmektedir (Dahl, *Demokrasi Üstüne,* Çev. Betül Kadıoğlu, Phoneix, 2001, 89).
[121] Almond ve Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*.
[122] Fleury, "To be Brave is sometimes to Endure, sometimes to Break up".

oluşan demokratik bir sistem yaklaşımına doğru yöneltmektedir. Bu yaklaşımla, Sartori'nin de ifade ettiği gibi bir demokrasi tanımıyla birlikte ve bir demokratik reçetenin gerekliliğinin çok ötesinde, bahsedilen tüm bu kavramlar analitik bir yaklaşımla demokratik sistem tasarımına dönüştürülebildiği takdirde karşımıza demokrasiyi daha iyi anlayabileceğimiz bir çerçeve çıkacaktır.

Daha önce de ifade edildiği şekilde, dünya üzerinde en çok kullanılan yönetim şekli olan demokrasinin her ülke için, demokratik süreç içinde, farklı şekillerde uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak şüphesiz ki adına demokrasi denilse de bazı ülkelerdeki yönetim şeklinin demokrasi olduğunu ifade etmek oldukça güçtür. Demokrasi derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları çalışmalarda ülkelerin, demokrasiden otokrasiye doğru uzanan bir ölçekte farklı farklı şekillerde derecelendirilmeye çalışılması da bu sebepledir. Yine de otokrasiye yakın bir çizgide görülen ülkelerin dahi yönetim şekillerini demokrasi olarak nitelemesi, bu ülkelerin her şeye rağmen hangi sıfatla ifade edilirse edilsin, kendilerini demokrasinin önüne herhangi bir sıfat koymaksızın dünyaya demokratik olarak algılatmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, çeşitli sıfatları demokrasi kelimesinin önüne koyanlar devletler değil, bu konuda ciddi çalışmalar yapan akademisyenler ve derecelendirme kuruluşlarıdır. Yine de bu çelişki, ülkelerin, yönetim şekilleri ne olursa olsun, demokrasiyi değerli, ülkenin dünya üzerindeki konumunu, itibarını artırıcı bir olgu olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan, Tablo-3'te yer alan tipolojiyle ilgili dikkat çeken bazı analizlerin yapıldığı ve bunlardan özellikle siyaset bilimi kuramcılarından Macpherson'un Soğuk Savaş döneminde liberalizm ve demokrasiyle ilgili yaklaşımı ilgi çekicidir.[123] Macpherson o tarihlerde, liberalizmle demokrasi arasında bir paralellik olmadığını, aksine aralarında bir gerilimin olduğunu ifade etmiştir. Bu gerilim liberalizmin kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Macpherson'a göre liberal demokrasi, yalnızca ekonomik sistemi tamamen veya ağırlıklı olarak kapitalist girişim olan ülkelerde bulunur ve Batı toplumlarında demokrasi ancak liberal bir toplum ve liberal bir devlet yapısı sağlam olarak oluştuğunda yerleşmiştir. Dolayısıyla bu tür bir demokratik sistem, liberal toplum ve devlete göre biçilmiş bir elbise gibidir. Bu bağlamda demokrasi; rekabetçi, bireysel, pazar ekonomisi toplumu ve liberal bir devletin faaliyetlerine göre kendisini konumlandırmaktadır. Böylelikle liberal bir demokrasi dayanışmacı bir toplum modeli sunmamakta, liberalizmin Bentham'cı faydacı yönünü ön plana çıkararak, bireyin sınırsız arzularını

[123] C. B. Macpherson, *The Real World of Democracy*, (Oxford University Press, 1975).

meşrulaştırmaktadır. Bu durum doğal olarak eşitsizliği artırmakta ve mülkiyet hakkının küçük bir grubun elinde toplanmasına neden olarak, Şekil-5'te de yer alan, demokrasinin ontolojik ve normatif yönlerinin bir sentezi olan eşitliğin ve çoğulcu yapının bozulmasına yol açmaktadır. Nitekim son dönemde örnek olarak gösterilen ABD demokrasisindeki ciddi gerileme buna örnek olarak gösterilebilir.[124] Bu sebeple, dünya üzerindeki en ileri ülkelerin çoğunda uygulanmakta olan 'liberal demokrasi' bu çalışmada demokratik sistemi oluşturacak temel model olarak alınmamıştır. Demokrasi modelleri üzerine çalışan Lijphart dahi kendi kitabında spesifik olarak 'liberal demokrasi' şeklinde bir demokrasi modelinden bahsetmemiştir.[125] Kendisi iki temel yaklaşımdan yola çıkarak -çoğunlukçu ve oydaşmacı yönetim biçimleri- değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bazı yönleriyle eleştirilse de Frankfurt Okulu'nun önemli temsilcilerinden sayılan Habermasda benzer bir problemi fark etmiş olmalı ki liberal demokrasiyi farklı bir şekilde sentezleyerek, '*Demokrasinin Üç Normatif Modeli'* isimli çalışmasında, liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımları birlikte ele alarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. [126] Habermas; Marks, Freud, Piaget, Arendt, Gadamer ve Parsons'a kadar geniş bir yelpazeyi dikkate alarak kendi teorisini geliştirmiştir. Ona göre kuram hem eylemi ve sistemi hem de özne ve yapıyı bir arada tutmalıdır. Habermas, insanlarla iletişim kurmakta pratik bir çıkar bulunduğunu ifade etmektedir. "Evrensel pragmatik" ve oluşturulacak iletişimsel rasyonalite ile tüm tartışmalar ilke olarak bir uzlaşı oluşturabilir. Bu durum ona göre "ideal konuşma durumudur". Habermas buradan uzlaşıya dayalı "etik teorisi"ne geçiş yapmaktadır. Bunun anlamı, "üzerinde birleşinceye kadar neyin iyi olduğunu tartışma" özgürlüğüdür ve bu durum ona göre "rölativizm"den çıkış yolu sağlamaktır. Dolayısıyla "tartışma" aslında iyi bir şeydir ve herkesi içeren "anlama" ihtimalini açık tutan bir ortam sağlar; farklı hayat tarzları yanlış bile olsalar bu şekilde düzeltilebilirler. Habermas'ın meşhur "kamusal alan" yaklaşımını da bu şekilde okumak gerekir.

Habermas, kavramlaştırdığı bu uzlaşmaya ve çoğulculuğa içkin modeli "müzakereci demokrasi" olarak adlandırmaktadır. Habermas'a göre liberal yaklaşımda devlet toplumun çıkarları doğrultusunda programlanırken, cumhuriyetçi yaklaşımda topyekûn toplumsallaşma süreci esas alınmaktadır. Cumhuriyetçi anlayışta siyasi kamuoyu ve onun altyapısı olarak sivil toplum stratejik bir öneme sahiptir. Bu model özgür bireylerin karşılıklı

[124] ABD, *V-DEM*'in son 2022 demokrasi raporunda ilk %10'luk kesim içinde yer almamaktadır.
[125] Arend Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, Çev. Güneş Ayas ve Umut Bulsun, (İthaki, 2014).
[126] Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, Çev. İlknur Ata, (YKY, 2017).

iletişimi esas alarak etkileşebilecekleri yer olan kamusal alanın en ideal şekilde kullanılmasını öngörmektedir. Bu model, bir taraftan Şekil-5'te betimlenen temel bileşenler/fonksiyon alanları ile de uyum içerisinde görünürken, diğer taraftan negatif ve pozitif özgürlüğün dengede tutulduğu, birey ve toplumun değerlerini de belirli oranda optimize edebilmektedir.

Dolayısıyla bu bölümün başında ifade edilen Fukuyama'nın 'tarihin sonu' metaforunun tam olarak günümüzde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Yaşanan gelişmeler, demokrasinin ideal şeklinin salt liberal değerler etrafında şekillenmediğini göstermektedir. Mounk ve Kyle[127] gibi demokrasiyi maksimalist bir bakış açısından daha minimalist bir bakış açısına indirgeyerek çok daha basit bir şekilde tanımlamaktan yana olanların aksine yaşadıklarımız, daha zor ve karmaşık olan demokratik bir sistem tasarımı üzerinde çalışılması gerektiğini dikte etmektedir. Bu çalışmada demokrasiyle ilgili ontolojik ve normatif konularda tartışmaya girilmesinin en önemli sebebi, literatürde var olan kavramları daha iyi anlayabilmek ve günümüzde ağır bir şekilde yaşanan ve net olarak kavramlaştırılamayan demokraside gerilemeyi daha kolay betimleyebilecek bir demokratik sistem tasarımı ortaya koyabilmektir.

2.3. Sistem Olarak Demokrasi

Yukarıda açıklanan demokrasi kavramının içeriği ile Easton'ın politik sistem tasarımıyla ilgili yaklaşımlarının uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Easton bir politik sistemi, Şekil-6'daki gibi betimlerken politik sistemi açık, çevresiyle etkileşen, dinamik bir şekilde kavramsallaştırmıştır. Bu tasarıma göre politik sistem sürekli kararlı bir yapıda, dengede kalamaz. Çünkü sistem, çevresel etkilerden beslenen talepler ve bu taleplere karşılık siyasal sistemin üyelerinin sisteme yönelik tutumlarından oluşan destekler/arzlar çerçevesinde oluşan bir girdi ile beslenmektedir. Bu girdilerle birlikte politik sistem içindeki karar vericilerin verdikleri kararlar ve ürettikleri politikalar sistemin çıktıları olarak sistemdeki yerini almaktadır. Sistem bir döngü içinde, oluşan çıktıların geri beslemesiyle çevreden kaynaklanan girdilerin yeni nitelikler kazanarak sisteme tekrar girdi olarak dönmesiyle dinamik yapısını sürdürür. Dolayısıyla bir politik sistem asla evren gibi kapalı bir sistem özelliği taşımamaktadır.

[127] Yascha Mounk ve Jordan Kyle, "What populists do democracies", *The Atlantic*, 26 December 2018, https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/12/hard-data-populism-bolsonaro-trump/578878/ , Erişim tarihi: 3.2.2022.

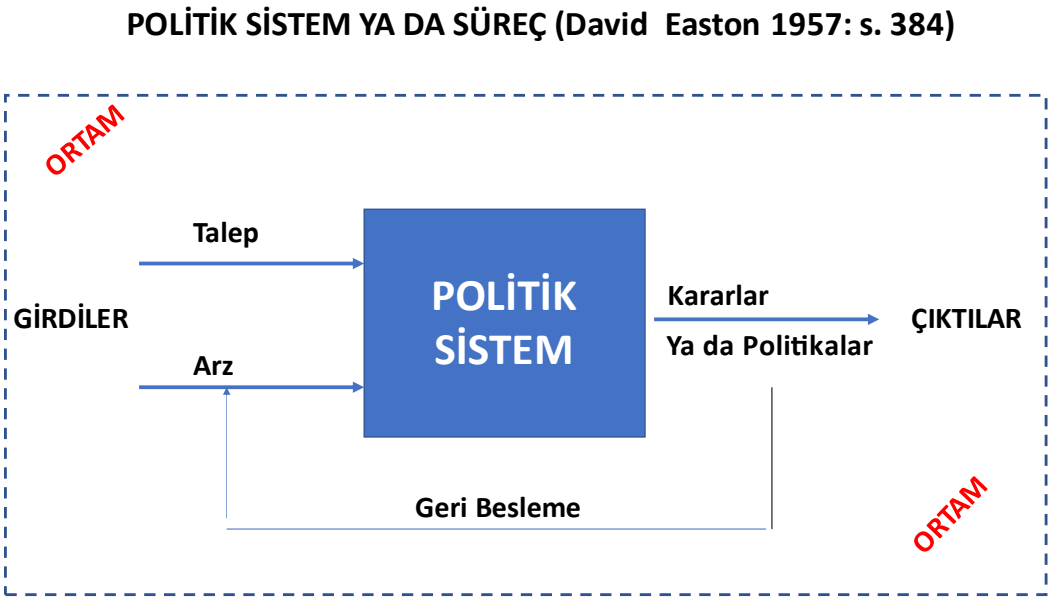

Şekil 6. Politik Sistem ya da Süreç.[128]

Easton, politik bir sistemin unsurlarını belirlerken, bir makinenin çevirimine benzer bir tasarım yapmıştır. Bu tasarımda çevre, sistem ve bu sistemin sınırları vardır. Easton, daha önce de ifade edildiği gibi, politik sistemin bazı özellikleri üzerinde düşünürken, politik bir hayatın oluşumunda etkili olan her bir parçayı dikkate alarak politik yaşamın anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Bu parçalar değişik fonksiyonlar icra etmekle birlikte, tıpkı bir makinanın yani bütünün işleyen farklı parçaları gibi bir işleve sahiptir. Tüm bu parçalar birbiriyle ilişki içindedir ve birbiriyle uyum içinde çalışmalıdır ki sistem verimli bir şekilde çalışabilsin. Easton'a göre, siyasi partiler, çıkar grupları, hükümetler ve oy verme davranışları gibi politik kurumların çalışma şekilleri/pratikleri incelenerek politik sistemin çalışma şekliyle ilgili bir sonuca ulaşılabilir. Dolayısıyla bir politik sistemin verimli bir şekilde işlemesi için girdiler ve sürece odaklanmak gerekmektedir. Bir sistemin ürettiği çıktılar, girdilerin süreç tarafından dönüştürülmüş şekli olarak da ifade edilebilir. Ancak Şekil-6'da da görüleceği gibi sistem bir çevrimle sürekli kendisini besleyecek, diğer bir ifadeyle kendini geliştirecek, rehabilite edecek şekilde bir yapıya sahip olmalıdır.

Diğer taraftan, Easton'un Şekil-6'daki tasarımı, fiziksel bir sistemdeki düzensizliğin bir ölçüsünü tanımlayan fizikçi Ludwig Boltzmann'ın entropi formülüyle de uyum içindedir. Boltzmann, meşhur entropi formülüyle bir anlamda evrendeki düzensizliği formüle etmiştir.

[128] David Easton, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, 384.

Yüksek derecedeki entropi yüksek bir düzensizlik durumu ile ilişkilidir. Tersine, düşük entropi ise daha organize bir durumu ve düşük düzeyde düzensizliği ifade eder. Termodinamiğin ikinci yasasına göre dışarıdan enerji verilmediği sürece entropi sürekli artar, hiç azalmaz. Evren kapalı bir sistem olduğundan dolayı, dışarıdan bir enerji takviyesiyle evrende var olan düzensizliği kontrol etmek mümkün değildir. Oysaki Easton'un politik sistem tasarımında politik sistem dış etkilere açık bir yapıda olduğu için sistem içinde oluşacak entropiyi kontrol etmek mümkündür. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki demokratik bir sistem içinde var olan entropi ölçülebilir bir olgu değildir. Çünkü entropi 'sistem' olarak adlandırılan yapıların doğasında var olan, sistemle birlikte yaşayan, hissedilebilen bir olgudur ve kendisini süreçte yaşanan gerilimler ve çıktının kalitesiyle belli etmektedir. Dolayısıyla, tekrar etmek gerekirse, demokraside ontolojik olarak var olan düzensizlik hali ve kararsız yapı entropinin bir sonucudur. Nitekim çevresel talepler ve sistem içindeki karar verici aktörlerin destekleriyle oluşan girdinin etkisiyle demokratik bir sistemdeki düzensizlik kontrol edilebilir. Easton[129] da bu durumu, sisteme sürekli 'girdi sağlanmasıyla'[130] entropi durumundan uzaklaşılabileceğini, aksi takdirde sistemin işlemeyeceği şeklinde ifade etmiştir. Bundan dolayı Easton'un tasarladığı sistemin *negentropic*[131] bir yapıda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda, demokratik bir sistem tasarımı için de benzer bir yaklaşımla hareket edilebileceği düşünülmektedir. Easton, bu tasarımıyla politik bir sistemde sürekli bir denge ve kararlılık halinin olamayacağını vurgularken, yukarıda da ifade edildiği şekilde, demokrasinin ontolojik olarak bir düzensizlik eğilimi taşıması, demokratik bir sistemin de sürekli kararlı bir şekilde bulunamayacağı sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla demokratik sistem de negentropic bir yapıdadır.

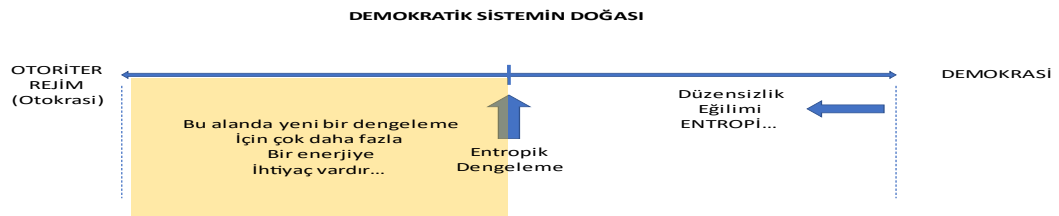

Şekil-7. Demokratik Sistemin Doğası

[129] *Age.* s. 375.
[130] Bu çalışmada 'enerji girişi' olarak da ifade edilmektedir.
[131] Entropinin karşıtı; düzen, yapı, kestirilebilirlik anlamındadır.

Şekil-7'de bu anlamda demokratik bir sistemin doğası modellenmiştir. Birbirine zıt iki rejim şekli olarak sürecin bir ucunda demokrasi, diğer ucunda ise demokrasiyle tam zıt tiranlık/ otokrasi olduğu düşünüldüğünde,[132] demokrasi doğası itibariyle kararlı bir yapıda değildir ve sürekli bir enerji takviyesi olmadıkça otoriter bir rejime doğru evrilme riski taşımaktadır. Bu özelliği, ontolojik olarak sürekli var olan entropinin ve demokrasi kavramının sistemsel bir özelliğinin sonucudur. Bu bağlamda, demokratik sistemin doğası Easton'un politik sistem yaklaşımıyla da uyum içerisindedir. Demokratik sistemin özünde var olan düzensizlik durumu, demokratik bir sistemin dışarıdan sürekli girdilerle beslenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Aksi takdirde sistem, sürekli entropisi artan kapalı bir sistem haline dönüşeceğinden ve entropisi azalmadan artmaya devam edeceğinden verimli çalışamayacak ve kendisinden üretmesi beklenen kaliteli çıktıyı üretemeyecektir.

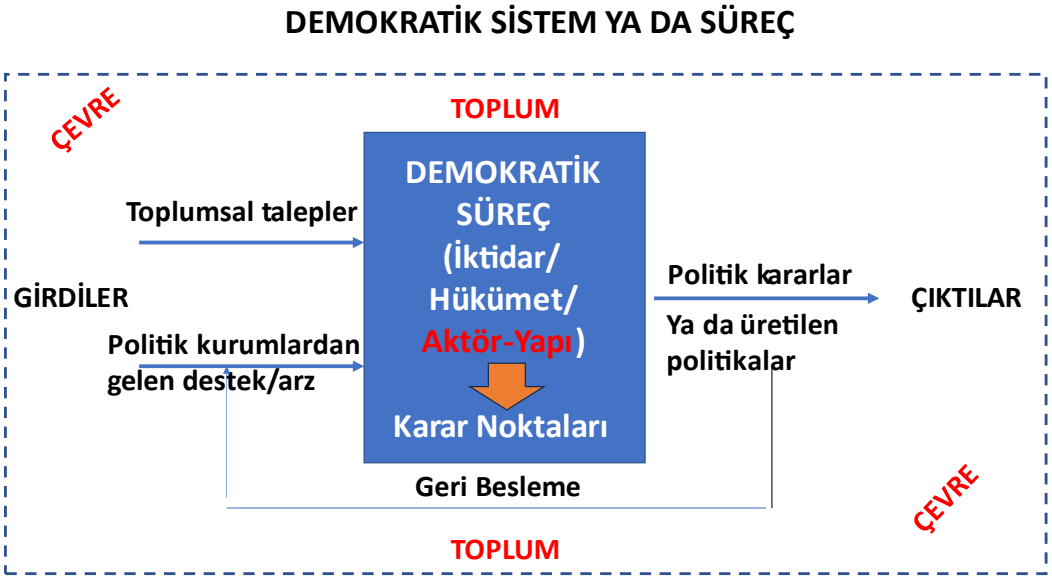

Şekil-8. Demokratik Sistemin Yapısı

Şekil-8'de Easton'un politik sisteminin yapısından esinlenerek oluşturulan demokratik bir sistemin işleyişi gösterilmektedir. Buna göre, demokratik sistem de girdi, süreç ve çıktı bölümlerinden oluşan bir yapı/çevrim sergilemektedir. Demokratik sistem de işleyen bir makine gibi girdilerle kararlı yapısını muhafaza edebilmektedir. Özellikle

[132] Prof. Dr. Cengiz Çağla, kitabın çevirisinin (Alexis De Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi,* Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim, 2019) ön sözünde demokrasi ile totalitarizm arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır*:* "Bilindiği üzere totalitarizm, demokrasinin sorunlarına çözüm gibi görünür, çoğu zaman bu iddiayı taşıyarak iktidara gelir. İktidarla halk, ya da devletle toplum arasındaki kopukluğu giderecek gibi gözükür, ama içinden çıktığı demokrasiyi ters yüz ederek söz konusu kopukluğu yeniden üretir. Devletle toplum özdeşlenir, birey ortadan kalkar."

demokratik sistemin çevreden, toplumdan gelen talep doğrultusunda politik kurumlar (yapı) ve siyasetin karar verici aktörleri tarafından üretilecek politikalar ve verilecek kararlardan etkileneceğini ifade etmek gerekmektedir. Bu politika ve kararların sonuçları sistemi besleyecek girdilerin kalitesi için de oldukça önemlidir. Çünkü girdiler ne kadar kaliteli olursa çıktı da o denli kaliteli olacaktır. Bunun demokrasi kavramı için anlamı ise demokratik sistemin her ülke için aynı standartlarda çalışamayacağı ve demokratik kalitenin her ülke için farklı noktalarda bulunacağıdır. Çünkü ülkelerin demokratik sistemlerinde, demokratik bir standardın kalitesini yükselten parametreler açık şekilde belli olmakla birlikte, standart bir girdi kalitesinden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla demokrasiyle idare edildiği ifade edilen ülkeler kendi demokratik sistemlerinde var olan entropinin seviyesine göre t1, t2 ve t3 gibi farklı farklı noktalarda bulunabilirler.

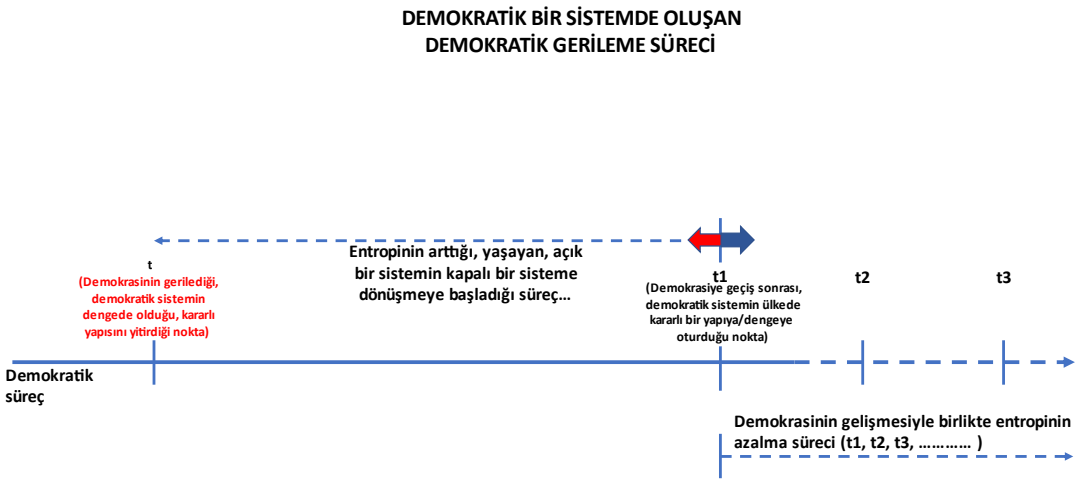

Şekil-9. Demokratik Bir Sistemde Oluşan Demokraside gerileme Süreci

Şekil-9'da bu durum betimlenmektedir. Demokratik bir süreçte bir ülke demokrasiye geçişle birlikte sürekli kararlı bir demokrasi sergileyemez. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ülke bu süreçte kendi demokratik sisteminin ürettiği çıktılar doğrultusunda farklı farklı noktalarda bulunabilir. Örneğin şekildeki gibi ülke demokrasiye geçiş sonrası kararlı bir yapıya, dengeye ulaşıp demokrasisini oturtmayı müteakip t2'ye, t3'e kadar ilerleyebilir. Ancak zaman içinde, ulaştığı demokratik niteliklerinin bir kısmını çeşitli nedenlerle kaybederek tekrar t2'ye, t1'e ve hatta t1'in de gerisine düşerek kararlı yapısını yitirebilir. Çünkü bir ülke demokratik sistemindeki bu entropiyi yönetme/azaltma becerisini

gösterebildiği, homeostatik[133] dengeyi sağlayabildiği ölçüde demokratik standartlarını yükseltebilmektedir.

Bir önceki bölümdeki Şekil-5'te betimlenen 'Değişik Boyutlarıyla Rafine Edilmiş Demokrasi Kavramının Temel Bileşenleri/Fonksiyon Alanları' da dikkate alınarak demokraside gerilemenin daha kapsamlı anlaşılmasına yardım edecek demokratik sistem tasarımının detaylandırılmış biçimi Şekil-10'da gösterilmiştir.

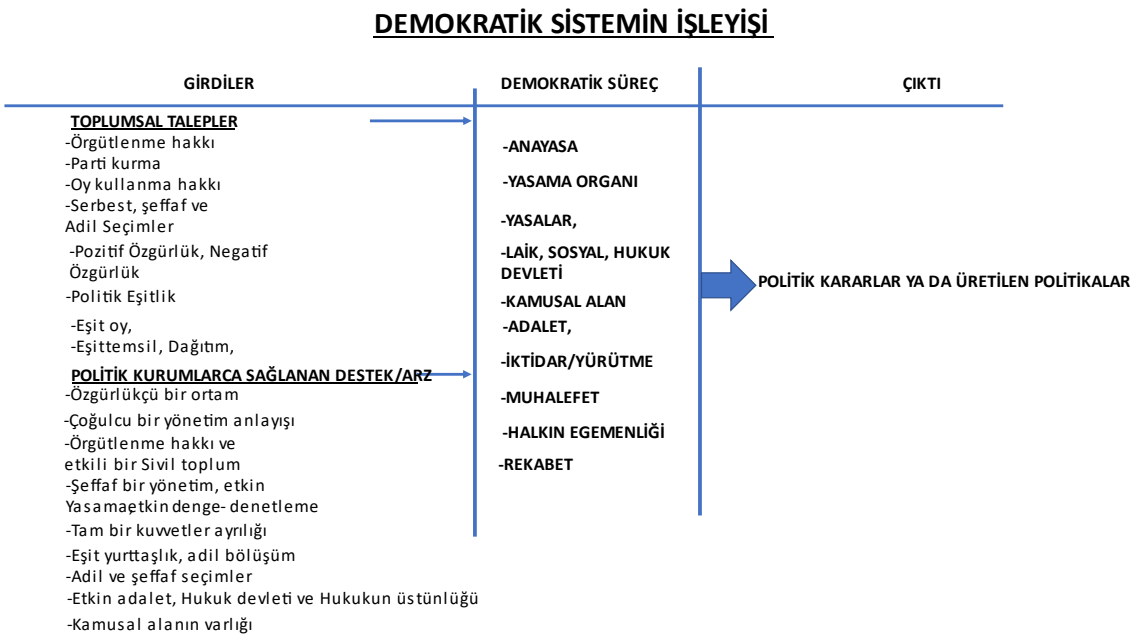

Şekil-10. Demokratik Bir Sistemin İşleyişi

Şekil-10'da da görüleceği üzere, demokratik bir sistemde çevre ve toplumdan gelecek talepler ile bu taleplere yönelik demokratik sistemin üyelerinin sisteme yönelik tutumları üretilecek çıktının kalitesini belirleyecektir. Dolayısıyla demokratik bir sistemde, Pateman'ın vurguladığı 'katılım' olgusu, sistemin verimli bir şekilde çalışması için son derece önemlidir. Diğer bir ifadeyle, demokratik sistem bir talep-arz dengesi üzerinde çalışmaktadır. Bu bağlamda, Easton da siyaseti, toplum için değerli olan şeylerin bir otorite tarafından tahsisi işlemi olarak ifade etmektedir.[134] Şekil-10'da girdi kısmında sıralanan talepler Easton'ın işaret ettiği, toplum için değerli olan şeyleri göstermektedir. Yine aynı şekilde politik kurumlarca sağlanan destek/arz ise demokratik bir sistemde siyaset

[133] 'Homeostazis'in sözlük tanımı şu şekildedir: Bir organizmanın kendi parçaları arasında ve içinde tekdüze ve yararlı bir fizyolojik stabiliteyi sürdürme eğilimi; 'organik denge', siyasi bir organizmaya uygulandığında ise bu organizmanın, şeklini değiştirme girişimleri ne kadar kararlı olursa olsun, 'pratik olarak mümkün olduğu kadar eski durumunu koruma' eğilimini ifade eder.
[134] David Easton, A *System Analysis of Political Life*, (University of Chicago, 1965).

kurumunca toplum için değerli şeylere karşılık sunulması beklenen şeylerdir. Dolayısıyla siyaset kurumunca bu beklentilere yönelik kararlar alınmadıkça ve politikalar yürürlüğe konulmadıkça yukarıda açıklanan demokratik sistem verimli çalışamaz. Şekil-10'da da görüleceği üzere siyaset, demokratik süreç içinde gerçekleşeceğinden, sistemin süreç kısmı da en az girdi kadar önemli olacaktır. Çünkü süreç kısmında konuşlanan yapı -yani anayasal sistemin kendisi, demokratik kurumlar- ve aktörler -yani Easton'un toplum için değerli şeylere karşılık sunulması gereken şeyleri kararlaştıran, politikalar üreten irade, siyaset kurumu- talep-arz dengesini, çıktının kalitesini, dolayısıyla demokratik sistemin işleyişini, kararlı yapısının muhafazasını sağlayacak esas unsurlardır. Bu tasarımda, doğaldır ki aktör ve yapı arasında yaşanabilecek gerilim/çatışma demokratik bir sistemdeki sürecin işleyişini olumsuz olarak etkileyecektir.

Nitekim yukarıdaki değerlendirmeyi doğrulayan, özellikle demokratik olarak tasarlanmış sistemlerde yapı ile aktör arasında sürekli bir gerilimin olduğu örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu konu yıllar önce Rustow tarafından da farklı bir şekilde ifade edilmiştir.[135] Rustow, sonuçta demokrasinin en tepedeki liderliğin bir kararı olduğunu ifade ederek soruna aktör odaklı bir bakış açısıyla yaklaşmış ve asıl sorunun demokratik bir sistemin nasıl yaşama geçirileceği değil, demokrasilerin nasıl korunup, sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde muhafaza edileceği olduğunun altını çizmiştir. Rustow'a göre demokrasi lehine karar, birtakım kuvvetlerin etkileşiminden kaynaklanmaktadır ve kesin şartların müzakere edilmesi gerektiğinden ve geleceğe ilişkin ağır risklerden dolayı bu süreçte küçük bir lider çevresinin orantısız bir rol oynaması muhtemeldir. Dolayısıyla Rustow, demokrasinin doğasında bir düzensizlik eğilimi olduğunu açık şekilde ifade ederek, demokrasinin bekasının aktörler tarafından alınan kararlara bağlı olacağını işaret etmiştir.

O'Donnell'in demokrasinin marjinal değişikliklere gereksinim duyabileceği vurgusu da bu bağlamda benzer bir yaklaşım içermektedir. O'Donnell, düzensizlik yaşayan, pekişmemiş Güney Amerika demokrasileriyle ilgili çalışan bir akademisyen olarak aslında bu pekişmemiş demokrasilerdeki düzensizlik haline odaklanmakta, konuya 'aktör' *(agency)* odaklı bir yaklaşımla bakarak, demokrasinin sadece bir dizi kurum ve uygulamadan ibaret olmadığını, demokrasiyi aynı zamanda eski kökenlerden başlayarak güçlü bir normatif güç olarak doğru bir şekilde anlamanın da önemli olduğunu belirtmekte, özellikle pratik bir akla ve ahlaki bir yargıya sahip bireyi (vatandaş/yurttaş) bir aktör olarak ele almanın önemini

[135] Dankwart A. Rustow, "Transition to Democracy:Toward a Dynamic Model", *Comperative Politics*, 2, (1970), 356.

vurgulamaktadır.[136] O'Donnell, demokrasi kavramı içinde bireyin bir aktör olarak pasifleşmesine izin vermemekte, aktörü demokratik sistem içinde aktif bir yerde konumlandırmaya çalışmaktadır.

Waldner ve Lust da demokraside gerilemeyi, askeri darbelerin arzu edilmediği bir ortamda, görevdekilerin rekabeti, katılımı ve hesap verilebilirliği örseleyerek mevcut güç dengesini geçici bir süre de olsa kendi lehlerine çevirme çabasının bir sonucu olarak ifade etmektedir.[137] Dolayısıyla Waldner ve Last, demokraside gerilemenin asıl sebebinin aktör odaklı ve demokratik sistem içinde karar verici konumundaki aktörlerin davranışlarının bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir.

Haggard ve Kaufman ise sosyal ayrışma ve rejimin fonksiyonunu yitirmesiyle, elit ve kitlesel kutuplaşma geleneğine vurgu yaparak bu iki hattın kutuplaşma noktasında birleştiğini, dolasıyla kutuplaşmanın demokraside gerilemenin başlangıç noktası olduğunu ifade etmekte ve sürece aktör odaklı bir yaklaşımla bakarak, gerilemenin özünde 'çoğunlukçu' bir demokrasi anlayışının olduğunu belirtmektedirler.[138] Haggard ve Kaufman, demokraside gerilemenin tedrici olarak gelişen bir süreç olduğunu, bu süreçte demokratik kurumların, normların ve kuralların işlevini yitirdiğini, kuvvetler ayrılığının çöktüğünü, sivil özgürlüklerde ve politik haklarda geriye gidiş olduğunu ve seçimlerin adil ve özgür yapılmasında sorunların yaşandığının altını çizerek bu yapısal bozulmayı, demokratik kurumların işlevini yitirmesini çoğunlukçu anlayışa ve dolayısıyla Easton'ın siyaset kurumunu tanımlarken ifade ettiği, toplum için değerli olan şeylerin bir otorite -yani siyasi irade- tarafından tahsisi işleminin tam işlememesine, bu işlemin sadece belirli bir çoğunluk için yapılmasına bağlamaktadır.

Bermeo da yürütmenin ön plana çıkarılması, güçlü görünmesi ve seçimlerin stratejik manipülasyonuna vurgu yaparak, demokraside gerilemenin demokrasi sürecinde bir yavaşlama anlamına geldiğini ifade etmiştir.[139] Bermeo, gerileme hızının düşük olduğu durumlarda rejimin hibrid bir rejime kaydığını, özellikle kurumlardaki gerilemenin hızının yüksek olduğu durumlarda ise rejimin otoriterleştiğini belirtmektedir. Bunun demokratik sistem tasarımıyla açıklaması, sistemde entropi makul bir seviyenin üzerinde olduğunda,

[136] Guillermo O'Donnell, *Democratic Theory And Comparative Politics*, 4.
[137] David Waldner ve Ellen Lust, "Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding", *Annual Review of Political Science*, (2018), 21:93–113.
[138] Stephan Haggard ve Robert Kaufman, *Backsliding Democratic Regress in The Contemporary World*, (Cambridge University Press, 2021).
[139] Nancy Bermeo, "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy*, 27, 1, (2016).

sistem kendisini çevreye karşı kısmen kapatarak toplumdan gelen taleplere yönelik gerekli tepkiyi tam olarak gösterememekte, entropi ciddi oranda yükseldiğinde ise sistem çevreye karşı kendisini kapatarak toplumdan yönelen talepleri neredeyse hiç dikkate almamakta, sistemde yürütmenin -yani karar verici durumundaki aktörün, iradenin, siyasi iktidarın- aşırı güçlenmesiyle birlikte sistemdeki kurumsal altyapı hasar görmektedir. Bermeo'ya göre demokraside gerileme bir maskeleme altında da gerçekleşebilir ve bu süreç elit -aktör- odaklıdır.

Bakke ve Sitter ise demokratikleşme ve demokraside gerilemenin açık uçlu süreçler olduğunu belirterek, demokraside gerilemede sürecin rejim değişikliğine evrilebileceğini ancak bazen de evrilmeyebileceğini ifade etmişlerdir.[140] Bakke ve Sitter, liberal demokrasinin politik haklar, serbest seçimler ve hukukun üstünlüğü kavramlarından birinde erozyon başladığında gerileme başladığını, bu manada demokraside gerilemeyi, demokrasinin temel kurallarının altının yönetenler tarafından bilinçli şekilde oyulması olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla Bakke ve Sitter de bir şekilde demokraside gerileme sürecinin aktör odaklı bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Bakke ve Sitter'in 'demokrasinin temel kurallarının altının bilinçli şekilde oyulması' vurgusu dikkat çekicidir ve bu konuda bir iradenin planlı ve bilinçli bir şekilde bu süreci yönettiğine işaret etmektedir. Bu vurgu yukarıda açıklanan demokratik sistem tasarımı çerçevesinde açıklandığında, açık bir sistem çevreden gelen taleplere karşı duyarlıdır ve bu talepler sistem içinde anayasal sistem, demokratik kurumlar ve siyasi irade -yani hükümet, iktidar- tarafından alınır, değerlendirilir ve Easton'un betimlemesiyle işlem yapılır. Burada, sistem içinde iktidardan bağımsız, belirli kurallar çerçevesinde işleyen anayasal sistem ve demokratik kurumlar, kendisine çizilen çerçevenin dışına çıkmak isteyen aktör tarafından bilinçli olarak yıpratılır ve işlevsizleştirilir. Demokratik sistemin entropisi artar ve sistem nitelikli çıktı üretemez hale getirilir.

Levitsky ve Ziblatt, farklı analojilerle demokratik süreci açıklamaya çalışmaktadırlar.[141] Onlara göre demokrasi yorucu bir iştir. Aile şirketleri ve ordu bölükleri emirlerle yönetilebilir fakat demokrasilerin müzakerelere, taviz vermelere ve imtiyazlara ihtiyaçları vardır. Gerilemeler kaçınılmazdır ve zaferler her zaman kısmidir. Başkanların girişimleri kongrede ölebilir ya da mahkemeler tarafından engellenebilir. Demokratik

[140] Elisabeth Bakke ve Nick Sitter, "The EU's Enfants Terribles: Democratic Backsliding in Central Europe since 2010", *American political Science Association*, (2020).
[141] Steven Letvitsky ve Daniel Ziblatt, *Demokrasiler Nasıl Ölür?* Çev. Derya Dinç, (Salon Yay., 2018).

siyaset özellikle demagoglar için kaldıramayacakları kadar yıldırıcıdır. Onlar için kontrol mekanizmaları bir deli ceketine benzer. Peru örneğinden hareketle, demokrasideki çöküş Fujimori gibi standartları yıkan bir demagog lider ile kendisini tehlikede hisseden siyasi kurumların mücadelesinde oluşan bir dizi olayın sonucunda gerçekleşebilmektedir. Levitsky ve Ziblatt, bu sürecin genellikle laflarla başladığını, demagogların kendilerini eleştirenlere sanki bir düşman, huzuru bozan ve hatta teröristmiş gibi sert ve kışkırtıcı söylemlerle saldırdığını vurgulamaktadırlar. Bu şekilde Levitsky ve Ziblatt, Peru örneğinden hareketle, demokratik sistemdeki asıl sorunlu sürecin aktör ve yapı arasında yaşanan gerilimden kaynaklandığına dikkat çekmektedirler.

Weyland, popülizmi aktörle ilgili bir olgu olarak tarif etmekte ve özellikle ABD'deki Trump örneğinden hareket ederek, aktör ve yapı arasındaki ilişki üzerinden konuya yaklaşmaktadır.[142] Weyland, Levitsky ve Ziblatt'ın 'deli ceketi' benzetmesine benzer şekilde, Trump'ın kurumsal engellerden oluşan bir 'demir kafesle' karşı karşıya kaldığını ve bu durumun kendisi için kısıtlamaları ortadan kaldıracak bir fırsat yaratmadığını belirterek, demokrasi ile popülizm arasındaki mücadeleye vurgu yapmakta ve bu mücadeleden demokrasinin üstün çıktığını ileri sürmektedir. Weyland, özellikle popülist liderlerin rakiplerini çatışmacı taktiklerle çamur güreşine katılmaya teşvik ettiklerini ancak bu rekabetten kimsenin zarar görmeden çıkamayacağını vurgulamaktadır.

2.4. Demokratik Bir Sistem İçinde Demokraside gerilemenin Oluşması Süreci

Buraya kadarki bölümlerde demokrasi kavramı çeşitli boyutlarıyla ele alınmış ve bu çalışmanın odak noktası olan demokraside gerileme kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için demokratik sistemin temel bileşenleri/ana fonksiyon alanları betimlenmiş ve bu tasarımla birlikte demokratik sistemin nasıl çalıştığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, özellikle sistem içinde oluşacak bir aktör-yapı gerilimi/çatışmasının sistem üzerinde de ciddi bir negatif etki yaratacağı vurgulanmıştır. Bu husus ilerleyen bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bununla beraber, demokraside gerileme ile ilgili karşımızda kavramsal bir boşluğun olduğu görülmektedir. Nitekim Waldner ve Lust,[143] demokraside gerileme kavramının henüz yeterince açıklanamadığını ifade etmekte ve şu soruyu sormaktadırlar: Küresel demokrasi tehlike altında mıdır? Waldner ve Lust, diğer taraftan, bilim insanları arasında bu kavrama yönelik ilgide bir artış olduğunu ancak bu olayı açıklamada hâlâ önemli

[142] Kurt Weyland, "Populism's Threat to Democracy: Comparative Lessons fort The United States", *American Political Science Association*, (2020).
[143] Waldner ve Lust, "Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding".

bir gelişme olmadığını vurgulamakta, zengin ve kapsamlı bir literatüre rağmen demokraside gerilemeyi açıklayacak bir kuramın bulunmadığını iddia etmektedirler. Bermeo da demokraside gerilemenin çokça kullanıldığını ancak seyrek olarak analiz edildiğini ifade etmektedir.[144] Dolayısıyla akademik dünya ontolojik olarak bu ciddi sorunun varlığını kabul ederken, diğer taraftan epistemolojik bir çabanın gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Daha önceki bölümlerde demokrasinin ontolojik olarak Şekil-9'da gösterildiği gibi düzensiz bir yapıya sahip olduğu ve sistem içinde oluşan entropinin demokrasiyi sürekli geriye doğru götürme eğiliminde olduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla zayıflamış bir demokratik sistem ya da gelişmiş bir demokrasideki gerileme bir girdi ve süreç sorunu olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, demokraside gerileme, sistemi oluşturan temel bileşenler/fonksiyon alanlarından bir ya da birkaçının, daha fazlasının yeterince verimli çalışamamasının bir sonucu olarak sistemin daha önce ürettiği nitelikli çıktıyı üretememesi olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte demokratik sistem, çevresel faktörlerin de etkisiyle talep/arz dengesini sağlamakta zorlanmaya başladığında, sistemin homeostatik dengesi bozulmaya ve sistem bu dengeyi tekrar kurmakta, kararlı yapısını muhafaza etmekte zorlanmaya ve sistemin entropisi artmaya başlar. Normalde *negentropic* yapıda olması gereken demokratik sisteme entropiyi azaltacak girdi sağlanmadığı -enerji verilmediği- sürece sistem, gittikçe evren gibi kapalı bir sisteme doğru dönüşmeye başlar ve sistemin entropisi daha da yükselir. Sistemdeki bu düzensizlik hali çevreden demokraside gerileme olarak hissedilir. Huntington'un birinci dalga olarak betimlediği kökleşmiş demokrasilerin, demokratik sistemlerin dahi günümüzde sistemsel bazı sorunlar yaşadığına ve bunun sonucunda kısa da olsa belirli bir süreçte demokraside gerileme yaşadıklarına tanık oluyoruz.

Nitekim Tilly de bu düzensizliği ve kararsızlığı vurgularcasına, demokratikleşmeyi tamamlanamayan ve her zaman geri çevrilme riski olan dinamik bir süreç olarak nitelemekte ve zıt yönde hareket eden, yakından ilişkili süreçlerin buna neden olduğunu ifade etmektedir.[145] Tilly, sürecin tarihi bir perspektiften incelendiğinde demokratik ve demokratik olmayan rejimlerin çok farklı çekişme repertuarları sergilediklerini, bu repertuarların bir rejimin demokratik olup olmadığını saptamaya yaradığını belirtmektedir. Ayrıca demokratikleşme ve demokraside gerilemenin olduğu dönemlerde bu repertuarlarda da çarpıcı değişimlerin ortaya çıktığının altını çizmektedir.

[144] Bermeo, *On Democratic Backsliding*.
[145] Charles Tilly, *Demokrasi*, Çev. Ebru Arıcan, (Phonenix, 2011), xi.

Foa ve Mounk, demokraside gerilemeyle ilgili olarak 'demokratik konsolidasyon teorisinin sonu' tabirini kullanmakta ve demokratik eşik için şartlar oluştuktan sonra 'demokrasi artık konsolide olmuştur' yaklaşımının demokratik süreçte yaşanan anomalilerden sonra artık çöktüğünü vurgulamaktadır.[146] Dolayısıyla Foa ve Mounk da 'yaşanan anomali' tanımlamasıyla demokratik süreçte düzensizlik/kararsızlık haline, diğer bir ifadeyle, entropiye dikkat çekmişlerdir.

Günümüzde, demokrasiyi çeşitli sıfatlarla açıklamaya çalışan kavramlaştırma çabaları olduğu gibi demokrasideki gerilemeyi de çeşitli sıfatlarla açıklamaya çalışan kavramlaştırmalar mevcuttur. Levitsky ve Way, demokraside gerilemeyi hibrit bir anlayışla kavramlaştırarak 'rekabetçi otoriterlik' üzerinden açıklamaya çalışmışlardır.[147] Bu kavramlaştırma tam bir paradigma yaratamasa da günümüzde rağbet gören, popüler bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Rekabetçi otoriterlik, hibrit bir rejim olarak kendisini hem demokrasiden hem de tam otoriter bir anlayıştan ayrıştırmakta ve bir nevi yeni bir paradigma oluşturmaya çalışmaktadır. Seçimler, oy kullanma hakkı, politik haklar, sivil özgürlükler ile basın özgürlüğü gibi demokratik sistem içinde yer alan fonksiyon alanları belirli bir ölçüde işlevini sürdürürken, iktidar sahiplerinin sistem üzerinde gerçek bir otorite sağladıkları tespitine yer verilmektedir. Bu yaklaşımda muhalefet kısıtlı bir alanda da olsa varlığını sürdürebilmekte, kontrol-denge bağlamında düşük seviyeli bir yatay/ufki kontrol sağlanabilmektedir. Özetle bu yaklaşım, demokrasinin temel standartlarının belirli ölçüde sağlandığı iddiasını taşımaktadır.

Norris[148] ise yaygın görüşün aksine, siyasi sisteme verilen kamu desteğinin, yerleşik demokrasiler de dahil olmak üzere dünya genelindeki pek çok ülkede tutarlı bir şekilde azalmadığını, milliyetçiliğin ulus-devletle özdeşleşmeyi sürdürdüğünü, hükümete olan güvenin de aynı oranda azalmadığını ancak otoritelere verilen halk desteğinin ülkelere göre değişiklik gösterdiğini, dalgalandığını ifade etmektedir. Kendisi, özellikle ABD ve Batı Avrupa'da meşruiyet kriziyle ilgili yaygın endişelere rağmen, kamuoyundaki uzun vadeli eğilimleri izlemeye yönelik mevcut kanıtların, siyasi sistem ve onun bileşenlerine yönelik sistematik ve tutarlı bir destek kaybının olmadığını gösterdiğini öne sürmekte ve bu toplumlarda siyasi kurumlara olan güvenin genellikle yıllar geçtikçe artıp azaldığına dikkat

[146] Roberto Stefan Foa ve Yascha Mounk, "The End of the Consolidation Paradigm", *Journal of Democracy*, (2017).
[147] Steven Letvitsky ve Lucan Way, "New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 31, 1, (2020).
[148] Pippa Norris, *Democratic deficit: Critical Citizens revisited*, (Cambridge University Press, 2011).

çekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Norris, demokrasinin düzenli bir gelişim göstermediğini, dalgalı bir süreç yaşadığını belirtmektedir. Norris'e göre demokraside gerileme/açığı -kendisi '*democratic deficit*' olarak ifade etmektedir- en makul biçimde, bu olgunun artan kamu beklentisiyle, olumsuz haberler ve/veya başarısız hükümet performansının bir kombinasyonu şeklinde tanımlanabilir. Norris, Easton'un siyaset kurumunu -toplum için değerli şeylere karşılık sunulması gereken şeyleri kararlaştıran, politikalar üreten irade- ifade ediş şekliyle uyumlu bir değerlendirmede bulunmakta ve demokraside gerilemenin dolaylı şekilde bir sistem sorunu olduğunu vurgulayarak, özellikle de yıllara bağlı olarak halkın desteğinde yaşanan artma veya azalmayla birlikte sistemdeki entropinin varlığına işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Norris'e göre demokraside gerileme, politik bir sistemin girdi tarafında yaşanan talep (toplumun beklentileri) ve arz/destek (iktidarın, hükümetin bu beklentileri karşılayamayacak düzeydeki performansı) arasındaki farktır.

Hett, Hitler'in yükselişi ve Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşünü incelediği çalışmasında, Nazilerin Weimar Cumhuriyeti'nden 'sistem' diye bahsettiklerini, bu şekilde sisteme yönelik olarak toplumda bir küçümseme oluşturarak, tam da bu zamanda ortaya çıkan bir liderin Almanya'yı bu girdaptan çıkarabileceği inancını yerleştirmek istediklerini ifade etmektedir.[149] Hett'e göre Hitler'in hedefi en başından beri buydu ve bu inancı herkese kabul ettiremese de kendisini iktidara götürecek ve iktidarda tutacak yeteri kadar Alman'ı ikna etmeyi başardı. Dolayısıyla bu değerlendirme demokratik sistemin çevre, toplumla etkileşiminin ne ölçüde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce de ifade edildiği gibi çevre/toplum demokratik sistem için talepler oluşturur ve bunlar sistem için aynı zamanda girdidir. Oysaki bu taleplerin niteliği bozulduğunda girdinin de kalitesi düşmeye başlar. Nitekim Hett, geri besleme olarak tekrar sisteme girdi olarak dönen çıktının yaratabileceği daha ağır bir soruna parmak basmaktadır. Demokratik sistemde aktör kaynaklı bir bozulma, beraberinde yapı kaynaklı bir bozukluk ve toplumsal taleplere karşılık üretemeyen sistemsel sorunlar kümesi oluşturacaktır. Bu durum bir süre sonra aktörün sistemi manipüle ederek, Weimar Almanya'sı örneğinde olduğu gibi demokratik sistemi tamamen işlemez hale getirmesine, çok daha otokratik bir yapıya dönüştürmesine sebep olabilecektir.

Sonuç olarak, demokratik sürecin ontolojik kökeninde demokrasiye içkin, yapısal bir entropinin varlığı söz konusudur. Evrende olduğu gibi tüm sistemlerdeki entropi hali de

[149] Benjamin Hett Carter, *Demokrasinin Ölümü, Hitler'in Yükselişi ve Weimar Cumhuriyeti'nin Çöküşü*, Çev. Ahmet Kar, (Profilkitap, 2019).

hissedilebilir niteliktedir. Bunun anlamı ister bir makine çeviriminde olsun ister demokratik sistemde olsun entropi bir olgudur ve entropideki artış hissedilebilir. Benzer durum demokratik sistemler için de geçerlidir. Demokraside gerileme, demokratik sistem açık bir yapıda olduğu ve çevresiyle bir çevrim oluşturduğu, artan entropi hissedilebildiği sürece, önlenebilir bir fenomen olarak kabul edilebilir. Önemli olan, sistem içinde çevreden gelen taleplere karşılık veren yapı ve aktörün entropideki artışı hissederek gerekli kararları alması, plan ve programlarda gerekli düzenlemeleri yapabilecek iradeyi gösterebilmesidir. Bu süreçte yapının, yöneten siyasi iradeye -iktidara- göre daha hazırlıklı olması, daha çabuk ve uygun bir reaksiyon göstermesi beklenir. Çünkü yapı yıllara sâri bir birikimin sonucu gelişir, yıllar geçtikçe kendini daha da mükemmelleştirir ve dolayısıyla yükselen entropiyle nasıl mücadele edilmesi konusunda deneyimli olması beklenir. Çoğu zaman sistemle etkileşen çevre, demokratik sistemde oluşan dalgalanmaları, yapı otomatik olarak kontrol altına aldığı ve sistem tekrar homeostatik iç dengesine kavuştuğu için hissetmez ve bu sebeple tepki vermez. Ancak artan entropinin yarattığı düzensizlik hali kontrol edilmediği ve yönetilemediği durumlarda, çevrenin tepki vermesi beklenir ve demokraside gerileme hali sistemin kendisini dengeleyemediği durumlarda sürekli artma eğilimindedir. Şekil-11'de bu ilişki açıklanmaktadır. Buna göre demokratik bir süreçte/sistemde entropi arttıkça demokraside gerileme de artmakta/derinleşmektedir. Bu derinleşmeden en fazla etkilenen de yapı olmaktadır. Demokrasisi gerileyen tüm ülkelerde yapının ciddi sorunlar yaşadığına ilişkin güçlü emareler görülmektedir.

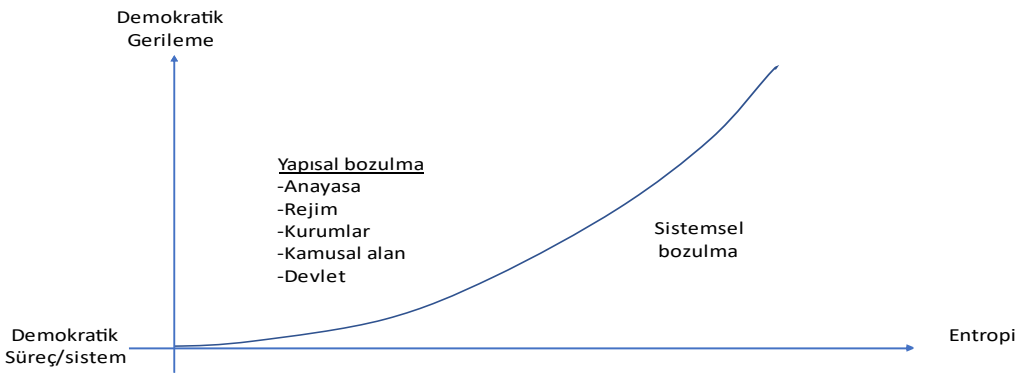

Şekil-11. Demokraside gerileme Entropi İlişkisi

Diğer taraftan, demokratik bir sistemin işleyişi, önceki bölümde toplumsal talepler ve bu taleplere karşılık, politik aktör ve kurumlarca üretilecek politik kararlar ya da politikalar -yani siyaset- bağlamında ifade edilmişti. Nitekim Norris de demokrasideki açığa,

toplumdan gelen taleplere hükümetin/iktidarın gerekli performansı gösteremeyerek yanıt verememesi şeklinde bir açıklama getirmiştir. Norris'in yaklaşımıyla birlikte, Easton'ın[150] siyaseti, "toplum için değerli olan şeylerin bir otorite tarafından tahsisi işlemi" olarak tanımlayan yaklaşımı birlikte ele alındığında, demokraside gerileme olgusu tam da bir sistem sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistem içinde yaşanan talep-arz dengesizliği demokratik sistemin işleyişini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu dengesizlik iki yönlü olmaktadır: Talep noksanlığı ya da siyasetin -iradenin- sergilediği kötü performans.

Carol Pateman'ın da ifade ettiği gibi demokrasilerde 'katılım' son derece önemlidir. Demokratik bir sistemde katılım olmadan toplumsal taleplerin gerçekleşmeyeceği açıktır. Şekil-10'da gösterilen toplumsal taleplerin tamamı katılımla ilişkilidir. Katılım olmadığı takdirde çevre etkisi zayıflamakta, aynı zamanda girdinin talep tarafı da kaybolmaktadır. Bunun anlamı, çevrenin ilgisizliğiyle kurulu olması gereken çevrim kaybolmakta ve sistem kendi içine kapanarak entropi yükselmektedir. 2024 yılı başında Avrupa'da tarım sektöründe çalışanların, girdi maliyetlerindeki yüksekliği, verilen desteklerin azalması ve hükümetlerin tarım ürünleri ihracatını yoğun protestosu,[151] protestoların yapıldığı ülkelerde demokratik sistemdeki entropinin yükselmesine neden olmuştur. Yükselen entropi, çiftçilerin toplu gösterilerinin kamusal alanda yarattığı etkiden ve bu eylemlerin bağımsız medya kuruluşlarınca yayınlanmasından dolayı hissedilebilmektedir. Bu tür açık sistemlerde çevrim -talepler _ destek _ süreç _ çıktı _ geri bildirim- çalıştığı için yükselen entropi karar verici aktörleri -siyasi iradeyi- tedbir almaya zorlamaktadır. Çevreden bu kadar güçlü talep gelmezse demokratik sistemdeki entropi yine yükselecektir. Ancak çevrim oluşmadığı için sistem kapanacak, yükselen entropinin yönetilmesinde, sistemdeki düzensizlik halinin giderilmesinde aksaklıklar olacak, Welzel, İnglehart ve Kruse'nin[152] *'tectonic model'* betimlemesine benzer şekilde, ilerleyen süreçte daha vahim sonuçları olabilecek, yönetilmesi çok daha güç kaos ortamıyla karşılaşılabilecektir.

Diğer taraftan, toplumsal taleplere karşılık, iktidarın performansı ve özellikle içinde muhalefetin de bulunduğu, sistem içinde üretilen siyaset de talep kadar önem taşımaktadır. Siyasetin arzında yaşanan problem, sistemin arz/destek tarafında bir problem yaratarak sistemin işleyişini bozmaktadır. Siyaset kurumunun -irade- toplum için değerli olan şeylere

[150] Easton, A *System Analysis of Political Life*.
[151] https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/02/why-are-farmers-protesting-across-the-eu-and-what-can-the-bloc-do-about-it Erişim tarihi: 3.3.2024.
[152] Welzel, Inglehart ve Kruse, "Pitfalls in the Study of Democratization: Testing the Emancipatory Theory of Democracy".

yönelik gerekli adımları zamanında atmaması/atamaması, sistemde çevreden gelecek, sisteme kendi homeostatik dengesini sağlaması için son derece değerli olan enerjinin de sağlanamaması sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla demokraside gerileme, tek ya da birkaç nedene bağlanamayacak ölçüde bütüncül, farklı tek bir kavramsal tipolojiyle açıklanamayacak ölçüde karmaşık bir özellik taşımaktır. Aşağıdaki şekilde betimlenmeye çalışılan demokraside gerilemeyle birlikte ortaya çıkan sistemsel sonuç bu yaklaşımın bir sonucudur.

Şekil-12. Demokraside gerilemeyle Birlikte Ortaya Çıkan Sistemsel Sonuç

Normalde sistem bir bütün olarak düzenli çalışırken bileşenlerden birinde meydana gelebilecek bir aksama tüm sistemin ahengini bozmaktadır. Örneğin kamusal alanda siyasi irade tarafından yaratılacak bir daralma, özneyi/bireyi ve dolayısıyla özgürlükleri olumsuz şekilde etkileyecektir. Bu sebeple, Şekil-12'de gösterilen her bileşen demokratik sistemin düzenli olarak çalışması için önemlidir. Demokrasinin bir ya da birkaç özelliğine atıf yaparak yapılan minimalist kavramlaştırmalar bu yaklaşımla uyuşmamaktadır. Benzer durum demokraside gerilemenin kavramlaştırılması için de geçerlidir. Şekil-12'deki her bileşendeki problem, demokratik sistemin entropisinde yükselmeye ve demokraside gerilemeye neden olacaktır. Bu sebeple, Levitsky ve Way tarafından kavramlaştırılan

'rekabetçi otoriterlik'[153], O'Donnell[154] tarafından kavramlaştırılan 'delegasyoncu demokrasi' gibi kavramlaştırmalar, özde demokraside oluşan bir gerilemeyi ifade etmekle birlikte yine de belirli bir ölçüde entropisi yükselmiş olmasına karşın ağır aksak da olsa çalışan hibrit bir demokratik sistemi tanımlamakta ancak demokraside gerilemeyi tam olarak açıklayamamaktadır. Bu tanımlamalar demokrasi kavramıyla bir nevi optimizasyon yaparak uzlaşmaya çalışmakta, kronikleşmiş bir demokraside gerileme halini belirli bir noktada dondurmayı amaçlamaktadır.

Örneğin O'Donell'e göre delegasyoncu demokrasiler, cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan kişinin ülkeyi uygun gördüğü şekilde yönetme hakkına sahip olduğu düşüncesine dayanır. Bu yönetim anlayışında seçilen kişi anayasal olarak sınırlı bir görev süresine sahiptir. Ancak başkan, ulusun somutlaşmış çıkarlarının ana koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak kabul edilir. Burada hükümetin politikalarının seçim kampanyası ile uyumlu olması beklenmez çünkü başkana ülkeyi düşündüğü şekilde yönetme hakkı verilmiştir. Çünkü kendisi bir 'baba' figürü olarak kabul edilir ve aktör olarak tüm ulusla ilgilenmesi gerektiği için aynı zamanda kendisinin yürüttüğü hareketin siyasi bir temeli de olmalıdır. Bu sebeple, delegasyoncu demokrasilerde kazanan başkan adayları kendilerini hem siyasi partilerin hem de örgütlü çıkarların üstünde gösterirler. O'Donell'e göre bütün ulusu temsil ettiğini iddia eden birisi için başka türlü olması da mümkün değildir. Bu görüşe göre diğer kurumlar -örneğin mahkemeler ve yasama organları- demokratik olarak seçilmiş bir başkan için baş belalarıdırlar. Bu tür kurumlara karşı 'hesap verebilirlik', cumhurbaşkanının tam yetkiye sahip olduğu bir icra şeklinin önünde bir engeldir[155]. O'Donnell'in bu hibrit anlayışlı kavramlaştırması temelde demokratik sistemin önemli temel bileşenlerinden biri olan 'halka' dayanmakta ve "halk böyle istiyor, ne yapalım?" düşüncesini çağrıştırmaktadır. Ancak bu 'çoğunlukçu' yaklaşım, 'toplum sözleşmesi, anayasal sistem', 'çoğulculuk' ve 'kontrol-denge' gibi diğer bileşenleri göz ardı ederek, gerçekte biraz daha otoriterleşerek, korkuyla sistemdeki entropiyi düşürmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla çevrimin kesilmesiyle içine kapanmakta olan bir rejim halini de betimleyen hibrit yaklaşımlı tüm bu kavramlaştırmalar demokratik sistem boyutunda bütüncül, demokraside gerileme sürecini açıklamaya yetmemektedir.

[153] Steven Letvitsky ve Lucan Way, "The Rise of Competitive Authoritarism", *Journal of Democracy*, 13, 2, (2002).
[154] O'Donnell, "Delegative Democracy".
[155] *Age.*

Demokraside gerilemenin sistem boyutu biraz daha irdelendiğinde demokrasinin çelişkili doğasını da göz ardı etmemek gerekmektedir. İlk kez Alexis De Tocqueville Amerika'daki demokrasiyi incelerken, demokrasinin özgürlük ve eşitlik rejimi olduğuna vurgu yaparak, bu özelliklerin aynı zamanda ters bir etki yaratarak demokrasinin bir baskı rejimine de dönüşebileceğini ve bu iki ucun eş zamanlı olarak birlikte var olabileceğine dikkati çekmiştir. Bunun anlamı ise demokrasinin sahip olduğu ilkelerle uygulama arasındaki farktır ki bu durum daha önce ifade edilen, demokrasinin özünde var olan düzensizliğin sonucu 'demokratik entropi'[156] olarak isimlendirilebilecek bir olguyu ve hatta yüksek derecedeki entropi halini işaret etmektedir.

Sosyal bilimler de dahil olmak üzere evrensel yasaların bilimin her alanı için geçerli olduğu ve bilimsel çalışmalarda dikkate alınması gerektiği kabulünden hareketle, termodinamiğin ikinci yasasının sosyal bilimler için de geçerli olduğu daha önce ayrıntılı olarak açıklanmıştı. Bu bağlamda demokratik sistemlerin de başlangıçta bir enerjiye sahip olduğu ve bu evrensel yasadan hareketle, bu enerjinin zaman içerisinde azalacağı ve entropinin artarak demokratik sistemde bir düzensizlik hali oluşturacağı ifade edilmişti. Nitekim yukarıda demokrasi ve demokraside gerilemeyi çalışan akademisyen ve düşünürlerin bulguları da demokrasinin bir kere tesis edildikten sonra sürekli dengede ve kararlı kalamayacağını doğrular niteliktedir. ABD demokrasisinde son dönemde yaşananlar, en ileri demokrasi olarak kabul edilen sistemlerin dahi bu düzensizliği yaşayabileceğini göstermiştir. Ancak Norris'in[157] de işaret ettiği gibi konsolide olmuş kurumları olan eski demokrasilerde bu gerileme, diğer yeni demokrasilere göre daha az bir derinlikte meydana gelmekte ve sistem kendisini daha çabuk toparlayarak eski kararlı haline dönüşebilmektedir.

Bunun anlamı, demokratik bir sistem de politik bir sistem gibi tüketen (*dissipative*) bir yapıdadır. Diğer bir ifadeyle, demokratik sistem yaşayan bir sistem (*living systems*) gibi düşünülmelidir. Dolayısıyla yaşayan sistemler negentropic -negatif entropi anlamındadır-

---

[156] Prof. Cynthia Fleury, demokratik entropi ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır. "Termodinamikte entropi, bir sistemin düzensizlik durumunu ölçer: artan bir düzensizliğe doğru evrildikçe büyür. Bununla birlikte, otuz yıldır Batı demokrasileri, bizi birbirinin yerine geçebilen, değiştirilebilir varlıklar haline getiren ve "büyüme" idolüne hizmet eden kılık değiştirme, çılgınca ve benzeri görülmemiş bir ticaret dinamikleriyle karşı karşıya bırakıyor. İster finans ister tüketim ister ekoloji dünyasında olsun, tüm bu ele geçirme, aşırı rasyonalizasyon, müstehcen kârlılık fenomenleri aracılığıyla ne ön varsayımlarını ne de beklentilerini sorgulamayan herkes bunu deneyimleyebilir. Ama demokratik entropinin ifadesi başka bir şeydir; demokrasinin kendi içindeki düzensizliğine, onun doğası gereği olan işlevsizliklerine gönderme yapar. Tocqueville demokrasiyi şu şekilde tanımlarken bunu mükemmel bir şekilde analiz etmiştir: Teorik olarak doğru ve etik olarak kabul edilebilir, ters etkiler yaratan iyi ilkeler. Hukuk devletinin inşası, ilkelerle uygulama arasındaki bu uçurumun serüvenidir." (https://www.startup-book.com/2019/03/15/cynthia-fleury-to-be-brave-is-sometimes-to-endure-sometimes-to-break-up/)

[157] Norris, *Democratic deficit: Critical Citizens revisited.*

bir yapıda olduklarından yükselen entropiyi tekrar düşürme olanağı mevcuttur. Bu çalışmada demokratik bir sisteme dışarıdan enerji takviyesiyle kastedilen tam da budur. Dışarıya (çevreye) kapatılmaya çalışan bir demokratik sistemin entropisi -tıpkı kapalı bir sistem olan evrendeki gibi- sürekli artar. Dolayısıyla demokratik bir sistemin entropisi ancak sistemin yaşayan, negentropic bir yapıya dönüşmesiyle düşürülebilir. Nitekim Welzel, Inglehart ve Kruse'nin '*tectonic model*' betimlemesi de bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Yazarlara göre, özgürlükçü değerlerin talebi ve bu talebe karşılık demokratik kurumların arzı arasındaki ilişki sonucu tektonik bir süreç yaşanmaktadır. Yazarlar bu betimlemeyle bir şekilde demokratik bir sistemdeki entropinin varlığını işaret etmekte ve bu entropinin nasıl bir negentropic yapıya yani demokratik bir süreçte düzenin/dengenin oluşabileceği bir sürece dönüşebildiğinin açıklamasını yapmaktadırlar. Dolayısıyla entropi kavramı çalışmada salt bir değişken olarak ele alınmamakta, yaşayan demokratik bir sistemin (*living systems*), demokrasiye içkin/doğasında olan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Entropinin artması ise demokratik bir sistemde bir dizi yapısal bozulmaya neden olmaktadır. Örneğin sistem içinde yaşanabilecek bir aktör-yapı çatışması ve aktörün aşırı güçlenmesi, düzenli çalışan demokratik bir sistemde aşırı bir gerilim oluşturabilmekte ve entropiyi ciddi olarak artırabilmektedir. Bu tür bir yüksek gerilim yaşayan açık bir sistemdeki entropi, dışarıdan (dış ortamdan) sisteme doğru enerji akışıyla düşürülebilmekte[158] ve sistem yeniden bir yerde denge düzeyine, kararlı yapısına tekrar ulaşmaktadır. ABD örneğinden hareketle, eski demokrasilerde -Norris'in de vurguladığı gibi- sistemin dengeye, kararlı yapısına kavuşması daha kısa bir sürede gerçekleşebilmektedir.

Popülizmle ilgili önemli çalışmaları olan Kaltwasser de benzer bir noktayı işaret etmektedir.[159] 'Dahl'ın demokratik çelişkisi' (*Dahl's democratic dilemmas*) olarak da ifade edilen bu çelişkide Robert Dahl, demokrasinin iki anlamının kafa karışıklığına neden olduğunu ifade etmektedir. Dahl, demokrasinin bir yönüyle 'normatif' olan ideal formuna vurgu yaparken, diğer taraftan da 'ampirik' yani uygulamadaki yapısıyla yaşadığı çelişkiye dikkat çekmekte ve bu ikisi arasında oluşan boşluğun kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Aslında Kaltwasser'in kafa karışıklığı olarak ifade etmeye çalıştığı konu, ifade edilen yüksek derecedeki entropi halidir ve bu boşluk aslında entropiyi işaret etmektedir. Bu boşluk ne kadar büyük olursa sistemdeki entropi seviyesi de o kadar yüksek olacaktır. Diğer taraftan,

[158] Ilya Prigogine ve Isabella Stengers, *Order Out Of Chaos: Man's New Dialogue With Nature*, (Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books, 1984).
[159] Cristobal Rovira Kaltwasser, "The Responses of Populism to Dahl's Democratic Dilemmas", *Political Studies*, 62, 3, (2013).

Dahl bu değerlendirmesiyle, demokrasinin ideal formunun gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu ifade etmektedir. Ancak Kaltwasser, bu çelişkinin yarattığı çifte anlamın genellikle kafa karıştırıcı olmakla birlikte, normatif ve ampirik yaklaşımlar arasındaki üretken bir gerilimin de göstergesi olduğunu ifade etmekte ve bu durumun aynı zamanda bir fırsat olduğunu vurgulayarak, ilkinin bir ülkenin demokratik olup olmadığını ve ne ölçüde demokratik olduğunu ölçmeye çalışırken, ikincisinin ise demokrasinin tüm vatandaşlara duyarlı bir siyasi sistem olduğu konusunda meşrulaştırıcı bir çaba içerisinde olduğunu vurgulamaktadır.

Kaltwasser'in vurguladığı, demokratik bir sistemde dengenin oluştuğu kararlılık halini betimleyen normatif ideallerle pratikteki uygulaması arasındaki fark, aslında bir şekilde adına 'entropik dengeleme' denilebilecek bir başka olguya kapı açmakta ve demokratik ideal noktaya ulaşma çabası doğrultusunda, sisteme dışarıdan ilave bir enerji takviyesi ile sistemin bir şekilde tekrar bir dengeye oturtulabileceği gerçeğini göstermektedir. Aslında bu durum mitolojideki 'Sisyphos sendromuna' benzer bir süreci betimlemektedir. Entropik dengeleme yapılmadığı takdirde taş aşağı, başladığı yere doğru hareket etmekte, geç kalındığı takdirde ise daha da aşağılara doğru kayan taşın tekrar yukarı doğru hareket ettirilmesi için daha fazla bir enerji tüketilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla demokratik bir süreçte sistemde düzensizlik hali artıp entropi yükselmeye başladığı anda demokraside gerilemenin de başladığını varsayabiliriz. Burada önemli olan gerilemenin derinleşmesine müsaade etmemektir. Çünkü entropi yükseldikçe sistem tekrar dengeye oturmak için daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacaktır. Demokraside gerileme derinleşip aşırı bir noktaya evrildiğinde ise sistemde bir dengelenme yapılmaya çalışılsa dahi demokrasinin bulunduğu seviyeden çok daha geride bir yerde denge haline ulaşması tehlikesi vardır.

Kaltwasser'in ampirik yaklaşımlarla ilgili 'meşrulaştırıcı çaba' vurgusunu bu doğrultuda okumak uygun olacaktır. O halde demokratik süreçlerin 'kararlı' bir şekilde tutulması için dışarıdan sürekli bir çabanın süreç içinde gerekli olduğunu kabul etmek gerekir. Aksi takdirde demokrasi, bu şekilde bir süreç yaşanmadığı takdirde, kendi kendine düzenli ve kararlı halini muhafaza edememektedir. Nitekim Easton da bir sistemin entropi durumuna yaklaşmadığı sürece mevcut durumunu muhafaza edeceğini ancak bunun sürekli sağlanacak bir girdi ile mümkün olabileceğini ve sistemin bu şekilde bir çıktı üretebildiğini ifade etmektedir.

Demokraside gerileme sürecinin her ülkenin kendi tarihi ve sosyal koşulları altında ülkelere özgü bir süreç takip ettiği ileri sürülebilir ancak bu süreçteki belirli evrelerin her

ülke için benzer olduğu, buradaki farklılaşmanın evrelerin süresiyle ilgili olduğu ve ülkeden ülkeye değişebileceği düşünülebilir. Örneğin, ABD için Trump'ın ilk döneminde başkanlığıyla başlayan otoriterleşme süreci diğer ülkelere göre daha uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş ancak diğer ülkelerdeki gibi güçlenememiş ve kısa sürmüştür. Ancak Biden döneminin sonlarına doğru eski Başkan Trump'ın tekrar aday olma arzusu ve adaylığının giderek güçlenmesi ve ikinci defa başkan seçilmesi, ABD demokrasisi için tehlikenin hala geçmediğini göstermektedir. Bu bağlamda bazı derecelendirme kuruluşlarınca kusurlu da sayılsa, ABD'deki demokraside gerileme sürecinin ayrı bir çalışma konusu yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla demokraside gerileme sürecinin doğru olarak betimlenmesinin sürecin kavramsal olarak belirli bir kuramsal zemin üzerine oturtulmasında önemli bir rol oynayacağı ve aynı zamanda entropik dengeleme için süreç içindeki karar noktalarının doğru olarak tespitine de yardım edeceği düşünülmektedir.

Bu şekilde doğru entropik bir dengelenmeyle süreç yönetilebilecek, kapanmaya yüz tutmuş bir sisteme dışarıdan yapılacak, tekrar güveni ve istikrarı kazandıracak demokratik hamlelerle -kuramsal destek, doğru ve yerinde karar süreçleri, doğru yasal düzenlemeler, serbest ve dürüst seçimler ve referandumlar gibi girdilerle demokraside gerilemenin kontrol edilmesi sağlanarak sistemdeki artma eğilimi gösteren düzensizlik giderilerek sistem homeostatik dengeye oturtulabilecektir. Ancak unutulmamalıdır ki problem, bu düzensizliği giderecek, istikrarı tekrar tesis edecek demokratik süreçle uyumlu vasıtaların belirlenmesi ve bunların sisteme ne zaman, nerede ve ne şekilde girdi olarak sunulacağıdır. Aksi takdirde düzensizliğin giderek artması ve kontrolünün güçleşeceği bir noktaya evrilmesi, ifade edildiği şekilde, tekrar güven ve istikrarın temini için daha fazla enerjiye gereksinim gösterecek ve dengeleme için kullanılacak vasıtaların çeşitliliğini azaltabilecektir.

Bu duruma örnek, Macaristan'da 2022 yılında, Arjantin'de 2023 yılında yapılan seçimlerdir. Macaristan'da yapılan seçimlerde altı muhalefet partisi birleşerek iktidardaki Victor Orban'a karşı ortak bir aday belirlemelerine rağmen seçimi açık farkla kaybetmişlerdir. Oysaki başlangıçta bu ittifakın seçimleri kazanabileceğiyle ilgili dünyada geniş bir mutabakat oluşmuştu. Ancak bu süreçte Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve Orban'ın bu gelişmeleri kendi lehine çevirecek politikalar üretmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Yine Arjantin'de de aşırı sağcı, liberteryen Javier Milei'nin başkanlık seçimini kazanması, ülkede uzun süredir devam etmekte olan ekonomik krizin bir sonucu olarak halkın geleneksel Peronist politikalara verdiği tepki olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla

Macaristan ve Arjantin örneklerinde olduğu gibi, özellikle krizler otoriter ve popülist, sıra dışı aktörleri güçlendirebilmekte, yapısal deformasyonla birlikte demokratik entropinin daha da artmasına ve dolayısıyla demokraside gerilemenin derinleşmesine neden olabilmektedir.[160] Ancak kriz süreçlerinin her zaman otoriter ve popülist liderlerin tek başına iktidara gelmelerine ya da iktidarı devam ettirmelerine yeterli olmadığı da görülmektedir. Her ne kadar otoriter liderler krizleri istismar ederek, kaotik bir durum içinde kaldığını hisseden toplumlara yanlış da olsa bir çıkış yolu göstererek toplumda krizden çıkışla ilgili bir ümit yaratsalar da bazen muhalefetin uyguladığı akıllı stratejiler sonucu seçimlerde -Polonya örneğinde olduğu gibi- iktidarda kalacak yeterli çoğunluğu sağlayamayabilirler.

Diğer taraftan, bir başka konu da günümüzde yaşanan demokraside gerilemeyi gerçekte 'akut' özelliğe sahip bir düzensizlik hali olarak değerlendirmektir. Aksine, buraya kadarki analizin ışığında demokraside gerilemeyi ontolojik olarak uzun süreli 'kronik' bir süreç olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Yunanca kökenli 'kronik' etimolojik olarak uzun bir süreci, antropolojik olarak uzun bir süre boyunca devam eden bir sorunu, yoğun ve uzun süreli bir sosyal durum veya fenomeni ifade etmektedir.[161] Bu sebeple, demokraside gerilemeyi akut bir durum olarak nitelemek uygun olmayacaktır. Akut durum kısa bir süreyi ifade etmektedir. Demokraside gerilemenin akut bir durum olarak nitelenmesi, aslında bir fenomen olan olgunun hafife alınması sonucunu da doğuracaktır. Giriş bölümünde demokraside gerilemeden bir 'küresel salgın' olarak bahsedilmesinin temel sebebi de budur. Dolayısıyla bundan sonraki bölümlerde de demokraside gerileme kronik bir vaka olarak ele alınarak incelenecektir.

Demokraside gerileme, süreç içinde ortaya çıkan ve gelişerek uzunca bir süre devam eden bir olguyu, kronik bir düzensizlik halini betimlemektedir. Düzensizlik halini oluşturan ögeler ayrıntılı olarak müteakip bölümlerde incelenecektir. Bu düzensizlik halinin demokrasinin kendi doğasında var olan bir olgu olarak karşımıza çıktığı daha önce ifade edilmişti. Bu ontolojik kabul doğal olarak bu araştırmanın epistemolojisini de etkilemektedir. Bu sebeple, aynı zamanda kronik olarak da nitelendirilen ve zaman zaman hızlanan bu düzensizlik halinin, Şekil-9'da betimlenen süreç içinde nerede, ne zaman ve neden oluştuğunun anlaşılması önemlidir. Birinci bölümde de ifade edildiği gibi,

[160] Javier Milei, yapılan seçimlerle Arjantin'de başkanlık yarışını kazanmıştır. Bu aşamada Milei için 'otoriter' lider tanımını kullanmak doğru olmayabilir. Ancak kendisinin aşırı sağcı bir çizgide olması, ABD Başkanı Donald Trump hayranı olduğunu ifade etmesi ve özellikle de 'yapıyı' hedef alan agresif açıklamaları, kendisinin ileride otoriter bir yönetim sergileyebileceği izlenimi doğurmaktadır.
[161] https://etymologeek.com/eng/chronic.

araştırmanın derinliğinin artırılması bakımından zaman zaman eklektik yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktır. Bu bağlamda, her ne kadar Thomas Kuhn ve bilimsel gerçekçiler arasında yaklaşım farklılığı olsa da bu aşamada demokraside gerilemenin bu kronik yapısının açıklanmasında Kuhn'un birikimci olmayan, evrimci/gelişimci yaklaşımından yararlanmanın da faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü aynı zamanda, Kuhn'un "buhran dönemi" nitelemesine de uygun olan demokraside gerileme, bazen çok uzun bir süre devam ederek müzminleşmekte ve akut olma özelliğini yitirmektedir.

Kuhn, "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" isimli eserinde paradigmaların oluşumunu, yaşam süreçlerini açıklar ve oluşan bir buhran dönemiyle yerlerini başka paradigmalara bırakacağından bahsederek paradigmaların yaşam döngüsünü açıklar.[162] Kuhn'un tanımıyla paradigma kabul görmüş bir model ya da örnektir. Bu bağlamda paradigmalar özellikle buhran dönemlerinde sistem üzerinde entropiyi artırıcı bir etkiye sahip olabilirler. Demokrasinin gerileme dönemlerinde demokratik sistem, Easton'un betimlediği şekilde çıktı üretmekte zorlanmaktadır. Nitekim demokratik süreç de Kuhn'cu bakış açısıyla bir paradigmaya benzemekte ancak aynı zamanda sistem olarak çıktı üretmekte zorlandığı için entropisi yükselmektedir.

Kuhn bu durumu, paradigmaların olağan bilimin problemleri çözmekte zorlandığı dönemlerde ortaya çıktığını ifade ederek, astronomi ve fizikten verdiği örneklerle açıklamaya çalışır. Kuhn'a göre bilim tarihi bilimsel girişimin kesintisiz bir birikimi şeklinde oluşmamakta, aksine bu süreç bilgiyi büyük kesintilere ve kopmalara uğratan devrimci dönüşümlerle birlikte gelişmektedir. Ona göre hazırda duran bir veri birikimi üzerinde birden fazla kuramsal yapı inşa etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, bilimsel gelişim süreci kümülatif ve lineer değil, diyalektiktir. Bu bağlamda, demokratik süreç de bir paradigma olarak Atina demokrasisinden beri benzer bir yol izlemektedir. Günümüze kadar demokrasi kavramının karşısına ondan daha güçlü bir anti-tez çıkamamıştır. Dolayısıyla Kuhn'un ifadesiyle, demokrasi kavramının yerini, onunla bağdaşmayan, tamamıyla yeni ya da kısmen başka bir almaşık aday paradigma alamamıştır. Demokrasi binlerce yıllık bir geçmişiyle bir süreç olarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak bir sistem yaklaşımıyla demokrasiyi ele aldığımızda ise doğasında var olan entropi yükseldikçe sistemin düzensizliği artırarak demokratik standartlarda bir gerilemeye neden olmakta, demokrasiyi belirli bir süreliğine buhrana sokabilmekte ve bu alanda farklı otoriter rejim kavramlaştırmalarından oluşan bir takım ara paradigmaların yaratılma çabasıyla kendisini

[162] Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, (Kırmızı, 2018).

hissettirmektedir. Ancak bu kavramlaştırmaların konjonktürel, hiçbirinin tarihî süreçte demokrasi kadar uzun ömürlü olamayacağı değerlendirilmektedir.

Bir ülkede demokrasiye geçişle birlikte demokratik süreç, halk tarafından benimsendiği sürece varlığını devam ettirebilmekte, bu süreçte özellikle halkın demokrasiye yabancılaştığı dönemlerde ise demokratik paradigma bir buhran dönemine girmekte ve kritik dönüm noktalarıyla rejim daha otoriter farklı sistemlere doğru savrulabilmektedir. Ancak yine de demokrasinin olumlu bir yönü, entropiyle oluşan demokraside gerilemenin, kronik ve uzun süreli olsa da sisteme dışarıdan enerji takviyesine olumlu yanıt vermesi ve tekrar toparlanma eğilimi göstermesidir. Örneğin Almond ve Verba[163] tarafından demokrasisi sorunlu ülkeler arasında gösterilen Almanya'nın süreç içinde toparlanarak günümüzde demokrasisi en ileri ilk on ülke arasında gösterilmesi bunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla demokratik dengelemenin süreç içinde sisteme bir enerji takviyesiyle yapılabileceğinin ve bunun demokraside gerileme üzerinde yavaşlatıcı olumlu etkisinin olacağının altını çizmek gerekir. Özellikle otoriterleşme sonrası dönemdeki yaşanacak kritik eşikte yapılabilecek bir entropik dengeleme çabasının ise çok geç olacağı ve arzu edilen dengelemenin yaratılamayacağı, bu geç kalınmış aşamadan sonra sürecin büyük olasılıkla bir otokrasiye doğru evirilme tehlikesi yaratacağı da unutulmamalıdır.

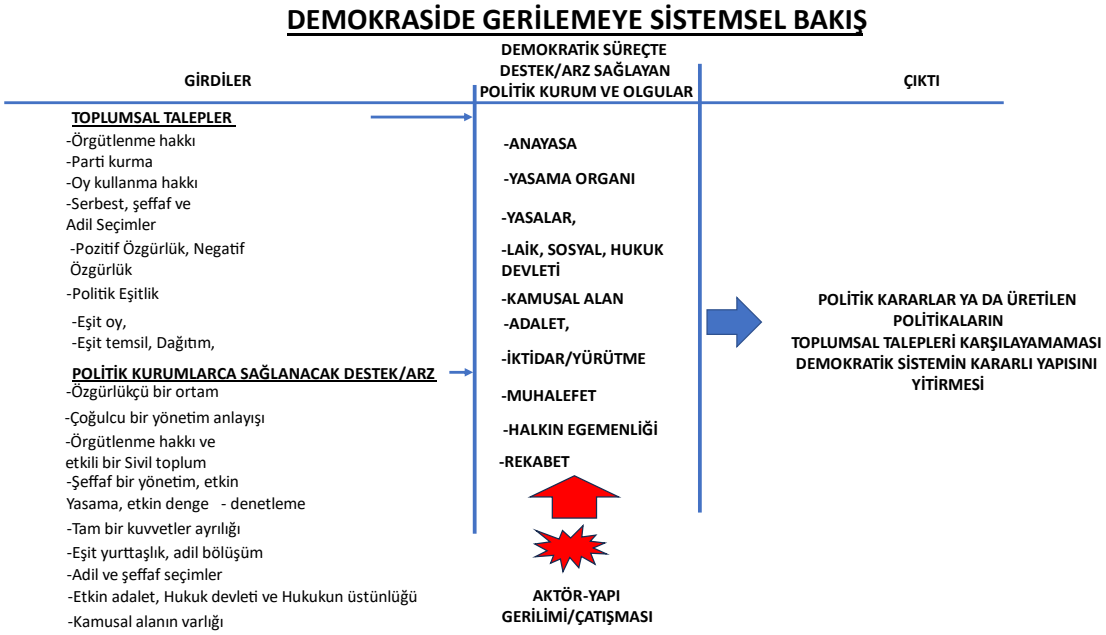

Şekil-13. Demokraside gerilemeye Sistemsel Bir Bakış

[163] Almond ve Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*.

Şekil-13'te Easton'un politik sistem tasarımından esinlenilerek oluşturulan demokraside gerilemenin sistemsel tasarımı yer almaktadır. Bu tasarım, yukarıda açıklanmaya çalışılan sürecin sistemsel bir sonucudur. Dolayısıyla demokratik sisteme içkin olan düzensizlik halinin dengede tutulabilmesi için demokratik sisteme sürekli olarak sistemi ayakta tutacak bir enerji takviyesi gerekmektedir. Sisteme girdilerde yaşanacak aksaklığın sonucu demokraside gerileme olmaktadır. Bunun anlamı, bir demokratik sistem, bir çevrim olmadıkça, sistemi ayakta tutacak girdiler olmaksızın kendi başına dengede kalamamaktadır. Dolayısıyla demokraside gerilemeyi şu şekilde de tanımlayabiliriz: Politik kararlar ya da üretilen politikaların toplumsal talepleri karşılayamaması ve demokratik sistemin kararlı yapısını yitirmesi hali.

Sonuç olarak, demokraside gerileme sürecinde sistem işlemeye devam etmekte ancak başlangıçta akut bir şekilde başlayan semptomlar, tedbir alınmadığı takdirde, giderek kronikleşerek entropinin daha da artmasına, sistemin veriminin düşmesine ve sistemde ciddi düzensizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim Bermeo, bu tür demokraside gerilemeyi benzer şekilde, tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmekte, Soğuk Savaş yıllarının klasik açık uçlu darbelerinin yerini, "vaat/taahhüt içeren darbeler" olarak nitelediği ve "yönetimin/aktörün büyütüldüğü" süreçlerin aldığını ifade etmektedir.[164] Bermeo, 'büyütme' olarak ifade ettiği, aktörün sürekli ön planda tutularak kurumsal yapının önüne geçirildiği süreçte, geçmişte birçok gelişmekte olan demokraside yaşanan seçim günü oy sahtekarlığının yerini artık daha uzun vadeli stratejik taciz ve manipülasyonların aldığını vurgulamaktadır. Nitekim 1950-2014 yıllarını kapsayan bir araştırmada askerî darbelerin sayısında bir azalma olurken, demokraside gerilemede ciddi bir artış olduğunu vurgulamaktadır.[165] Bunun anlamı, demokrasiler için artık sadece askerî darbeler tehdit değildir. Günümüzde askerî darbelerden bağımsız olarak demokratik bir sistemin işleyişini aksatacak, verimini düşürecek birçok faktör vardır. Bu sebeple hiçbir demokratik sistem yüzde yüz güvenli olarak kabul edilmemelidir. Demokratik sistemin doğasında var olan entropi, sistem kendisini dışa kapattıkça artma eğilimindedir ve entropideki artış, en kararlı görünen demokratik sistemler için dahi bir risk olarak kabul edilmelidir. Bu mekanizmanın işleyişi müteakip bölümlerde Türkiye ve Polonya örnekleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

[164] Bermeo, *On Democratic Backsliding*.
[165] *Age*. s. 7.

Diğer taraftan Kuhn, bilimde yeni bir bulgunun yapılabilmesi için önce olağan bilimde bir şeylerin aksaması gerektiğini ifade etmektedir. Siyasi ve bilimsel gelişmede koşutluğu ifade eden bu önerme, demokratik süreçler için de kullanıldığında, demokratik süreçte bazı konularda aksama başladığında, önce ülkede rejim tartışmaları gündeme gelmektedir. Bu durum şiddetli bir buhranı tetikleyecek ölçüde bir etki de yaratabilmektedir. Ancak Kuhn şunu da ifade etmektedir ki, bir bilim insanı inancını kaybetmeye ve yeni alışkanlıkları incelemeye başlasa dahi kendisini bunalıma sokan paradigmayı hiçbir zaman terk etmemektedir. Bu bağlamda demokratik süreç de benzer bir özellik sergilemektedir. Demokratik paradigma, entropinin etkisiyle bir buhrana girse de toplumda demokrasiye inanan bir kesim hiçbir zaman demokrasiye olan inancını kaybetmemekte, dolayısıyla literatürde yer alan ve bazı siyaset bilimcilerin,[166] 'demokrasinin ölmesi' olarak nitelendirdiği önerme tam olarak gerçekleşmemektedir. Demokrasiye inanan bir grup insan, demokraside gerileme sürecinde sistemin ihtiyacı olan, entropiyi dengeleyecek enerjiyi üreterek demokraside gerilemenin hafiflemesine katkıda bulunabilmektedir. Demokraside gerilemeyle birlikte otoriterleşen ülkelerdeki bir grup insanın her şeyi göze alan demokratikleşme çabaları bu kapsamda okunabilir. Özellikle Güney Amerika, Güney ve Güneydoğu Avrupa'da demokrasisi belirli dönemlerde kesintiye uğrayan ülkelerin belli bir süre sonra tekrar demokrasiye dönmeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Tomini de "otoriterlik karşıtlarına" dikkati çekerek, analitik yapıda karşıtların da dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak, Türkiye'de, 2019'daki yerel seçimlerde AKP'nin İstanbul'u kaybedişini, yine Macaristan'daki Budapeşte belediye başkanlığı seçimlerinde Fidesz'in başarısızlığını ve Polonya'da yargının siyasallaşmasına karşı direnen yargıçları örnek olarak göstermektedir.[167] Ayrıca tarihî süreç bunlara benzer diğer örneklerle de doludur. Dolayısıyla demokrasinin ölmesi meteforu sorunlu, maksadını aşan bir saptama olarak değerlendirilmektedir.

Demokraside gerilemenin Kuhn'un yaklaşımından ayrılan en önemli yönü ise özellikle günümüzde sağ popülist bir yaklaşımla beraber karşımıza çıkan demokraside gerilemenin, demokratik süreci otoriter bir sürece dönüştürerek farklı bir paradigma olarak halka, topluma demokrasiye alternatif, değişik tanımlamalarla 'daha faydalı bir yönetim anlayışı olarak' benimsetilmesindeki güçlüktür. Ancak demokraside gerileme süreci içinde yer alan bu sağ otoriter popülist anlayışın konjonktürel kalacağı ve hiçbir şekilde

[166] Steven Letvitsky ve Daniel Ziblatt, *Demokrasiler Nasıl Ölür?*
[167] Luca Tomini, "Don't Think of a Wave! A Research Note About The Current Autocratization Debate, Democratization", *Democractization,* 28, 6, (2021).

demokrasiye alternatif yeni bir paradigma geliştiremeyeceği varsayılmaktadır. Bunun en temel sebebi demokrasi kavramının, Kuhn'un belirttiğinin aksine, birikimci, apriori bir özellik taşıması ve günümüze kadar etkisini devam ettirebilmesidir. Günümüzdeki çağdaş demokrasi kavramı, demokrasiyle ilgili farklı kuramların yarattığı birikimle bugünkü şekline kavuşmuş ve bir gerileme yaşasa da varlığını sürdüregelmiştir. Kuhn, bir paradigmanın işlevini yitirmesini ve yeni bir paradigmanın oluşumuna yeşil ışık yakmasını, işlev bozukluğunun hissedilmesiyle başladığını ifade etmektedir.[168] Kuhn ayrıca işlev bozukluğunu siyasi devrimlerle de ilişkilendirerek, bu bozukluğun düzenin varlığını tehlikeye soktuğu noktada siyasal devrimlerin ve paradigma değişiminin meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak mevcut olgular, demokraside gerilemenin entropinin etkisiyle ortaya çıkan düzensizliğin bir sonucu olarak işlev bozukluğu yaratarak ve hatta kronikleşerek demokratik süreci bir süreliğine kesintiye uğratsa da demokratik sürecin etkisini tamamen sonlandıracak bir işleve, değişime sebep olamayacağını göstermektedir.

Demokraside gerilemenin doğasıyla ilgili bu detaylı kuramsal analizden sonra demokraside gerilemenin nedenlerini somut olgular üzerinden daha da netleştirebilmek için detayların bir süreç analizi şeklinde ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu maksatla, demokraside gerileme literatürü ve buraya kadarki açıklamaların ışığında, demokrasiye geçiş sonrası yaşanan sürecinin bir diyagram üzerinde gösterilmesi faydalı olacaktır. Bu bağlamda, demokraside gerileme ve otoriterleşme süreci, Şekil-14'te, demokrasi ve demokraside gerileme literatüründen azami oranda yararlanılarak, içinde belirli safhaları (her safha kendi içinde bölümleri -*episodes*- içermektedir) da içererek betimlenmeye çalışılmıştır. Ancak şunu ilave etmek gerekir ki bu sürecin olgular üzerinden sağlaması müteakip bölümlerde yapılacağından, sonuç bölümünde tekrar bu diyagramın son bir değerlendirmesinin yapılması ihtiyacı ortaya çıkabilecektir.

[168] Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı,*183-184.

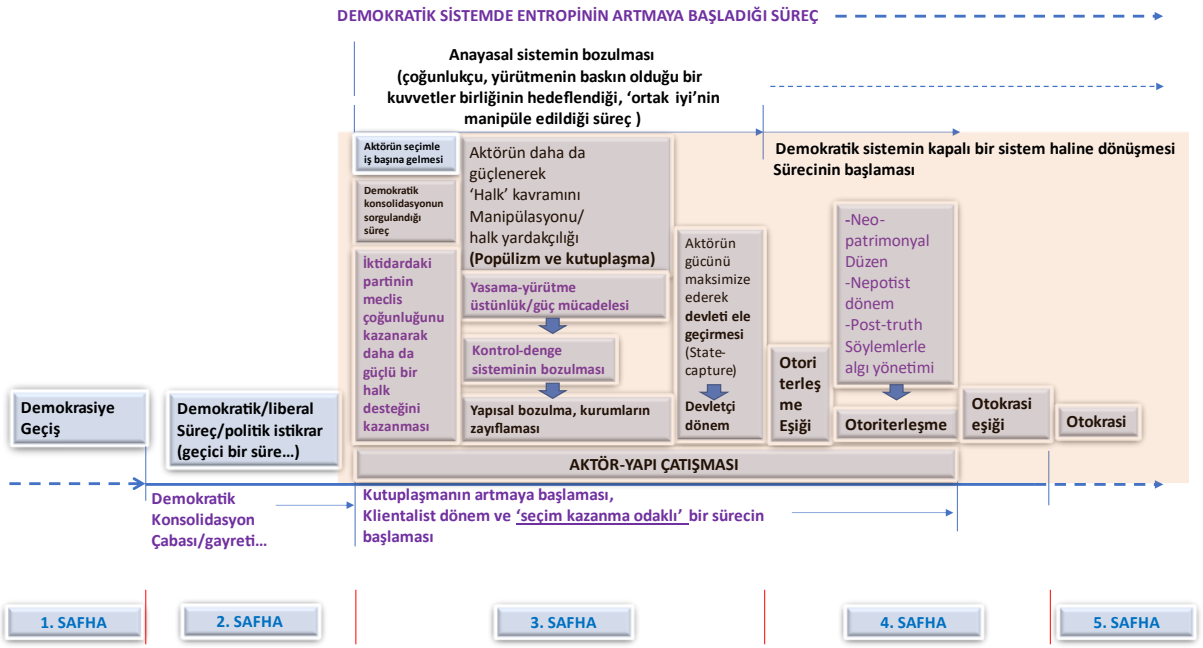

Şekil-14. Demokraside Gerileme ve Otoriterleşme Süreci

Demokraside gerileme ve otoriterleşme, demokrasiye geçiş ve normal, sorunsuz demokratik süreç de dahil beş safha halinde düşünülebilir. Bu araştırma, demokrasinin henüz tam olarak pekişemediği ve demokraside gerilemenin yoğun şekilde yaşandığı üçüncü ve dördüncü safhalara odaklanmaktadır. Beşinci safha ise otoriterleşmenin vardığı en son nokta 'otokrasi' olduğu ve bu safha ayrı bir araştırma konusu olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Süreç içinde üçüncü safha, aktör-yapı gerilimi/çatışmasıyla birlikte, popülizm ve kutuplaşma ve devletin ele geçirilmesi bölümlerini *(episodes)* içermektedir. Dördüncü safha ise otoriterleşme eşiği, otoriterleşme ve otokrasi öncesi son kavşak olarak değerlendirilen kritik eşiği kapsamaktadır. Bu betimlemede eşikler aynı zamanda kritik kavşaklar *(critical junctures)* olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla araştırmanın bundan sonraki kısmında üç ve dördüncü safhalarda yer alan bölümler üzerinde ve belirli bir tarihi süreçte karşılaştırmalı analiz yapılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde özellikle aktör-yapı çatışması, popülizm ve kutuplaşma, devletin ele geçirilmesi üzerine yoğunlaşılacak, bilahare dört, beş ve altıncı bölümlerden elde edilen olgusal çıktılar üzerinden sonuç bölümüne ulaşılacaktır.

3. BÖLÜM: DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNDE AKTÖR-YAPI ÇATIŞMASI

3.1. Demokratik Bir Sistemde Aktör-Yapı Çatışması

Daha önceki bölümlerde sırasıyla demokrasi ve demokraside gerileme kavramı arasındaki ilişki ve demokraside gerileme kavramının kuramsal açıklaması yapılmıştı. Demokraside gerileme kavramı, kavramsal çerçevede açıklanırken analoji kullanılarak, özellikle termodinamiğin en önemli evrensel yasası olan 'entropi' kavramıyla birlikte betimlenmeye çalışılmış; entropinin içinde bulunduğumuz evrene içkin ve bu evrende yaşanılan tüm süreçler için geçerli bir yasa olarak kabul edildiği, retrodüktif bir yaklaşımla benzer bir durumun demokratik bir sistem için de geçerli olduğu varsayılmıştı. Sonuç olarak demokratik sistemin içinde de entropinin var olduğu ve entropinin demokraside gerilemeyle ilişkili ve hissedilebilir bir olgu olduğu belirtilmişti.

Bu varsayımdan hareketle, bu çalışmada demokrasi bir sistem yaklaşımıyla ele alınmakta, demokratik süreç başladıktan sonra demokrasinin düzenli, doğrusal (lineer) bir şekilde ve geriye gitmeden gelişim göstermediği, aksine demokrasinin kararsız bir yapıda olduğu, entropinin etkisiyle oluşan belirsizlik ve düzensiz/kararsız yapı nedeniyle demokratik süreçte dalgalanmalar olabileceği kabul edilmektedir. Bu bağlamda, demokratik sistemin ve çeşitli olgular neticesinde sistem içinde yaşanacak demokraside gerilemenin kuramsal altyapısı bir önceki bölümde detaylı olarak incelenmiştir. Bu bölümde özellikle bu gerilemenin ana nedeni olarak kabul edilen aktör-yapı arasındaki gerilim/çatışma ve bu gerilim/çatışma halinin demokratik sistemde yaratacağı etki üzerinde durulacaktır. Bu nedenle, normal bir demokratik sistemde bulunması gereken anayasal sistem, yasalar, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti, hak ve özgürlükler, kamusal alan, özerk devlet yapısı gibi girdiler çok iyi kurgulanmış olsa bile süreç içinde normal sınırların ötesinde yaşanacak bir aktör-yapı gerilimi/çatışması sistemdeki entropiyi artırarak sistemin kararlı yapısını bozabilir ve sistemi belirsiz bir noktaya doğru sürükleyebilir. Diğer bir ifadeyle, demokraside gerilemeye ve dolayısıyla sistemdeki entropinin artmasına çeşitli faktörler etki etmekle birlikte en şiddetli etkinin, süreç içinde oluşacak aktör ve yapı arasındaki gerilimden kaynaklandığı ve bu gerilim/çatışma halinin analizinin demokraside gerilemenin neden oluştuğu sorusunun yanıtına dair ipuçlarını verebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, sonraki bölümlerde karşılaştırmalı olarak incelenecek Türkiye ve Polonya'da demokratik sistemdeki kararsız yapı, yüksek entropi, her iki ülkedeki iktidarlarda güçlü aktörlerin yer

alması ve özellikle yapıda yaşanan bozulma, demokrasinin bu ülkelerde yeterince pekişmediğini göstermektedir.

Diğer taraftan, aktör-yapı mücadelesi, ünlü stratejist Carl von Clausewitz'in Savaş Üzerine isimli eserinde ifade ettiği "sürtünme *(friction)*" metaforuna da benzetilebilir. Clausewitz'in olumsal bir bakış açısıyla ifade ettiği gibi, "Savaşta her şey çok basit ama en basit şey bile zordur. Bu zorluklar birikir ve savaşı görmemiş hiç kimsenin tam olarak hayal edemeyeceği bir sürtüşme yaratır." Bunun demokratik bir sistem açısından açıklaması ise düzenli olarak işlediği düşünülen bir sistem başlangıçta, yukarıda ifade edilen aktör-yapı mücadelesiyle ilk anda karşılaştığında ve bu mücadele normal sınırları içinde cereyan ettiğinde tepki vermez. Sistem kararlı yapısını devam ettirmeye çalışır ve sistemdeki entropi normal bir seviyedeymiş gibi kendisini hissettirir. Ancak aktör, sistem içinde kendisine çizilen sınırları zorlamaya başladığında, çizilen sınırların dışına çıkıp yapı üzerinde bir hâkimiyet kurmaya çalıştığında ve özellikle de kurulu bir yapı üzerinde işleyen süreci, yapıdan bağımsız olarak, yeniden kendisine göre kurgulamak istediğinde sistemdeki düzensizlik, entropi, hızla artmaya başlar, sistem içine kapanarak çevresiyle kurduğu çevrimden çıkarak, geri beslemeye dayalı, nitelikli çıktı üretmekte zorlanır.

Bu sebeple, demokratik bir sistemde aktör ve yapı arasındaki ilişkiye yoğunlaşıp, oyun teorisi mantığıyla, muhtemel çatışma alanlarının neler olabileceği üzerinde düşünmenin demokratik sistemin işleyişindeki problemleri anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir. Normal işleyen bir demokratik sistemde, bir aktörün ortaya çıkarak yapıyla kıyasıya mücadele etmesi, yapıyı hedef alarak ilerlemesi ve yapının buna direnç göstermesi hasta bir insan vücudunun bağışıklık sisteminin bir virüs ya da bakteriye karşı gösterdiği mücadeleye benzetilebilir. Çünkü demokratik bir sistemin de zaman içinde kendi geliştirdiği bir bağışıklık sistemi vardır ve hasta insan örneğinde olduğu gibi bağışıklık sisteminin herhangi bir bakteri/virüse karşı gösterdiği tepkiyle vücudun ateşinin yükselmesine benzer şekilde, demokratik sistem de çalışmakta zorlandığında verilen tepkiyle birlikte sistemdeki entropi ciddi şekilde yükselir. Bu durum aynı zamanda sistemin sağlıklı işleyip işlemediğiyle ilgili de bir işarettir.

Aktör-yapı arasındaki gerilim/çatışmanın derinlikli incelemesine geçmeden önce aktör odaklı ve yapı odaklı bakış açılarıyla ilgili literatüre göz atmak faydalı olacaktır. Çünkü bu konu yıllar öncesine dayanan bir birikimle literatürde yer almaktadır ve bu birikim demokratik bir sistemde, aktör-yapı gerilimi/çatışmasıyla birlikte oluşan demokraside gerileme ve entropinin yükselmesinin anlaşılmasıyla ilgili önemli bir kuramsal temel

oluşturacaktır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda demokratikleşmeyi modernleşmeye, diğer bir ifadeyle yapıya bağlayan Lipset,[169] Almond ve Verba,[170] Moore,[171] Dahl[172] ve Huntington[173] gibi akademisyenler yapının aktör üzerindeki etkisine vurgu yapmışlardı. Rustow,[174] O'Donnell,[175] Bratton ve Walle[176] gibi akademisyenler ise demokratikleşme sürecinde aktörün yapıdan bağımsız olarak bir otonomi içinde hareket ettiğini ifade etmişlerdir.

Bu bağlamda, Rustow daha önce de ifade edildiği gibi demokrasiye geçiş sürecinde aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi, ekonomik, sosyopolitik ve psikolojik gerekliliklerine dayanan fonksiyonel yaklaşımlarından ziyade aktör/fail *(agency)* ve süreç odaklı bir yaklaşımla ele almıştır.[177] Özetle Rustow'un yaklaşımı bu süreçlerin bir aktörün kararıyla gerçekleştiği yönündeydi. O'Donnell da modernizasyon ve bürokratik-otoriteryenizm arasındaki ilişkiyi açıklarken, ekonomik değişimlerin sosyal bir çatışmaya ve politik kutuplaşmaya neden olduğu ve bu durumun askeri ve kritik sosyal grupları demokrasiden uzaklaştırdığını ileri sürmekteydi.[178] O'Donnell'in bu değerlendirmesi, bir şekilde aktörün güçlendiği/güçlendirildiği sürecin bir özeti gibiydi ve O'Donnell'a göre 'dışlayıcı' ve kesinlikle demokratik olmayan bu sistemlerdeki merkezi aktörler arasında, yabancı sermayeyle yakın iş birliği içinde çalışan, devlet içinde ve dışında askeri ve sivil üst düzey teknokratlar yer almaktaydı ve bu yeni elit seçim rekabetini ortadan kaldırmakta ve halkın siyasi katılımını kontrol etmekteydi.

Mahoney ve Snyder, O'Donnell'ın bu yaklaşımının iradeci *(voluntarist)*, aktör/fail odaklı temel kuramlardan olduğunu ifade etmektedir.[179] Mahoney ve Snyder, yapısal yaklaşımların aktör odaklı yaklaşımların aksine, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını sosyal yapılar içindeki konumlar tarafından tanımlandığı gibi ele aldığını, dolayısıyla seçimleri ve

---

[169] Martin Lipset, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *The American Political Science Review*, 53, 1, (1959): 69-105.
[170] A. Gabriel Almond ve Sidney Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, (Princeton, 1963).
[171] Barrington Moore Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal kökenleri*, Çev. Şirin tekeli ve Alâeddin Şenel (İmge, 2016).
[172] Robert Dahl, *Democracy and Its Critics*, (Yale University, 1989).
[173] Samuel P. Huntington, *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*, (University of Oklahoma Press: Norman and London, 1991)
[174] Dankwart A. Rustow, "Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model", *Comperative Politics*, 2, 3, (1970): 337-363.
[175] Guillermmo O'Donnell, *Democracy, Agency and the State*, (Oxford, 2010).
[176] Michael Bratton ve Van de Walle, *Democratic Experiments in Africa Regime Transation in Comperative Perspective*, (Cambridge, 1997).
[177] Rustow, "Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model".
[178] Guillermo A O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism, Studies in South American Politics,* Institute of International Studies, University of California, Berkeley, (1979).
[179] James Mahoney ve Richard Snyder, "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change", *Studies in Comperative International Development*, (1999).

eylemleri bu konumların sonuçları olarak gördüğünü ifade etmektedirler. Rejim değişikliği araştırmalarında sınıf ve kültür, bu aşırı toplumsallaşmış faillik anlayışıyla birlikte kullanılmıştır. O'Donnell'in[180] bürokratik-otoriteryenizmin kökenlerine ilişkin yapısal açıklamasında da aktörlerin çıkarları temel olarak sınıf konumu açısından tanımlanmıştır ve sınıf temelli gruplar, maddi teşviklere bağlı olarak birbirleriyle ittifaklar kurmakta veya birbirlerine karşı çıkmaktadırlar. Bu aktör odaklı iradi yaklaşımları karakterize eden şey az sosyalleşmiş faillik anlayışıdır. Bu anlayış, bu etkileşimlerin, aktörlerin ilgi ve yeteneklerini şekillendiren ve önceden var olan sosyal ilişkilerden etkilenebileceği olasılığını göz ardı etmektedir. Sonuç olarak, aktör odaklı iradi yaklaşımlar acil, kısa vadeli süreçleri, seçimleri ve siyasi ustalığı aşırı vurgularken, "mümkün olanın" sosyal yapılar tarafından ne ölçüde koşullandırıldığını göz ardı etmektedir.

Linz ve Stephan'a göre ise o zamanki literatür, demokrasilerdeki kırılmayı ortaya çıkan demokrasi karşıtı politik güçlere ve yapısal gerilimlerin sonucuna bağlamaktaydı.[181] Ancak Linz ve Stephan konuya daha farklı bir yönden yaklaşarak, yapısal sınırlamalar olsa da bu sınırlamalardan bağımsız olarak, aktörlerin demokratik süreç üzerinde olumlu ya da olumsuz anlamda etkili olabileceklerini ileri sürdüler. Linz ve Stephan'ın bu değerlendirmeleri o günkü şartlarda yapılmış olsa dahi başta demokraside gerileme olmak üzere günümüzde demokratik sistemde yaşanan aktör-yapı gerilimli odaklı düzensizliğe de ışık tutacak niteliktedir. Unutulmamalıdır ki tüm bu değerlendirmeler ikinci (1943-1962) ve üçüncü (1974 ve sonrası) demokratikleşme dalgalarının sonuçlarına bağlı olarak ve genelde bu süreçte küresel anlamda yaygın olan bir demokratikleşme furyasının etkisi altında yapılan değerlendirmelerdir. Bu süreçte modernleşmenin ve dolayısıyla yapının demokratikleşme üzerindeki etkisini savunanların görece daha baskın olduğu bir ortamda, aktörü önceleyen bu yaklaşımları savunmanın kolay olmadığını da vurgulamak gerekmektedir. Ancak bu tür bir ikiliğin oluşmasının, şüphesiz ki bugün demokraside gerilemeye neden olan aktör-yapı arasındaki gerilimi/çatışmayı anlayacak seviyede kuramsal bir birikimin oluşmasına neden olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

Diğer taraftan, konuya özellikle normatif değerler yönünden yaklaşıldığında ise aktörlerin siyasi rejimlere yönelik tutumlarının siyasi sonuçları önemli ölçüde etkilediği varsayımı da önemlidir. Buna göre, aktörlerin hangi siyasi rejimlerin arzu edilir ve

[180] O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism, Studies in South American Politics.*
[181] Juan J. Linz ve Alfred Stepan, *The Breakdown of Democratic Regimes*, John Hopkins University Press, (1978).

uygulanabilir olduğuna dair değerleri, politik olarak nasıl davrandıklarını ve politika başarısızlıklarına, diğer aktörlerin muhalefetine, güçlü bir şekilde karşıt tercihlere sahip olmalarını ve siyasi huzursuzluğa ne kadar hoşgörülü olduklarını etkilemektedir.[182] Bunun farklı bir şekilde açıklaması ise yapının sistem içinde hukuki normlarla yarattığı pozitif kontrol ve aktörün buna karşı geliştirdiği tutum/yaklaşımdır. Bu tutum/yaklaşım uyumlu da olabilir, çatışmacı da. Nitekim Clark da aktör odaklı ve yapı tabanlı yaklaşımlar arasındaki temel farkın, kurumsalcı bakış açısıyla, yöntemsel olduğunu, aktör odaklı kurumsalcıların çıkarsamacı, formal, modelleme teknikleriyle meseleye yaklaştıklarını, yapı temelli kurumsalcıların ise tipik olarak tarihsel sosyolojinin ve/veya geleneksel siyaset biliminin araçlarıyla hareket ettiklerini ifade etmektedir.[183] Aktörler faildirler *(agents)* çünkü hedeflerine ulaşmak için kararlar verirler. Kurumlar ise yapıdırlar çünkü aktörlerin davranışlarını sınırlarlar. Oyun teorisi terminolojisine göre kurumlar oyun kurallarını koyar, bu bağlamda aktörler toplamı ise bir kurumdan ziyade bir organizasyon gibi düşünülmelidir. Yine kurumsal yapısalcılara göre devlet aynı zamanda bir aktör olarak tanımlanmakta ve bağımsız bir aktör olarak düşünülmektedir. Bunun anlamı, devletin "hedefleri formüle edebileceği ve takip edebileceği"[184] ve süreçte devletin kendi kendini bir aktöre dönüştürebileceğidir[185].

Bazı akademisyenler ise aktör-yapı ikiliğine karşı çıkmakta ve tekçi bir yaklaşımla her iki olgunun da bir bütünün parçası olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bağlamda, Giddens'ın yaklaşımı örnek olarak alınabilir. Giddens, aktör ve toplumsal yapı ikiliğinin 'tavuk-yumurta' ilişkisine benzediğini ifade ederek, yapının gerçek anlamda sosyal bilimlerde yapı-fonksiyon şeklinde var olduğunu, bunun 'yapısalcı-fonksiyonelcilik' şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir.[186] Giddens'a göre bir toplumun yapısını çalışmak bir organizmanın anatomisini çalışmaya, bir fonksiyonu çalışmak ise bir organizmanın fizyolojisini çalışmaya benzemektedir. Bu bağlamda Giddens, yapının sosyal ilişkilerin örüntüsü gibi davrandığını, bu ilişkinin gerçek fonksiyonlarının ise 'sistemle' ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Giddens, 'yapı', 'sistem ve yapılanma

[182] Scott Mainwaring ve Anibal Pérez-liñán, *Democracies and Dictatorships in Latin America Emergence, Survival, and Fall,* Cambridge University Press, (2013).
[183] William Roberts Clark, "Agents and Structures: Two Views of Preferences, Two Views of Institutions", *International Studies Quarterly*, 42, 2, (1998): 245-270.
[184] Theda Skocpol, *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current 3 Research*, Cambridge University Press, (1985): 9.
[185] James G.March ve Johan P. Olsen, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *The American Political Science Review*, 78, 3, (1984): 738.
[186] Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory,* Berkeley: University of California, (1979).

(structuration)' kavramlarının sosyal kuramlardaki önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda sosyal yapı, aktör ve ait olduğu grup arasındaki etkileşim örüntüsü ve süreç içinde bu etkileşimin devamından oluşmaktadır. Aslında Giddens'in bu açıklamaları, Easton'un politik sistem teorisiyle de benzerlikler göstermektedir. Nitekim Giddens'ın bu bütüncül yaklaşımı demokratik bir sistemin tasarımına uyarlandığında, tıpkı sosyal yapı gibi, demokratik sistemin de sistem içindeki çeşitli fonksiyonlara sahip kurumlar ve aktörler için bir örüntü oluşturduğu ve ayrıca etrafında yer alan çevresiyle, yani toplumla, sürekli etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Özetle, demokratik sistem de tıpkı bir toplum gibi bu etkileşim sayesinde bir çevrim oluşturmakta ve kendisini sürekli yeniden inşa etmekte/yapılandırmaktadır.

Giddens gibi her iki tarafı bütünleştirici bir çaba içinde olan diğer bazı akademisyenlerin de olduğu görülmektedir. Mahoney ve Snyder, tam bir bütünleşmiş yaklaşım için yapının kısıtlayıcı ve üretken modelleri kadar aktörün sosyalleşmemiş ve aşırı sosyalleşmiş konseptlerinin ötesine geçecek, diğer bir ifadeyle aşkın, bütünleşik kavramsal bir zemine ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmektedirler.[187] Mahoney ve Snyder, her iki yaklaşımın değişkenlerinin kullanıldığı, birbirine entegre bir yöntemin de olabileceğini ifade ederler. Bu husus biraz daha açıldığında, aktör odaklı *voluntarist* yaklaşım vektör modelli ve 'huni stratejisi *(funnel strategy)*' üreten bir model iken, yapı odaklı yaklaşım ise 'gelişimsel *(evolutionary)* modelli' ve izlek bağımlı bir strateji üretmektedir. Her iki yaklaşım birlikte kullanıldığında, araştırmacıya bağıntı sağlayan *(correlation)* bir modellemeyle birlikte her iki yaklaşıma da eşit mesafeli eklektik bir strateji oluşturulmaktadır.

Pavone de aktör ve yapı geriliminin ontolojik olarak ayrı ayrı farklı perspektifler sunmadığını, her ikisinin, tarihsel kurumsalcılıkta yapıldığı şekilde, bütünleştirici bir şekilde de kullanılabileceğini vurgulamaktadır.[188] Ajagbe ise bu iki temel yaklaşımın, Pierre Bourdieu'nun 'alan teorisi' kavramının kritiğinden hareketle geliştirilen 'The Actor-Network Theory (ANT)' yaklaşımından yararlanılarak bütünleşik bir şekilde kullanılabileceğini ve bu şekilde aktör-yapı ikileminin aşılabileceğini ifade etmektedir.[189] Uhlin de Endonezya'da demokrasi için verilen mücadeleyi incelerken, yapının aktör

[187] Mahoney ve Synder, "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change".
[188] Tommaso Pavone, "Structure, Agency, and the Design of Social Inquiry", tpavone@princeton.edu, (2014).
[189] Samsondeen Ajagbe, "Aligning the Two Main Approaches to the Study of Democratization", *Transcience*, 7, 1, (2016).

üzerindeki etkisinden ziyade aktörün yapı üzerindeki etkisi üzerine odaklanarak her iki yaklaşım arasında bir bağ oluşturmaya çalıştığını ifade etmektedir.[190]

Tüm bu tartışmaların kökeninin makro seviye olarak betimleyebileceğimiz temel sosyolojik yaklaşımlara dayandığını unutmamak gerekir. Aslında yukarıda açıklanan gerilim, yapıyı önceleyen Durkheim ile aktörü önceleyen Weber'in yaklaşımları arasındaki gerilimin bir sonucudur şeklinde de açıklanabilir. Weber'in baktığı pencere daha idealist iken Durkheim'ınki daha ampirik bir bakış açısına sahiptir. Dolayısıyla demokraside gerilemenin nedenleri üzerinde çalışılırken, her iki yaklaşım arasında ilişki kuracak ve geliş-gidişlere olanak sağlayacak bütünleşik bir yaklaşımın faydalı olduğu düşünülmektedir. Nitekim Weber, idealist tavrı ile Hegel'e daha yakın bir duruş sergilerken, Durkheim tam olarak Auguste Comte ile aynı çizgide olmasa da ampirik bakış açısıyla pozitivizme daha yakın bir bakış açısına sahiptir. Bu bağlamda aktör ve yapı arasındaki ilişki bir benzetme yapıldığında, Kant'çı bakış açısıyla, 'numen' ve 'fenomen' arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde kavramlaştırıldığında yapı, daha birikimci bir özellik gösterirken, aktör daha fenomenolojik, olgusal ve tümevarımcı bir çizgidedir. Aslında insan (aktör), sadece "fenomen" ile ilgili bir varlık değildir. Sıkı nedensel yasalarla bağımlı fakat aynı zamanda özgür olan, yalnız akıl ile idrak eden bir varlıktır. Kant'a göre ilk sözleşme 'kategorik buyruk', "insanı hem kendi hem de diğerlerinin şahsında araç olarak değil, herkesi saygı talep eden kişi olarak görme" yaklaşımıyla uzlaşmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısı aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamada oldukça önemlidir. Nitekim Uhlin,[191] aktörün yapı üzerindeki etkisini incelerken, aktörün iki şekilde yapı üzerinde etkide bulunabileceğini varsaymaktadır: Mevcut bir yapıyı değiştirme/tahrip etme ve yeni yapılar inşa etme. Bu çerçevede, başlangıçta ifade edildiği gibi aktörün 'fail' olarak demokratik sistemdeki entropiyi artırıcı bir potansiyele sahip olduğu ve uzlaşılmış bir aktör-yapı ilişkisinin bozulması durumunda demokraside gerilemenin önemli nedenlerinden biri olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak, tekçi yaklaşımdan uzaklaşıp sistem içinde aktör-yapı ikiliği üzerine tekrar yoğunlaşıldığında, aktör-yapı ikiliği/karşıtlığı denildiğinde bir tarafta fail *(agency)* odaklı, kısa dönemli, olumsal bir yaklaşım söz konusuyken, diğer tarafta yapısal, uzun dönemli kültürel bir yaklaşım söz konusudur. Bazı aktör odaklı kuramcılar, kurumları/yapıyı aktörü

[190] Anders Uhlin, "The Struggle for Democracy in Indonesia: An Actor–Structure Approach", *Scandinavian Political Studies*, 18, 3, (1995): 133-158.
[191] *Age.*

şekillendiren kurallar bütünü olarak görürken, bazı yapısalcı kurumsalcılar ise yapının sadece aktörü sınırlamakla kalmadığını, aynı zamanda yarattığını da iddia ederler.[192] Özetle, yapısalcı bakış açısıyla aktör -tıpkı sosyal teorideki yapısalcı bakış açısındaki gibi- toplumdan kopuk olmayan, çizilen sınırlar içinde yapı tarafından kontrol edilen ve yapının yarattığı ilkeler çerçevesinde hareket eden konumdadır. Aktör odaklı yaklaşımda ise, aktörün yapı etkisinden ziyade, olumsal, rasyonel bir şekilde hareket ettiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla yapısalcı bakış konuya, failin/aktörün tabi olduğu kısıtlamalar noktasından yaklaşmakta ve aktörün içinde bulunduğu ortamın, sosyal yapısal çevrenin etkisi altında olduğunu varsaymaktadır.

İmbroscio ise bu tartışmanın demokratik kuram için önemli sonuçları olduğunu ifade etmekte ve 'demokratik duyarlılığı' *(democratic responsiveness)* ön plana çıkarmaktadır. [193] Çünkü demokratik bir sistemde aktörlerin takınacakları tutum, demokratik bir sistemin işleyişi üzerinde etki etmektedir. Bu bağlamda Dahl, demokratik duyarlılığı, demokrasinin kilit karakteristik özelliği olarak ifade ederek, yurttaşların tercihlerine hükümetlerin sürekli duyarlı kalması şeklinde tarif etmektedir. [194] Dikkat edilirse Dahl'ın bu tanımı, siyaseti "toplum için değerli olan şeylerin bir otorite tarafından tahsisi işlemi" olarak tanımlayan Easton'un[195] siyaseti tarifiyle de uyum içerisindedir.

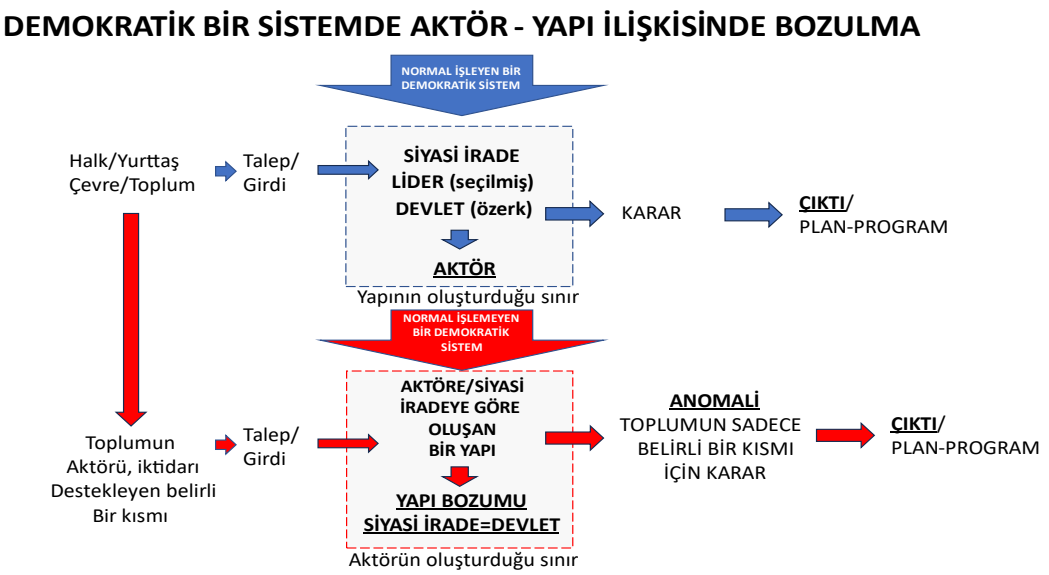

Şekil-15. Demokratik Bir Sistemde Aktör-Yapı İlişkisinde Bozulma

[192] Clark, *Agents and Structures: Two Views of Preferences, Two Views of Institutions*.
[193] David L. İmbroscio, "Structure, Agency and Democratic Theory", *Polity*, XXXII, 1, (1999).
[194] Robert Dahl, *Polyarchy,* Yale University, (1971).
[195] David Easton, *A System Analysis of Political Life*, (University of Chicago, 1965).

Özetle aktör-yapı gerilimi/çatışmasının esas nedeninin, aktör ve yapı arasındaki ilişkinin tekçi değil de radikal bir şekilde ikili yapıya evrilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü süreç içinde aktör tarafından bilinçli bir şekilde radikalleştirilen bu ikili yapı bütünü parçalamakta, Giddens'ın betimlemesinde olduğu gibi demokratik sistemi bir "yumurta-tavuk" metaforuna dönüştürmektedir. Aktörün, sosyal teorideki yapısalcı bakış açısıyla, insanı toplumdan kopuk olmayan ve toplumun bir parçası gören anlayışta olduğu gibi, yapı tarafından çizilen sınırlar içinde kontrol edilen, yapının yarattığı ilkeler çerçevesinde hareket eden bir olgu olarak kendisini sistem içinde tekçi bir yaklaşımla konumlandırması gerekmektedir. Oysaki aktör, kendisini yapıdan ayrıştırıp, yapının çizdiği sınırların dışına çıkarak sistemin entropisi yükseltmeye başlamakta ve demokratik sistemin işleyişinde aksamalara neden olmaktadır. Şekil-15'te, normal ve normal olmayan bir demokratik sistemdeki aktör-yapı ilişkisi bu mantıkla açıklanmaya çalışılmıştır.

Aktör, normal işleyen bir demokratik sistemde, kendisini yapıdan ayrıştırarak yapının oluşturduğu sınırların ötesine çıktığında/çıkardığında ve yapının üzerinde kendisi için bir sınır oluşturmaya kalktığında, sistemin çevreyle/toplumla yaşadığı normal etkileşim, iletişim de bozulmakta, tıpkı aktör-yapıda yaşanan kopuş gibi toplumda da bir kopuş, ayrışma ve kutuplaşma yaşanmaktadır. Bunun en önemli sebebi, demokratik sistemin etkileştiği çevrenin bir bölümünü koparıp, aktörün direkt kendisine tabi kılma arzusudur. Şekilde de görüldüğü gibi aktör, normal işleyen demokratik sistemi, yapının koyduğu sınırların dışına çıkarak, çevreyle ayrı bir çevrim oluşturarak ve normalde tek bir örüntü üzerinde işleyen demokratik sistemden kendisini ayrıştırarak işlemeyen, entropisi yükselen demokratik bir sisteme dönüştürmektedir. Bu ayrışmadan en fazla etkilenen unsurlardan biri de devlet olmakta; devlet de normal bir sistemde herkese eşit mesafedeki özerk konumundan uzaklaşarak, aktörün oluşturduğu sınırlar içinde yer alan, taraflı bir pozisyon içine sokulmaktadır.

Bu radikal ayrışmayla birlikte, aktör-yapı arasındaki muhtemel çatışma alanları üzerine bir 'oyun teorisi' mantığıyla odaklanıldığında ise Tablo-4'teki gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bu çatışma alanının sınırlı olmadığını, çok geniş bir tayfa *(spectrum)* yayıldığını ifade etmek gerekir. Aşağıdaki tabloda demokratik bir sistem içinde oluşabilecek muhtemel çatışma alanları oyun teorisi mantığıyla betimlenmeye çalışılmıştır. Tabloda, sol taraftaki ilk iki sütunda yapı, normal bir demokratik sistemin ana bileşenleri şeklinde yer alırken, sağ taraftaki son iki sütunda ise aktör ve aktörün süreç içinde giderek güçlenmesi/güçlendirilmesi durumunda ortaya çıkacak bir durumun ana bileşenleri yer

almaktadır. Ortada ise sistem içinde yapı ve aktör arasında oluşabilecek muhtemel çatışma hatları/alanları gösterilmektedir. Dikkatle incelediğinde görülecektir ki bu çatışma hatlarının her biri, demokratik bir sistemde, çevre tarafından hissedilebilecek düzeyde entropinin yükselmesine neden olabilecek riskler taşımaktadır.

NORMAL BİR DEMOKRATİK SİSTEMDE YAPININ TEMEL BİLEŞENLERİ		**SÜREÇ İÇİNDEKİ AKTÖR-YAPI ÇATIŞMA ALANLARI**	**AKTÖRÜN YAPI KARŞISINDA AŞIRI GÜÇLENMESİ DURUMUNDA ORTAYA ÇIKACAK DURUM**	

Anayasal düzen /anayasal sistemin işlerliği	• Temel ilkeler
	• İnsan hakları
	• Devletin kuruluşu (kuvvetler birliği, kuvvetler ayrılığı)
	  ○ Yasama erki
	  ○ Yürütme erki
	  ○ Yargı erki
		• Rejimin nitelikleri,
		• Temel hak ve özgürlükler,
		• Negatif-pozitif özgürlük dengesi,
		• Kuvvetler birliği x kuvvetler ayrılığı,
		• Yargı bağımsızlığı
		• Yasama faaliyetleri
			• Aktörün çok şapkalı bir yönetim isteği
			• Aktörün daha fazla güç istenci
			• Politik elitlerin jakoben /vesayetçi yaklaşımları
				<u>Aktör kavramı</u>:
				-Lider
				-Siyasi irade
				-Politik elitler

Yasama erki	• Etkin bir toplumsal katılımla yasaların çıkarılması • Etkin bir denge ve denetleme sistemi	• Sürekli bir çoğunlukçu sistem oluşturma çabası • Sürekli iktidar lehine yasa çıkarma gayreti • Yasa x Kararname çekişmesi • Bütçe yetkisi • Sayıştay raporları • Meclis araştırmaları	• Yasama organını pasifleştirerek Yürütmenin torba yasalar, kararnameler ile ülkeyi yönetme çabası • Olağanüstü Hal uygulamaları na müracaat etme	**Aktör /yürütme (Yasama organında çoğunluğu sağlamış, yasama organını etkisi altına almış)**

Yürütme erki	Yürütmenin diğer erklerle eşit bir konumda olması, denetlenmeye, kontrole açık ve şeffaf bir pozisyonda konumlanması	-Partili aktör, tarafsız yürütme çelişkisi -Yürütmenin diğer erkler karşısında güçlenmesi/güçlendirilmesi çabası ve yürütmenin baskın olduğu bir kuvvetler birliği yaratma çabası -Sistemin kapalı bir sisteme dönüşmeye yönelik verdiği tepki	• Kurumsal yapının hedef alınması • Taraflı yürütme • Demokratik sistemi kapalı bir sisteme dönüştürme gayreti	**Aktör /Yürütme'nin mutlak bir güce erişmesi (Hem partili hem devletin ve hem de yürütmenin başı olma hali)**
Yargı erki	• Tarafsız yargı • Doğal yargı ilkesi	Yargıya müdahale ve yargının bağımsızlığını koruma mücadelesi	Yürütmenin yargıyı kontrol altına alma çabası ve bu maksatla yapılan düzenlemeler	**Aktör /yürütme**
Hükümet şekli	Kuvvetler birliği ya da kuvvetler ayrılığı	-Parlamenter sistem x Başkanlık sistemi tartışması	Aktör odaklı, çoğunlukçu, popülist, otoriter bir yönetim tarzı	**Yönetim şekli**

		-Ya da Türkiye'deki gibi dünyada örneği olmayan bir sistemin dayatılmaya çalışılması	oluşturma çabası	
Demokratik yapı	• İfade özgürlüğü • Özgür medya • Özgür, adil, şeffaf seçimler • Katılım • Çoğulcu sistem	-Seçimlerin eşit, adil ve şeffaf yapılmadığı tartışmaları -Çoğulcu x çoğunlukçu sistem tartışması -Muhalefetin siyaset alanını genişletme çabası	• Seçimlerin eşit, adil ve şeffaf bir şekilde yapılmasını sağlayacak kurumlara müdahale • Çatışmacı, kutuplaştırıcı siyaset • Muhalefetin siyaset alanını daraltma gayreti • Kamusal alanı tamamen kontrol altına alma çabası	**Aktör odaklı, mutlak itaate dayalı siyaset etme biçimi**
Hukukun üstünlüğü	İşlevseldir ve bireyin hâkimiyetini yansıtan bir kavramdır. Siyasidir. Yönetenlerin hukuk içinde kalarak faaliyetlerini icra etmesidir. Diğer bir ifadeyle,	Hukukun üstünlüğünün tesisi, bireyin hâkimiyeti mücadelesi	• Yönetenlerin, hukuku göz ardı ederek davranması • Aktörü hukukun da üstüne çıkarma çabası	**Aktör /yürütme**

	yönetenlerin her türlü işlem ve eylemlerinin yargı denetimine açık olmasıdır.			
Hukuk devleti	İçsel bir kavramdır ve normatif bir olguyu yansıtmaktadır. Dolayısıyla devletin yegâne maksadı hukuku korumak ve hukuk düzeninin muhafazasıdır. Ayrıca devlet, tarafsız, hukuka uygun, hukukun dışına çıkmadan faaliyetlerini icra etmelidir.	Devletin hukukun üstünlüğünün muhafazası konusunda gerekli refleksi gösterememesi, Devletin hukuk dışı uygulamaları.	Devleti, aktör odaklı bir Parti devleti veya polis devleti haline dönüştürme çabası	**Aktör /yürütme**
Bürokratik yapı	• Özerk bir yapı • Kurumsal özerklik	Bürokratik oligarşi iddiası / bürokratik özerklik tartışması	• Seçimle belirlenmemiş memurlar • Taraflı bir bürokrasi yaratma gayreti	**Aktörün atadığı, aktöre sadakatle bağlı olduğu düşünülen bürokratlarca**

				oluşturulan bir yapı
Bağımsız Denetleyici Kurumlar	• Özerk kurumlar • Etkin, şeffaf denetleme sistemi	Denge-denetleme sisteminin olması gerektiği şekilde çalıştırılması ve şeffaflığın sağlanması	Bağımsız Denetleyici Kurumları kontrol altına alma çabası	**Aktör /yürütme**
Muhalefet	Güçlü ve etkili, iktidara alternatif olabilecek bir muhalefet yaratma çabası	Muhalefetin sinmeme, aksine daha da güçlü bir muhalefet yaratma mücadelesi	Zayıf, etkisiz bir muhalefet yaratma çabası	**Aktör/iktidar**
Medya ve Sosyal Medya	Özgür medya, canlı, aktif sosyal medya	İktidarın tek sesli bir medya oluşturma gayreti ve sosyal medyayı etkisizleştirme, tümüyle kontrol altına alma çabaları	Tek sesli medya, sessiz ve monoton bir sosyal medya oluşturma gayreti	**Aktör/iktidar**
Ekonomik yapı	Yürütmenin, bağımsız, denetleyici yapıların da olduğu bir ortamda,	Denge-denetleme sisteminin çalıştığı makro ekonomik dengelerin	Aktör merkezli, manipülasyona açık bir	**Aktörün her yönüyle kontrol ettiği, klientalist bir sistemin oluşmasına**

	ekonomi politikalarını uygulaması ve makro dengelerin ekonomide sağlanması hedefi	oluşturulmaya çalışılması, klientalist, al-ver/kayırmacı bir düzenle mücadele	ekonomik yaklaşım[196]	**olanak veren bir ekonomik sistem**

Tablo-4. Aktör ve Yapı Arasındaki Muhtemel Çatışma Alanları

Sonuçta aktördeki bu değişim, üç şekilde normal işleyen bir demokratik sisteme etki etmektedir:

-Sistemin çevresiyle etkileşimini bozmakta,

-Kurumsallaşmış bir siyasi düzeni bozarak çeşitli şekillerde (vesayet vb.) inkâr etmekte ve,

-Demokrasinin ontolojik ve normatif yönlerinden damıtılarak oluşturulan demokratik sistemi araçsallaştırmaktadır.

Bu anormal dönüşümle birlikte aktör tipolojisi artık çok farklı bir noktaya evrilerek marjinalleşmekte, bir nevi "özgünleşmiş bir aktör" olarak tanımlayacağımız bir forma bürünmektedir. Bu süreçte ciddi bir değişim geçirerek anormalleşen aktör, demokratik sistemde ciddi komplikasyonların oluşmasına neden olmaktadır. İlerleyen bölümlerde, yukarıda bahsedilen, aktör-yapı gerilimi/çatışmasına neden olan, temel teşkil eden belirli bileşenler incelenecektir. Sırasıyla, elitlerin demokraside gerilemedeki rolü üzerinde durulacak, özellikle aktörün halkla ilişkisi 'halk yardakçılığı' bağlamında ele alınacaktır. Müteakiben, aktörle karşı karşıya gelen ve yapıyı bozmaya çalışan aktöre direnen kurumlar ve bu bağlamda yaşanan yapısal yıkım ve kurumların bu süreçte zayıflaması/zayıflatılması üzerine odaklanılacaktır. Bu bölümün sonunda, yapı içinde olduğu değerlendirilen ancak süreç içinde iktidarın, dolayısıyla aktörün müdahalelerine ve manipülasyonuna açık 'savunmasız devlet kavramı', özellikle devletin özerkliğini yitirmesi süreci ve bu süreç sonunda aktörün devleti ele geçirmesinin demokratik sistem üzerinde nasıl bir etki yaratacağı açıklanmaya çalışılacaktır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Polonya ve

[196] Dikkat edilirse burada "yaklaşım" kelimesi bilinçli olarak "yapı" kelimesinin yerine kullanılmıştır. Çünkü salt aktör odaklı bir bakış açısı yapıdan ziyade ancak bir "yaklaşım" olarak nitelendirilebilir.

Türkiye örnekleri üzerinden tüm bu hususlar, olgular üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

3.1.1. Elitizm ve demokraside gerilemede elitlerin rolü

Bu çalışmada, siyasi liderler ve elitler, demokratik bir sistem içinde yaşanan aktör-yapı gerilimi/çatışması içinde aktör kavramı içinde değerlendirilmektedir. Vilfredo Pareto, mükemmel olsunlar ya da olmasınlar, güç ve servet sahiplerini elit olarak tasvir etmiştir. Bu bağlamda, Pareto bu tanımı biraz daha açarak, elitleri esas karar verme gücüne sahip bireylerden oluşan, nispeten küçük, uyumlu ve istikrarlı bir grup olarak tanımlamaktadır.[197] Elitlerin demokrasi üzerindeki etkisini incelemek, demokraside gerilemenin neden meydana geldiğini anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bermeo da elitlerin demokraside gerilemedeki rollerine özellikle işaret etmektedir. [198]

Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Robert Michels ve Max Weber, siyasi elitler ile demokrasi kavramı arasındaki ayrıma dikkat çekerler. Elitlerin egemen olduğu bir demokraside halkın direkt yönetimi olanaklı değildir. Elit literatüründe, Mosca'nın 'siyaset sınıfı' ve siyasi iktidarın örgütlenme üzerinde temellendiği tezinin, Pareto'nun 'elitlerin dolaşımı' tezinin ve Michels'in 'oligarşinin tunç yasasının' demokratik sistemin işleyişi üzerinde etkisi vardır. Nitekim Nur Vergin, Mosca, Pareto ve Michels'in, tüm toplumlarda var olan bir seçkinler azınlığının, elitinin, siyaseti oluşturduğunu ve bunun da kaçınılmaz bir durum olduğunu iddia ettiklerini ifade etmektedir. [199] Bu tespit ikinci bölümde açıklanan demokratik sistem çerçevesinde yorumlandığında ise siyaseti oluşturduğu iddia edilen bir grup seçkin, sistem içindeki bu konumlanmasıyla, tutum ve davranışlarıyla, kararlarıyla demokratik sistemdeki entropinin yükselmesine neden olabileceklerdir. Yine Vergin, "Mosca'ya göre siyasal dinamiği belirleyen, iktidarda olan elitin, yani siyaset sınıfının fikirleri ve çıkarlarıdır" derken, burada 'iktidarda olan elitten' kastedilenin hükümeti oluşturan partinin ya da parti mensuplarının olmadığını, siyasal elit ya da başka bir deyişle siyaset sınıfının hükümete muhalif olan kişileri de kapsadığı yorumunu yapmaktadır. [200] Bu sebeple, elitlerin demokraside gerileme üzerindeki rolü incelenirken 'demokratik elitizm' kavramı üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Çünkü halk yapılan seçimlerde kendilerini temsil edecek kişileri (iktidar ve muhalefet dâhil) seçer ve parlamentoya

[197] John Higley, "Continuities and Discontinuities in Elite Theory", *The Plagrave Hand Book of Political Elites*, Editors: Heinrich Best ve John Higley, (Palgrave Macmilan, 2018), 26-27.
[198] Nancy Bermeo, *On Democratic Backsliding*, Journal of Democracy, 27, 1, 2016.
[199] Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, (Doğan Kitap, 2019).
[200] *Age*. s. 130.

gönderir. Ancak demokratik elitizmde seçilen bu kişiler çoğu zaman, siyaseti kariyer/iş olarak gören bir gruba dönüşerek demokratik sistemin işleyişini aksatabilirler. Schumpeter da seçilen temsilcilerin, siyasetin bir meslek haline gelmemesi gerektiğini çok kuvvetli ve tutkulu olarak dile getirmelerine ve bunun demokrasiyi yozlaştırdığını ifade etmelerine rağmen bu söylemlerin sadece bir ideoloji olarak kaldığını ifade etmiştir. [201] Gerçekten de 'kariyer politikacılar' olarak da adlandırılan bu grup zamanla çeşitli sermaye kesimleriyle kurdukları yakın ilişkilerin bir sonucu olarak 'zenginlerin iktidar döngüsü *(plutocracy)'* olarak adlandırılan bir durumun oluşmasına, özellikle eşitliği ciddi şekilde örseleyerek demokraside gerilemeye ve entropinin yükselmesine, demokratik sistemin zarar görmesine sebep olabilirler. Nitekim Pareto da sonucu savaş benzeri bir sürece kadar uzanan ve yönetimin elitler arasında sürekli el değiştirdiği, aynı zamanda 'plütokratik bir döngüden' *(polutocratic cycle)* bahseder. [202] Bu sebeple, elitlerin, elitizmin demokratik bir sistemde ciddi bir etkisinin olduğu ve hangi durumlarda bu etkinin demokraside bir gerileme yaratacağı üzerinde düşünülmelidir.

Günümüzde gözlemlediğimiz somut olgular bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Siyasette de 'aristokrasi' kavramının geçerliliği. Bunun anlamı, siyasi elit kavramının belirli bir çerçeveye sıkışması/sıkıştırılması ve bu çerçeveye dışarıdan başka bir aktörün dâhil olmasının mümkün olmamasıdır. Başka bir ifadeyle siyaset, belirli bir grup tarafından icra edilen, isimler değişse bile aktörlerin değişmediği, siyasetin halka açılamadığı/kapalı olduğu ve hatta Türkiye gibi ülkelerde taşradaki toprak ağalarının, zengin iş insanlarının icra edebildiği bir meta haline dönüşmektedir. Bu bağlamda, Türkiye örneğinde Metin Heper'in devlet elitleri ve siyasi elitler arasındaki etkileşimin doğurduğu sonuçlara dair önermeleri dikkat çekicidir. [203] Heper, Avrupa ülkelerinde topluluğun/cemaatin topluma dönüşümünün devletin ortaya çıkmasıyla birlikte olduğunu ve devletin toplum karşısında 'özerk' bir statü kazandığını ifade etmektedir. Heper, Türkiye'deki gelişmeler üzerine odaklanarak, özellikle 1970'li yıllarda siyasi elitlerin sorumluluklarını yerine getirmeyerek siyasi talep ve çıkarlar üzerine yoğunlaştıklarını, demokrasinin bir kurumu olan siyasi partilerin ise toplumsal gruplardan bağımsız kalamayarak uzlaşı sağlayacak bir hakem işlevi göremediğini, bu durumun da bu yıllarda Türkiye'deki rejimin demokratik kuralları içselleştiremediğinin bir göstergesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, eski başbakanlardan Nihat Erim'in

[201] A. Joseph Schumpeter, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, Çev: Vedat ahsen Çosar, Dorlion, 2021.
[202] Vilfredo Pareto, *Demokrasinin Dönüşümü*, Çev. Kadir Zeki Sezer, (Pinhan, 2016).
[203] Metin Heper, *"Güçlü Devlet" ve Demokrasi", Türkiye'nin Siyasi Hayatı İçinde*, (Doğan Yayınları, 2011).

uzun dönemde demokrasiyi kurtarmak için kısa dönemde demokrasiden vazgeçilebileceğine dair ileri sürdüğü görüşler ilginçtir.[204]

Sonuçta, her koşulda halkın iradesinin en yüksek düzeyde parlamentoya yansıması arzu edilen demokratik bir sistemde, gerçekte bu irade tam olarak parlamentoya yansımamakta, parti yönetimlerince milletvekili adayı gösterilen kişilerin toplumdaki tanınırlıkları, sermaye birikimleri, parti içindeki konumları, partide uzun yıllar görev yapmış tanınmış şahsiyetlerle olan akrabalık bağlantısı, bürokratik geçmişi ve parti aktörüne yakınlığı gibi farklı özellikleri dikkate alınmaktadır. Bu husus, demokratik elitizmden de öte, adına 'demokratik nepotizm'[205] denilebilecek bir yapının demokraside gerilemenin en temel nedeni olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, 'neden olanlar', yani aktörler, siyasette de aristokratik bir yapı yarattıklarından dolayı ve siyaset bu dar elit kadronun eline kaldığı için demokratik sistem düzenli olarak kendini yenileyememekte, çalışamamakta ve demokraside gerileme yaşanmaktadır. Nitekim uzun süre demokratik elitizmin hüküm sürdüğü Şili ile ilgili yaptıkları değerlendirmede Purdy ve Rosenblatt, elitizmin vatandaşlara ulaşmayı engellediği ve sessiz kitlelerin sesini kıstığı, elitizmin yegâne amacının elit otonomisini devam ettirebilmek için elitizme karşı kamuoyu tepkisini/baskısını azaltmak olduğunu ifade etmektedirler. [206] Sonuçta, ideal bir parlamenter demokraside halkın kendi temsilcilerini seçip yasama organına göndermesi beklenirken, halk gerçekte, ileride hepsi birer 'kadrolu siyasi elit' haline dönüşecek, uzun süreler milletvekilliği yaparak milletvekilliğini bir meslek haline getirecek kişileri seçmektedir. Bazı durumlarda, yukarıda ifade edilen 'demokratik elitizm'de olduğu gibi, vekilliğin babadan oğula geçtiği, yerelde ise özellikle güçlü aşiretlerin ve dinsel yapıların/tarikatların tekelinde olan 'bir nevi patrimonyal' bir siyasi süreç gözlenmektedir. Bu durum, özellikle parlamentonun işleviyle ilgili soru işaretlerini daha da çoğaltmakta ve bu tür bir yapıyla oluşan parlamentoların işlevlerini tam olarak yerine getiremedikleri görülmektedir. Çünkü halkı temsil etmek üzere seçilen vekiller, sıkı sıkıya parti disiplinine bağlı, talimatla oturumlara ve yapılan oylamalara katılan, komisyonlarda katkı sunamayan, yasa teklifi hazırlayamayan, meclis kürsüsünde izinsiz konuşamayan, âdeta hiyerarşik bir yapı içinde yüksek maaşlı, zengin özlük hakları olan memurlara dönüşmekte/dönüştürülmektedir.

[204] Raşit Çavaş (Yayına Hazırlayan), *Nihat Erim 12 Mart Anıları*, (YKY, 2007).
[205] https://www.thedailybeast.com/cheats/2008/12/17/democratic-nepotism sitesinde ABD politik yaşamında akraba kayırmacılığı "demokratik nepotizm" olarak ifade edilmektedir.
[206] Matthew Purdy ve Rhodes Rosenblatt, "Raising the flag: Democratic elitism and the protest in Chile", *Cambridge Press*, 2021.

Elitlerin ve elitizmin demokratik sistem bazında kuramsal analizine geçmeden önce elit kuramı ve demokratik elitizm kavramıyla ilgili yukarıda isimleri sayılan Mosca, Pareto, Michels ve Weber'in yaklaşımlarının yanında, literatürde yer alan başka yaklaşımlara da göz atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu konuda zengin bir literatür olduğu ifade edilebilir. Best ve Higley demokrasi kavramının önemli kuramcılarından birisi olarak kabul edilen Joseph Schumpeter'in "rekabetçi elitizm" yaklaşımını demokrasi ile elitlerin uzlaştırılması çabası olarak nitelendirmektedirler. [207] Bu sebeple, Schumpeter'ın yaklaşımı elit kuramının bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Schumpeter'ın kuramı, demokrasiyi bir idealden ziyade bir yöntem olarak kabul eder ve demokratik bir sistemde elitlerin rekabet içinde olduğunu varsayar.[208] Schumpeter'ın kuramı, kendisi bu ifadeyi kullanmasa da 'demokratik elitizm' olarak da isimlendirilmektedir.[209] Bu kuramda demokrasi, siyasal liderliğin meşruluğunu sağlayan kurumsal bir düzenleme gibi görülür.[210] Ancak hem elitler hem de liderler oy için mücadele ederlerken belirli bir çerçevenin içinde kalarak hareket etmek zorundadırlar. Bu noktada, birbiriyle rekabet halindeki demokrasi ve elitizmin birleştiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımın temelinde bir denge ve istikrar halinin kabul edildiği düşünülebilir. Ancak Best ve Higley, Schumpeter'ın kuramını muğlak ve tezatlıklar içerdiğini de ifade ederek eleştirirler. Onlara göre kuram, liderlerin ve elitlerin rekabetçi ancak aynı zamanda da ölçülü olduklarını varsaymaktadır ve bu rekabet, oy için barışçıl bir rekabete dayalı, belirsiz koşullara bağlıdır. Bu çerçevede kuram, bu iki karşıt ilkeyi, demokrasi ve elitizmi, birleştirmeye çalışmaktadır. Halk sandık başına gittiğinde eşit koşullarda yarışan/rekabet eden adaylar arasından yapacağı seçimle bir hükümet veya yürütme organını ya da hükümet üretecek bir ara organı seçecektir.[211]

Kazin ise konuya siyasi lider ile elitlerin çatışma halinde olduğu popülizm noktasından yaklaşarak, Amerikan popülizminin, "yerleşik ve ortaya çıkan sosyal gruplar arasında siyasi gücün yeniden dengelenmesi stratejisi olduğuna" işaret eden "olumlu/iyi" yönünden bahsetmiştir. [212] Kazin, böylelikle popülizmin Amerikan toplumu için dengeleyici ve eşitliği sağlayıcı bir kuvvet olmasından dolayı demokratik bir yol olabileceğini de ifade ederek, popülist seslerin Amerikan demokrasisinin ideal çekirdeğine ihanet eden elitlere

[207] Heinrich Best ve John Higley, *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*, Brill, Leiden • Boston, 2010.
[208] Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*.
[209] Best ve Higley, *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*, 2.
[210] Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, 133.
[211] Schumpeter, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, 435.
[212] Michael Kazin, *The Populist Persuasion*, (Cornell University Press, 1995).

karşı öfkeyi dile getirdiğini belirtmiş ve bir şekilde demokrasinin asıl düşmanının popülizm değil, "elitizm" olduğunu ileri sürmüştür. Kazin'in bu yaklaşımı, Mude ve Kaltwasser'ın[213] popülizmin siyasal rejimlerde hem demokratikleşmeye hem de demokrasiden uzaklaşmaya götürebilecek kurumsal değişimlere neden olabileceğine dair önermesinden farklıdır. Mude ve Kaltwasser'e göre popülist literatürde elit tanımı muğlaktır ancak halk ile karşıtlığındaki hayati nokta ahlakidir. Dolayısıyla Kazin, bu yaklaşımıyla kuramsal olmaktan ziyade bulgulara dayalı, ampirik bir yaklaşımla elitizmi farklı bir noktaya taşımakta, elitleri gerilimin merkezine doğru itmektedir. Diğer bir ifadeyle, elitler/elitizm demokratik sistem için potansiyel bir risk durumuna indirgenmektedir. Urbinati ise bu karşıtlığın Avrupa'da bu şekilde olmadığını belirterek, popülizmin Avrupa'da asla Amerika'daki gibi demokratik eşitsizlikleri giderme gibi bir fonksiyon icra etmediğini belirtmektedir.[214] Ancak Mazaraki, Urbinati'nin aksine bir değerlendirmeyle, elitizmin doğrudan değil de dolaylı olarak demokratik sistemde bazı komplikasyonlar yaratabileceğini ifade etmekte ve Polonya'da 2015'ten beri yapılan seçimlerde en yüksek oyu alan PiS'in hikâyesini "1989 sonrası Polonya'daki dönemin yolsuzluğa bulaşmış elitler tarafından oluşturulduğuna" dayandırdığını ifade ederek, demokratik bir sistemde elitlerin yaratacağı risklerle ilgili canlı bir örnek vermektedir. [215]

Diğer taraftan, Bermeo, demokraside gerilemeyi analiz ederken şu soruyu sormaktadır: "Hangi somut adımlar bir rejim türünden diğerine dönüşüme neden olmaktadır?" [216] Bu soru aslında şu şekilde de sorulabilir: "Politik karar vericiler, yani siyasi elitler, hangi karar noktalarında hangi somut adımları attıklarında rejimle ilgili değişikliklere neden olurlar?" Higley, elitleri, esas karar verme gücüne sahip, az sayıda, nispeten bağlı ve istikrarlı bir grup olarak nitelemektedir. [217] Bu grup içinde ilave olarak; üst düzey hükümet yetkilileri, iş dünyası ve askerî bürokrasiden aktörler, politik parti aktörleri, profesyonel dernek temsilcileri, ticaret birlikleri, medya organları, çeşitli çıkar grupları, önemli dinî, eğitim ve kültürel organizasyonlar yer almaktadır. Dolayısıyla siyasi liderlerin ve siyasi elitlerin demokratik sistemde oynadıkları rol, rejimin istikrarı üzerinde olumlu ya da olumsuz olarak önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin Chomsky, ABD sisteminde demokrasiyi, toplumun sessizce olan biteni onayladığı, iş dünyası temelli elitlerin özel sektör üzerindeki

[213] Cristobal Rovira Kaltwasser ve Cas Mude, *Populizm, Kısa Bir Giriş*, Çev. S. Erdem Türközü, (Nika, 2019).
[214] Nadia Urbinati, *Democracy and Populism*, (Blackwell Publisher, 1998).
[215] Zofia Kinowska Mazaraki, "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion", *Social Sciences*, (2021).
[216] Bermeo, *On Democratic Backsliding*.
[217] John Higley, "Continuities and Discontinuities in Elite Theory".

egemenlikleri sayesinde devleti kontrol ettikleri bir yönetim sistemi olarak betimlemektedir.[218]

Kaltwasser de Avrupa Birliği'ndeki popülist yaklaşımları değerlendirirken, Avrupa Merkez Bankası gibi uluslarüstü ve liberal kurumlara dikkat çekerek, bu kurumların bir nevi halkların iradesine karşı politikalar üreterek halkları popülizme doğru ittiğini ifade etmektedir.[219] Kaltwasser bu değerlendirmesiyle aynı zamanda üstü kapalı bir elitizm eleştirisi de yapmaktadır. Dolayısıyla akla şu soru gelmektedir: Bu kurumların takındıkları tavırlar nasıl bir elitist özellik göstererek popülist politikacılara kendi politikalarını uygulamak için fırsatlar yaratmaktadır? Kaltwasser'in ifadesinden şu çıkarımı yapmak mümkündür: Uluslarüstü ve liberal kurumlar bir şekilde halkların iradesine karşı politikalar üreterek popülizmi körüklerken, diğer taraftan özerkliklerini kaybeden kurumların oluşturduğu boşluk, 'denetim-denge' sisteminde bir hasar yaratarak demokrasinin ideal formundan uzaklaşmasına neden olmakta ve bu durum popülist politikacılara yaramaktadır.

Bu bölümde popülizm konusuna girilmesinin ana nedeni, popülist teoride elit/elitizm kavramının oynadığı önemli roldür. Ancak bu çalışmada halk yardakçılığı, popülizm ve kutuplaşma bölümünde bu denge halinin bozulduğu, siyasi bir liderin, özellikle elitler ve yapı ile yaşadığı problemin bir sonucu olarak ortaya çıkan popülizmin demokrasiyle yaşadığı gerilim daha detaylı olarak incelenecektir. Bu gerilimin, demokratik sistemdeki entropiyi artırdığı düşünüldüğünde, demokraside gerilemenin önemli nedenlerinden biri olduğu, siyasi liderin ve siyasi elitlerin kurumlarla olan ilişkisinin nitelik olarak birbirinden farklı olmasından dolayı da önemli olduğu düşünülmektedir. Dikkat edildiğinde bu ilişkide aktörün diğer politik aktörlerle (elitlerle) ve yapıyla çatışması şeklinde iki yönlü bir gerilim söz konusudur. Çalışmada elit kavramının aktör kavramı içinde değerlendirildiği göz önüne alındığında, demokratik bir sistemde hem aktör-aktör hem de aktör-yapı problemiyle karşılaşılabileceği dikkate alınmalıdır.

Bu bağlamda, Bermeo, demokraside gerileme kavramını incelerken ilk zorluğun bilimsel olduğunun altını çizmektedir.[220] Ona göre sosyal bilim, çoğu ülkenin tarihini renklendiren "kademeli" rejim değişikliklerine "çok az ilgi göstererek" çoğunlukla açık demokratik çöküş vakalarına odaklanmıştır. Bermeo'ya göre "hibrit" rejimler üzerine

[218] Noam Chomsky, *Güç ve İdeoloji Dersleri Üzerine Managua Dersleri*, Çev. Şebnem Duran, Taylan Doğan, (bgst yayınları, 2017).
[219] Cristobal Rovira Kaltwasser, "Professor Kaltwasser: Turkey cannot be considered a democratic system anymore", İnterview by Selcuk Gültaşlı, 7 May, 2021.
[220] Bermeo, *On Democratic Backsliding*, 14.

araştırma gayretleri ileriye doğru bir adım yaratmıştır ancak hibrit bir rejime doğru gerilemenin nasıl gerçekleştiği hakkında daha fazla şeyin bilinmesi gerekmektedir. Bu şekilde demokratik erozyona odaklanmakla daha fazla bilim insanının, demokrasinin farklı zamanlarda farklı aktörler tarafından hazırlanmış ve yeniden hazırlanmış kurumların "bir kolajı" olduğunu görmesi ve tüm bu parçaların bir araya getirilebilmesi ve aynı şekilde ayrılabilmesi sağlanacaktır. Dolayısıyla Bermeo tarafından resmedilen bu karmaşık durum, Vergin'in vurguladığı, 'Masoca'nın iktidarda olan siyasi elitin yani siyaset sınıfının fikirleri ve çıkarları' vurgusuyla da uyumludur ve kurumların oluşturulması ve yeniden oluşturulması sürecinde elitlerin oynadığı rolün ve elit-kurum ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan, Huntington,[221] Bermeo'nun betimlediği karmaşık resmi biraz daha açarak, demokrasinin eğilimler tarafından değil, insanlar tarafından tesis edildiğini ve demokrasileri 'nedenlerin' değil, 'neden olanların' yarattığını ifade etmektedir.[222] Bu değerlendirme de yukarıdaki değerlendirmelerle uyum içinde gözükmektedir. Huntington'un demokrasiye geçiş sürecini açıklarken hem yapısalcı hem de aktör odaklı yaklaşımları birlikte kullanmasının anlamı, 'nedenlerle' 'neden olanları' bir araya getirme girişiminin bir sonucudur. Kendisi bu bağlamda, siyasi aktörleri ve halkı işaret ederek, her iki unsurun da demokrasiyi istemeleri ve harekete geçmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple, Huntington 'neden olanları' analiz ederken, aktörler üzerinden ve demokratik sistemde süreçlere odaklanarak analizini geliştirmektedir. Ona göre siyasi aktörlerin güdüleri; çeşitli, değişken, karışık, gizemli ve genellikle kendileri için belirsizdir. Aktörler demokrasinin kendi içinde bir sona sahip olduğuna inandıkları için onu başka amaçlara giden bir araç olarak[223] görürler ya da demokrasi onlar için başka amaçlara ulaşmak için kullanılan bir yan ürün gibidir.[224] Dolayısıyla Huntington'un bu yaklaşımı, bu çalışmanın ileri sürdüğü, bir demokratik sistem tasarımı içinde süreç üzerine odaklanıldığı takdirde aktörün demokraside gerilemedeki rolünün daha iyi anlaşılacağı yaklaşımıyla da uyum içindedir. Burada aktör olarak sadece siyasi lider kastedilmemektedir. Yukarıda da belirtildiği şekilde,

[221] Samuel P. Huntington, "How Countries Democratize", *Political Science Quarterly*, 106, 4, (1991), 107.
[222] Huntington'un orijinal ifadesi şu şekildedir: *A democratic regime is installed not by trends but by people. Democracies are created not by causes but by causers."*
[223] AKP Genel Başkanı 2011 yılında yaptığı konuşmada demokrasiyi bir araç olarak nitelemektedir (https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-demokrasi-amac-degil-aractir-17197745). Yine kendisi 1996 yılında da demokrasiyi bir tramvaya benzeterek "Demokrasi bir tramvaydır, gittiğimiz yere kadar gider, orada ineriz" ve "Demokrasi amaç değil araçtır" demiştir (https://www.gazetevatan.com/yazarlar/rusen-cakir/erdogan-demokrasi-tramvayinda-ihtirasli-bir-yolcu-491426).
[224] Huntington, *How Countries Democratize*, 107.

iktidar ve muhalefete ait siyasi elitler de bu kavramın içindedir. Huntington'un bakış açısıyla, tarihi süreç içinde, demokratik sistemle ilgili olarak belirli karar noktaları, süreci yöneten siyasi liderlerin karşısına çıkabilir. Bu karar noktaları karar vericilerin önüne çeşitli nedenlerden dolayı gelirler. Dolayısıyla tüm bu nedenler süreç içinde bazı yanlış kararların alınması sonucunu da doğurabilirler. Diğer bir ifadeyle, demokraside gerileme, demokrasiye geçişte verilen doğru kararlar gibi 'nedenlerden' çok 'neden olanların' aldıkları yanlış kararların da bir sonucudur denilebilir.

Sonuç olarak, yukarıda açıklanan tüm bu yaklaşımların ikinci bölümde detaylı bir kuramsal açıklaması yapılan demokratik sistem tasarımı çerçevesinde de ele alınması faydalı olacaktır. Çünkü bu çalışmada demokraside gerileme kavramı bir sistem tasarımı doğrultusunda ele alınmaya çalışılmaktadır. İfade edilen demokratik sistem tasarımı dört önemli unsur; çevre, girdi (talep ve destekler), sistem (süreç) ve çıktı olarak ikinci bölümde betimlenmişti. İdeal şartlarda tüm bu unsurların birbirleriyle etkileşim halinde bir çevrim oluşturarak ve sistemi belirli bir noktada dengede/kararlı bir şekilde tutmaya çalışarak sistemin entropisinin yükselmesine engel olmaya çalışması istenir. Ancak gerçek şartlarda demokratik bir sistem sürekli dengede/kararlı bir yapıda kalamaz. Sistemin entropisi çeşitli etkilerle sürekli yükselme eğilimindedir ve sistem çevreden gelen etkiyle, destekle bir enerji girişi sağlayarak kararlı halini muhafaza etmeye çalışır. Bu süreçte sistemin düzenli işlemesini sağlayan en önemli husus, sistemin dışarıdan/çevreden gelen enerji girişine açık olma halini muhafaza etmesi ve kapalı bir sisteme dönüşmemesidir. İşte bu noktada siyasi lider/aktör ve politik elitlerin demokratik bir sistemdeki önemi ön plana çıkmaktadır. Çünkü siyasi liderler ve elitler -yukarıda da ifade edildiği gibi- çevreden, toplumdan gelen talepleri alan, değerlendiren, önceliklendiren ve süreç içinde belirli karar noktalarında bunları politik kararlar ve politikalara dönüştüren kişilerdir. Demokraside gerilemenin temel nedeni olarak ifade edilen aktör-yapı geriliminde aktör tam da bu noktada ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, siyasi lider ve politik elitler sistem içinde bulunmaları gereken konumların/sınırların dışına çıkarak, demokratik sistemin temel bileşenlerini hedef alarak, yapıyla çatışarak güçlenmeyi, iktidarı kişiselleştirmeyi bir strateji olarak benimseyebilirler. 'Yapı' kelimesi ise tekrar etmek gerekirse, aktörü sınırlayan kurallar bütününe zemin teşkil eden ve demokratik bir sistemin düzenli işleyişini sağlayan, katkı sunan anayasal sistemi, hukuk devletini, demokratik kurumları, bürokrasiyi ve özerk devleti işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, iktidarı elinde bulunduran kişi ve onun etrafında konuşlanan politik elit, Duverger'in deyimiyle "sanki iktidar kendi mallarıymış gibi hiç kimseye hesap

vermeden"[225] davranabilir. Demokratik elitizmin demokratik sürece verdiği en büyük zararlardan biri bu elit kadronun aşırı pragmatik bir yaklaşımla ve iktidar fetişizmiyle, 'hedefe giden yolda her şey mübahtır' yaklaşımıyla hareket etmesi ve sistemin üzerine inşa edildiği demokratik yapının temel taşlarıyla oynayarak, sistemi sürekli kendi lehine çıktı üretebilecek bir yapı haline dönüştürme çabasıdır. Bunun anlamı, kişiselleşen iktidarla birlikte sistemin çevreye kapanması, çevreden gelen talepleri dikkate almaması ve böylelikle sistemde yükselen entropiyle birlikte sistemi besleyen çevrimin bozulmasıdır. Bu durumun bir diğer sonucu da demokraside gerilemedir.

3.1.2. Aktörün halk kavramını manipülasyonu (halk yardakçılığı),[226] popülizm ve kutuplaşmayla birlikte yapı karşısında gücünü artırması

Mouffe, ideolojik ve çoğunlukçu sağ popülist akımların gittikçe güçlenmesinden; refah devletini, eşitliği ve çoğulculuğu esas alan ancak gittikçe etkisizleşen bir görüntü veren sosyal demokrat partilerin zemin kaybetmesinden endişe duyduğunu ifade etmektedir. [227] Mouffe, bu ifadesiyle sol politikalar karşısında güçlenen sağcı popülizm ve totalitaryenizmin aslında demokratik sistemdeki entropiyi arttıran ana neden olduğunu üstü kapalı şekilde vurgulamaktadır. Bu bakımdan kendisi, herkesi içeren 'rasyonel' bir mutabakatın olanaksızlığına vurgu yaparak, Carl Schmitt'in siyasal kavramını bir referans noktası alarak, demokrasiyi radikal bir çizgeye taşıyan yaklaşımını açıklamaktadır.[228] Dolayısıyla Mouffe'a göre asıl entropiyi artıran unsur sağ popülist, otoriter siyasetin güçlenmesidir ve entropi farklı bir siyaset anlayışıyla kontrol edilebilir. Bu bağlamda, yapı karşısında güçlenen, demokratik sistemdeki istikrarı/kararlılığı bozan, otoriterleşme potansiyeli taşıyan ve özellikle çeşitli sağcı radikal ideolojilerden beslenen aktörün popülist akımın oluşmasında önemli bir değişken gibi göründüğünü kabul etmek gerekmektedir. Bu sebeple popülizm, bu çalışmada diğer değişkenlere göre daha fazla öne çıkarılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halk yardakçılığı, popülizm, bazı akademisyenler tarafından demokratik süreç içinde oluşan patolojik bir olguymuş gibi görülmekle birlikte, bu çalışmada özellikle demokratik sistemde entropiyi artırıcı etkisi ve bu bağlamda demokraside gerilemeye yaptığı etki

[225] Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi (Sociologie de la Politique),* Çev. Dr. Şirin Tekeli, (Varlık Yayınları, 1975).
[226] Türk Dil Kurumu Sözlüğünde 'halk yardakçılığının' kelime anlamı: "1. Halkı kışkırtma işi, tahrikçilik 2. Halkın hoşuna gidecek davranışlarda bulunarak kendine avantaj sağlama işi, "popülizm" olarak ifade edilmektedir.
[227] Chantal Mouffe, *For a Left Populism*, (Verso, 2018).
[228] Chantal Mouffe, *The Challenge of Carl Schmitt*, (Verso, 1999).

üzerinden değerlendirilecektir. Mude ve Kaltwasser'in[229] popülizmle ilgili yaptığı minimal ancak bir o kadar da açıklayıcı popülizm tanımından hareket edildiğinde, halk-elit karşıtlığı özünde bir mücadeleyi barındırdığından popülizmin demokratik sistemdeki entropiyi artırdığı ifade edilebilir. Çünkü demokratik sistemde halk çevreyi oluşturan çekirdek kavramlardan biriyken, politik elitler süreç içinde önemli işlevler gören bir oluşum olarak konumlanmaktadır. Dolayısıyla halk-elit karşıtlığı arasındaki bir problem, sağlıklı bir demokraside olması gereken ilişkinin niteliğinin bozulması anlamındadır ki bu durum sistemde girdi bölümünde yer alan talebi, desteği ve neticede çıktıyı da etkileyeceğinden entropinin yükselmesine neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle, halktan/çevreden gelen talepler sadece iktidarı destekleyen kitleyle sınırlı kalacak, kalan kesim çevrim dışına itilecektir.

Ancak popülizmden ve onun yarattığı bu gerilimden, demokratik sistemlerin istikrarı için yararlanmayı düşünen yönetim şekilleri olduğunu da kabul etmek gerekir. Yapı ve aktör uzlaşmasının oluşturacağı dengenin/kararlı sistemin başından itibaren Amerikan demokratik sisteminde korunmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu sistemin oluşturulmasında rol oynayan Amerika'nın kurucu babaları da gerçekte birer 'elit' olmalarına rağmen, ileride oluşabilecek halk-elit çatışmasını önleyici tarzda, 'eşitlikçi' bir sistemi inşa etmeye çalışmışlardır. Jan-Werner Müller[230], bu kurucu babaların bizzat kendilerinin sınırlanmamış halk egemenliği konusunda temkinli olduklarını ve hayali bir kolektif bütünün (halkı kastetmektedir) bir ulusun inşasında yaratılacak kurumlarla karşı karşıya gelmesinden özellikle kaçındıklarını ifade etmektedir. Amerika'da "eşitliğe" özel bir önem atfedilmektedir ve hatta gerektiğinde "özgürlük" mü "eşitlik" mi sorusunun yanıtı Amerika'da çoğu kimse tarafından, "eşitlik" olarak verilmektedir. Tocqueville de bu durumu, yurttaşların birbirleri üzerinde hiçbir üstünlüğünün olmadığı ve yurttaşların adaleti birlikte idare ettikleri ve devleti de birlikte yönettikleri bir sistem şeklinde açıklamakta ve Amerika'da halkın yasaları yapanları ve bunları uygulayanları atadığını ifade etmektedir.[231] Tocqueville'e göre gerçekte yöneten halktır ve yönetim biçimi temsili de olsa halkın isteklerinin önünde bir engel oluşturmamaktadır.

ABD'de bu popülist süreçlere süreklilik kazandırmayan ve sorunların akut bir devreden kronik bir devreye dönüşmesini önleyeceği düşünülen mekanizma ise Madison'un "hırsı yok etmek için karşı bir hırs oluşturulmalıdır (*ambition must be made to counteract*

[229] Kaltwasser ve Mude, *Populizm, Kısa Bir Giriş*.
[230] Jan-Werner Müller, *Popülizm nedir?* Çev. Onur Yıldız, (İletişim, 2019).
[231] Alexis De Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, (İletişim, 2019).

ambition)" şeklinde ifade ettiği temel kavram ile *"Federalist No. 51, titled: "The Structure of the Government Must Furnish the Proper Checks and Balances Between the Different Departments"*da ifadesini bulan Amerikan siyasi sistemindeki "kontrol ve denge" mekanizmasıdır. Bu kurulu mekanizma gerçekten de popülist politikaların kalıcılığı/sürekliliği önünde bir engel oluşturmuş gibi görünmektedir. Dolayısıyla aslında ABD'yi inşa eden 'eşitlik' temelli düşüncenin, daha kuruluş aşamasında ileride oluşabilecek bir elit-halk karşıtlığının farkında olduğunu ve bunu dikkate aldığını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan Brubaker, ABD ve Avrupa'daki popülizm anlayışını, ulusalcılık ve medeniyetçilik bağlamında transatlantik bir bakış açısıyla, Amerika'da Trump'la birlikte yükselişe geçen popülizmi de dikkate alarak karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.[232] Ona göre popülist uğrak (*moment*) son dönemde iki büyük zafer yaşatmıştır: Brexit ve Trump. Ancak daha geniş bir uğrakta ise Fransız Ulusal Cephesi, Avusturya Özgürlük Partisi, Özgürlük için Felemenk Partisi gibi Kuzey ve Batı Avrupa'daki diğer popülist oluşumlar ile liberal olmayan ve gittikçe otoriterleşen Macaristan ve Polonya'daki rejimler dikkati çekmektedir. Dolayısıyla şu anki popülist kavşak, Brubaker'a göre basit manada popülist değil, "ulusalcı-popülisttir".

Bu noktada Brubaker, incelediği coğrafyadaki ulusalcı-popülizmi iki farklı eksen üzerinde değerlendirmektedir. Bu eksenlerden dikey olanda "halk-elit" karşıtlığı, yatay olanda ise "bizim gibi halk (*insider*)" ve "bizim gibi olmayan (*outsider*)" karşıtlığına vurgu yapılmaktadır. Bu tanımlamada dikey eksende -Trump'ın betimlediği şekliyle- "halk" kavramıyla sıradan, ülkenin unutulmuş kadın ve erkekleri kastedilirken, halkın karşısındaki "elit" kavramıyla yozlaşmış, sürekli kendine yontan ve sıradan insanların sahip olduğu problemlere ilgi duymayan, kayıtsız insanlar betimlenmektedir. Bu bağlamda hem Trump hem de Avrupalı popülistler halk adına, "ben sizin sesinizim" sloganıyla hareket etmektedirler. Bu eksende önemli olan husus, halk ve elit arasındaki karşıtlığı başarılı bir şekilde ön plana çıkarabilmektir. Dolayısıyla 'halk-elit' karşıtlığı yanında ulusalcı bir bakışla 'bizden olan-bizden olmayan' şeklindeki karşıtlık da demokratik sistemdeki entropinin artmasına neden olmakta ve demokraside gerilemeyi hızlandırmaktadır. Bu bağlamda, bu tür bir karşıtlık da yukarıda bahsedilen 'siyasal' kavramının yarattığına benzer bir çatışma yaratır ve demokraside gerilemenin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

[232] Rogers Brubaker, "Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comperative Perspective", *Ethnic and Racial Studies*, 40, 8, (2017).

Brubaker'a göre ulusalcı popülistler, özellikle Hristiyan kimliğini farklı bir medeniyetin neşet ettiği kaynak olarak görmektedirler. Dolayısıyla onlara göre bu yaklaşımla birlikte Hristiyanlık bir din değil, bir medeniyetin temelidir. Sekülerlik ise Avrupalı ulusalcı popülistlere göre İslam'ın kamusal alanda daha az görülmesini sağlamak için kullanılması gereken bir vasıtadır. Ayrıca savunur göründükleri liberalizm ise Batı'ya içkin bir kavram iken liberalizmin tam karşıtı olan illiberalizm İslam'a içkin bir kavramdır. Bu noktada Brubaker, dinin kültürleşmesinin ulusalcı popülistler açısından iki yönden önemli olduğunu ifade etmektedir. Kendileri Hristiyanlığı daha özgürlükçü olarak gösterirken, İslam'ı kısıtlayıcı bir din olarak sunmaktadırlar. Diğer taraftan da kültürel olarak yeniden tanımlanan İslam dininin uygulamaları, liberal bir devlette din özgürlüğü gerekçe gösterilerek, başka bir biçimde mümkün olmayacak şekilde kısıtlanabilmektedir. Bunun en çarpıcı örneği, kamusal alanda burkayı (yüz örtüsü) yasaklayan Fransız mevzuatıdır. Dolayısıyla ulusalcı popülistlerdeki Hristiyanlık tutkusu İslam'a duyulan bir kaygının sonucudur denilebilir.

Diğer taraftan, ulusalcı popülistlerin sekülerliğe bakış açısı da ilginçtir: Sekülerlik savaşılacak bir konu değildir, aksine o Hristiyan topraklarında yetişen savunulacak bir değerdir. Burada ilginç olan bir diğer nokta da aslında çoğulcu bir sol değer olan sekülerliğin sağın ideolojisi haline gelmiş olmasıdır. Ancak Brubaker, popülist sağın sekülerliği sahiplendiğini söylemenin aynı zamanda konuyu aşırı basitleştirmek anlamına da geleceğini belirtmekte ve solcu sekülerler arasında da dinî farklılıklara düşman kesimlerin olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak Brubaker'a göre Avrupa ulusalcı popülist yaklaşımının düşünsel altyapısında bazı tezatlar vardır. Liberal gibi görünmekle birlikte gerçekte liberal değildirler. Yine onların Hristiyanlık anlayışı görüntüseldir ve bir içerikten yoksundur. Bu manada Brubaker'a göre Avrupa ulusalcı popülizmi istismara dayalı bir yapı ve eklektik bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla bu görüntüyle bu yapıyı aşırı sağda veya sağda konumlandırmak bir problem teşkil etmektedir. Brubaker'ın bu değerlendirmelerinden çıkan sonuç, Avrupa demokrasisinde de popülizmin etkisiyle bir geriye gidiş olduğudur. Bu geri gidiş hali demokratik sistem çerçevesinde incelendiğinde, halk-elit karşıtlığı yanında Avrupa'da, özellikle bizden olan-olmayan ayrımı demokratik sistemdeki entropinin artmasına neden olmaktadır. Çünkü bu ayrım en fazla sistemde talep olgusunu şekillendiren çevre faktörü üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Dışlanan kesim çevreye entegre olmakta zorlanmakta, sistem için son derece önemli olan girdi kısmında talepte

bulunamadığı/dışlandığı için çevrimin dışında kalmakta, dolayısıyla çıktı bölümünde bu dışlanan kesimle ilgili olumlu bir değişim/gelişme oluşamamaktadır. Popülizm demokratik sistemde bu bölünmeyle bir çeşit antagonizm yaratmaktadır. Bu süreç demokratik sistemde bu şekilde devam ettiği müddetçe sistemdeki entropi yükselmeye devam edecek ve yükselen entropiyi azaltıcı tedbirler alınmadığı takdirde sistem daha fazla tıkanacaktır. Fransa'da, 2005 yılında, Kuzey Afrikalı göçmenlerin yaşadığı kenar bölgelerden başlayan şiddet olayları buna bir örnek olarak verilebilir. Bu olaylarla ilgili olarak Paris 8 Vincennes-Saint-Denis Üniversitesi profesörü sosyolog Michel Kokoreff, derin sosyal eşitsizliğin ve adaletsizlik duygusunun hissedildiği bu mahallelerde, "Cumhuriyet verdiği sözleri tutmadı" algısının olduğunu belirtmektedir. [233]

Diğer taraftan, Ostiguy, halk yardakçılığı olan popülizmle ilgili yapılan çalışmalarda sosyokültürel yönün ihmal edildiğini ifade ederek, popülizmin bu yönü üzerine yoğunlaşmaktadır.[234] Kendisinin bu çalışmadaki maksadı, siyaset literatüründeki sol-sağ yatay eksenine benzer bir yaklaşımla, popülizmi yüksek-alçak ekseninde ve sosyokültürel boyutta incelemektedir. Ostiguy'a göre popülizm, teorik olarak karmaşık (sofistike) bir kavramdır ve aynı zamanda antagonistik bir yapısı vardır. Ayrıca kendisi, popülizmi, bir şekilde "aşağının gösterişli bir şekilde harekete geçirilmesi" biçiminde ifade etmektedir. Bu sebeple popülizm, politik aktör ve sosyal taban merkezli olarak daha iyi analiz edilerek tanımlanmalıdır. Nitekim Ostiguy, özellikle Cas Mude ve Kurt Weyland'ın çalışmalarında bu yönün eksik kaldığını ifade ederek, yeni yaratılan bu yeni dikey eksenin sol-sağ yatay ekseniyle de bir şekilde bağlantısının kurulabileceğini ve bu şekilde popülizmin daha iyi anlaşılabileceğini iddia etmektedir.

Makalede, Ostiguy'ın 'yüksek-alçak' metaforunda yüksek, daha ziyade entelektüel anlamda bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksek-alçak kavramsallaştırması zenginlik-fakirlik bağlamında anlaşılmamalıdır. Bu kavramsallaştırmanın çok daha iyi anlaşılması için özellikle Pierre Bourdieu'nun, Marx'tan esinlenerek geliştirdiği sosyal teorideki "*capital*/sermaye" kavramını ve özellikle de "kültürel sermayeyi" anlamak önemlidir. Bourdieu, kültürel birikim ile bir kişinin toplum içindeki konumunu ilişkilendirmekte, eğitim ve entelektüel birikimle o kişinin toplum içindeki yerinin, statüsünün yakından ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim "yüksek" ile

[233] https://www.bbc.com/turkce/articles/cqvqnv1186yo, Erişim tarihi: 20.02.2024
[234] Kirk Hawkins, Madeleine Read ve Teun Pauwels, "Populism and Its Causes", *Political Science, Political Behavior*, The Oxford Handbook of Populism, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, 2017.

Ostiguy'ın kastettiği de Bourdieu'nun işaret ettiği entelektüel birikimdir. Kendisi örnek olarak ABD'li zengin iş insanı Ross Perot ile ABD başkan adaylarından Al Gore'u karşılaştırırken, Gore'un Perot'a göre daha "yüksek" bir konumda olduğunu ifade etmektedir. Ostiguy'a göre "alçak" da benzer bir yaklaşımla yüksek karşısında konumlandırılmalıdır. Bu takdirde alçak, görece yükseğe göre entelektüel ve kültürel sermaye bakımından daha fakirdir. Buna mukabil alçağın taban olarak daha geniş bir kitleyi temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Güney Amerika ve Güney Avrupa'daki örnekler popülizmin hedef olarak aldığı kitlelerin sayıca toplumun diğer kesimlerine göre fazla olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, bu bakış açısıyla popülizmi gerçek halk *(pure/authentic poeople)*-seçkin/elit çatışması olarak gören yaklaşım da daha derinlikli olarak ele alınabilmektedir. Ancak Moffitt,[235] Ostiguy'ı, halk-elit ayrımını tam olarak yapmadığı için eleştirmektedir. Örneğin kendisi, Hollandalı politikacı Geert Wilders'ın popülist bir aktör olarak tanımlamakla beraber tavır ve davranışlarının Ostiguy'ın belirttiği kriterlere (kaba, küfürlü ve galiz bir dil kullanımı) uymadığını, bu gibi politikacıların soğuk, kibirli ve mesafeli tavırlar takınarak kurnazca kendilerini farklı gösterebileceklerini, dolayısıyla bu şekilde bir sınıflandırmanın çoğunlukla doğru olmakla birlikte her zaman aynı sonucu vermeyebileceğini ifade etmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, Hollandalı politikacı, özellikle Türkiye ve Avrupa'daki Türklerle ilgili açıklamalarıyla, Ostiguy'ın çizdiği profile oldukça yakın bir profil izlemektedir.

Diğer taraftan, Ostiguy, bu tartışmayı daha derinlikli bir boyuta taşımayı başarmış gibidir. Eskisi kadar vurgu yapılmasa da Şerif Mardin'in "merkez-çevre ilişkisi" Ostiguy'ın bakış açısıyla yorumlandığında, merkez çevreye göre görece daha yüksekte konumlanıp popülizmden uzaklaşırken, çevre ise daha alçakta, popülizme daha yakın bir konuma yerleşmektedir. Entelektüel kapasite ve elit nitelemesi merkeze ve dolayısıyla yükseğe daha yakınken, çevre bu anlamda daha sınırlı bir kapasiteye sahip olarak görünmektedir. Ancak bir başka bakış açısıyla da merkez çevreye göre daha sınırlı bir alanı kapsarken, çevre daha geniş bir tabana yayılmıştır denilebilir. Homojenlik bakımından ise merkezin çevreye göre sayıca az ve daha homojen, çevrenin ise sayıca daha fazla ve heterojen olduğu ifade edilebilir. Bu durumda, çevreye ulaşabilecek bir aktör, kitlesel yığınları mobilize edecek politikalar geliştirdiğinde popülist bir hareketi tetikleyebilir. Dikkat edilirse buradaki ilişki

[235] Benjamin Moffitt, *Popülizmin Küresel Yükselişi, Performans, Siyasi Üslup ve Temsili*, Çev. Onur Özgür, (İletişim, 2020).

Jakoben, tepeden aşağıya doğru tek yönlü bir ilişki değildir. Ostiguy'ın da vurguladığı gibi ilişki iki yönlüdür ve her iki taraf da birbirini beslemektedir.

Dolayısıyla Ostiguy da popülizmin oluşmasında ve gelişmesinde Mude ve Weyland gibi aktörün önemini inkâr etmemektedir. Onun için de aktör önemlidir ancak önemli olan aktörün halkla kurduğu ilişkiyi, onun başarısını ve bu yığını kendisine bağlayan nedenleri sadece söylev ve stratejiye bağlamamaktır. Bu sebeple kendisi sosyokültürel boyutu da ön plana çıkarmakta ve bu tam anlaşılamadan popülizmin tam olarak anlaşılamayacağını iddia etmektedir. Ostiguy'a göre bu ilişki aktör ile sosyal taban arasında cereyan etmekte ve bu ilişkide sosyokültürel ve tarihî nedenlerle toplumun belirli bir kesimiyle etkileşim sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, Ostiguy, popülizmi "aşağıdakilerin bir gösterisi" şeklinde niteleyerek tartışmayı farklı bir boyuta taşımaktadır. Ona göre popülizmin özünü oluşturan bu karşılıklı özel ilişkiyi yaratabilmek için özellikle Weber'in de belirttiği şekilde, duygusal bir anlatımın popülist stratejiye uyarlanması önemlidir.

Bu bağlamda hem Mude hem de Weyland söylev ve strateji noktasında haklıdırlar. Moffitt'in de belirttiği gibi popülist aktörlerin kaba tavırları siyaseten doğruculuğun ilgası şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Popülistler ise siyaseten doğruculuğu elitlere mal ederler; kendilerini ise bahsedilemeyenlerden bahseden, kimsenin söyleyemediğini söyleyen, dolayısıyla geniş kitlelerin sözlerine tercüman olan kişiler olarak takdim ederler. Diğer bir ifadeyle de o geniş yığınların, sessiz çoğunluğun sesi oldukları iddiasında bulunurlar. Dolayısıyla dışlanmış ve ötekileştirilmiş bir kitle üzerinden popülist bir hareket başlatmanın daha kolay olacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü popülist aktörlerin, Ostiguy'ın da belirttiği gibi, "kendilerini gerçek halk için mücadele eden kahramanlar olarak" takdim etmeleri böyle bir kitle üzerinde daha çabuk karşılık bulacak ve bu tür bir kitlenin içinden popülistlerin etkisini artıracak "kesin inançlılar" daha kolay ortaya çıkabilecektir. Bu da Ostiguy'ın "popülist hareket için bir sosyokültürel zemin olması gerektiği" tezini doğrular niteliktedir. Nitekim kendisi de yüksek-alçak ikiliğinin yüzeysel bir özellik taşımadığını, aksine derin manada farklılıkları, kimlikleri ve dargınlıkları içerdiğini ifade etmektedir.

Ostiguy'a göre yazılacak bir popülist reçetenin dünyanın her yerinde standart bir şekilde uygulanması da mümkün değildir. Popülizmin her ülkedeki uygulamaları farklıdır. Nitekim 'yüksek-alçak' yanında 'sol-sağ' eksenini irdelerken yapılan analiz bu durumu daha net ortaya koymaktadır. Örneğin, Güney Amerika'da popülizm Sol'a ait bir kavramken, Avrupa'da ise Sağ'a ait bir kavram gibi görünmektedir. Avrupa'daki demokrasi; çoğulculuk,

Aydınlanma, cumhuriyetçi değerler, tolerans üzerine inşa edilmişken, Amerika'da radikal demokrasi, eşitlik, birleştiren, elit karşıtı ve kökleşmiş halka özgü bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu manada popülizmin Avrupa'da kendisine sol kanatta yer bulması daha zordur. Çünkü sol daha yüksekte bir yerde konumlanmış görünmektedir. Oysaki sağ bu tabloda görece daha aşağıda konumlanmış gibi göründüğünden popülist politikaları daha başarılı bir şekilde uygular görünmektedir. Yine de Avrupa'da sağda da ideolojinin derinliği, kurumsallaşmış parti teşkilatları bu hareketlerin tam olarak popülist hareketler olarak nitelendirilmesini önlemektedir. Ayrıca Avrupa'da Ostiguy'ın belirttiği şekilde belirgin bir yüksek-alçak ayrımından da söz etmek zordur.

Diğer taraftan, popülist süreç bir paradigma değişimi olarak değerlendirildiğinde, yeni bir paradigmaya geçiş öncesi yaşanan ve demokratik paradigmanın girdiği buhranı tetikleyerek farklı bir paradigmanın oluşumuna zemin hazırlayan önemli bir katalizör olarak da kabul edilebilir. Aslında bu yaklaşım, popülizmi dışlamayarak demokratik sistemin halkla daha bütünleşmiş bir şekli olarak kabul edilmektedir. Demokratik sistemde lider, elitleri dışlayarak, halkın belli bir kesimiyle direkt iletişim kurabildiği ve bu kitleyi kendisine bağlamayı başardığı için kendisini daha değerli hissetmektedir. Nitekim Ware, popülistlerin belirli bir yaklaşıma sahip demokratlar olduğu tanımından hareketle; popülistlerin halkın isteğinin ne olduğunu bildiklerini, elitlere karşı hayal kırıklığına uğramış halkı temsil ettiklerini iddia ederken aslında demokrat olmak zorunda olmadıklarını ve bu şekilde popülizmin kolayca otoriter bir siyasete dönüşebileceğini ifade etmektedir.[236] Dolayısıyla özellikle bu bölüm, popülizm ile demokraside gerileme arasındaki ilişkinin analizi bakımından kritiktir. Bu bağlamda popülizm, otoriterleşmeye geçişte bir eşik olarak da kabul edilebilir. Torre, bu eşiği popülistlerce kullanılan yöntem üzerinden şu şekilde betimlemektedir: [237] "Gücü bir defa ele geçirdikten sonra tüm güçle kurumlara saldırmak ve onları etkisizleştirerek, öncelikle sosyal hareketlerle ve sivil toplumla, bilahare özellikle özel medya organlarıyla mücadele etmek. Bu bağlamda, mücadele sahasını hazırladıktan sonra yaratacakları mekanizmanın altyapısını hazırlayacak adımları teker teker atmak";

*Popülist bir örgüt yaratmak,

*Al-ver ilişkisi oluşturmak -klientalizm,

[236] Alen Ware, "The United States: populism as Political Strategy", *Democracies And The Populist Challange,* Edt. Yves Meny and Yves Surel, (Palgrave, 2002): 101-119.
[237] Carlos De la Torre, "Populism in Latin America", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, And Pierre Ostiguy, (Oxford Press, 2017).

*Yandaş medya organlarının yaratılması ve siyasi iletişimin temel ögesi olan söylev pratiklerinin geliştirilmesi.

*Bu kritik eşik aşıldıktan sonra sürecin, devletin ele geçirilmesi, devletin özerkliğini ve bir anlamda devlet aklını yitirmesi

*Demokratik süreçten kopuşla birlikte otoriterleşme şeklinde devam ettiği düşünülebilir.

Pappas ise popülizm ile liberal demokrasi arasındaki nedensel ilişkiyi bir model üzerinden açıklamaktadır.[238] Bu modelde iki bağlam vardır: Aktör ve yapı. Pappas modele bir doğa durumuyla başlar ve bu doğa durumunda dengede olan bir ortam olduğunu ifade eder. Bu ortamı sağlayan yapıdır. Ancak süreci popülizme doğru ilerletmek için aktörün bu süreci geçici doğa durumundan çıkaracak bir bağlam üretmesine gereksinim vardır. Üretilen bu bağlam şu şekilde bir süreç izleyecektir: Bir demokratik meşruiyet krizi yaratılarak süreç, aktör odaklı olarak önce toplumdaki kızgınlığın/öfkenin siyasallaşmasına, bilahare belirli bir halk kitlesinin oluşturulmasına ve sosyal bir mobilizasyona yol açacak ve bu süreç popülizmin ortaya çıkışıyla tamamlanacaktır.

Papas'ın modellemesi ilk bakışta bu çalışmanın yaklaşımıyla da uyum içerisinde görünmektedir. Ancak Papas ile bu çalışmanın ayrıldığı nokta, liberal demokrasiyle popülizm arasındaki ilişkiyi modellerken kullanılan ve bir denge durumunu ifade eden geçici doğa durumunun farklı bir şekilde ifadesidir. Bu çalışmada doğa durumu yerine, demokratik süreç bir sistem tasarımı çerçevesinde ele alınmakta ve bir demokratik sistemin kararlı bir yapıda olmadığı, demokrasiye içkin bir kavram olarak kabul edilen entropinin etkisiyle sistemde sürekli var olan düzensizlik halinin artma eğiliminde olduğu ve bu durumun sonuçta demokraside gerilemeye neden olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, demokrasiye içkin entropiyi ve düzensiz hali dengede tutabilmek için sisteme sürekli girdi sağlamak gerektiği varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sistemi ayakta tutan yapı girdilerle güçlendirilmelidir.

Bu çalışmanın sistem tasarımında tüm süreci ve sistemi dengede, ayakta tutan ana unsurun 'yapı' olduğu düşünülmektedir. Bu tasarımda aktöre, yapının oluşturduğu kararlı ve dengeli yapıyı bozamayacak ölçüde, demokratik anayasal sistemin öngördüğü, yasalarla sınırlanmış, denetlenebilir bir manevra alanı öngörülmüştür. Aktör bu alan içinde kalarak

[238] Takis S. Pappas, *Populism and Liberal Democracy A Comparative and Theoretical Analysis*, (Oxford, 2019), 24.

süreci yönettiğinde sistemin dengede kalacağı, entropinin şiddetinin kontrol edileceği ve sistemin kararlı halini muhafaza edeceği varsayılmıştır. Sistemdeki denge, aktörün demokratik sistemde yapı karşısında aşırı güçlenip otoriterleşmesiyle ve sonuçta özerk devletin bu özelliğini yitirerek aktör tarafından teslim alınmasıyla bozulmakta ve entropi şiddetlenmekte, sistemi ayakta tutan yapıdaki yıkımın artmasıyla sistemdeki düzensizlik daha da artmakta ve sistem gerileyerek daha katı bir otoriter yönetime doğru, 'otokrasiye' kaymaktadır.

Papas'ın da işaret ettiği gibi, bir demokratik meşruiyet kriziyle birlikte aktör odaklı olarak toplumdaki kızgınlığın/tepkinin siyasallaşması ve bunun toplumda karşılık bularak sosyal bir mobilizasyonla aktöre müzahir halk kitlesine dönüşmesi gerekmektedir. Papas'ın ifade ettiği bu süreçsel dönüşüm, bu çalışmada ileri sürülen demokratik sistem tasarımı içinde 'halk yardakçılığı' ya da 'halk kavramının manipülasyonu' olarak da ifade edilebilir. Halk yardakçılığının temel amacı, aktör ile halkın belirli bir kesimini aynı çerçeve içinde birbiriyle uyumlaştırmak, karşılıklı duygusal bir ilişkinin eşiğini oluşturmak, halkın aktörü kendisinden biriymiş gibi görmesini sağlamak ve halk ile aktör arasında kopması/koparılması zor bir bağ oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşmak için iktidar -başta planlı ve organize stratejik iletişim stratejisi de dâhil- her türlü yolu denemektedir.

Nitekim Weyland da popülizmi politik stratejik bir yaklaşım olarak görmektedir.[239] Weyland, bu manada halkı da organize olmayan, heterojen ve amorf bir yapı olarak görmekte ve bu yapıyı harekete geçirecek bir aktöre ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple, aktörün bu yapı ile iletişimi son derece önemlidir. Aktör kuracağı iletişimde mitingleri ve televizyon gibi merkezi yayın organlarını kullanır, klientalist ve örgütsel aracıları terk eder. Weyland'a göre aktör, bu kurumsallaşmamış bağlantıların kararsızlığını telafi etmek için özellikle tehlikeli düşmanlarına saldırarak ve takipçilerini kahramanca görevler için seferber ederek bu bağlara olağanüstü yoğunluk kazandırmaya çalışır. Bu şekilde derin bir kişisel kimliğin oluşmasıyla birçok insan, bir anda aktöre aidiyet duygusuyla bağlı fertler olarak topluluğun birer parçası olurlar.

Bu bağlamda Weyland, popülizmin stratejik tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Popülizm, en iyi, kişisel bir aktörün, çoğunlukla örgütlenmemiş çok sayıda takipçiden aldığı doğrudan, aracısız, kurumsallaşmamış desteğe dayalı olarak hükümet gücünü aradığı veya uyguladığı bir siyasi strateji olarak tanımlanır." Bu kavram, aktörün, sayıların harekete

[239] Kurt Weyland, "Populism: A Political-Strategic Approach", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, And Pierre Ostiguy, (Oxford Press, 2017).

geçirilmesiyle yani geniş kapsamlı kitle desteğiyle politik olarak sürdürülen hayati rolünü vurgulamaktadır. Yönetimin kişisel doğası ve halkın heterojenliği göz önüne alındığında bağlantıları kurumsallaşmadan yoksundur ve doğrudan temas izlenimine dayanır. Bu bileşenler bir araya geldikçe popülizm genellikle siyasi gücü kazanmaya ve sürdürmeye hizmet eden tutarlı bir siyasi strateji oluşturur." [240]

Buna göre bir değerlendirme yapıldığında, Weyland'ın ifadesiyle saf popülizmin hedefi aktörün konumunu maksimize etmektir. Bunun için aktörün halk ile arasında onun hareket alanını kısıtlayacak hiçbir engel olmamalıdır. Bunun anlamı, aktör bilinçli bir tercihle süreci yönetmektedir. Aktöre göre 'halk', kendisine oy veren, kendisini iktidarda tutan kitledir. Muhalefet tarafında olan kesim ise 'öteki'dir. Dolayısıyla böyle bir ortamda devletin tarafsız kalması, tüm yurttaşlara eşit mesafede bulunması da düşünülemez. Nitekim politik aktörler de kutuplaşmayı en önemli siyasal sorun olarak görmektedirler. Çünkü Somer ve McCoy'a göre kutuplaşma belirli amaçlara ulaşmak için politik bir stratejidir. [241] Bu strateji, basitçe seçimleri kazanmaktan veya rakip gruplara hükmetmekten, toplumu temelden dönüştürmeye yönelik hedeflere odaklanabilir. Ancak kutuplaşma aynı zamanda karşıt siyasi kampların etkileşimi yoluyla da gelişen bir süreçtir. Yazarlara göre bu süreç önünde sonunda ya dışsal bir şokun etkisiyle ya da aktörün kendiliğinden cesaretli eylemleriyle değişmedikçe, kısır bir döngü olarak zararlı kutuplaşmayı yeniden üreten davranışlara kilitlenen bir noktada dengede kalabilir. Bunun anlamı, siyasi aktörler ve destekçileri, algılanan karşılıklı tehdit ve sıfır toplamlı siyaset durumunda, iktidar mücadelesini kazanmak için her yolu kullanmaya teşvik edilirler. Özellikle taraflar, kitlesel siyasi partiler gibi kurumsallaşmış örgütler tarafından temsil edildiğinde ise her iki taraftan biri diğerini siyaset sahnesinden silemez. Dolayısıyla otoriter, popülist ve liberal olmayan davranışları meşrulaştıran ve teşvik eden bu kısır döngü, resmî ve gayriresmî normları giderek bir kenara bırakır ve demokrasi aşınmaya başlar.

Sonuç olarak, popülizm/halk yardakçılığı, taleplerle ve sağladığı destekle demokratik sisteme girdi sağlayan çevreyi/toplumu/halkı parçalayan, ortak bir payda oluşumunu engelleyen, 'genel irade' yaklaşımının arkasına sığınarak ve aslında bu kavramı esneterek de sistemi bilinçli -stratejik- bir yaklaşımla çoğunlukçu bir rejime dönüştüren, aktör odaklı bir girişim olarak kabul edilebilir. Bu şekilde demokratik sistem, daha önce de ifade edildiği

[240] Kurt Weyland, "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34, 1, (2001),14.
[241] Jennifer McCoy ve Murat Somer, "Overcoming Polarization", *Journal of Democracy*, 32, 1, (2021), 6-21.

gibi, çevrimi tam olarak tesis edememektedir. Çünkü sistemi çevreleyen yapı, halk, toplum, parçalanmış ve aktör tarafından bilinçli olarak kutuplaştırılmıştır. Bu sebeple, sisteme girdi olarak dâhil olan talepler, 'halk-ötekileştirilmiş kesim=iktidara yakın kesim' olacak şekilde işleme alınmaktadır. Talepleri sistem tarafından dikkate alınmayan, ötekileştirilen kesim ise sisteme en hayati konularda dahi sisteme destek olma arzusunu ve motivasyonunu yitirmiş, adeta sistem içinde bir 'sığıntı' konumuna itilmiştir. Bu nedenle demokratik sistem verimli çalışamamakta ve çıktı üretememektedir. Bu sürecin adım adım gelişim aşamaları şu şekilde açıklanabilir:

- Aktör ortaya çıkar/çıkarılır.
- Mağduriyet psikolojisi geliştirilerek halkın bir bölümünün ilgisi çekilmeye çalışılır. Aktörün ilgisini çekmeye çalıştığı kitle genelde müesses nizamın kurucusu elitlerin ulaşamadığı/ulaşmadığı, genelde kırsal kesimde, kentlerin varoşlarında yaşayan, görece daha düşük eğitim düzeyine sahip, dinî hassasiyetleri olan, milliyetçi ve muhafazakâr yönü kuvvetli, sayıca daha fazla olan halk kesimidir.
- Aktör ve partisi halkın bir kesiminin ilgisini çeker ve aktörün mensubu olduğu parti seçimleri kazanarak iktidara gelir.
- Aktör iktidara gelmeyi müteakip, özellikle kendisini iktidara getiren kesime yönelik 'halk yardakçısı'/popülist bir strateji geliştirmeye başlar.
- Aktör bu süreci başlangıçta halkın duygularını da tahrik edecek belirli objeler (gelenek, dinî konular, mağduriyet, liberal demokrasi, elit karşıtlığı, vesayet vb.) üzerinden bir demokratik meşruiyet krizine dönüştürmeye çalışır.
- Aktörün bu çabası halkın bir kesiminde karşılığını bulur ve bu krizi sahiplenir. Böylelikle aktör halkın bir kesimini mobilize etmeyi başarmıştır.
- Bu mobilizasyonla birlikte süreç gittikçe katılaşan bir popülizme doğru evrilmeye başlar. Aktör halkı kutuplaştırır.
- Aktör halkın bir kesiminden aldığı destekle manevra alanını daha da genişleterek güçlenmek ister ve bu şekilde aktörün yapı ile mücadelesi daha görünür bir hale gelir.

- Aktör bu süreçte kendisini desteleyen halk kitlesini daha da genişleterek yapı karşısında durum üstülüğünü kazanır ve yapılan seçimler ve referandumlarla daha güçlü bir çoğunlukla konumunu güçlendirir.
- Aktör dayandığı bu güçlü çoğunluğun yardımıyla yapıyı tasfiye sürecini başlatır.
- Bir sonraki aşamada aktör devletin kurumlarını da birer birer kontrol altına almaya başlar. Bu süreçte devlet yavaş yavaş özerkliğini yitirmeye başlar.
- Sürecin tamamlanmasıyla birlikte aktörün konumunu güçlendiren, onun iktidar süresini uzatan uygulamalar devreye sokulmaya çalışılır. Muhalif sesler bastırılır.
- Otoriter bir düzene geçiş aşaması başlar/başlatılır.

3.2. Yapısal Bozulma, Kurumların Zayıflaması

Przeworski, demokratik süreci "kurumsal belirsizlik" *(institutionalized uncertainty)* olarak ifade etmektedir.[242] Przeworski, kurumların varlığını iki bakımdan önemli bulmaktadır. Kurumlar önemlidir çünkü kurallar vazederler ve yaptırımlar belirlerler. Ona göre, "demokrasinin kurallarına uyulması kendiliğinden sağlandığı zaman, ilgili siyasal güçlerin çıkarlarını ve değerlerini kurumlar arasında cereyan eden ve sonuçları kestirilemeyen bir etkileşime bırakmaya rıza gösterdikleri zaman" demokrasi yerleşmiştir. Bu tanımlama aslında bir şekilde kurumların özerk olması gerektiğini işaret etmektedir. Kurumların özerkliğinin, Przeworski'nin ifade ettiği 'sonuçları önceden kestirilemeyen' bir etkileşim doğurmasından maksat, bir siyasi gücün tahakkümü altına girecek kurumun yozlaşıp kendisinden beklenen fonksiyonu icra edememesinin bir ifadesidir. Przeworski'nin bir denge olarak demokrasiyi incelediği bölümde, konuyu teknik olarak ifade ederken çizdiği çerçeve oldukça önemlidir: "Ne zaman ki itaat -yani eylemlerin kurumsal çerçeveler dâhilinde kalmasını kabullenmek- tüm ilgili siyasal güçlerin izlediği ve bir merkezden yönlendirilmeyen stratejilerin denge durumunu ifade ederse o zaman demokrasi yerleşmiştir".[243] Bu durum, ikinci bölümde betimlenen demokratik sistem çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığında ise aktör yani güç -iktidar ya da lider- demokratik sistem içinde yapıyla ilişkisini, kendisinin belirlediği bir düzlemde ya da kendisinin koyduğu kurallar çerçevesinde, sonucu önceden belli bir süreç içinde yaşamamalıdır. Bu şekilde oluşturulan

[242] Adam Przeworski, *Demokrasi ve Piyasa*, Çev. İlter Turan, (Koç Üniversitesi, 1995).
[243] *Age.* s. 25.

bir sistem açık bir sistem olarak isimlendirilemez. Kurumsal yapıyı zayıflatan bir aktör bu şekilde sistemi çevreye de kapatmış olur. Bu durum, normalde çevreden gelen talepleri alıp belirli bir birikimle değerlendiren, işleme koyan ve kendi içindeki farklı farklı birimlerle koordine ederek karar noktalarında yönetenlerin önüne getiren kurumsal bir yapının yaptığı işin, tek bir aktör tarafından ve tüm bu kurumsal altyapıdan bağımsız yönetilmeye çalışması anlamına gelir ki, aktörün bu hale getirilmiş bir sistemi yönetmesi olanaksızdır. Özellikle de devletin bu manada bir anonim şirkete benzemediğinin ve bir anonim şirket gibi yönetilemeyeceğinin altını çizmek gerekmektedir.

Berman[244] da sivil toplum ve Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü arasındaki ilişkiyi incelediği yazısında, problemin zayıf sivil toplumdan ziyade zayıf politik kurumlardan kaynaklandığını ifade etmekte ve Huntington'a atfen,[245] yüksek derecede aktif ve hareketli olan bir toplumun, düşük derecedeki politik kurumlarıyla istikrarsızlık, düzensizlik ve hatta şiddet yaratabileceğine işaret etmektedir. Gerçekten de Huntington, "Değişen Toplumlarda Politik Düzen" isimli eserinde bu noktanın yani 'kurumlardaki değişimin toplumdaki kadar hızlı olmadığının' kitabının temel tezi olduğunu vurgulamaktadır.[246] Berman, bu dönemde Almanların, ulusal hükümetin başarısız politikalarının sonucunda yaşanan hayal kırıklığıyla kulüplere, gönüllü derneklere ve profesyonel organizasyonlara yönelmesinin Weimar Cumhuriyeti'ni zora sokarken, Hitler'in iktidara gelmesinin yolunu açtığını ileri sürmektedir.

De La Torre[247] ise Latin Amerika'daki popülizmi incelediği yazısında, popülistlerce kullanılan yönetimin temel yaklaşımını da belirtmektedir: Gücü bir defa ele geçirdikten sonra tüm güçle kurumlara saldırmak ve onları etkisizleştirerek, öncelikle sosyal hareketlerle ve sivil toplumla, bilahare özellikle özel medya organlarıyla mücadele etmek. Bu bağlamda, mücadele sahasını hazırladıktan sonra yaratacakları mekanizmanın altyapısını hazırlayacak adımları teker teker atmak: Popülist bir örgüt yaratmak, klientalizm, müzahir medya

[244] Sheri Berman, "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic", *World Politics*, 49, 3, (1997), 401-429.
[245] Huntington, aynı eserinde toplumsal güçlerle politik kurumlar arasındaki ilişkiyi detaylı olarak analiz etmektedir. Ona göre karmaşık ve heterojen toplumlarda siyasi bir topluluğun başarısının devamı için politik kurumların varlığına daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Diğer taraftan, Huntington, politik kurumlarla toplumsal güçler arasındaki etkileşim ve anlaşmazlıkların çözümü için ortaya çıkan yöntem ve örgütsel araçların gelişmesine paralel olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Huntington, politik kurumların bir anda oluşmadığını, tarihsel süreç içinde homojen bir sınıfın dağılarak toplumsal güçlerin çeşitlenmesi ve bu güçler arasındaki etkileşimin artarak, politik örgüt ve yöntemlerin ortaya çıkmasıyla oluştuğunu ifade etmektedir.
[246] Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, (Yale University Press, 1973).
[247] De la Torre, "Populism in Latin America".

organlarının yaratılması ve siyasi iletişimin temel ögesi olan söylev pratiklerinin geliştirilmesi. Nitekim Dahl da çoğulcu demokrasilerin nispeten özerk kurumlara sahip olduğunu ifade etmektedir.[248] Diğer taraftan, son dönemde, 'popülist kurumsalcılık-demokratik kurumsalcılık' gibi kavramsallaştırmalara ve kurumların çöküşü ile 'hukukun üstünlüğü' arasındaki sıkı bağa dikkat çeken çalışmalara rastlanılmaktadır.

Hindistan'ı incelediği yazısında Beteille, demokrasiyle kurumlar arasındaki ilişkinin önemini vurgularken, parlamento ve yargı arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekmektedir.[249] Beteille, özellikle popülist duruşun kurumsal çerçeveyi tehdit ettiğini ifade etmekte ve şu konunun altını çizmektedir: Sağlıklı bir demokrasi, hukukun üstünlüğünün sayıların ağırlığı altında ezilmemesini sağlayan kurumların varlığına bağlıdır. Beteille'nin ifade etmek istediği, yasama organında çoğunluğu ele geçiren iktidarın salt çoğunlukçu bir bakış açısıyla hareket etmeyip, muhalefetin görüşlerini, yürütmenin ise devletin kurumsal kimliğinin en önemli ayağını oluşturan bürokrasinin değerlendirmelerini de dikkate alan bir yaklaşım sergilemesidir.

Gerçekten de son dönemde otoriter popülist aktörlerin devlet kapasitesinin zayıflamasını hızlandıran yaklaşımlar sergiledikleri sıkça görülmektedir. Sergilenen bu yaklaşımların en belirgini, bu tür aktörlerin kurumlarla çalışmaktan ziyade danışmanlarla çalışmayı tercih etmeleridir. Örneğin hem Türkiye Cumhurbaşkanının hem de Amerikan Başkanı Trump'ın (ilk döneminde) geniş bir danışman kadrosu olduğu görülmektedir. Ayrıca daha da ilginç olan, 2023 seçimleri sonrası Türkiye'de ana muhalefet partisi aktörünün de 80 danışmanı olduğu, muhalefet partisinden yapılan açıklama sonrası ortaya çıkmıştır.[250] Bu aktörler kurumların 'bürokratik oligarşik' yapılarından şikâyet ederek ve kendi manevra alanlarının kısıtlandığını ileri sürerek, devletin kurumlarından bağımsız geniş bir danışman kadrosuyla çalışmayı tercih etmişler ve kendilerine denetlemenin daha zayıf olduğu geniş bir manevra alanı yaratmaya çalışmışlardır. Bu çalışma şeklinin oluşmasında, devlet kurumlarındaki kurumsal yapının, yasal ve mevzuat odaklı gerekçelerle bazı karar noktalarında aktörün istediği adımları süratle atmasını engellemesinin ve bu şekilde süreçlerin uzamasında etkili olması düşünülebilir. Çünkü aktör, çerçevelediği halk kitlesini söylemlerin yanında yapılacak icraatlarla da cezbedileceğini zannetmektedir. Bu sebeple aktör daima acelecidir ve tüm projelerin -bazıları yasal mevzuatlarla çelişse de- iktidarda kaldığı süre içinde

[248] Robert Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, (Yale University, 1982).
[249] Andre Beteille, *Democracy and its Institutions*, (Oxford, 2012).
[250] https://t24.com.tr/haber/gorevden-almayla-ortaya-cikti-kilicdaroglu-nun-80-e-yakin-danismani-varmis-jeremy-rifkin-de-gitti-nusirevan-elci-de,1115741. Erişim tarihi: 10.02.2024.

sonuçlanmasını arzular. Çevresi tarafından aktöre mal edilen büyük projeler sayesinde aktör kendisini daha da yüceltir ve halkın aktöre karşı olan ilgisi daha da pekişir.

Bu arada, aktörün etrafındaki danışman kitlesinin önemli bir bölümü, iyi eğitimli, bir kısmı devlette daha önce görev yapmış, bir kısmı ise devlet gibi kurumsal yapısı güçlü bir yapıdan ziyade kurumsal yapısı daha zayıf ancak karar alma süreçleri devlet kurumlarına göre daha hızlı özel şirketler ve akademik camia gibi farklı kaynaklarda istihdam edilirler. Aktör danışmanlarıyla çalıştığında genelde, çoğu zaman devletin bürokratik kademelerinde görev yapan devlet bürokratlarının gösterdiği yasa ve mevzuat temelli direnişlerle karşılaşmaz. Aksine aktör, gözüne girmeye çalışan danışmanları tarafından bürokrasinin karşı çıktığı bazı kararları alması konusunda teşvik edilebilir. Bu danışmanlar çoğu zaman aktörü mevzuat temelli, onun canını sıkan konularda buldukları dâhiyane (!) hal tarzlarıyla rahatlatırlar. Bu sebeple çoğu zaman, daha önce devlet kadrolarında görev yapmış olsalar dahi aktörün danışmanlarıyla devlette görevli bürokratlar arasında belirli konularda anlaşmazlıkların yaşanması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum doğal olarak aktör ile danışmanları arasında simbiyotik bir ilişkinin de başlamasına neden olur ve bu danışmanlar aktörle bir çatışma yaşamadıkça, aktör iktidarda kaldığı sürece, varlıklarını farklı kritik görevlerle sürdürürler. Aktörün belirli kişiler üzerinde ısrar etmesinin temel nedeni, liyakatten ziyade güvendir ve aktör kuvvetle muhtemeldir ki kendi tedrisinden geçtiğini düşündüğü bu kişilerle daha kontrol odaklı bir yapı oluşturmayı hedeflemektedir.

Nitekim daha önce özel sektörde çalıştıktan sonra devlette görev alan ABD'li yetkililerin uyum sürecinde ne kadar zorlandıklarına dair bir örnek, ABD Başkanı Trump'ın eski Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un anılarında yer almaktadır.[251] ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, bürokrasi ile uyum sürecini gerektiği gibi yönetememiştir. Exxon enerji şirketinden gelip Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturduktan sonra, kendisinin, Dışişleri bürokrasisinden kopuk bir şekilde, etrafındaki birkaç danışmanıyla birlikte süreci götürmeye çalıştığını Bolton anılarında anlatmaktadır. Bu örnekte 'devlet aklı' kavramının olumlu yönde nasıl bir işlev gördüğünü, devletteki birikimin daha önce devlette hiç tecrübesi olmayan bir üst düzey yöneticiyle nasıl etkileştiği görülmektedir. Nitekim Trump'ın bocalamasının ve ekibini sık sık değiştirmesinin arkasında, kuvvetli ABD bürokrasisinin yanlış politikalar izlenilmesine karşı gösterdiği direncin olduğunu ifade etmek yanlış olamayacaktır.

[251] John Bolton, *Where It Happened, A White House Memoir*, (Simon & Schuster, 2020).

Arjantin'li siyaset bilimci O'Donnell, kurumsallaşmamış bir demokrasinin mevcut siyasi kurumların sınırlı kapsamı, zayıflığı ve düşük yoğunluğu ile karakterize edildiğini, iyi işleyen kurumların yerini diğer biçimselleştirilmemiş ancak güçlü bir şekilde işleyen pratiklerin yani kayırmacılık *(clientalism)*, patrimonyalizm ve yolsuzluğun yer aldığını vurgulamaktadır.[252] Bu sebeple O'Donell,[253] yeterince kurumsallaşamamış Güney Amerika demokrasileri için daha farklı bir bakış açısıyla ve demokrasi kelimesinin önüne farklı bir sıfat ekleyerek, 'delegasyoncu demokrasi'[254] *(delegative democracy)*[255] nitelemesini yapmaktadır: "Kurumlar, resmî veya gayriresmî olarak bu kalıplarda somutlaşan kurallar ve normlar altında etkileşime devam etmeyi bekleyen sosyal failler tarafından bilinen, uygulanan ve düzenli olarak kabul edilen (normatif olarak onaylanmadığı takdirde) düzenli etkileşim kalıplarıdır. Bazen zorunlu olmamakla birlikte kurumlar resmî organizasyonlar haline gelirler: Binalarda, mühürlerde, ritüellerde ve onlara organizasyon adına konuşma yetkisi veren rollerdeki kişilerde somutlaşırlar."

O'Donell değerlendirmesine devam ederek şu soruyu sormaktadır: [256] "İkinci bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Bazı siyasi kurumlar bir poliarşinin anayasal ağına ait resmî kuruluşlardır. Bunlar arasında kongre, yargı ve siyasi partiler yer alır. Adil seçimler gibi diğerleri kesintili bir örgütsel düzenlemeye sahiptir ancak daha az vazgeçilmez değildir. Tüm bu kurumlarla ilgili temel soru nasıl çalıştıklarıdır: Etki, güç ve politika akışında gerçekten önemli karar noktaları mıdırlar? Değillerse genel siyasi süreç için sonuçları nelerdir?"

O'Donnell, resmî ya da resmî olmasın, poliarşik yapı içinde yer alan kurumların demokrasi için ne kadar önemli olduğu vurgusunu yapmaktadır. Ayrıca kendisi, bu kurumlar

---

[252] Guillermo O'Donnell, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy*, 5, 1, (1994), 55-69.
[253] *Age*. s.57.
[254] Esen ve Yavuzyılmaz (2023), *"delegative democracy"* kavramını 'delegasyoncu demokrasi' olarak ifade etmektedir. Ancak Diamond (2002), Schedler (2013) ve Merkel (2004), bu tip rejimlerin 'seçimli demokrasi' olarak da isimlendirildiğini belirtmektedirler.
[255] O'Donnell, bu sınıflandırmada argümanının ana noktalarını şu şekilde belirtmektedir: 1) Mevcut demokrasi kuramları ve tipolojileri son derece gelişmiş kapitalist ülkelerde tüm varyasyonları ve alt türleri ile temsili demokrasiye atıfta bulunur. 2) Yeni kurulan bazı demokrasiler (Arjantin, Brezilya, Peru, Ekvador, Bolivya, Filipinler, Kore ve birçok komünizm sonrası ülke), Robert Dahl'ın poliarşi tanımı kriterlerini karşılamaları anlamında demokrasilerdir. 3) Yine de bu demokrasiler temsili demokrasiler değiller ve olma yolunda da görünmüyorlar; beni onlara "delegasyoncu demokrasileri" demeye sevk eden özellikler sunuyorlar. 4) Delegasyoncu demokrasiler (Xavier Marquez'in *Demokrasi Dışı Siyaset* kitabını çeviren İsmail Çekem "*delegative democracy*" kavramını "delege demokrasisi" şeklinde çevirmiştir*)* konsolide (yani kurumsallaşmış) demokrasiler değildir ancak kalıcı olabilirler. Pek çok durumda bu demokrasilerle ilgili ne yakın bir otoriter gerileme tehdidine ne de temsili demokrasiye doğru ilerlemeye dair bir işaret vardır. 5) Önemli bir etkileşim etkisi vardır: Bu ülkelerin çoğunun otoriter öncüllerinden miras aldıkları derin sosyal ve ekonomik kriz temsili demokrasiye değil, "temsilci" demokrasiye yönelen siyasi otoritenin uygun şekilde uygulanmasına ilişkin belirli uygulamaları ve kavramları pekiştirmektedir.
[256] *Age*. s. 57.

arasında önem bakımından da bir önceliğin olmadığını ifade etmektedir. Önemli olan bu kurumların icra ettikleri fonksiyon ve nasıl çalıştıklarıdır. Bu sebeple, O'Donell'in belirttiği tüm bu kurumların etki, güç ve politika gibi önemli karar noktalarında nasıl bir etki oluşturduklarıyla ilgili temel soru bizim için gerçekten önemlidir. Çünkü O'Donnell aslında bir süreci betimlemekte ve bunu etki, güç ve politika akışı olarak ifade etmektedir. Diğer taraftan, demokraside gerilemenin, örneğin popülizm ile arasındaki ilişki, askerî stratejideki kadim tartışma konularından biri olan 'komuta' ile 'kontrol' arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu tartışmada 'komuta' daha ademimerkezi, kurumsallaşmış, daha fazla inisiyatifi öngören bir yaklaşımı betimlerken, 'kontrol' ise daha merkezî, daha sınırlı inisiyatifle hareket eden/edebilen ve aktör odaklı daha az kurumsal bir bakış açısına sahiptir ve sistem içinde sürekli tek bir merkezden gelen direktif ve emirlerle faaliyetlerin yürüdüğü bir ortamın betimlemesidir.

İşte bu nedenledir ki O'Donell'in 'kurumların nasıl çalıştıklarıyla' ilgili sorduğu sorunun önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan, 'kurum' kavramından sadece resmî kurumlar anlaşılmamalıdır. Demokrasinin işleyişine katkı sağlayan, Dahl'ın da ifade ettiği tüm kurumlar anlaşılmalıdır. Bu anlamda, bazı rejimlerde süreç içinde 'özerk' kurumların bu özelliklerini yitirmesiyle birlikte bu ülkeler 'sözde demokrasi' olarak nitelendirilseler dahi sistem aktörü aşırı güçlendirmekte,[257] bu da bir denge ve yönetim problemi yaratarak aktörü 'daha otoriter' bir noktaya doğru itmektedir. Nitekim O'Donnell gibi akademisyenler Brezilya örneğinden hareket ederek, kamu sektörünün yasal ve bürokratik kurumlarının ülke vatandaşlarının daha geniş demokratik haklarını koruma ve geliştirme konusundaki başarısızlığının artık Brezilya Devleti'nin çok önemli bir özelliği haline geldiğini savunmakta ve bu sebeple de Brezilya gibi ülkelerin literatürde demokratik bir 'rejim' olarak nitelenmesine rağmen bu gibi ülkelerin 'demokratik ülkeler' grubundan dışlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunun sonucunda akla şu soru gelmektedir: Demokrasi başarılamadığında ve modern devlet kapasitesinin iyice zayıflaması sonucu ortaya çıkan

[257] O'Donell'e göre delegasyoncu demokrasiler, cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan kişinin ülkeyi uygun gördüğü şekilde yönetme hakkına sahip olduğu düşüncesine dayanır. Bu yönetim anlayışında seçilen kişi anayasal olarak sınırlı bir görev süresine sahiptir. Ancak başkan ulusun somutlaşmış çıkarlarının ana koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak kabul edilir. Burada hükümetin politikalarının seçim kampanyası ile uyumlu olması beklenmez çünkü başkana ülkeyi düşündüğü şekilde yönetme hakkı verilmiştir. Çünkü kendisi bir 'baba' figürü olarak kabul edilir ve aktör olarak tüm ulusla ilgilenmesi gerektiği için aynı zamanda kendisinin yürüttüğü hareketin siyasi bir temeli de olmalıdır. Bu sebeple, delegasyoncu demokrasilerde kazanan başkan adayları kendilerini hem siyasi partilerin hem de örgütlü çıkarların üstünde gösterirler. O'Donell'e göre bütün ulusu temsil ettiğini iddia eden biri için başka türlü olması da mümkün değildir. Bu görüşe göre diğer kurumlar -örneğin mahkemeler ve yasama organları- demokratik olarak seçilmiş bir başkan için baş belalarıdırlar. Bu tür kurumlara karşı 'hesap verebilirlik', cumhurbaşkanının tam yetkiye sahip olduğu bir icra şeklinin önünde bir engeldir (O'Donell, "Delegative Democracy").

tabloda sonuç kurumsal bir çöküş müdür? Bu çöküş devletleri popülizm gibi bütüncül olmayan; kısır, ayrık, kutuplaşmış ve negatif diyalektikle işleyen bir yapıya mı dönüştürmektedir?

Sartori de bir toplumun çoğulcu yapısını ne kadar kaybedip, aracı güçleri de o kadar zayıflarsa mutlakiyetçiliği mümkün kılan koşulların o kadar kolay yaratılabileceğini, dolayısıyla tüm gücü kendi içinde yoğunlaştıran herhangi bir devletin de potansiyel olarak mutlak gücü kullanabilen bir devlet şekline gelebileceğini ifade etmektedir.[258] Anglosakson dünyası başlangıçtan itibaren 'devlet' kavramına karşı soğuk yaklaşırken, bu kavrama karşı daima mesafeli bir duruş sergilemiştir. Bu bağlamda, özellikle Amerikan kurumları bilinçli olarak devlet erkinin icrasını zayıflatacak şekilde düzenlenmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreçte devletin statüsüyle ilgili çalışmalar çoğalmış ve özellikle de başta neo-Weberci geleneğin temsilcisi sayılan Theda Skocpol gibi siyaset bilimciler tarafından yapılanlar olmak üzere[259] 'devletin özerkliği' kavramı üzerindeki çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla günümüzde demokrasi ekseninde yaşanan temel problem, demokrasinin düzgün bir şekilde işlemesinde önemli işleve sahip olan özerk kurumlarla ilgili gözükmektedir. Özellikle bu özerk kurumsal yapıdaki bozulma, 'kontrol ve denge' sistemini, dolayısıyla halkın devlet ile olan ilişkisinin niteliğinin de bozulmasına sebep olmaktadır. Nitekim demokrasinin gerileme sürecinde popülizmin özellikle kurumlar üzerinde yarattığı tahribatın da önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda, özellikle liberal demokrasinin kırılgan ve hassas olduğu sonucuna varılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu durum liberal demokrasinin doğasında vardır ve istismara açık alanlar oluşturmaktadır. Dünyadaki son gelişmelerin ışığında popülizmin bu alanları istismar edecek büyük bir potansiyele sahip olduğu da açıkça görülmektedir. Çünkü popülizm, toplumun benimsediği demokrasi gibi bir paradigmayı yarattığı çeşitli metaforlarla bir krize dönüştürebilmekte ve liberal demokrasi için ciddi bir kırılma eşiği oluşturabilmektedir. 2022'de Macaristan'da ve 2023'te Türkiye'de yapılan seçimler esnasında yaşananlar bunun örnekleri olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla bir sonraki aşamada akla şu soru gelmektedir: Popülizm bu kırılma eşiğini nasıl oluşturabilmektedir?

Müller, popülistlerin yeterli çoğunluğa sahip olması halinde devleti "Gerçek Macarlar" veya "Gerçek Polonyalılar"a uygun hale getirmek metaforuyla meşrulaştırılan yeni bir

[258] Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, (Chatham House Publishers, Inc., 1987).
[259] Theda Skocpol'un devletin özerkliği teorisini anlattığı *Devleti Geri Getirmek (The State Back In)* isimli çalışması bu alanda en fazla ses getiren akademik çalışmalardan biridir.

anayasa yapabileceklerini ileri sürmektedir.[260] Bu önerme, bir şekilde özgürlükleri ve demokrasiyi güvence altına alan özerk anayasal ve sivil kurumlar ile onların güvenliğinin de tehdit altında olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, Roberts ise Latin Amerika örneğinden hareketle, siyasi partiler gibi bazı kurumların popülist aktörlerce ülkedeki kutuplaştırmayı artırmak, halk ile oligarşi (elit-oligarşi) arasında bir yarılma ve mücadele alanı için kullanıldığını iddia etmektedir.[261] Dolayısıyla özerk kurumların zayıflamasıyla birlikte popülist aktörlerce oluşturulan ve özerk olmayan ancak kutuplaşmayı hızlandıran politik kurumlar ve bunların demokrasi üzerindeki etkisi önem kazanmaktadır.

Bu durum, Huntington'ın[262] toplumsal güçlerle politik kurumlar arasındaki ilişkiyle ilgili önermesini doğrular niteliktedir. Huntington'ın ifade ettiği gibi karmaşık ve heterojen toplumlarda siyasi bir topluluğun başarısının devamı için politik kurumların varlığına daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Günümüzde gelişmiş toplum yapısı ve bu yapının oluşum sürecinde kurumlarla toplum arasındaki etkileşimin sonucunda politik kurumların ulaştığı seviyenin, popülizmin ve popülist aktörün başarısını etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda, özellikle siyaset kurumu mercek altına alınmalıdır. Popülist bir siyaset anlayışında, diğer bütün kurumlar için geçerli olan kurumsal yapının devre dışı bırakılması yaklaşımı siyaset kurumu için de geçerlidir. Özellikle popülist siyasette aktör ön planda olduğu için ideolojik temele ve güçlü kurumsal altyapıya sahip bir parti yapısı arzu edilmez. Zaten ortada bir parti olsa da bu partinin aktörün nevi şahsıyla bütünleşik bir yapı içinde olması arzu edilir. Diğer bir ifadeyle, aktör ve parti özdeş kabul edilir. Bu yaklaşım, oluşturulan yapı içinde yapılan/yapılacak siyasetin de şekliyle ilgili ipuçları vermektedir: Aktöre, onun iktidarına hizmet eden, kurumsal olmayan bir parti yapısı. Tam da O'Donnell'in[263] vurguladığı, mevcut siyasi kurumların sınırlı kapsamı, zayıflığı ve düşük yoğunluğu ile karakterize edildiği, iyi işleyen kurumların yerini diğer biçimselleştirilmemiş ancak güçlü bir şekilde işleyen pratiklerin yani kayırmacılık/al-ver ilişkisi *(clientalism)*, patrimonyalizm ve yolsuzluğun yer alabileceği riskli bir yapı.

Oysaki Sandel, siyasetin amacının ne olması gerektiğiyle ilgili sorunun yanıtını, Aristoteles olsaydı ne yapardı sorusuyla birlikte vermekte ve Aristoteles'in iki hak sahibi,

[260] Müller, *Popülizm nedir?*
[261] Kenneth M. Roberts, "Reviewed Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America", *Comparative Politics*, 38, 2, (2006), 127-148.
[262] Huntington, *Political Order in Changing Societies*.
[263] O'Donnell, "Delegative Democracy".

oligarkları ve demokratları eleştirdiğini ifade etmektedir.[264] Oligarkların kendilerinin yani zenginlerin yönetmesi gerektiğinde ısrar ettiğini, demokratların ise tek kriter olarak özgür doğmayı, vatandaşlığı ve siyasal otoriteye sahip olmayı esas aldığını vurgulayarak, her iki tarafın da haklarını abarttığını ifade etmektedir. Buna göre oligark bakış açısıyla siyasal toplum, sadece mülkiyeti korumak ya da ekonomik refahı geliştirmek değildir. Demokrat bakış açısıyla siyaset (Aristoteles demokrat kavramıyla çoğunlukçuları kastetmektedir), belli bir çoğunluğun tercihlerini tatmin etme düşüncesi de değildir. O halde siyaset tüm bunlardan daha da üstün bir şey olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle siyaset, mutlak anlamda mülkiyetçi ve çoğunlukçu bir bakış açısıyla yapılmamalıdır. Aktör-yapı mücadelesinde aktör tarafı rasyonel, faydacı bir bakış açısıyla hareket ettiğinde yapı ile çatışması kaçınılmazdır. Bu düşünceden hareketle, toplulukçu bakış açısına sahip Sandel de siyaset kurumunda yaşanacak bir yapı bozumunun toplum için iyi bir şey olmadığını ifade etmektedir. *Adalet* isimli eserinde ABD'den verdiği örnekler bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Aktör ve yapı arasındaki çatışmanın muhtemel alanlarının açıklandığı 3.1'deki tabloya tekrar dönüldüğünde ve bu tablodaki demokratik bir yapının ana bileşenleri üzerine odaklanıldığında en önemli yapısal bileşen olarak 'anayasal sistem' göze çarpmaktadır. Bu bileşen, temel hak ve özgürlüklerin yanında yasama, yürütme ve yargı erkleriyle, bu erklerin birbiriyle olan ilişkisini de düzenlemektedir. Bu erklerin düzenli olarak işleyen bir demokratik sistemde kuvvetler ayrılığıyla tanımlanan bir yapı içinde çalışabildiği, sistem kuvvetler birliğine doğru evrildikçe yapının bozulduğu dünya üzerindeki örneklerde somut olarak görülmektedir. Bu bağlamda, 2023 seçimleri öncesi Türkiye ve Polonya'nın yanında, özellikle Macaristan ve Hindistan da bu anlamda demokrasisi gerileyen ülkeler olarak dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, dünyanın en eski anayasasına sahip ülkesi olan ABD'de yaşanan Trump dönemi, yürütmenin başı konumunda ABD Başkanının baskın olmaya çalıştığında ve yerleşik bürokratik sistemi dışlayarak anayasal sistemle bir çatışma içine girdiğinde, dünyanın en ileri demokrasilerinde de ciddi anlamda bir sarsıntının yaşanabileceğini çok net olarak göstermiştir. Aktör güçlendikçe yapı bozulmakta, demokrasi gerilemektedir. Bu sonuç dünya üzerindeki her ülke için geçerlidir. Demokrasinin gerilememesi için aktör ve yapının bir denge içinde etkileşim halinde olması gerekmektedir.

Bu bağlamda, demokratik sistemi en fazla zorlayan konulardan biri de sistemin çoğulcu bir yapıdan ziyade çoğunlukçu bir yapıya evrilmesidir. Çoğunlukçu bir yapı doğası gereği

[264] J. Michael Sandel, *Adalet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* Çev. Mehmet Kocaoğlu, (Eksi kitaplar, 2017).

siyasetin alanını daraltma gayreti içindedir. Bu sebeple, çoğu zaman çatışmacı ve kutuplaştırıcı bir siyasetle kamusal alanı tamamen kontrol altına alma çabası demokratik sistemde şiddetli bir entropiye neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak artan düzensizlikle, işlevsel olan ve bireyin hâkimiyetini esas alan 'hukukun üstünlüğü' ciddi manada örselenmeye başlar ve özellikle aktör, hukuk içinde kalarak faaliyetlerini icra etmekten sıkılır, yavaş yavaş kendisini hukukun üzerinde bir yerde konumlandırmaya/konumlanmaya çalışır. Bunu anlamı, yargı denetimine açık olması gereken yürütmenin her türlü işlem ve eyleminin yargı denetimine kapatılmasıdır. Bu bağlamda içsel bir kavram olan, normatif bir olguyu yansıtan 'hukuk devleti' kavramı da zarar görmeye başlar. Bu ortamda devlet, bu vasfını korumakta zorlanmaya başlar ve bir 'parti devleti' ya da 'polis devleti' haline dönüşmemek için direnç gösterir. Bu mücadele sürecinde devletin bürokratik yapısı da özerkliğini yitirmemek için mücadele eder. Birçok kurum bağımsızlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır ve özellikle bağımsız denetleyici/düzenleyici kurumların bu özelliklerini yitirmesiyle yapısal bozulma daha da hızlanır. Bu süreçte, muhalefetin güçlü bir direnç göstermesi ve iktidara alternatif olarak ortaya çıkması ve gerektiğinde, özellikle farklı muhalefet partilerinin bir araya gelerek güç birliği oluşturmaları, uzun süre iktidarda kalan bir partinin etkisini azaltacak bir yöntem olarak düşünülebilir. Ancak bu süreçte muhalefeti zorlayacak en önemli iki husus, medyanın tek sesliliği ve iktidar tarafından oluşturulan al-ver ilişkisine dayalı kayırmacı, klientalist düzendir. Bu düzene dâhil olanlar aktöre daha fazla kenetlenerek ve destek vererek kurulu yeni düzenin bozulmasına engel olmaya çalışırlar.

3.2.1. Yasama-yürütme mücadelesi, yürütmenin güçlenmesi

Demokratik bir sistem içinde seçimle iktidarı ele geçirerek yasama organında çoğunluğu da sağlayan aktörün asıl hedefi, yasama organı da dâhil, aktörle halk arasında kurumsal bazda ne varsa ortadan kaldırmak ve halkla karşılıklı direkt bir iletişimi başlatmaktır. Özellikle aktör seçimle iktidara geldikten sonra bu hakkı fazlasıyla kendinde görmekte ve kurumları halkla kendisi arasında bir engel/bariyer gibi değerlendirmektedir. Çünkü siyasi aktör seçim kazanmayı demokratik meşruiyetin tek kaynağı olarak görmekte ve sahip olduğu gücü kendisini seçen halk kitlesinin verdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla demokrasi kavramının sadece seçimlere indirgenmesiyle demokratik sistemin ikinci bölümde betimlenen diğer fonksiyon alanları, kurumlar yani yapı, aktörün en öncelikli hedefi konumuna gelmektedir. Bu sebeple aktör, bir taraftan halkla direkt iletişimine engel olduğunu düşündüğü kurumları tasfiye etmeye çalışırken, ilk planda tasfiye edemediklerini

de kendisine müzahir yapılar haline dönüştürmeye çalışır. Bunun temel nedeni, aktör bu süreçte yapılanları halk nezdinde meşrulaştırabilmek için başlangıçta bu dönüştürülmüş kurumlara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bazı kurumların başlangıçta tasfiyesi siyasi aktör için sakıncalıdır. Diğer taraftan, unutulmamalıdır ki bir kurumun ortadan kaldırılmasından sonra yeni kurumların kurulması ve o kurumların yerleşik hale getirilmesi için epey bir süreye ihtiyaç vardır. Çoğu zaman meşrulaştırma ve konsolidasyon için gereken bu uzun süreler aktörün genellikle hoşuna gitmez ve aktör kendisine halkla irtibatı kuracak/kurduracak yeni kurumların süratle tesisini ya da eskilerinden bazılarının dönüştürülmesini isteyebilir. Çünkü aktörün öncelikli hedefi, sistemi ve çevreyi yeniden inşa edebileceği bir düzeni süratle tesis etmektir.

Bu şekilde dönüştürülen/dönüştürülecek kurumlara, aktörün yerleşik düzene ve bu düzeni yaratan elitlere karşı sürdürdüğü mücadelede yanında olan, kendine yakın kitleden seçilen kişiler arasından atamalar yapılır. Bu atamalarda, özellikle 'demokratik meritokratik' bir anlayışla hareket edilmez. Yapılacak atamalarda en önemli kriter yapıya uygun, yapıyı daha da geliştirecek ve sistemi iyileştirecek kişilerin seçimi değil, aktöre olan yakınlık ve bağlılıktır. Bu bağlamda, otoriterleşmiş bir sistemde yapılan atamaların 'otoriter meritokratik' bir yapıda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu anlayışta aktörün bakış açısı atamaların şeklini ve yönünü tayin etmektedir. Bu durum bir şekilde elitlerin yer değiştirmesi sürecinin başlangıcı olarak da tanımlanabilir. Çünkü eski düzeni yıkıp yeni düzeni kurma görevi bu yeni iktidar yanlısı elit kitleye verilmiştir. Bu kitle ileride aktörün etrafında daha da büyüyerek genişleyecek ve kurulacak yeni müesses nizamın kurucu kadroları haline dönüşecektir. Ancak bu değişim aynı zamanda -daha önce de ifade edildiği gibi- demokratik sistemin işleyişinde bir paradigma değişimi anlamını da taşımaktadır.

Diğer taraftan, çoğu zaman aktörün halkla karşılıklı direkt iletişim şekli yanlış anlaşılmaktadır. Buradaki direkt iletişimden kastedilen, bazı Avrupa ülkelerinde görülen, aktörlerin sıradan bir vatandaş gibi davrandığı, çalışma ofisine gidip geldiği (bisikletle ya da toplu taşımayla), özetle sürekli halkın içinde, halkla birlikte olduğu doğal bir durumdan ziyade aktörün sürekli halkla birlikte ve halk içinde var olduğu algısı oluşturacak yapay bir iletişim stratejisinin uygulanmasıdır. Bu stratejide aktör, hemen her gün halka bir şekilde, bir vesileyle görüntü verir ve söylemle gündem oluşturmaya ve durum üstünlüğünü elde bulundurmaya çalışır. Durum üstünlüğünün muhafazası aktör için yaşamsal önemi haizdir. Bunun için devlete ait medya organları ve diğer devlet kurumları bu algıyı yaratmak için aktif olarak kullanılmaktadır. Aktör neredeyse hemen hemen her gün ya da iki günde bir

vesileyle mutlaka televizyon ekranlarında görüntü vermektedir. Aktörün katıldığı toplantıların konusunun ve ne için yapıldığının çok fazla bir önemi yoktur. Aktör bir iki kelimeyle toplantının esas gündeminde olan konuyla ilgili bir şeyler söyledikten sonra ya o günkü gündemi oluşturacak konudan ya da hedef kitlenin bilinçaltına yerleştirilecek mesajları, gerektiğinde görsellerle de destekleyerek vermeye başlar. Aktörün etrafında yer alan metin yazarları, danışmanları ve iletişimden sorumlu uzmanlar tarafından koordine edilen bu faaliyet aslında bir sanal gerçeklik yaratma çabasıdır. Çoğu zaman aktörün çizdiği ile yaşanan gerçek birbirinden farklıdır ve çelişir. Ancak buradaki amaç zaten hedef kitleyi yaşanan gerçekten ayırarak kurgulanan sanal gerçekliğin bir parçası haline getirmektir.

Dolayısıyla otoriterleşen bir aktör böylesi bir ortamda gerçekte halkla, mitingler, özel toplantılar ve açılışlar hariç, sürekli ve direkt bir iletişim halinde olamaz. Metin yazarlarının yazdığının haricinde bir şey söylememeye çalışır. Çünkü aktörün bu derece sık ekran karşısına çıktığı durumlarda hata yapma ve pot kırma riski son derece yüksektir. Kurulan otoriter sistemde aktörün sıradan halkla birlikte bulunmasına da güvenlik vb. gerekçelerle izin verilmez. Bu nedenle aktör zamanla halktan ve yaşanan gerçeklikten koparak, metin yazarlarının hazırlayıp kendisine verdikleriyle sınırlı, farklı bir boyutta yaşamaya/yaşatılmaya başlar. Aktörün iletişimde bulunabildiği/bulunduğu kişiler ise danışman ve koruma ordusunun denetiminden geçen ve çoğu zaman özel olarak seçilmiş kişilerdir. Sonuç olarak aktör ve halk gerçek anlamda karşı karşıya gelmez/gelemez.

Diğer taraftan, ilginç olan husus, 'popülist' olarak da tanımlanan aktörlerce 'halk' kavramının yeniden tanımlanmasıdır. Bunun bir diğer anlamı da 'halkın yeniden inşasıdır.' Popülist aktörlerin gözünde 'halk', kendisine destek veren ve onu seçen, kendisini sürekli bulunduğu mevkide tutan ve beraber yol yürüdüğüne inandığı kitledir. Kendisine karşı olan grup ise 'öteki'dir. Dolayısıyla siyasi elitlerin halkla kurulan ilişkide bir ara yüz gibi fonksiyon icra etmesi ve bu ara yüzün devletle olan etkileşimde önemli bir role sahip olması popülist aktörün hiç de arzu etmediği bir durumdur. Popülist aktör tüm gücüyle halkla arasındaki bu ara yüzü devre dışı bırakmaya, bunu yaparken -başta yasama organı olmak üzere- kurumları etkisizleştirmeye çalışarak bu ilişkinin niteliğini bozmaya çalışır.

Gelinen aşamada demokratik sistemde ciddi yapısal sorunlara sebep olan otoriterleşmiş aktörler, demokratik süreç içinde yaşanan olumsuz dönüşümün ileride yaratabileceği ciddi sonuçların çok da farkında değillerdir. Onlar başarılı olduklarını sandıkları sürece uyguladıkları yöntemi devam ettirmeyi arzularlar. Çoğu zaman da

uyguladıkları yöntemin tutsağı olurlar ve kendi iç paradigmalarını[265] değiştirmekten korkarlar. Onlardan seçim bittikten sonra bir yöntem değişikliğini beklemek hayaldir. Bu tür aktörler dıştan gelebilecek etkileri minimize etmek maksadıyla kısa bir süre de olsa şaşırtıcı pragmatik yöntemlere başvurabilirler. Ancak bu yöntemler daima kısa sürelidirler ve aktörün tüm bu süreçte salt kendi iktidarını devam ettirmek düşüncesiyle hareket ettiği ve buna göre pozisyon aldığı unutulmamalıdır. Diğer taraftan, eldeki veriler aktör-halk ilişkisinde başka bir etkileşimin de gerçekleştiğini göstermektedir. Kaltwasser, Türkiye ile ilgili yaptığı çalışmalarda, şu anki iktidara oy verenlerin -muhalefetin nitelemesinin aksine- kendilerini "popülist" olarak kabul etmediklerini, uzun süreli bir iktidar pratiğinden sonra bu kitlelerin kendilerini dönüştürerek devleti idare eden elit kitlenin bir parçası gibi gördüklerini ifade etmektedir. [266]

Dolayısıyla yaşanan süreçte aktör ile aktörü koşulsuz destekleyen halkın benzer bir dönüşümü birlikte yaşadığı ifade edilebilir. Bunun anlamı, popülizm katılaşırken, aktörün bölerek kendisine bağladığı halk kitlelerini de katılaştırmakta ve aktöre daha güçlü bir şekilde bağlamaktadır. Ancak bu süreçteki asıl tehlike aktörle yürütmenin özdeşleşmesidir. Normalde yürütmenin de anayasal bir sistemde, yasama ve yargı gibi anayasal sistemde kurumsal bir yapı içinde olması arzu edilir. Bu bağlamda, parlamenter sistemde de başkanlık sisteminde de yürütmenin başı vardır. Ancak normalde ne başbakanlar ne de başkanlar mutlak anlamda tek başlarına yürütmeyi temsil ederler. Kendilerine bağlı bir yapıyla birlikte çalışarak, etkileşerek ve özellikle de diğer erklerle uyum içerisinde hareket ederek, demokratik sistemde anayasal sistemin kendilerine çizdiği sınır içerisinde kalarak hareket ederler. Ancak bu sistem bozulup, aktör güçlenip otoriterleştikçe ve diğer tüm erklerin üzerinde konumlanmaya çalıştıkça, normalde özerk kalması gereken devlet kadrolarında da benzer bir durum yaşanmaya başlar. Bürokrasinin çeşitli kademelerinde yer alan kadrolardaki benzer katılaşma, demokratik bir sistemdeki yapının bozulmasıyla ilgili ciddi riskleri de beraberinde getirir. Özellikle iktidarın partizan bir anlayışla kendi kadrolarını bürokrasi içine yerleştirme çabasıyla birlikte bu risk, ülke için ileride daha da yönetilemez bir noktaya evrilebilir ve devlet aktör tarafından ele geçirilerek özerkliğini tamamen kaybedebilir. Diğer bir ifadeyle, tüm vatandaşlarına karşı eşit mesafede durması gereken devlet aygıtı ortadan kalkabilir. Sonuç olarak, devlet ve özellikle devletin özerkliği

[265] Kendi iç paradigmaları kavramını pragmatizmden ayırmak gerekir. İç paradigma kavramı daha ziyade ülkedeki muhalif seslere, muhalefete ve en nihayetinde aktörün izlediği popülist siyasete yönelik bir kavram olarak kabul edilmektedir. Pragmatizm ise daha ziyade aktörün dışa dönük siyasetini betimleyen bir kavram olarak kabul edilmektedir.

[266] Kaltwasser, "Professor Kaltwasser: Turkey cannot be considered a democratic system anymore".

demokrasi için önemlidir. Nitekim Linz ve Stephan da demokrasinin devlet olmaması halinde ayakta kalamayacağını ifade etmektedirler.[267]

Bu süreçte akla gelen en önemli soru, sürecin otoriter bir evreden sonra daha da otoriter hatta totaliter bir rejime doğru evrilip evrilmeyeceğidir. Appadurai, günümüzün en önemli sorusunun liberal demokrasinin dünya üzerinde reddedilip yerine bir çeşit 'popülist otoriter' bir yönetimin konulup konulmayacağı olduğunu ileri sürmekte ve bu sorunun dayanağı olarak ABD, Rusya, Hindistan ve Türkiye gibi ülkeleri örnek olarak göstermektedir.[268] Gerçekten de son yaşanılan otoriter süreçler, özellikle Soğuk Savaş sonrası bir geçiş dönemini müteakip ortaya çıkan otoriter aktörlerin bir cazibe merkezi oluşturduklarıyla ilgili somut veriler sunmaktadır. Bu durum, demokraside gerilemenin önemli bir nedeni olarak kabul edilebilir. Ancak daha da önemlisi demokratik bir sistemin entropisini artırarak, açık bir sistemi kapalı bir hale getirerek ve entropinin düşmesini engelleyerek demokrasideki gerilemeyi akut bir süreçten kronik bir sürece dönüştürmesidir. Diğer taraftan, bu aktörlerin aralarında da bir ilişki yöntemi geliştirme gayreti içinde oldukları dikkati çekmektedir. Bu ilişkinin niteliği normal bir demokratik ülkede görülen şekilden çok farklı özellikler sergilemektedir. Otoriter aktörler arasındaki karşılıklı ilişki, demokratik ülkelerde görülenin aksine, kurumsallaşmış yöntemlerden farklı olarak, bire bir ve kamuoyuna çok sınırlı bir bilgi akışıyla gerçekleşmektedir. Bunun anlamı, otoriter aktörler ilişkinin bu niteliğiyle birbirlerine güç vermekte, bir şekilde birbirlerinin konumunu ve iktidarını güçlendirmektedirler. Bu ilişki şekli aynı zamanda otoriter aktörün kendi kamuoyu üzerindeki etkisini güçlendirici bir etki de yaratmaktadır.

Levitsky, demokrasilerin sadece generaller tarafından yapılan darbelerle öldürülemeyeceğini, onları iktidara getirmiş olan gücün ya da aktörlerin ellerinde de ölebileceğini, bu yöntemin darbelere göre daha az dramatik görünse de aynı oranda yıkıcı olduğunu vurgulamaktadır.[269] Nitekim Rusya'da mutlak anlamda yürütmenin başı olan Putin'in Ukrayna'yı işgale karar vermesi, otoriterleşme ve sonuçları bakımdan dikkatle incelenmesi gereken bir süreci ifade etmektedir. Putin'in bu kararı iki bakımdan önem taşımaktadır. Bu karar, bir yönüyle demokratikleşmeye çalışan bir ülke olan Ukrayna üzerinde yıkıcı bir etki yaratırken, diğer yönüyle de otoriter bir rejim olarak nitelenen Rusya'daki otoriterleşmenin daha da katılaşmasına neden olan bir görüntü vermektedir.

[267] Linz, Juan J. ve Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, (The John Hopkins University Press, 1996).
[268] Heinrich Geiselberger, *Büyük Gerileme*, (Metis, 2017).
[269] Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *Demokrasiler Nasıl Ölür?* Çev. Derya Dinç, (Salon Yayınları, 2018).

Putin'in Ukrayna'yı işgale karar vermesi sürecinin otoriter bir rejimin özelliklerini anlamak bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu süreçte aktör yapıyı tamamen etkisizleştirerek devre dışı bırakmıştır. Putin, Ukrayna'yı işgal sürecinde tamamen kendi yarattığı idealler doğrultusunda bir tutum sergilemiştir. Demokrasilerdeki karar alma süreçlerinden çok farklı bir süreç Rusya'yı, Ukrayna'nın işgali aşamasına götürmüştür. Bu işgal sürecinin Rusya'ya nelere mal olabileceğiyle ilgili karşı görüşlerin Putin tarafından neredeyse hiç dikkate alınmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya istihbarat biriminin başında bulunan Sergey Narışin ile kameralar önünde yaşadığı diyalog, otoriter bir rejimde yapının aktör karşısındaki durumunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Dış İstihbarat Direktörü Putin'in karşısında, Ukrayna'da Rus çoğunluğun bulunduğu iki bölgenin tanınmasıyla ilgili görüşlerini açıklamaktadır ve belli ki bazı çekinceleri vardır. Kendisi yine de üzerindeki baskıdan olsa gerek, kekeleyerek, tanınma teklifini destekleyeceğini ifade etmiş ancak Putin'den daha net olarak konuşması gerektiğiyle ilgili azar işitmiştir. Oysaki ABD'de benzer bir diyalog eski ABD Başkanı Trump ve istihbarattan sorumlu Dan Coats arasında, Rusya'nın ABD'deki başkanlık seçimlerine Trump lehine müdahalesiyle ilgili tartışmalar esnasında yaşanmıştır. Dan Coats, Trump'ın tepkisine rağmen sessiz kalmak yerine, Rusya'nın aslında seçimlere müdahale ettiği yönündeki istihbarat değerlendirmesini destekleyen sert bir ifadeyle açıklama yapmayı tercih etmiş, ayrıca ABD ulusal güvenliğini desteklemek için cilasız ve nesnel istihbarat sağlama taahhüdünü yinelemiştir.

Nitekim Levitsky ve Ziblatt, bu sürecin genelde laflarla başladığını, demagogların kendilerini eleştiren kişilere düşman, terörist ve huzur bozucu gibi nitelendirmelerle, sert ve kışkırtıcı söylemlerle saldıracağını ifade etmektedirler. [270] Bu aşamada demagogların temel beklentisinin sert ve kışkırtıcı söylemlerin halk nezdinde karşılık bulması ve bu sayede rakiplerine karşı harekete geçme konusunda kendileri lehine meşru bir zeminin yaratılması olduğu ifade edilebilir. Levitsky ve Ziblatt, demagoglar tarafından yükselmek için kullanılan yöntemi, "halkı kutuplara bölmek, panik, düşmanlık ve karşılıklı güvensizlik yaratmak" şeklinde ifade etmektedirler. [271]

Rusya ve ABD örnekleri otoriter rejimlerle demokrasiler arasındaki aktör ve yapı arasındaki ilişkinin niteliğini anlamak bakımından önemlidir. Nitekim Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, ileride diktatör olacak kişilerin güce ulaştığında demokrasilerin kritik bir

[270] *Age.*
[271] *Age.*

sınavla karşı karşıya kalacağını ifade etmektedir:[272] Bu otoriter aktörler demokratik kurumları mı yıkmayı başaracak yoksa bu kurumlar o aktörün yetkilerini mi sınırlandırmayı başaracaklar? Buna örnek olarak Peru'yu vererek, Fujimuri gibi aktörlerin tiranlaşması için önceden bir otoriterleşme planına gereksinim olmadığını, bu sürecin bir dizi olayın sonucu gerçekleşebileceğini ve bu bağlamda demokratik çöküşlerin bir plana ihtiyacının olmayacağını vurgulamakta, bir şekilde demokratik sürecin işleyişine/işletilmesine vurgu yapmaktadırlar. Peru'daki kadar kritik bir noktaya evrilmese de benzer bir durum ABD Başkanı Trump için de ifade edilebilir. Trump döneminde ABD demokrasisi ciddi bir yara almış, Biden'ın seçimleri kazandığı açıklandıktan sonra Trump taraftarları Capitol Hill'i basarak işgal etmişlerdir. Bu durum ABD demokrasisine karşı bir ayaklanma, başkaldırı olarak ifade edilmektedir.

Süreç içinde yasama-yürütme ilişkisinin niteliği, yukarıda bahsedilen erkler arasındaki 'nitelikli bir etkileşim' kavramının en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, popülist aktörler yasama organını da halkın temsil edildiği, yasa koyucu, yürütmeyi kontrol ve denetim altında tutan organ olduğu gerekçesiyle ayak bağı olarak görürler. Parlamentolar çağdaş demokrasilerde halkın adil ve şeffaf yapılan seçimlerle seçtiği temsilcilerden oluşan organlardır ve halkın temsilcileri yasama organında, halk adına yürütme karşısında denetleme ve denge unsuru olarak iktidarı sınırlar, onun manevra alanını yasal bir çerçeveye oturtur. Oysaki otoriterleşmiş, katı bir popülizmin oluştuğu/oluşturulduğu yönetimlerde ise yasama organı işlevsiz bırakılmaya çalışılır. En fazla da denetleme ve denge fonksiyonu hedef alınır. İktidar, Türkiye ve Polonya[273] örneklerinde görüldüğü gibi yasama organında çoğunluğu ele geçirmişse yasama organını daha kolay bir şekilde işlevsiz bırakabilmektedir. Yasamanın işlevsiz bırakılması hiç şüphesiz ki yürütmeyi erkler arasında ön plana çıkarır. İktidarın yürütme organını daha da güçlendirmesi için yasama organındaki vekillerini kontrol altına alması ve muhalefetin meclisteki manevra alanını mümkün olduğu ölçüde daraltması gerekmektedir. İktidar kanadına mensup vekiller katı bir parti disipliniyle kontrol altına alınarak, merkezî bir kontrolle inisiyatifleri minimum seviyeye indirilir ve bu şekilde kamuoyunda iktidar partisinin vekillerinin tamamının aktörlerinin arkasında olduğu, tam bir parti disipliniyle hareket ettikleri algısı oluşturulmaya çalışılır. Öyle ki milletvekilleri kendi seçim bölgelerindeki faaliyetlerinde partinin liderini ön plana çıkaran, onun toplum içindeki

[272] *Age.*
[273] Bartek Pytlas, "Party Organisation of PiS in Poland: Between Electoral Rhetoric and Absolutist Practice", *Politics and Governance*, 9, 4, (2021), (341-344).

konumunu daha da yüceltici, güçlendirici bir yaklaşım sergileyerek hareket ederler. Bu yaklaşım hem vekilin kendisinin parti içindeki geleceği hem de partinin ve liderinin toplumdaki konumunu kalıcı hale getirmek açısından oldukça önemlidir. Toplumun muhalif olan kısmı bu yaklaşımları abartılı, yanlış bularak eleştirse de özellikle kutuplaştırılmış/kutuplaşmış bir toplumda, iktidarı destekleyen kesimler için bu tür abartılı söylemler kitleleri iktidar yanlısı 'kesin inançlı' *(true beliver)* kitlelere dönüştürmek için oldukça faydalıdır. Bu tür söylemler kutuplar arasındaki gerilimi artırmaya yardımcı olur ve bu gerilim daima iktidardan yana bir ortamın oluşmasını tetikler.

Diğer taraftan, yasama organının, yürütmenin ve aktörün karşısında bir engel olmaktan çıkarılmasına yönelik uygulanan stratejinin maksadı, yasama organındaki vekilleri iktidarın istediği yasaların yasama organından geçmesi için oy kullanan birer figür durumuna dönüştürmektir. Bu yaklaşımla uyum içinde olmayan, belirli yasaların çıkarılmasına itiraz eden vekiller, parti disiplinine uymadıkları gerekçesiyle, partiden ihraç edilirler. Tüm bu süreçler merkezden, parti liderinin kontrolü ve bilgisi dâhilinde yönetilir. Özellikle meclisin gündemini belirleyen meclis başkanları bu süreçte son derece önemlidir ve genellikle meclis başkanları iktidar partisi milletvekilleri arasından seçilir ve seçilen meclis başkanı tarafsız olması gerekirken meclis çalışmalarını ve meclisin gündemini iktidar partisi politikalarını gözetecek şekilde düzenlerler. İktidar partisinin başında olan ana aktörler ise uzun bir zamandan beri partinin ilgili organlarının başındadırlar ve kimse parti kongrelerinde bu aktörlerin karşısına çıkıp aday olma cesaretini gösteremez. Dolayısıyla yapılan büyük kongreler yasa gereği yapılan, iktidar partisinin gücünü gösteren, aktörün toplumun beklediği yeni hikâyeleri/uğrakları açıkladığı büyük gösterilere dönüştürülür.

Dikkat edilirse bu yapı içinde iktidar partilerinin uyguladıkları sistem, akla eski Prusya ordusundaki gibi katı bir askerî disiplini getirmektedir. Her şey kurgulanan bu monolitik yapının merkezinde yer alan 'karizmatik bir aktörün' çevresinde şekillenmekte/şekillendirilmektedir. Çünkü halk üzerinde asıl etkiyi yaratan, halkı mobilize eden esas figür aktördür. Aktör yürütmenin başıdır. Bunun anlamı, devletin tüm mekanizmalarının yürütmenin mutlak denetimi altında olmasıdır. Oluşturulan bu monolitik yapı içerisinde tüm mekanizmalar aktöre göre şekillendirilirler. 'Halk yardakçılığı' bu sistemin temel unsurudur. Çünkü aktöre tutkuyla bağlanacak halk kitlelerinin varlığı, aynı zamanda aktörün iktidar gücünün idame ettirilmesinin de ana unsurudur. Unutulmamalıdır ki artık yeni dünya düzeninde otokratlar, eskiden olduğu gibi askerî ara rejimlerle iş başına gelmemekte, seçimle iktidara gelmekte, yine belirli periyotlarla yapılan seçimlerle

iktidarlarını devam ettirmektedirler. Dolayısıyla bu tür bir süreci yaşayan ülkelerde yapılacak her seçim oluşturulan bu monolitik yapı için risk olarak kabul edilebilir. Bu sebeple, iktidarın devamı, iktidara destek veren halk kitlelerinin sürekli konsolidasyonunu gerektirmektedir. Halk yardakçılığı bu nedenle aktörün elindeki en güçlü vasıtadır ve genelde uzun süre iktidarda kalmayı başaran aktörler bu vasıtayı iktidarlarının devamı için iyi kullanmaya çalışırlar. Oysaki köklü siyasi partileri, güçlü parlamentoları ve özerk anayasal kurumları olan ülkelerde durum bunun tam tersidir ve bu ülkelerde asla bu tür monolitik yapıların oluşmasına izin verilmez. Bunun en önemli sebebi, aktörün aşırı şekilde güçlenmesini önleyen parti içi mekanizmaların varlığıdır. Bu ülkelerdeki demokratik sistem içinde entropiyi artıran popülist partiler olsa da sistem -yukarıdaki örneklerde olduğu gibi- katılaşmış bir popülizme ve otoriterleşmiş bir yönetime izin vermez.

Diğer taraftan, Mounk and Kyle,[274] popülist liderlerin demokratik kurumlar üzerindeki etkisini ortaya çıkarma amacıyla 46 ülkede popülist aktör üzerinde yaptıkları çalışmada[275], bu aktörlerin demokratik yollardan seçilen aktörlere göre çok daha uzun süre iktidarda kaldıklarını, iktidar güçlerini artırmak ve kontrol-denge sistemini etkisiz hâle getirmek için demokratik kurumlara saldırı; özgür basını, sivil özgürlükleri ve siyasi hakları baskı altına alma gibi yöntemlere başvurduklarını saptamışlardır. Bununla birlikte, Mounk ve Kyle'e göre en önemli mesele, popülistlerin ne kadar süre görevde kaldıkları, hatta nihayetinde nasıl ayrıldıkları değil, iktidarlarıyla neler yaptıkları ve özellikle de temel haklardan yararlanma derecesinde bozulmaya neden olan 'demokraside gerilemeye' sebep olup olmadıklarıdır.

Nitekim zamanla otoriterleşmeyle birlikte ortaya çıkabilecek bir düzensizliği çok önceden fark eden ABD'nin kurucu babalarından James Madison, ABD Anayasası'nın oluşturulması sürecinde daha istikrarlı bir demokrasinin oluşması için gerekli olduğunu düşündüğü adımları atmıştır.[276] Bu bağlamda Madison, insanoğlunun hırslarına ve kişisel menfaatlerine gem vuramayacağını, dolayısıyla bu durumun anayasal olarak tanınacak haklarla kontrol altında tutulması ve sınırlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle de kendisi halka, siyasetin yarattığı hararetten ve iktidarın cazibesinden uzak kalmalarını tavsiye etmiştir. Bununla birlikte Madison, halkın iktidarın gücü karşısında kurulacak bir kontrol ve denge mekanizmasıyla korunması gerektiğini de savunmuştur.

[274] Yascha Mounk ve Jordan Kyle, *What populists do democracies*, (The Atlantic, 2018).
[275] https://kottke.org/18/12/the-effect-of-populist-leaders-on-democracies Erişim tarihi: 10.2.2024.
[276] Colleen Sheehan, *James Madison: Father of Constitution*, (The Heritage Foundation, 2013).

Dolayısıyla ABD'deki sistemin kurucu babaların, Amerikan politik sistemini demagog ve tiranlardan korumayı sağlayacak şekilde tasarlarken, sistemin popülist hareketlere karşı zayıf kalmasına yol açabilecek yan etkilerin varlığını öngörmüş olabileceklerini ifade etmek yanlış bir çıkarım değildir. Trump örneği bu öngörünün ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ABD'de son başkanlık seçimleri sonrası eleştirilen iki aşamalı dolaylı seçim yöntemi, bu yan etkinin önlenmesine yönelik bir tedbir gibi düşünülebilir. Bu seçim sistemiyle oy verenlerle temsilciler arasında bir mesafe yaratılarak, özellikle yasama, yürütme ve yargı birbirinden bağımsız hale getirilmiş, Madison'un tanımıyla "hırsı yok etmek için karşı bir hırs yaratılmalıdır *(ambition must be made to counteract ambition)*" esasına göre sistemin tek bir güce dayanmasının önü, bu gücü dengeleyecek bağımsız diğer güçlerle kesilmeye çalışılmıştır. Ancak yine Trump örneği, en ileri olduğu düşünülen demokrasilerde dahi yürütmenin yasamayı ciddi şekilde, zorla etkisiz hale getirmeye çalışabileceğini göstermektedir. Trump taraftarlarının, seçimi kazanan Joe Biden'ın Başkan ilan edileceği 6 Ocak 2021 günü, seçimi kaybeden Başkan Trump'ın çağrısıyla Capitol Hill'i basmaları ve işgal etmeleri, demokrasinin ve demokrasinin belkemiği sayılan yasama organının ne kadar savunmasız olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.

Trump taraftarlarının başarısızlığıyla sonuçlanan olaylara rağmen ABD'de 'Trumpism' olarak adlandırılan bir yaklaşımın kök saldığını söylemek mümkündür. 2024 başkanlık seçimleri öncesinde hakkındaki çok sayıda suçlamaya ve açılmış davaya, verilen hükümlere rağmen Trump yine güçlü başkan adaylarından birisi olarak gösterilmektedir. Bunun anlamı, Trump'ın geçen süre içinde geriye nispeten kavramsallaşmış bir tortu bırakmayı ve halk kavramını yeniden tarif ederek, kendisini sürekli destekleyecek bir kitleyi yaratmayı başarmış olmasıdır. Bu tortunun içinde ne olduğuna kısaca bakıldığında ise Trumpism, din olgusunu etkili bir politik enstrüman olarak kullanmaya çalışmanın bir sonucu olarak Evanjelik Hristiyanlar gibi dinî oluşumlarla fazlasıyla içli dışlı, Amerika'nın gerçek sahiplerinin beyaz Amerikalılar olduğunu iddia eden aşırı milliyetçi ve muhafazakâr bir taban üzerinden Soğuk Savaş öncesi Amerika'nın sergilediği sert güce *(hard power)* öykünen; kaba, maskülen, otoriter, çoğunlukçu, diğerlerini dışlayıcı, elit karşıtı, kurumsal kimlikleri ve entelektüel birikimi küçümseyen bir hareket olarak ifade edilebilir. Bu genel özellikleriyle Trumpism, bir başka ifadeyle, yukarıda sayılan kitlelerin her birinin kendilerinde bir parça bulup tutunduğu ve homojenleşmeyle birlikte katılaşmaya/konsolide olmaya çalışan bir oluşum olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Trumpism,

Amerika'da diğerlerinin Başkan'ı olarak görülen Obama'nın karşısındaki genç olmayan, fakir olmayan ve siyah olmayanların Başkanı olma iddiasıyla ilgilidir ve Nixon ile Reagan'ın yarattığı kültürel cazibenin devamı olduğu algısını yaratma çabasındadır. Nitekim Trump'ın "Amerika'yı yeniden büyük yapma" söylemi, aynı muhafazakâr kültürel cazibeye öykünmenin bir şekilde dışa vurumudur.

3.2.2. **Yargının siyasallaşması**

Popülizmin yükselişe geçtiği günümüzde 'liyakate dayalı yönetim sistemi' *(meritocracy)* ile ilgili yaşanan sorunların da demokraside gerileme sürecinin hızlanmasına katkı yaptığı düşünülmektedir. Sandel, popülizmin demokratik elitizmin başarısızlığından kaynaklandığını ileri sürmektedir.[277] Sandel'e göre liyakatin yüceltilmesi ve bir ahlaki değer *(ethos)* haline getirilmesi 'liyakat tiranlığı' yaratmakta, bu da popülizmi, popülist liderleri körüklemektedir. Çünkü popülist liderler bunu, bir türlü yüksek mevkilere gelemeyen, yüksek getirili işlerde çalışamayan kesimleri tahrik için, kendi politikalarına alet etmek için kullanmaktadırlar. Aslında bu değerlendirme Yale, Harward gibi çok iyi ABD üniversitelerine girişte yaşanan eşitsizliklere ilişkin yapılmış bir değerlendirmedir. Ancak bu durum günümüzde demokratik sistem içinde yaşanan bir başka çelişkiyi açıklamak için de kullanılabilir. Günümüzde demokrasisi gerileyen ülkelerde üniversitelere girişte, devlet kadrolarına atamalarda ve yüksek yargı organlarına üye seçimlerinde yaşanan eşitsizliklerin giderilmesi, gerçek anlamda liyakatin ve adaletin tesisi konusunda yoğun bir talep olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim demokratik bir sistemin işleyişinde, daha önce de ifade edildiği gibi, özellikle çevreden/toplumdan gelen talepler sistemin düzenli çalışması için temel kriterdir. Dolayısıyla çevreden gelen ve ilk sıralarda yer alan liyakat ve adalet talebine sistemin göstereceği ilgisizlik entropiyi artırmakta ve demokrasideki gerilemeyi hızlandırmaktadır.

Bu konu her zaman bağımsız olması gereken yargı erki üzerinden açıklandığında ortaya şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Zamanında yapılan sınavları başarıyla geçerek ve süreç içinde başarılı çalışmalarının sonucunda yargıda devletin kritik kademelerinde görev alan kişiler, zamanla belirli bir siyasal düşüncenin etkisiyle bir araya gelerek gruplaşabilir ve sadece belirli bir kesimden gelen, toplumun geneline yayılmayan/yayılamayan bir 'meritokratik tiranlık' haline dönüşebilir. Bunun anlamı, aynı zamanda karar verici konumunda da olan bu yapının, zamanla yapılacak yeni seçimlerde ve atamalarda sadece

[277] J. Michael Sandel, *The Tyranny of Merit, What's Become of the Common Good?* (Penguin, 2020).

kendileri gibi düşünen, kendileri gibi davranan, kendilerinin mezun oldukları okullardan gelen kişileri tercih edecekleridir. Asıl tehlike, bu yaklaşımın diğer devlet kurumlarında da yaygınlaşması ve bir norm olmamasına rağmen, belirli bir ideolojinin etkisiyle sadece belirli okullardan mezun olmuş kişilerin alınması, aynı vasıfta olmalarına rağmen başka okullardan mezun olan kişilerin aynı kurumlara girme şansının olmaması ya da çok az olması sonucunu doğurmasıdır. Bunun sosyolojik olarak açıklaması ise şu şekildedir: Liyakatle makam sahibi olan aktörler, zamanla siyaset kurumuyla girdikleri yakın ilişkiyle daha da güçlenerek adalet ve liyakat olgusunu yitirirler ve sonuçta özerk devlet kurumlarının 'nitelikli bir etkileşim' içinde oldukları toplumsal aktörlerle olan ilişkisinin de bozulmasına neden olurlar. Bu durum demokratik sistemin çevreyle kurduğu ilişkinin de niteliğini bozarak, bürokratik elitlerin bir şekilde popülizmin tutsağı haline dönüşmeleri sonucunu doğurur. Bozulan bu ilişki ağı ve özerk devlet içinde yaşanan bu dönüşümle birlikte yapı da zarar görür ve bozulan yapı aynı zamanda toplumdaki 'adalet' ve 'eşitlik' algısını ciddi anlamda törpüleyerek demokrasinin niteliğini bozar.

Yargının siyasallaşması olgusu da bir şekilde bu tür bir dönüşümün sonucunda gerçekleşmektedir. Yargı kurumunu iktidara yakın kadrolarla doldurmak, diğer bir ifadeyle yargıyı dönüştürerek iktidara yakın bir çizgiye doğru çekmek, popülist iktidarların önemli hedeflerinden biridir. Bu durumu somut bir örnekle açıklamak gerekirse, elit kadronun günümüzde dikkat çeken belki de en tehlikeli girişimi, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini yapan en önemli organ olan anayasa mahkemelerinin yapısıyla direkt ya da '*court-packing'* gibi dolaylı yöntemlerle oynanmasıdır. Bu bağlamda, günümüzde güçlerini artırmaya çalışan otoriterleşmiş aktörler, siyasi liderler, üye değişimi zamanı geldiğinde anayasa mahkemelerinin üye seçimi üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar. Demokratik sistemin doğası ve kuvvetler ayrılığı prensibi gereği bağımsız olmaları gereken anayasa mahkemeleri, bir demokratik sistemde anayasal düzenin koruyucusu, yapının yıkımının önünde -âdeta bir sigorta gibi- en büyük engel olarak kabul edilirler. Oysaki kişiselleştirilmek istenen iktidarın bu girişiminin temel maksadı, yürütmenin/iktidarın mahkeme üzerindeki etkisini artırmak ve yürütmeye, yürütmenin başındaki aktöre, çok daha geniş bir alan açmaktır. Ancak anayasa mahkemesinin üye yapısının iktidar lehine değiştirilmesi ve mahkemenin iktidardan yana bir tavır içine sokulması, demokratik bir anayasal sistem için yaşanabilecek en ağır yapısal sorundur. Anayasa mahkemesinin taraflı kararları, çevreyle demokratik bir sistemin irtibatını keserek kurulu çevrimi bozar ve entropiyi ciddi şekilde artırarak demokratik sistemin işleyişini etkileyerek demokraside

gerilemeye neden olur. Bu bağlamda, demokratik bir sistemde yaşanabilecek en önemli problem, çevreden sisteme yönelik adalet taleplerinin sistem tarafından alınıp bir sonuca bağlanmasında yaşanabilecek problemlerdir. Özellikle, hak ihlalleri konusunda bir ülkede anayasa mahkemelerine yapılan bireysel başvuruların sayısının yüksekliği, demokratik sistemin işleyişi ve sistemdeki entropinin ulaştığı seviye hakkında fikir veren en önemli göstergedir. Yine kendi iç hukuk sisteminde bir sonuca ulaşamayan bireylerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) başvuruları ve ülkelere göre başvuru sayıları, o ülkedeki demokratik sistemin işleyişi hakkında önemli bir diğer göstergedir.

Sonuç olarak, iktidarlar yargıyı siyasallaştırarak kendi iktidarlarını daha da güçlendirmeyi hedeflemektedirler. Anayasal sistem içinde ayrı ayrı sorumluluk sahaları belirlenmiş olan ve birbirine rakip güçler olarak konumlandırılarak, anayasal sistemde bir kontrol ve denge mekanizmasının unsurları olarak yer alan yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki hassas dengenin yürütme lehine bozulması, şüphesiz ki görece iktidarların güçlenmesi sonucunu doğurmakta ancak entropiyi şiddetlendirerek daha da fazla oranda demokrasiyi geriletmektedir. Normal koşullarda, demokrasiyle yönetilen bir ülkede, iktidarların yapılan seçimleri tek bir koşul olarak görmemeleri, seçimlerin yanında ikinci bölümdeki Şekil-5'te betimlenmeye çalışılan demokrasi kavramı içinde gösterilen tüm bileşenleri/fonksiyon alanlarını bir bütün olarak dikkate almaları beklenir. Ancak otoriterleşerek gerilemiş demokrasilerde ise seçimler istisnasız tek koşul gibi görülürler. Çünkü günümüz koşullarında otoriterleşmiş iktidarlar, meşruiyetlerinin tek kaynağının yapılan seçimler olduğunu ileri sürerler ve kazanılan/kazanılacak her seçim onlar için yeni bir zafer, daha da güçlenmek için yeni fırsatlar sunan bir vasıta olarak kabul edilir.

Diğer taraftan, iktidar karşısında alınan her seçim yenilgisi muhalefet açısından daha da zorlu bir sürecin başlangıcı gibidir ve bir seçimden daha zaferle çıkan iktidarı değiştirmek muhalefet açısından daha da zordur. Muhalefetin seçim yenilgisi sonrası yaşayacağı süreç, muharebeyi kaybeden bir ordunun yeniden zafer kazanması için geçireceği sürede yaşadıklarına benzer. ABD ordusunun 1970'li yıllardaki Vietnam yenilgisi sonrası yeniden yapılanma ve toparlanma süreci *(Revulotion in Military Affairs-RMA)* yaklaşık yirmi yıllık bir süreyi almış ve ABD ordusu ilk başarılı sınavını Birinci Körfez Savaşı'nda verebilmiştir. Ancak muhalefetin yeniden toparlanma ve güç toplama için böylesi uzun bir süresi hiçbir zaman olamaz. Çünkü dört ya da beş yıl sonra yeni bir seçim olacaktır ve muhalefet yeniden iktidarın karşısına çıkmak zorundadır. İktidar da bunun bilincinde olarak hareket eder ve muhalefetin güçlenmesini hem yasama hem de yargı erklerini kontrol altına almaya çalışarak

önlemeye çalışır. Seçimlerde çoğunluğu sağlamış otoriterleşmiş bir iktidar için yasama organını kontrol etmek çok daha kolaydır. Çünkü kazandığı çoğunluk onun için bir meşruiyet kaynağı oluşturur. Oysaki yargı erkinin kontrolü çok daha güçtür. İktidarın yargı erkini kontrolünün yegâne yolu, kendisine yakın olduğunu düşündüğü kadroları yargı içine yerleştirmektir. Tam bağımsız bir yargı erkinde bunu yapmak son derece zordur. Ancak iktidara yakın, içinde adalet bakanının da bulunduğu bürokratik yapının bağımsız yargı erki içinde konumlandırılması iktidarın yargı üzerindeki etkisini önemli ölçüde artırmaktadır. Yine popülist ve otoriter iktidarların sık sık anayasa değişikliği referandumlarıyla halka gitmek istemeleri, aslında yasama organındaki elitist yapının genelde bu değişiklikleri detaylı sorgulama isteğinin bir şekilde etrafından dolanma isteğidir. Popülist/otoriter iktidarlar referandum yoluyla halkı daha rahat ikna edip istedikleri anayasal değişiklikleri yaptırabileceklerini öngörürler. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili problemleri olan rejimlerde halkın, özellikle temel hak ve özgürlükleri genişleten maddelerin arkasına gizlenmiş yargı alanındaki bazı teknik değişiklikleri tam olarak anlayamayacağı/algılayamayacağı varsayımından hareketle, iktidar yanlısı medyanın da desteğiyle, bir kısım genişletilmiş hak ve özgürlükler ile ilgili değişikliklerce makyajlanmış olarak kamuoyuna sunulan anayasal değişiklikleri onaylayacağını düşünürler. Bu şekilde iktidar, yargı alanında kendi lehine olan anayasal değişiklikleri kolaylıkla yapabilmektedir.

Yine de iktidarın kendi kadrolarını oluşturması, kamuoyunu anayasal değişiklikler konusunda hazırlaması, yasama organında muhalefetle yaşayacağı tartışmalı süreç dikkate alındığında iktidarın yargı erki üzerinde etkisini artırması için uzun bir süre beklemesi ve sabırla hareket etmesi gerekebilir.

3.3. Devletin Ele Geçirilmesi, Devletin Özerkliğini Yitirmesi ve Aktörün Üstünlüğünü İlan etmesi (Otoriter Dönem)

Aktör-yapı arasındaki mücadelede gelinen son nokta, devletin aktör tarafından ele geçirilmesi ve sonuçta devletin özerkliğini yitirerek aktörün üstünlüğünü ilan etmesidir. Bu aşamadan sonra artık otokrasiye doğru geçişte en kritik eşiğe girilmiş olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple, özellikle aktörün hâkimiyeti[278] yerine 'üstünlüğü'[279] kelimesi tercih edilmiştir. Dolayısıyla Şekil-14, Demokraside Gerileme ve Otoriterleşme Süreci içinde otokrasi eşiğine kadar olan süreç bir 'üstünlük *(superiority)'* mücadelesi şeklinde betimlenebilir. Otokrasi

[278] Türk Dil Kurumu Sözlüğünde hâkimiyet, 'egemenlik' anlamında kullanılmıştır.
[279] Türk Dil Kurumu Sözlüğünde üstünlük; 'üstün olma durumu; faiklik, faikiyet, galebe, rüçhan, avantaj' olarak ifade edilmektedir.

eşiğiyle birlikte başlayan süreç ise 'hâkimiyet *(dominance)*' mücadelesi olarak ifade edilebilir. Nitekim Rockman da bu süreçlerle ilgili olarak iktidardaki güçlerin kendi istek ve arzularıyla uyumlu bir mekanizma kurmayı arzuladıklarını ifade etmektedir. [280] Dolayısıyla aktörün demokratik sistemde kendi istek ve arzularıyla uyumlu bir mekanizma oluşturması, aynı zamanda devletin de özerkliğini yitirmesiyle devletin tüm kurumlarıyla aktörün kontrolü altına girmesi ve devletin demokratik sistemde bir taraf lehine pozisyon alması anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan, literatürde yer alan bir diğer kavram devletin ele geçirilmesi *(state-capture)* ise genel anlamıyla yönetişimin sanal olarak özelleştirilmesine yol açan yozlaşmış ilişkilerin kurumsallaşması olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda, süreç açısından devleti ele geçirme, kuralların hazırlanması, benimsenmesi ve uygulanması sürecinde (yasalar dâhil) iyi yönetişim kurallarının kötüye kullanılmasıdır (buna yetkinin kötüye kullanılması da dâhildir).[281] Devletin ele geçirilmesini olanaklı hale getiren en önemli husus, bu sürecin görünür olmaması/gizli doğası nedeniyle kolay inkâr edilebilir oluşudur. Dolayısıyla yapılabilecek en iyi şey, bu sürecin zayıf yönlerini hedef alarak somut ve görünür hale getirmektir. Bu bağlamda, devletin ele geçirilmesinin bir diğer tanımlanması ise şu şekildedir: "Özel aktörlerin ve özel çıkarları olan kamu aktörlerinin kamu politikası kararlarını kamu çıkarından uzaklaştırma, yolsuzluk araçları kullanma ve belirli devlet organları ve işlevleri etrafında kümelenme çabaları."[282] Özetle, devleti tüm ülkeye, halkına/yurttaşlarına hizmet ettiği, yurttaşlarına eşit mesafede konumlandığı, faaliyetlerini şeffaflıkla icra ettiği bir konumdan alıp, küçük bir gruba ya da az sayıdaki gruba ve onların çıkarlarına hizmet edecek bir konuma taşımaktır. Bu süreç yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere bizzat devleti yönetenlerin, devlet bürokrasisinde görev alan bürokratlar eliyle işletilir. Bu konum değiştirme sürecini yönetenler çoğu zaman halktan gelecek bir tepkiden çekindikleri için aynı zamanda bu sürecin halkın lehine olduğu algısını oluşturmaya çalışırlar ve bu şekilde gerçekte devletin yurttaşlarına hizmet eder bir görünüm içinde olduğunu anlatmaya gayret ederler. Halkı/yurttaşları, yaşanan süreçle ilgili uyaracak medya ve sosyal medya gibi organlar çalışmadığı/çalıştırılmadığı ve en önemlisi de devletin

[280] Bert A. Rockman, "Bureaucracy Between Populism and Technocracy", *Administration & Society,* 51, 10, (2019).
[281] *State Capture Assessment Diagnostics in the Western Balkans 2020: Risks and Policy Options*, Policy Brief No. 10, October 2020.
[282] Examining State Capture Undue Influence on Law-Making and the Judiciary in the Western Balkans and Turkey, December 2020, https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_ExaminingStateCapture_English.pdf, Erişim tarihi: 10.2.2024.

kurumlarının performanslarını, harcamalarını, icraatlarını inceleyip yasama organına raporlayacak bağımsız kurumlar görevini yapmadığı sürece bu durum çoğu zaman demokratik sistemde çevre/halk/toplum tarafından hissedilemez. Bu süreci yönetenler 'saman altından/gizli-kapaklı' faaliyetlerine devam ederler. Çevre ancak bu konuyla ilgili üstü örtülemeyecek derecede, toplumu sarsacak derecede ortaya çıkacak bir olayla süreçten haberdar olur ve sistemden talepte bulunmaya başlar. Ancak otoriterleşen ve kendini çevreye kapatan demokratik sistemlerde çevreden gelen talepler cılızlaşır ve çoğu zaman kapalı demokratik sistemlerde bu tür olayların çevre üzerindeki etkisi çabuk kaybolur. Bunda kapanmaya yüz tutmuş demokratik sistemlerin çevrede yarattığı korku ikliminin ve özellikle de özerkliğini yitirmiş devlet mekanizmalarının bu tür olayların üzerlerini gitmedeki isteksizliği ve hatta örtme çabasının rolü büyüktür.

Devletin ele geçirilmesini sağlayan iki temel faktör, büyük yolsuzlukların cezasız kalması ve ele geçirmenin yasallaştırılmasıdır.[283] Yargının siyasi denetimi, birincisi için araçsal iken ikincisi için kişiye özel kanunların oluşturulması esastır. Şeffaflıkla ilgili vakaları izleyen https://www.transparency.org'un toplanan yolsuzluk vakaları ve özel olarak hazırlanmış yasalara ilişkin yaptığı analiz sonucunda, kamu yararı bir tarafa bırakılarak özel sektöre öncelik veren yasaların çıkarılması, devletin ele geçirilmesindeki en önemli yöntemdir. Bu sürecin içinde olan firmalar, devletin etkin giriş ve rekabeti için gerekli olan kamu mallarını yetersiz sağlamaya devam ettiği ortamlarda kendi mülkiyetleri ve sözleşme hakları için bireyselleştirilmiş koruma dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere doğrudan devletten 'ısmarlama avantajlar' satın almaya çalışırlar.[284]

Bu bağlamda, unutulmamalıdır ki devlet, Easton'un siyasal sisteminde sistemin önemli bir parçasıdır. Normal işleyen demokratik bir sistemde tüm süreçlerin, demokratik sistemin önemli bir parçası olan devletin gözü önünde şeffaf olarak cereyan etmesi beklenir. Çünkü bu süreçleri izleyen çevrenin talepleri ve sisteme sağladığı destek bu koşulların sağlanması halinde ideal biçimde şekillenir. Çevre de sistemde bu koşulların sağlanmasını devletten bekler. Sağlanacak şeffaflık, aynı zamanda demokratik sistemin açık bir sistem olduğunun ve çevreyle kurulan çevrimin -girdi/destek _ süreç _ çıktı _ geri besleme- çalıştığının da garantisidir. Aktörün yapı karşısında güçlenerek sistemi kapattığı durumlarda, yapısal bozulmayla birlikte kontrol-denge sistemi, dolayısıyla şeffaflık da olumsuz olarak etkilenir ve çevrenin sistem içinde yaşanan süreçlerle iletişimi ve bozulan çıktıyla birlikte

[283] *Age.*
[284] World Bank, *Policy Research Working Paper 2444*, September 2011.

geri besleme de aksamaya başlar. Çevrimdeki ve geri beslemedeki aksama -daha önce de ifade edildiği gibi- sisteme girdi olarak etki eden çevreden gelen talep ve destekleri de olumsuz olarak etkiler. Çevrimin aksamasıyla sistemdeki entropi artar ve demokraside gerileme süreci hızlanır. Bu süreçten en fazla etkilenen organlardan biri de normal süreçte özerk bir konumda olan ve demokratik sistemin tüm fonksiyon alanlarının anayasal bir sistem çerçevesinde işlemesini sağlayan devlettir. Çünkü devletin özerk yapısı aktör tarafından ortadan kaldırılmış ve bu ortamda yukarıda bahsedilen devletin ele geçirilmesi *(state capture)* gibi süreçler çok daha kolaylıkla yapılabilir bir hale gelmiştir.

Demokratik bir sistem içinde devletin rolünü daha iyi anlayabilmek için devletin özerkliği kavramı üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. Karl Marx (1818-1883), devlet kavramı ile ilgili *Yahudi Sorunu Üzerine* adlı eserde ve Engels'le birlikte yazdıkları *Alman İdeolojisi* isimli eserinde uzun bir devlet kavramlaştırması yapmaktadır. Skocpol'ün ifadesiyle, klasik Marksist kuramcılar analitik olarak devleti ve toplumu çökertmemektedirler; onlar devleti, toplumsal düzeni sınıf çatışması ve egemenlik üzerine kurulmuş ve sonradan dönüşecek bir kavram olarak tanımlamaktadırlar.[285] Özerklik, devletin toplumun genel çıkarlarına (Adam Smith'in argümanı) veya kapitalist sınıfa veya kendi çıkarlarına (Skocpol'ün argümanı) yönelik politika uygulayacağı şeklinde karar alma ve uygulamanın bağımsızlığını ifade etmektedir. Özerkliği olmayan bir devlet bir başkasına mecburdur. Ancak Marksist teoride devlet iktidarı toplum içinde özelleşmiş bir tür iktidardır ve Marksistler devletin temel işlevini toplumsal terimlerle açıklarlar. Skocpol'e göre Marksist kuramda devlet özerk bir yapı olarak değerlendirilemez. Çünkü devlet hâkim sınıfın kontrolü altındadır.

Poulantzas ise kapitalist devletin belirli sermayedar ve sermayeci sınıftan hiziplerin sınırlı ve özel çıkarlarını aşabildiği ölçüde bir özerkliğe sahip olabileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda, özerk devlet yekpare bir yapı olarak değerlendirilemez. Bu nedenle özerklik sorununda uygun analiz birimi bir bütün olarak devletten ziyade bürokrasidir, özellikle de politika açıklanmak isteniyorsa, bu yaklaşım, araştırmayı devletten kurucu örgütlerine kaydırır ve bu yaklaşımın neo-Marksist teori ve politik sosyolojinin örgüt teorisi ile desteklenmesine izin verir. Huntington, Marksist düşüncenin aksine devletin özerkliğini ekonomik sınıflardan bağımsız olarak politik kurumlar bağlamında değerlendirir ve partileri özerklik için esas unsurlar olarak görür. Bu bağlamda, modern çağda devletin rolünü bir şekilde belirleyen "devletin özerkliği" kavramı üzerinde, özellikle neo-Marksist, yapısal-

[285] Skocpol, *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current 3 Research*.

işlevselcilik ve Weberci düşünce geleneğinin temsilcileri arasında bir tartışma yaşanmaktadır. Neo-Marksist düşüncenin temsilcileri, belirli sınıfsal bir bakış açısından bağımsız olarak, devletlerin sadece egemen sınıflara karşı değil, tüm sınıflara ve üretim araçlarına karşı özerk olduğu noktasında devletin nispi özerkliğini savunurken ve klasik Marksizm'in devlet ile ilgili yaklaşımından uzaklaşırken, Weber geleneğinden gelen düşünce temsilcileri devleti daha çok yönetici otoritenin başını çektiği, kamu yönetsel, polisiye ve askerî örgütlenmeler kümesi olarak görmektedirler. Yine bu grup, devleti her şeyden önce toplumdan kaynak çekip alan ve bu kaynakları baskıcı ve kamu yönetsel örgütlenmeler yaratmak ve sürdürmek için kullanan bir aygıt olarak ifade ederler.

Nitekim Nordlinger, kavramsal değişkenler olarak özerk devleti açıklarken, kitabında devletin Weberyen bir tarzda tanımlandığını ifade eder. Ona göre kitabındaki bu devlet, kendilerine yetkiler veren ofisleri işgal eden bireyleri işaret eder ve bu bireyler tek başlarına toplumun her kesimini bağlayan kararlar alıp uygularlar. Nordlinger'e göre basitçe devlet, toplum çapında karar verme yetkisine sahip bireylerden oluşur ve bunlarla sınırlıdır. Nordlinger, özerk devletin üç derecesini tanımlamaktadır.[286] Her üçünde de politika sonuçlarını koşullandıran devlet aktörünün politik tercihleridir ancak fark, bu devlet tercihleri ile toplumun tercihleri arasındaki ilişkide yatmaktadır. Nordlinger'in birinci tip özerklik durumunda toplum-devlet tercihleri farklılaşır; ikinci tipte ise toplum-devlet tercihleri başlangıçta farklılaşır ancak devlet toplumsal tercihlerde bir değişikliğe neden olduktan sonra hizalanma yaşanır. Üçüncü tipte toplumun ve devletin politika tercihleri birbiriyle uyumludur. Nitekim Nordlinger'in bu tipolojisi çoğulcu demokratik toplum anlayışında da toplumun devletle olan ilişkisinin derecesini anlama bakımından önem kazanmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan ampirik bir çalışmada,[287] ABD ve İngiliz Hazine bakanlıkları özerk devlet uygulamaları açısından incelenmiştir. Aslında her iki kurumda da seçkinlerden oluşan bir yapı vardır. Ancak ABD Hazine Bakanlığı toplumsal çıkar çevrelerinin etkisine daha fazla açıkken, İngiliz Hazine Bakanlığı daha kurumsal bir yapıya sahiptir. Nitekim bu çalışmanın sonucunda varılan nokta, özerk bir devlet kurumunun otomatik olarak kapitalizme veya egemen sınıfa hizmet etmeyeceği, vergi artırmaya veya harcama programlarını yürürlüğe koymaya çalışmayacağı yönündedir. Özerklik, organizasyonun

[286] Eric A. Nordlinger, *On the Autonomy of the Democratic States*, (Harvard University, 1981).
[287] Bruce G. Carruthers, "When the State Autonomous? Culture, Organization and the Political Sociology of the State", *Sociological Theory,* 12, 1, (1994), 19.

hedeflerine ve bilişsel çerçevesine uygun olarak yararlanılan bir dizi fırsat yaratmaktadır. Özerk bir devlet kurumu yapmak istediğini yapar. İngiliz Hazine Bakanlığı örneğinde de görüldüğü gibi ekonomi için çok az şey yapılırken, Hazinenin kurumsal çıkarları için daha fazlası yapılmaktadır.

Bu bağlamda, özellikle Jean-Jacques Rousseau'nun "devletin özerkliği" kavramına bir başka açıdan dolaylı katkısını da vurgulamak gerekir. Çünkü Rousseau, "devlet" kavramının karşısına "toplum" kavramını çıkarmış ve "devletin özerkliği" kavramının oluşmasının yolunu açacak diyalektiğin oluşmasına vesile olmuştur -bu arada unutmamak gerekir ki toplum Easton'ın politik sistem tasarımında ve ikinci bölümde açıklanan demokratik sistem tasarımında çevrenin bir parçasıdır. Özellikle Fransız Devrimi sonrası kralın kafası bedeninden ayrılmış ancak modern devlet kavramı sonradan tüzel bir kişiliğe dönüşerek, Jean Bodin'in (1530-1596) ifade ettiği egemenliğin mutlak vasfı devlet kavramında vücut bularak ölümsüz bir nitelik kazanmıştır. Önemli olan devletin, Neoucleus'un[288] deyimiyle kirli bir bedene dönüşmemesi için bu bedeni, "çıkarlar ve menfaatler" gerekçesiyle sınırlarının dışına çıkarak felaketlerin oluşmasına neden olamayacak bir rasyonalitenin ve kurumsal yapıların oluştuğu bir noktaya taşımaktır. Bunun da ancak devletin bir şekilde özneleşerek, "özerk bir devlet" konumuna gelmesiyle mümkün olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla devlet kavramı, Acemoğlu ve Robinson'un çarpıcı ifadesiyle,[289] "Prangalanmış Leviathan'a" benzetilebilir (Şekil-3). Çünkü devletlerin bürokrasileri devasa, orduları güçlüdür ve gittikçe karmaşık hale gelen bir dünyada, hep daha fazla sorumluluk alması istenilen devletin aynı zamanda denetlenebilir olarak kalması güçtür. Sadece bunu başarabilen devletler bu dar koridorda kalabilmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmadan çıkan sonuç; otoriter, popülist yönetimler tarafından idare edilen, aktörün yapıyı aşırı derecede örselediği, ciddi anlamda dışladığı demokratik sistemlerin Acemoğlu ve Robinson'un bahsettiği dar koridorda kalması olanaklı değildir.

Örneğin minimalist bir yaklaşımla hareket ederek, sadece seçim odaklı bir demokrasi anlayışıyla demokratik bir sistemi işletmek mümkün değildir. Bu tür bir anlayış, çoğunlukçu bakış açısıyla, zaman içinde aktörü sınırlarının ötesinde 'hâkimiyet' derecesinde güçlendirebilmekte ve otokrasiye kadar uzanan bir yolun açılmasına neden olabilmektedir. Bu süreçte en fazla zararı gören ise devlettir. Devlet bu süreçte özerkliğini yitirerek gün geçtikçe aktörden yana güçlenmekte, aşırı kutuplaşmış/kutuplaştırılmış bir toplumda

[288] Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül etmek*, Çev. Akın Sarı, (Nota Bene, 2015).
[289] Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Dar Koridor*, Çev. Yüksel taşkın, (Doğan Kitap, 2020).

tarafsızlığını yitirmekte, en önemlisi 'hukuk devleti' olma vasfını giderek kaybetmektedir. Bu süreçte dikkat çeken, aktörün özellikle kimlik ve din olgusunu katı muhafazakâr bir anlayışla birlikte yoğurarak hareket etmesi; çoğunlukçu, kutuplaştırıcı, halk yardakçılığına dayanan, merkeziyetçi, kuvvetler birliğini hedefleyen, otoriter, katı bir milliyetçilikle arasında yapay da olsa duygusal ve faydacı bağ oluşturacak şekilde bir yaklaşım sergilemesidir. Aktörün bu duruşu karşısında yapı ise normal işleyen demokratik bir sistemde, kimlik olgusundan uzak, laik, kuvvetler ayrılığına dayalı, çoğulcu, herkes için kamusal alanda yeterli bir yerin olduğu, temel hak ve özgürlükleri koruyan, şeffaf, denetlenebilir, hukukun üstünlüğüne dayalı ve hukuk devleti olma vasıflarını korumakta ciddi şekilde zorlanmaktadır. Bunun en önemli sebebi, aktörün, yapının soyut, soğuk, görünmez, anlaşılması güç, halka dokunamayan, halkın hissedemeyeceği özelliklerini istismar etmesi ve yapıyı halka farklı bir şekilde algılatma becerisidir. Açıkça görülmektedir ki halk yardakçılığı (popülizm ve kutuplaştırma) ile aktörün demokrasiyi sadece seçimlerden ibaret olduğunu varsayan seçkinci ve minimalist yaklaşımı aktörün elinde bu süreci yönetmesindeki en önemli iki vasıtadır. Yapı, gelişmiş toplumlar hariç, aktörün bu iki vasıtayı stratejik bir yaklaşıma -aynı zamanda popülist ve pragmatik- istismar etmesinin önüne geçememektedir. Gelişmiş toplumlarda yapı halkla daha anlaşılır, düzenleyici, halkla birlikte hareket eden bir noktaya evrilmiştir. Oysaki daha az gelişmiş toplumlarda ise aktör meşru bir şekilde seçimle iş başına geldikten sonra devletin bürokratik gücünü de arkasına alarak sergilediği/sergileyeceği yönetim becerisiyle, seçimleri hedef alarak, belirli periyotlarla tekrarlanan seçimler sayesinde iş başında kalabilmekte, halk yardakçılığıyla kendi kitlesini canlı tutarak konsolide edebilmekte; milliyetçilik, kimlik siyaseti, muhafazakârlık ve din olgusu gibi popülizme kolay eklemlenebilen yaklaşımlarla kendisini destekleyen halk kitlesini sürekli büyütebilmektedir. Son dönemde rekabetçi otoriter sistem, otoriter popülizm gibi kavramlaştırmaların dayandığı temel de bu çerçeve içinde oluşmaktadır. Ancak daha geniş bir perspektifle fenomene bakıldığında, sorunun bir sistem sorunu olduğu ve demokraside gerilemenin de bu sistem içerisinde oluştuğu görülmektedir.

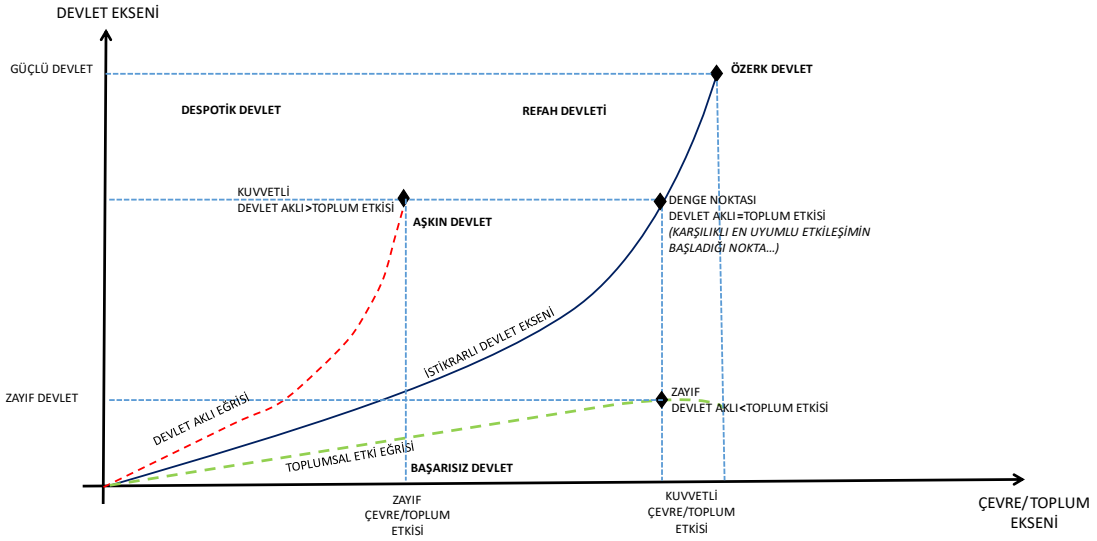

Şekil- 16. Demokratik Bir Sistemde Devlet-Toplum İlişkisi.[290]

Buraya kadarki değerlendirmelerin sonucunda, demokratik bir sistemde, Easton'un sistem teorisi içinde çok önemli bir fonksiyona sahip devlet ile demokratik sistemi çevreleyen ve sisteme girdi sağlayan çevre/toplum arasındaki ilişkinin de sistemin işleyişi bakımından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Şekil-16'da devlet ve çevre/toplum arasındaki ilişki betimlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde tüzel bir kişilik olan devlet kavramı, 'devlet aklı' kavramıyla birlikte bir özne konumuna taşınmıştır. Demokratik sistemdeki çevre ise öznelerden oluşan 'çevre/toplum' olarak betimlenmiştir.

Şekilde, devlet aklı ve toplum etkisi karşılıklı etkileştirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Özerk devletin, devletin kendisini topluma göre konuşlandırış şekliyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Şekildeki gibi devlet aklının kendisini toplumdan üstün bir noktada konumlandırdığı durumlarda, tıpkı aktörün güçlenerek yapı üzerinde bir ego patlaması yaşadığı duruma benzer şekilde, demokratik sistemde devlet de toplumla yeterince iletişim kuramamakta, önce aşkın, bilahare despotik bir noktaya doğru evrilmektedir. Bu evrilmede şüphesiz ki yapıyı örseleyen aktör de rol oynamaktadır. Bu ortamda, devlet ile toplumun sürekli iletişim içinde olacağı varsayılan kamusal alan tam olarak oluşmamakta, aktörün de etkisiyle denge noktası kayarak devlet daha otoriter bir noktaya doğru kaymaktadır. Diğer taraftan, toplumun aşırı baskın, devletin çok zayıf olduğu durumda ise

[290] Şekil-16, Acemoğlu, Rabinson'un (2019) 'dar koridor' metaforundan esinlenilerek, çevre/toplum ve devlet arasındaki ilişkinin betimlenmesi amacıyla oluşturulmuştur.

devletin zayıf bürokrasisi ve kurumları, toplumun belirli çıkar gruplarının etkisi altında kalmakta ve dolayısıyla devlet aklının oluşumu engellenmekte, devlet başarısız, etkisiz bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda devlet, belki toplumun bir kesimi için hala önemliyken, diğer kesimi için hiçbir fonksiyonunu yerine getiremeyen, aciz, gereksiz ve gerektiğinde ortadan kaldırılması gereken bir aygıt konumuna düşmektedir.

Bu sebeple, demokratik bir sistemde devletin güçlü ancak özerk bir konuma ulaşması oldukça önemlidir. Bunun için demokratik bir sistemde devletin çevreyle/toplumla sağlıklı bir ilişki içinde olması ve bu çerçevede sistemin işleyişine katkı sunması gerekmektedir. Sonuçta, demokratik bir sistemde devlet aklının oluşması oldukça önemlidir. Ancak devlet aklı salt devleti yöneten iktidarın aklı anlamına gelmemelidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi devlet, demokratik sistemde tüm çevreyle/toplumla etkileşim halinde olmalıdır. İktidar seçimlerde sadece belirli bir kesimin siyasi tercihinin bir sonucu olarak doğar. İktidarların, popülist iktidarların yaptığı gibi toplumu bölerek, kutuplaştırarak sadece kendilerini iktidara taşıyan toplum kesimini çevre/toplum olarak kabul edip diğer kısmı ötekileştirdiği durumlarda devlet aklı tam olarak oluşamaz, yarım kalır. Oysaki iktidara oy vermeyen kesimi temsil eden muhalif kitlenin de tam devlet aklının oluşmasına katkı sunması ve dolayısıyla devletin de bu duruma müsaade edecek özerk bir konumda olması gerekir. Anayasal sistemde yasama organı tam da bu sebeple oluşturulmuştur.

4. BÖLÜM: POLONYA'DAKİ DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

4.1. Doğu Avrupa'da Yaşanan Demokrasiye Geçiş Süreci

Polonya'daki geriye gidişi anlayabilmek için Doğu Avrupa'daki komünizm sonrası demokrasiye geçiş sürecini ve bu sürecin toplum ve siyaset üzerindeki etkilerini iyi incelemek gerekmektedir. Bayır, demokratikleşmenin çeşitli evrelerinden bahsederek, transitoloji demokratikleşmeyi geçiş ve konsolidasyon olmak üzere ikiye ayırmakta, komünist rejimin yıkılmasından sonra başlayan süreci ise 'geçiş süreci' olarak betimlemektedir.[291] Sorensen de demokrasiye geçiş sonrasında yaşanacak demokratik sürecin çeşitli açılardan kısıtlayıcı olması nedeniyle kısıtlı bir demokratik süreci ve 'kısıtlayıcı demokrasiyi' işaret ettiğini ifade etmektedir.[292] Stanley,[293] "Merkezi ve Doğu Avrupa'da Popülizm" isimli yazısında, bu bölgede yer alan ülkelerin demokrasiye geçiş sürecinde yaşadıklarıyla ilgili ayrıntılı bir analiz yapmaktadır. Aslında Stanley'in de belirttiği gibi eski Sovyetler Birliği'nin etki alanında olan ve komünizmle idare edilen bu ülkeler, Doğu Blokunun dağılmasından sonra büyük iştiyakla liberal demokrasiyle yönetilen dünyanın bir parçası olmak istediler ve komünist sistemden liberal demokrasiye geçiş süreci başladı. Bu ülkeler için temel problem geçiş sürecinin doğru yönetilmesiydi. Nitekim süreç yönetimini bu ülkelerin elitleri üstlendiler ve ülkelerindeki ana akım partiler içinde yer alarak, başlangıçta doğru olarak görünen bir yaklaşımla, Batı demokrasilerini kendilerine rol model aldılar.

Bu sürecin zorluğu, komünizm gibi bir sistemden tam olarak işlemesi gereken kapitalist bir ekonomi, liberal-demokratik kurumların oluşturulması ve bireysel hakların korunması gibi bir dizi yapısal değişimin gerekli olduğu farklı bir sisteme geçişti. Doğal olarak bu geçiş döneminin, Stanley'in deyimiyle, kazananları olduğu kadar kaybedenleri de olacaktı. Bu bağlamda bu süreç, popülizmin çok sevdiği koşulların oluşmasına da olanak sağladı: Kazananlar ve kaybedenlerin yer aldığı iki kutuplu bir sosyal yapı.

Nitekim Stanley, bu sosyal yapı içinde süreci yönetmeye çalışan bu ülkelerde zaman içinde süreci manipüle etmeye çalışan popülistlerin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Doğal olarak bu dönemde, eskiden sadece komünist partinin olduğu tekli bir yapı varken, bu

[291] Özgün Erler Bayır, *Polonya Dış Politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* (İstanbul, Derin Yayınları, 2013), 5, 1.
[292] Georg Sorensen, *Democracy and Democratization,* (Colorado, Westview Press, 2018), 35, 46.
[293] Ben Stanley, "Populism in Central and Eastern Europe", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, (Oxford, 2017).

sistemden, Batı'daki liberal demokrasinin çoğulcu, çekişmeli ve çok partili bir sisteme dayalı yapısına geçiş kolay olmamıştır. Bunun doğal sonucu olarak bu ülkelerde yeni sistemle birlikte ortaya çıkmaya başlayan partiler de kendilerini ne tarafta, nasıl konumlandıracaklarının yanıtını hemen bulamamışlardır. Bu bağlamda, şu sorunun yanıtı bu partiler için önem kazanmıştır: Batı'daki gibi örgütlü, kurumsallaşmış ve belirli bir ideolojik derinliğe ulaşmış, sağda ya da solda konuşlanmış bir parti gibi mi olmak, yoksa daha farklı bir noktada mı konumlanmak?

Stanley'e göre kaybedenler, yerelci *(particularist)*, müdahaleci ve entegrasyon karşıtı (Avrupa şüpheciliği) olarak kendilerini takdim ederlerken, kazananlar ise pazar taraftarı, kozmopolitan, uluslararası politika yanlısı ve entegrasyon taraflısı (AB üyeliğini destekleyen) bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu süreçte, kazananlar, geçiş dönemi için "ortodoks bir modelin" uygulanması taraftarıydılar. Öte yandan, kaybedenler tarafında yer alanların yaratmak istediği radikal popülist cazibenin üzerine inşa edildiği radikal popülist teori ise Orta ve Doğu Avrupa'daki parti politikalarının daha fazla ideolojik bir yapıda olacağını değerlendirmekte ve popülizmin önemli bir rol oynayacağını varsaymaktaydı. Buradaki çelişkili nokta, geçiş döneminde, tabanda oluşan yaygın protesto hareketleri komünizmin yıkılmasında önemli rol oynamış ancak demokrasinin ana hatları tepede şekillendirilmiştir. Dolayısıyla bu süreçte elitlerin rolü azımsanmayacak ölçüde önemlidir ve bunlar eski komünist sistemde de yer alan kadrolardır. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, bu kadroların üzerinde ABD ve AB'nin çeşitli şekillerde yarattığı etkidir.

Diğer taraftan, dönemin yarattığı ekonomi-politik yaklaşım ise farklıydı. Geçiş döneminde zorlaşan ekonomik koşullar nedeniyle etnik gruplar arasında tansiyon yükselmiş, ön planda olan partiler etnik ve finansal ulusalcılık ile refah şovenizmine doğru yönelmişlerdi. Nitekim bu dönemde ana akım partiler neoliberal politikaları desteklerken, sağ ya da sol popülistler ise kaybedenler tarafında, korumacılığı ve ulusal kültürel kimliği korumayı savunmuşlardır. Polonya'ya bu dönemde neoliberal politikaların oluşturulmasında danışmanlık yapmış Jeffrey Sachs'a göre Polonya'da bu dönemde reform için geniş tabanlı bir koalisyon sağlama çabası en iyimser tabirle bir zaman kaybıdır çünkü çoğu insan neyin gerekli olduğunu anlayabilecek durumda değildir.[294] Oysaki Kowalik de 1990'ların ortalarındaki Polonya sosyoekonomik düzenini orijinalinin kötü bir taklidi ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki en adaletsiz sosyoekonomik düzenlerden biri olarak

[294] Dani Rodrik, "İktisat Politikaları Reformlarını Anlamak", *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, Derleme. Fikret Şenses, (İletişim Yayınları, 2018), 218.

tanımlamaktadır.[295] Yine Polonya ile ilgili konularda öne çıkan ilk yazarlardan birisinin George Soros olması da ilginçtir.[296] Kowalik, Soros'un Polonya ile ilgili şu ilginç değerlendirmeyi yaptığını ifade etmektedir;

"Yabancı danışmanlar merkez bankasının yönetimine ve iç para arzının denetimine de iştirak edeceklerdir. Bu, merkez bankasının başarılı bir mali reform gerçekleştirmesi için ihtiyaç duyduğu özerkliği sağlayacaktır. Uluslararası borcun yeniden yapılandırılması ve toplam borcun azaltılmasıyla mali reform da gerçekleşmiş olacaktır."

Ayrıca bu süreçte rol model olarak alınmak istenilen Batı'dakinden daha farklı bir politik yapının oluşmaya başladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, Stanley'e göre Batı Avrupa'daki sağ ve sol popülist yaklaşımlardan farklı olarak merkezi bir popülist teori de ortaya çıkmıştır. Bu teori tam olarak ideolojik bir yaklaşım içermemektedir. Aksine bu teori, komünist partinin meşruiyetini esas alarak, "ideolojik bir oyulmuşluk" olduğu iddiasındadır. Bu bölgede ortaya çıkan merkezi popülist teori, yetkinlik ve dürüstlük açılarından bir yarış olacağını varsayarak ideolojik bir görüntü vermekten kaçınmıştır. Bunda özellikle halkta komünist parti döneminden kalan zorunlu katılım, parti ideolojisine karşı duyulan öfke ve parti politikalarına karşı duyulan sinizm (kuşkuculuk) de etkili olmuş ve durum ideoloji ve parti karşıtlığının oluşmasına neden olmuştur.

İfade edildiği gibi bu dönemde partilerin çoğu elitler tarafından inşa edilmiş, temel olarak zayıf bir örgütsel taban, sınırlı üyelik ve belirsiz bir ideolojik profil esas alınmıştır. Ayrıca bu dönemde sivil toplumun olmayışı ve yolsuzluğun çok yaygın oluşu bir problem olarak kendini göstermiştir. Ancak merkezi popülist teoriye göre bu ortam, yine de popülizm için verimli bir alandır ve lekelenmemiş partiler için bir fırsat yaratmıştır. Onlara göre lekelenmiş elitlere karşı yaratılacak bir cazibeyle halk harekete geçirilebilirdi ve önemli olan bu partilerin açık ve tutarlı ilkeler sergilemeleriydi. Bu partiler kalın bir ideolojik temele sahip olmasalar da sergileyecekleri pragmatik yaklaşımla, kapitalizme karşı olmadan, geçiş sürecinin sosyal maliyetini azaltmayı hedefleyebilirlerdi. Bu bağlamda, Stanley, doğru bir yöntemle geçiş dönemini iki ayrı on yıllık zaman dilimi içinde incelemektedir. Çünkü her iki dönem de farklı özelliklere sahiptir.

Geçiş döneminin ilk on yılında, radikal popülist hareket, bu dönemi halk adına, yolsuzluğa bulaşmış komünizm sonrası dönemin arındırılacağı bir yaklaşımla ele almıştır.

---

[295] Tadeusz Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*, Çev. Barış Baysal, (Nota Bene, 2013).
[296] *Age.*

Buna karşılık elit kesim ise merkezde ana akım içinde yer alarak, bu radikal popülist yaklaşıma karşı direnmiştir. Bu tavır, bazı ülkelerde radikal popülist partilerin kaybolması sonucunu doğurmuş ancak yine de bu dönemin zorlukları arasından, radikal popülizm teorisinde öngörüldüğü gibi, radikal sağ partiler ana akım partilere karşı ortaya çıkmayı başarmışlardır. Bunlar; etnik ulusalcılık, otoriterlik, finansal ulusalcılık ve refah şovenizmi yoluyla popülist bir cazibe yaratmaya çalışmışlardır.

Geçiş döneminin ikinci on yıllık bölümünde, geçiş döneminin yorgunluğu içinde sol, merkez ve sağ popülist partilerin varlıklarının birlikte hissedildiği bir döneme tanık olunmuştur. Ancak bu dönemde de radikal sol partiler sayıca sağ partilere göre daha azdır. Sol partiler bu dönemde, özellikle sürecin önünü tıkayan partiler gibi görünmekten kaçınmaya çalışarak ve sosyal demokrat ilkelere vurgu yaparak varlıklarını muhafaza edebilmişlerdir. Diğer taraftan, daha fazla sayıda popülist radikal sağ parti bu dönemde kendisini hissettirmiştir. Bu partiler arasında, özellikle Polonya, Bulgaristan ve Macaristan'daki partiler; Batı'yla entegrasyon karşıtı, Hristiyan ulusalcı hareketi dizginleyen, etnik gruplara ve göçmenlere karşı politikalarıyla dikkat çekmişlerdir.

Stanley, bu süreçte -2000'li yıllarda- uygulanan yeni politikaları da ayrı bir bölümde ele almaktadır.[297] Ona göre bu dönemdeki ana figür merkezi popülistlerdir. Bunların hedefleri "elitler"dir ve elitlere kalın bir ideolojik perspektiften saldırmışlardır. Kendilerine slogan olarak ehliyet, doğruluk ve yeniliği almışlardır. Merkezde yer alan bu popülist partiler, politikacıların yozlaşmış ve yetersiz/ehliyetsiz olduklarına dair toplumda var olan algıyı ateşlemişlerdir. Bu bağlamda, bir parti karmaşası da oluşturmayı başarmışlardır. Ancak bu partiler için asıl problem, bu partilerin mevcut tüm partilerin içinde bulunduğu sistemin bir parçası olmalarından dolayı kendilerini diğerlerinden ayrıştırmakta zorlanmalarıdır. Diğer taraftan bu popülist partiler, elitlerle birlikte, kurulu sistem içinde güven erozyonuna uğramış kurumları da hedef almışlardır.

Sonuç olarak Stanley, ampirik verilerden de hareket ederek, sağ radikal popülist partilerin çoğunun merkez partilere göre kültürel olarak çok daha muhafazakâr ve ekonomik bakımdan daha fazla müdahaleci olduğunu ifade etmektedir. Buna mukabil merkezdeki

[297] Komünizm sonrası dönemde Doğu Avrupa'daki partilerin çoğu tepeden aşağı bir anlayışla elitler tarafından inşa edilmiştir. Bu dönemde partiler zayıf bir örgütsel taban, sınırlı üyelik ve belirsiz bir ideolojik profil ile inşa edilmişlerdir. Bu yaklaşımın temel nedeni, komünist dönemde partiye zorunlu katılıma ve parti ideolojisine duyulan öfkeydi. Bu durum, ülke vatandaşlarında parti politikalarına karşı bir kuşku *(sinizm)* yaratmıştır. Bu sebeple, Doğu Avrupa'da ideoloji ve parti karşıtlığı popülizm için elverişli bir ortam yaratmış, bu durum elit karşıtı politikacıların ılımlı, merkeze yakın bir popülist anlayışla hareket etmesine sebep olmuştur.

popülist partiler ise daha ılımlıdırlar. Yine bu partiler AB düşüncesine karşı daha ılımlıyken, sağ radikal partiler Avrupa'ya karşı daha şüpheci bir tutum içerisinde gözükmektedirler. Yine popülist partiler, ikinci on yıllık dönemde ideolojik tercihlerin ifadesinde önemli bir rol oynamakla beraber bu ülkelerin çoğunda popülist olmayan partiler baskın konumlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Stanley, bu ülkelerdeki popülizmin tamamen radikal olmadığını da ileri sürmektedir. Oysaki Batı Avrupa'daki çoğu radikal sağ parti popülist olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, Orta ve Doğu Avrupa'daki merkezi popülist partiler de programa dayalı bir cazibe oluşturamadıklarından, diğer tüm popülist partiler gibi kronikleşmiş problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda, popülist partilerin istikrarsız bir yükseliş eğrisine sahip olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim tüm bu süreçte gelinen noktada Stanley, sadece Macaristan'daki popülist hareketi tamamlanmış bir başarı olarak görmektedir. Polonya'daki Ekim 2023 seçim sonuçları Stanley'in bu tezini doğrular niteliktedir. Polonya'daki popülist hareketi sürükleyen parti konumundaki Hukuk ve Adalet Partisi (PiS) birinci parti çıkmasına rağmen seçimlerde iktidarını devam ettirecek çoğunluğa erişememiştir.

4.2. Polonya'da Ana Hatlarıyla Demokratikleşme Süreci

Polonya'nın tarihine bakıldığında kuvvetli komşularının büyük etkisi olduğu görülmektedir. Polonya, 1772 yılında Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından parçalanmış, yaklaşık 150 yıl sürecek başarısız bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Bu durumu Jean-Jacques Rousseau, *Anayasa Projeleri* isimli kitabının[298] "Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler" bölümünde, Polonya'nın konumunu gayet güzel betimlemiştir.

> "Polonya, despotizmleri ve askerî disiplinleriyle büyük bir saldırı gücüne sahip devletlerle kuşatılmış büyük bir devlettir. Buna karşılık, anarşik ortamı nedeniyle zayıftır, Polonyalı değerleri olmasına rağmen çevresindeki devletlerin saldırılarına açıktır."[299]

1772-1918 yılları arasında Polonya'da yurttaş olma bilinci karşıtı bir düşünce yapısı şekillenmiştir. Bu düşünce yapısının oluşumunda, hükümetin bir düşman olarak görülmesinin ve sosyal güven, yani halkın birbirine güveninin eksikliğinin etkisi

[298] Jean-Jacques Rousseau, *Anayasa Projeleri*, Çev. İsmail Yerguz, (Say, 2008).
[299] *Age*. s. 93.

büyüktür.[300] Ancak ilginç olan husus, Polonya'nın Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından işgale uğradığı süreçte Kilise devletin yerini almış ve kurumsal olarak Polonyalılığın ifadesini üstlenmiştir[301].

Birinci Dünya Savaşı sonrası Polonya bağımsızlığını kazanmayı başarmış ancak bağımsızlık çok fazla sürmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, önce Eylül 1939'da Nazi Almanya'sı tarafından işgal edilmiş, bunu Sovyet Rusya'nın işgali izlemiştir. Savaş sonrası düzenlenen Yalta Konferansı ile Polonya Sovyet/Doğu Blokunun bir parçası olmuştur. Bu durum, savaş süresince müttefikler tarafında yoğun gayret gösteren Polonyalılar için büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve zaten var olan bir 'ulusal mağduriyet sendromu'nun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Bu süreçte Sovyetlere karşı iki yıl süren yoğun bir direniş gösterilmiştir. Özellikle Polonya devleti, Sovyet hegemonyasına karşı milliyetçi düşmanlığın kaynağı ve bu hegemonyaya karşı oluşan direncin merkezi olmuştur.[302] Dolayısıyla 1945-1947 yılları arasında Sovyetlere ve komünizme karşı gösterilen direnç sonucu Polonya'da tam bir totaliter rejimin oluştuğunu söylemek zordur. Ancak komünizm ülkede yine de bir *"Homo-Sovyet mantalite"* yaratmış ve bu mantalite, güçsüz ve toplum içinde pasif bireylerin yer alması sonucunu doğurmuştur. Bu sistemde birçok şeyin merkezileştirilmesi ve bu merkezi gücün yarattığı etki, bireyi bağımsızlık ve inisiyatif alma konusunda sınırlamaktaydı.

Demokratik bir sistemde yurttaş kendisini devlete karşı sorumlu hisseder ve onu kendi özlemleriyle uyumlu hale getirmeye çalışırken, komünist bir devlette yurttaş, göreli sosyal güvenlik ve ayrıcalıklar karşılığında yurttaşlık haklarını ortadan kaldıran bir 'fırsatçı' haline gelmekteydi. Dolayısıyla bu geçmiş, "sosyolojik boşluk" denilen bir fenomenin oluşmasına neden olmuştur.[303] Bu boşluk, 'birey-aile-yakın çevre' ile 'ulusal kimlik-Polonya ulusu' arasındaki mesafeyi işaret etmektedir. Ancak Polonya'daki durum yukarıdaki gibi bir gelişme göstermedi ve bu boşluk diğer komünist ülkelerdeki kadar derin olmadı. Nitekim Dayanışma Hareketi, daha önceki birçok başkaldırı gibi bu güçlü yapı etrafında inşa edildi ve yitirilmeyen ulusal kimlik sonradan sağlanan başarının anahtarı oldu. Dolayısıyla

[300] Zofia Kinowska Mazaraki, "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion", *Social Sciences*, 10, 3, (2021), 112.
[301] Juan J Linz ve Alfred Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, (The Johns Hopkins University Press, 1996).
[302] *Age.*
[303] Mazaraki, "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion".

Dayanışma Sendikası'nın başarısının altında yatan ana etken, bu güçlü ve birleştirici ulusal etkidir[304].

Diğer taraftan, Polonya'da bu birleştirici güçlü etkinin oluşmasında Kilisenin de rolünün olduğu görülmektedir. Bayır, Zbigniew Brzezinski'ye atfen, Kilisenin etkisini vurgulamak bakımından, Sovyet tehdidinin Kilisenin gayretiyle boşa çıkarıldığını ve Dayanışma lideri Walesa'nın Kilisenin ittifakına güvendiğini belirtmektedir.[305] Linz ve Stephan'a[306] göre ise Roma Katolik Kilisesi örtülü bir şekilde çoğulculuğun kaynağı olmuş ve bu bağlamda kiliseye bağlı din görevlilerinin asla totaliter yönetimlerle yakınlaşmasına müsaade edilmemiştir.[307] Nitekim bir ya da iki defa Polonya'daki bazı kilise papazlarının komünist hükümet ve yöneticilerle anlaşma girişimi Papa tarafından önlenmiştir.

Yine de Polonya, Doğu Avrupa'da, moral ve organizasyonel güç bakımından diğer ülkelere örnek bir ülke olmuştur. Polonya'daki sivil toplum ile diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki sivil toplum arasında daima ufki/yatay bir iletişim var olmuştur. Bu yapının varlığı ülkede tam bir totaliter rejimin oluşmasına engel olmuştur. Ancak bu noktada ilginç olan konu, nispeten güçlü sivil toplum yapısına rağmen 1968 öğrenci olaylarında öğrenciler ve aydın kesim, işçi kesiminden beklediği desteği görememiştir. Linz ve Stephan, bu durumu komünist hükümetin işçileri bu oluşumları kırmak için kullanmasına bağlamaktadır. [308] 1971 yılında ise bu sefer ülkedeki aydınlar işçi eylemlerine destek vermemiştir. Ancak 1976 yılında aydınlar tarafından oluşturulan İşçi Haklarını Savunma Komitesi (KOR) iş grevlerine destek vermiştir. İlerleyen yıllarda, Lech Walesa önderliğindeki sendikal direniş sertleşip genişledikçe hem ülkedeki aydınların hem de Kilisenin desteği artmış ve komünist hükümet sonunda ülkedeki fabrikalara yapılacak atamaların parti üyeliğine göre değil, liyakate göre yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 1981-1989 arasında Polonya'daki rejim, komünist bir rejimden ziyade askerî bir rejim olarak da nitelendirilebilir.[309] Bu bağlamda Bayır, 1989'a doğru muhalefetin daha sesli bir hale geldiğini, iktidarın da Dayanışma'ya karşı izlediği sert tutumu yumuşattığını ifade etmektedir. [310]

---

[304] *Age.*
[305] Bayır, *Polonya Dış politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* 56, 57.
[306] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*.
[307] Mayıs 2023'te, Polonya'ya yapılan gezide de Kilisenin Polonya toplumu üzerindeki etkisi gözlenmiş, Kilisenin maddi açıdan çok güçlü olduğu, aktif bir şekilde siyasetin içinde bulunduğu ve özellikle iktidardaki PiS partisini desteklediği görülmüştür.
[308] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*.
[309] *Age.*
[310] Bayır, *Polonya Dış politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* 58.

Polonya tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri, 1989 yılında Sovyet Blokunun dağılması sonrası barışçıl ve tedrici bir geçişle komünist bir rejimden liberal demokrasiye geçiştir. Polonya, 1989 yılından itibaren, 25 yıllık bir sürede büyük aşama kaydederek, 1999 yılında NATO'ya, 2004 yılında ise AB'ye üye olarak kültürel, askerî ve ekonomik alanda Batı'yla uyum sürecini tamamlamayı başarmıştır. Kowalik, Macaristan ve Polonya'da geliştirilen reformları kapitalizmden alıntı sistem kurumlarından kaynaklandığını ifade etmektedir.[311] Ona göre bu durum, iktisadi etkinliği yeterince geliştirmese de özellikle sistemsel farklılıkların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuş ve 'sosyalizmin artan belirsizliği' adı verilen bir sürecin oluşmasına neden olmuştur. Ancak yine de 1989 öncesi yaşananlar ve özellikle de Polonya'nın liberal demokrasiyle tanışmasında önemli bir rol oynayan Dayanışma Sendikası'nın bu süreçteki rolü iyi incelenmelidir. Bu aşamada çok iddialı bir benzetme olmakla beraber, Kowalik'in işaret ettiği ABD etkisi ve rolüyle ilgili olarak Polonya'da yaşanan demokratikleşme süreci ile 1950'den 1960 yılına kadar Türkiye'de yaşanan süreç arasında belirli konularda benzerlikler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlar üzerinde söz hakkı talep etmesiyle birlikte Türkiye'nin Batı Blokuyla iş birliği olanaklarını geliştirme gayretleri ve o dönemde Türkiye'ye çok sayıda yabancı uzmanın gelmesi, liberal ve açık bir ekonomiden yana görüş belirtmeleri sonucunu doğurmuştur.[312]

Benzer bir durum Polonya için de geçerlidir. Kowalik, ABD'nin Polonya'nın liberalizme geçişi sürecindeki etkisini çok açık bir şekilde ifade etmektedir. [313] Özellikle Dayanışma Sendikası, 1989 öncesi ABD ile yakın ilişki içindedir. Kowalik, 1981 yılında ilan edilen sıkıyönetimden sonra sendikanın birkaç yıl yer altına çekildiği ve Polonya yönetimiyle sendikanın uzlaşma aradığı 'Yuvarlak Masa' toplantılarının yapıldığı süreçte, ABD Büyükelçisi'nin telkinlerinin Dayanışma lideri Lech Walesa'nın kararları üzerinde etki yarattığını belirtmektedir.[314] Kowalik, Polonya'daki ekonomik dönüşümde iki tür Amerikan etkisinden bahsetmektedir: Bir tarafta Ronald Reagan ile G. W. Bush'un ya da öğretisel çerçevede Milton Friedman ve F. A. Hayek'in Amerika'sı, diğer tarafta da Michael Harrington'un sözleriyle daha güçsüz ama giderek daha görünür hale gelen 'diğer Amerika'.

[311] Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*.
[312] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İş Bankası Yayınları, 2015), 226.
[313] Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*.
[314] *Age.* s. 33.

Bu bağlamda, Polonya'nın ekonomik dönüşümünde Milton Friedman ile F. A. Hayek'in öğretisel boyuttaki etkisinin hissedilir derecede olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Polonya'nın liberal bir ekonomiye geçişinde danışmanlık yapan Jeffrey Sachs'ın, "piyasaya sıçramak" metaforu olarak da isimlendirilebilecek bir yaklaşım sergilediği ve bu yaklaşımın Polonya'yı İskandinav tipi (sosyal demokrasi) modelinden ya da Alman 'sosyal piyasa ekonomisinden' ziyade Anglo-Sakson modeline dayalı bir kapitalist modele yönelttiği ifade edilmektedir. Kowalik'e göre bu modelin verdiği mesaj oldukça açıktır: Ticarileştir, özelleştir ve olabildiğince hızla serbestleştir. Nitekim Polonya'daki bu hızlı süreci Özgürlük Sendikası Başkanı Wladyslaw Frasyniuk şu şekilde betimlemektedir: "Büyük Britanya'da Demir Leydi Margaret Thatcher, bizim altı ayda yaptığımızı on yıla sığdırabilmişti."[315]

Kowalik, bu konuda daha da ileri giderek, yaşanan süreci, Polonya'yı ABD'nin elli birinci eyaleti yapma gayreti olarak eleştirmektedir.[316] Ayrıca bu hızlı dönüşümün toplumsal uçurumları daha da derinleştirdiğini ve bunun da Anglo-Sakson tipi kapitalizmin inşası için işlevsel bir ortam hazırladığını iddia etmektedir. Dolayısıyla Polonya'da yaşanan sürecin de 1950'li yıllarda Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinde yaşadıklarıyla benzerlikler taşıdığını ifade etmek abartılı olmayacaktır. Her iki süreçte de ABD'nin belirgin bir etkisi olmuştur. Bu etki, her iki ülkenin ekonomi politikalarındaki istikamet üzerinde etkili olmuş ve bu durum aynı zamanda demokrasinin sonraki dönemlerdeki seyrini büyük oranda etkilemiştir. Bu süreçte sol partiler ne Türkiye'de ne de Polonya'da tek başlarına iktidar olabilmişler, sonuçta varlıklarını sürdürebilmek için merkeze daha yakın bir çizgide kendilerini konumlandırmaya çalışmışlardır. Bu durum aynı zamanda Stanley'in[317] Orta Avrupa için vardığı sonucu da doğrular niteliktedir: Sol partiler bu dönemde, özellikle sürecin önünü tıkayan partiler gibi görünmekten kaçınmaya çalışarak ve sosyal demokrat ilkelere vurgu yaparak varlıklarını muhafaza edebilmişlerdir. Diğer taraftan, popülist, radikal sağ partiler ise bu dönemde kendilerini daha fazla oranda hissettirmişlerdir.

Tekrar Polonya örneğine dönüldüğünde, 1989 öncesi, Polonya'nın demokrasiyle tanışması bakımından oldukça önemlidir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Polonya'daki 1989 öncesi rejimi tam bir totaliter rejim olarak ifade etmek güçtür. Polonya'daki rejim totaliter bir rejimden ziyade otoriter bir rejim olarak kabul edilmelidir. Linz ve Stephan da "Otoriter Komünizm, Etik Sivil Toplum ve Kararsız Politik Toplum: Polonya" isimli

[315] *Age.* s. 128.
[316] *Age.* s. 15.
[317] Stanley, *Populism in Central and Eastern Europe*.

makalelerinde bu durumu tespit etmekte ve bunun sebebini Polonya toplumunda '*de facto'* olarak var olan çoğulculuğun derecesine bağlamaktadırlar.[318] Ayrıca bunda, Katolik Kilisesi'nin nispeten sahip olduğu ideolojik özgürlüğün ve tam totaliter bir yönetime karşı takındığı tavrın da etkisi olmuştur. Çünkü Kiliseye karşı yönetimin bir saldırısı, Polonya toplumunda yönetime karşı çok daha güçlü bir direncin oluşmasına ve toplum ile yönetim arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olmuştur.[319] Diğer taraftan, köylü kooperatifleri geleneği kolektifleştirilmiş devlet çiftliklerine karşı üstün gelmiştir. Gerçekten de bağımsız, özel sektöre ait çiftlikler ezici çoğunlukta kalmış ve hiçbir zaman Polonya'nın tarımsal varlıklarının %70'nin altına düşmemiştir.

Tüm bu hususlar komünist rejimin topluma tamamen nüfuz ederek yaratmak istediği totaliter bir rejimin önünü kesmiş, Polonya'nın totaliter bir rejime dönüşmesine yol açacak kritik eşiğin oluşmasını önlemiştir. Nitekim bunun etkisi, Haziran 1989'da Doğu Avrupa'daki bağımsızlık hareketleriyle ilgili istatistiklere de yansımıştır. Polonya, diğer eski Doğu Bloku ülkeleri içinde açık ara en fazla toplumsal hareketin (61) olduğu ülkedir. Polonya'yı 27 toplumsal hareketle Çekoslovakya ve 21 toplumsal hareketle Macaristan izlemiştir.[320] Dolayısıyla Polonya'daki durum, bir toplumda demokrasi düşüncesinin oluşabilmesi için az da olsa bir sivil toplum gerçeğinin varlığının olması gerektiğini göstermektedir.

2015 yılı, Polonya tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. 2005 yılındaki seçimlerden sonra, 2007'ye kadarki dönemde bir azınlık hükümeti kuran PiS, 2015 yılında hem genel seçimlerde hem de başkanlık seçiminde başarı göstererek Polonya Meclisinde *(Sejm)* iktidara hâkim olmuştur. Bu seçim zaferi sonrası PiS, Polonya için 1989 sonrası dönemde yaşananları çok daha farklı bir anlatımla kamuoyu ile iletişime geçmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, daha önce uygulanan stratejik iletişimden çok farklıdır. Stanley'in[321] de bir önceki bölümde genel hatlarıyla betimlediği, merkezi popülist teorideki yapıya benzer şekilde, PiS'e göre 1989 sonrası dönem; yolsuzluğa bulaşmış elitlerce kurgulanan, komünizm sonrası oluşturulan ağın ürünü olan, imtiyazlı bir sınıfın beslendiği, Katolik Kilisesi ile özdeşleşen geleneksel Polonya değerlerinin dışlandığı, çökmekte olan

[318] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.*

[319] Mayıs 2023'te, Polonya'ya yapılan gezide Polonya halkının kiliseye, din olgusuna karşı tutumu da gözlenmiştir. Polonya'da halkın kiliseye olan ilgisinin genelde yüksek ancak bu ilginin genç nüfusta daha az oranda olduğu dikkati çekmiştir.

[320] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe,* 352.

[321] Stanley, "Populism in Central and Eastern Europe".

Batılı liberal değerleri önceleyen, Polonya'nın menfaatlerini geri plana atan bir düzen yaratmıştır.[322] PiS'e göre Polonyalı olmak demek Katolik olmak ve PiS'e oy vermekti. PiS'e göre LGBTQ ideolojisine ve Müslüman göçmenlere karşı olmak da Polonyalı olmanın diğer bir boyutuydu. Çünkü bunlar ötekiydi. Gerçek Polonyalı olamazlardı. Dolayısıyla PiS bunu daha da uç bir noktaya, "ulusal çıkar *(national interest)*" konumuna taşımıştır. Aslında bu yaklaşım kavramların bir şekilde manipüle edilmesiydi. Bu nokta kamuoyunda, "ya bana katıl ya da bir ulusal güvenlik problemi ol, ulusal çıkarlara aykırı bir noktada kendini konumlandır" ikilemini oluşturarak ve psikolojik bir baskı kurarak bireyleri PiS'i destekleme konusunda kritik bir karar süreciyle karşı karşıya bırakmak hedeflenmekteydi.

PiS'in bu yeni söyleminde ulusal menfaat ve ulusal birliğin geleneksel kavramı ön plana çıkmaktadır. PiS bu değişimi kamuoyuna "iyi değişim" *(good change)* olarak takdim etmiş ve iyi değişimin hedefini, "komünizm sonrası dönemin düzenlemelerini ortadan kaldırmak" olarak ifade etmiştir. Bu maksatla PiS, ilk iş olarak "yargıda reform" sloganıyla yargıdaki eski kadroları değiştirmekle işe başlamıştır. Bu sözde 'iyi değişim' süreci kamuda ve medyada da devam etmiş ve bu değişimi hızlı bir şekilde yapabilmek için anayasaya aykırı da olsa çeşitli yasalar çıkarılmıştır.[323]

Sonuç olarak, 2015 seçimlerinde PiS'i iktidara getiren nedenlerin başında sosyokültürel etkenler (dindarlık, eğitim, yaş, cinsiyet ve emeklilik[324]) gelmektedir.[325] PiS, bu etkenlerden kamusal yaşamdaki dini konuları, kürtaj konusunu ve özellikle de ekonomik mülahazalardan ziyade AB'ye entegrasyon konusunda kültürel özerkliği, ulusal egemenlik vurgusunu ve aile değerlerinin/geleneklerin savunulmasındaki hassasiyetleri kullanarak seçmen desteğini almıştır. Markowski, yine de 2015 seçimlerinin 'oy verenlerin bir talep isyanı' olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü PiS az bir oy oranıyla mecliste çoğunluğu elde etmiştir. Ekonomik açıdan ise Polonya halkının davranışının daha ziyade sosyotropik bir yaklaşımla, ekonomideki makro dengeler üzerinden şekillendiği, egotropik, hane halkının günlük yaşam kaygısından kaynaklanmadığı sonucuna varılmıştır[326]. Burada ilginç olan nokta, 2011'de PO'nun *(Civic Coalition)* kazandığı seçimlerde de seçmen davranışının benzer olmasıdır. 2015 seçimlerindeki en önemli fark, Polonyalı seçmenin PiS'in yürüttüğü

[322] Mazaraki, "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion".
[323] *Age.*
[324] Markowski , burada emekliliği, emeklilerin ekonomik durumundan, sahip oldukları gelirden ziyade, onların yaşam tarzlarına ve değer setlerine vurgu yaptığından dolayı bu kategoriye aldığını ifade etmektedir.
[325] Markowski, Radoslaw. "Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015", *Hague Journal on the Rule of Law*, 11, 2018, 111–132.
[326] *Age*. s. 102.

milliyetçi, otoriter ve muhafazakâr bir değişim olarak ifade edilebilecek radikal kampanyasına hane halkının ekonomik yaklaşımlarından farklı olarak verdiği pozitif yanıttır. Bu durum PiS'i, tıpkı 2002 yılında Türkiye'deki seçimlerde olduğu gibi nispeten az bir oyla mecliste çoğunluğu kazanarak iktidara taşımıştır.

Markowski, 2015 yılındaki seçim sürecini ve sonrasını 'otoriter klieantalistik' bir yaklaşımla açıklamaya çalışmakta ve otoriter klieantalizmin Polonya'daki uygulamasının altı özelliğinden bahsetmektedir: [327]

- Birincisi, PiS ve onun başındaki liderlik (ikiz kardeşler), 1980'li yılların sonundan itibaren siyasi platformlarda ve özellikle de Dayanışma Hareketi içinde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla PiS hareketi yeni bir hareket, yeni bir liderlik değildir. Ayrıca 1989 sonrası ya muhalefet ya da iktidar (2005-2007) olarak demokratik sistemin ganimetlerinden faydalanmışlardır.

-İkincisi, parti ne 'halkı' temsil etmekte ne de halk -popülist teoride beklendiği gibi- homo jenerik bir varlıktır. Tersine Polonya toplumu hiçbir zaman 2015 seçimlerinden sonra olduğu kadar derinden bölünmemiştir.

-Üçüncüsü, kutuplaşma/bölünme kitleler ve seçkinler arasında dikey değil açıkça yataydır. Her iki kampın da kendi seçkinleri ve kitleleri vardır.

-Dördüncüsü, PiS'in demokratik kurumsal altyapı bakımından 'sözde demagojik anlatısı' siyaset ve yargı kurumlarının işlevsizliğini eleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu eleştirilen kurumların ikamesi yoktur. Şu ana kadar da önemli siyasi sorunların referandum yoluyla çözülmesine yönelik tek bir ciddi girişimde bulunulmamıştır. Bunun yerine mevcut kurumlar arpalık haline getirilmiş ve PiS'in sadık aparatları tarafından ele geçirilmiştir. Bu durum da seçici, ancak yaygın kayırmacılık ve yolsuzlukla birleşen bir fenomen haline dönüşmüştür ve bu sebeple yaratılmak istenilen yeni sistem popülizmden çok (otoriter) bir kayırmacılıktır.

-Beşincisi, "çekirdek popülist" unsurlar halkın üstünlüğüne olan inançla yozlaştığı iddia edilen seçkinleri küçümsemiş, temsili kurumlara inançsızlık artmıştır.

-Altıncısı, bu tarz bir kayırmacılığın baskın özelliğini en iyi açıklayan yeni fenomen, kelime 'basitlik'tir: Yani PiS tarafından dünyanın ne olduğuna dair akıllıca inşa edilmiş bir

[327] *Age.*

anlatı. Markowski'ye göre bu anlatıdaki 'basitlik' seçim çalışmaları esnasında şu şekilde işlevselleştirilmiştir:

* "Ülkemizin karşı karşıya olduğu sorunları çözmek çok kolaydır: bunu yapmak isteyenlere güç vermek yeterlidir".

* Sıfır toplamlı bir oyun gibi, "siyasette her şey ya iyidir ya da kötüdür; seçim ise basittir". Diğer bir ifadeyle PiS iyi, diğerleri kötüdür. Nitekim PiS popülizmin özünden yüksek oranda istifade etmiş ve bu özden otoriterlik, milliyetçilik, komplo teorileri kullanımı, hoşgörüsüzlük ve çoğulculuğa saygısızlık gibi kavramları başarıyla kullanmıştır.

4.3. Polonya'da Ekim 2023 Seçimlerine Kadarki Dönemde Demokraside Geriye Gidiş

Linz ve Stephan, Gramsci'ye atfen, 1981 yılında Polonya'da Dayanışma Sendikası'nın sivil toplumda hegemonyayı ele geçirdiğini ifade etmektedir. [328] Dolayısıyla demokraside gerilemenin fiilen başladığı 2015 yılından daha geriye giderek Polonya'daki tarihi süreci analiz etmenin bugünü ve özellikle Polonya'daki demokraside gerilemeyi anlamak bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. İfade edildiği gibi demokratik sistemdeki düzensizlik ve entropideki artış kısa bir sürede oluşmamaktadır. Bu düzensizliğin oluşumu ve gelişimi için belirli olayların bir süreç içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Easton'un[329] da betimlediği gibi siyasal bir sistem çevreden bağımsız olamaz. Aynı şekilde, demokratik sistemin işleyişinde, özellikle toplumun belirli konulara olan yaklaşımı, diğer bir ifadeyle sosyolojik bulgular da yapılacak bir analiz için oldukça önem taşımaktadır. Nitekim Polonya eski Doğu Bloku ülkeleri içinde geniş kamuoyu araştırmaları geleneğinin en güçlü olduğu ülke olarak nitelendirilmektedir.[330] Kasım 1981 yılında yapılan bir ankette, %60-80 Polonyalı, çok merkezli *(polycentric)* bir güç yapısından yana olduğunu ifade etmiştir.[331] Bunun anlamı; kurumların özerkliği, sınırlı merkezi planlama, Kilisenin sosyal hayata katılımı ve Komünist Parti'nin etkisinin azaltılmasıdır. O tarihteki katılımcıların %70'ten fazlası bağımsız işçi sendikalarının varlığından yana tavır sergilemiş ve 1981 sonbaharında Dayanışma Sendikası sivil toplumda hegemonyasını inşa etmişti. Linz ve Stephan'a[332] göre 1981-1989 arasında Polonya'da bir komünist rejim yoktu; askerî, otoriter

[328] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.*
[329] David Easton, "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, 9, 3, (1957), 383-400.
[330] Linz ve Stephan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.*
[331] *Age*. s. 262.
[332] *Age.*

bir rejim vardı. Sivil toplumun rejim üzerinde yoğun bir etkisi vardı ve bu durum Polonya Komünist Partisi'nin etkisini yitirmesine yol açmıştı. Dolayısıyla Polonya örneği, ideolojinin gerçekte 'dikey'[333] *(vertical)* bir özellik taşıdığını, sivil toplumun ise 'yatay' *(horizontal)* bir özellik sergilediğini göstermektedir. Bu durumdan iki kavramın birbirine zıt kavramlar olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim düzenli işleyen demokratik bir sistemde de sistem-çevre ilişkisi ve uyumu, yatay düzlemin güçlü olmasıyla orantılıdır. Yoğun bir ideolojik yaklaşımla sivil toplumu bastırmaya ya da tekdüze *(uniform)* bir toplum yaratmaya çalışmak, demokratik sistemdeki entropiyi ve dolayısıyla düzensizliği ciddi şekilde artırmaktadır. Polonya'daki seçimlerde ve özellikle de 2023 seçimleri öncesi Polonya'daki demokratik sistemde gözlenen durum bu önermeyle uyumludur.

Öte yandan, toplumun otoriter veya totaliter bir yönetime karşı özgürlükler bağlamında verdiği mücadele, bir yandan toplam entropiyi daha da artıyormuş gibi bir görüntü sergilerken, gerçekte işlemeyen demokratik sistemdeki entropinin azaltılmasıyla ilgili sisteme dışarıdan bir enerji takviyesi anlamına da gelmektedir. Bunun anlamı, demokratik bir sistemde çevrenin/halkın sistemle kopan irtibatı yeniden tesis etme çabası ve sistemi kapalı bir sisteme dönüştürme gayreti içinde olan iktidara kaşı çevrenin gösterdiği dirençtir. Bu sebepledir ki demokratik bir sistemde, iktidardan özgürlükleri talep eden halka yönelik bir geri dönüş gelmediği takdirde talep edenler, taleplerini çeşitli toplumsal hareketlerle iktidara kabul ettirme yoluna başvurabilirler. Nitekim aslında teokratik bir sistem olan İran'da[334] bir kadının (Mahsa Jina Amini) polis tarafından öldürülmesinin ardından teokratik İran yönetimine karşı başlatılan olaylar, dışarıdan bakıldığında toplumsal bir karmaşaya dönüşmüş gibi bir algı yaratsa da gerçekte kapalı bir sisteme sahip İran'da çevrenin sistemi baskıyla, çevreye açma girişimi olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla bu durum, baskıyla da olsa sistemin çevreyle iletişim kurmasına neden olmakta ve kapalı bir sistemi açılmaya

[333] Gherardo Colombo, (Colombo, *On Rules*) adlı eserinde, 'dikey toplum', 'yatay/ufki toplum' ideoloji ve din konusunu ele aldığı bölümde şu kavramlaştırmayı yapmaktadır: "İnsanlar genellikle sağ ideolojilerin dikey bir toplumsal yapıyı teşvik ettiğini düşünürken, sol hareketler yatay bir örgütlenmeyi izleme eğilimindedir; bu, ait olduğumuz medeniyetin en yaygın dini olan Hristiyanlık tarafından da öne sürülen bir paradigmadır. İnsanları araç olarak kullanmanın doğal olduğu temelinde toplumu bir piramit şeklinde örgütlemeleri gerçekten de hakkın karakteristik özelliğidir. Bunu göstermek için herhangi bir detaya girmeye gerek yok. Dünyanın çeşitli yerlerinde kişilik haklarının yükselişinin radikal sağ rejimlerin aşılmasıyla örtüştüğünü anlamak için son iki yüzyılın tarihine bakmak yeterli. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, çeşitli durumlarda sağ tarafından yönetilen bazı toplumlar, yatay örgütlenmenin tipik durumlarına yakınlaştıran dayanışma yönleriyle dikey paradigma güçlü bir şekilde yumuşatılmaktadır."

[334] Bir demokrasi olmasa da neticede İran'daki teokrasi de bir siyasal sistemdir ve Easton'un tezi İran'daki siyasal sistem için de geçerlidir. Neticede sistem kapalı bir sistem özelliği gösterse de bu sistemin de bir çevresi vardır ve İran'da yaşanan olaylar, çevrenin sistemle ilişki kurarak taleplerini sisteme iletme çabası olarak değerlendirilebilir.

zorlayarak entropinin azaltılmasına, özgürlüklerin artmasına neden olmaktadır.[335] Benzer şekilde, Polonya'daki demokratik sistem de bulunduğu aşamaya kuşkusuz bir anda gelmemiş, belirli aşamalardan geçerek bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Bu aşamalar kısaca;

-Boleslaw Bierut'un mini-Stalinizminden, Władysław Gomulka'nın Sovyet komünizminden Polonya'yı, Polonya'ya özgü Leh sosyalizmine geçirdiği (1956-1970), göreli hoşgörü dönemi ve Polonya milliyetçiliği dönemi,

-Edward Gierek'in (1970-1980) yoğun bir dış borçlanma deneyimiyle birlikte Polonya'nın Batı'ya açıldığı dönem ve en sonunda,

-Jaruzelski'nin (1981-1989) askerî liderliğindeki rejimin totaliter bir rejimden çok otoriter bir rejimle daha tutarlı bir politika değişimi sağlayan liderlik dönemleridir.

Bu sebeple, Polonya'da demokrasi çabaları 1989 öncesi dönemde başlamış ve 1980'li yıllarda Dayanışma Sendikası'nın varlığının tanınmasıyla hız kazanmıştır. Özellikle otoriter döneme karşı mücadelenin yoğunlaştığı 1981-1989 dönemi demokratikleşmenin kritik eşiğini oluşturmuştur. Nitekim bu hareketin etkisi tüm Doğu Avrupa'yı sarmıştır. Dolayısıyla Polonya'daki otoriter sisteme karşı kitlesel karşı koyuş, 1989 yılında, Doğu Blokunun çökmesinden çok önce başlamıştır diyebiliriz. Ancak yine de esas olarak 1989 yılı, Polonya için komünist bir diktatörlükten liberal demokrasiye geçiş sürecinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. 1989 sonrası Polonya için siyasal sistem bakımından bir paradigmanın yıkılarak yeni bir paradigmanın yaratılması süreci olarak da kabul edilebilir. Polonya bu tarihten itibaren çevreye kapalı, totaliter bir sistemden çevreye açık, liberal ve demokratik bir sisteme geçiş sürecine girmiştir.

Bu yeni oluşum içinde Dayanışma Lideri Lech Walesa, 4 Haziran 1989'daki seçimi kazanmıştır. Bu erken başlangıç, sonraki dönemde Polonya'nın Avrupa-Atlantik sistemine hızla entegrasyonu, NATO ve AB üyelikleriyle sonuçlanmıştır. Ancak özellikle 1989 sonrası dönemde, bir taraftan demokrasinin inşasıyla ilgili süreç işlerken, diğer taraftan da demokratik bir sistemin inşasıyla birlikte sistemdeki entropiyi artıran bir başka süreç de işlemeye başlamıştır. Siyasal bir sistem değişikliğinde, çevreden sisteme yönelen farklı

[335] İran'ı analiz eden bazı yorumcular bu protestoların rejim için kısa vadede tehdit olmayacağını ancak kadınlar üzerindeki baskının azalacağını ifade etmektedirler. Yapılan resmî açıklamalarda bu olaylar sonucunda 500'den fazla kişinin hayatını kaybettiği ve olaylar esnasında suçlu bulunarak tutuklanan eylemcilerin asılarak idam edileceği belirtilmiş, nitekim Aralık 2022 başı itibariyle 4 protestocu idam edilmiştir. Yine de İran'daki kadınların bu eylemler sonrası -eylemler şiddetle bastırılsa dahi- yeni haklar elde edeceği kaçınılmazdır. Unutulmamalıdır ki bu tür mücadeleler neticesinde İranlı kadınlar geçmişe nazaran daha fazla haklara sahip olabilmişlerdir.

taleplerin yeni iktidar tarafından yönetilmesinde yaşanan problemler, entropinin yükselmesinin önemli bir nedeni olarak kabul edilebilir. Stanley bu durumu çok kısa ancak bir o kadar da net bir şekilde "kazananlar ve kaybedenler" metaforuyla açıklamaktadır.[336] Çünkü liberalleşme ve demokratikleşme sürecinde, süreçten memnun olmayan, eleştiren bir kesim de ortaya çıkmıştır. Yeni kurulmakta olan demokratik sistem bu kesimden gelen taleplere yönelik beklentileri karşılayamamıştır. Demokratik sisteme geçişe önderlik eden Dayanışma Hareketi aslında 'Özerk Cumhuriyet' sloganıyla kurulmuş bir hareketti ve hareketin ana hedefi İsveç modeliyle Avusturya modeline yakın bir model oluşturmaktı. Ancak demokratik sistemin kurulum aşamasında bu hedeften sapılarak demokratik sistem, neoliberalizmi hedef alacak şekilde, radikal bir biçimde düzenlenmeye çalışılmıştır. Kowalik, bu duruma neden olduğunu düşündüğü dayanışmanın mensuplarını, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmine dönüşün failleri olarak nitelemektedir. [337] Kendisi bu hızlı değişimde, John Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinin, bu değişimin mimarı Polonyalı iktisatçılar tarafından dikkate alınmadığını iddia etmektedir.

Dolayısıyla Polonya'da demokraside yaşanan gerilemenin nedenlerini araştırırken bu geçiş dönemine de odaklanmak gerekmektedir. Oysaki birçok kaynakta Polonya'daki demokraside yaşanan gerilemenin PiS'in 2015 seçimlerinde iktidara gelmesiyle başladığı ifade edilmektedir. Ancak süreç incelendiğinde bu tarihin esas itibarıyla 2005 olduğu görülecektir. Bu tarihte Kaczynski kardeşler hem cumhurbaşkanlığı hem de parlamento seçimlerinde başarılı olarak Polonya'da aktör odaklı, yeni bir sürecin başlamasına neden olmuşlardır. Kardeşlerin programının hedefi Polonya'da 1989 sonrası dönemde kurulan politik sistemde esaslı bir değişiklik yapmak, 1997 anayasasıyla kurulan Üçüncü Cumhuriyetle bir şekilde hesaplaşarak kamusal yaşamı, ulusal ve demokratik geleneklerle, liberal anlayışla ters olan sosyal dayanışmacı bir şekle dönüştürmekti.[338] Bunun için de birçok yasa ve kurumun yeniden düzenlenip şekillendirilmesi gerekmekteydi. Diğer bir ifadeyle, Polonya'yı 1989-1990'lı yıllara tekrar götürerek[339] yeni bir başlangıç (Dördüncü Cumhuriyet) yaratmaktı. Oysaki Bayır, 1997 Anayasası ile Polonya'da yürütmeyi güçlendirme yolunda önemli adımların atıldığını vurgulamaktadır.[340] Dolayısıyla mevcut

[336] Stanley, "Populism in Central and Eastern Europe".
[337] Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*.
[338] Aleksandra Kustra-Rogatka, "The Hypocrisy of Authoritarian Populism in Poland: Between the facade Rhetoric of Political Constitutionalism and the Actual Abuse of Apex Courts", *European Constitutional Law Review*, (2023), 1.
[339] Jacek Wasileswski, "The Assault on Democratic Elitism in Poland", *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*, Edited by Heinrich Best, and John Higley, (Brill, 2010), 173-196.
[340] Bayır, *Polonya Dış politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* 62.

Polonya Anayasası'nın PiS'e iktidarını güçlü bir şekilde devam ettirecek olanağı vermediği, PiS liderliğinin iktidarını, bu değişim isteğiyle kalıcı bir hale getirmek istediği anlaşılmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu tarihler Polonya'daki demokratik sistemin kuruluş yıllarıdır ve bu yıllarda Polonya'da henüz elitler arasında ortak bir yaklaşımın tam olarak oluşmadığı, Stanley'in 'kazananları' ile 'kaybedenleri' arasındaki mücadelenin devam ettiği yıllardır. Uygulamaya konulan, 'Balcerowicz Planı' olarak da adlandırılan bu plan, gerçekte geri planda Amerikalı Jeffrey Sachs'ın düşüncelerini içeren bir plandı ve Polonya'nın milli gelirinde ciddi bir azalmaya sebep olmuştu. Kaybedenler yaşanan bu değişimle birlikte Polonya'nın komünizmin pençesinden kurtulurken bu sefer de liberalizmin pençesine düştüğünü düşünmekteydiler. 1989 sonrası yaşanan hızlı liberalleşme döneminde, 2000'li yıllarda Polonya'da gerçek işsizlik oranı %15'e yükselmiş,[341] birçok devlet müessesesi kapatılmış ve yaşam standartlarında ciddi bir düşüş meydana gelmişti. Gümrük kısıtlamaları o denli kaldırılmıştı ki, Polonya, Hong Kong'un ardından dünyanın en esaslı şekilde "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" anlayışlı serbest piyasa ekonomisini uygulayan ülkesi olarak ifade edilmeye başlanmıştı.[342] Bu ortamda zayıf olan birçok firma batmış ve bu durum işsizliğin ciddi bir şekilde artması sonucunu doğurmuştu. Bu dönemi sert şekilde eleştiren Kowalik'e göre bu hızlı liberalleşme döneminin sonucu olarak ortaya çıkan yüksek işsizlik, aşırı ve gittikçe artan toplumsal dışlanma, sürekli büyüyen gelir eşitsizliği, Polonya'da halk kitleleri üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştı. [343]

Sonuç olarak, yaşanan bu sancılı süreç, hızlı bir şekilde liberal demokrasiye geçmeye çalışan Polonya'da demokratik sistemdeki entropiyi, daha sistemin kuruluş aşamasında, olması gerekenin çok üzerine çıkarmış ve daha başlangıçta, kurulmaya çalışılan demokratik sistemin, çevreyle/toplumla olan ilişkisini sağlıklı bir zemine oturmasına engel olmuştur. Dolayısıyla Stanley'in 'kazananlar' ve 'kaybedenler' metaforu sistemsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, demokratik sisteme sürekli talep gönderen bir kısım çevre/toplum/halk, Stanley'in deyimiyle 'kaybedenler', sistem içinde bu taleplere karşılık veren iktidardan beklediği yanıtı alamamış, sistemdeki talep/arz dengesi bozulmuştur. Diğer bir ifadeyle, sistemin çıktı olarak ürettiği politik kararlar ya da üretilen politikalar toplumsal

[341] Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*.
[342] *Age*.
[343] *Age.*

talepleri yeterince karşılayamamış ve demokratik sistemin işleyişinde aksamalar oluşmaya başlamıştır.

4.4. Polonya'da Demokratik Sistemde Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışması

Demokratik sistemin düzenli çalışmadığı bir ortamda, 'kaybedenler' tarafına odaklanan ve hedef kitle olarak, başta kırsal kesimlerde yaşayanlar olmak üzere bu memnuniyetsiz kesimi hedef alan Kaczynski kardeşlerin partisi PiS, 2005, 2015, 2019 ve 2023 yıllarında seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. PiS, 2005 yılında birinci parti çıkmasına rağmen ancak bir azınlık hükümeti kurabilmiştir. 2015 ve 2019 seçimleri sonrası ise mecliste çoğunluğu elde ederek iktidara gelmiş ancak 2023 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen çoğunluğu elde edemeyerek iktidarı muhalefetin oluşturduğu koalisyona bırakmak zorunda kalmıştır.

2001 yılında kurulan PiS'in, iktidara geldiği 2015 yılından 2023 yılına kadarki sekiz yıllık süreçte gücünü daha da artırarak sürekli iktidarını perçinlemeye çalıştığı görülmektedir. PiS lideri Kaczynski, 2019 yılında, 1989 sonrası dönemde uygulanan Balcerowicz planını hedef alarak şunları ifade etmiştir;

"Bu plan, özellikle bu topraklardan milyonlarca insanın çıkarlarını hesaba katmıyordu. Son derece acı vericiydi. Gerçekten de bu toprakların birçok sakininin kendilerini işsiz, umutsuz, çoğu zaman çokları için de fırsatlardan yoksun, kültüre erişimden yoksun, eğitime erişimi zayıf bulduğu bir durumdu".[344]

[344] https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/604263.kaczynski-konsytucja-zmiana-pis-wybory.html adresinden erişildi. Erişim tarihi:17.10.2023

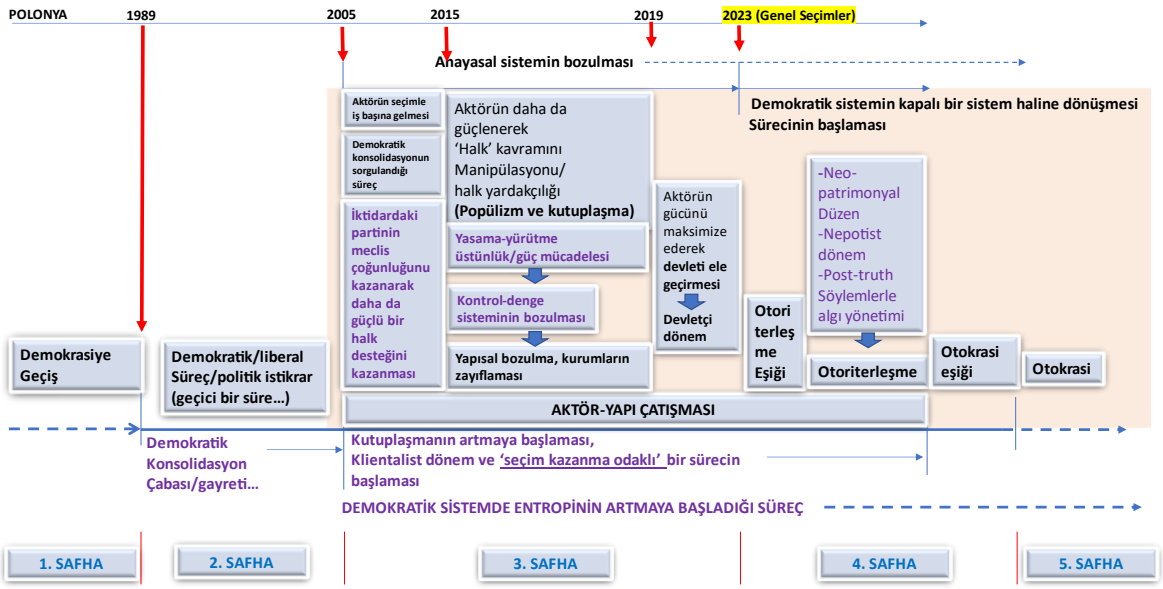

Şekil-17. Demokratik sistemin Polonya'da izlediği süreç

Dolayısıyla Kaczynski'ye göre 1989 sonrası dönem, diğer bir ifadeyle demokratik konsolidasyon dönemi kaybedilmiş bir dönemdir ve bu dönemde inşa edilen kurumlar yeniden inşa edilmelidir. Şekil-17, demokratik sistemin Polonya'da izlediği süreci betimlemektedir. Bu süreçte, demokrasiye geçiş dönemi aynı zamanda, daha önce de ifade edilen, 1989 sonrası kazanan ve kaybeden elitler arasında ciddi bir mücadelenin oluştuğu ve bu yeni sürecin başlangıcında bir arada olan elitlerin parçalandığı bir dönemdir. 1989 sonrası iktidarda yer alan Dayanışma Seçim Hareketi (AWS) zamanla gücünü kaybederek yerini Sosyalist Sol İttifaka (SLD) bırakmış, SLD de özellikle 2001 yılından itibaren iktidarı döneminde zayıflamaya başlamıştır. 2005 yılı seçimlerinde ise SLD, PiS'in yolsuzluk, şüpheli iş ilişkileri, SLD'nin sıradan insandan uzaklaştığı söylemiyle yenilmiş ve iktidarını kaybetmiştir.[345] SLD, 2001 yılında aldığı %41'lik oy oranını muhafaza edemeyerek, %29,7 oranında ciddi bir oy kaybıyla halktan ancak %11,3 oranında destek alabilirken, PiS ise oyunu %17,5 artırarak, %27'lik bir oy oranıyla bir azınlık hükümeti kurmayı başarmıştır. 2005 seçimlerinde PiS, sosyal-muhafazakâr bir programla halkın karşısına çıkmış ve söyleminde 19. yüzyıldaki ulusal egemenliğe, LGBT ve kürtaj karşıtlığına ve dine/Katolikliğe vurgu yapmıştır. Kabaj,[346] 1990-2005 yılları arasında çalışan nüfusun 2 milyondan fazla artmasına rağmen 5 milyona yakın iş yerinin kapatıldığını, istihdamın

[345] Wasileswski, "The Assault on Democratic Elitism in Poland".
[346] Mieczyslaw Kabaj elli yıldan uzun bir süre Cenevre'de ILO'da çalışmıştır (Kowalik, *Dayanışmadan ihanete*).

%80'den %54'e gerilediğini, işsizlik oranının %16'ya yükseldiğini ve özellikle genç işsizlerin oranının %35-40'lara ulaştığını ifade etmektedir. Bu ortamda PiS hedef kitle olarak, Stanley'in belirttiği, 1989 sonrası dönemin kaybedenlerini almıştır. PiS'in bu yaklaşımı, Polonya'daki aktör-yapı çatışmasıyla birlikte popülist ve kutuplaştırıcı sürecin de başlangıcı olarak kabul edilebilir. Çünkü bu söylemde kaybedenler ahlakı yüksek, vatansever, onurlu kişiler olarak tanımlanırken, diğerleri/kazanlar ise yolsuzluğa bulaşmış, kozmopolitan, aç gözlü ve çapkın olarak nitelendirilmekteydi.

Jaroslaw Kaczynski'nin lideri olduğu PiS, 2005 yılında yapılan seçimlerde en fazla oyu alırken ve ikiz kardeş Lech Kaczynski Polonya Cumhurbaşkanı olarak seçilirken yukarıdaki koşulların etkisi büyük olmuştur. Bu bağlamda Kucharczyk, PiS'in en çok oyu aldığı ve Lech Kaczynski'nin seçildiği 2005 seçimlerini 'popülizmin zaferi' olarak nitelemekte ve bunu Polonya'nın demokratikleşme sürecinde devam eden kalıcı/süregelen problemlere bağlamaktadır.[347] Her ne kadar PiS aldığı oyla çoğunluğu elde edemeyip, 2006 yılında milliyetçi ve muhafazakâr unsurlarla birlikte bir azınlık hükümeti kurabilse de bu partinin kurucuları arasında yer alan Lech Kazcynski Cumhurbaşkanı olarak seçilmeyi başarmıştır. PiS, 2007 yılında yapılan seçimlerde ise oyunu bir miktar daha yükseltmesine rağmen AB yanlısı ve liberal PO arkasından ikinci en yüksek oyu alan parti olarak çıkmış ve 2007-2015 arası dönemde ana muhalefet partisi görevini üstlenmiştir. Ancak bu süreçte Cumhurbaşkanı Lech Kazcynski'nin, 2010 yılında uçak kazasında yaşamını yitirinceye kadarki sürede sahip olduğu veto yetkisiyle[348] iktidarı dengeleyen bir unsur olarak önemli bir rol oynadığı ve ana muhalefet partisi PiS'in, 2007 yılından itibaren 2010 yılına kadar iktidara yönelik bu çift taraflı baskıdan fazlasıyla yararlandığını da unutmamak gerekir.

Dolayısıyla 2005 yılından itibaren Polonya'daki demokratik sistemde, PiS'in kurucusu Cumhurbaşkanı üzerinden bir aktör-yapı geriliminin başladığı ifade edilebilir.[349] Bu gerilim, Cumhurbaşkanının uçak kazasında yaşamını yitirmesi sonrası muhalefetteki PiS tarafından devam ettirilmiştir. Aslında Jaroslaw Kaczynski bu gerilimin işaretlerini 2005 yılında

---

[347] Jacek Kucharczyk, "Introduction: Democracy in Poland 2005–2007", *Democracy in Poland 2005–2007*, Ed. Lena Kolarska-Bobińska, Jacek Kucharczyk, Jarosaw Zbieranek, Institute of Public Affairs, (2007).

[348] "21 Kasım 2009- Başbakan Tusk, önemli reformları engellediğini iddia ettiği kurumsal çatışmaları sona erdirmek için tasarlanmış bir anayasa değişikliğiyle Başkan Kaczynski'nin veto yetkilerini ortadan kaldırmayı hedeflediğini söyledi (https://www.reuters.com/article/us-poland-election-events-idUSTRE65T1R820100630/ adresinden erişilmiştir)."

[349] "Tusk'ın ezeli rakibi Kaczynski, aralarında medya, sağlık ve emeklilik reformlarının da bulunduğu bir dizi hükümet yasa tasarısını sıradan işçiler üzerindeki etkilerini gerekçe göstererek veto etti (https://www.reuters.com/article/us-poland-election-events-idUSTRE65T1R820100630/ Erişim tarihi: 17.10.2023)".

yaptığı bir konuşmada, 1989 sonrası kurulan düzeni yani Üçüncü Cumhuriyeti hedef alarak şu sözlerle vermişti:

"Polonya'nın Üçüncü Cumhuriyeti'nde komünizm sonrası bir sistem kuruldu ancak Dördüncü Cumhuriyet komünist Polonya'nın değil, Polonya tarihinde büyük, güzel ve haysiyet dolu olanın en iyi geleneklerine atıfta bulunacaktır. Yasama organında derin bir reform için gereklilik var çünkü hepimiz yasama organının iyi çalışmadığını biliyoruz. Aynı zamanda yürütme ve yargı organlarında da reformlara ihtiyacımız var. Bu devlet, bugün dayatılan şekliyle kesinlikle reddedilmeli; çabaları en iyi olduğu yerde yoğunlaştırılmalı ve kötü olduğu yerde azaltılmalı. Bu devlet tüm Polonyalıların, tüm ulusun devleti olmalıdır."[350]

Kaczynski'nin bu ifadelerine zemin teşkil eden düşünce sisteminin dayandığı temelin anlaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, Jaroslaw Kaczynski hem kendisinin hem de 2005-2010 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan kardeşi, PiS'in kurucularından Lech Kaczynski'nin, kendilerini, Birinci Dünya Savaşı sonrası İkinci Polonya Cumhuriyeti'nin ilk Devlet Başkanı olan Joseph Pilsudski'nin[351] fikirlerinin devamı olarak gördüklerini ifade etmiştir. Kendileri için her zaman en önemli şeyin devlette siyasi düşünce olduğunu, bu bağlamda Pilsudski'nin Polonya'nın bağımsızlık yanlısı tüm siyasi eğilimlerini kendi liderliği altında birleştirdiğini ve bağımsız bir devlet yaratarak devleti güçlendirdiğini ifade etmektedir.[352]

Bu bağlamda PiS, 2005 sonrası dönemde iki kez taslak bir anayasa teklifi çalışması girişiminde bulunmuştur. İlki 2005 yılında yapılmış ancak hem partinin Sejm'de azınlıkta olması hem de bu değişikliğin mevcut liberal anayasanın çizdiği sınırlar içinde olacak olması ve bunun da partinin hedefleriyle uyuşmaması nedenleriyle yaşama geçirilememiştir.[353] İkinci girişim ise muhalefetteyken 2010 yılında yapılmış ancak bu girişim de partinin muhalefette olması ve günlük hegemonyaya dayalı söylemlerin gölgesinde kaldığından bir müddet sonra partinin sitesinden kaldırılmıştır. Tüm bu girişimlerin hedefi ise başkanlık

---

[350] https://www.wprost.pl/kraj/77154/sanacja-wedlug-kaczynskiego.html , Erişim tarihi: 17.10.2023.

[351] Mareşal Józef Piłsudski, Polonya'nın bağımsızlığının mimarlarından biridir -Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşan Polonya Lejyonlarının kurucusu, daha sonra Polonya-Bolşevik savaşının kahramanı. 11 Kasım 1918'de, Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları tarafından kurulan Polonya Krallığı Naiplik Konseyi, askerî gücü ve kendisine bağlı Polonya birliklerinin yüksek komutasını kendi üzerine almıştır. Aynı gün Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren bir ateşkes imzalamış ve 120 yılı aşkın bir sürenin ardından Polonya bağımsızlığını yeniden kazanmıştır.

[352] https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/564039,kaczynski-uwaza-sie-za-kontynuatora-mysli-pilsudskiego.html Erişim tarihi: 17.10.2023.

[353] Przemyslaw Tacik, "Polish Constitutionalism Under Populist Rule: A Revolution without a Revolution", *İntersentia,* (2021), 275-300.

rejimine sahip 'güçlü bir devlet' esasına dayanan, milliyetçi, Katolik dininin ayrıcalıklı konumunu pekiştiren ve Polonya toplumunun liberal bireycilik karşısında önceliğini sağlayan bir sistem oluşturmaktı. Dolayısıyla 2005 yılından itibaren Polonya'nın demokratik gelişiminde bir aktörün ön plana çıkmasıyla, 1989 sonrası oluşan müesses nizamın ve yaşanan demokratik konsolidasyon sürecinin sorgulandığı ve o dönemin elitlerinin hedef alındığı görülmektedir. Bunikowski, her iki kardeşin fikirlerinin dayandığı temeli şu şekilde özetlemiştir: [354]

"Polonya siyasetinin morali bozulmuştur. Siyasetçiler, yetkililer ve seçkinler/elitler (ahlaki açıdan da dâhil olmak üzere) yozlaşmıştır ve kendi çıkarlarına veya yabancı çıkarlara hizmet etmektedirler. Yargıçlar da ahlaki açıdan yozlaşmışlardır. Toplum ekonomik olarak kutuplaşmış bir durumdadır ve vatandaşlarının çoğu dışlanmaktadır. Uluslararası şirketler Polonya ekonomisini ve toplumu sıkıştırmaktadırlar. Bu tablo, Polonya'nın güçlü, egemen, adil ve zengin olabilmesi için muhteşem reformlara ihtiyacı olduğunu göstermektedir."[355]

Bu bağlamda, demokratik sistemdeki entropiyi daha da artıracak gelişmeler birbirini izlemiş ve Kaczynski, 2019'da yaptığı bir konuşmada, Polonya mahkemelerinin tamamen LGBT ideolojisinin etkisinde kaldığını ifade etmiştir.[356] PiS lideri bir başka konuşmasında da Polonya'daki genç kadınların çok içki içtikleri için yeterince çocuk yapamadığını belirtmiştir.[357] Bu bağlamda, 2023 yılı içinde Avrupa Parlamentosu milletvekillerinin kadına şiddet konusunda İstanbul Sözleşmesinin, AB Adalet Divanı'nın 2021 yılında, Sözleşmenin onaylanmasıyla ilgili olarak yaptığı çağrı iktidar çevrelerince olumlu karşılanmamıştır. Adalet Bakanlığı Bakan Yardımcısı Marcin Romanowski, aile içi şiddete karşı koruma konusunda Polonya'nın çok yüksek bir standarda sahip olduğunu söyleyerek Sözleşmenin Polonya Anayasası'na aykırı olduğunu ifade etmiştir.[358]

PiS, geçmişteki 'Dayanışma' metaforunu da kullanarak, "Polonya'nın dayanışması Polonya'nın liberallerine karşı" şeklinde bir slogan da üretmiştir.[359] PiS bu süreçte iç cephede bir kamplaşma yaratırken dış cephede de düşmanlar yaratmıştır. PiS'e göre Rusya, Almanya ve AB düşman güçler olarak tanımlanmaktaydı. PiS Lideri Kaczynski, AB'yi

[354] Dawid Bunikowski, "The constitutional crisis in Poland, Schmittian questions and Kaczyński's political and legal philosophy", *Journal of Contemporary European Studies*, 26(7), (2018), 1-23.
[355] https://www.rp.pl/plus-minus/art1108191-rewolucjonista-jaroslaw-kaczynski Erişim tarihi: 17.10.2023.
[356] https://tvn24.pl Erişim tarihi: 12.7.2023.
[357] https://tr.euronews.com Erişim tarihi: 10.5.2023.
[358] https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8663912,solidarna-polska-przeciw-ratyfikacji-konwencji-stambulskiej-przez-ue.html Erişim tarihi: 12.7.2023.
[359] Wasileswski, "The Assault on Democratic Elitism in Poland".

Polonya'ya karşı küstahça davranmakla suçlarken,[360] Almanya'yı da Polonya ile hesaplaşmamakla suçlamış ve Polonya'nın hâlâ alacaklı olduğunu[361] ifade etmiştir. Buna göre PiS'in nihai hedefi, "1989 sonrası dönemin neoliberal 3'üncü Cumhuriyetini yıkarak yerine iyi Polonya'yı (*Good Poland*)" inşa etmek olarak açıklanmıştır. Bu şekilde, Polonya'da çöken ahlak yeniden tesis edilecek, iyi Polonya bağımsızlığını kazanacak, sosyal dayanışma yeniden tesis edilecek ve dış politikada Polonya'nın menfaatleri gözetilmiş olacaktı.

2007 yılında, PiS, SO (*Self Defense*) ve LPR (*League of Polish Families*) azınlık koalisyonu, SO'nun liderinin bir yolsuzluk olayının şüphelisi olduğu suçlamasıyla bozulmuştur. Bu durumun ve 2004 yılındaki AB üyeliği sonrası oluşan liberal ortamın, istikrarlı bir şekilde yükselen PiS'in momentumunu olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Nitekim bu süreçte Polonya'da, 2007-2015 arası dönemde, liberal-muhafazakâr, klasik liberal, ilerici sosyal demokrasi ve yeşillerden oluşan, AB yanlısı PO'nun iktidara gelmesini normal karşılamak gerekmektedir. Bu dönem, bir önceki PiS azınlık hükümetinin politikalarıyla taban tabana zıt bir yönetim anlayışının iş başında olduğu bir dönemdir ve bu yönetim, 1989 yılından sonra başlayan liberal dönüşümü devam ettirme gayreti içinde olmuştur. Nitekim PiS lideri Kaczynski ile PO lideri Donald Tusk arasında bu dönemde izlenen politikalar konusunda ciddi bir gerilim yaşanmıştır. Özellikle ikiz Kaczynski kardeşlerden, Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski'nin 2010 yılında bir uçak kazasında hayatını kaybetmesi, PiS'in izlediği politik yaklaşımın önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. PiS lideri bu kazadan dolayı hazırlanan raporun düzmece olduğu iddiasıyla Başbakan Tusk'ı suçlayarak gerilimi daha da artırmıştır. 2010'dan itibaren devam eden süreç, PiS'in kendi politik stratejisini yeniden oluşturduğu bir süreç olarak da nitelendirilebilir.[362]

Nitekim PiS'in Hukuk ve Adalet Siyasi Konseyi tarafından 2011 yılında kabul edilen "Polonya Cumhuriyeti'nin Durumu Hakkında Rapor"da[363] da PO iktidarı eleştirilerek, Üçüncü Polonya Cumhuriyeti'nin ahlaki gri bölgesinden bahsedilmekte ve 1989'dan sonra iyi ile kötü arasında kesin bir ayrım yapılmayarak, büyük bir ahlaki gri alanın ortaya çıktığı,

[360] https://pis.org.pl Erişim tarihi:12.7.2023.
[361] https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8490376,kaczynski-niemcy-sie-z-nami-nie-rozliczyly.html Erişim tarihi: 7.12.2023.
[362] Wojciech Przybylski, "Can Poland's Backsliding Be Stopped?", *Journal of Democracy*, 29, 3, (2018), 52-64.
[363] https://wpolityce.pl/polityka/111772-jaroslaw-kaczynski-raport-o-stanie-rzeczypospolitej-tylko-u-nas-fragmenty-programowej-publikacji-prezesa-pis Erişim tarihi: 12.07.2023.

topluma düzenli olarak kötülüğün göreceleştirilmesi ve böylece kabul edilebilir bir hale getirilmesine yönelik mesajların verildiği ifade edilmekteydi. Dolayısıyla devletin büyük bir onarıma ihtiyacı olduğu iddia edilerek bunun da ancak Dördüncü Cumhuriyetle başarılabileceğinin altı çizilmekteydi. Metinde devletin meşruiyetine atıf yapılmakta ve eğitim, kültür ve medya alanında atılacak adımlarla bu değişimin başarılabileceği belirtilmekteydi.

PO lideri Donald Tusk ise 2007 yılında iktidara gelirken topluma, azınlık hükümeti döneminde oluşan istikrarsız dönemi istikrarlı bir hale getireceğini, özellikle AB fonlarını da kullanarak ekonomiyi modernleştireceğini ve daha da ileri götüreceğini vaat etmişti. Ancak kendisinin, özellikle 2011-2015 yılları arasındaki ikinci dönemi, yolsuzluk skandalları ve hükümet yetkililerinin gücü istismar etmeleri sonucu liberallere karşı verilen desteğin ciddi bir şekilde azalmasıyla geçmiş ve Tusk, toplumda belirli konularda oluşan bu hassasiyeti iyi kavrayamamıştır. Batı standartlarına ulaşma çabası toplumda yaşam standartları ve ücretler konusunda bir beklenti oluşturmuş ve özellikle iyi eğitimli gençler için Polonya'daki koşullar beklentileri karşılamamıştır. Bu durum, 2,5 milyon Polonya vatandaşının -başta İngiltere olmak üzere- göç etmesine yol açmıştır. Polonya'da refah devleti kavramının, sosyal güvenliğin ve sağlık sisteminin bu süreçte zayıflaması toplumda sorunlara neden olmuş ve bu durum elitlere karşı negatif bakışı daha da derinleştirmiştir. Bu ortamda Polonya'nın gösterdiği ekonomik performansı betimlemek için kullanılan "yeşil ada" *(green island)*[364] metaforu toplumda iyimserlik bir yana tepki dalgası oluşturmuştur.

Tüm bu gelişmeler, aşırı muhafazakâr PiS'e, iktidarı bir sonraki seçimde devirmek için gereken ortamı hazırlamış ve 2015'teki seçimlerde PiS %37,6'lik bir oy oranıyla iktidarı ele geçirerek hem mecliste hem de senatoda çoğunluğu sağlamış, ayrıca aynı yıl yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini de PiS'in desteklediği Andrzej Sebastian Duda kazanmıştır. Dolayısıyla 2015 sonrası dönem, PiS'in arzu ettiği tek başına anayasayı değiştirecek bir güce

[364] 2009'da AB içinde GDP'yi rekor seviyede artıran tek ülke Polonya'ydı ve Polonya haritada GDP'si azalan ülkeler kırmızı renkle gösterilirken yeşil renkle gösterilmişti. Bu sebeple, kırmızı renkle gösterilen ülkeler arasında Polonya "yeşil ada" *(green island)* olarak adlandırıldı. Aslında 2008'deki kriz, Polonya için zlotinin ciddi şekilde zayıflamasıyla başladı. Birçok ekonomi için bu, sermaye çıkışı ve ucuz krediyle finanse edilen ekonomik patlamanın aniden durması anlamına gelirken, Polonya için ise daha ucuz para birimine sahip olmanın sağladığı büyük bir fırsatı yaratıyordu. Her şeyin -tüketim, yatırımlar, ihracat ve ithalat- düştüğü bir dönemde, yukarıda belirtilen tüm bileşenlerin toplamı olan GSYİH'nın düşmediği ortaya çıktı. Bu nasıl mümkün oldu? Daha ucuz bir para birimi tarafından desteklenen ihracat, daha kötü bir döviz kurundan etkilenen ithalattan daha az düştü. Önemli bir faktör de kamu yatırımlarını destekleyen AB fonlarının enjeksiyonuydu. Buna ek olarak, talep tarafı ise nispeten büyük bir iç pazar ve Batı'daki emsallerinin aksine, önceki kredi patlaması sırasında dağ gibi borçları olmayan 38 milyon tüketici tarafından dengelendi (https://notesfrompoland.com/2020/05/15/will-poland-again-be-europes-green-island-in-this-crisis/ adresinden erişildi).

ulaşmadığı ancak aktörün daha da güçlenerek ve halk kavramını manipüle ederek halk yardakçılığı/popülizm yaptığı, toplumu kutuplaştırdığı, demokratik sistemdeki aktör-yapı geriliminin tırmanarak kontrol-denge sisteminin ve yapısal bozulmanın başladığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Bayır, 1997 Anayasası oluşturulurken, Fransa'daki yarı başkanlık sisteminden yararlanıldığını ancak bu sistemde meydana gelebilecek aksaklıkların da parlamenter sistemin araçlarıyla kapatılmaya çalışıldığını belirterek, oluşturulan sistemde cumhurbaşkanının yetkilerinin parlamenter sisteme göre daha güçlü, yarı başkanlık sistemine göre daha zayıf kaldığını ifade etmektedir.[365] Duda'nın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle hem yürütme hem de cumhurbaşkanlığı PiS'in etki alanı içine girmiş oluyordu. Dolayısıyla 2015 yılı esas yapısal bozulmanın başladığı yıl olarak ifade edilebilir.

PiS iktidara geldikten sonra, 2005-2007 döneminde azınlık hükümetiyken yarım kalan politik yaklaşımını bu sefer iktidarda olmanın verdiği güçle uygulamaya koyulmuştur. Saduriski, PiS'in bu ilk dönemini kısa, ilk kez ülkeyi yönetme tecrübesini yaşadığı, bu süreçten dersler çıkardığı ve bu derslerin geri beslemelerini 2015'te başlayan ikinci dönemde kullandığını ifade etmektedir. [366] Diğer taraftan, unutmamak gerekir ki PiS'in ilk dönemi bir azınlık hükümeti çerçevesinde devam ettiğinden, PiS'in faaliyetleri diğer hükümet üyesi partilerce (Öz Savunma-*Self Defense* ve Polonya Aileleri Ligi-*League of Polish Families)* sınırlanmaktaydı. Aslında bu iki parti de popülist sağ partilerdi ve PiS'le aynı çizgide yer almaktaydılar. Bu sebeple PiS, topluma daha farklı bir görüntü vermek için süreç içinde kendisini bu iki partiden ayrıştırarak merkeze doğru kaymaya gayret göstermiş ve merkezi politikalara daha yakın bir çizgide hareket etmeye çalışmıştır. Bu ilk döneme damgasını vuran bir diğer önemli etken de ikiz kardeşlerden Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski'nin PiS lideri olan Jaroslaw Kaczynski üzerinde orta yolu bulma konusundaki etkisiydi.[367]

Kardeşine göre daha radikal bir çizgide olan Jaroslaw Kaczynski, PiS'in 2007 yılındaki seçimi kaybetmesini kendisinin çok fazla yumuşak davranmasına ve yavaş kalmasına bağlamakta ve ayrıca 2005-2007 arasında öngördüğü değişimi gerçekleştirmek için yeterince çabalamadığına inanmaktaydı.[368] Ancak Jakubowska,[369] Kaczynski'nin siyasi rakiplerini değerlendirirken sert, bazen saldırgan ve hatta kaba sözler kullanmaktan

[365] Bayır, *Polonya Dış politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* 63.
[366] Wojciech Sadurski, *Anti-constitutional Populist Backsliding, Poland's Constitutional Breakdown*, (Oxford, 2019).
[367] *Age.*
[368] Henry Foy, "Jaroslaw Kaczynski: Poland's kingmaker", *Financial Times*, 2016, 26 February.
[369] Agnieszka Jakubowska, *Język wypowiedzi publicznych Jarosława Kaczyńskiego wlatach 2007-2010*, nr 3, wiosna-lato (2011).

çekinmediğini, değerlendirmelerinin tonunun belirleyici olduğunu, çoğunlukla suçlayıcı ve sıklıkla güvensizlik ve şüpheyle dolu bir söylem kullandığını ifade etmektedir. Liderinin bu yaklaşımı PiS içinde öncelikle yukarıdan aşağı, merkeziyetçi, sıkı bir politik kontrolü ve parti disiplinini esas alan bir düzen kurulması sonucunu doğurmuştur.

Burada ilginç olan husus, PiS'in lideri Jaroslaw Kaczynski'nin 2015 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı olmaması, PiS'e yakın birini, Andrzej Duda'yı aday göstermesiydi. Çünkü PiS'in adayının seçilmesi bu stratejinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Bununla beraber PiS, kendi içinde bu katı ve hiyerarşik değişimi gerçekleştirirken kamuoyuna farklı bir görüntü verilmeye çalışılmaktaydı. PiS bu defa, özellikle cumhurbaşkanlığı seçiminde Smolensk'teki uçak kazası üzerine inşa ettiği komplo teorilerine oturttuğu sert yaklaşımın yerine bir strateji değişikliğiyle daha ılımlı bir strateji[370] takip etmeyi uygun görmüştür. 2015 yılı seçimleri öncesi partinin seçim kampanyası, partinin teşkilatının yenilendiği ve bu suretle parti ile yurttaş arasındaki açığın kapatıldığı algısını yaratmak üzerine kurgulanmıştır.[371] Bu maksatla parti içinde radikal görüşleriyle tanınan kişiler kamuoyunun gözünden kaçırılmış[372] ve bu şekilde PiS'e olan kamuoyu desteğinin daha da artırılması hedeflenmiştir. Kaczynski, seçim öncesi yaptığı bir konuşmada, niyetlerinin intikam duygusuyla bir yönetim olmadığı, nihai hedeflerinin güçlü ve başarılı bir Polonya olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yaratmak istedikleri bu değişimin kolay olmadığını bildiklerini ve bunun için toplumu ikna etmek ve toplumun desteğinin almak gerektiğini ifade etmiştir.[373] Nitekim 2015 seçimleri sonrası PiS aleyhine yapılan yoğun sokak gösterilerine rağmen yapılan kamuoyu oylamalarında genelde PiS aleyhine negatif bir sonucun oluşmadığı, aksine 2017 yılından itibaren PiS'e olan destekte nispi bir yükselme ve takip eden yıllarda da bu desteğin azalmadan sürdüğü görülmüştür.[374]

Bu bağlamda PiS'in ilginç bir karar verme mekanizması işlettiği dikkati çekmekteydi. PiS lideri Kaczynski kabinede herhangi bir görev almadı. Hatta 2015 seçimleri öncesi partiyi destekleyen çekirdek seçmeni mobilize etmek için seçim kampanyasının ilerleyen

---

[370] 2015 seçimleri öncesi PiS'teki bu söylem değişikliğinin, ılımlılaşmanın bir benzeri, 2023 yılında Hollanda'da yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Seçimleri aşırı sağcı lider Geert Wilders'ın partisi önde bitirmiştir. Siyaset analistleri bu başarıyı Wilders'ın İslam karşıtı söylemlerini yumuşatmasına, bunun yerine yaşam standartlarının gittikçe zorlaşması ve göçmen sorunu gibi konulara yoğunlaşmasına bağlamışlardır. Bu sebeple bazı analistler Wilders'ı "Geert Milders" olarak tanımlamaya başlamışlardır.

[371] Bartek Pytlas, "Party Organisation of PiS in Poland: Between Electoral Rhetoric and Absolutist Practice, Politics and Governance", 9, 4, (2021), 340-353.

[372] Przybylski, "Can Poland's Backsliding Be Stopped?".

[373] https://www.currenteventspoland.com/news/jaroslaw-kaczynski-speech-on-2015-parliamentary-elections Erişim tarihi: 12.7.2023.

[374] https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/poland/ Erişim tarihi: 12.07.2023.

bölümlerinde kendisini tekrar ön plana çıkardı ancak seçim sonrasında kendisi parti lideri olarak kalmayı ve ülkeyi perde gerisinden yönetmeyi tercih etti.[375] Görünüşte bir başbakan vardı ancak esas karar verici Kaczynski'nin kendisiydi. Kendisi, ülkenin başbakanı ve bakanlarını gerektiğinde kamuoyu önünde azarlayıp övebiliyordu. Ülkeyi ziyaret eden yabancı devlet başkanları ziyaret esnasında, parti lideri olmanın dışında resmî bir devlet görevi bulunmayan Kaczynski ile de görüşüyorlardı. Bu durum, diğer ülkelerin de Polonya'daki yeni yönetim şeklinden haberdar olduğunu gösteriyordu. Ancak bu durumun AB'de bir sorun yarattığı ifade edilebilir. Brüksel'deki AB yetkilileri zaman zaman PiS liderine ulaşamamaktan şikâyet ediyorlardı.[376]

Polonya'daki yeni yönetim sistemi, demokratik sistemin doğasıyla, olması gerektiği şekilde işlemesiyle çelişmekteydi. Normal bir demokratik sistemde çevreden gelen toplumsal taleplere hükümetçe üretilen politikalar ya da kararlar yoluyla yanıt verilmesi beklenir. Bu etkileşim aynı zamanda yürütmenin çevreye, halka karşı bir sorumluluk üstlendiği anlamına da gelmektedir. Parlamenter sistemde yürütmenin başı başbakan ya da başkanlık sisteminde devlet başkanı, sistemin işleyişinde/işletilmesinde anayasal sistemin çizdiği sınırlar içinde belirli ölçüde bir sorumluluk taşır. Polonya'daki demokratik sistemin işleyişinde ise geri planda tüm politikaları belirleyen, dikte eden kişi konumundaki Kaczynski'nin hiçbir sorumluluğu yoktu. Çünkü kendisini sadece bir parti lideri konumuna indirgemişti. Oysaki iktidar partisinin lideri olarak siyaset yapıyor, geri planda hükümet icraatlarıyla ilgili istikameti belirliyor ancak yürütmeyle ilgili bir sorumluluk taşımıyordu. Görünürde bir başbakan vardı ancak başbakanın konumu sanki bir arayüz gibi bir görüntü vermekteydi. Herkes biliyordu ki Başbakan, Kaczynski'nin haberi olmadan hiçbir önemli karara imza atamıyor, politika üretemiyordu. Kacyzynski, diğer bir ifadeyle, 'sorumsuz sorumlu' konumundaydı ve kendisi bu konumdan, geri planda kalmaktan da memnundu. Bu şekilde çok daha geniş bir siyaset alanına sahipti ve hükümete yönelik eleştirilerin direkt muhatabı olmuyordu. Nihayetinde bir başbakan vardı ve o gereken yanıtları, hesabı vermekteydi. Dolayısıyla iktidar kanadındaki bu işleyiş şekli Polonya'daki demokratik sistemin işleyişini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Bazı yorumcular Kaczynski'nin hükümette aktif bir görev almayıp PiS'in başında kalmasının sebebini kamuoyuyla iletişim biçimine bağlamaktadır. Bu şekilde kendisi

[375] Pytlas, "Party Organisation of PiS in Poland: Between Electoral Rhetoric and Absolutist Practice, Politics and Governance".
[376] Foy, "Jaroslaw Kaczynski: Poland's kingmaker".

yürütmenin uzağında birisi olarak, yürütme organında görev alan başbakanı ve bakanları rahatlıkla eleştirebiliyordu.[377] Bu şekilde partisi PiS'i, iktidarda olmasına rağmen kamuoyunun doğrudan hedefi haline gelmekten de korumuş oluyordu. Ayrıca kendisinin bizzat yürütmenin içinde olmayışı, parti ile ilgili konulara daha fazla zaman ayırmasına, parti teşkilatına hâkim olmasına ve parti teşkilatını dinamik tutmasına da yardımcı oluyordu. Przybylski, bu yönetim şeklini, eski komünist sistemdeki yönetimin çağdaşlaştırılmış şekline benzetmektedir.[378] Komünist rejimde parti genel sekteri hükümette yer alan yetkililerden çok daha üstün yetkilere sahipti. Bu sistemde Kaczynski de benzer bir pozisyona sahipti ve hükümet üzerinde partiyi de yıpratmadan istediği hâkimiyeti kurabiliyordu. Diğer taraftan, PiS lideri Kaczynski'nin sosyal anlamda çok renkli olmayan muhafazakâr kişiliğinin de ön plana çıkma konusunda hevesli olmamasında etkili olduğu düşünülebilir.

PiS, 2015 yılında iktidarı ele geçirdikten sonra -Şekil-17'da da gösterildiği gibi- 2019 yılına kadarki süreçte yapı üzerinde sistematik değişikliklere başlamıştır. PiS lideri Kaczynski, iktidara geldikten sonra partisinin 5. Kongresinde yaptığı konuşmada, 1989 sonrası sürecin mimarlarını eleştirerek, "Güçlü bir Polonya, Balcerowicz'in planının reddidir, yeni bir ekonomik düzendir. Morawiecki'nin planı bu!" söylemiyle direkt 1989 sonrası dönemi hedef almıştır. Bu bağlamda PiS lideri, Dayanışma Sendikasının Lideri ve 1989 döneminin ilk Cumhurbaşkanı Lech Walesa'yı da hedefine almıştır. 2008 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide, "Walesa benim için bir ortak değil. Onun varlığı beni çok rahatsız ediyor, bunu gizlemiyorum" demiştir.[379] İki lider arasında uzun süreli bir gerilim oluşmuştur. Özellikle Kaczynski'nin Cumhurbaşkanı olan kardeşinin Smolenks'te meydana gelen uçak kazası sonrası yaşamını kaybetmesi sonrası Walesa, PiS liderini kötü hava şartlarını bildiği halde Varşova'dan telefonla irtibat kurarak uçağı inişe zorladığı ve bu sebeple de kazanın meydana geldiği konusunda suçlamıştır. Bunun sonucunda PiS lideri, Walesa aleyhine dava açmış ve mahkeme PiS liderinin tazminat ve özür talebini reddetmiştir. İki politikacı arasındaki gerilim devam etmiş, PiS lideri Walesa'yı komünist dönemde gizli polis teşkilatının elamanı olmakla suçlamıştır.[380] Kaczynski'nin bu yaklaşımı,

[377] Przybylski, "Can Poland's Backsliding Be Stopped?"
[378] *Age.*
[379] https://www-rmf24-pl.translate.goog/tylko-w-rmf24/rozmowy/news-kaczynski-walesa-nie-jest-dla-mnie-partnerem,nId,220617?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc#crp_state=1 Erişim tarihi: 12.7.2023.
[380] Jan Cienski, "Wałęsa battles accusations of being communist informant, Questions raised about the past of former Polish president", *Politico*, 2016, 6 December.

aslında izlediği siyasetle de tutarlıdır. Çünkü Walesa kendisinin ve PiS'in hedef aldığı müesses nizamın bir temsilcisidir ve dolayısıyla Walesa ile geçmişte Dayanışma Sendikası döneminde ortak bir amaç doğrultusunda birlikte hareket etseler de artık siyaseten bir arada olmaları mümkün değildir.

Diğer taraftan, Polonya'da 2015 seçimleri sonrası yaşanan bu değişimde Macaristan'ın da örnek alındığı ifade edilebilir. Kaczynski, 2011 yılında bu durumu sözlü olarak şu şekilde ifade etmiştir: "Bizim de kazanacağımız gün gelecek ve biz Varşova'da Budapeşte olacağız."[381] Saduriski yaşanan bu süreci, PiS yönetiminin Macaristan'da iktidardaki Fidesz Partisi'nin lideri Viktor Orbán'ın ikinci başbakanlık görevine başladığı 2010'dan bu yana başardıklarının hızlandırılmış ve yoğunlaştırılmış bir versiyonu olarak tanımlamaktadır.[382] Bu bağlamda PiS'in izlediği yörünge ile Fidesz'in yörüngesi benzer bir modeldir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki PiS'in anayasayı değiştirecek çoğunluğa seçimlerde erişememesi, onun arzu ettiği sistemsel değişiklikleri -anayasaya aykırı olduğu yorumları yapılsa da- mevcut yasaları değiştirmek yoluyla yapmaya zorlamıştır.[383] Her iki parti de başlangıçta, kendilerini kurulu düzenin ılımlı partileri olarak merkeze yakın gören ancak daha sonra sağcı, muhafazakâr ve radikal tarafa kayan ana akım partiler olarak göstermeye, daha sonra ise aşama aşama hedefledikleri değişimi gerçekleştirmeye çalışmışlardır:

- Öncelikle radikal mevzuat değişiklikleri süratli bir şekilde yapılmaya çalışılmış,

- İktidar, sivil toplum kuruluşlarını (STK) yeniden inşa etme çabası içine girmiş,

- Yeni bir medya mevzuatı hazırlanarak medya kontrol altına alınmaya çalışılmış,

- Anayasa Mahkemesi kontrolü yeni üye seçimleriyle ele geçirilmeye çalışılmış,

- Yargıyla ilgili düzenlemeler çerçevesinde emeklilik yaşı düşürülerek "eski" yargıçların (olağan mahkemelerin) görevlerine son verilmiş,

- İlgili diğer yüksek mahkemelerin (Yüksek Mahkeme ve İdare Mahkemesi) baş yargıçlarına yönelik özel, yıldırıcı ve maksatlı saldırılar yapılmış,

- Seçimin siyasallaştırılması yoluyla Ulusal Yargı Konseyi (KRS)[384] yeniden yapılandırılmış,

[381] https://www.ft.com/content/0a3c7d44-b48e-11e5-8358-9a82b43f6b2f Erişim tarihi: 12.7.2023.
[382] Sadurski, *Anti-constitutional Populist Backsliding*.
[383] Kustra-Rogatka, "The Hypocrisy of Authoritarian Populism in Poland: Between the facade Rhetoric of Political Constitutionalism and the Actual Abuse of Apex Court".
[384] Türkiye'deki Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) karşılığıdır.

- AB, üye devletlerin egemenliklerine, iç işlerine gayrimeşru bir şekilde müdahale eden yabancı, düşmanca bir varlık olarak tanımlanmıştır.

Nitekim bu süreçte Polonya'nın AB ile ilişkilerinde de gittikçe artan bir gerilimin varlığı dikkati çekmiştir. Son dönemde bu gerilim Ukrayna'daki savaşın gölgesinde kalırken, gerçekte AB içerisinde ciddi bir stres kaynağı oluşturmuştur. AB'nin özellikle Polonya'da hukukun üstünlüğü konusundaki son derece sert eleştirileri iki taraf arasında bir restleşmenin doğmasına ve özellikle Polonya'da İngiltere benzeri bir *'Polexit'* yani Polonya'nın AB'den çıkışı ile ilgili tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu tartışmalar hiçbir zaman İngiltere örneğindeki gibi bir noktaya taşınmamıştır. Özellikle pandemi sürecinde ekonomideki negatif gidişat ve Ukrayna'daki savaş sonrası çok sayıda Ukraynalı göçmenin Polonya'da misafir edilmesi, Polonya'nın çok açık bir şekilde Rusya'ya karşı bir tutum alması ve Belarus ile olan ilişkilerde yaşanan gerilim, AB ile yaşanan gerilimi ikinci plana itmiştir.

Diğer taraftan, 2015 yılında yapılan seçimler öncesi ve sonrasında çok sayıda gelişme yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Polonya'daki demokratik sistemin işleyişinde meydana gelen düzensizliğin önemli aşamaları olarak da kabul edilebilir. Çünkü bu gelişmeler sistemdeki entropinin yükselmesine ciddi şekilde etkide bulunmuşlardır. Bu bağlamda, 2015 seçimleri öncesi iktidardaki parti tarafından görev süresi seçimlerden kısa bir süre sonra dolacak beş Anayasa Mahkemesi üyesi için yapılan teklif, PiS tarafından aday gösterilip seçilen Cumhurbaşkanı Duda tarafından seçimler sonuçlanıncaya kadar bekletilmiştir. Çünkü seçim öncesi iktidarın kendine yakın adayları yüksek mahkemeye atamasından çekinmiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Duda'nın PiS yanlısı bir tutum takındığı ifade edilebilir. Nitekim PiS iktidarı ele geçirdikten sonra Anayasa Mahkemesi'ne yeni üye olarak meclis tarafından PiS'e yakın kişiler seçilmiştir. Bu kişilerin tartışmalı konumları, PiS'in Anayasa Mahkemesi ile çatışması sonucunu doğurmuş ve PiS daha da ileri bir adım atarak yüksek mahkemenin karar vermesini zorlaştıracak usule ilişkin değişiklikler yapmıştır.

PiS'in 2015 yılında iktidara geldikten sonra da Kaczynski'nin ilk hedef aldığı organlardan biri Anayasa Mahkemesi olmuştur. Kendisi yüksek mahkeme üyelerini "kafası çalışmayan insanlar" olarak nitelemiştir.[385] Kaczynski'nin bu nitelemesi başlangıçta bir tür jüristokrasi karşıtı bir söylemmiş gibi algılanabilir ancak Polonya'daki durum farklı bir noktayı da işaret etmektedir: Kaczynski bir şekilde popülist bir anayasal düzen istiyordu.

[385] https://www.tvn24.pl Erişim tarihi: 16.1.2024.

Arzuladığı bu düzende kendi arzu ettiği hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracak bir anayasaya ihtiyaç vardı ve hedeflerine ulaşmak için anayasayı kullanması gerekiyordu.[386] Nitekim 2019 yılında bir aile pikniği etkinliğinde "Anayasayı değiştireceğimiz gün gelecek"[387] demiştir. Ancak parlamentoda PiS'in anayasayı değiştirecek gücü yoktu. Kaczynski bu sebeple direkt Anayasa Mahkemesi üyelerini hedef olarak alıyor ve 2016 yılında kendisi şunları ifade ediyordu:

"Mahkemenin tutumunun değişmesi gerektiğini söyledim. Anayasa Mahkemesi'nin beş kişilik heyetinin salt çoğunluğuyla kanunun yürürlükten kaldırılması söz konusu olamaz. Ben bu görüşü savunuyorum; milyonlarca vatandaşın seçtiği parlamento kararının çöpe atılıp atılmayacağına bir yargıç karar veremez."[388]

Özellikle PiS lideri Kaczynski ile Anayasa Mahkemesi Başkanı Rzeplinski arasında eskiye dayanan gerilim,[389] PiS'in iktidara gelmesinden sonra su yüzüne çıkmış ve PiS lideri Kaczynski mahkeme başkanını anayasayı ihlalle suçlamıştır. Kaczynski, 2016 yılında yapılan PiS Kongresinde, Rzeplinski'nin demokrasinin, halkın egemenliği ilkesinin, kuvvetler ayrılığının, hukuk devleti ve denge ilkesinin muhalifi olduğunu, anayasayı ihlal ederek kendini göstermeye çalıştığını iddia etmiştir.[390] Ayrıca Anayasa Mahkemesi'ne yeni üye seçimiyle ilgili mahkeme başkanının yaklaşımını da şiddetle eleştirerek, Cumhurbaşkanı Duda'nın bu süreçte oynadığı rolün doğruluğunu savunmuştur. 2016 yılında görevinden ayrılan Anayasa Mahkemesi Başkanı Rzeplinski, daha sonra PiS lideri Kaczynski'yi Adalet Bakanlığına karşı hibrit bir savaş yürütmekle suçlamıştır. Kendisine göre bunun amacı, PiS'in siyasi rakipleriyle mücadele edecek bir sistem oluşturma gayretidir. Rzeplinski'ye göre tüm bu sistemin başındaki kişi Kaczynski'dir.[391]

Nitekim AB Komisyonu'nun 20 Temmuz 2021 tarihli raporunda, Polonya'nın özellikle yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü konusunda AB normlarına uymadığı ifade edilmektedir.[392] Raporda Komisyonun, 2015 yılından bu yana gerçekleştirilen reformların,

---

[386] Kustra-Rogatka, "The Hypocrisy of Authoritarian Populism in Poland: Between the facade Rhetoric of Political Constitutionalism and the Actual Abuse of Apex Court".
[387] https://www.wiadomosci.dziennik.pl Erişim tarihi: 17.10.2023.
[388] https://www.rp.pl/polityka/art11135151-kaczynski-nie-jestem-rezyserem-w-teatrze-kukielek 17.10.2023.
[389] https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,19821533,rzeplinski-i-kaczynski-nie-lubia-sie-od-40-lat-w-1968-sluzyli.html Erişim tarihi: 17.10.2023.
[390] https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/956989,prezes-rzeplinski-lamie-konstytucje.html Erişim tarihi: 7.12.2023.
[391] https://wiadomosci.wp.pl/afera-w-ministerstwie-sprawiedliwosci-prof-andrzej-rzeplinski-to-system-ktorego-glowa-jest-kaczynski-6417606552102529a Erişim tarihi: 7.12.2023.
[392] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021SC0722&from=EN Erişim tarihi: 7.12.2023.

yürütme ve yasama erklerinin yargı sistemi üzerindeki etkisini yargı bağımsızlığına zarar verecek derecede artırdığı ve Komisyon'un *TEU* (*The Treaty on Eurepean Union*) Madde 7(1)[393] kapsamında halen devam eden prosedürü başlatmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Nisan 2021'de Komisyon, yargıçların bağımsızlığını baltalayan ve AB hukukuyla uyumsuz olan yargı yasası nedeniyle Polonya'yı Adalet Divanı'na sevk etmiştir. Temmuz 2021'de Mahkeme bu davada geçici tedbir kararı almış ancak aynı gün Polonya Anayasa Mahkemesi, Adalet Divanı'nın yargı alanında verdiği geçici tedbirlerin Polonya Anayasasına aykırı olduğuna karar vermiştir. AB Komisyonu'na göre bu durum, AB normlarına ve hukukun üstünlüğü ilkesine aykırıdır.

Bunlara ilave olarak Polonya'daki demokratik sistemin çevresiyle olan etkileşimini bozacak başka adımların da atıldığı gözlenmiştir. Bu adımlar, sitemin girdi ve destek tarafını etkileyecek ve sistemi açık bir demokratik sistemden daha kapalı bir demokratik sisteme doğru yöneltecek önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. 2016'da çıkarılan bir yasayla yetkililerin PiS tarafından kayırılan gruplara ve toplantılara öncelik vermesine olanak sağlanmıştır. Bu değişiklik, demokrasinin en temel özelliklerinden olan toplanma özgürlüğünü zayıflatmıştır. Yine 2017'de PiS, eğitim sisteminde 1999 reformlarını önemli ölçüde tersine çeviren önemli değişikliklere imza atmıştır. PiS 2018 yılında, serbest ve adil seçim sürecini etkileyecek bir hamleyle Ulusal Seçim Konseyine tek taraflı atamalar yapmıştır. Giden Seçim Komisyonu başkanı Wojciech Hermeliński, bunu "seçim komisyonunun Polonya Halk Cumhuriyeti zamanına dönüşü" olarak tanımlamıştır.[394] 2023 seçimleri öncesi iktidar partisi PiS'in önemli miktardaki kamu kaynağını, '800-ilave piknik' gibi seçime yönelik partizanca faaliyetlerde kullanıldığına yönelik iddialar yer almıştır.[395] Yine OECD'nin 2019 seçimlerine ilişkin ilk gözlemci raporunda medyaya ilişkin saptamalarda, özellikle kamuya ait medyanın büyük ölçüde iktidar partisinin söylemlerine yer verildiğinin yer alması, seçimlerin adil ve eşit koşullarda gerçekleştiğiyle ilgili soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur.

---

[393] On a reasoned proposal by one third of the Member States, by the European Parliament or by the European Commission, the Council, acting by a majority of four fifths of its members after obtaining the consent of the European Parliament, may determine that there is a clear risk of a serious breach by a Member State of the values referred to in Article 2. Before making such a determination, the Council shall hear the Member State in question and may address recommendations to it, acting in accordance with the same procedure. The Council shall regularly verify that the grounds on which such a determination was made continue to apply.

[394] Elisabeth Bakke ve Nick Sitter, "The EU's Enfants Terribles: Democratic Backsliding in Central Europe since 2010", *American Political Science Association*, (2020).

[395] Wojciech Sadurski, "Poland's Elections: Free, Perhaps, But Not fair", www.printfriendly.com/p/g/tfyNWx, Erişim tarihi: 16.10.2023.

Tüm bu hususların, muhalefetin itirazları ve halkın protestolarına rağmen ve özellikle de kamuoyunda yeterince tartışılmadan yaşama geçirilmesi dikkat çekicidir. Bu süreçte ayrıca merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerindeki kontrolü ve yetkileri de önemli ölçüde artırılmıştır. Yine 2017'de, başbakana bağlı bir Ulusal Özgürlük Enstitüsü kurularak - AB'den gelen fonlar da dahil olmak üzere- yardımların ülkedeki sivil toplum kuruluşlarına dağıtılmasının kontrolü tek bir merkezden yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu konu AB ve OECD (*The Organisation for Economic Co-operation and Development*) tarafından da eleştirilmiş ve özellikle yayımlanan OECD raporunda, hükümetin sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkisini azaltacak, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin bu enstitü bünyesinde yer almasını sağlayacak değişiklikler yapılması önerilmiştir.[396] Yine Halkla İlişkiler Enstitüsünden Filip Pazderski, PiS'in vizyonunun önceki hükümetin vizyonundan farklı olduğunu, asıl niyetin toplumun tepeden inşası olduğunu ifade etmiştir.[397] Bu bağlamda, özellikle PiS lideri Kaczynski'nin 2006 yılında verdiği bir mülakatta sivil toplum fikrinin, güçlü bir devletten korkan, gerçek sosyalizmden kaynaklanan muhalefet çevrelerinin fikri olduğunu ifade etmesi ve akabinde sivil toplumu sağlıklı bir devletin inşasına izin vermeyen boş ve zararlı bir yapı olarak nitelemesi dikkat çekicidir.[398] Bu değerlendirmeler PiS'in yeni sistemi inşa ile ilgili fikirsel alt yapıyı çok önceden oluşturmaya başladığını ve yukarıdaki adımlar da bu fikirsel alt yapının iktidara geldikten sonra adım adım yaşama geçirildiğini göstermektedir.

2017-2018 döneminde PiS, kurumsal kontrol ve denge mekanizmasını zayıflatacak şekilde bir dizi ilave değişiklikler gerçekleştirmiştir. Siyasi atamalar ile Ulusal Yargı Konseyi'nde yer alan ve ardından yargıçları seçen on beş yargıcın belirlenmesi sağlamış ve bu şekilde konseyin, görevdeki yargıçların birçoğunu görevden alma ve yargı kararlarının tersine çevrilmeye daha yatkın hale getirilmesi tehlikesi belirmiştir. PiS hükümeti, siyasi olarak atananların ülkenin seçim yönetimi organlarındaki rolünü artıracak yasal düzenlemeleri de yapmıştır. Özellikle PiS lideri Kaczynski'nin, 2017 yılında bir toplantıda Polonya'daki adalet sistemini 'büyük bir çürük', 'devasa bir skandal' gibi sert kelimeler kullanarak eleştirmesi[399] ve bunun nedenini Polonya'daki sistemin melez, kısmen demokratik, kısmen komünizmden türetilmesinden kaynaklandığına bağlaması dikkat

[396] https://www.osce.org/files/f/documents/e/f/336546.pdf Erişim tarihi: 16.10.2023.
[397] https://forsal.pl/artykuly/1168227,pis-zaczyna-budowac-spoleczenstwo-obywatelskie-po-swojemu.html Erişim tarihi: 16.10.2023.
[398] https://krytykapolityczna.pl/kraj/pis-chce-miec-wlasne-spoleczenstwo-obywatelskie/ Erişim tarihi: 7.12.2023.
[399] https://www.wprost.pl Erişim tarihi: 12.7.2023.

çekicidir. Yine kendisinin, 2022 yılında, mahkemeleri büyük bir anarşi olarak niteleyerek,[400] düzeltilmesi gereken ilk şeyin idare dâhil mahkemeler olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir.

Tüm bu girişimlerle demokratik sistemdeki yapısal unsurlar zayıflatılıp aktör güçlendirilirken, bakanlıklarda da benzer bir yaklaşımla hareket edildiği dikkatlerden kaçmamıştır. 2015 yılında hükümet, komplo teorilerinin önde gelen sağ kanat savunucularından biri olan Antoni Macierewicz'i Savunma Bakanı olarak atamıştır. Macierewicz, Ocak 2018'e kadar görevde kalmış ancak bu dönemdeki eylemleri, ordunun başkomutanı olan Başkan Duda'nın anayasal yetkilerini ihlal etme noktasına gelmiştir. Savunma Bakanlığı, cumhurbaşkanına danışmadan NATO'da görev yapmış deneyimli subayları görevden almış ve cumhurbaşkanlığınca aday gösterilenleri de engellemiştir. Tüm bu hususlar, Rus istihbaratı ve mafya bağlantılarına ilişkin rahatsız edici raporlar da dâhil olmak üzere Macierewicz ile ilgili güvenlik endişelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum halkın Polonya'nın güvenliğine yönelik algılanan tehditlerden giderek daha fazla endişe duyduğu bir dönemde, iyi işleyen bir savunma kurumunun yokluğu, demokratik kurumlara olan güveni zayıflatma tehlikesi ve korku tacirliği yapan siyasetçiler için uygun bir zemin oluşturmuştur.[401]

Bu arada hükümet medyanın merkezileştirilmesi yönünde de önemli adımlar atmaya başlamıştır. PiS, medya konusunda attığı adımlar sonrası kamuya ait yayın organlarıyla (TVP 1, TVP 2 ve TVP info) Polonya'nın %99,66'sına ulaşma olanağına kavuşmuştur. Ayrıca devlete ait olmayan medya organlarının etkisini azaltmak için de yoğun bir çaba içerisine girilmiş ve bunun için bir medya yasası çıkarılmıştır. Bu yasadan maksat medyanın kontrol altına alınmasıydı. Örneğin, bir devlet kurumu olan yakıt şirketi Orlen, bir Alman iş adamına ait POLSKA Press Group'u 2021 yılında satın almıştır. Bu grup, 20 bölgesel ve 50 haftalık yayın organıyla, 16 milyon takipçili bir internet portalına sahipti.[402] Diğer taraftan, devletin kontrolündeki medya organlarına politik atamalar yapılmış, bu şekilde devletin kontrolünde olan medya kuruluşlarını hükümetin bir propaganda makinesine dönüştürülmesi amaçlanmıştı.[403] Bu bağlamda, PiS iktidara geldikten hemen sonra, yaklaşık 200 gazeteci

[400] https://www.serwisy.gazetaprwana.pl Erişim tarihi:12.7.2023.
[401] Przybylski, "Can Poland's Backsliding Be Stopped?"
[402] https://ipi.media/polands-free-media-is-shrinking-gazeta-wyborcza/ Erişim tarihi: 12.7.2023.
[403] Wojciech Sadurski, "How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding", *Sydney Law School Legal Studies Research Paper No. 18/01*, (2018).

kamuya ait televizyon ve radyolardan tasfiye edilmiş, yerlerine köktendinci Katolik Radyosu'nun kurucuları ve radikal sağcı medyadan gelen gazeteciler yerleştirilmiştir.

Diğer taraftan, medyayı denetleyen 5 üyeli Ulusal Medya Konseyi'nin (KRRiT)[404] iki üyesi, Polonya Meclisi Sejm, bir üyesi Senato ve kalan iki üyesi de cumhurbaşkanı tarafından seçilmekteydi. Cumhurbaşkanı Duda'nın PiS tarafından aday gösterilerek seçildiği ve parlamentoda PiS'in çoğunlu elde bulundurduğu düşünüldüğünde, Ulusal Medya Konseyi'nin neredeyse tamamı PiS'e yakın üyelerden oluşmaktaydı. Bu durum, özellikle iktidarı eleştiren özel televizyonlar üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Nitekim bu kurul, hükümeti eleştirmeye yönelik Aralık 2016'da Parlamento çevresindeki gösterileri haber yaptığı için bir Amerikan medya şirketinin sahibi olduğu TVN-24 adlı özel bir televizyon kanalına ağır bir ceza vermiştir. Bu ceza aslında benzer yayınlar yapan diğer özel kanallara da bir mesaj niteliğindeydi ve az sayıda kalan muhalif kanalları baskı altına almaya yönelik bir girişimdi. İktidar daha da ileri giderek Avrupalı olmayan şirketlerin Polonya medya şirketlerini satın almasını önleyen bir yasa tasarısı hazırlamış ve bu tasarı Polonya parlamentosunda 2021 yılında kabul edilmiştir. Ancak bu tasarı Amerikalı bir şirkete ait TVN kanalının faaliyetlerini de ciddi şekilde etkileyeceği için cumhurbaşkanı tarafından ABD ile ilişkilere olumsuz yansıyabileceği gerekçesiyle veto edilmiştir.

Tüm bu gelişmeler, muhalefetin ve özellikle AB'nin sert eleştirilerine rağmen yaşanmıştır. Özellikle AB'nin Hukukun Üstünlüğü Raporlarında[405] Polonya'daki demokratik sistemin işleyişine yönelik ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve AB Komisyonu Madde 7'yi *(Article 7)*[406] çalıştırarak Polonya'ya çeşitli para cezaları kesmiştir. Ancak Polonya hükümeti bu cezaları ödemeyi reddettiği için cezalar, AB'den Polonya'ya aktarılan fonlardan kesilmiştir. Bu süreçte, muhalefet ve AB'den gelen yoğun eleştirilere verilen yanıt ise 'PiS'in seçimle parlamentoda çoğunluğu kazandığı ve bu yapılanların Polonya'nın egemen bir devlet olarak hakkı olduğu' şeklindeydi. PiS yapılan tüm bu değişikliklerle, Polonya'nın tam egemen bir devlet olmasının temellerinin atıldığını iddia etmekte ve yaşama geçirilen uygulamaların doğru ve meşru bir zemine oturduğunu ileri sürmekteydi.

[404] Türkiye'deki Radyo Televizyon Üst Kurulunun (RTÜK) Polonya'daki karşılığı.
[405] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021SC0722&from=EN adresinden erişilen 2021 tarihli raporda Polonya ile ilgili yaşanan süreç detaylı olarak anlatılmaktadır.
[406] Article 7, AB Anlaşmasının, üye ülkelerden birinin AB değerleri ve normlarını ihlal ettiğine dair risklerin belirmesini müteakip, bu duruma karar vermek için kendi organları vasıtasıyla karar alarak çalıştırdığı bir iç denetim mekanizmasıdır. Bu denetim mekanizması işletildiğinde üye ülke bazı AB haklarından mahrum bırakılabilir ancak üyelikten çıkarılamaz.

Bu durum akla, Rusya'nın otoriter lideri Putin tarafından da kullanılan 'egemen demokrasi'[407] kavramını getirmekteydi.[408] Egemen demokrasi kavramının Batı demokrasilerinden oldukça farklı yönleri olduğu açıktı. Rusya'da bu kavram Batı'nın liberal yaklaşımlarının yarattığı yoğun etkiden rejimi korunmak için ortaya atılmıştı. Bu yeni kavramla güçlü bir devlet modeli savunularak, Batı tarzı liberal demokrasiye mantıklı, tutarlı ve kararlı bir yanıt veriliyor, yapılanların bağımsız ve egemen bir devletin hakkı olduğu vurgulanıyordu. Bu kavramlaştırmayla, Batı ve aynı zamanda küresel sistemle olan irtibatın kesilmediğinin altı çiziliyor, küresel sisteme entegre ancak ülkenin egemenlik hakları kaybolmayacak şekilde bir politika izlendiği vurgulanıyordu. Özellikle de Batı'dan gelen demokratikleşme çağrılarına ve bu bağlamda çeşitli yollarla yapılan girişimlere, ülkenin iç işlerine müdahale gerekçesiyle kesin bir şekilde karşı çıkılıyordu. Yine de bu çarpıtılmış kavram, otoriter yönetimler tarafından yapılanlara mantıklı ve tutarlı bir kılıf uydurmak için ortaya atılmış bir kavram olarak algılanmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmamakla beraber 'egemen demokrasi' kavramının, özellikle ikinci bölümde açıklanan demokrasi kavramının özünü teşkil eden 'özgürlük' ilkesiyle ve 'çoğulculuk' anlayışıyla bağdaşmadığını ifade etmek gerekir. Bu kavramın, bir diğer yönüyle otoriter rejimlere, demokrasi kavramını otoriter liderin uygulamalarına göre yeniden düzenleyerek otoriter rejimlere küresel sistem içinde demokratik bir meşruiyet kazandırmayı hedeflediği ifade edilebilir.

Polonya demokratik sistemi içinde gerçekleşen tüm bu uygulamalar, dışarıdan bakıldığında, doğal olarak Polonya'daki demokraside gerileme konusundaki algıyı derinleştirmiş ve demokratik sistemdeki entropinin ciddi şekilde artmakta olduğuna işaret etmiştir. 2023 seçimleri öncesi dönemde, tüm uluslararası bağımsız derecelendirme kuruluşlarının Polonya'nın demokrasisinde ciddi bir gerileme olduğu konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Polonya, 2010-2020 yılları arasında demokrasisi en fazla gerileyen 10 ülke arasında gösterilmiş ve ülkedeki demokrasinin kusurlu bir demokrasi olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber ilginç olan, 2015 yılından itibaren demokratik sistemdeki entropi artarken, buna sebep olan iktidar partisi PiS'in popülaritesinde bir azalmanın meydana gelmemesidir. PiS, senatoda bir sandalye farkla muhalefete karşı kaybetse de (49/100 sandalye) Sejm'de çoğunluğunu muhafaza etmeyi başararak (235/460 sandalye) 2019 seçimlerini de kazanmıştır.

[407] 'Egemen demokrasi *(sovereign democracy)* tabiri ilk kez Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in yakın danışmanlarından Vladislav Surkov tarafından kavramlaştırılmış ve 2006 yılından itibaren demokrasinin Rusya'daki uygulaması olarak ifade edilmiştir.
[408] Przybylski, *Can Poland's Backsliding Be Stopped?*

PiS, 2015 yılında yapılan seçimlerde; fazla çocuğa daha fazla yardım, tatil için ilave destek, diğer parasal destekler, 'Polonya Polonyalılarındır' sloganı ve mülteci karşıtlığı gibi söylemlerle, özellikle kırsal alandan yüksek oranda oy almayı başarmış ancak büyük şehirlerde orta sınıftan destek görmemiştir. Ancak 2017 yılından itibaren orta sınıfın da PiS'i desteklemeye başladığı görülmektedir. 2017 yılında, *Democratic Audit UK*[409] tarafından yapılan bir araştırmada, demokratik anlamda bir geriye gidişe rağmen altı parti arasında PiS'e desteğin, 2014 ile 2017 arasında dikkati çekecek derecede istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde en istikrarsız gelişimi ana muhalefetteki liberal, AB yanlısı PO göstermiştir. Bu dönemde PiS aleyhine demokraside gerilemeyle ilgili olarak yapılan gösteriler PiS'e olan ilgiyi azaltmamıştır. *Democratic Audit UK*, 2017 yılında yaptığı bu çalışmada, gelecekte de PiS'in durumunda bir değişiklik olamayacağını ve PiS'in kendi seçmenini konsolide edeceğini öngörmüştür. 2019 seçim sonuçları da bu öngörüyü doğrulamıştır. Aynı kuruluş, muhalefetin liberal demokrasiyi muhafaza için bu dönemde halktan yeterli desteği göremediğini ifade etmiş, nitekim muhalefet Senato hariç Sejm'de başarılı bir performans sergileyememiştir.

Szczerbiak, PiS'in bu başarısını sosyoekonomik faktörlere bağlamaktadır.[410] PiS'in uygulamaları toplumda bir nevi 'aynı bayrak etrafında kenetlenme' *(rally-round-the-flag-effect)*' etkisi yaratmıştır. Sosyal yardımlar ve özellikle de fazla çocuk sahibi olanlara yapılan yardımlar düşük gelirli ailelerin ekonomik düzeylerinin iyileşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu dönemde güçlü bir ekonomik büyüme sergilenmiş, işsizlik oranı düşük seviyelerde tutulmuştur. PiS, sosyal refahın muhafazası taahhüdünü 2023 sonuna kadar sürdüreceğini teyit etmiş, emekliler için ilave ücret artışı yapacağını duyurmuştur. 'Aynı bayrak etrafında kenetlenme' etkisinin oluşmasında, Polonyalı olma kimliğine ve geleneklere yapılan vurgunun, dinin -Katolikliğin- ve Kilisenin ön plana çıkarılmasının büyük rolü olmuştur. Mazaraki, bu uygulamalarla PiS'in, Polonyalı olmanın temel şartını 'Katolik olmak ve PiS'e oy vermek' noktasına taşıdığını ifade etmektedir.[411] Kilise de bu süreçte açık bir şekilde PiS'i desteklemiştir. Yine partinin AB'ye karşı izlediği tutum ile göçmen politikası da PiS'in oy artışına önemli katkı sağlamıştır. Sonuç olarak, Szczerbiak,

[409] https://www.democraticaudit.com/2017/09/12/despite-its-anti-democratic-agenda-polands-law-and-justice-party-still-enjoys-public-support/ Erişim tarihi. 12.7.2023.
[410] Aleks Szczerbiak, "Why is Poland's Law and Justice Party still so popular?" https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/10/01/why-is-polands-law-and-justice-party-still-so-popular/ Erişim tarihi: 13.3.2024.
[411] Mazaraki, "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion".

bu başarıdaki kilit unsurun sosyoekonomik problemlerin çözümü için geliştirilen süratli çözümlerde olduğunu ileri sürmekte, muhalefetin buna bir alternatif getiremediğini belirtmektedir.[412]

2019 seçimlerinde PiS, %43,6 gibi yüksek bir oyla iktidarını muhafaza etmeyi başarmasına karşın senatoda çoğunluğu sağlayamamıştır. Bu PiS için bir zafiyet yaratıyormuş gibi görünmekle birlikte özellikle Sejm'de çoğunluğu sağlaması ve cumhurbaşkanının PiS yanlısı olması bu zafiyeti gideren unsurlar olarak dikkati çekmektedir. 2019'dan 2023 seçimlerine kadarki dönem, Polonya demokratik sisteminde aktörün gücünü maksimize ederek, devleti ele geçirmeye yönelik adımların atıldığı bir dönemin başlangıcı olarak da ifade edilebilir. PiS, 2015 seçimleri öncesi genel anlamda; orta sınıfa, kırsal kesime ve ülkenin daha az gelişmiş bölgelerine odaklana;, Avroya geçişe mesafeli; genç çalışanların, yaşlılık ve maluliyet aylıklarının artırılmasını savunan, Amerikan yanlısı, AB'ye mesafeli ancak uyumlu politikaların izlenmesi gerektiğini savunan bir politika izlemiş, 1989 sonrası ülkeyi yöneten elit kesimi hedef alan ve 27 yıllık liberal demokrasiyi inşa sürecinin başarısız bir girişim olduğunu iddia eden bir hikaye ile seçimlere girmiş ve seçimleri kazanmıştı.

2019 yılındaki seçimleri kazandıktan sonra ise kürtaja, ötenaziye, tüp bebek tedavisine, LGBT'ye ve hafif uyuşturucuların yasallaştırılmasına karşı, Polonya üniversitelerinin Bologna sisteminden çekilmesini savunan bir yaklaşımla hareket etmiştir. Bu bağlamda, Kaczynski, 2019 yılında yaptığı konuşmada ailenin önemine vurgu yaparak, "Evet, biz aileyi, nesillerin devamlılığı, medeniyet kültürünün aktarımı, insanlığın devamlılığı açısından temel öneme sahip bir sosyal birim olarak görüyoruz. Burada gördüğümüz gibi bir aile görüyoruz; istikrarlı bir ilişkisi olan bir kadın, bir erkek ve onların çocukları. Bu bir aile". Kaczynski'ye göre -LGBT gibi ideolojiler nedeniyle- aile kavramı, kadın ve erkekler arasındaki doğal farklılıklar saldırı altındadır. Kaczynski aynı konuşmasında, kürtajın insanın doğuştan gelen onuru etrafında inşa edilen bir değerler sistemine dayandığını ve sebeple de ötenaziye ve kürtaja da karşı olduklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan, kendi partisi PiS, 1997 yılında kaldırılan ölüm cezasının yeniden geri getirilmesi gerektiğini savunmuş, devlet mallarının acele özelleştirilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü eski komünist rejimin elitlerinin hâlâ eski güçlerini devam ettirdiklerini ve bu süreçte eski statü ve sahip

[412] Szczerbiak," Why is Poland's Law and Justice Party still so popular?"

oldukları konumlarını sürdürmek için yeni sistemle birlikte hareket etmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür.

PiS lideri Kaczynski, 2022 yılında yaptığı bir konuşmada, ana muhalefet lideri Donald Tusk'ı bir 'Alman kuklası' olarak nitelemiş, muhalefeti ise devlet ve ulus karşıtı olmakla suçlamıştır.[413] Nitekim PiS'in 2019 öncesi hazırlanan seçim beyannamesinde ulus kavramına vurgu yapılarak ulusun; kültür, dil, tarih tecrübesi, siyasi gelenek ve değerlere dayalı bir kader topluluğu olduğu ifade edilmekteydi. Bu ulusal bağ duygusu olmadan güçlü bir devletin, dolayısıyla demokrasinin de olamayacağı belirtilmekteydi. Yine aynı beyannamede, Polonya ulus devleti Hristiyanlıkla ilişkilendirilmekte ve Kilise, ahlaki öğretinin emanetçisi ve vaizi olarak betimlenmekteydi. Bu bağlamda Hristiyanlığa, Polonyalı olmanın anlamı içinde yer verilmekteydi. Kaczynski de 2019 yılında yaptığı bir konuşmada, "Her iyi Polonyalı, Kilise'nin rolünün[414] ne olduğunu bilmeli, onu dışındakilerin -tekrar ediyorum- nihilizm olduğunu bilmelidir. Ve biz bu nihilizmi reddediyoruz çünkü nihilizm hiçbir şey inşa etmez, nihilizm her şeyi yok eder" demiştir.[415] Davis de Polonya milliyetçiliğinin aşırı biçimlerinin dini yaşamı etkilediğini, Katolikliği ulusal kimliğin tek mihenk taşı haline getirme konusunda her zaman güçlü bir eğilimin olduğunu ve buna boyun eğen birçok din adamı ve popüler demagogun varlığına dikkat çekmektedir.[416]

Aynı beyannamede, 'ulusal egemenlik' kavramına atıfla, AB'ye entegrasyonun kesinlikle ulusal kimliklerin yerini alamayacağı ifade edilmekte ve 'Polonya Cumhuriyetine'/'cumhuriyetçiliğe' vurgu yapılarak, liberal bir anlayıştan ziyade 'cumhuriyetçi' bir yaklaşım sergilenmekteydi. Bu bağlamda, 'güçlü ve etkin devlet' kavramı ön plana çıkarılmakta ve devletin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin, dış merkezlerce kullanılamayan bir devlet anlayışının olması gerektiğinin ve böylelikle 'egemen ulus devletin' var olabileceği belirtilmekteydi. Bu şekilde var olan bir devletin ancak kamu yararı için çalışabileceği, sosyal ve ekonomik projeler üretebileceği ifade edilmekteydi.

---

[413] https://oko-press.translate.goog/kaczynski-w-suwalkach-opozycja-jest-jak-stalin-cztery-nieprawdy-prezesa-w-jednej-przypowiesci?_x_tr_sl=pl&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true Erişim tarihi: 13.3.2024.

[414] Bayır, Polonya'da Kilisenin komünizm sonrası son derece siyasallaştığını ve toplumdaki en güçlü sosyal konuma sahip kurum olduğunu belirterek; 1993 parlamento, 1995 cumhurbaşkanlığı ve 2001 seçimlerinde piskoposların post komünistlere karşı Hristiyan değerlerini savunan aday ve partilere oy verilmesi çağrısı yaptığını ifade etmektedir (Bayır, *Polonya Dış politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* 87).

[415] https://www.bankier.pl/wiadomosc/Obietnice-wyborcze-PiS-w-wyborach-parlamentarnych-2019-7734381.html Erişim tarihi: 13.3.2024.

[416] Norman Davis, *God's Playground Vol.II, History of Poland,* (New York, Columbia University Press, 2005), 163.

Beyannamede neoliberalizm reddedilerek, neoliberalizmle bağımsız bir piyasa ekonomisinin var olamayacağı, bu nedenle de yeni bir ekonomik modele ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi. PiS lideri Kaczynski de bu yaklaşımı "refah devletinin Polonya versiyonu" olarak ifade etmiş ve uygulanan ekonomik modelin herhangi bir ideolojiye dayanmayan sosyalist ya da neoliberal bir model olmadığını belirtmiştir.[417] Bu şekilde PiS iktidarı, 1989 sonrası uygulanmaya konulan neoliberal ekonomik modelden vazgeçiyor ve geliri topluma eşit bir şekilde dağıtarak, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesini hedef aldığını ifade ediyordu. Bu bağlamda Kaczynski, 2019 yılında bir radyo röportajında şunları ifade etmiştir:

"Topluma kemerini sıkması ve asla gelmeyecekmiş gibi görünen daha iyi zamanlar için beklemesi gerektiğini sürekli söylemeyeceğimizi yıllar öncesinde de çeşitli konuşmalarımda defalarca tekrarladım. Çünkü insan yaşamı sınırlıdır ve amaç şimdiki neslin faydalanmasıdır. Biz bu durumu değiştirdik ve örneğin daha yüksek ücretler sağlayarak bunu daha da değiştirmek istiyoruz."[418]

2019 seçimleri sonrası yaşanan süreç demokratik sistem tasarımı çerçevesinde analiz edildiğinde, özellikle 2005 sonrası Polonya demokratik sisteminde yaşanan düzensizlik hali, 2017 yılına kadar kamuoyu tarafından tam olarak hissedilmemiştir. Nitekim, Pospieszna ve Vetulani-Cegiel'in Polonya'daki çıkar grupları üzerine yaptıkları bir ampirik çalışmada, Polonya'daki çıkar gruplarının 2017 yılına kadar demokrasideki standartların düşüşünü en temel problem olarak algılamadıkları görülmektedir.[419] Nitekim 2021 yılında, Polonya Yüksek Denetim Kurumu[420] Başkanı ile Polonya Başbakanı arasında bir gerilim yaşanmıştır.[421] Bu gerilimin nedeni Başbakan tarafından yasa dışı olarak alınan bazı kararlardı. Bu gerilim, PiS'in Denetim Kurumu Başkanı Marian Banaś'nin dokunulmazlığının kaldırılması talebini Sejm'e götürmesiyle yeni bir boyut kazanmış ve bir PiS Milletvekili şunları ifade etmiştir: "Bu bizim tarafımız için çok zor bir durum. Marian Banaś bizden biriydi ve devlet yönetiminde önemli görevlerde bulundu. Bu gerilim bize yardımcı olmuyor." Bu gerilimli süreçte ilginç olan, Başkan üzerinde baskı oluşturmak maksadıyla, Merkezi Yolsuzlukla Mücadele Bürosu (CBA) tarafından varlık beyanlarıyla

[417] https://www.bankier.pl/wiadomosc/Obietnice-wyborcze-PiS-w-wyborach-parlamentarnych-2019-7734381.html Erişim tarihi: 26.3.2024.
[418] https://www.polskieradio.pl/13/53/artykul/2366642,sygnaly-dnia-11-wrzesnia-2019-roku-rozmowa-z-jaroslawem-kaczynskim Erişim tarihi: 5.12.2023.
[419] Paulina Pospieszna ve Agnieszka Vetulani-Cegiel, "Polish Interest Groups Facing Democratic Backsliding", *Interst Group&Advocacy,* (2021).
[420] Bu kurum Türkiye'de SAYIŞTAY'ın Polonya'daki karşılığıdır.
[421] https://visegradpost.com/en/2021/08/13/poland-open-warfare-between-president-of-supreme-audit-institution-and-morawiecki-government/ Erişim tarihi: 5.12.2023.

ilgili Başkan hakkında bir soruşturma başlatılması ve kendisinin bu şekilde istifaya zorlanmasıydı. Ancak Başkan bu soruşturmanın siyasi amaçlı olduğunu iddia ederek istifa etmeyi reddetmiştir.

Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre, özellikle 2015 yılından sonra azınlıklar, kadın hakları, özgürlükler, insan hakları ve LGBTQ+citizens için eşit haklar talep eden kuruluşların diğer çıkar gruplarına göre daha fazla negatif olarak etkilendikleri, yine aynı süreçte, muhafazakâr değerleri savunan kuruluşların ise daha fazla desteklendikleri görülmektedir. Bu durum, demokratik sistemi çevreleyen toplum/halk tarafından gelen taleplerin sistem tarafından eşit oranda dikkate alınmadığını, sistemin bu taleplere eşit oranda değer vermediğini, çevrenin iktidara tarafından ayrıştırılmaya başlandığını ve bu surette toplumun daha da kutuplaştığını, sistemdeki entropinin artmaya başladığını göstermektedir. Pospieszna ve Vetulani-Cegiel, demokratik sistem içinde başlayan düzensizliğin belirtileri olarak öncelikle sistem içindeki 'sivil alanın/kamusal alanın' daralmaya başlaması ve bununla bağlantılı olarak kaynakların kontrolü, ideolojik düzenlemeler yapılması, yasal kısıtlamaların getirilmesi, soruşturmaların yapılması ve ceza hukukunun ön plana çıkması gibi otoriter devlet uygulamalarının varlığını göstermektedir.[422] Dolayısıyla bu tür göstergeler sistemde öncelikle elitlerin dikkatini çekmekte, çevrede yer alan halk kitleleri başlangıçta elit kesim kadar sistemdeki entropinin artışını hissedememektedir. Özellikle ekonomik gidiş, çevrede yer alan halk kitlesindeki demokratik sistemle ilgili algının oluşmasında daha başat bir rol oynamaktadır. Nitekim PiS, yukarıda da ifade edildiği gibi, iktidara geldikten sonra 'Polonya tipi refah devleti' anlayışıyla refahı tabana yayacak tedbirleri almaya çalışmış ve bunda da 2015 yılından sonraki süreçte başarılı olmuştur. 2019'daki seçim başarısı bunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak 2019 yılından 2023 yılına kadarki süreçte ise özellikle aktörün demokratik süreçteki gücünü maksimize etmeye çalışması sonucu hak ve özgürlükler alanındaki olumsuz girişimleri, 2019 yılında yakalanan yükselişin devam ettirilememesi sonucunu doğurmuştur.

Diğer taraftan, daha önce de ifade edildiği gibi Markoswki, PiS'in yaklaşımını ve demokrasideki gerilemeyi otoriter klientalizme bağlamaktadır.[423] Bu yaklaşımın Polonya örneğindeki demokrasideki gerilemeyi anlamada ve açıklamada önemli olduğu düşünülmektedir. Demokratik bir sistemde otoriter klientalistik düzenin nasıl çalıştığı sorusu üzerine yoğunlaşıldığında karşımıza şu şekilde bir çevrim çıkmaktadır. Daha önce de ifade

[422] Pospieszna ve Vetulani-Cegiel, "Polish Interest Groups Facing Democratic Backsliding".
[423] Markowski, "Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015".

edildiği gibi demokratik bir sistem çevresinden bağımsız olamaz. Çünkü sisteme hayat veren talep ve destekler bu çevreden 'girdi' olarak gelmektedir. Sistemi işleten, bu taleplere siyasi bir program ve uygulamalarla hayat veren aktör odaklı, otoriter bir iktidar, birçok fonksiyon alanı olan demokratik sistemi, sadece belirli bir dönemin sonunda yapılacak 'seçim' fonksiyonuna indirgemek isteyebilir. Çünkü demokratik bir sistemde iktidarın sürekliliğini seçim kazanarak sürdürmesinden başka bir yolu yoktur. Nitekim PiS ve özellikle de liderinin demokratik sistemi bu yönde dizayn etmeye çalıştığı görülmektedir. Önce sistemi çevreleyen kitle içinden bir hedef kitle belirlenerek bu kitle çevreden ayrılarak konsolide edilmeye çalışılmış, diğer taraftan sistemin düzenli bir şekilde işlemesini sağlayan kurumlar iktidar yanlısı kurumlara dönüştürülmeye çalışılmıştır. Hedef, bu kitleyi seçimlere kadar daha da büyüterek, seçimlerde mecliste çoğunluğu hatta anayasayı değiştirecek bir desteği sağlamak ve güce erişmektir. Ancak büyütülmek istenilen kitle karşında bölünmüş kitlenin de benzer bir şekilde büyümeye ve güçlenmeye çalışacağı, bu kutuplaşmanın demokratik sistemdeki entropiyi artıracağı bir tür hegemonya mücadelesine dönüşebileceği, sistemin girdi tarafındaki iktidara yönelik destekte önemli bir azalma da oluşabileceği unutulmamalıdır.

Nitekim PiS, 2023 yılında yapılan seçimlerden de %35,38 oy ve Sejm'deki sandalyelerin %42,17'sini[424] alarak birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Ancak oylarında 2019 yılı seçimlerine göre bir düşme meydana gelmiştir. İktidar partisi 2019 seçimlerinde parlamentoda (Sejm) %43,6 oy oranına sahipken, 2023 seçimlerinde bu oran %35,38'e gerilemiştir. PiS yaklaşık %8,2'lik bir oy kaybı yaşamış, Polonya'da 2023 seçim sonuçları iktidarı değiştirmiştir. Muhalefet (*KO_Civic Coalition*, *Center Right_Third Way*, *The Left_LEWİCA*) bir koalisyon oluşturarak yeni hükümeti kurmuştur. Yeni hükümeti oluşturan siyasi partiler, sosyoekonomik ve moral-kültürel konularda ayrışmasına rağmen bu koalisyonu kurmayı başarmışlardır. Dolayısıyla Polonya'da 2023 seçimleriyle birlikte demokraside gerileme sürecinin hız kestiği ifade edilebilir. PiS'in 2019-2023 yılları arasındaki süreçte iktidarı kaybetmesine sebep olan en önemli hususlar, yukarıda belirtilen olgulardan hareketle şu şekilde özetlenebilir. Unutulmamalıdır ki bu olguların tamamı, demokratik sistemi çevreleyen kutuplaşmış kitlede, karşı tarafı yani PiS karşıtı cepheyi güçlendirmiştir:

- Moral-kültürel konularda yaşanan gerileme,

[424] https://wybory.gov.pl Erişim tarihi: 25.3.2024.

- PiS'in kürtaj konusundaki ısrarı,
- Anayasa mahkemesinde yaşanan kriz,
- Anayasa Mahkemesi'nin 15 üyesinin, tamamının PiS döneminde atanması,
- PiS zamanında 3000 civarında yeni üyenin Polonya Ulusal Yargı Konseyi'ne atamasının yapılması ve atanan bu üyelerin anayasa gereği atamalarının durdurulmasının olanaksız olması,
- PiS yanlısı cumhurbaşkanının gelişmeler karşısında takındığı tutum,
- PiS zamanında iktidar gücüyle suistimal edilen vakaların varlığı,
- Liyakate dayanmayan, PiS yanlısı kişilerin kamu kurumlarına atanmaları ve bu bağlamda yaşanan elit değişim süreci (özellikle yargıda, kamuda, bağımsız denetleyici kurumlarda, KİT'lerde ve Polonya İstihbaratTeşkilatında),
- Norm hiyerarşisinde Polonya iç hukukunu AB hukukunun üzerine çıkarma girişimi ve sonrasında hükümet ve AB arasında yaşanan sert tartışmaların neticesinde yaşanan 'hukukun üstünlüğü' problemi,
- Covid pandemisini yönetmede hükümetin başarısızlığı.

Geddes, demokraside gerileme seçimler sonrası tersine çevrilebilirse demokratik kurumların ayakta kalabileceğini belirtmektedir.[425] Polonya'da da şimdilik demokratik gerilemenin önü kesilmiş gibi görünmektedir. Ancak Tilly demokratikleşmenin daha fazla zaman alacağını ifade emektedir.[426] Bunun anlamı, Polonya'da yeni iktidarın önünde muhalefette kalmaktan çok daha zor bir süreç olduğudur.

[425] Nayara Albrecht ve Mariele Troiano, "Interview with Barbara Geddes: Bureaucracy and the Functioning of Democratic Institutions", *Agenda Politica*, (2022).
[426] Charles Tilly, *Demokrasi*, Çev.Ebru Arıcan, (Phonenix, 2011).

5. BÖLÜM: TÜRKİYE DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

5.1. Türkiye'de Cumhuriyet Sonrası Dönemde Ana Hatlarıyla Demokratikleşme Çabaları

Türkiye'nin demokrasiye geçiş süreci Polonya'dan çok önce başlamıştır. 1945 yılı, demokrasiye geçişin altyapısının oluştuğu yıl olarak kabul edilebilir. Çünkü o yıl, tek parti döneminin partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ayrılan ve "Dört Önergeci" olarak adlandırılan milletvekillerinin yeni bir parti kurmaya karar vermesi, bu arada Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi adıyla kurduğu bir başka muhalefet partisinin varlığı, Türkiye'nin çok partili demokratik bir sisteme geçişinin önemli göstergeleri olmuştur. Nitekim Demokrat Parti'nin (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmasıyla bu süreç fiilen başlamıştır. Demokrat Parti programında temel maksat demokrasi olarak belirlenmiş, ekonomik olarak takip edilecek politika da "liberal devletçilik" olarak ifade edilmiştir.[427] Tanör Demokrat Parti hareketinin anayasal yorumunu yaparken bu hareketin, iş birlikçi burjuvazi ve feodal unsurların egemenliğini temsil ettiğini ifade etmektedir. [428] Ahmad, 1946 yılında yapılan ve CHP'nin kazandığı seçimlerin genel inanca göre dürüst yapılmadığını, bunun da daha sert ve talihsiz bir siyasi mirasın tohumlarını ektiğini ifade etmektedir.[429] 1946 yılı seçimlerine ülke sathında örgütlenmesini tamamlayamadan giren Demokrat Parti'nin 1947 yılındaki Birinci Büyük Kongresinde delegelerce ifade edilen fikirler, günümüzde Türkiye'deki demokratik sistemde yaşanan sorunların daha iyi anlaşılmasına zemin teşkil etmektedir. Örneğin, Celal Bayar kongreyi açış konuşmasında, geçen süre içinde mecliste DP'nin milletvekillerine saldırgan davranışlarda bulunulduğunu, parti başkanının (İsmet İnönü) aynı zamanda devlet başkanı olmasından ötürü idare mekanizmasının yansız kalamadığını, bu nedenle devlet başkanının kesinlikle parti başkanlığından ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Yine Sıtkı Yırcalı, cumhurbaşkanının milletçe değil meclisçe seçilmesi gerektiğini, aksi takdirde rejimin kolayca diktatörlüğe gidebileceğini ileri sürmüştür. Dr. Zeki Erataman, illerce saptanacak milletvekili adaylarının genel merkezce değiştirilebileceğiyle ilgili tüzük maddesini ağır bir dille eleştirmiş ve bunun

[427] Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950*, (İş Bankası Yayınları, 2021), 37.
[428] Bülent Tanör, *Anayasal gelişme Tezleri*, (YKY, 2008), 108.
[429] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Hil Yayın, 2015).

Halk Partisi zihniyeti olduğunu belirtmiştir. Avukat Mediha Dikmen, ortaokul ve liselerde kız ve erkek öğrencilerin ayrılması hakkındaki maddesine karşı çıkmıştır.[430]

Yine o dönemde, iktidar partisi CHP'yi sarsan Kenan Öner-Hasan Âli yücel Davası ve mahkemenin Kenan Öner'in, Hasan Âli Yücel'in komünistleri koruduğuna ve komünizmin yayılmasına yardım ettiği iddialarını gerçekçi bulması ve Yücel'in Öner aleyhinde açtığı iftira ve hakaret davasının düşmesine karar vermesi bu dönemin önemli gelişmelerinden biridir. Ayrıca özellikle 1954 seçimleri sonrası muhalefete oy veren Kırşehir'in ilçe, Malatya ilinin Malatya ve Adıyaman olarak bölünerek seçmenin cezalandırılması; muhalif basına ilan, matbaa mürekkebi ve gazete kağıdı verilmemesi; devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak haber yapanlara 1-3 yıl hapis cezası getirilmesi; seçim yasalarının değiştirilerek muhalefetin iş birliğinin imkânsızlaştırılması ve muhalefeti hedef alan tahkikat komisyonlarının kurulması,[431] sistemdeki entropiyi artıran önemli gelişmelerden bazılarıdır. Gerçekten de bu dönem, 1960 yılındaki askerî darbeyle sona erinceye kadar oldukça sert ve çalkantılı bir dönem olarak Türk siyasi tarihinde yer almıştır. 1960 yılından sonraki süreç de benzer şekilde, zaman zaman muhtıra ve askerî müdahalelerle demokratik sistemdeki entropinin yükseldiği, demokrasinin zayıfladığı, kesintiye uğradığı bir dönemdir. Nitekim Esmer, Türkiye'de Batı standartlarında mükemmel bir demokrasinin asla olmadığını ifade etmektedir.[432]

Bu gerilemenin nedenini sadece, basit bir ön kabulle, 1946 sonrası demokrasiye geçişle birlikte yaşanan askerî müdahalelere bağlamak araştırmacıya çok derinlikli bir analiz olanağı vermeyecektir. Askerî darbeler hiç şüphesiz ülkeyi demokratik anlamda geriye götüren müdahalelerdir. Çünkü askerî darbe ile demokratik sistem kapalı bir sisteme dönüşür, sistemin çevresiyle etkileşimi ortadan kalkar ve sistem çevresiyle geri beslemeye dayalı etkili bir çevrim oluşturamadığı için sistemin talep ve destekten oluşan girdi bölümü çalışmaz. Darbe dönemi uzun süreli bir hal aldığında ise rejim tamamıyla totaliter bir dikta rejimine dönüşme riski taşır. Vergin, 1980'li yıllardan itibaren dillendirilen 'sistem tıkandı' metaforunu, siyasal sistemin birer alt sistemini oluşturan partiler sistemine, seçim sistemine ve anayasaya yönelik olarak toplumun çeşitli kesimlerinden, devleti yönetenlerden ve siyasal aktörlerden gelen taleplere yönelik sistemde değişiklik yapılmasına yönelik gerekli

[430] Gologlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950,* 184-188.
[431] Menderes Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi Tarihi", *Demokrasi, Kavram, Kurum, Süreç*, Ed. Menderes Çınar, (İletişim, 2023), 493-494.
[432] Yılmaz Esmer, "Identity Politics: Extrem Polarization and The Loss of Capacity to Comprimise in Turkey", *Democracy Under Threat, Challeges to Democracy in the 21st Century,* Ed. U.van Beek, (Istanbul, Bahçeşehir University, 2019), 127.

kararların üretilememesi yani çevreden gelen taleplerin karşılanamaması şeklinde kavramlaştırmaktadır.[433] Ancak şu da bir gerçektir ki Türkiye'deki askerî darbeler -bazı Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi- ara rejim diye adlandırılabilecek dönemlerden sonra tam totaliter bir dikta rejimine asla dönüşmemiş, kısa bir aradan sonra rejim tekrar çok partili sistemle yoluna devam etmeye çalışmıştır. Nitekim "Batı standartlarında bir demokrasi asla olmamıştır" iddiasını öne süren Esmer, diğer taraftan Türkiye'nin asla otoriter bir ülke olarak da sınıflandırılamayacağını ileri sürmektedir. [434]

Diğer taraftan, geçmişte askerî müdahaleyi yapan güçlerin gerekli müdahaleleri yaptıktan sonra dikta rejimini uzatmayıp, mümkün olduğunca kısa sürede bu ara rejime son verip tekrar normal bir demokratik düzene geçme arzuları, Türkiye'de demokrasinin çok uzun süreli kan kaybını önlemiştir. Ancak her darbe sonrası demokrasi daha geride bir noktadan başlayarak tekrar yaşama geçirilebilmiştir. Örneğin, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası ara rejim 3 yıl sürmüş, yeni bir anayasa yapılmış, 535 yasa çıkarılmış ve depolitik bir ortam yaratılacak şekilde 'devlet yeniden kurgulanarak' ara rejime son verilmiş ve yapılan seçimlerle birlikte demokratik sistem işlemeye başlatılmıştır. Yeniden işlemeye başlayan demokrasi, hiç şüphesiz ki 1961 Anayasası sonrası dönemle kıyaslandığında daha geride bir noktadan başlayarak yaşamına devam etmiştir. Bunun anlamı, 1980 darbesi yeni bir anayasal düzen tesis etmiş ve demokratik sistemi yeniden işletmiştir ancak Türkiye demokrasisi özgürlükler açısından 20 yıl geriye gitmiştir. Çünkü 1980 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre hak ve özgürlükler bakımından daha kısıtlayıcı hükümler içermektedir.

Bundan dolayıdır ki askerî müdahalelerin salt etkilerinin incelenmesiyle üzerinde çalıştığımız 'demokraside gerileme' kavramını açıklayamayız. Çünkü günümüzde tartışmalara konu olan demokraside gerileme kavramı, bu tür askerî darbelerin yarattığı etkiden bağımsız olarak daha sivil, tedrici, belirli aşamaların sonucunda demokratik sistemde yükselen entropinin etkisiyle düzgün işleyen bir demokratik sistemin teklemesiyle oluşmaktadır. Vergin'in[435] işaret ettiği 'sistem tıkandı' metaforundan hareketle, demokratik sistemde yaşanmaya başlanan istikrarsızlık, öncelikle sistemdeki entropinin artmasına neden olmakta, sistem kendi iç dengesine tekrar kavuşmak için bir çıkış yolu aramakta, demokratik sistem vesayetçi bir yapıya dönüşerek en azından belirli bir süre kendi iç dengesini tekrar oluşturabilmektedir. Ancak bu vesayetçi yapı, eskiden aşkın bir devletin de himaye ettiği

[433] Nur Vergin*, Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar,* (Doğan Kitap, 2019), 61.
[434] Esmer, "Identity Politics: Extrem Polarization and The Loss of Capacity to Comprimise in Turkey".
[435] *Age.*

‘askerî vesayetçi’ iken günümüzde popülizmin desteğiyle, güçlü bir aktörün merkezinde olduğu ‘sivil vesayetçi’ bir yapı olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Çınar, Türkiye’nin ilk demokrasi tecrübesini (1950-1960) “demokratlığın anti-vesayetçilik olarak doğuşu” şeklinde ifade etmektedir.[436] Bu dönemde sınıf, kimlik ve ideoloji temelli partilere izin verilmedi ve aslında CHP’den çok da farklı olmayan DP’nin muhalefet partisi olması sağlandı.[437] Yine de 1960’a kadarki anayasal sistemin Türkiye’nin demokratik sisteminin inşasında önemli bir işlevi olduğu düşünülmektedir. Özbudun ve Gençkaya, 1921 ve 1924 anayasaları üzerinden yaptıkları değerlendirmede, iki anayasanın birbirinin devamı olduğunu ve gerek tek parti gerekse 1946 sonrası çok partili döneme damgasını vuran 1924 Anayasası’nın başta millî egemenlik ilkesi olmak üzere 1921 Anayasası’nın temel ilkelerinin çoğunu muhafaza ettiğini ifade etmektedirler.[438] Özbudun ve Gençkaya, 1924 Anayasası’nı ruhu bakımında demokratik ancak karmaşık bir frenler ve dengeler sistemine dayalı, liberal ve çoğulcu bir yaklaşımdan ziyade çoğunlukçu, Rousseau’cu bir anlayışa sahip olduğunu, ayrıca modern demokratik teorinin artık ‘genel irade’ gibi metafizik kavramlara dayanmadığından dolayı eleştirmektedirler. Yine Özbudun ve Gençkaya, gerek tek parti (1925-1946) gerekse çok parti dönemlerinde (1946-1960), yürütme organının başının otoriter liderliği ve güçlü parti disiplinlerinden dolayı yasama organını çok açık şekilde ikinci derecede bir konuma ittiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’deki demokratik sistemin oluştuğu ilk yıllardan itibaren sistemde bir aktör-yapı geriliminin kurumsal zemininin oluşmaya başladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tanör de 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanan DP üzerinden yaptığı değerlendirmede, DP’nin 1954 seçimlerinde oyların %56,61’ni alarak meclisteki sandalyelerin %92,98’ine (503 sandalye) sahip olduğunu, CHP’nin ise %34,78’lik oy oranıyla mecliste sadece %5,52’lik bir temsil oranına (31 sandalye) sahip olabildiğini ifade etmektedir.[439] Tanör bu durumun çoğunluk egemenliğine ve hatta bir partinin diktasına yol açtığını, dolayısıyla mecliste böylesi ezici bir çoğunluğu ele geçiren partinin millî iradenin tek temsilcisi olarak kendisini gördüğünü ifade etmektedir. Özbudun ve Gençkaya gibi Tanör de bu tür bir diktanın oluşmasında, parti içi katı disiplin ve parti içi demokrasinin olmadığı, bunu yerine lider egemenliğinin olduğu bir sistemin etkili olduğunun altını çizmekte ve dolayısıyla böyle bir sistemde meclisin hükümet üzerinde bir denetim yetkisinin

[436] Çınar, “Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi”.
[437] *Age*. s. 491.
[438] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan kitap, 2010.
[439] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (YKY, 2024).

de kalmadığını, ayrıca bu ezici üstünlükle çoğunluğun muhalefeti ezmesinin önünün de açıldığını belirtmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ve özellikle de başlangıçta oluşan demokratik sistemin tesisinde 1921 ve 1924 anayasaları önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir. 1921 Anayasası kısa (23 madde) ancak millî egemenlik ilkesinin ilanını sağlayan çok önemli bir metindi.[440] Diğer bir ifadeyle, bu anayasayla yeni bir siyasal rejim kurulmaktaydı. Bu kısa metin yeni bir politik sistem tasarımının ilk ayağıydı. Milletin egemen olduğu bu yeni siyasal sistem, ileride geçiş yapılacak demokratik sistemin de bir şekilde temelini oluşturmakta ve bu metinle sistemi çevreleyen, sistemle etkileşecek yapının, toplumun/ halkın oluşumu sağlanmaktaydı. Tanör, yeni yapıda siyasal-anayasal kurumların oluşumunda şu basamakların göze çarptığını ifade etmektedir: [441]

-Yerel kongre iktidarları,

-Ulusal kongre iktidarı (Sivas) ve Anadolu ve Rumeli Müdafi Hukuk Cemiyeti,

-Ulusal Meclis (Türkiye Büyük Millet Meclisi-TBMM),

-Meclise bağımlı hükümet (TBMM Hükümeti),

-Meclisten görece bağımsızlaşan hükümet (1923 ve sonrası).

Yine Tanör, yeni oluşturulan bu politik sistemin aşağıdan yukarı doğru ve sivil unsurların çok belirgin ve güçlü olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Atatürk'ün de tüm çabasının milleti bu yeni politik sistemin ana parçası haline getirmek ve sistemin çevresiyle yani halkla iletişim içinde kalmasını sağlamak olduğu görülmektedir. Nitekim kendisi Nutuk'ta "Kazım Karabekir Paşa'nın benim hükümet işlerine karışmam konusundaki düşünce" bölümünde bu hususu ayrıntılı olarak açıklamakta ve "her şeyden önce, memlekette, milletin varlık ve iradesini ortaya koymak ve bunu sarsılmaz bir şekilde Millî Meclis'te temsil etmek gerekir" şeklinde ifade etmektedir.[442] Buna göre bu yeni siyasi sistem, aktör odaklı bir sistemden ziyade yapı odaklı, yasama organını merkeze alan ve bu organda sistemin çevresinde yer alan halkın seçilmiş temsilcilerinin olduğu ve bu bağlamda bir aktörden ziyade Meclisin ön planda olduğu bir yapı şeklinde kurgulanmıştır. Nitekim Tanör, 1961 Anayasası'nda bile yasamanın ilk el (kaynaksal) bir yetkiye sahip olduğunu, yürütmenin ise yasamadan doğan bir türev olduğunu belirtmekte ve ne 1961 ne de 1982 anayasalarında 'fesih' deyiminin

[440] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan kitap, 2010.
[441] Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*.
[442] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Atatürk Araştırma Merkezi, 2000), 151.

olduğunu, bunun yerine 'seçimlerin yenilenmesi' terimlerinin yer aldığını, bunun da demokratik süreç içinde yaşanan askerî müdahalelerin kalıcı olma niyetini ortadan kaldırdığını ifade etmektedir.[443] Özbudun ve Gençkaya ise pratikte meclisin bu teorik üstünlüğünün çoğu zaman yürütme organının hâkimiyetine dönüştüğünü, bunun nedenini yasama organının, sayıca fazla ancak siyasal bakımdan oldukça güçsüz, sıradan milletvekillerinden oluşmasına ve buna karşılık yürütme organının parti ya da hizip liderlerinden oluşmasına bağlamakta, daha da ileri giderek gerek tek parti gerekse çok partili dönemlerde yürütme organının başının otoriter liderliği ve güçlü parti disiplininin yasama organını ikinci derece bir konuma ittiğini iddia etmektedirler.[444] Dolayısıyla Türkiye'de başlangıçta kurgulanmaya çalışılan demokratik sistem ile gerçek hayatta uygulanan arasında bir fark olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Gerçek olgulardan hareketle, Türkiye'de demokratik sistem içinde yaşanan aktör-yapı geriliminin sadece son yirmi yıla dayanan bir olgu olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu gerilim cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren patolojik bir olgu olarak ortaya çıkmış ve demokratik sistemin işleyişinde etkili olmuştur.

Heper ise konuya bir başka açıdan yaklaşarak, güçlü devlet ve demokrasi arasındaki ilişkiyi incelediği yazısında, özellikle 1970'li yıllarda siyasi seçkinlerin sorumluluklarını yerine getirmeyerek siyasi talep ve çıkarlar üzerine yoğunlaştıklarını, siyasi partilerin ise toplumsal gruplardan bağımsız kalamayarak uzlaşı sağlayacak bir hakem işlevini göremediğini, bu durumun da bu yıllarda Türkiye'de rejimin demokratik kuralları içselleştiremediğinin bir göstergesi olduğunu vurgulamaktadır.[445] Ancak kendisi bu sürecin ne otoriterleşmeye ne de siyasal rejimin anarşiye evrilmesine yol açtığını vurgulamaktadır.[446] Diğer taraftan yazar, 1960-1980 yılları arasında yapılan üç askerî müdahalenin amacının demokrasiyi yörüngesine oturtmak olduğunu, Türkiye'de bu durumun bir rejim çöküşüne neden olmadığını ve bir siyasi kriz düzeyinde kaldığının altını çizmektedir. Heper, bunun nedenleri üzerinde analizine devam ederek, bu konuyu Türkiye'deki "aşkın devlet" önermesine getirmekte ve o dönemde Türkiye'de devletin güçlü,[447] sömürge durumundan çıkan yeni ülkelerde ise devletin zayıf olduğunu iddia etmektedir. Aslında Heper'in önermesinde yer alan 'aşkın devlet' kavramının da bir şekilde

[443] Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*.
[444] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası,* 21.
[445] Metin Heper, *"Güçlü Devlet" ve Demokrasi", Türkiye'nin Siyasi Hayatı İçinde*, (Doğan Yayınları, 2011).
[446] Yapı ve Kredi Bankası (2018) tarafından çıkarılan, dönemin Başbakanı Nihat Erim'in 12 Mart anılarının ailesi tarafından hazırlanan sunuş bölümü, bu değerlendirmeye dönemin bakış açısıyla ışık tutması bakımından ilginçtir.
[447] Bu devletin güçlü olarak nitelendirilmesinde "Ulusal Kurtuluş Savaşının" etkisi olmuş mudur? Bu noktada akla Tilly'nin (1985) devletlerin savaşlar sonucunda oluştuğu tezi gelmektedir.

demokratik sistem içinde entropiyi artırıcı bir özellik taşıdığı unutulmamalıdır. Nitekim Türkiye'de yaşanan demokratik süreç içinde aşkın devletin demokratik sistem üzerindeki etkisi hissedilir derecede olmuştur. Bu durum, Çınar'ın[448] 1960 darbesi sonrası "siyasi iktidarı devletle bütünleşmiş bürokratik bir kuruma dönüştürme" ve "bürokrasisever bir geleneğe süreklilik kazandırma" çabaları betimlemesiyle de uyum içerisindedir. Nitekim Türkiye'de yaşanan demokratik süreç içinde aşkın devletin demokratik sistem üzerindeki etkisi hissedilir derecede olmuş ve bu durum aktörden yana güç oluşumuna zemin hazırlamıştır. Demokratik sistem, devletin bir aktör olarak, aşkın rolünün vesayetçi, zaman zaman da jakobenizme evrilen rolü nedeniyle çevre/toplum/halk ile iletişimde problem yaşamıştır. Yine de Heper'e göre siyasi parti kurma, düzenli ve dürüst seçim ve siyasi kurumların seçmene karşı sorumlu olması şartlarının var olduğu yerleşik bir demokrasi Türkiye'de vardır. Bunun asıl sebebi ise devletin pretoryanizm[449] ve hızlı siyasi hareketliliği kontrol ediyor oluşudur. Sonuç olarak, Heper'e göre Türkiye'deki demokrasi etkin bir devlet sayesinde sürdürülebilmektedir. Ancak bu demokraside bir "denge" problemi vardır. Bu bağlamda, Avrupa ve Türkiye arasındaki fark ise demokrasi krizinin ortaya çıkış nedenidir. Avrupa'da kriz, devrimin gündeme gelmesiyle ortaya çıkarken kurumlar araç, ürettikleri politikalar ise amaçtır. Oysa Türkiye'de kriz, devlet seçkinlerinin siyasi partileri yeterince sorumlu davranmamaları konusunda suçladığında ortaya çıkar, "akılcı demokrasi" tehlikeye girer. Türkiye'de kurumlar amaç, politikalar ise araçtır. Devlet seçkinleri demokrasiyi amaç olarak görürler; bu sebeple yaşanan darbelerde demokrasiye dokunulmamış ve rejim uzun süreli olarak otoriterleşmemiştir. Türkiye'de krizler meşruiyet krizleridir.

Çınar, Türkiye'yi demokrasi aşamasına taşıyan CHP'nin aslında ideoloji, örgüt ve program açılarından çok partili bir hayata hazır olmadığını ifade etmektedir.[450] Dolayısıyla Heper'in yukarıda ifade ettiği 'aşkın devlet' metaforunun köklerini CHP'nin değişemeyen yapısında aramak yanlış olmayacaktır. Ancak 1954 seçimleri sonrası iktidara gelen DP de CHP'den temel özellikler bakımından çok da farklı bir özellik göstermiyordu. Çünkü bu parti de aynı kökten neşet eden bir grup tarafından kurulmuştu. Çınar, DP'yi, CHP'nin içinde

[448] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi", 494.
[449] Huntington (1968), pretoryanizmin, sınırlı bir anlamda, ordunun siyasete müdahalesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Huntington, tüm bu terimlerin, aynı olgunun, toplumsal güçlerin siyasallaşmasının farklı yönlerine de atıfta bulunduğunu belirtir ve "pretoryen toplum" ifadesiyle sadece ordunun değil, diğer toplumsal güçlerin de katılımıyla politize olmuş bir toplumu ifade etmek için kullanıldığının da altını çizer. Ancak bir ordunun siyasi müdahalesi, orduyu siyasi aktörler arasındaki tek meşru hakem hatta var olmayan toplumsal güçlerin yerine geçirir.
[450] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".

sosyalleşmesi bakımından tek parti zihniyetine sahip bir parti olarak nitelemektedir.[451] Toker de CHP lideri İsmet İnönü'nün DP'nin kuvveti ne olursa olsun kendisine ve CHP'ye yapmayacağından emin olduğunu ve bu varsayımdan hareketle adımlarını attığını ifade etmekte ve bu nitelemeyi doğrulamaktadır.[452] Bununla birlikte Toker, 1954 seçimleri sonrası CHP içinde iki grubun oluştuğunu, bir grubun DP ile temas edilmesi gereğini savunurken, diğer grubun buna karşı çıktığını, iktidarla görüşülmemesi ve konuşulmamasını savunduğunu belirtmekte, İsmet İnönü'nün ise iktidar partisi lideriyle görüşülmesinden yana tavır koyduğunu belirtmektedir.[453] Ancak Çınar, DP'nin iktidar stratejisinin muhalefeti bastırmak ve sonuçta ortadan kaldırmak üzerine kurulduğunu ifade ederek, DP'nin CHP'nin geçmişteki tek parti rolüne öykündüğünü üstü örtülü şekilde belirtmektedir.[454] Bu dönemde iktidar partisi yeni kurulan demokratik sistemin normal şekilde işlemesine engel olacak birçok girişimde bulundu. Bu arada, önemli aktörler arasındaki gerilimin de (aktör-aktör gerilimi) demokratik sistemdeki entropiyi artırdığını ifade etmek gerekir. Toker de 1957 seçimleri sonrası İnönü'nün Celal Bayar'ı tebrike gitmemesini, bu iki önemli aktör arasında hep var olduğunu değerlendirdiği hissi sebeplere, gerilime bağlamaktadır. [455]

1960-1980 arası dönem ise Çınar tarafından ilerici darbe, darbeci ilericilik ve sınırlı demokratik tahammül olarak betimlenmekte ve bu dönemin, bir taraftan ilk demokrasi tecrübesini sonlandırırken, diğer taraftan da başka bir müstesna demokrasi tecrübesinin başlangıcını oluşturduğunu ifade etmektedir. [456] Bu süreç, özgürlüklerin genişlediği, sağdan ve soldan değişik akımların siyaset sahnesinde görülebildiği bir ortamın oluşmasına da katkı sağlamıştır. 1971 muhtıra dönemi ve olağanüstü ara rejim, demokratik sistemin entropinin aşırı bir şekilde yükselmesiyle işlevini tam olarak yerine getiremediği, seçimle değil de atamayla ve zorlamayla oluşturulan kısa süreli birinci ve ikinci Nihat Erim hükümetleri hariç, demokratik sistemin kapalı bir sisteme doğru evrildiği, Çınar'ın tam da 'sınırlı demokratik tahammül' olarak betimlediği vesayetçi bir yaklaşımın sistemi ve sistem-çevre[457] ilişkilerini yönetmeye çalıştığı bir dönem olarak siyasi tarihte yerini almıştır.

1980 sonrası döneme daha yakından bakıldığında en dikkat çekici gelişme, yeni kurulan bir parti olan AKP'nin 2002 yılında nasıl merkez partileri ağır bir yenilgiye uğratarak

[451] *Age.*
[452] Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl*, Cilt 1-4, (Akis Yayınları, 1966).
[453] *Age.*
[454] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".
[455] Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl*.
[456] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".
[457] Buradaki sistem-çevre ilişkisi, Şerif Mardin'in merkez-çevre kuramını andırmakla birlikte tezde belirtilen demokratik sistemi çevreleyen toplum/halk-sistem ilişkisine yönelik bir betimlemedir.

iktidara geldiğidir. 1980 sonrası dönem, AKP'nin 2002 yılında gösterdiği başarıya zemin hazırlayan çok sayıda gelişmeyle doludur. Türkiye, nihayetinde 12 Eylül 1980 askerî darbesi ve sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası ile yapılan seçimlerle birlikte eski demokratik sistemi yıkarak yeni bir demokratik sistemi inşa dönemine girmiştir. Soysal[458] o günlerde, bir yapının çöktüğünü ancak bunun bir toplum yapısı olmadığını, kurumlardan ve kurallardan oluşan bir devlet yapısı olduğunu, dolayısıyla yeni bir devlet yapısı kurarken elde daha öncekinden farklı bir malzeme olamayacağını, aynı malzemeden yararlanılacağını, sonuç olarak her şeyi yıkmadan önce iyi düşünmek gerektiğini çünkü aynı malzemeyle eskisinden çok farklı şeyler yapılamayacağını ileri sürmüştür. Nitekim, 1980 -2002 arasında geçen 22 yıllık sürede, özellikle bilinçli bir şekilde sol düşünce ve yaklaşımların zayıfladığı/zayıflatıldığı, yeni inşa edilen demokratik sistemin güçlü bir performans gösterdiğini ifade etmek güçtür. Bu süre zarfında ülke beş genel seçim yaşamış, seçimlere katılım ortalaması %88,4 olmuştur. Bu oran 1980 öncesi seçimlere katılım oranıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksektir ve halk, 1980 sonrası kurulan demokratik sistemin işlemesi yönünde bir irade sergilemiştir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki 1983 yılında yapılan ilk seçim olağanüstü koşullarda gerçekleşmiştir. Çünkü Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından uygun görülen üç parti seçime girebilmiştir. Bunun anlamı, askerî yönetim ilk seçimden itibaren süreci yönlendirmeye, sistem içinde rol alacak siyasi tabloyu şekillendirmeye çalışmıştır. Zürcher bu süreci 'dar sokakta demokrasi' olarak tanımlamaktadır.[459] Gerçekten de 1983 seçimleri sonucu iktidar olan Anavatan Partisi (ANAP), ideolojik akımların ve çıkar gruplarının koalisyonuydu ve başka gidecek yerleri olmadığı için partiye katılmışlardı.[460] Akın'a[461]göre ise CHP seçmeni ara rejim travmasına rağmen yerinde duruyor ve Halkçı Parti'yi (HP) destekleyerek bu partinin seçimlerden ikinci parti olarak çıkmasını sağlıyordu. 1983'te yapılan seçimlerden sonra iktidar partisi olan ANAP ve onun lideri Turgut Özal, "serbest piyasa ekonomisi" düzenini yaşama geçirerek formel bir demokratik sistem kurmak istemiştir. Ahmad, yeni düzenin farklı bir yapıya sahip olduğunu ve zorlayıcı bir tarafı olduğunu ve bu yeni sistemin dayatma ve zorlama olmadan yaşama geçirilemeyeceğini ifade etmektedir.[462] Ancak bu formel yaklaşımın ilerleyen zamanda tezde ifade edilen demokratik sistem tasarımı çerçevesinde, çevreden/halktan gelen taleplere yönelik yeterli yanıtı veremediği, bunun sonucunda çevrenin ANAP'a desteğinin

[458] Mümtaz Soysal, *Demokrasiye Giderken*, (Hil Yayın, 1982), 10.
[459] Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, (İletişim, 2009).
[460] *Age*. s. 407.
[461] Rıdvan Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*, Nora, 2022, 201.
[462] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980.*

1989 yılı yerel seçimlerinde kaybolduğu görülmektedir.[463] Sonuç olarak, 1980 sonrası dönem, askerî yönetim tarafından başlangıçta demokratik sistemin çevresiyle tam bir etkileşim kurmasını önleyecek şekilde şekillendirilmeye çalışılmış, çevreye sivilleşme sürecinde fazla bir seçenek sunulmaması, çevreyi/halkı sistemi kurgulayan iradenin dayattığı seçenekler üzerinden bir seçim yapması üzerine inşa edilmiştir. Çiğdem de 12 Eylül 1980'i bir yarı-milat olarak niteleyerek, sorunların hem derinleştiğini hem daha da yaygınlaştığını, bunun sancılı ve zorunlu bir ulus devlet süreci yaşayan Türkiye'de keskinleşen bir siyasal rejim sorunu yarattığı ve bu sorunun rejimin demokrasiyle kurduğu ya da kurmadığı ilişki sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir.[464] Çiğdem'e[465] göre, 2002'ye gelinceye kadar müesses Türk siyasal hayatındaki tek yenilik, ANAP'ın kısa süren müdahalesiydi ve ANAP lideri Özal, bu süreçte siyaseti orduya bırakırken, 24 Ocak'ı sürdürmenin, diğer bir ifadeyle pazarı regüle etmenin en rasyonel yol olduğunu düşünmüş ve bu yaklaşımın toplumsal ve siyasal sorunları çözeceğine inanmıştı.

Sürece anayasal bir çerçeveden bakıldığında ise Özbudun ve Gençkaya, 1982 Anayasası'nı, devletin ve seçkinlerin değerlerini ve menfaatlerini yansıtan bir anayasa olarak nitelemekte ve yeni anayasanın, 1961 Anayasası'na göre "milli iradeye", seçilmiş meclislere, siyasal partilere, sendikalara, meslek örgütü ve dernek gibi bütün diğer sivil toplum kuruluşlarına karşı daha az güven beslediğini ifade etmişlerdir. [466] Gerçekten de 1982 Anayasası'nı hazırlayan düşünce, 1980 öncesi yaşanan kaotik ortamın bir daha yaşanmaması üzerine odaklanmış, normal bir demokratik sistemde seçimlerle siyaseti şekillendiren çevreye/topluma fazla bir inisiyatif bırakmadan tümevararak sistemi kendisi şekillendirmeye çalışarak, olgudan yani 1980 öncesi yaşananlardan çıkarımlar yaparak, 1982 Anayasası'nı şekillendirmeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, "biz öyle bir anayasa yapalım ki Türkiye 1980 öncesi dönemi tekrar yaşamasın, her şey kontrolümüz altında olsun" gibi bir düşünceyle hareket edilmiştir. Özbudun, 1982 Anayasası'nın bir 'çerçeve anayasası'

[463] 31 Mart 2024 yerel seçimleri sonuçlarının da yukarıda açıklanan süreçle bir benzerliği olduğu açıktır. 1989 yerel seçimlerinde yaklaşık 20 puan kaybederek üçüncü parti olabilen ANAP'ın yaşadığı başarısızlığın bir benzerini 2024 yılında AKP yaşamış, ana muhalefet partisi CHP, 22 yıldır iktidarda olan AKP'den daha fazla oy almayı başarmıştır. İktidar partisi %8,84 oranında bir oy kaybı yaşamıştır. AKP'nin uğradığı başarısızlığın temelinde de ANAP'ın yaşadığına benzer şekilde ekonomi politikalarındaki başarısızlık, uygulanan sosyal politikaların yetersizliği ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin yattığı ifade edilebilir. İpsos Araştırma Şirketinin seçimlerden hemen sonra yaptığı araştırmada, seçmenlerin oy verme tercihinde nelerin etkili olduğu sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlarda, %70 ekonominin gidişatındaki olumsuzluk ile %69 yüksek enflasyon sonucu çıkmıştır. (https://www.indyturk.com/node/716536/siyaset/ipsos-se%C3%A7im-sonucu-ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1-se%C3%A7men-tercihini-nas%C4%B1l-yapt%C4%B1).

[464] Ahmet Çiğdem, *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*, (İletişim, 2014), 35.

[465] *Age*. s. 60-61.

[466] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası,* 30.

olmadığını, birçok muhtemel durumları düzenlemek isteyen 'kazüistik' bir yönteme sahip olduğunu ifade etmektedir.[467] Fendoğlu[468] ise 1982 Anayasası'nın üç önemli kaynağı olduğunu -1961 Anayasasının 1971 değişikliği, Avrupa İnsan hakları Sözleşmesinin özsel değil biçimsel şekli ve Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) daha önce çıkardığı kanun, emirler- ifade etmekte, 1982 Anayasası'nın kurucu iktidarı olan MGK'nın devletin temel yasalarını TBMM'ye bırakmayarak bizzat kendisinin yasalaştırdığını belirtmektedir.

Akın, 1982 Anayasası'nın yasama ve yürütme ilişkilerine denklik getirdiğini, cumhurbaşkanının olağanüstü hallerle ilgili etkinlik alanını artırdığını ve özellikle yargının yürütme karşısında gerilediğini ifade etmektedir.[469] Özbudun ve Gençkaya, 1982 Anayasası'nın yargı organının denetim yetkilerini ve üniversitelerin özerkliğini kısıtladığını ancak bunun amacının meclisi ve hükümetleri bürokrasiye karşı güçlendirmek olmadığını, gerçek amacın ise güçlü bir cumhurbaşkanlığı yaratmak olduğunu ileri sürmekte ve bu yaklaşımın nedenini, askerin sivil bürokrasiye güvenmemesine bağlamaktadır.[470] Çünkü silahlı kuvvetler, bu sivil kurumların artık aşırı derecede yıprandığına ve radikal siyasi fikirlere açık olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda Özbudun, 1982 Anayasasının otorite-hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığını artırdığını, siyasal faaliyetin ise sadece siyasi partiler ve seçilmiş devlet organları eliyle yürütülmesini, dolayısıyla ülke düzeyinde bir 'depolitizasyonu' hedeflediğini belirtmektedir. [471] Akın, 1982 Anayasası'nda iki eğilimin dikkati çektiğini ifade etmektedir:[472] Merkeziyetçilik ve cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi. Selçuk ise, "1982 Anayasası biçimsel ve maddi açılardan meşru mudur?" sorularını sorarak, her iki açıdan da meşruluğunun sorunlu olduğunu iddia etmektedir.[473] Selçuk'a göre toplumla yapılan bu sözleşme tehditle, fesada uğratılmış bir iradeyle benimsetilmiştir ve bu yüzden hukuken sakattır. Maddi açıdan ise bu anayasa, devletin gücünü sınırlamak yerine hak ve özgürlükleri sınırlamış ve bunları adeta istisnalar haline getirmiştir. Bu bağlamda, özellikle yargı birliği ve bağımsızlığı örselenmiş, demokrasi rejimi yerine cumhuriyet yönetimi öngörülmüştür. Dolayısıyla 1982 Anayasası siyasi iktidarın keyfiliğini önleyen, insan hak ve özgürlüklerini kollayan, normatif bir metin ortaya koymamıştır.

---

[467] Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (Yetkin Yayınları, 1986).
[468] Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Hukuku*, (Yetkin Yayınları, 2020), 275.
[469] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018,* 197.
[470] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası.*
[471] Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*.
[472] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018.*
[473]Sami Selçuk, *Özlenen Demokrasi Yargılama Yılı Açış konuşmaları*, (İmge, 2021), 73.

Gerçekten de 2002 yılına kadar uzanan sürecin şekillenmesinde, 1982 Anayasası'nın yarattığı düzenin önemli bir etkisi olmuştur. Belirtilen sancılı süreç, bu çalışmada ifade edilen demokratik sistem yaklaşımı bağlamında ele alındığında, 1982 Anayasası'yla, 1961 sonrası demokratik sistemde kurulmaya çalışılan yeni ilişkiler ağının bozulduğu, sistemin daha da kapandığı bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. 1961 Anayasası -yukarıda da ifade edildiği gibi- daha özgürlükçü, özellikle sistemi çevreye açan, çevreyle etkileşime önem veren bir yapıda inşa edilmişti ve demokratik sistemde sivil toplumla, sendikalarla ve halkla/toplumla daha nitelikli bir ilişkiyi öngörecek şekilde çoğulcu, liberal, yargı bağımsızlığı için güçlü garantiler içeren ve fren-denge sistemine dayanan bir düzen oluşturmayı hedeflemişti.[474] Dolayısıyla 1961 Anayasası, güçlü bir aktörden ziyade güçlü kurumlara dayanan bir yapı inşa etmeyi hedeflemiş ve ülkedeki siyasi rejimin ve siyasetin de bu anayasal düzen içinde çevreden gelecek taleplere yanıt verecek nitelik ve düzeyde hareket edeceği varsayılmıştı. Yeni inşa edilen bu sistem, zaman içinde oldukça dinamik bir çevrenin/toplumun oluşmasının da yolunu açmıştır. Doğal olarak bu dinamik ve özgürlükçü çevre, 1961 sonrası dönemde sistemden daha farklı taleplerde bulunmaya başlamış, demokratik sistem bu çerçevede çalışmaya zorlanmıştır. Süreç bu şekilde ilerlerken, sistem içinde yer alan siyasi aktörlerin ve devlet seçkinlerinin çevreden gelen taleplere karşı aynı dinamizmle hareket edemedikleri ve kendilerini konumlandırmada problemler yaşadıkları görülmüştür. Çevrenin/toplumun taleplerine yönelik, zaman içinde sistemden arzu edilen nitelikte geri dönüş alınamaması ve demokratik sistemin işleyişine yönelik 12 Mart Muhtırası gibi müdahaleler, demokratik sistemde bir gerilim oluşturmuş, entropinin artmasına ve özellikle çevreden gelen desteğin azalmasına neden olmuştur. Sonuçta 12 Eylül 1980 darbesi, entropisi ciddi şekilde yükselen ve tam da Vergin'in işaret ettiği "sistem tıkandı"[475] metaforuna bir çözüm olarak, sistemi yeniden kurgulayarak tekrar işler hale getirmek maksadıyla yapılmış bir müdahale olarak doğmuştur. Ancak yapılan müdahalenin askerî bir müdahale olması ve sistem ile çevrenin iletişimini keserek, sistemi kapalı bir hale dönüştürmesi sebebiyle, bu tür bir müdahale demokratik sistem içinde bir çözüm olarak kabul edilemez. Normal işleyen demokratik sistemlerde yaşanabilecek tıkanıklıkların zaman içinde demokratik sistemin kendi içinde çözmesi beklenmelidir. Sistem çevresiyle etkileşerek bu tıkanıklığı aşabilecek iken askerî bir müdahalenin yapılması, zaman içinde kendisini rehabilite edilebilecek bir sistemin tamamen çökmesine neden olmuştur. Nitekim beklenenin aksine, ilerleyen zaman içinde üç yıllık bir aradan sonra işletilmeye çalışılan

[474] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası,* 25.
[475] Vergin*, Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar,* 61.

demokratik sistemin, öncesine göre daha sorunlu yeni bir sürecin oluşmasına zemin hazırladığı görülmüştür. Bu yeni süreç, 1961 sonrası oluşturulmaya çalışılan denge-denetlemeye ve güçlü kurumlara dayalı sistemi, hiyerarşik bir yapıda, ortaya çıkacak güçlü aktörlerin yapıyı zorlayabileceği -yukarıda da ifade edilen- yargının zayıflatıldığı, yürütmenin güçlendirildiği, laik sistemin, sivil toplum ve sendikalarla iletişimin/etkileşimin zayıfladığı, dayatmacı ve güvenlik/beka odaklı, sonuçta devleti kutsayan bir yapıya dönüştürmüştür.

Dolayısıyla yeni baştan yaratılmak istenilen bu demokratik sistem bekleneni veremeyerek daha kapalı bir sisteme dönüşmüş, çevreden gelen taleplere yönelik yeterli ve nitelikli çıktı üretmekte zorlanmış, esnekliğini yitirerek katılaşmış, askerî rejim tarafından 1980 öncesi siyaset kurumunun çökmesine neden olarak gösterilerek yasaklı hale getirilen eski dönemin önemli aktörleri yeniden siyaset sahnesine dönmüşlerdir. Sonuçta 1980 darbesiyle arzu edilen hedefe ulaşılamamış, yeniden tasarlanan siyaset kurumu beklenen performansı gösterememiş ve yeni tasarlanan demokratik sistem çevresiyle/halkla/toplumla arzu edilen seviyede bir etkileşim sağlayamadığından sisteme çevreden gelen destek de zaman içerisinde zayıflamıştır. Nitekim bu süreçte başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere bürokrasinin demokratik sistemin işleyişi üzerindeki etkisinin önemli ölçüde arttığı, Silahlı Kuvvetlerin ise zamanla kendisini güçlü siyasi bir aktör haline dönüştürdüğü ancak aynı zamanda, özellikle siyasal İslam'ın da tüm engellemelere karşın giderek güçlenerek kamusal alanda ve siyaset sahnesinde kendisine daha fazla alan açtığı görülmüştür. Bu sebeple, ilerleyen bölümde siyasal İslam'ın gelişimine biraz daha ayrıntılı olarak odaklanmanın, özellikle AKP'nin oluşumu ve 2002'den 2023 genel seçimlerine kadarki süreci anlamak bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

5.2. Türkiye'de Ulus Devlet Sonrası Siyasal İslam'ın Gelişimi ve AKP'yi İktidara Taşıyan Sürecin Oluşumu

1960'lı yılların ikinci yarısında iktidarda olan Adalet Partisi'nden ayrılan bir grup, Odalar Birliği Sanayi Dairesi başkanlığı da yapmış Necmettin Erbakan, 1970 yılında 18 kişiyle Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur.[476] Sonradan 'Millî Görüş' olarak adlandırılacak bu parti[477] İslami çizgide, muhafazakâr bir siyasi akımın da temelini

[476] Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar*, (Metis/Siyahbeyaz, 2022).
[477] Bora (2017: 470-474), hareketin jenerik adının "Milli Görüş" olduğunu ifade ederek, bu hareketin özetle; Erbakan'ın ontolojik değer atfettiği millilik vasfının Türklükle Müslümanlık arasında salındığını, millet kelimesinin ümmet kelimesiyle eş anlamlı olduğunu, Osmanlı'nın emperyal mirasını sahiplenerek etno-

oluşturmuştur. Daha ayrıntılı bir betimlemeyle, bu hareket Batılılaşmaya bir tepkiyle birlikte geçmişten kopmak istemiyordu. Osmanlı bir kök olarak görüldüğünden, Cumhuriyet kültürel bir kopuş olarak algılanıyor, Cumhuriyet dönemi yapıları ise bu kopuşun sembolleri olarak görülüyordu. Bu sebeple, hedef siyasal İslam üzerinden kültürel iktidarı yeniden inşa etmekti. Ortaya çıkan/çıkacak aktörün de böyle bir misyonu üstlenmesi bekleniyordu. Cumhuriyetin dikte ettiği laiklik anlayışı ise bu yaklaşımla uyuşmuyordu. Çünkü bu laiklik anlayışı dini kamusal alanın değil, özel alanın bir parçası olarak kabul ediyordu. Halbuki istenen, laiklik anlayışının, Habermas'ın post-seküler yaklaşımında belirttiği türden, dinin kamusal alanın bir parçası olduğu tezi üzerinden yeniden inşasıydı.

Çakır da bu girişimi, partinin kuruluş beyannamesine atıfla, yıllar boyu sağ partiler tarafından oy deposu olarak kullanılan dindar kesimin bağımsız olarak ilk kez siyasi arenaya çıkma girişimi olarak ifade etmektedir.[478] Bu girişim, aynı zamanda taşralı küçük burjuvazinin, iş adamalarının ve tüccarların da sözcüsü olma, Müslüman muhafazakâr kitlelerin sesi olma iddiasını taşımaktaydı.[479] 12 Mart muhtırasının ardından 1971 yılında Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından laik değerlerle bağdaşmadığı gerekçesiyle kapatılmış ancak bu müdahale siyasi İslam'ın zayıflamasını önleyememiş, aksine daha da güçlenmesinin yolunu açmıştır. Nitekim kapatılan MNP'nin yerine yine aynı kadrolar tarafından 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş, bu parti 1973 seçimlerinde %11,8 oy almış, 1974 yılında CHP ile bir koalisyon gerçekleştirmiş ve 1980 darbesini yapan askerî yönetim tarafından kapatılıncaya kadar varlığını devam ettirmiştir. Ancak MSP'nin kuruluşundan sonraki dönemde seçimlerde gösterdiği umulmadık başarının İslamcı aydınların hızla politikleşmesine verdiği katkıyla[480] birlikte, Türkiye'deki İslamcı hareket içindeki çekişmeleri giderebildiği ve tüm İslami kesimleri toparladığı söylenemez.[481] Oysaki bu yapının temel motivasyonu, öncelikle iktidarı ele geçirmek, mevcut yapıyı değiştirmek ve yeni bir kültürel yapı/iktidar[482] tesis etmekti. Peşi sıra kapatılan bu partilerin kamusal alanda yer bulması ve gelişmesinin engellenmesi, bu partileri destekleyen muhafazakâr kesimlerin ötekileşmesine, kendisini yeterince ifade edememesine ve bu kesimde zamanla

kültürel imalardan sakınmadığını, politik kutuplaşmayı milli-taklitçi (gayrimillî) ekseninde kurduğunu, "sanayileşmeyi ibadet aşkıyla" ele aldığını (Erbakan'ın sözleriyle), Necip Fazıl'ın kullandığı "manevi kalkınma" kavramını slogan olarak kullandığını, laiklik anlayışının çarpık olduğunu, inanç özgürlüğünü tanıyan doğru laiklik anlayışını savunduğunu belirtmektedir.

[478] Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar*.

[479] Ceren Lord, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti*, Çev. Sami Oğuz, (İletişim, 2023).

[480] Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar*, 270.

[481] Lord, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti.*

[482] Bu "yeni kültürel yapı/iktidar" ileride "yeni Türkiye" olarak adlandırılacaktır.

ciddi bir gerilimin birikmesine yol açtı. Ancak bu kitlelerde yukarıda ifade edilen temel motivasyon asla kaybolmadı. Sonuçta ileride daha da şiddetlenecek laik-İslamcı, eski-yeni Türkiye kutuplaşmasının temelleri bu yıllarda atılmış oldu.

1980 sonrası dönemde de demokratik sistemde ortaya çıkan en büyük gerilimlerden birini yeniden kurgulanan demokratik sistemin laiklik özelliğinin bozulmasıyla ilgili yaşanan endişeler oluşturmuştur. Selçuk, 1982 Anayasası'nı bu bağlamda anti-laik bir anayasa olarak nitelemektedir.[483] Çünkü anayasa metninde zorunlu din kültürü ve ahlak eğitimi yer almaktadır. Bu süreçte 1990 yılı bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. O dönem siyasi İslam'ın önemli kurumsal aktörlerinden biri olarak kabul edilen Refah Partisi (RP) Türkiye'de siyaset sahnesine çıkmış, 1995 genel seçimlerinde en yüksek oyu almış ve 1996 yılında merkez sağ ile bir koalisyon hükümeti kurarak politik merkezde bir ayrışma yaratmıştır.[484] Nitekim Özbudun ve Gençkaya[485] da geniş bir siyasal perspektiften bakıldığında Türk anayasacılığının gelecekte üç büyük sorunla karşılaşacağını iddia etmektedirler: Siyasal İslam, Kürt milliyetçiliği ve ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi.[486]

Bu bağlamda, Türkiye'nin en güçlü İslami yapılanması niteliğine sahip olan[487] RP'nin, özellikle Doğru Yol Partisi (DYP) ile yaptığı koalisyon sonrası yaşanan olaylar (Susurluk olayı gibi), bazı milletvekillerinin tahrik edici söylemleri, Başbakan Necmettin Erbakan'ın olaylı Libya ziyareti ve tarikatlarla birlikte sergilenen görüntüler, anayasal düzen içinde siyasal rejimin geleceği ile ilgili endişeler doğurmuş, ülkede aşırı bir kutuplaşmanın yolunu açmış ve '28 Şubat Süreci'[488] olarak ifade edilen ve demokratik sistemde entropinin ciddi şekilde yükselmesine yol açan bir dizi gelişmeye neden olmuştur. Bu durum, yükselen siyasal İslam'ın Cumhuriyet sonrası kurulan müesses nizamla bir çatışma yaşadığının göstergesi olarak da kabul edilebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi, 1980 sonrası dönemi şekillendiremeye çalışan askerî bürokrasi, yeni süreçte kendisini siyasi bir aktör haline

[483] Selçuk, *Özlenen Demokrasi Yargılama Yılı Açış konuşmaları*, 76.
[484] Ümit Cizre ve Menderes Çınar, "Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Poltics in the Light of the February 28 Process", *The South Atlantic Quaterly*, 102:2/3, (Spring/Summer 2003, 309).
[485] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası,* 23-24.
[486] 2023 seçimleri öncesi siyasi tabloya bakıldığında, Özbudun ve Gençkaya'nın bu öngörülerinin doğru olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu üç nitelemeden ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi, özellikle 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünden sonra yapılan düzenlemelerle tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak başta siyasal İslam olmak üzere Kürt milliyetçiliğinin etkisi hala devam etmektedir.
[487] Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar*.
[488] 28 Şubat Süreci, Refahyol koalisyon hükümeti zamanında, Refah Partili (RP) bazı milletvekillerinin tahrik edici söylemleri, Susurluk olayı, Erbakan'ın olaylı Libya gezisi ve tarikat şeyhlerinin başbakanlık konutunda ağırlanması gibi bir dizi yaşanan olayın sonucu, 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu Toplantısında alınan 406 sayılı karar ile "rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler" başlığıyla yayımlanan metnin sonucunda yaşanan bir dizi siyasi gelişmenin yer aldığı sürece verilen addır.

dönüştürmüş ve bu süreçte iki eksende Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bir iç tehdit değerlendirmesi yapmıştır: Mikro-milliyetçilik -Kürtçülük ve irtica – Anayasadaki laiklik ilkesinin korunması. İç tehdit olarak tanımlanan bu iki hususun Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet ve üniter yapısını bozacağı, özellikle cumhuriyetin kurucu ilkelerini tehdit edeceği değerlendirilmiştir. Bu süreçte askerî bürokrasinin, anayasal bir organ olan Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında bu iki konuyu sürekli gündemde tutarak siyasi iktidarı tehdit olarak belirlediği bu iki yapıyla aynı derecede mücadele etmeye zorladığı ifade edilebilir. Özellikle 28 Şubat sürecinde, 1992 yılına ait Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin 1997 yılında yenilenerek[489] iç tehdit değerlendirmesinde irtica ve bölücü faaliyetlerin aynı derecede[490] tehdit olduğunun vurgulanması bu sürecin önemli bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim Cizre ve Çınar da 28 Şubat Sürecini merkezi yeniden kurma projesi olarak niteleyerek bu süreci, 1980 askerî rejim sonrası kamu tartışmalarına İslam unsurlarının dâhil edilerek ahlaki bir temel sağlanması, ideolojik bir birlik oluşturulması ve küresel kapitalizme karşı bir belirlilik sağlanması amacı güden "neo-cumhuriyetçi" politikaların aksine, cumhuriyet döneminin radikal laikliğine geri dönmeyi amaçlayan ve bu bağlamda, geçmişte Türkiye'nin siyasi İslamcılarıyla kurumsal yapı arasında müzakere, uzlaşma ve barışçıl ilişkileri mümkün kılan Cumhuriyetçi devlet-İslam ilişkileri modelinin tam anlamıyla bir tersine dönüşü olarak tanımlamaktadırlar.[491] Şentop ise 28 Şubatçıların zihniyet dünyasının 12 Eylülcülerinki gibi olmadığını, bir anlamda resmî ideolojinin sol bir yorumu olduğunu ve 28 Şubat'a hâkim olan yorumun da bu olduğunu iddia etmekte ve 28 Şubat Sürecinin bir yargı ve hâkimler darbesi olduğunu ifade etmektedir.[492] Şentop bu bağlamda 28 Şubat Sürecinde rol oynayan yapıyı daha da genişleterek süreci, devlet ve toplum hayatına asker-sivil bürokrasinin bir müdahalesi olarak kavramlaştırmış ve 'bürokratik oligarşi' olarak isimlendirmiştir.

Askerî bürokrasinin 28 Şubat Sürecindeki tutum ve yaklaşımı, İslami kesimin başta askerî bürokrasi olmak üzere, bu süreçte askerle iş birliği içinde hareket ettiği düşünülen kurum ve kuruluşlara karşı bir tavır geliştirmesine neden olmuştur. Siyaset alanını genişletmeye çalışan siyasi İslami hareket, bu süreç devam ettiği takdirde ve bu yapı etkisiz

[489] https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/irtica-tehdidi-devletin-en-onemli-belgesinde-39271634 Erişim tarihi: 26.12.2024.
[490] https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-131-mart-2000-sayi-131-mart-2000/2324/milli-guvenlik-kurulu-ve-1997-sureci/5860 Erişim tarihi: 26.12.2024.
[491] Cizre ve Çınar, "Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Poltics in the Light of the February 28 Process", 312-316.
[492] Mustafa Şentop, *Bir Dönemin Sonu 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a*, (Kadim, 2024), 15-16.

hale getirilmedikçe, demokratik sistem içindeki etkinliğini artıramayacağının farkına varmıştır. Dolayısıyla, 28 Şubat sonrası süreçte siyasal İslam'ın temel motivasyonunun öncelikle 'askerî vesayetin ortadan kaldırılması' üzerine odaklandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda siyasal İslami hareket içinde bu mücadelede farklı, askerî vesayete karşı daha kararlı ve her yöntemin meşru olduğu, tavizsiz bir yaklaşım geliştirme çabasının da ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun önemli sebeplerinden birisi RP'nin güçlü bir siyaset hareket olarak görülmesine rağmen, yine de devlete yakın ve devlet elitleriyle işbirliği halinde kalmaya çalışması, İslamcı gündemi konusunda belirsiz olmaya devam etmesi ve "adil düzen" gibi yoksullar için yeniden bölüşümü vurgulayan ancak devletin yönlendirdiği özel sektörü savunan çelişkili bir program yürütmesiydi.[493] Bu bağlamda ilerleyen süreçte, RP'de yaşanacak kopmaların ideolojik değil, kişilikler ve siyasi stratejilerle ilgili olduğu,[494] RP'den ayrılacak grubun (yenilikçiler) daha farklı bir motivasyonla hareket ederek, başta liberal çevreler olmak üzere, dini cemaatlerle kopan ilişkiyi de onardığı ve askerî vesayeti ortadan kaldırmaya çalışan tüm kesimlerle işbirliği içine girdiği, daha da ileri giderek, Milli Görüşün ontolojik olarak karşı olduğu AB ile işbirliği içinde askerî vesayet karşıtı politikalar geliştirmeye çalıştığı görülecektir. Ayrıca nurcu, ABD'nin himayesinde yaşayan Fetullah Gülen'in uzun yıllardan beri devlette, bürokraside yuvalandırmaya çalıştığı yapı da ilerleyen yıllarda askerî bürokrasiyle mücadelede, özellikle silahlı kuvvetler mensuplarına yönelik açılacak -bizzat AKP'nin ileri gelenlerinin dillendirdiği- düzmece, kumpas davalarının kurgulanmasında çok önemli rol oynayacaktır.

Bu bakımdan 28 Şubat Sürecinin pek çok açıdan 2002 yılı öncesi ortamın oluşmasında önemli bir rol oynadığı, siyasal İslam'ın bu süreci bir fırsata çevirdiği ifade edilebilir. 28 Şubat Sürecinde, demokratik sistem ciddi şekilde örselenmiş, sistemin entropisi, sistemin kendi iç homeostatik dengesini sağlamayacak ölçüde yükselmiştir.[495] Örneğin demokratik bir sistemde, çevrenin/toplumun anayasal düzen içinde temsil edildiği yapılar olan siyasi partilerin kapatılması, çevrenin sistemle olan bağı üzerinde ciddi negatif etki yaratmış, kapatılan partiye oy veren çevrede yer alan kitleler üzerinden toplumsal ayrışmayı, kutuplaşmayı körüklemiş, sistemin çevreyle olan sağlıklı etkileşimini bozarak sistemin entropisini yükseltmiştir. Bu bağlamda, 28 Şubat Sürecinde RP'ye, Yargıtay Cumhuriyet

[493] Lord, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti,* 302.
[494] *Age,* s. 303.
[495] 1989-2002 yılları arasında görev yapan hükümet sayısı 11'dir. Bu sayı bile bu süreçte demokratik sistemin kendi iç dengesini sağlamaya yönelik nasıl çaba harcadığının bir göstergesidir.

Başsavcılığınca açılan kapatma davasının[496] demokratik sistemde yaratacağı etkiler siyasi iktidar ve özellikle o dönem siyaseti yönlendirmeye çalışan askerî bürokrasi tarafından tam olarak öngörülememiştir. Oysaki RP, İslami kesimin en güçlü yapılanması değil, aynı zamanda siyasi partiler içinde en dayanışmacı, fedakâr ve militan yapıya sahipti.[497] Bu kenetlenmiş yapının demokratik bir sistemde çevre içindeki konumu ve özellikle Anadolu'daki kitleleri mobilizasyon gücü o günkü iktidardaki politik ve devlet elitleri tarafından dikkate alınmamış, bu katılaşmış yapı 2002 öncesi politik ortamın oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

28 Şubat sonrasında, merkez partiler olarak adlandırılan partilerde ciddi bir erime, diğer bir ifadeyle, merkezde bir çözülme başlamıştır. 1999 seçim sonuçları bu durumu doğrulamaktadır. 1995 seçimlerinde 2'nci ve 3'üncü sırada olan merkez partileri ANAP ve DYP, 1999 seçimlerinde 4'üncü ve 5'inci sıralarda yer almışlardır. Bu süreç demokratik sistem tasarımı bakımından değerlendirildiğinde, siyasi elitlerle devlet elitleri -bürokrasi- arasındaki çekişme ve gerilimin sistemin sağlıklı bir şekilde çalışmasını engellediği sonucuna varılabilir. Özellikle başta askerî bürokrasi olmak üzere devlet seçkinlerinin siyasi seçkinler üzerindeki baskısı sistemin çevreyle ilişkisini, etkileşimini bozmuş; bundan dolayı demokratik sistemi çevreleyen toplumda ciddi bir kutuplaşma meydana gelmiştir. Bu anomali çevrenin sistemle, talep ve destek bağlamındaki etkileşimini de olumsuz yönde etkilemiştir. Başta ordu olmak üzere, devlet elitlerinin siyasi elitler üzerindeki baskısı ve siyasi elitlerin sistem içinde çevreden/halktan gelen taleplere yönelik gösterdiği zayıf performans demokratik sistemin homeostatik dengeyi sağlamasını zorlaştırmış, sistemdeki düzensizlik kronik bir yapıya evrilmiştir.

Özbudun ve Gençkaya, ordunun kurmaya çalıştığı bu baskının kısmen tarihsel-siyasi faktörler, kısmen de yukarıda ifade edilen siyasal İslam ve Kürt milliyetçiliğinden kaynaklandığını ileri sürmekte, cumhuriyetin kuruluşunda önemli rol üstlenen ordunun,

[496]Parti kapatmak, anayasal bir düzenleme olmakla birlikte aynı zamanda demokratik sistemin doğal, normal işleyen yapısı içinde, sistemin normal koşullarda seçimlerle kendisini düzenleme olanağını sistemin elinden alarak sistemi anormalleştirmekte ve aktörlerin etkisinde, seçkinci bir uygulama olarak dikkati çekmektedir. Cumhuriyet tarihinde çeşitli dönemlerde parti kapatmaları yaşanmıştır: İslam Demokrat Partisi 1952 yılında, Millet Partisi (MP) ise DP tarafından "dini siyasete alet etme suçlamasıyla" 1954 yılında, MNP 1971 yılında, MSP ise 1980 sonrası dönemde "laikliğe aykırı tutumları" nedeniyle kapatılmışlardır. Parti kapatmalarında 1961 Anayasası ile kurulan AYM, 1961 Anayasası'nın 19/4 ve 57/3, 1982 Anayasası'nın 69/4 maddesinden aldığı yetkiyle, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine siyasi partilerin kapatılması davalarını karara bağlamıştır. Mahkeme, kurulduğu 1963 yılından bu yana 55 siyasi parti kapatma davasına bakmış, 25 partinin kapatılmasına karar verirken, 20 davayı ise reddetmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/galeri360/index.html Erişim tarihi: 2.08.2024.

[497] Çakır, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar*. 241.

Kemalist mirasın üniter, laik ve milli devlet ilkelerinin en güçlü savunucusu olduğunu, gerektiğinde "ilkesiz, yolsuz, iktidar düşkünü ve özel menfaatlerin temsilcisi politikacılara" karşı koruma duygusuyla hareket ettiğini vurgulamaktadırlar.[498] Ordunun bu iki konudaki hassasiyeti kurumsal bir refleks olarak da değerlendirilebilir. Gerçekten de silahlı kuvvetlerin Türkiye'deki politik sistemin şu üç temel ayağı üzerinde hassasiyet gösterdiği ve aynı zamanda cumhuriyetin de kuruluşunun temel dayanağı olarak gördüğü ifade edilebilir: Ulus devlet olma, üniter devlet olma ve laik devlet olma. Özellikle 1980 sonrası tekrar demokrasiye geçişle başlayan süreç ordunun istediği gibi şekillenmemiş ve gelişmemiştir. Bu müesses nizamı[499] hedef alan Bilgin ise bu süreci, "Özal siyasetine duyulan tepki ve öfkede sınır yoktur" [500] şeklinde tanımlamakta ve esas problemi "Özal'ın başlattığı değişim, bu değişimin mümkün olabileceğini göstermiş olması ve toplumun artık militarist sistemin kurumlarının dokunulmaz olduğuna ilişkin kanaatinin yıkılmış olması" şeklinde ifade etmektedir.

Gerçekten de süreci sistem yaklaşımıyla tanımlamaya çalışırken, çevre/toplum/halk ile sistem arasındaki ilişkide işaret edilmek istenilen nokta da budur: 1980 sonrası oluşan yeni siyasal düzen ve bu bağlamda şekillenen demokratik sistem, dünyayla ve özgürlüklerle geçmişe göre çok daha fazla bir entegrasyon sürecine girmiştir. Hiç şüphesiz ki bu değişimde Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Demir Perde'nin dağılması başat bir rol oynamış, liberalizm ve liberal demokrasi bu süreçte dalga dalga dünya üzerinde etkisini hissettirmiştir. Dolayısıyla açık bir politik sistemin de bu dalgadan etkilenmemesi olanaksızdır. Çünkü normal işleyen demokratik bir sistemde talep çevreden sisteme iletilmektedir ve sistemi çevreleyen toplum/halk aynı süreçte dünya ile de yakın bir ilişki içindedir. Bunun sonucunda 90'lı yıllar, Türkiye'de sivilleşme ve özgürlüklerden yoğun olarak etkilenen çevrenin, sistemden yoğun şekilde talepte bulunduğu yıllardır. Türk, 1990'ların sivil toplum tartışmalarının bir kimlik siyaseti düzleminde olduğunu ifade etmekte ve bu düzlemi, devletle kendi varoluşu arasında derin ve tarihsel bir mesafe olduğu hissine sahip grupların bu atmosfer içinde görünür olma çabası şeklinde betimlemektedir. [501] İktidar siyasi elitlerinin ise bu dönemde çevreden gelen taleplere yönelik plan ve programlar geliştirme konusunda gösterdiği refleks tartışmalıdır ve

[498] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası,* 36.
[499] Bilgin (2024: 97, 106, 107), Türkiye'nin toplumsal yapısını şekillendiren güçler hiyerarşisini üçe ayırmaktadır: Aydın/bürokrat zümre, militarizm/askerî bürokrasi ve devletçi kapitalist sınıf. 28 Şubat Sürecinde ise 12 Eylül Anayasası, militarist ideolojinin hegemonyası, kendisinin "tarihsel blok" olarak nitelendirdiği aydın/bürokrat-asker-devletçi kapitalistler arasındaki ittifakın fiili tahakkümle duruma hâkim olduğunu ifade etmektedir.
[500] Vedat Bilgin, *Türkiye Tartışmaları, Batılılaşmadan Modernleşmeye*, (Alfa, 2024), 97.
[501] H. Bahadır Türk, *AKP-101*, (İletişim, 2024), 48.

bu taleplerin siyasi elitler tarafından yeterince karşılanamadığı ifade edilebilir. Bunda devlet elitlerinin de etkisinin olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü çevre, değişen ve gelişen dünya şartlarına çok daha çabuk uyum sağlayıp sistemden talepte bulunurken, sistem içinde yer alan devlet elitleri/bürokrasisi aynı hızda bu değişimi algılayamamış (algılasa da), ayak uyduramamıştır. Esas görevi çevreyle sistemi senkronize etmek olan siyasi elitler ise bu süreci iyi yönetememiş, sistemdeki entropinin olması gereken seviyenin üzerine çıkmasına seyirci kalmış ve sistemde oluşan düzensizlikle birlikte, sistemi tekrar düzenli hale getirebilmek adına çok sık hükümet değişimi, 28 Şubat süreci gibi anomaliler oluşmuştur. Heper'in 'yeni aşkın devlet'[502] betimlemesi tüm bu sürecin bir özeti gibi düşünülebilir. Özellikle siyasi bir aktör gibi hareket eden Silahlı Kuvvetler, 1980 öncesi de dâhil 1980 yılından itibaren ortaya çıkan krizlerden büyük ölçüde siyasi partileri ve onların liderlerini sorumlu tutmuştur.

Dolayısıyla 2000'li yıllara girilirken demokratik sistemi çevreleyen toplumun/halkın aynı zamanda sisteme yönelik verdiği destekte de bir değişim yaşanmıştır. Mevcut siyasetten, demokratik sistemin işleyişinden rahatsız çevrenin tercihlerinde bir farklılaşma ve çevrede hem sistemdeki siyasi elitlere hem de siyasi elitlerle çatışma halindeki devlet elitlerine/bürokrasiye karşı bir tepki oluşmaya başlamıştır. Bilgin, 90'lı yılları başarısız koalisyon hükümetleri dönemi olarak tanımlamaktadır.[503] Bu süreçte çevreden sisteme, sistemde yeni siyasi elitleri ve güçlü aktörleri görme konusunda talepler gelmeye başlamış ve 1999 seçimlerinden üç yıl sonra, 2002 yılında ülke yeniden bir genel seçime gitmek zorunda kalmıştır. Bu ortamda, kutuplaşmış, siyasi tercihler bakımından farklılaşmış bir toplumu/çevreyi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) gibi siyasete yeni girmiş bir partinin etkilemesi, en azından çevrenin belirli bir kesiminin tercihlerini kendisine yönlendirmesi nispeten kolay olmuştur. Bunda AKP'nin dayandığı tabanın çalışkan ve yılların birikimiyle oluşan motivasyonla hareket ettiği not edilmelidir. Sonuçta, AKP'nin yapılan seçimlerden çevrenin oy kullanan %34'lük bir kesiminin desteğini alarak birinci parti olarak çıkması şaşırtıcı değildir. Unutulmamalıdır ki -yukarıda da bahsedildiği gibi- AKP gerçekte, RP gibi güçlü tabana yaslanan bir partiydi ve RP'nin daha geniş kitlelere açılma konusundaki başarısızlığını aşmayı başararak dışarıdan ve içeriden geniş bir kitleyi etkilemeyi başarmıştı. Burada şaşırtıcı görünen, 1999 seçimlerinde %22,19 ile en yüksek oyu alarak birinci parti olan Demokratik Sol Parti'nin (DSP), %20,97'lik bir kayıpla 2002 seçimlerinde %1,22

[502] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Doğubatı, 2006).
[503] Bilgin, *Türkiye Tartışmaları, Batılılaşmadan Modernleşmeye*.

oranında bir oy almasıdır. Dolayısıyla 2002 seçimleri, ilk kez durum üstünlüğünün siyasal İslamcı kesime geçtiği ve bu kesimde yeni bir kültürel iktidarın tesisiyle ilgili ümidin uyandığı yeni bir dönemin başlangıcı olarak da kabul edilebilir.

Türk, AKP'yi sadece merkez sağın, merkez solun değil ve hatta Millî Görüş'ün de çöküşünün, parçalanışının bir ürünü olarak görmektedir.[504] Esen, Gümüşçü ve Yavuzyılmaz[505] ise 2002 seçimleri öncesi AKP programının Millî Görüş çizgisinden çok net bir kopuşu yansıttığını,[506] programın özellikle liberal, çoğulcu, muhafazakâr ve AB üyeliğine sıcak yönüyle bir dönüşüm algısı yarattığını ve bunun bir kesimde şüphe yaratırken, bir kesim tarafından da samimi bulunduğunu ifade etmektedir. Bölükbaşı da AKP'yi tek başına iktidar yapan faktörlerin başında AKP'nin kendisini radikal İslamcı çizgiden ayrıştırmasını ve daha ılımlı bir muhafazakâr söylem kullanmasına bağlamaktadır.[507] Bölükbaşı, 28 Şubat süreci sonrası post-İslamcı entelijansiya daha kapsayıcı bir modernite dili kullanarak meşruiyetini güçlendirmiş, Kemalist hegemonyaya karşı gelerek hem içte hem de dışta ittifaklar geliştirmeyi başarmıştır. Özbudun ve Hale, AKP'nin 2002 seçimleri öncesi hazırlanan 'Kalkınma ve Demokratikleşme Programı' isimli programının demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü güçlü bir şekilde vurguladığını ve bu nedenle, 'özgürlüklerin demokrasinin temelini oluşturduğu' ve bireysel hak ve özgürlüklere saygının toplumsal barış ve refahın tesisi ve halk tarafından demokratik bir siyasi rejimin kabulü için temel koşul olduğu ifade ettiğini ve bu nedenle AKP'nin demokrasi anlayışının, RP'ye göre daha fazla çoğunlukçu olmaktan çok çoğulcu olduğunu ileri sürmektedirler.[508]

Bilgin ise müesses nizamı hedef alarak AKP'nin başarısını ve AKP'nin neyi temsil ettiğini açıklarken, AKP öncesi dönemde bürokratik tahakküm geleneği karşısındaki partilerin hepsinin bu yapıyla uzlaşıcı bir yaklaşımla hareket ettiğini, AKP'nin ise bürokratik hegemonya karşısında, onun ideolojisi olan militarizme 'demokratik bir meydan okumayla' karşı çıktığını ifade etmektedir.[509] Bilgin'e göre AKP'yi diğer partilerden ayıran ilk büyük

[504] Türk, *AKP-101*.
[505] Berk Esen, Şebnem Gümüşçü ve Hakan Yavuzyılmaz, Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik, (İletişim, 2023).
[506] Başbakan Erdoğan, 2007 seçimleri öncesi bir televizyon programında da "Millî Görüş" gömleğini çıkardıklarını ifade etmiştir. https://www.haber7.com/siyaset/haber/257136-erdogan-gomlegi-kac-kez-cikardik, Erişim tarihi: 20.11.2024.
[507] Mustafa Bölükbaşı, "Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, 1, 2, 2012.
[508] Ergun Özbudun ve William Hale, *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The case of the AKP*, (London and New York: Routledge, 2010).
[509] Bilgin, *Türkiye Tartışmaları, Batılılaşmadan Modernleşmeye*, 105.

fark buradadır. Bu yaklaşım sayesinde anti-demokratik olan militarizmin ve onun bütün kurumları dönüştürülebilmiş ve AKP siyasi bir hareket haline gelmiştir. Bu bağlamda ikinci büyük fark ise AKP'nin mutabakat yaptığı toplumsal kesimler yani zümreler, sınıflar, gruplar ve topluluklardır. AKP sadece muhafazakâr bir dille yolla çıkmış olsaydı etki alanını bu kadar geliştiremezdi. Yine Bilgin'e göre bu süreçte yaklaşım kadar liderinin şahsiyeti ve bu meydan okuma sürecinde yükselen karizmatik niteliklerinin de etkisi olmuştur. Çevik de AKP lideri Erdoğan'ın liderlik vasıfları ve partisi üzerinde kurduğu hegemonyanın aynı zamanda topluma da sirayet ettiğini ifade etmektedir. [510] Doğan ise AKP lideri Erdoğan'ın 1994-1998 dönemlerinde İstanbul Belediye Başkanı olduğu dönemin etkisinin önemine dikkat çekmekte ve Erdoğan'ın İstanbul'un problemlerini çözen, başarılı, genç ve karizmatik bir belediye başkanı algısı yarattığını, Millî Görüş geleneğinden de gelmesinin etkisiyle beraber AKP'nin başarısında önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir. [511]

Gerçekten de 2002 öncesi yeni kurulan bir partinin, demokratik sistemi çevreleyen toplumu iyi analiz ederek çevreyle kurduğu başarılı iletişim dikkat çekicidir. Bu süreçte AKP, sistem içinde yer alan partilerin başarısız yönetimini de başarılı bir algı yönetimiyle istismar etmiş ve çevrenin kendisine seçimi kazandıracak bir bölümünü (%34,2) alışılagelenden farklı bir söylem ve yaklaşımla mobilize etmeyi başarmıştır. Bilgin bu süreci, halkın devlete yabancılaştığı bir dönemde, AKP'nin toplumla birlikte olduğunu halka hissettirmesi, tabu haline gelmiş Batılılaşma ideolojisine karşı yerli değerleri ön plana çıkarması ve halkın kültüründen yana tavır alması şeklinde betimlemektedir. [512] Çarkoğlu ise iki yıllık ekonomik kriz sürecinde Türkiye'de merkezde yer alan partilerin topluma popülist sözler ve verme konusunda gönülsüz davrandıklarını ve bu nedenle cazibelerini kaybettiklerini ifade etmektedir.[513] Özselçuk ve Küçük, 'hizmet' kavramına vurgu yaparak, bu kavramın AKP'nin popülist bir iktidar yaratma girişimde oldukça merkezi bir yerde konumlandığını ve farklı toplumsal talepleri bir araya getiren bir işlev üstlendiğini, aynı zamanda duygusal bir dürtü de yaratarak toplumsal bir çekim alanı oluşturduğunu belirtmektedir. [514]

[510] Hacı Çevik ve Hatice Yeşildal, *Karizma ve Lider Kültü*, (Nika, 2020).
[511]Taner Doğan, *Communication Strategies in Turkey: Erdoğan, The AKP and Political Messaging*, (I.B. TAURUS, 2021).
[512] Bilgin, *Türkiye Tartışmaları, Batılılaşmadan Modernleşmeye*, 109.
[513] Ali Çarkoğlu, "Turkey's November 2002 Elections: A New Begining*?"Middle East Review od İnternational Affairs*, 6, 4, (2002).
[514] Ceren Özselçuk ve Bülent Küçük, "Mesafeli Devletten 'Hizmetkâr' Devlete: AKP'nin Kısmi Tanıma Siyaseti"*, Toplum ve Bilim/Science & Society*, August, (2015).

Dolayısıyla 2002 seçimleri öncesi mevcut sistemle iletişimini, etkileşimini kesen çevrenin bunu en fazla hissettireceği ortamın seçimler olacağı dikkate alındığında, 2002 seçim sonuçlarının Türk siyasi tarihinde yarattığı/gelecekte yaratacağı etkiler bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurduğu ifade edilebilir. Katılım yönüyle 1999 seçimleri %87'lik bir katılımla gerçekleşirken bu oran 2002 seçimlerinde %79'a düşmüştür. Yüzde 8'lik bir düşüş önemli bir düşüştür ve bu husus seçim sonuçlarıyla, özellikle de başta Demokratik Sol Parti (DSP) olmak üzere merkez partilerin aldıkları oy oranlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, 2002 öncesi demokratik sistemdeki entropinin hangi seviyede olduğu ve sistemde nasıl bir kararsız/düzensiz bir yapının oluştuğu konusunda fikir vermektedir. Dolayısıyla AKP'nin 2002 seçimlerindeki başarısında oluşan/oluşturulan bu ortamın, AKP'nin yukarıda belirtilen yaklaşımlarıyla birlikte bu ortamı son derece iyi kullanmasının payının büyük olduğunu unutmamak gerekmektedir. Ancak asıl önemlisi, AKP'nin seçim başarısıyla birlikte yasama organında mutlak bir güce erişmesi ve bundan sonraki süreçte demokratik sistemde yaşananlardır.

5.3. Türkiye'de Demokratik sistemin 2002 Yılından İtibaren İzlediği Süreç, Demokraside Geriye Gidiş ve Aktör-Yapı İlişkisi

Türkiye, 2002'deki iktidar değişikliği sonrası, önce demokratikleşmede hızlı bir yükseliş ve sonrasında yıllara yayılan ve aşama aşama derinleşen bir demokraside gerileme süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu süreç, Heper'in yukarıda işaret ettiği türden pretoryenizm ve hızlı siyasi hareketlilikten kaynaklanan, kısa süreli patolojik bir olgu değildir. Bu defa süreç nitelik bakımından Bermeo'nun işaret ettiği türden, uzun süreli, kronikleşme riski taşıyan, normal bir demokratik sistem içinde seçimle iktidara gelen bir partinin bir müddet sonra yönetim şekli değişikliğiyle, yavaş yavaş demokratik sistemin en önemli unsuru olan kontrol-denge sistemini ortadan kaldırarak, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıfladığı bir süreçtir. Bu süreçle birlikte yürütme, diğer erkleri yoğun şekilde baskı altına alacak şekilde sistem içinde güçlenmiş ve ortaya, özellikle aktörün yapı karşısında aşırı güçlendiği/güçlendirildiği otoriter bir yapı çıkmıştır. Bunun nedeni, yürütme ile aktörün aşama aşama monoblok/monolitik bir yapı haline dönüşmesidir. Dönüşen bu yapı demokratik sistemin çevreyle ilişkisi üzerinde de olumsuz bir etki yaratmış, aşırı kutuplaşan çevrenin/toplumun sistemle ilişkisi bozulmuş, sistem sadece çoğunluğu oluşturan (iktidarı destekleyen) kesimle iletişime değer verir bir hale dönüşmüştür.

Türkiye, 2023 yılındaki seçimlere kadar demokrasi derecelendirme kuruluşlarınca yayımlanan raporlarda en fazla adı geçen ülkelerden biridir. Bu bağlamda, bu kuruluşlardan

V-DEM, 2022 raporunda Türkiye'yi 'otoriter' bir ülke olarak, demokrasi sıralamasında son %10-20 arasında yer alan ülkeler bölümünde gösterilmiştir. BTI ise Türkiye'yi 2010-2020 arasındaki süreçte 'ılımlı otokrasi' olarak tanımlamaktadır. Economist dergisinin yaptığı değerlendirmede de Türkiye 'hibrit rejim' olarak gösterilmiştir. DeMax, Türkiye'yi 2019 yılı raporunda 'kusurlu demokrasi' sınıfında göstermiştir. DeMax bu değerlendirmeyi yaparken beş eşik belirlemiştir: İşleyen demokrasi, kusurlu demokrasi, hibrit demokrasi, ılımlı otokrasi ve sert otokrasi. Freedom House'un 2021 raporunda Türkiye, 'özgür olmayan ülke' olarak ifade edilmekte ve son on yılda demokrasisi en fazla geriye giden ülkeler sıralamasında Mali'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. IDEA'nın 2010-2020 yılları arasında demokrasisi en fazla gerileyen ülkeler sıralamasında ise birinci sırada gösterilmiştir. Görüldüğü gibi 2023 yılına doğru Türkiye'deki demokratik sistemin giderek daha fazla aksadığı ve demokrasinin daha da geriye doğru gitme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu durum aynı zamanda ülkede demokratik entropinin ciddi bir şekilde arttığını, sistemin aksamaya başladığını ve demokratik sistemin artık zorlandığının da göstergesidir. Bu kuruluşların siyasi birtakım saiklerle hareket ettiği düşünülse bile demokrasinin asıl öznesi olan halkın da aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Demokrasi Algı Endeksinin *(Democracy Perception Index)* 2022 yılında, 53 ülkede yaptığı anket çalışmasında, Türkiye'de yaşayanların %60'tan fazlası ülkede yeterli demokrasinin olmadığını ifade etmişlerdir. Yine aynı ankette, halkın %90'dan fazlası ise demokrasinin önemli olduğunu ifade etmekte, sadece %35 civarı ülkenin demokratik bir ülke olduğunu söylemektedir.

Bu bozulmayı doğrulayan, demokratik bir sistemde entropinin oluşmasını önleyen ve sisteme girdi olarak katkı veren başka göstergelerde de bozulma olduğu görülmektedir. Demokrasinin temel parametrelerinden sivil toplumun katılımı, 2021 yılı Endeksinde *(ourworldindata.org)* Türkiye'nin performansı 1 üzerinden oldukça düşük bir değerde (0.2-0.3) gösterilmiştir. Yargı bağımsızlığıyla ilgili olarak Dünya Ekonomik Forumunun *(World Economic Forum)* yaptığı çalışmada Türkiye 103'üncü sırada[515] gösterilmiştir. Yine dünya Şeffaflık Endeksinde *(transparency.org)* Türkiye, 180 ülke arasında 96'ncı sırada gösterilmektedir. Türkiye'de şeffaflığın özellikle 2012 yılından itibaren ciddi bir şekilde zayıfladığı görülmektedir. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütünün (*Reporters Without Borders-RSF*) 2022 raporunda ise basın özgürlüğü sıralamasında Türkiye, 180 ülke arasında 149'uncu sırada gösterilmiş, otoriterleşmenin daha da güç kazandığı ve medyadaki

[515] https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/03CountryProfiles/Standalone2-pagerprofiles/WEF_GCI_2017_2018_Profile_Turkey.pdf Erişim tarihi: 16.10.2021.

çoğulculuğun tehdit altında olduğu vurgulanmıştır. Yine Birleşmiş Milletler (BM) İnsani Gelişme ve Cinsiyet Eşitliği Endeksinde Türkiye'nin 1990 yılından itibaren tedrici olarak kötüye gittiği, 1 üzerinden 1992 yılında sahip olduğu 0.608'lik değerin 2020 ve sonrasında 0.360'a kadar gerilediği[516] ve bu kötüye gidişin devam ettiği görülmektedir. Ekonomik özgürlüklerde de *Fraser Institute* tarafından hazırlanan endekste Türkiye'nin, 2000 ile 2020 arasındaki dönemde 104'üncü sıradan 112'nci sıraya gerilediği ve son yıllarda ekonomik özgürlüklerin daha da kötüleştiği dikkati çekmektedir. Yine Türkiye, Dünya Mutluluk Endeksi *(World Happiness Report 2022)* sıralamasında da gerilerde, 112'nci sırada yer almaktadır.

Bu göstergelerin ışığında, Türkiye'de demokratik sistemde entropinin artmasına neden olan olaylar, 2002-2023 arasındaki süreyi kapsayacak şekilde incelenmiştir. Bu süreç, iktidar partisi AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden sonraki dönemi kapsamaktadır. Bunun sebebi, askerî darbe dönemleri hariç Türkiye'nin son dönemde siyasi tarihinde hiç görülmediği ölçüde hızlı bir demokraside gerilemeyle karşı karşıya olmasıdır. Ancak bu süreçte demokratik sistemdeki entropinin, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren yükselmeye başladığını ifade etmek çok da gerçekçi değildir. Çünkü AKP, başlangıçta ülkede oluşan ciddi bir ekonomik kriz sonucu hükümet ortakları arasında ortaya çıkan bir kriz sonucu iktidara gelmiş ve demokratikleşme ayağı oldukça güçlü görünen bir parti programıyla toplumun karşısına çıkmıştır. Dolayısıyla 2002 yılında yapılan seçimlerin, sistemde oluşan entropinin az da olsa düşmesini sağlayarak, başlangıçta demokratik sistemin daha kararlı bir noktaya evrilmesini sağlayacak bir etki yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, bu seçimlerde halkın iradesinin tam olarak meclise yansıdığını söylemek mümkün değildir. Sadece iki partinin meclise girmeyi başarması ve AKP'nin düşük bir oy oranıyla (%34,28) mecliste ezici/mutlak bir çoğunluğu kazanması, ilerleyen süreçte aşama aşama demokratik sistemde entropinin tekrar yükselmesine neden olmuştur. Dolayısıyla demokratik sistemin 2002 seçimleri sonrası oluşan yeni siyasi yapıyla istikrarlı bir şekle dönüştüğü ve entropinin normal bir seviyeye gerilediği ifade edilemez. Bu sebeple, süreci daha iyi analiz edebilmek için AKP dönemini evrelere bölerek incelemek gerekmektedir. Çünkü her evre birbirinden farklı özellikler taşımaktadır.

[516] https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII Erişim tarihi: 16.10.2021.

Yaycıoğlu, AKP dönemini 2000-2008, 2008-2016 ve 2016-2022 şeklinde üç evrede incelemek gerektiğini ifade etmektedir.[517] Somer, 'kutuplaşmayı' odak noktasına alarak AKP dönemini 2002-2006, 2007, 2008-2013 ve 2014-günümüz olarak incelemek gerektiğini ifade etmektedir.[518] Öniş ise 'ekonomi-politik' bir bakış açısıyla üç dönem halinde incelemek gerektiğini ifade etmektedir: [519] 2002-2007, 2007-2011 ve 2011-günümüze kadar olan dönem. AKP'yi iletişim stratejileri yönüyle inceleyen Doğan, bu dönemi iki evreye ayırmaktadır: [520] 2002-2009 ve 2010'dan günümüze kadar olan dönem. Çınar, 2002-2011 arası dönemi "endişeli laikler" ile AKP'nin savaşı, 2011 sonrasını ise "tarafları ihya ve ötekileri paryalaştırma" stratejisi olarak adlandırmaktadır. [521]

Gerçekten de AKP'nin iktidara gelişi ve devam eden süreçte iktidarını koruduğu uzun süre, tek bir kesintisiz süreç olarak ele alınamaz. Bu sebeple, AKP dönemi izlek bağımlı *(path dependency)*, farklı evreleri *(episodes)* ve değişik kritik kavşakları *(critical junctures)* olan bir süreç analizi şeklinde çalışılmalıdır. 21 yıllık (2002-2023) AKP dönemi incelendiğinde -seçimi kazanıp iktidara geldiği 2002 yılı hariç- şu yılların kritik önemde olduğunu görüyoruz:

- 2002-2006: Nispeten iç dinamikler bakımından sorunsuz gibi görünen bu süreç, AKP'nin Cumhurbaşkanı ve devlet elitleriyle örtülü bir mücadele sergilediği ancak demokratik sistemin normal işlediği bir dönem olarak değerlendirilebilir.
- 2007: AYM'nin 367 kararı, e-muhtıra olayı,[522] cumhurbaşkanı seçimi ve halkın cumhurbaşkanını seçmesiyle ilgili halk oylaması, AKP'nin güçlü bir motivasyonla askerî ve bürokratik vesayete karşı açıkça ve sert bir mücadeleyi başlatması,
- 2008: AKP'nin kapatılması davası,
- 2009: '*One-minute*' olayı,[523]

[517] https://www.politikyol.com/akp-gelenegi-olan-parti-degil Erişim tarihi: 3.12.2023.
[518] Murat Somer, "Turkey: The Slippery Slope from Reformist to Revolutionary Polarization and Democratic Breakdown", *ANNALS*, AAPSS, 681, (2019).
[519] Ziya Öniş, "Monopolizing the Centre: The AKP and the Uncertain Path of Turkish Democracy", *The International Spectator*, (2015).
[520] Doğan, *Communication Strategies in Turkey: Erdoğan, the AKP and Political Messaging*.
[521] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".
[522] Nisan 2007'de yenilenecek cumhurbaşkanı seçiminde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin nasıl bir cumhurbaşkanının seçilmesi gerektiğiyle ilgili bir profil çizdiği, 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde yayımlanan bildiri.
[523] Davos Krizi veya '*One Minute*' olayı, 29 Ocak 2009 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu panelinde, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasında yaşanmış bir olaydır. Olayda Erdoğan, moderatörün tutumuna tepki göstermiş, İsrail'in Filistin'e karşı zulümde bulunduğunu savunmuş ve paneli terk etmiştir. Olay sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri gerilimli bir süreç izlemeye başlamıştır.

- 2010: Yüksek yargının yeniden şekillendirilmesi ve üye sayılarının artırılması *(court-packing)* yolunu açan, 'yetmez ama evet'çi liberallerin de desteklediği halk oylaması,
- 2011: AKP'nin oyunun ve motivasyonunun en yüksek noktaya çıktığı genel seçimler,
- 2012: AKP'nin yeni bir yaklaşım sergileyerek, ulusal kimliği yeniden tanımladığı 'medeniyet projesi'ne sık olarak atıf yaptığı 4'üncü kongresi.
- 2013: Gezi Parkı eylemleri, 17/25 Aralık rüşvet suçlamaları,
- 2014: AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi,
- 2015: AKP'nin oylarındaki ciddi düşüş sonucunda mecliste çoğunluğunu kaybettiği 7 Haziran seçimleri, yeni hükümetin kuruluşu çalışmaları, başta Ankara'da olmak üzere yaşanan terör olayları sonrası 1 Kasım'da seçimin yenilenmesi ve AKP'nin tekrar mecliste çoğunluğu sağlayarak iktidarını koruması,
- 2016: Fetullahçı Terör Örgütünün (FETÖ) 15 Temmuz darbe girişimi ve girişimin bastırılması sonrası Olağanüstü Hal (OHAL) döneminin başlaması,
- 2017: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin halkın oylarına sunulması ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) de desteğiyle bu sistemin halk oylamasında kabul edilmesi,
- 2018: Genel seçimlerde AKP'nin oyunun düşmesi ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk cumhurbaşkanının seçiminde Erdoğan'ın %50+1'i geçerek bu sistemin ilk cumhurbaşkanı olması,
- 2019: Yerel seçimlerde AKP'nin İstanbul ve Ankara başta olmak üzere büyük şehirlerde seçimi kaybetmesi.
- 2023: Cumhurbaşkanı seçimi ve genel seçimleri Cumhur İttifakının (AKP, MHP, Büyük Birlik Partisi-BBP, Yeniden Refah Partisi (YP), DSP ve HÜDA PAR) önde tamamlaması, cumhurbaşkanı seçimini AKP lideri Erdoğan'ın kazanması.

Bu yıllar dikkate alınarak demokratik sistemin Türkiye'de izlediği süreç Şekil-18'de evre evre betimlenmiştir.

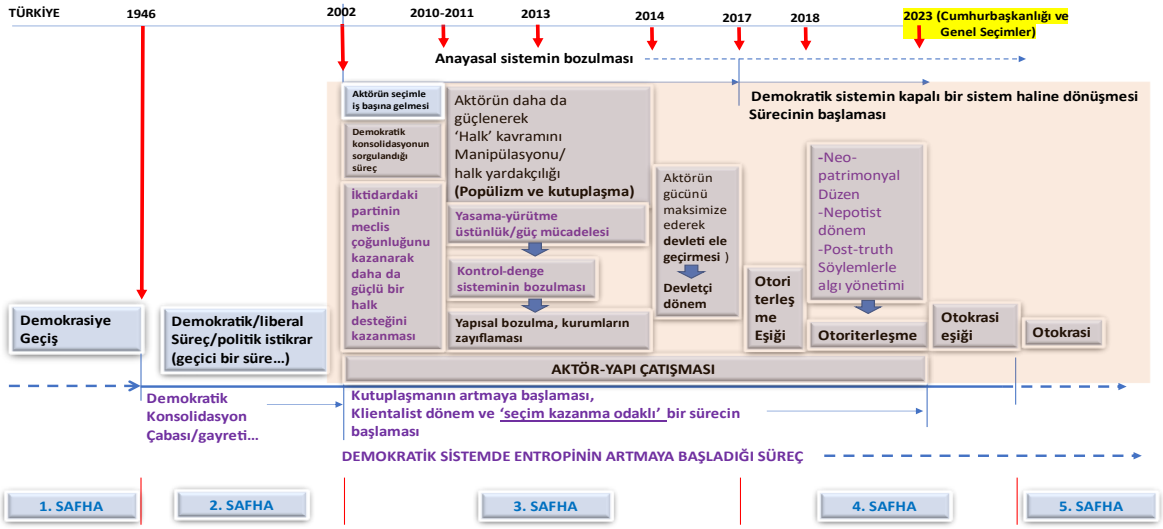

Şekil-18. Demokratik sistemin Türkiye'de izlediği süreç

Kritik yılları ve yukarıdaki süreç içindeki veriler birlikte değerlendirildiğinde AKP dönemini 2002-2006, 2007-2012, 2013-2018 ve 2018'den 2023'e kadar[524] dört evrede incelemenin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Ancak AKP kurucularından Ertuğrul Yalçınbayır'ın,[525] AKP'yi farklı dönemlere ayırarak anlama çabalarına karşı çıkması ve bugünün ayak seslerinin 1 Mart'ta ve hatta partinin kuruluş kodlarında var olduğunu iddia etmesi ilgi çekicidir. Yine de Şekil-18'de betimlenen demokratik sistemin 2002 yılından itibaren Türkiye'de izlediği süreçte, 2002-2012 yılları arasındaki dönem, AKP'nin ilk iki evresi olarak betimlenebilir: 2002-2006 ve 2007-2012. Bu iki evreden, özellikle 2007-2012 arasında yaşanan olaylar demokratik sistemin ilerleyen yıllarda işleyişiyle ilgili çok önemli gelişmelere neden olmuştur. Buna göre, özellikle 2007 yılında Genelkurmay'ın yayımladığı e-muhtırada takındığı tutumun kamuoyunda AKP lehine yarattığı etkiyle AKP'nin, aynı yıl yapılan seçimler sonrası 2002'ye göre çok daha yüksek bir oy oranıyla halkın desteğini alarak iktidarını pekiştirdiği ve biriktirdiği gücün daha da arttığı görülmektedir. AKP'nin bu gücün verdiği öz güvenle, cemaat desteğini de yanına alarak, geçmişte yaşananlara göre, başta askerî bürokrasi olmak üzere, çok daha sert bir şekilde yapı üzerinde tahakküm kurmaya çalıştığı aktör-yapı çatışmasının başladığı/başlatıldığı ifade edilebilir. Bu

[524] 2018 sonrası dönem, 2023 yılı seçimleriyle birlikte, 2018-2023, 2023 ve sonrası şeklinde de ele alınabilir. Çünkü 2023 sonrası dönem, AKP-MHP ortaklığının, 50+1 tartışmalarının MHP üzerinde yarattığı olumsuz etkiye rağmen ittifakın daha konsolide olduğu, muhalefetteki dağınıklığın da etkisiyle daha fazla öz güven geliştirdiği bir dönemin başlangıcı gibi algı yaratmıştır. 2024 yılı yerel yönetim seçimlerine bu iki partinin 30 büyükşehir ve 29 şehirde ittifak yaparak girdikleri ve özellikle de 31 Mart 2024 yerel seçim sonuçları da dikkate alındığında yeni dönemin kodlarının önceki döneme göre daha farklı olduğu düşünülebilir. Ancak yine de şu an için bu şekilde bir yeni dönem yaratmanın henüz erken olduğu düşünülmektedir.

[525] https://www.politikyol.com/helallesme-bir-anlamda-baris-cagrisidir/ Erişim tarihi: 14.8.2022

bağlamda, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki (TSK) yüksek rütbeli subaylara karşı başlatılan Ergenekon soruşturmaları cemaate yakın savcılar tarafından bu dönemde başlatılmıştır. 2010 yılındaki anayasa değişikliği sonrası, anayasal sistemdeki bozulmayla birlikte aktörün daha da güçlenerek popülizm ve kutuplaşmanın hızlandığı bir süreç başlamış ve bu dönemde uygulamaya konulan popülist politikaların da etkisiyle yasama ve yürütme arasında üstünlük/güç mücadelesi hızlanarak kontrol-denge mekanizması bozulmuş, başta Balyoz davası olmak üzere, başka çeşitli kumpas davalarıyla TSK ve yargı hedef alınarak, kurumlarda ciddi bir çözülme başlamıştır. Bu yapısal bozulmaya paralel olarak, toplumsal bir tepkiye neden olan Gezi Parkı eylemleri ve akabinde yaşanan 17/25 Aralık rüşvet suçlamaları sürece damgasını vuran olaylar olarak dikkatleri çekmiştir.

2014-2017 yılları, en az 2007-2013 dönemindeki kadar önemli olayların yaşandığı bir evre olarak nitelendirilebilir. 2014 yılındaki cumhurbaşkanı seçimleri sonrası aktörün gücünü daha da artırdığı ve devleti ele geçirerek gücünü maksimize ettiği, devletçi bir dönemin başladığı görülmektedir. 2014 yılı aynı zamanda "eski ve yeni Türkiye" kavramlarının Cumhurbaşkanı tarafından yüksek sesle dillendirildiği,[526] yeni Türkiye'nin[527] kavram haritasının ortaya çıkarıldığı bir yılı da betimlemektedir. Ancak bu dönemde, özellikle 7 Haziran 2015'te yapılan genel seçimlerde iktidar partisinin yaklaşık %9'luk bir oy kaybıyla meclisteki çoğunluğunu kaybetmesi ve akabinde hükümet kurma çalışmalarından bir sonucun alınamaması ve yurt içindeki terör olaylarında yaşanan yükselişle birlikte 1 Kasım 2015'te tekrar seçime gidilmesiyle iktidar partisinin oyları mecliste tekrar çoğunluğu sağlayacak şekilde yükselmiştir (%49,5). 2015 yılının Haziran-Kasım ayları arasında yaşanan dönemin demokratik sistemin işleyişi bakımından, özellikle entropinin oldukça yükseldiği, tartışmalı bir dönem olduğu ifade edilebilir. 2015 yılında demokratik sistemdeki gerilim ciddi şekilde artmışken, 2016 yılında yaşanan FETÖ'nün darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl demokratik sistemin işleyişini ciddi şekilde bozmuş ve sistemin otoriter, kapalı bir sisteme dönüşme süreci başlamıştır. Boyunsuz da 2016 yılından itibaren yarı başkanlık modeli üzerinden yürüyen, fiili olarak güçlü ancak anayasal olarak zayıf bir sistemin ortaya çıktığını ifade etmektedir.[528] Bu bağlamda, özellikle 2017 yılında yönetim sistemindeki anayasal değişiklikle

[526] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1311/turkiyenin-ilk-secilmis-cumhurbaskani Erişim tarihi: 28.12.2024.
[527] Faruk Yaslıçimen, "Yeni Türkiye'nin Kavram Haritası" isimli çalışmasında, 'yeni Türkiye' tartışmalarının bugünkü anlamıyla, 12 Eylül 2010 referandumu sonrası konuşulmaya başlandığını ifade etmektedir. https://file.setav.org/Files/Pdf/20141002194126_74_perspektif_fyaslicimen.pdf Erişim tarihi: 28.12.2024.
[528] Şule Özsoy Boyunsuz, *Dünyada Başkanlık Sistemleri*, (İmge, 2017).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin halk oylamasında kabulüyle süreç önemli bir otoriterleşme eşiğine girmiştir. Bu eşik, 2018 yılında yapılan, yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı seçimiyle neo-patrimonyal bir düzene doğru evrilmiş ve otoriterleşme süreci fiilen başlamıştır.

Oysaki AKP'nin 2002 seçimleri öncesi kuruluş felsefesi, kuruluş sürecindeki irade ve iktidarının ilk yıllarındaki icraatları incelendiğinde, AKP'nin otokratik yapıyı önceleyen, 'İslamcı bir parti' görünümüyle iktidara geldiği söylenemez. Çiğdem, AKP'nin bütün sağ birikimine karşın İslamcılığı, milliyetçiliği, popülist bir demokratik projeyi ve AB ile entegrasyonu birbirine eklemleyerek ve bunları bir biçimde kamusallaştırarak toplumla konuşabilme becerisini gösterdiğini ifade etmektedir. [529] Bölükbaşı ise AKP'yi tek başına iktidara taşıyan faktörlerin başında radikal İslamcı çizgiden kendini ayrıştırması ve daha ılımlı bir muhafazakâr demokrat söylemi benimsemesinin geldiğini ifade etmektedir.[530] Nitekim AKP kurucularından Ertuğrul Yalçınbayır da AKP'nin evrensel değerleri merkezine alan bir parti programı ve tüzüğüyle, '3 Y (yolsuzluk, yoksulluk ve yasaklara karşı mücadele)' sloganıyla seçimlere girdiğini ve seçimlerden birinci parti olarak çıktığını ifade etmektedir.[531] Gerçekten de parti programı incelendiğinde evrensel değerlere sıkça atıfta bulunulduğu, temel hak ve özgürlüklerin vurgulandığı bir program olduğu görülür:

> "Partimize göre, demokratik bir düzende yurttaşların uymak zorunda oldukları kurallar kendileri tarafından oluşturulur. Bu nedenle demokrasi, hukuk kurallarının yurttaşların rızasıyla oluştuğu bir yönetim biçimidir. Bir demokraside nihai karar ve icra yetkisi, seçimle oluşturulan organ ve kurumlardadır. Kamusal yaşamı ilgilendiren temel kararlar seçilmişler tarafından alınır. Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi diğer tüm rejimlerden ayıran temel niteliktir."[532]

Bu değerlendirmelerin ışığında Çiğdem, AKP'nin kurulduktan kısa bir süre sonra iktidar olmasını merkez sağın tükenmesine, solun politik gücünü yitirmesine, ekonomik ve toplumsal krizler nedeniyle toplumun fiziken ve ruhen yorulmasına bağlamaktadır.[533] Yukarıdaki ifadeler, tezde betimlenen demokratik sistem çerçevesinde yorumlandığında, AKP'nin 2002 programında; başlangıçta kapalı olmayan, sistemin çevresiyle etkileşim

[529] Ahmet Çiğdem, *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*, (İletişim, 2014).
[530] Mustafa Bölükbaşı, "Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt.1, 2, 1, 2, 2012.
[531] https://www.politikyol.com/helallesme-bir-anlamda-baris-cagrisidir/ Erişim tarihi: 14.8.2022.
[532] AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, (2002), 24.
[533] Çiğdem, *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*.

içinde olduğu ve bu şekilde sistemin girdi tarafının da güçlü tutulduğu, açık bir demokratik sistem tasarımı öngörüldüğü görülmektedir. 2002'den önceki demokratik sistemle iletişim kuramayan çevrenin, AKP'yi iktidara taşıyacak kadar kesiminin AKP ile bu iletişimi kurduğu ve seçimlerde AKP'ye destek verdiği görülmektedir. Nitekim bu tasarımda sistemin çevresiyle, toplumla ve halkla güçlü bir etkileşim içinde olmasının girdi tarafındaki 'destek' kısmında da partiye olan yönelimi artırdığı varsayılmıştır ki, bu varsayım seçim sonuçlarıyla da bir şekilde doğrulanmıştır. Çevreden gelen bu desteğin büyüyerek devam ettiği ve Haziran 2011'de en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir.

2002-2006 dönemi, AKP'nin parti programına uygun adımlar attığı, içeride liberal ve muhafazakâr kesimin, dışarıda başta ABD olmak üzere AB'nin de büyük ölçüde iktidara destek verdiği bir dönemdir. Bu dönem, yapılan özelleştirmelerle neoliberal politikaların takip edildiği, AB'ye üyelik yolunda adımların atıldığı ve AB'den özellikle askerî vesayet konusunda hükümet politikalarını destekleyen açıklamaların geldiği, liberal demokrasinin ön plana çıkarıldığı, AKP'nin bir kitle partisine dönüşme çabasıyla birlikte içte ve dışta meşruiyet oluşturmaya çalıştığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Lord, bu tutumuyla AKP'nin kendisini "muhafazakâr demokrat" bir parti olarak tanımlayarak İslamcı köklerini azaltmaya çalıştığını ifade etmektedir.[534] İlginç olan, bu süreçte AKP'nin muhafazakâr ve liberal ideolojiler gibi zıt iki yaklaşımı bir araya getirebilme becerisini gösterebilmesidir. Bu da doğal olarak zihinlerde AKP ile ilgili 'gerçek niyet' bağlamında soru işaretleri oluşmasına neden olmuştur. Nitekim Çakır, AKP ve AKP lideri Erdoğan'ın demokrasiye bakışını iki temel noktada özetlemektedir:[535] 'Çoğulcu' değil, 'çoğunlukçu' bir demokrasi anlayışı, demokratikleşmeyi darbelerin önünün kesilmesi ve askerî vesayetin sonlandırılmasına endekslemesi. Çınar da 2011 yılına kadar süren birinci aşamada AKP'nin 28 Şubat sürecinin devletçi mantığını yeniden üreten ve o mantığın neden olduğu temsil krizini derinleştiren ciddi bir laik muhalefetle karşılaştığını ifade etmektedir. [536]

Vergin, Türk siyasal sisteminin gerek iç çevreden ve gerek dıştan kaynaklanan baskıyla, kendini idame ettirebilmek için belirli ölçüde kendini değişime uğrattığını ve bu bağlamda, iç ilişkiler sistemini sivil siyasetten askerî cenah lehinde bir etkileşime dayandırdığını ifade etmektedir.[537] Vergin'e göre bu değişimle birlikte demokratik sistem içinde sistemin

[534] Lord, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti,* 305.
[535] https://www.gazetevatan.com/yazarlar/rusen-cakir/erdogan-demokrasi-tramvayinda-ihtirasli-bir-yolcu-491426 Erişim tarihi: 18.11.2023.
[536] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi", 505.
[537] Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar.*

parlamentosunun, siyasal partilerin ve seçilmiş hükümetlerin çözüm üretme yeteneği azalmış, iç ilişkiler sisteminde Millî Güvenlik Kurulu (MGK*) ve Genelkurmay Başkanlığı'nın ağırlığı artmış, bu da demokratik sistemin sahip olması gereken ilişkiler dengesini bozmaya başlamıştır. Nitekim askerî darbelerin önlenmesi ve askerî vesayetin sonlandırılması konusunda AKP'nin 2002 seçimleri sonrası attığı adımlar, demokratik sistemin işleyişiyle ilgili içeride liberal çevrelerde ve dışarıda, başta AB olmak üzere, ABD gibi diğer batılı ülkeler nezdinde olumlu bir algı yaratmıştır. Bu algı sayesindedir ki hem AB ve hem de ABD iktidarı kuvvetle desteklemiştir. Özellikle ABD'nin Irak Savaşı öncesi, ABD kuvvetlerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçişlerine ve bu kuvvetlerin lojistik desteğinin Türkiye üzerinden sağlanmasına olanak veren tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde nitelikli anayasal çoğunluk sağlanamaması sonrasında reddedilmesi, ABD tarafında büyük tepki yaratmış ve bu sürecin akamete uğramasından TSK sorumlu tutulmuştur. Bu süreç sonrası ABD destekli yaşanan bir dizi gelişme (çuval olayı ve kumpas davaları), TSK'nın toplumdaki saygınlığının azaltılması ve askerî vesayetin kırılmasına yöneliktir. Bu süreçte, 15 Temmuz darbe girişiminin mimarı FETÖ de özellikle yargı ve medyada yer alan uzantılarıyla önemli bir rol oynamıştır

Yalçınbayır,[538] AKP Genel Başkanı Erdoğan'ın ilk gerçek niyetini AKP 1. Olağan Kongresinde (2003) gösterdiğini, parti programı ve tüzüğüne aykırı hareket ederek blok liste ile Merkez Karar Yönetim Kurulunu (MKYK) belirlemek istediğini, kendisinin ise buna karşı çıktığını ifade etmektedir. Yine Yalçınbayır, seçim sonrası yapılan bir değerlendirme toplantısında, herkesin Erdoğan'a "siz olmasaydınız seçimde bu başarıyı elde edemezdik" gibi söylemlerle yaranmaya çalışırken, kendisinin bu başarının seçim sisteminden, %10 seçim barajından kaynaklandığını ifade etmiştir. Gerçekten de Yalçınbayır'ın ifade ettiği gibi, 2002 seçimleri sonrası millet iradesi tam olarak meclise yansımamıştır. AKP, CHP ve bağımsızların toplam oy oranı %54,7 iken, meclise giremeyen partilerin oy oranı %45,3'tür.[539] 550 sandalyenin tamamı, %54,7 oy alan partiler ve bağımsız adaylar arasında paylaşılmış, demokratik sistemde çevreden %45,3 destek alan partilerin temsilcileri yasama organında yer alamamışlardır. Bunun anlamı, demokratik sistemde sistemi çevreleyen toplumun/halkın yaklaşık yarısının iradesinin sisteme yansımamasıdır. Neticede bu partiler 2007 yılı genel seçimlerine kadar mecliste temsil edilmemişlerdir. Bu durum, yasama organında eksik temsil nedeniyle, demokratik entropiyi artıran sebeplerden biri olarak kabul

[538] https://www.politikyol.com/helallesme-bir-anlamda-baris-cagrisidir/ Erişim tarihi: 14.8.2022.
[539] https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf adresinden edinilen veriler üzerinden hesaplanmıştır.

edilmelidir. Çünkü demokratik bir sistemde çevrenin yani toplumun taleplerini iletecek temsilciler oransal olarak yasama organında yer alamamış, yüksek baraj seçimlere 'suni bir müdahalede'[540] bulunarak, %10 seçim barajı yüzünden sadece barajın üstünde kalabilen iki parti meclise temsilci gönderebilmiştir.

Diğer bir ifadeyle, 1980 sonrası oluşan demokratik sistem, %79,1 oranında seçimlerde katılım gerçekleşmesine rağmen demokratik sistemde var olması gereken çoğulculuğu ve yasamanın işlevini tam olarak yerine getirmesine olanak sağlayacak rekabeti sağlayamamıştır. Aslında bu yüksek seçim barajı, 1980 darbesi sonrası oluşturulan Danışma Meclisi tarafından çıkarılan, 1983 yılında kabul edilen 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanununun, yeni oluşturulacak demokratik sistemde koalisyon hükümetlerinin oluşturabileceği siyasal istikrarsızların önüne geçmek maksadıyla oluşturulmuş bir barajdı ve hesapta küçük partilerin parlamentoya girip siyasal istikrarı bozmasının önünü kesmek için tasarlanmıştı. Dolayısıyla 2002 yılında karşılaşılan seçim sonucu ve 2002 yılı sonrası ortaya çıkan demokratik sistemdeki istikrarsızlık, 1980 darbesi sonrası dönemde yapılan 1982 Anayasası ve çıkarılan yasaların sonuçlarıdır denilebilir. Nitekim Özbudun ve Gençkaya da 1961 ve 1982 anayasalarının yapımı arasındaki en büyük farkın, ordunun sivil bürokratik kurumlara güvenmemesi olduğunu belirtmekte ve bu anayasa ile ordunun denetiminde olacağı varsayımıyla güçlü bir cumhurbaşkanlığının yaratılmasının hedeflendiğini ifade etmektedirler.[541] Dolayısıyla 1980 sonrası yaratılan ve 2002 yılına kadar değiştirilmeyen bu sistemin, 2002 seçimlerde yaşanan kriz sonrası normal bir demokratik sistemin üretmesi gereken demokratik sonucu üretemediğini ve 1983 yılından beri uygulanan bu yüksek baraj sonucu[542] seçimlerin bozulan tabii koşulları nedeniyle demokratik sistemle çevre arasındaki tam ve nitelikli bir etkileşimin oluşturulamadığını ve 2002 sonrasında %45,3'lük bir kesimin taleplerinin sistem tarafından göz ardı edildiğini söylemek mümkündür.

Bu süreç aynı zamanda Irak Savaşı ve 1 Mart Tezkeresi, Kıbrıs'ın geleceğini şekillendirecek Annan Planı gibi önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı, Türk Telekom, Tüpraş ve Erdemir gibi büyük özelleştirmelerin yapıldığı, Galataport gibi bazılarının kabine içinde dahi problem yarattığı Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) bir kısmının

[540] Prof. Dr. Ergun Özbudun'a göre baraj hükümleri, 'suni bir müdahale' ile seçim sonuçlarını değiştirmekte, barajın altında kalan seçmenlerin seçme hakkını, adayların da seçilme hakkını zedelemektedir (Özbudun, *Anayasa Hukuku,* 1986, 228).
[541] Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası.*
[542] Sürekli dillendirilen bu yüksek seçim barajı, 2023 seçimleri öncesi iktidar tarafından, 31 Mart 2022'de %7'ye indirilmiştir.

özelleştirildiği; Toplu Konut İdaresi (TOKİ), sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik politikalarında kritik yasal düzenlemelerin yapıldığı, 'AB Uyum Yasaları ve Anayasa Değişiklikleri' adıyla çok sayıda kurumsal değişikliğin yapıldığı bir dönem olmuştur. Dolayısıyla AKP, çoğunluk ya da millet adına yapıldığı iddiasıyla (bir nevi Rousseau'nun 'ortak iyi' kavramının popülist bir yaklaşıma alet edilmesi gibi de düşünülebilir) ülkenin geleceğini etkileyecek önemli kararlar almış, muhalefetin dışında, meclis dışında kalan, neredeyse milletin yarısını temsil eden siyasi partiler ise bu kararların alınmasında herhangi bir girdide bulunamamışlardır. Ayrıca bu dönemde yürütme ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında bir uyumsuzluk yaşandığı da ifade edilebilir. Cumhurbaşkanı, iktidarın çoğunlukta olduğu yasama organı tarafından çıkarılan her 10 yasadan birini veto etmiştir.[543] Bu durum, özellikle iktidar partisinde ve o günlerde iktidarı var gücüyle destekleyen sol liberal çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır.

Sonuç olarak, bu evrede, Irak Savaşından kaynaklanan 1 Mart tezkeresi ve akabinde ABD ile yaşanan sorunlar hariç,[544] 2002 öncesi yaşanan kriz dönemiyle birlikte yükselen entropi ve demokratik sistemde artan düzensizliğin, yapılan seçimlerden yeni kurulan bir partinin zaferle çıkmasıyla toplumun bir kesiminin taleplerinin karşılanması bakımından demokratik sisteme nispi bir enerji girişi sağlanmıştır. Ancak yine de toplumun üçte ikisinin taleplerinin tam olarak karşılandığı söylenemez. Yasama organındaki partilerin sandalye sayıları da bu durumu göstermektedir. Dolayısıyla 2002 sonrası oluşan demokratik sistemin, 2002 öncesi kriz dönemini müteakip tam bir verimle tekrar işlemeye başladığını söylemek güçtür. Fazilet Partisinden (FP) ayrılanların kurduğu, muhafazakâr ve dinî kodları/söylemleri oldukça güçlü olan bir partinin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesi askerî ve laik çevreleri tedirgin etmiştir. Ancak AKP bu dönemde merkeze yakın, AB uyum yasalarıyla birlikte demokrasiyi güçlendirici adımlarla liberal bir çizgide hareket ederek demokratik sisteme ilave bir enerji girişi sağlamaya çalışan bir görüntü vermiş ve toplumsal tabanını da geliştirerek meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. AKP dışarıdan, özellikle AB ve ABD'den, içeriden ise askerî vesayete karşı en sert yaklaşımı sergileyen sol liberal çevrelerden ve dini cemaatlerden büyük destek görmüştür. Bu destekle birlikte, Kemal Derviş döneminde şekillendirilen ekonomik programa sadık kalınması makro ekonomik göstergelerin düzelmesine ve refahın artmasına, iktidar kanadını destekleyen kitlenin

[543] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*, 271.
[544] Bir kez daha tekrar etmek gerekirse ABD, tezkerenin geçmemesinden Türk Silahlı Kuvvetlerini sorumlu tutmuştur. Tezkere sonrası yaşanan olayların arka planının ve Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına karşı Fetullahçı yargı mensupları eliyle yürütülen düzmece davaların bu bakış açısıyla değerlendirilmesi önemlidir.

büyümesine, iktidarı destekleyen çekirdek kitlenin daha fazla konsolide olmasına neden olmuştur.

2007-2012 arası dönem ise AKP açısından ilk evreye göre çok farklı özellikler taşımaktadır. Bu evre, bir önceki evrenin sonuna doğru yaşanan siyasi olayların etkisiyle tekrar yükselme eğilimi gösteren entropinin demokratik sistemde oluşturduğu düzensizliğin ciddi birtakım sorunlar ürettiği bir evredir. Nitekim Çınar, bu evrede muhalefet partisi CHP'nin AKP'yi İslamcı bir parti olarak kategorize ederek meşruiyetini sorguladığını ve 2007 sonrası kapatma davasıyla birlikte AKP'yi bir varoluş mücadelesine zorlayarak demokrasiyi anti-vesayetçi bir düzleme taşıdığını ifade etmektedir.[545] Bu süreçte diğer önemli gelişmeler, 2007 yılında yapılacak cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili Yargıtay Eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun, anayasada cumhurbaşkanlığı seçim maddesinde 'uzlaşmayı' sağlayacak bir açıklığın bulunmaması iddiasıyla[546] ortaya attığı, meclisin karar yeter sayısı olan 2/3 çoğunluğunun (367) toplantı yeter sayısı için de geçerli olacağı tezi ve bu süreçte yayımlanan Genelkurmay bildirisidir. Sabih Kanadoğlu'nun tezi anayasa hukukçuları arasında da ciddi bir tartışma yaratmış ve anayasa hukukçuları ikiye bölünmüştür. Mecliste ise bu tezi CHP grubu desteklemiş ve konuyu AYM'ye taşımıştır. AYM bu konuda verdiği kararda, TBMM'nin seçim öncesinde içtüzüğün 121. maddesini 1/3 çoğunluk olarak yorumlayan TBMM kararını eylemli içtüzük değişikliği olarak görmüş ve bu değişikliği anayasaya aykırı bulmuştur. Dolayısıyla cumhurbaşkanı seçiminin birinci turu iptal edilmiştir.[547] AYM'nin verdiği iptal kararı ve sonrasında yaşanan gelişmeler bir sonraki evrenin temelini atmıştır. Gözler, bu olayı hukukun sınıfta kaldığı ve sonuçta hukukun da siyasetin de bedel ödediği olaylardan biri olarak nitelemektedir. [548]

2007 yılında yapılan cumhurbaşkanı seçimiyle alakalı TSK tarafından gece yarısı yayımlanan ve siyasi tarihe 'e-muhtıra' olarak geçen bildiri de demokratik sistemin işleyişini ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Yargıtay Eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, AKP'ye en büyük yardımı dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın bu bildiriyi yayımlamakla yaptığını ve ertesi gün AKP'li yöneticilerin birer demokrasi kahramanına

[545] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi" .
[546] https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kanadoglu-cumhuriyetin-savcisiydim--turkiyenin-kaderi-1999-yilinda-degisti-1897566 Erişim tarihi: 4.1.2022.
[547] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*, 310.
[548] Kemal Gözler, "Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Uygulamadaki Değeri, Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço", *Anayasa.Gen.Tr.*, 2019.

dönüştüklerini ifade etmektedir.[549] Çevik,[550] oy veren seçmenler için bir kurtarıcı olarak iktidara gelen AKP'nin ilk dönemlerde Erdoğan'ın liderliğinde de olsa bir ekip tarafından yönetildiği görünümünde olduğunu, Erdoğan'ın mutlak liderliğinin hem parti içinde hem de seçmen kitlesinde zaman içinde oluştuğunu ifade etmektedir. Gerçekten de Genelkurmay bildirisi, AKP lideri Erdoğan'ın güçlü bir aktör olarak daha da ön plana çıkmasına büyük katkı sağlamış, askerî vesayet karşıtı tüm kesimleri konsolide ederek, bu grupların AKP'ye yaklaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte AKP kurmayları ve AKP lideri, Çiğdem'in 1980 sonrası ANAP için yaptığı, "müesses Türk siyasal hayatındaki tek yenilik, ANAP'ın kısa süren müdahalesiydi ve ANAP lideri Özal bu süreçte siyaseti orduya bırakırken, 24 Ocak'ı sürdürmenin, diğer bir ifadeyle pazarı regüle etmenin en rasyonel yol olduğunu düşünmüş" değerlendirmesindeki Özal'ın izlediği yolun aksine, siyaseti orduya bırakmamış, kendi pozisyonunu güçlendirecek ve durum üstünlüğünü muhafaza edecek bir yaklaşım sergilemiştir.

Toplumun önemli bir kesimi de bu bildirinin bir 'muhtıra' olduğu ve demokratik sistemin işleyişine zarar verdiği konusunda neredeyse hemfikir olmuş, bu durum, AKP'nin tabanının genişlemesine katkı sağlamıştır. Genelkurmay bildirisine AB'den de sert bir tepki gelmiş, ABD ise kınamıştır. Bu bildirinin demokratik bir sisteme etkisi şu şekilde özetlenebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi, demokratik sistem çevresiyle, toplumla ve halkla bir bütünlük içinde var olabilmekte, istikrarlı ve düzenli olarak çalışabilmektedir. Normalde demokratik sistemde entropinin yükselip, bir düzensizlik baş gösterdiğinde, çevrenin yani halkın talepleri doğrultusunda demokratik sistemin kendisini düzenlemesi ve entropiyi düşürecek gerekli adımları atması beklenmelidir. Oysaki sistemin işleyişine -anayasal kurumların olağan müdahalesinin haricinde- dışarıdan yapılacak bir müdahale sisteme daha büyük bir zarar verebilmektedir. Askerî müdahaleleri de bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Her askerî müdahale sonrası Türkiye'deki demokratik sistem kendini belirli bir süre kapatmış, yeniden açıldığında ise eski bulunduğu noktadan daha da gerideki bir noktadan işlemeye başlamıştır. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, demokratik sistemin kapandığı süreçte o ana kadarki demokrasi birikimi de zarar görmüştür. Bu ara süreçler haricinde, demokratik sistemin tekrar işlediği dönemlerde, askerin siyasi bir

[549] https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kanadoglu-cumhuriyetin-savcisiydim--turkiyenin-kaderi-1999-yilinda-degisti-1897566. Erişim tarihi: 4.1.2022.
[550] Çevik, *Karizma ve Lider Kültü.*

aktör gibi çeşitli bildiriler yoluyla kamuoyunu etkilemeye yönelik girişimleri de demokratik sistemin işleyişini daima olumsuz etkilemiştir.

Nitekim 27 Nisan 2007'deki Genelkurmay bildirisi sonrası sistemdeki düzensizliği daha da artıran bir dizi gelişme yaşanmış ve demokratik sistemdeki entropi azalacağına daha da artmıştır. Dolayısıyla sonradan yaşanan gelişmeler[551] Kanadoğlu'nun yukarıdaki tespitinin doğru olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, 2007 yılı cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili hukukçular arasında yaşanan tartışmalar, Kanadoğlu'nun seçimlerle ilgili ileri sürdüğü tez, muhalefetin konuyu AYM'ye taşıması ve AYM'nin verdiği karar içerik olarak tartışılabilir ve tüm bu tartışmalar demokratik bir sistemin işleyişinde normal süreçler olarak kabul edilmelidir. Ancak bu süreçte anormal olan, sistem içinde bu süreçlerin bir parçası olarak tanımlanmamış olan TSK'nın konuya müdahil olması ve görüş beyan etmesidir. Yaşanan bu süreç demokratik bir sistemin işleyişiyle ilgili şu mesajı vermektedir: Sistem içinde yer alan her kurum aynı zamanda sistemin istikrarlı ve düzenli şekilde çalışmasını sağlayacak şekilde, sistem içinde konumlandırılmış bir aktördür. Her aktörün görev tanımı anayasal sistem içinde yasalarla belirlenmiştir. Sistem içindeki bir aktörün, kendisine çizilen sınırın ve görev tanımının dışına taşarak sistem içindeki, özellikle sistemi ayakta tutan yapıların görev alanlarına müdahalesi, aktör-yapı ya da aktör-aktör arasında bir güç mücadelesine dönüşme riski taşıdığından demokratik sisteme zarar vermektedir.

2008 yılında, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği iddiasıyla AKP'nin, 17 klasörde yer alan ve bir kısmı ses ve görüntü kayıtlarıyla desteklenen gazete ve internet sitelerinde yer alan bilgilere ve birtakım belgelere dayandırdığı kapatılması istemini, 10 klasörde toplam 400'ü aşkın iddia ile AYM'ye sunmuştur. İddianame AYM tarafından kabul edilmiş ancak kapatılma işlemi reddedilmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler, iktidar partisinin bir önceki dönemden farklı bir yaklaşımla hareket etmesi, farklı yollara başvurması sonucunu doğurmuş ve yukarıda ifade edilen, sistem içinde başlayan güç mücadelesinin başta yargı olmak üzere sisteme daha büyük zararlar vermesine neden olmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler, iktidar partisini zayıflatmamış, aksine partiyi ve onun liderini güçlendirmiştir. Açıkel, bu süreci AKP'nin İslami liberalizm ideolojisi olarak betimlemekte ve bu ideolojinin partinin hakim ideolojisi

[551] Nitekim halk, 2007 yılında yapılan seçimlerde AKP'ye, 2002 seçimlerinin çok üzerinde bir destekle (%46,6) tekrar iktidar görevini vermiştir.

haline geldiğini vurgulayarak, AKP'nin farklı siyasi akımlar ve güç odaklarıyla iş birliği yaparak esnek ve dönemsel ittifaklar kurduğu bir dönem olarak ifade etmektedir. [552]

Diğer taraftan, AKP'nin bu evrede öncelikli hedefinin askerin tamamen etkisizleştirilmesi, yargı ve AYM olduğu ifade edilebilir. Şentop, vesayetin asıl hedef haline gelişinin 2009'lardan itibaren olduğunu ifade etmektedir. [553] AKP ve onun etrafında oluşan çevre, iktidar adına yaşanan olumsuz tüm gelişmelerden asker ve yargı bürokrasisini sorumlu tutmuştur. Bu bağlamda, askerin etkisizleştirilmesi için Fethullah Gülen Hareketi, sağ ve sol liberallerin de yoğun destekleriyle açılan ancak daha sonra her yönüyle kumpas olduğu kanıtlanan Ergenekon ve Balyoz ana davaları ile Poyrazköy, Amirallere Suikast, Askerî Casusluk gibi yine kumpas olduğu sonradan ortaya çıkan ve kamuoyu tarafından siyasi olduğu değerlendirilen tali davalarla asker etkisizleştirilmiş, birçok üst düzey askerî personelin hapse atıldığı bir süreç başlatılmıştır. Bu sürecin inşasında ve özellikle toplumda asker hakkında negatif bir algı oluşturulmasında yoğun olarak ana akım medya ve sosyal medyadan istifade edilmiştir. TSK'nın her gün, başta iktidara ve Gülen Cemaatine yakın gazetelerde yayımlanan haberlere yönelik yaptığı basın açıklamaları ve basın toplantıları toplumda beklenen etkiyi göstermemiş, TSK adeta Gülen cemaatinin kontrolündeki medyanın, yargının ve emniyetin oluşturduğu bir üçgenin içine hapsedilmiştir. Siyasal iktidar ise bu süreci kamuoyuna hukukun normal işlediği, bağımsız yargının görevini yaptığı bir süreç olarak algılatmaya çalışmıştır. Neticede süreç, karşılıklı açıklamalarla demokratik sistemde entropinin ciddi şekilde yükseldiği, kumpas davalarıyla toplumdan yükselen adalet taleplerinin siyasi iktidar tarafında karşılık bulmadığı, aksine cemaatin kontrolündeki yargının daha da saldırganlaştığı ve demokratik sistemin en önemli unsurlarından biri olan 'hukuk devleti' ilkesinin iyice zayıflatıldığı, iktidarın ise bu sürece seyirci kalarak sisteme entropiyi düşürecek enerjiyi veremediği/vermediği, gerekli müdahaleleri yapamadığı/yapmadığı bir döneme evrilmiştir.

Bu süreçte, demokratik sistemin işleyişinde yaşanan aksamaya rağmen iktidar, çevreden/halktan gereken desteği 2002 yılında aldığı desteğin ötesine taşımayı başarmıştır. 2007 genel seçimlerinde AKP'nin oldukça yüksek bir oy alması (%46,6), AKP'ye büyük bir öz güven kazandırmış; 2007 yılında seçilen Cumhurbaşkanının eski AKP kurucularından birisi olması yasama faaliyetlerinin daha kolay yürütülmesini, AKP'nin istediği yasal

[552] Fethi Açıkel, *Kutsal Mazlumluktan Makyavelist Despotizme AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi*, (İletişim, 2023).
[553] Şentop, *Bir Dönemin Sonu 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a*.

düzenlemelerin süratle çıkarılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan, 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği halk oylamasıyla meclis toplantı sayısının değişikliği gibi önemli konularda da değişiklikler yapılmıştır. Bu arada, 2009 yılında Davos'ta İsrail'le yaşanan '*one-minute*' krizi AKP lideri Erdoğan'ın popülaritesini daha da arttırmış, kendisine ve iktidara yönelik desteği hem iç kamuoyunda hem de başta Orta Doğu olmak üzere Müslüman coğrafyada güçlendirmiştir. Bu süreç, demokratik sistemle etkileşen çevrede, iktidar lehine konsolide olmuş kesimin daha da güçlenmesi ve büyümesine neden olmuş, iktidar partisi liderinin gücünü artırmıştır.

İktidar, demokratik sistemin işleyişinde çevreden aldığı bu güçlü desteğin de etkisiyle bir takım anayasal düzenlemeleri yapma gayreti içine girmiştir. Bu düzenlemelerin bazılarının, daha önce yukarıda askerî müdahaleler konusunda ifade edilen ve sistemin uyum içinde çalışmasını engelleyecek tarzda, askerî vesayeti ortadan kaldırmayı amaçlarken benzeri başka bir vesayetin oluşmasına kapı açacak riskli düzenlemeler olduğu ifade edilebilir. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği halk oylaması, özellikle AYM ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na (HSYK) ilişkin hükümleri ve siyasal partilerin kapatılmasını zorlaştıran maddeleri içermekteydi. Özellikle AYM üye sayısı 11'den 17'ye çıkarılarak üye sayısı artırıldı ve bu şekilde AYM üzerinde üye seçimi yoluyla etkinin artırılması sağlandı *(court packing).* HSYK, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) adıyla yeniden yapılandırıldı. Arato ve Cohen de bu durumu başarılı bir manevra olarak açıklamaktadırlar. [554] Kendilerine göre anayasa mahkemeleri popülist bir hükümet için en önemli engeldir. 2010 yılında Yüksek Askerî Şûra kararlarına yargı denetimi getirilmesi, askerî mahkemelerin sivil işlerdeki rolünün azaltılması, AYM'ye kişisel başvuru hakkı, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması gibi birçok güncel ve arzu edilen bileşeni içeren bir değişiklik paketiyle aslında, iktidarın AYM ve yüksek yargı üzerindeki etkisinin artırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, Kemal Gözler süreci 'suiistimalci anayasa değişikliği'[555] olarak tanımlamıştır.

[554] Andrew Arato ve Jean L. Cohen, *Populism and Civil Society-The Challenge to Constitutional Democracy*, (Oxford, 2021).

[555] Kemal Gözler, 2010'da yapılan anayasa değişikliğini 'suiistimalci anayasa değişikliği' olarak niteler ve suiistimalci anayasa değişikliğini şu şekilde tarif eder: "Suiistimalci anayasa değişikliği" kavramı ince ve nazik bir kavramdır. Zira bu tür değişiklikler, David Landau'nun kullandığı terimle "ustaca ve kurnazca" (*subtle*) yapılır. Değişikliğin gerçek amacı saklanır. Amacın gerçekliğinden şüphelenip anayasa değişikliğinin gerçek amacının söylenenden başka bir şey olduğunu iddia edenler de "niyet okumacılık" ile itham edilip susturulurlar. Aslında bir anayasa değişikliğinin "suistimalci" bir değişiklik olup olmadığını bu değişikliğin yapılması safhasında ispat etmek çok güçtür. Bunun ispatı için belirli bir zamanın geçmesi ve değişikliğin sonuçlarının ortaya çıkması gerekir. Ama hâliyle o zaman da iş işten geçmiş olur." (https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf)

2010 halk oylaması için Fethullah Gülen Hareketi[556] sahip olduğu tüm medya organlarıyla yoğun bir 'evet' kampanyası yürütmüş, iktidar kanadını her bakımdan desteklemiştir. Köker, Türkiye'de rekabetçi otoriter bir rejimin izlerinin 2010 yılından itibaren görüldüğünü ifade etmektedir.[557] Esen de AKP'nin 2010 sonrası demokratik bir rejimi sağlamlaştıracak adımları atmak yerine bürokratik kurumların üzerinde partizan bir hâkimiyet kurarak rekabetçi otoriter rejimden yana tavır koyduğunu belirtmektedir.[558] Dolayısıyla 12 Eylül 2010 halk oylaması bu evrede kritik öneme sahip bir kavşak niteliğindedir. İktidar partisi, demokratik sistemde yükselen entropiyi azaltacak girdileri sağlamak yerine, 2010 anayasa değişikliğiyle, Gözler'in 'suistimalci anayasa'[559] nitelemesini doğrulayacak değişiklikleri gerçekleştirmiş ve demokratik sistemi, entropinin yönetilmesinin çok daha zor olacağı bir noktaya doğru taşımıştır. Şentop, 2010 tarihinin önemine işaret ederek, Fetullahçı Terör Örgütünün devlet içerisinde yapılandığı insan kaynakları, mali işler, bilgi yönetimi gibi alanlardan uzaklaştırılmaya çalışıldığını ifade etmekte ve bir anlamda cemaatin devlet içindeki etkinliğinin iktidar tarafından anlaşıldığını belirtmektedir.[560] Ancak özellikle 2010 referandumuyla ortaya çıkan durum bambaşka bir gerçeği ortaya koymaktadır. Açıkel'e göre AKP'nin cemaat de dâhil sağ ve sol liberal entelijansiya ile kurduğu ittifak en üst düzeyine 2010 referandum sürecinde ortaya çıkmıştır.[561]

Diğer taraftan, ilginç olan nokta ise demokratik sistemin etrafındaki çevrede yer alan ve sisteme talep ve destekleriyle sürekli girdi sağlayan halkın tutumuydu. Halkın içinde AKP'yi desteklemeyenlerin bir bölümü dahi 2010 referandumunda evet oyu vererek AKP'yi desteklemiştir. Bunun sebebi, 2010 referandumuyla ilgili gerçek konusunda halkın/çevrenin yeterince aydınlatılmaması ve anayasal sistemde yapılacak değişikliklerin sistemde yaratacağı hasarın halk/çevre tarafından tam olarak algılanamamasıdır. Halk bu referanduma 12 Eylül askerî yönetimiyle ve darbe anayasası olarak kabul edilen 1982 Anayasası ile hesaplaşıldığı gerekçesiyle %57,88 oranında destek vermiştir. Bu bağlamda, özellikle içinde sağ ve sol liberal kesimin de yer aldığı 'yetmez ama evet' cephesinin yaklaşımı dikkat

[556] 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrası Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ) olarak tanımlanan bu cemaatçi yapı, o tarihlerde zamanın hükümet yetkilileri tarafından bir 'Hizmet Hareketi' olarak ifade edilmekteydi ve bu yapı iktidarı her alanda desteklemekteydi.
[557] Levent Köker, "Türkiye'nin Siyasi Rejimini Nasıl Nitelendirmeli?" *Gerçek Gazete*, (2022).
[558] Berk Esen, "Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim", *Birikim*, (2019).
[559] Kemal Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*, Ekin, (2017).
[560] Şentop, *Bir Dönemin Sonu 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a*.
[561] Açıkel, *Kutsal Mazlumluktan Makyavelist Despotizme AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi*.

çekmektedir. Bu cephede yer alan tarihçi Halil Berktay, referandum öncesi ülkenin iki cepheye ayrıldığını, ilk cephede daha geniş bir demokrasi ve askerî vesayetin geriletilmesinden yana olanlar, ikinci grupta ise keskin AKP karşıtı, AKP'nin özsel olarak kötü olduğuna inanan 'devirmeci' bir grubun yer aldığını belirtmekte ve demokratik siyasette ittifakların her zaman için 'yetmez ama evet' ittifakları olduğunu, 2010 referandumu öncesi bulunan 'yetmez ama evet' formülünün iyi bir formül olduğunu vurgulayarak o günkü şartlarda takınılan tutumun doğru olduğunu savunmuştur.[562]

Neticede toplam 26 maddede değişiklik yapılan 2010 anayasa değişikliğinin 24 maddesi temel hak ve özgürlükleri güçlendiren maddelerdi. Ancak HSYK ve AYM'nin üye yapısını ve üye seçim usulünü değiştiren maddeler bu değişiklikte iktidarın değiştirmeyi arzu ettiği esas maddelerdi ve bu iki madde diğer 24 madde tarafından kamufle edilerek halkın onayına sunulmuştu. Gözler, 2010 Anayasa değişikliği sonucu oluşturulan HSK ve AYM'nin liberal demokrasilerdeki hâkimler yüksek kurulu ve anayasa mahkemelerine şeklen benzermiş gibi görünmekle birlikte gerçekte arada büyük farklar olduğunu belirtmekte ve sonraki süreçte verdikleri tartışmalı kararlara bakıldığında bu kurulların; yargı bağımsızlığını, hukuk devletini, kuvvetler ayrılığını ve liberal demokrasinin temel ilkelerini koruduğunu söylemenin çok zor olduğunu ifade etmektedir.[563] Bu değişikliklerle HSK, FETÖ terör örgütü mensuplarının hâkimiyetine geçerek yargıda paralel bir yapının oluşmasının önü açılmıştır. Bu yeni yapı sonrası bağımsız olması gereken yargı siyasallaşmış hatta yargıda görev alan hâkim ve savcıların siyasi görüşleri oluşan gruplaşmalarla açığa çıkmıştır.[564] Bu konu, sonraki yıllarda bu örgütün direkt demokratik sistemi tamamıyla ortadan kaldırmaya yönelik icraatları sonrası[565] en üst düzeyde iktidar mensuplarınca da itiraf edilmiştir.[566]

2007-2012 arası dönemde, 2011 yılındaki seçimler yine AKP'nin zaferiyle sonuçlanmış ve AKP'nin oy oranı daha da artarak %50'ye yaklaşmıştır. Bu seçimler aynı zamanda iktidar

---

[562] https://www.indyturk.com/node/221881/haber/her-ele%C5%9Ftirilerinde-kendilerine-2010-referandumundaki-tav%C4%B1rlar%C4%B1-hat%C4%B1rlat%C4%B1lan Erişim tarihi: 13.5.2024.

[563] Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*, 87.

[564] 2024 yılında yapılan Yargıtay Başkanlığı seçimlerinde 7.05.2024 itibarıyla yapılan 32.tur oylamada da Yargıtay Başkanı seçilememiştir. Bunun en önemli sebebi olarak yargı içinde oluşan dinî cemaatlerin birbirleriyle olan rekabeti gösterilmektedir.

[565] 2010 yılı sonrasındaki önemli olaylar arasında, TSK mensuplarına yönelik kumpas davalarında verilen kararlar, 2012 yılında eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un terör örgütü lideri olmakla suçlanarak cezaevine gönderilmesi, MİT Başkanının ifadeye çağrılması ve 2013 yılında yaşanan 17/25 Aralık rüşvet soruşturmaları ve en nihayetinde 2016 yılında FETÖ'nün darbe girişimi sayılabilir.

[566] Yaşanan bu süreçle ilgili, özellikle iktidar yetkililerinin yaptıkları değerlendirmeler, Kemal Gözler'in de işaret ettiği, TBMM Adalet Komisyonu'nun 16 Haziran 2016'da yaptığı 10. Toplantı Tutanağında yer almaktadır (https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1670 adresinden erişildi).

partisi lideri için de bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü iktidar partisi lideri neredeyse iki kişiden birinin oyunu almış bir partinin lideri olarak, 2002'den itibaren kendisini sınırlayan yapının karşısına güçlü bir aktör olarak çıkmayı başarmış ve bu yapıyı değiştirebilecek gücü kavuşmuştur. Çınar, kutuplaştırıcı/paryalaştırıcı stratejilerine paralel olarak, AKP'nin 2011 seçimleri sonrası demokratikleşme gündemini başkanlık sistemine geçecek şekilde tasarladığını ifade etmektedir.[567] Öniş ise 2011 sonrası iktidarın dış politikasında da ciddi bir sapma olduğunu ifade etmektedir.[568] 2012 yılı AKP için önemli bir kritik kavşak noktasıdır. AKP'nin Olağan 4'üncü Büyük Kongresi'nde, 2002 parti programından farklı bir söylemle, "Medeniyet Projesi" ile halkın karşısına çıkılmıştır. AKP Genel Başkanının yaptığı konuşmada 14 kez 'medeniyet' kelimesi geçmiştir. Bu konuşma, Özbudun'un[569] ifade ettiği Türk siyasi hayatındaki temel bölünmenin çizgisinin sınıfsal değil, kültürel olduğu önermesiyle uyumludur. Bu kongreyle AKP kendisini merkezden sağa doğru, daha muhafazakâr bir çizgiye taşımıştır. Yaycıoğlu, AKP'yi siyasi geleneği olan bir parti değil, kendi geleneğini icat eden bir parti olarak nitelemektedir.[570] Ona göre AKP, kendi geleneğini ve hikâyesini, kendi içine konumlandırdığı bir Osmanlı ve Türkiye tahayyülü ile topluma başarı ile dayatan bir partidir. Sonuç olarak, 2012 yılına kadarki süreç, demokratik sistemin çevresinde yer alan toplum kesiminde kutuplaşmanın başladığı, iktidarın 'medeniyet projesi' söylemiyle bu kutuplaşmayı derinleştirdiği ve sistemdeki entropiyi artıracak şekilde daha sağ ve muhafazakâr bir çizgiye kaydığı bir süreçtir.

2013 yılı ise özellikle 2007 yılından itibaren keskin bir şekilde yükselen entropinin sistem üzerinde yarattığı gerilimin İstanbul'da Gezi Parkında yaşanan bir çevre olayıyla toplumsal bir gösteriye ve akabinde ülke çapında geniş çaplı iktidara yönelik protesto eylemlerine dönüştüğü bir yıl olarak Türkiye siyasi tarihinde yerini almıştır. İktidar, Gezi Parkı ile ilgili toplumdan gelen talepleri farklı yorumlamış, direkt hükümeti devirmeye yönelik bir girişim olarak algılamıştır. Çınar ise Gezi olaylarını, "Erdoğan'ın liderliğine itiraz etmemek" olarak betimlediği belirlenen medeniyet standardına bir itiraz olarak ifade etmekte ve bu nedenle şiddetle bastırıldığını belirtmektedir.[571] Toplumun geniş bir kesiminin katılımıyla başlayan Gezi protestoları aslında o zamana kadar demokratik sistemde oluşan

[567] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".
[568] Ziya Öniş, *Çoklu krizler Karşısında Ekonomi, demokrasi ve Dış politika*, İkinci Yüzyıl Dergisi, Sayı 6, 2022.
[569] Ergun Özbudun, *2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler*, Türkiye Bilimler Akademisi Formu, 2005.
[570] https://www.politikyol.com/akp-gelenegi-olan-parti-degil/ , Erişim tarihi: 3.12.2023.
[571] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".

aşırı gerilimin bir sonucu ve toplumsal bazı taleplerin iktidar tarafından dikkate alınmasına yönelik bir girişimdi. Bu toplumsal harekete karşı iktidarın başlangıçta takındığı kayıtsız, küçümser tutum ve sadece sert polisiye tedbirlerle sorunu çözme gayreti, Gezi olaylarının bazı radikal, aşırı gruplar tarafından istismar edilmesine sebep olmuş, olaylar belirli noktalarda vandalizme doğru evrilerek gerçek amacından sapmış ve toplumsal düzeni tehdit eden bir noktaya doğru evrilmiştir.

Dolayısıyla demokratik sistemde yaşanan düzensizliğin daha da arttığı bu ortamda iktidar, yükselen entropiyi düşürecek şekilde demokratik sisteme ihtiyacı duyduğu enerjiyi verememiştir. Bunun en önemli sebebi, sistemin çevresiyle olan iletişimde yaşadığı sorundur. Hükümet zaman zaman bir masa etrafında çeşitli sivil toplum temsilcileriyle bir araya gelse de bu görüşmelerden sisteme olumlu manada girdi sağlayacak bir sonuç elde edilememiştir. Aksine entropiyi azaltacak, sistemdeki gerilimi düşürecek, demokratik sistemin işleyişini düzene sokacak *'modus vivendi'* ile yetinmek yerine entropiyi artıracak, demokratik sistemin kararlı yapısını daha da bozacak sert müdahalelerle olayların üzerine gidilmiş ve özellikle olayları vandalizme taşıyarak barışçıl bir toplumsal hareketin yapısını bozanları cezalandırmak yerine, Gezi olaylarının bir lider kadro tarafından planlı ve örgütlü hükümeti devirme amacı taşıdığı gerekçesiyle belirli bir grup hedef alınarak yasal işlemler başlatılmış ve sanıklar hakkında Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 312/1 maddesi gereğince "Türkiye Cumhuriyeti (TC) hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs etmek" suçundan dava açılarak sanıklara ağır cezalar verilmiştir. Hükümet bu şekilde davranarak kendisine yönelik güçlü bir muhalefetin oluşmasını gözdağı vererek engellemeyi ve özellikle toplumsal muhalefeti hedef almış, demokratik bir sistemde çevreden, toplumdan gelen taleplerin sisteme akış yönünü tıkamaya çalışarak demokratik sistemi evren gibi kapalı entropinin ve düzensizliğin sürekli arttığı bir noktaya taşımıştır. Çınar, Gezi eylemlerinin AKP'nin ilan ettiği politikalardan geri adım atmayı bir zafiyet olarak değerlendirdiğinden ve halkın iyi niyetli demokratik taleplerine karşı duyarsız kaldığından dolayı büyüdüğünü belirtmektedir.[572] Çiğdem de Gezi eylemlerini AKP'nin 10 yıllık iktidarı süresince karşılaştığı en sert toplumsal hareket olarak nitelemekte ancak bunu bir AKP yenilgisi olarak değerlendirmenin de yanlış olacağını ifade etmektedir.[573]

[572] *Age.*
[573] Çiğdem, *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*.

Keyder'e göre ise Gezi Parkı olaylarının başını çeken ve esas rengini belli eden İstanbul'daki yeni orta sınıftır.[574] Keyder bu sınıfın özelliklerini şu şekilde betimlemektedir: Çoğunlukla seküler, daha modern sektörlerde ve modern iş ortamlarında çalışan, küreselleşmeden daha fazla oranda etkilenen, meritokratik ve alışılmışı yüceltmeyen bir perspektifle bakan ve AKP'nin esas oy tabanıyla kesişmeyen bir kitle. Diğer taraftan, Keyder bu analizini daha da ileri taşıyarak, AKP'nin neoliberal politikalar üreten bir parti olduğu kadar sosyal politika alanında da farklı bir görünüm sergilediğini, bu iktidarın 10 yıllık döneminde (2013'e kadarki dönem) sosyal harcamalarda %15 kadarlık bir artış olduğunu vurgulamakta ve bu süre zarfında yapılan nakit yardımların ve sağlıkla ilgili verilen hizmetlerin toplumda karşılık bulduğunu ve AKP'ye oy getirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Keyder, bu sınıfsal kavramlaştırmayla o dönem oluşmaya başlayan toplumsal kutuplaşmanın aktörlerini de betimlemektedir.

2013 yılındaki bir başka önemli olay, 17/25 Aralık yolsuzluk iddiaları ve AKP ile Fethullah Gülen Hareketi/cemaati arasında yaşanan gerilimdir. 17/25 Aralık[575] hamlesiyle Gülen Hareketi iktidarı devirmek istemiştir.[576] Esen, bu tarihten sonra yaşanan gelişmelerin toplumsal kutuplaşmayı daha da artırdığını ifade etmekte ve bu bağlamda demokratik alanın da giderek daraldığının altını çizmektedir.[577] Bunda geçen 10 yıllık sürede AKP'de yaşanan hayal kırıklığının toplumun bir kesimine karşı öfkeye dönüşmesinin de rolü vardır. Bütün bu hayal kırıklığı, yapıldığı düşünülen hizmetlerin toplumun bir kesimi tarafından takdir edilmemesi, Gülen Hareketine verilen büyük tavizlerin bu hareket tarafından bir Paralel Devlet Yapılanmasına (PDY) dönüştürülmesi ve 17/25 Aralık gibi bir gayrimeşru girişimle, meşru iktidarı devirmeyi hedef alması ve nihayetinde Güneydoğu'da iktidar tarafından yürütülen 'açılım süreci' sonucunda terör örgütünün şehirlere kadar inerek KCK yapılanmasıyla[578] beraber ülkenin üniter yapısını tehdit edecek boyutlara ulaşması sonucu oluşmuştur. Özselçuk ve Küçük, bu kızgın tavrı genellikle faydacı bir hizmet dili üzerinden,

---

[574] https://www.bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2013/10/Gezi-Parki-Protestolari-baglaminda-Yeni-Orta-Siniflar-Neo-liberal-Donusum-ve-Yoksulluk-_-KonusaKonusa.pdf Erişim tarihi: 3.11.2023.

[575] Türkiye'de, 17-25 Aralık, muhalefet tarafından 'Cumhuriyet tarihinin en geniş çaplı ve en büyük yolsuzluk operasyonu' olarak görülürken, iktidar kanadı tarafından da FETÖ'nün hükümeti devirme teşebbüsü' olarak tanımlanmaktadır. 17 Aralık 2013 sabahı; 'rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık' gibi suçlamaların yöneltildiği birçok kişi dönemin Cumhuriyet Savcısının talimatıyla gözaltına alındı. Gözaltına alınan kişilere; 'rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık' gibi suçlamalarının yöneltildiği operasyonu İstanbul Cumhuriyet Başsavcı vekili, FETÖ firarisi Zekeriya Öz koordine ediyordu.

[576] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*.

[577] Esen, *Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim*.

[578] KCK yapılanması, Kürdistan Topluluklar Birliği ya da kısaca KCK, PKK terör örgütünün başı Abdullah Öcalan'ın kavramlaştırdığı, demokratik konfederalizm çerçevesinde kurulan çatı örgüt.

"icraata bakanlar", "iş yapanlar" ile "konuşmaktan", "takoz koymaktan", "eleştirmekten", "yıkmaktan başka iş yapmayanlar", "taş üstüne taş koymayanlar" arasında yaşanan bir kutuplaşma şeklinde betimlemektedir.[579] Gerçekten de tüm bu olaylar Gezi Parkı eylemleriyle birlikte değerlendirildiğinde, iktidar kanadında daha agresif, katı, toplumun iktidarı desteklemeyen kesimlerinden gelen talepleri dikkate almayan bir etki yaratmış ve iktidarı aksine aldığı kararlarla politikalar üreten muhalefete düşman bir yapıya dönüştürmüştür. 2013 yılından itibaren AKP'de yaşanan hayal kırıklığının ve oluşan bu agresif yaklaşımın, demokratik sistem ile çevresi arasındaki iletişime zarar verdiğini söylemek mümkündür. İktidara destek vermeyi sürdüren kesim destek vermeye devam etmiş, bu esnada aktör yapı karşısında daha da güçlenmiş, kutuplaşma ve yapısal bozulma derinleşmiştir.

5.4. Türkiye'de Demokratik Sistemde 2014 Yılındaki Cumhurbaşkanı Seçimlerinden 2023 Yılındaki Cumhurbaşkanı ve Genel Seçimlere Kadar Olan Dönemde Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışmasının Şiddetlenmesi

2014'te yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan halkoyuyla seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Köker, bu seçim sonrası cumhurbaşkanının sadece yargı ve yürütme değil, aynı zamanda yasama ve yargı üzerindeki etkisini artırdığını ifade etmektedir.[580] Cumhurbaşkanı da dâhil[581] iktidara yakın çevrelerde artık eski Türkiye'nin geride kaldığı, zamanın yeni Türkiye zamanı olduğu yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Yaslıçimen, yeni Türkiye'yi bir sıfır noktası olarak belirleyip, adeta bir "tabula-rasa"ya benzetirken, eski Türkiye kavramını ise şu şekilde ifade etmektedir; [582]

---

[579] Özselçuk ve Küçük, "Mesafeli' Devletten 'Hizmetkâr' Devlete: AKP'nin Kısmi Tanıma Siyaseti".
[580] Köker," Türkiye'nin Siyasi Rejimini Nasıl Nitelendirmeli?"
[581] Yeni seçilen Cumhurbaşkanı Erdoğan, 28.8.2014 tarihinde yaptığı konuşmada şunları ifade etmektedir: "Tarihî nitelikteki her bir reform yeni bir reformun kapılarını bizlere araladı. Yaptığımız her bir değişiklik daha büyük değişimlerin yolunu açtı. Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi teknik bir değişikliğin ötesinde aslında bir dönemin kapatılması meselesidir. Bugün kapanan dönem eski Türkiye dönemidir. Kapıları ardına kadar açılan yeni dönem ise Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki öz ve ruhu taşıyan yeni Türkiye, büyük Türkiye dönemidir. Eski Türkiye'de çeteler vardı, vesayet vardı. Eski Türkiye'de siyasetin üzerinde engeller, tehditler vardı. Eski Türkiye'de istikrarsızlık, şüphe ve tereddüt vardı. Adım adım ve sabırla gerçekleştirdiğimiz her bir reformla bu sorunları hamdolsun geride bıraktık. En son Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle milli iradenin ve demokrasinin mutlak zaferini de dünyaya böylece ilan etmiş olduk. Bugünden itibaren Türkiye eski tartışmalarla vakit kaybetmeden, enerjisini heba etmeden, kamplaşma ve kutuplaşmaya fırsat vermeden Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yıl dönümü olan 2023 hedefine odaklanacaktır." https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1311/turkiyenin-ilk-secilmis-cumhurbaskani Erişim tarihi: 28.12.2024.
[582] https://file.setav.org/Files/Pdf/20141002194126_74_perspektif_fyaslicimen.pdf Erişim tarihi: 28.12.2024.

> "Eski Türkiye" kavramı bu bakımdan devr-i sabık yaratmaktan farklıdır. Zira önceki dönemlerin isimlerinden ziyade sistemle uğraşılır. Devr-i sabık kişiler için değil, sistem için ilan edir. Bu anlamda "AKP iktidarı 'devr-i sabıkçı' olmanın ötesinde 'tarih-i sabıkçı' dır" denmesi doğru bir tesbiti içerir. "Eski Türkiye" içinde tedricen gelişen devr-i sabık, tarih içinde oluşan arkaikleşmelerle, kangrene dönüşmüş yapılarla ve sistemle hesaplaşmak anlamına gelir. Bu süreçlerde gündeme gelen kişiler ise daha ziyade ikincil ve sembolik önemi haizdir. İdare ve yönetime dair daha kuşatıcı, katılımcı ve ötekileştirmeyen normların ihya ve inşası esastır. Sisteme karşı devr-i sabık ilan etmek "yeni Türkiye" için temiz bir sayfa açmak anlamına gelebilir."

Esen ise 2014 seçimleri sonrası ülkenin hızla otoriter bir rejime doğru evrildiğini ifade etmektedir.[583] Akın bu tarihten sonra Erdoğan'ın, meşruiyetini genel oydan alan bir cumhurbaşkanı olduğunu ifade etmektedir.[584] Dolayısıyla 2014 sonrası dönemi, aktörün yapı üzerinde tam bir üstünlük kurmaya çalıştığı, aktörün yapı ile çatıştığı ve bu çatışmanın demokratik sistemdeki gerilimi daha da artırdığı bir dönem olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir ifadeyle, halkın oyuyla seçilen cumhurbaşkanı, mevcut yapıyı eskimiş, hantal ve bir engel gibi görerek direkt halk ile kendi arasında yaratılacak bir iletişimle farklı bir yapıyla yoluna devam etmek istemektedir.

Dolayısıyla bu dönemde, eskiyi temsil eden elitler ve meclis dâhil, eski düzenin yapıları birer hedef haline gelmişlerdir. Artık 'ortak iyinin' halkın oylarıyla seçilen meclis tarafından değil, çoğunluğun oyuyla seçilen cumhurbaşkanı tarafından belirlendiği bir döneme girilmiştir. 2014 sonrasında oluşan fiili yapıyla parlamenter sistem arasında bir çelişkinin oluştuğu ifade edilebilir. Nitekim cumhurbaşkanının halkın oyuyla seçilmesi sonrasında, cumhurbaşkanı ile parlamento ve hatta cumhurbaşkanı ile yürütme arasında bir gerilim oluştuğu görülmektedir. Eski sistemde anayasa gereği (Md. 101) cumhurbaşkanının varsa partisiyle ilişkisi kesilmekte ve TBMM üyeliği sona ermekteydi. Yine görev ve yetkileri (Md. 104) arasında en önemli olanları; Türk Milletinin birliğini temsil etmesi, anayasanın uygulanması, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetmek şeklindeydi. Ancak cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinden sonra Cumhurbaşkanı şunları ifade ederek, daha fazla yetki talep etmekte, anayasal sistemin buna müsaade etmemesinden yakınmaktadır;

[583] Esen, *Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim*.
[584] Akın, *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018*.

"Türkiye 10 Ağustos 2014 tarihinde milletin doğrudan Cumhurbaşkanı'nı seçmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Artık ülkede sembolik değil, fiili gücü olan bir Cumhurbaşkanı var. Cumhurbaşkanı elbette Anayasada sınırları çizilen yetkiler çerçevesinde ama doğrudan millete karşı sorumlu olarak görevini yürütmek durumundadır. Bu makamda kim otururşa otursun yapacağı budur. İster kabul edilsin ister edilmesin. Türkiye'nin yönetim sistemi bu anlamda değişmiştir. Şimdi yapılması gereken bu fiili durumun hukuki çerçevesinin yeni bir Anayasa ile netleştirilmesi, kesinleştirilmesidir. Hem buna engel olup hem de 'Cumhurbaşkanı her şeye karışıyor' demek yağmur altında yürürken ıslanmaktan şikâyet etmekten farksızdır. Bunların durumu budur".[585]

Bu ifadelerden hareketle, Cumhurbaşkanının 2014 sonrası arzu ettiği sistemle o günkü şartlarda işleyen sistem arasındaki farkı daha açık şekilde ortaya koymak faydalı olacaktır. Normal işleyen bir demokratik sistemde talepler çevreden/halktan sisteme girdi olarak aktarılmaktadır. Diğer ifadeyle, tabandan yukarı doğru bir akış söz konusudur. Halk yani çevre, taleplerini -seçtikleri milletvekilleri, STK'lar, devletin kurumlarına bizzat yapılan resmî müracaatlarla vb. şekillerde- sisteme iletirler ve tüm bu talepler sistem tarafından değerlendirilerek önceliklendirilir, belirli bir plan ve bütçe olanakları doğrultusunda programlanarak yaşama geçirilmeye çalışılırdı. Bu şekilde sistem çıktı üreterek ve çevreyle bir şekilde 'geri beslemeye' dayalı bir ilişki de kurarak çevrim oluşturmuş olurdu. Bu sistemsel yapıda karar vericilerin aşağıdan gelen taleplere yönelik, ilgili kademelerce muhakeme edilmiş, farklı hareket tarzlarıyla birlikte kendilerine sunulan verileri dikkate alarak karar vermesi beklenirdi. Örneğin, yasama organında gelen taleplere ve ihtiyaçlara yönelik hazırlanan yasa tasarıları önce devletin çeşitli kademelerinin değerlendirmesinden geçerek meclise gelir, mecliste çeşitli komisyonlarda görüşüldükten sonra genel kurula getirilir ve karara bağlanırdı. Yasalaşan tasarı sonrasında cumhurbaşkanının onayına sunulur ve gerektiğinde cumhurbaşkanı veto yetkisini de devreye sokarak bazı konuların yasama organınca tekrar değerlendirmesini talep edilebilirdi. Bu arada yasaların şekil ve esas bakımından anayasaya aykırılığıyla ilgili cumhurbaşkanınca, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis gruplarınca ve mecliste üye tam sayısının beşte biriyle AYM'ye iptal davası açma hakkının olduğunu da belirtmek gerekir. Sistemin işleyen mantığı aşağı yukarı bu şekildeydi. Görüldüğü gibi böylesi kapsamlı ve birbirini denetleyen, tamamlayan bir yapıda tek bir odak

[585] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34099/yurt-disina-kacan-eski-savcilar-icin-kirmizi-bulten-cikarilacak-simdi-almanyayi-da-gorecegiz.html Erişim tarihi: 16.10.2021.

noktasından, belirli bir merkezden bahsetmek mümkün değildi. Çünkü bu yapıda her kurumun belirli bir sorumluluğu vardı ve sistem birbirini besleyen, denetleyen farklı katmanlardan oluşmaktaydı. Oysaki arzu edilen yeni sistemde bu yapı terk edilerek, merkezde halkın seçtiği güçlü bir aktörün yer alması ve tüm karar mekanizmasının bu merkez etrafında oluşması/oluşturulması arzu edilmekteydi. Nitekim 2015 yılında ifade edilen bu beklentiler kamuoyunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. İktidar partisine mensup kişiler bu ifadeleri destekleyen bir pozisyon alırken -örneğin, Anayasa ve Adalet Komisyonu Başkanı, AKP Ankara Milletvekili Ahmet İyimaya, Cumhurbaşkanının açıklamasında hukuki bir sorun olmadığını, Erdoğan'ın kendisinden önceki büyük liderler gibi "sisteme kendi rengini katan demokratik bir tarzı" olduğunu ifade etmiştir- eski AKP kurucularından Ertuğrul Yalçınbayır ise AKP'nin programında kanunlara uymanın "görev" olarak tanımlandığını hatırlatarak bu ifadeleri eleştirerek şunları belirtmiştir:

> "Türkiye'deki mevcut sisteme rağmen eğer birileri diyorsa 'Benim durumum fiilen budur. Bu fiili durumu dikkate alın. Fiili durumu yasaları uydurun.' Bu pozitif hukukun genel kurallarına aykırıdır. Bu duruma parti yöneticileri tepki koymalıdır. Fahri genel başkan (olan) Cumhurbaşkanı, söylemleriyle karşı görüşe izin vermiyor, karşı görüşü kendi görüşlerine ihanet olarak görüyorsa, bu, düşünce özgürlüğüne fırsat vermemektir. Bu, Türkiye'nin demokrasi, düşünce özgürlüğü açığıdır."[586]

Eski AKP kurucularından Abdüllatif Şener de "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gönlünde başkanlık sistemi var" değerlendirmesinde bulunarak, "Beni halk seçti. Halkın seçtiği cumhurbaşkanının yetkileri elbette Meclisin seçtiğinden farklı olmalıdır demek" istediğini, ancak bu durumun demekle, istemekle olamayacağını ifade etmektedir. Şener ayrıca gerekli hukuki değişiklik olmaksızın bu cümlelerin anlamının olmayacağını da ifade ederek, "fiilen, hukuka rağmen değiştirdik" denilmesinin de anayasa ihlali anlamına geleceği uyarısında bulunmuştur.[587]

Bu tartışmaların üzerinden yalnızca üç yıl geçtikten sonra Cumhurbaşkanı, 2017 yılında yaptığı bir konuşmada yeni durumun yarattığı bazı güçlüklerden yakınarak şunları ifade etmiştir:

> "Bürokrasi başta olmak üzere pek çok yerde, nerede işinin altından kalkamayan, nerede tembellik yapan, nerede sorumluluğunun yükünü taşıyamayan biri varsa, hemen şu tarz

[586] https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_ilhan_ankara Erişim tarihi: 13.3.2023.
[587] https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_ilhan_ankara Erişim tarihi: 13.3.2023.

ifadelerle işin içinden sıyrılmaya çalışıyor: 'Beyefendi böyle istiyor' veya 'Cumhurbaşkanımız böyle istiyor' veya "Külliye böyle istiyor.' Bu yöntemin, basit bir bürokratik işlemden herhangi bir yatırımın detaylarıyla ilgili tercihlere, ömrümde hiç görmediğim-tanışmadığım insanların taltifi veya tasfiyesine kadar her konuda kullanıldığı anlaşılıyor. Peki, bunun ispatı var mı, yani benim ağzımdan çıkan böyle bir söz var mı? Yok. Daha önce medyada ve özellikle sosyal medyada benim adıma ahkâm kesenlerle ilgili rahatsızlığımı belirtmiştim. Şimdi burada bir kez daha tekrarlıyorum: Ben birisine bir şey söyleyeceksem, bir konuda tavır koyacaksam, bir irade beyan edeceksem, kimseyi aracı kılmaya ihtiyacım yok; bunu bizzat kendim yaparım."[588]

Tekrar 2014 sonrası döneme dönüldüğünde, 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde AKP'nin iktidarını muhafaza edecek meclis çoğunluğunu sağlayamaması, ülkede kısa süreli bir istikrarsızlık ortamının doğmasına neden olmuştur. Bu ortamda Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini en çok oyu alan AKP Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu'na vermiştir. Ancak AKP Genel Başkanı bu süreçte ne MHP[589] ile ne de CHP ile birlikte bir hükümet kurarak görevi iade etmiştir. Cumhurbaşkanı demokratik teamüllerin tersine, muhalefete de hükümeti kurma görevini vermeyerek, ülkeyi yaşanan terör olaylarının gölgesinde, ikinci bir genel seçime götürme kararını almıştır. 1 Kasım 2015'te yapılan seçimde AKP meclis çoğunluğunu kazanarak iktidarını devam ettirmiştir. Ancak bu safhadan sonra, yürütmenin başı Başbakan ile anayasada yazılı yetkilerini kullanmakla sınırlı Cumhurbaşkanı arasında bir gerilim oluşmuştur. Bu gerilimin oluşmasında, Cumhurbaşkanının 2014 sonrası oluşan fiili duruma yönelik yukarıdaki ifadelerinden hareketle yürütmeyi kendi uhdesine alma arzusu etkili olmuştur. Bu gerilim sonucu Başbakan gerçekleştirmek istediği birçok konuda Cumhurbaşkanı'nın engellemesiyle karşılaşmış ve aynı zamanda AKP Genel Başkanı da olan Başbakanın teşkilatları atama yetkisinin elinden alınmasıyla kendisi istifaya zorlanmış ve bu gerilimli süreç 2016 yılında Başbakanın koltuğundan uzaklaştırılmasıyla son bulmuştur.

Taşgetiren, "Ne oldu da Davutoğlu seçim zaferinden 6 ay sonra başbakanlıktan istifa ettirildi?" sorusunun en kestirme yanıtının şu olduğunu ifade etmektedir:[590] "Davutoğlu

[588] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87498/sahsim-uzerinden-burokratik-oligarsi-insa-edilmeye-calisilmasi-asla-kabul-edilemez Erişim tarihi: 13.3.2023.
[589] AKP tarafından arzu edilen bir AKP-MHP koalisyonunun oluşmasıydı.
[590] https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/09/05/ahmet-tasgetiren-davutoglu-basbakanlik-yapti-diye-istifa-ettirildi Erişim tarihi:13.3.2023.

başbakanlık yapmaya kalktı da o sebeple."[591] Yaşanan süreçle ilgili dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu da sonradan şu değerlendirmelerde bulunmuştur;

> "Yüzde 49,5 almış başbakan olarak pat diye bıraktınız sorusunu basit çerçeve olarak görürüm. Pat diye bir şey olmaz. Başbakanlık yaparken ne konularda ciddi mücadeleler verdim. Ya ilkelerimden vazgeçecektim. İmar yasasından, şeffaflık yasasına, ihale yasasına kadar vesaire vesaire. Şu soruyu bir gün sayın Erdoğan'a sorabilirseniz, siz yüzde 49,5 almış bir Başbakan'ı kendi partisinde imza toplattırarak istifa ettirmesinin sebebini sorarsanız. Nitekim Türkiye'nin geldiği yerin sorumluları o imzaları atanlar ve o talimatı verenlerdir."[592]

2016 yılına girildiğinde, Cumhurbaşkanının yasama ve yürütme üzerindeki hâkimiyetini tesis ettiği ifade edilebilir. Ancak oluşan bu yeni düzen, eski olarak ifade edilen parlamenter sistemle çatışma halindeydi ve demokratik sistemin bu gerilimle verimli çalışması gittikçe zorlaşmaktaydı. İktidara bu yapıyı radikal bir şekilde değiştirme olanağını, 2016 yılında, ordu içinde yuvalanmış Fethullahçı grubun iktidarı askerî bir darbeyle devirme girişimi vermiştir. Darbe girişimi, Silahlı Kuvvetler içindeki vatansever personelin çabası ve halkın gösterdiği tepkiyle başarılı olmamıştır.

Darbe girişimi sonrasında yaşananlar demokratik sistemin işleyişi bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle bu başarısız girişim sonrası ülke OHAL dönemine girmiştir. Bunun demokratik sistemin işleyişi açısından önemi, demokratik sistemin kapalı bir sistem haline dönüşmesi ve iktidarın süreç içinde darbe girişimi sonrası yükselen entropiyi düşürecek yaklaşımlara güvenlik nedeniyle soğuk yaklaşımıdır. Bu dönemde iktidar, FETÖ olarak nitelenen grubun hala güçlü olduğu gerekçesiyle, örgütün devletin askerî, yargı ve diğer kurumlarındaki mensuplarını temizlemeye yönelik yoğun bir çalışma başlatmış, bu kapsamda çok sayıda Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılmış ve devlet bürokrasisi yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. AKP bu dönemde muhalefette yer alan MHP'nin de tam desteğiyle birçok yeni düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, 2016 yılındaki darbe girişimi sonrası -'Yenikapı ruhu' sloganıyla birlikte yaşanan kısa süreli birliktelik haricinde- başta ana muhalefet partisi olmak üzere diğer muhalefet partileri alınan sert tedbirlerle demokratik sistemin işlevini yerine getiremediği gerekçesiyle

---

[591] https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/09/05/ahmet-tasgetiren-davutoglu-basbakanlik-yapti-diye-istifa-ettirildi Erişim tarihi: 13.03.2023.

[592] https://www.indyturk.com/node/252466/haber/davuto%C4%9Flu-y%C3%BCzde-495-oy-alm%C4%B1%C5%9F-ba%C5%9Fbakan%C4%B1-neden-istifa-ettirdi%C4%9Fini-erdo%C4%9Fana-sorun Erişim tarihi: 13.03.2023.

iktidardan uzaklaşmaya başlamıştır. Bu tartışmada en kritik husus, meclisin devre dışı bırakılarak sürecin iktidar tarafından yasama organını işlevsiz bırakılacak şekilde Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile yürütülmeye çalışılması iddialarıdır. Bu yaklaşımla yasama organının yanında muhalefet de işlevsiz bırakılmakta, dolayısıyla demokratik sistemin çevreyle -iktidarı destekleyen kesim hariç- geri beslemeye dayalı etkileşimi koparılmaktaydı. Mevcut anayasal yapı bu duruma müsaade etmese de sistem kapalı, anayasal kurumların, yapıların dışlandığı, tamamen aktör odaklı bir sisteme dönüşmekteydi.

Demokratik sistemde yaşanan bu krizin aşılması için en somut öneri, 2016 darbe girişimi sonrası iktidarı koşulsuz destekleyen muhalefetteki MHP'den gelmiştir. MHP Genel Başkanı, yaşanan *'de facto'* sistemi meşru hale getirmek için "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" adıyla yeni bir yönetim sistemine geçiş önerisinde bulunmuştur. Yeni sisteme yönelik hazırlanan anayasa değişikliği teklifi, AKP ve MHP gruplarının ortak çabasıyla şekillendirilerek mecliste kabul edilmiş ve teklif Cumhurbaşkanınca halk oylamasına sunulmuştur. Bu bağlamda, 2017 halk oylamasının da birçok bakımdan yoğun tartışmaların yaşandığı bir ortamda yapıldığı ifade edilebilir. Bu oylamayla hükümet sisteminin baştan sona değiştirilmesi konusu halkın oyuna sunulmuştur. Yüksek Seçim Kurulunun (YSK) mühürsüz oyların da sayılması kararı ile tartışmalı hale gelen referandum sonucuyla az bir farkla (%51,41) anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Ancak iktidara yakın anayasa hukukçuları hariç hukukçuların büyük bir çoğunluğu ve muhalefet, halk oylamasına götürülen değişikliklerin gelecekte ülke demokrasisi bakımından çok ciddi sonuçları olacağını ısrarla belirtmişlerdir. Gözler, sunulan sistemin 'başkanlık sistemi' ile uzaktan yakından ilgisi olmadığını belirtmiş ve gerçek başkanlık sisteminin bir kuvvetler ayrılığı sistemi olduğunu ifade etmiştir. [593] Gözler'e göre bu değişikliğin asıl hedefi, Türk tipi bir başkanlık sistemi kurmak değil, Türkiye'de bir kuvvetler birliği sistemi oluşturmaktır. Bu bağlamda, Gözler'e göre:

- Öngörülen sistemde Cumhurbaşkanına TBMM'yi kontrolü altına alma yetkisi verilmiştir. Çünkü TBMM beşte üç çoğunlukla cumhurbaşkanlığı seçimini

[593] Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*.

yenilerken, Cumhurbaşkanı istediği zaman TBMM'yi feshedebilecektir.[594] Gözler'e göre anayasa metninde geçmese de ortada tipik bir fesih konusu vardır.[595]

- Sistemde bir fren ve denge mekanizması öngörülmemiştir.
- HSK, Cumhurbaşkanının kontrolü altına girecektir.
- Sistem bir kuvvetler birliği sistemidir.
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı altında bir sistem literatürde yoktur.[596] Hiçbir yerde de uygulaması yoktur.
- Değişiklikle ilgili ciddi kuşkular vardır: Gerçek amaç HSK'yı ele geçirmek midir? 2002'den beri başbakanlık ve bakanlık yapmış şahısları cezaî sorumluluktan kurtarmak mıdır? Partili Cumhurbaşkanlığının yolunu açmak mıdır?

Gözler, bu endişelerini sıralarken, halk oylamasının olumlu sonuçlanması durumunda, 'kuvvetler ayrılığı', 'özgürlükler', 'demokrasi' ve 'anayasaya elveda' denileceğini ifade etmiştir.[597] Özbudun da bu değişiklikle iktidarın yargı organı üzerinde kesin hâkimiyet kurmayı amaçladığını, özellikle HSK'nın konumunun basit bir teknik anayasa hukuku sorunu değil, yargı organının tümünü etkileyecek hayati bir sorun olduğunu ifade etmektedir.[598] Gözler'in aksine Şentop, Türkiye'de gerçekten iyi işleyen bir başkanlık sisteminin oluşturulabileceğine inanmakta ve yeni sistemle, hükümetlerin zayıf olduğu noktalarda asker-sivil bürokrasinin müdahalelerinin daha fazla mümkün olduğunu, başkanlık sisteminde ise doğrudan halk tarafından seçilmiş olan bir yürütmenin bürokrasi ve müdahaleci vesayet karşısında daha güçlü olacağını belirtmektedir.[599]

2018 yılında genel seçim ve cumhurbaşkanı seçimi birlikte yapılmış, AKP %42,5 oy alarak birinci parti olmuş, ittifakın diğer üyesi MHP ise %11,10 oy almıştır. İki partinin oy

---

[594] Cumhurbaşkanı Erdoğan 27.03.2017'de yaptığı bir söyleşide bu konuda şunları ifade etmiştir; "Şunu bir defa düzeltmemiz lazım. Cumhurbaşkanının Meclisi fesih yetkisi yoktur. Meclisin erken seçim yapma yetkisi var mıdır? Böyle bir karar alabilir mi? Meclisin böyle bir karar alma yetkisi var. Ama bunu Meclis alır, Cumhurbaşkanının talebiyle değil. Bunu alması için de oranlar var. Bu oranları da Meclisin yakalaması lazım. Meclis o oranı yakalayamadığı takdirde, böyle bir yetkisi de yok." (https://www.tccb.gov.tr/ adresinden erişildi).

[595] Prof. Dr. Kemal Gözler'in bu konudaki makalesine https://www.anayasa.gen.tr/fesih-bozdag.html adresinden erişilebilir.

[596] Cumhurbaşkanı Erdoğan, 16.04.2024 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kabine Toplantısı sonrası yaptığı konuşmada tesis edilen sistemle ilgili şunları ifade etmiştir: "Türkiye, 16 Nisan halk oylamasıyla yaklaşık 200 yıllık bir tartışmaya nihai noktayı koymuş, yönetim modeli tercihi Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'nden yana olmuştur. 16 Nisan halk oylaması modern dönem siyasi tarihimizin en büyük millî irade devrimlerinden biri olarak demokrasi mücadelemizde yerini almıştır. 14-28 Mayıs seçimleriyle de parlamenter sisteme geri dönüş tartışmaları bir daha açılmamak üzere yine milletimiz tarafından kapatılmıştır." (https://www.tccb.gov.tr/ adresinden erişildi)

[597] Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*.

[598] Ergun Özbudun, "Yeni Anayasa ve Yargı Bağımsızlığı", *Perspektif.online*, 2020.

[599] Şentop, *Bir Dönemin Sonu 28 Şubat'tan 15 Temmuz'a*.

toplamı meclis çoğunluğu için yeterliydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise cumhurbaşkanı adayı olarak %52,59 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yeni sisteme göre kendisi aynı zamanda AKP Genel Başkanıydı.[600] Bu bağlamda Lord, AKP'nin 2002-2017 arasındaki dönemini 'egemen parti' olarak adlandırmaktadır. [601] Bu tanımlama, demokratik bir sistem içinde kabul edilebilir bir tanımlamadır. Çünkü partiler sistemin önemli bir unsurudur ve sistemin etkileştiği çevrenin sistem içindeki temsilcileri olarak kabul edilirler. Diğer bir ifadeyle, partilerin yasama organındaki mevcudiyeti halkın egemenliğinin bir ifadesidir. 2018'deki seçimlerden sonra yeni dönem 'egemen aktör' olarak tanımlanabilir. Ancak bu tanımlama demokratik sistem içinde bir yere oturmamaktadır. Bu noktada kafalarda beliren en önemli sorular, yasama organının yeri, kuvvetler ayrılığının muhafazası ve partili bir cumhurbaşkanının ne ölçüde tarafsız kalabileceğiydi.

2017 yılındaki referandum öncesi Cumhurbaşkanı yeni sistemle ilgili yaptığı bir konuşmada, yeni sistemde cumhurbaşkanının partili ancak partizan olmayacağını dile getirerek şu hususları ifade etmiştir:

> "Gazi Mustafa Kemal parti lideri değil miydi? İnönü parti lideri değil miydi?" diye sordu ve tek parti döneminde parti il başkanlarının aynı zamanda o şehrin valisi olduğunu hatırlatarak, sözlerini şöyle sürdürdü: "Peki, şimdi böyle bir şey yapılsa bu Cumhuriyet Halk Partisi ne der, soruyorum, ne der? Kıyamet kopar değil mi? Ama biz demokrasiyi biz böyle öğrenmedik, böyle de kabul etmiyoruz. Hatta parti üyesi Cumhurbaşkanları belki parti genel başkanı olmaya bile ihtiyaç duymayacak, onu şimdiden bilemeyiz. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının partili olması çift başlılık değil, millete karşı dürüst olmaktır. Zaten herkesin gönlünde bir partisi vardır. Milleti aldatmaya gerek yok. Bu bakımdan yeni sistem çift başlılığa yol açmıyor, tam tersine dürüstlüğü getiriyor, çift başlılığı ortadan kaldırıyor."[602]

Sonuç olarak, 2017 yılındaki anayasa değişikliği sonrası, Şekil-18'de de betimlendiği gibi demokratik sistemin kapalı bir sistem haline dönüşmesi sürecinin başladığı ifade edilebilir. 2018 yılı ve sonrasını sistem değişikliğiyle farklı bir evre olarak ele almak gerekmektedir. Bu evre bazı akademisyenler tarafından "neo-patrimonyal sultanizm" olarak

---

[600] Referandumda oylanan anayasa değişikliği kanunuyla beraber Anayasa'nın 101'inci maddesinin "Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir.'' ibaresi kaldırılarak partili cumhurbaşkanlığının önü açılmıştır.

[601] Lord, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti.*

[602] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/73467/yeni-sistem-cift-basliligi-ortadan-kaldiriyor Erişim tarihi: 17.04.2024.

nitelendirilmektedir.[603] Ancak bu dönem, Şekil-18'de betimlendiği gibi *'post-truth* söylemlerle', neo-patrimonyal ve nepotist yaklaşımlarla şekillenen bir otoriterleşme dönemini andırmaktadır. 2018 yılından sonra yaşanan gelişmelere bakıldığında, demokratik sistemin, demokratik bir sistemde olması gereken özelliklerden uzaklaştığı, yapı karşısında aktörün güçlenerek hâkimiyetini tesis ettiği, özetle demokratik sistem içinde farklı bir hükümet sistemine dönüştüğü ifade edilebilir. Yeni sistem ne başkanlık ne de yarı başkanlık sistemine benzemektedir. Yeni sistem, güçlü bir aktörün merkezde yer aldığı, kurulu yapıyı dışlayan, iktidar tarafından aksi ifade edilse de özellikle yasama organının etkisizleştiği, devleti birey karşısında konumlanması gereken sınırın ötesine taşıyıp güçlendiren, daha da önemlisi çoğunlukçu, bu anlamda toplumu iki kutba ayıran bir yapı oluşturmuştur. Doğal olarak yeni sistem bu haliyle, normalde çevresiyle etkileşime açık, karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak geri beslemenin sistemi ayrıca desteklediği normal bir demokratik bir sistemin özellikleriyle çelişmektedir.

Bu bağlamda, 2018'den 2023 yılındaki seçimlere kadar geçen sürede, Anayasa Hukuku Profesörü Kemal Gözler'in halk oylaması öncesi değerlendirmelerini ve yukarıdaki tespitlerini doğrulayan birçok olguyla karşılaşılmıştır. Özellikle 2023 Cumhurbaşkanı ve Genel Seçimler öncesi toplumda artan kutuplaşma ve gerilimin geçmiş evrelere göre daha fazla yükseldiği, demokratik sistemdeki entropinin hissedilir derece arttığı gözlenmiştir. Bu evrede neredeyse her gün gündemi meşgul edecek, tartışma yaratacak bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin hepsine bu çalışmada yer vermek mümkün değildir. Bu sebeple, gelişmelerden önemli görülenler, ilgi alanları dâhilinde başlıklar halinde aşağıda özetlenmiştir:

- Yasama:
    - Muhalefetin verdiği yasa teklifleri iktidar partisi milletvekillerince reddedilmiş, sadece iktidar partisinin milletvekillerinin imzası olanlar komisyonları aşıp yasalaşmıştır.[604]
    - Muhalefetin verdiği soru önergelerine verilen yanıtlar ya gecikmeli ya da içerik olarak yeterli olmayan düzeyde verilmiştir. Bir muhalefet milletvekilinin verdiği soru önergesine TBMM Başkanlığı tarafından verilen yanıtta, 24-28'inci dönemler arasında verilen yazılı soru önergelerinin büyük

[603] https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/prof-dr-ersin-kalaycioglu-sultanizmde-hesap-verilmez-1881068 Erişim tarihi: 1.11.2021.
[604] https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-261402h.htm Erişim tarihi: 4.5.2024.

çoğunluğuna zamanında yanıt verilmediği görülmektedir. Örneğin, 27. Dönemde soru önergelerinin sadece %13,3'ü muhataplarınca zamanında yanıtlanabilmiştir.[605]

- Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkarılan kararnameler nedeniyle yasama işlevi gereği gibi yerine getirilemediği iddiaları muhalefet tarafından ileri sürülmektedir.[606] Mevzuat Bilgi Sisteminde, 2018-2024 yılları arasında yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve TBMM tarafından çıkarılan yasa sayıları incelendiğinde, çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi sayısı 159 iken, aynı tarihler arasında TBMM tarafından çıkarılan yasa sayısı 70'dir.[607] Yine bir başka açıdan iki kurum arasında yapılan bir karşılaştırmada, 2021 yılı içinde yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye'de 280 yasal düzenleme ve bunlara bağlı 5 bin 446 madde yürürlüğe girmiştir. Bunların 2 bin 472 adedi Cumhurbaşkanlığı bürokrasisi tarafından hazırlanmıştır. Yine Cumhurbaşkanlığı, 90 düzenleme ve 3 bin 25 maddeyi yürürlüğe koymuştur. TBMM'de komisyonlardan geçip yasalaşabilen madde sayısı ise 2 bin 421'dir.[608]
- Yasama organı kontrol ve denetleme işlevini tam olarak yerine getirememiştir. Nitekim muhalefet tarafından Sayıştay raporlarının 'sadeleştirme' adı altında kapsamının daraltıldığı, sansürlendiği iddiaları gündeme getirilmiştir. Ancak bu iddialara yönelik olarak Sayıştay tarafından yapılan açıklamada ise denetim işlemi ve raporlanması ile ilgili rehberlerin uluslararası standartlar esas alınarak güncellendiği, kamu idaresi hakkında tek başlık altında daha sade ve yeterince bilgi sunulmasının hedeflendiği ifade edilmiştir. [609]

---

[605] https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T7/WebOnergeMetni/c3eea35f-6ddc-4f47-b6f0-359a3519f753.pdf Erişim tarihi: 4.5.2024.

[606] Anayasa Profesörü İbrahim Kaboğlu, 4 Temmuz 2019 tarihinde TBMM'de Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve meclisten çıkan yasalar hakkında açıklamalarda bulunmuş, 24 Haziran'dan bu zamana kadarki Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve TBMM'de çıkarılan yasaların madde sayıları itibarıyla toplam sayı olarak, yasaların toplam maddesinin 669, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin madde sayısının ise 1.915 olduğunu ve bu yolla Cumhurbaşkanlığı'nda 3 kat daha fazla yasama çalışması yapıldığını iddia etmiştir (https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/ibrahim-ozden-kaboglu/biz-burada-38-yasa-cikardik-cumhurbaskani-41-cumhurbaskanligi-kararnamesi-cikardi-toplam-sayi-olarak-yasalarin-toplam-maddesi-669-cumhurbaskaninin-kararname-madde-sayisi-1-915-yani-3-misli-daha-fazla adresinden erişildi).

[607] https://www.mevzuat.gov.tr/ Erişim tarihi: 4.5.2024.

[608] https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/chpli-ibrahim-kaboglu-saray-rejiminin-anayasal-yonetimi-islevsizlestirdigini-belirledi-1877110 Erişim tarihi: 4.5.2024.

[609] https://t24.com.tr/haber/rapor-denetleme-kurulu-nun-ardindan-simdi-de-sadelestirme-geldi-sayistay-raporlarina-sansur-formati,859172 Erişim tarihi: 4.2.2020.

- Yürütme:
    - Yürütme 'monist' bir yapıda kurgulanmış ve yürütme organı tek bir kişiden oluşmaktadır.[610] Türkiye, kuvvetler ayrılığına dayanan anayasal devlet yönetiminden uzaklaşmıştır. Bakanlar parlamenter olmadıkları için parlamentoya karşı değil, Cumhurbaşkanına karşı sorumludur.
    - Yürütmenin başının kutuplaştırıcı, ayrıştırıcı bir dil ve üslup kullandığıyla ilgili eleştiriler yöneltilmiştir.[611]
    - Cumhurbaşkanının devletin başı ve siyasi parti başkanı olarak çift şapkalı olması en fazla eleştirilen konulardan biri olmuştur. Bu durum Cumhurbaşkanlığı makamını eleştiri konusunda yıpratmış ve Cumhurbaşkanına karşı hakaret davalarının sayısında patlama yaşanmıştır (Cumhurbaşkanına hakaret bilançosu: Yedi yılda 160 bin 169 soruşturma, 3 bin 625 hapis cezası).[612]
    - Cumhurbaşkanı yardımcısının atanmış olması ve yürütmeyle ilgili konularda Cumhurbaşkanı adına meclis ile muhatap olması, muhalefet tarafından en fazla eleştirilen konulardan biri olmuştur. Bu konu özellikle mecliste bütçe görüşmelerinde muhalefet tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.
    - Cumhurbaşkanı tarafından atanan bakanların bir bölümü aynı zamanda iş insanı olması ve devletin bu bağlamda bir anonim şirket gibi yönetilmesi eleştiri konusu yapılmıştır. Bu bağlamda, devlet kademelerine atamaların nepotist bir yaklaşımla yapıldığına yönelik çok sayıda örnek vardır ve bu konuda yürütmeye karşı ciddi eleştiriler yapılmaktadır. İktidara yakın kişiler ve eski iktidar milletvekilleri çeşitli kurumlarda,[613] kurullarda, şirketlerin ve bankaların yönetim kurullarında görevlendirilmişler, bu kişilerin aynı anda 3-4 yerden yüksek maaşlar almaları eleştirilere neden olmuştur.
    - Kurulan sistemde Cumhurbaşkanlığı bürokrasisi ve bakanlık bürokrasisi olarak iki ayrı yapının bulunması ve bunların yürüttükleri faaliyetlerle ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Ancak uygulamalarda Cumhurbaşkanlığı bürokrasisinin çok daha baskın olduğu dikkati çekmekte, Cumhurbaşkanlığı

[610] Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*.
[611] Bu konuda Prof. Dr. Murat Somer'in yazısına https://halktv.com.tr/makale/prof-dr-murat-somer-toplum-olarak-curuyoruz-679455 Erişim tarihi: 10.6.2022.
[612] https://www.gazeteduvar.com.tr/cumhurbaskanina-hakaret-yedi-yilda-160-bin-169-sorusturma-3-bin-625-hapis-cezasi-haber-1536555 Erişim tarihi: 28.9.2021.
[613] https://www.yenicaggazetesi.com.tr/afad-akp-ve-akrabalariyla-dolmus-632885h.htm Erişim tarihi: 22.2.2023.

danışmaları tarafından yapılan 'ayar' niteliğindeki sert açıklamalar bu tespiti doğrulamaktadır.

- Yargı:
    - Yargı bağımsızlığı kavramı kurumsal bağımsızlık ve hakimlerin bireysel bağımsızlığı olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır.[614] Her iki konuda da ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Bunda özellikle 2010 ve 2017 halk oylamasıyla yapılan anayasa değişikliklerinin önemli etkisi olmuştur.
    - Muhalefet, iktidarı; AYM, Yargıtay, Danıştay gibi yüksek yargı organlarıyla, YSK gibi siyaset dışında kalması gereken bağımsız kurumlara siyasi atamaların yapılmasıyla ilgili olarak eleştirmektedir.
    - Son sekiz yılda cumhurbaşkanına hakaret suçlamasıyla açılan soruşturma sayısı 200 bine dayanırken dava sayısı ise 44 bin 675 olmuştur.[615]
    - Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanı Erinç Sağkan, son on yıllık süreçte yargı üzerindeki baskının çok daha artığını ileri sürmüş[616], Türkiye'de son dönemde sanatçı, gazeteci ve aydınlara yapılan gözaltı ve tutuklamaların gözdağına dönüştüğünü kaydederek, "Bizlerin temel hak ve özgürlüklerini koruması gereken hukuk sistemi şu anda Türkiye'de bu hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesinde araç olarak kullanılan bir yapıya dönüşmüştür" ifadesini kullanmıştır[617].
    - 2014 yılında Sulh Ceza Mahkemeleri yerine ihdas edilen Sulh Ceza Hâkimliklerinin yol açtığı sorunlar[618] ve bu bağlamda siyasi olarak nitelendirilen davaların sayısında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, ana muhalefet partisinin İstanbul İl Başkanı ceza alıp tutuklanmış,[619] siyasi yasak getirilmiş, bazı sanatçılar, gazeteciler tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.
    - Tutuklama tedbiri bir nevi ceza uygulamasına dönüştürülmüştür.

[614] Özbudun, "Yeni Anayasa ve Yargı Bağımsızlığı".
[615] https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-8-yilda-cumhurbaskanina-hakaret-sorusturma-sayisi-200-bine-dayandi-305-cocuk-davalik-1981115 Erişim tarihi: 15.9.2022.
[616] https://www.turkiyehukuk.org/sagkan-yargi-baski-altinda/ Erişim tarihi: 7.2.2022.
[617] https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/sagkan-yasarken-esitlenmemiz-gereken-tek-yer-yargi-83053 Erişim tarihi: 1.10.2022.
[618] Prof. Dr. Kemal Gözler, bu konuyu tabii hâkim ilkesi kapsamında çok ayrıntılı olarak açıklamıştır (Yazıya https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm sitesinden erişilebilir).
[619] https://medyascope.tv/2022/05/31/yargitay-tarafindan-cezasi-onanan-canan-kaftancioglu-silivriye-goturuluyor/ Erişim tarihi: 3.11.2023.

- FETÖ'den hüküm giymiş savcıların hazırladıkları iddianamelerin sonucunda 28 Şubat davası sonucu ceza alan, yaşı çok ilerlemiş, cezaevi koşullarında hayatını sürdüremeyecek durumdaki emekli generaller cezaevine gönderilmişler, bunlardan Emekli Korgeneral Vural Avar cezaevinde yaşamını yitirmiştir. Adalet Bakanı dahi bir televizyon programında[620] bu tür yaşlı ve kendine bakamayacak durumda olan tutuklu ve hükümlülerin Adli Tıp Kurumu tarafından 'cezaevinde kalabilir' raporu verilmesini eleştirmiştir.
- Doğal hâkim ilkesinin, iktidarı eleştiren kişilerin ve bazı siyasetçilerin yargılandıkları davalarda hâkim değişikliğiyle açıkça ihlal edildiği görülmektedir.
- Hâkim ve savcı alımlarında, özellikle mülakatlarla ilgili şikayetlerin sayısı artmaktadır. Atananların bazılarının geçmişte siyasi parti teşkilatlarında görev yaptıklarıyla ilgili ciddi iddialar ortaya atılmaktadır.
- Baroların yapısı bozularak tekli barodan çoklu baroya geçilmiştir. Bu şekilde baroların sesinin kısılmasının hedeflendiği iddia edilmektedir.
- Bazı yerel mahkemeler AYM'nin verdiği kararları uygulamamıştır.[621]
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları eleştirilmiş ve kararlarının bağlayıcı olmadığı, yürütmeden AİHM'in ihlal kararlarının uygulanmasını talep etmenin yargı bağımsızlığını reddetmek anlamına geldiği ifade edilmiştir. Ancak eski AİHM yargıçlarından Rıza Türmen bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Çünkü AİHM kararlarının muhatabı ilgili devlettir. Yargı devletin bir organıdır. Dava devlete karşı açılır. Karar devlet aleyhine ya da lehine çıkar. Sözleşme'nin 46. Maddesi gereğince uygulama yükümlülüğü de devlete aittir. Kararın uygulanması zorunludur ama uygulamak için hangi önlemleri alacağı devletin takdirine bırakılır. Örneğin AİHM, Demirtaş ve Kavala'nın[622] derhal serbest bırakılmasını

[620] https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-bozdag-kanal-7-canli-yayininda-gundemi-degerlendirdi Erişim tarihi: 25.12.2022.
[621] Örneğin, Mayıs 2023 Milletvekili Genel Seçimlerinde Milletvekili seçilen Can Atalay hakkında AYM'nin verdiği hak ihlali kararı, 13. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından uygulanmamıştır (Habere https://medyascope.tv/2023/11/03/can-atalayin-avukatlari-aym-kararini-uygulamayan-mahkeme-heyetini-hskya-sikayet-etti/ adresinden erişilebilir).
[622] AİHM, iş insanı Osman Kavala'nın başvurusu üzerine, Halkların Demokrasi Partisi (HDP) eski Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş kararında olduğu gibi tutuklamanın meşru olmadığını, hukuka uygun olmadığını, tutuklamanın makul bir şüpheyi doğuracak nedenlere dayanmadığını, o yüzden tutuklamanın bir hak ihlali

kararlarında da belirttiğinden bu konuda devletin takdir yetkisi bulunmamaktadır.[623]

- İktidar aleyhine ortaya çıkan ve yolsuzluklarla ilgili haberlere mahkemeler tarafından sık sık erişim yasağı getirilmektedir.
- Muhalefete ait belediyelerle ilgili çok sayıda soruşturma başlatılmıştır. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile ilgili ilk yılda 27 adet soruşturma açılmıştır.[624]

- Seçimler:
  - 2019 Yerel Seçimlerinde, AKP ve MHP'nin itirazlarını değerlendiren YSK, "kamu görevlisi olmayan sandık kurulu başkan ve üyelerinin seçimde görevlendirilmesi" gerekçesiyle, 6 Mayıs 2019 tarihinde, 4'e karşı 7 oyla İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimini iptal etmiş ve seçim tekrarlanmıştır.
  - Seçim yasası, 2023 seçimleri öncesinde, 2022 yılı içinde değiştirilmiştir. İktidara yakın bir gazetenin yazarı, 'temsilde adalet, yönetimde istikrar' hedeflerinin birbirine zıt hedefler ve bu iki hedefin de aynı anda gerçekleştirilmesinin güç olduğunu belirtmiş, bu ilkelerin hangisine ağırlık verileceğini ise o ülkenin siyasi ve toplumsal tecrübesinin belirleyeceğini ifade ederek yasayı savunmuştur.[625] Cop ise bu yasayla baraj sorunu olan partilerin rahatlatılmasının ve ittifak havuzunun ortadan kaldırılmasının hedeflediğini belirtmektedir. [626] Tosun da yeni yasanın temsilde adaleti sağlamayacağını savunmaktadır. [627]
  - Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) yerel seçimlerde kazandığı belediye başkanlıklarının neredeyse tamamına, terör örgütüyle irtibatlı/iltisaklı olduğu iddiasıyla kayyım atanmıştır.
  - HDP'ye kapatma davası açılmıştır.

---

olduğunu ve davada 18. maddenin ihlali olduğuna yani tutuklamaların siyasi nedenlerle yapıldığına hükmetmiştir.

[623] https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/aihm-kararlari-baglayici-mi,29692 Erişim tarihi: 1.2.2021.

[624] https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/icisleri-bakanligi-ibb-baskani-imamoglu-hakkinda-27-sorusturma-acmis-5811130/ Erişim tarihi: 13.5.2020.

[625] https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2022/03/17/kim-samimi-kim-siyasi-pazarlik-pesinde Erişim tarihi: 21.03.2022.

[626] Burak Cop, "İktidarın Seçim Sistemi Hamlesi Ne Anlama Geliyor? Millet ittifakı Ne Yapmalı?*" Diken,* 3.3.2022, https://www.diken.com.tr/iktidarin-secim-sistemi-hamlesi-ne-anlama-geliyor-millet-ittifaki-ne-yapmali/ .

[627] Tanju Tosun, "Seçim Kanununda Değişiklik Teklifi ve Milletvekili Senaryoları", *Politikyol*, 16.3.2022, https://www.politikyol.com/secim-kanununda-degisiklik-teklifi-ve-milletvekili-dagilim-senaryolari.

- İstanbul Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'na, ilk derece mahkemesince YSK üyelerine hakaret ettiği gerekçesiyle ceza verilmiş ve siyaset yasağı getirilmiştir. Bu karar, istinaf mahkemesi ve Yargıtay tarafından onaylandığı takdirde kesinleşecektir. Bu davadan farklı olarak kendisi hakkında yeni davalar da açılmıştır. Tüm bu davalarla ilgili yargı süreci halen devam etmektedir.

- Temel hak ve özgürlükler:
  - Sivil toplum örgütleri baskı altına alınmaya çalışılmaktadır. Meslek odaları, medyada çıkan karalayıcı haberler ve siyasilerin eleştirilerinin hedefi olmuşlardır. Bazı iş yerlerinde yapılan grevlere polis sert müdahalelerde bulunmaktadır. Sendikalar gerektiği gibi fonksiyonlarını yerine getirmekte zorlanmaktadırlar.
  - Temmuz 2021'de, 'terörle mücadelenin etkin bir şekilde sürdürülmesi amacıyla' gözaltı sürelerinin, bazı suçlarla ilgili olarak yeniden düzenlenmesine ve ek gözaltı süreleri getirilmesine ilişkin hükümlerin uygulamasını içeren, olağanüstü halin kısıtlayıcı uygulamalarının süresini uzatan bir kanun TBMM'de kabul edilmiştir.
  - 2022 yılında, geleneksel ve sosyal medyadaki faaliyetlerin kontrolünü hedef alan Dezenformasyon Yasası çıkarılmıştır.
  - Bazı muhalefet partilerinin miting yapmalarına, halka uzak alanların tahsisi ya da kapalı alanların programın dolu olması sebebiyle tahsis edilmemesi gibi çeşitli engeller getirilmeye çalışılmaktadır.
  - Kamusal alan daraltılmıştır. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarının anayasal bir hak olan toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü çeşitli bahanelerle ya yasaklanmış ya da kısıtlamalar getirilmiştir.
  - Özellikle 2022 yılında birçok sanatçının konseri valilik ya da kaymakamlık kararıyla yasaklanarak yaşam tarzına müdahale edilmiştir.
- Liyakat:
  - Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin (ÖSYM) yaptığı sınavlarda çok sayıda usulsüzlükler tespit edilmiş ve soruşturmalar açılmıştır.
  - Özellikle yazılı sınav sonrası yapılan mülakatlarda, yüksek puan alan adayların elenerek yerlerine yazılı sınavdan düşük puanlı adayların seçilmesi yoğun eleştiri konusu yapılmıştır.

- Kamuda yapılan eş, dost ve akraba atamalarıyla ilgili basında çok sayıda haber yer almakta, muhalefet partilerince de bu konuda çeşitli eleştiriler yapılmaktadır.

- Bölüşüm:
  - Klientalist bir düzenin kurulduğu ve kamu kaynaklarının iktidara yakın sermaye çevrelerine dağıtıldığıyla ilgili çok sayıda iddia gündeme getirilmektedir.
- Şeffaflık:
  - Türkiye Varlık Fonu'na (TVF) ait kuruluşlar Sayıştay denetiminden muaf tutulmuşlardır.
  - Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) kayyım olarak şirketlerin başına atadığı kişilere yaptıkları işlemlerden dolayı yargı dokunulmazlığı getirilmiştir.
  - Sayıştay'ın kurumlar üzerinde yaptığı denetimlerde bazı kurumlara ait bulguların raporlardan çıkarıldığı iddiaları basında yer almaktadır.
- Yolsuzluklar:
  - KONDA tarafından yapılan bir araştırmaya katılanların %74'ü yolsuzluğun son iki yılda arttığını düşünürken, yalnızca %16'sı bu yargıya katılmamıştır. Bu oran toplumun, ülkenin kurumlarına karşı ciddi bir güven bunalımı içerisinde olduğunu göstermektedir.[628]
  - Kamu İhale Yasasında çok sayıda değişiklik yapılmıştır.
  - İhalelerin belirli sayıdaki şirketlere davet usulüyle, kapalı zarf usulüyle yapılmadan verildiği iddia edilmektedir. Gerçekten de bahse konu firmaların, dünya sıralamasında devletten en çok ihale alan firmalar listesinde dereceye girdikleri görülmektedir.[629]
  - Çok sayıda iddia ortaya atılmasına karşın savcılıklar resen soruşturmak açmaktan kaçınmakta, yapılan suç duyuruları işleme konulmamaktadır.[630]
  - TMSF ile ilgili çok sayıda iddia ortaya atılmaktadır.

[628] https://seffaflik.org/wp-content/uploads/2022/04/Turkiyede-Yolsuzluk-Neden-Nasil-Nerede.pdf Erişim tarihi: 21.4.2022.
[629] https://www.indyturk.com/node/288881/ekonomi%CC%87/d%C3%BCnya-bankas%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n-raporuna-g%C3%B6re-d%C3%BCnyada-kamudan-en-fazla-ihale-alan-%C5%9Firket Erişim tarihi: 21.12.2020.
[630] Bu konuda meclis tutanaklarında da yer alan bir örneğe https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b098m.htm Erişim tarihi: 20.5.2024.

- Bağımsız denetleyici kurumların yapısı:
    - Bu kurumların bağımsızlığıyla ilgili olumsuz gelişmeler olduğu gözlenmektedir.
    - Merkez Bankası başkanlarının çok sık değişmesi ve aldığı kararlar, bankanın bağımsızlığını kaybetmiş bir görüntü sergilemesine neden olmuştur.[631]
    - Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iktidarın propaganda aleti haline dönüştürüldüğüyle ilgili çok sayıda iddia ortaya atılmıştır.[632]
- Bürokrasi:
    - Yeni sistemle beraber mevzuat ve bürokrasiye karşı olumsuz bir yaklaşım oluşmuş, bu husus Cumhurbaşkanı ve bazı bakanlar[633] tarafından çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.
    - Atamalarda liyakatle ilgili problemler olduğuyla ilgili çok sayıda iddia ortaya atılmıştır.
    - Kurumlarda çeşitli cemaat ve grupların kadrolaşmasıyla ilgili iddialar gündeme getirilmektedir.
- Medya:
    - Kamuoyu algısı, etkisi önemli ölçüde artan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu konu özellikle muhalefet tarafından eleştirilmektedir.
    - Medyanın tekelleştiği bir görüntü ortaya çıkmıştır. İktidara muhalif çok az sayıda medya organı kalmıştır. Devletin resmî yayın organlarında muhalefet partisi liderlerinin konuşmalarına çok az yer verilmektedir.
    - Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) son yıllarda kestiği cezaların neredeyse tamamının iktidarı eleştiren muhalif televizyon kanallarına ait olduğu görülmektedir.[634]

---

631 https://www.politikyol.com/populizm-ve-turkiye-cumhuriyet-merkez-bankasi/ Erişim tarihi: 27.9.2021.

632 Eski RTÜK üyesi muhalefet milletvekili Okan Konuralp'in meclisteki konuşmasında bu konuya temas edilmektedir (https://ankahaber.net/haber/detay/okan_konuralp_diyanet_siyasi_iktidarin_bir_propaganda_aygiti_olarak_toplumun_genis_kesimlerine_aba_altindan_cehennemin_sopasini_gosteriyor_lakin_basaramayacaklar_163560 adresinden erişilebilir).

633 https://www.diken.com.tr/nebati-yabancilara-verdi-coskuyu-erdogan-arkamizda-burokrasiyi-alasagi-ederiz/ Erişim tarihi: 17.3.2022.

634 https://www.dogrulukpayi.com/bulten/rtuk-2022-de-en-fazla-hangi-kanallara-ceza-kesti Erişim tarihi: 16.9.2022.

- Basın İlan Kurumu tarafından kesilen cezaların %97'si muhalif yayın organlarına kesilmiştir.[635]
- Eski gazeteci, Milletvekili Utku Çakırözer, sadece Ekim 2022'de, 60 gazetecinin hâkim karşısına çıktığını, eylemleri takip eden gazetecilerin darp edildiklerini, gazetecilerin evlerine asılsız ihbarlarla baskın yapıldığını, gazetecilerin ağır tazminat cezalarıyla susturulmak istendiğini, Ekim 2022 Basın Özgürlüğü Raporunda açıklamıştır.[636]
- Çok sayıda habere erişim engeli getirilmektedir.

Ülkede bu ortamda 2023 Cumhurbaşkanı ve Genel Seçimler yapılmıştır. Yeni sistemin doğası gereği siyasi partiler ittifaklar oluşturarak seçime girmişlerdir. Bunda en önemli etken, cumhurbaşkanı seçimlerini kazanacak adayın ancak %50'den fazla oy alması durumunda seçilebileceğidir. Nitekim 2023 seçimleri öncesi yapılan kamuoyu yoklamalarında hiçbir adayın ittifaklar olmadan tek başına %50'yi geçemediği, yine hiçbir partinin de mecliste tek başına çoğunluğu sağlayabilecek bir performans gösteremediği görülmüştür.[637] Ayrıca hem iktidar hem de muhalefetteki genel kanı, sadece cumhurbaşkanı seçimini kazanmanın yeterli olamayacağı, yasama organında da çoğunluğu sağlamanın sistemin işlemesi bakımından gerekli olduğudur. Çünkü yeni sistemin en önemli özelliği, çoğunlukçu bir yapıya sahip olmasının yanı sıra -aksini iddia edenlerin tersine- Gözler'in[638] de ifade ettiği gibi kuvvetler birliğine dayanmasıdır. Bu sistemde cumhurbaşkanı seçimini kazanıp, yasama organında çoğunluğu kazanamayan bir parti, yeni sistemde cumhurbaşkanı aynı zamanda partinin genel başkanı da olduğundan dolayı kuvvetler birliğini uygulamakta zorlanacak, sistemin özellikle yürütme tarafı aksayabilecektir. Bu durum demokratik sistemin işleyişinde ciddi sorunlar doğurabilecektir. Yasama organındaki çoğunluk tek bir partide (cumhurbaşkanının genel başkanı olduğu) ya da bir ittifakta olmadığında, cumhurbaşkanına karşı sorumlu bakanlar (parlamenter sistemde bakanlar meclise karşı sorumluydu) ile yasama organı arasında cumhurbaşkanı olduğundan sistem tıkanabilecek, demokratik sistemdeki entropi yükselebilecektir.

---

[635] https://www.diken.com.tr/basin-ilan-iktidar-medyasini-ihya-etti-cezalarin-yuzde-97si-muhaliflere/ Erişim tarihi: 28.5.2021.
[636] https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/utku-cakirozer-basin-ozgurlugu-raporunu-acikladi-gazeteciler-bir-ayda-60-kez-hakim-karsisina-cikti-2000331 Erişim tarihi: 7.11.2022.
[637] https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Clke_%C3%A7ap%C4%B1nda_2023_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri_i%C3%A7in_yap%C4%B1lan_anketler#%C3%9Clke_geneli_parti_anketleri Erişim tarihi: 5.4.2024.
[638] Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*.

2023 seçimleri öncesi, 2017 yılından itibaren konsolide olmuş, 'Cumhur İttifakı' olarak da ifade edilen AKP-MHP ittifakının karşısında dağınık bir görüntü sergileyen muhalefetin önünde ittifaktan başka bir alternatif bulunmuyordu. Sonuçta muhalefet bu yönde hareket ederek oluşturulacak bir ittifak stratejisiyle seçime gitme kararı aldı. Muhalefetin bu kararının, 2017'den itibaren kapalı demokratik sisteme nispeten bir açıklık getirdiği ve sistemi kısmen *negentropic* şekle dönüştürdüğü ifade edilebilir. Bunun etkileri seçimler öncesi yapılan kamuoyu yoklamalarında da görülmüş, muhalefetin iktidarı desteklemeyen, dışlanmış toplumun diğer kesimlerinin taleplerine yanıt veren yaklaşımı demokratik sisteme bir enerji takviyesi sağlamıştır. Muhalefetin bu yaklaşımı, Cumhur İttifakının karşısında nispeten konsolide olmuş bir seçmen kitlesi oluşturmayı da başararak, uzun bir süre sonra ilk kez muhalefetin kamuoyu yoklamalarında iktidarın oy oranını yakalayan bir profil çizmesini sağlamıştır.

Stratejik olarak doğru olan bu yaklaşımın seçimlere kadar olan süreçte taktik uygulamalarının aynı oranda başarılı olduğu söylenemez. Bu süreçte yapılan en önemli yanlış, seçimlerin en önemli ayağını oluşturan cumhurbaşkanı seçimi için aday belirleme konusundaki hatalı yaklaşım ve gecikmedir.[639] Bu süreçte Cumhur İttifakı adayını çok önceden kamuoyuna açıklarken muhalefet gecikmiş ve adayını çok geç açıklanmıştır. Bu bağlamda, aday açıklama sürecinde Millet İttifakı adayları arasında yaşanan bir dizi kriz ve gel-gitler kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Millet İttifakı tarafından hazırlanan ve kitapçık haline de getirilen dokümanların içeriğinin, gelecekle ilgili ortak vizyonun ve yapılacakların topluma tam olarak aktarılamaması, seçmen listelerinde geçmişte Fethullah Gülen Cemaatini güçlendirici yasal uygulamaları hayata geçiren eski AKP'li isimlerin yer almasına yönelik tepkiler, başlangıçta ittifakların oluşturulmasıyla demokratik sisteme verilen enerjinin yerini entropiye bırakmıştır. Sonuçta hem cumhurbaşkanı seçimini hem de meclis çoğunluğunu Cumhur İttifakı kazanmıştır. İktidar partisi bir önceki seçimlere göre yaklaşık %7'lik bir oy kaybı ve 29 vekil kaybı yaşamasına rağmen ittifak sayesinde meclis çoğunluğunu sağlamıştır. Ancak anayasayı değiştirecek ya da bir anayasa değişikliğini halk oyuna götürecek bir çoğunluğu elde edememiştir. Seçimlerin sonucunda dikkat çeken nokta

[639] https://medyascope.tv/2022/03/28/altili-masa-neden-heyecan-yaratmiyor-nasil-yaratabilir/ Erişim tarihi:10.11.2024
https://www.gazeteduvar.com.tr/altili-masaya-acik-mektupa-elestiriler-ve-bir-davet-makale-1597544 Erişim tarihi:10.11.2024

milliyetçi oylardaki yükseliştir. Bu yelpazede yer alan partilerin oy toplamı %23'e yaklaşmıştır.[640]

14 Mayıs 2023 seçimleri sonrası yaşanan dönem de en az seçim öncesi dönem kadar ilginç ve önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu gelişmelerin en önemlisi ana muhalefet partisindeki lider değişimidir. Seçimlerin kaybedilmesini müteakip, 2024 yerel seçimleri öncesi muhalefet kanadında ciddi bir gerilim ve moral bozukluğu yaşanmıştır. Millet İttifakı dağılmış, bu ittifak içinde yer alan ve 2024 seçimlerine tek başına gireceğini açıklayan İyi Parti'de yaşanan istifalarla bir bunalım süreci yaşanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak ana muhalefet partisi CHP'de de lider değişimiyle ilgili sesler yükselmiş ve artan baskılar sonucu yapılan olağanüstü kongrede CHP Genel Başkanı değişmiştir. Bu değişim muhalefet kanadından gelen yeni bir enerji takviyesiyle demokratik sistemde yükselen entropinin tekrar düşmesi sonucunu doğurmuş ve seçim sonrası, özellikle ana muhalefet partisinin tekrar öz güvenini kazanmasını ve toparlanmasını sağlamıştır.

2023 seçimleri sonrası bir diğer gelişme ise yeni anayasa tartışmasının Cumhurbaşkanı tarafından gündeme sokulmasıdır. Bu tartışmaların odak noktasının Cumhurbaşkanının açıklamaları sonrası 50+1 olduğu anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı, 50+1 uygulamasının partileri yanlış yola sevk ettiğini ifade etmiş[641] ve bugüne kadar birçok maddesi değiştirilen 1980 Anayasası'nı darbe anayasası olarak niteleyerek yeni, sivil, kapsayıcı ve çağın gereklerine uygun bir anayasanın yapılması gerekliliğinden bahsetmiştir.[642] Yeni anayasa konusu muhalefet tarafından ihtiyatla karşılanmış; Cumhur İttifakının ortağı MHP 50+1 konusuna olumlu yaklaşmamış, MHP lideri 50+1'in yeni sistemin omurgası olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, 2024 yılında yapılan yerel seçimler sonrası hızlanan yeni bir anayasa yapılmasına yönelik iktidar partisi AKP ve onunla aynı ittifak içinde olan MHP'nin girişimleri ilgi çekicidir. Bu girişimin çıkış noktası, temel gerekçesi, 1982 Anayasası'nın bir darbe anayasası olması ve sivil bir anayasaya olan ihtiyaç olarak belirtilmektedir. Ancak mevcut demokratik sistemin işleyişine bakıldığında ise mevcut sistem, 'askerî vesayetçi' bir sistemin 'sivil vesayetçi' versiyonu şeklinde bir görüntü vermektedir. 2018 sonrası uygulamaya geçirilen yeni yönetim sistemiyle birlikte yaşananlar bu tespiti doğrular niteliktedir. Ayrıca yeni sistemle birlikte eleştirilen 1982

[640] https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612 adresinden elde edilen verilerden istifadeyle hesaplanmıştır.
[641] https://t24.com.tr/haber/50-1-mecburiyeti-partileri-yanlis-yollara-sevk-ediyor-diyen-erdogan-en-fazla-oyu-alan-aday-kazanirsa-secim-hizlica-tamamlanir,1139282 Erişim tarihi: 18.11.2023.
[642] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/149399/-milletimizi-hak-ettigi-anayasaya-kavusturma-idealimizden-hic-kopmadik- Erişim tarihi: 12.9.2023.

Anayasası'nın (çoğu maddesi zaman içinde değiştirilmiştir) ve özellikle AYM tarafından verilen kararların uygulamalarda dikkate alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla yeni anayasa hazırlama girişimleri, bu yeni anayasa ile 'sivil vesayetçi' anlayışın konsolidasyonu bağlamında olduğuna yönelik bir kanı oluşmasına neden olmuştur.

Bu gelişmeler olurken demokratik sistemdeki düzensizliği ciddi oranda artıran esas gelişme, AYM ve Yargıtay arasında yaşanan gerilimdir. Yargıtay 3. Ceza Dairesi, Gezi Parkı davasından tutuklanan ve hapis cezasına çarptırılan Türkiye İşçi Partisi (TİP) Hatay Milletvekili Can Atalay hakkında "hak ihlali" kararı veren AYM üyeleri hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Bu durum hukuk camiasında büyük tepkiye sebep olmuş, Cumhurbaşkanının eski hukuk danışmanı Prof. Dr. İzzet Özgenç, Cumhurbaşkanı'na hitaben, kararı destekleyen Cumhurbaşkanlığında görevli danışmanları ve Yargıtay'ı ağır şekilde eleştiren bir mektup kaleme almıştır.[643] Ana muhalefet partisi lideri bu kararı bir darbe girişimi olarak nitelemiş ve CHP grubu mecliste oturma eylemi başlatmıştır.[644] Bu karara iktidar ve Cumhur İttifakı tarafı hariç, toplumun her kesiminden ciddi tepkiler gelmiştir. Bu tepkiler demokratik sistemin işleyişinde, yasama organında çoğunluğu elinde bulunduran ve yargıyı kontrol eden iktidar kanadı tarafından yeterince dikkate alınmamıştır. Cumhurbaşkanı Yargıtay'dan yana tavır takınırken,[645] Cumhurbaşkanlığı hukuk danışmanı AYM'nin 'yargısal aktivizm' yaptığını ifade ederek "Yargıtay'ın kararı ayrıca turnusoldür, kim milli yargıdan yana, kim değil belli olur. Türkiye, milli yargısını batıcı ve neoliberal yargı anlayışlarına karşı sonuna kadar savunacaktır, kimsenin bundan şüphesi olmasın" demiştir.[646] Dolayısıyla demokratik sistemin işleyişinde daha önce de bir sorun olarak sürekli ifade edilen "anayasa" ve "hukuk devleti" kavramları ciddi şekilde örselenmiş, iktidar sistemdeki entropiyi azaltmak yerine AYM'yi hedef alarak sistemdeki düzensizlik halini daha da derinleştirmiştir.

Bu çalışma her ne kadar 2023 seçimlerine kadarki dönemi kapsasa da 2023 seçim sonuçlarının muhalefet kanadında derin bir hayal kırıklığı oluşturduğu ifade edilebilir. Bu tarihten sonra -başta ana muhalefet olmak üzere- diğer muhalefet partilerinde ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Çınar, 2023 seçimlerinin Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı ile

[643] https://medyascope.tv/2023/11/10/cakallar-erdoganin-eski-hukuk-danismani-izzet-ozgenc-acik-mektubunda-cumhurbaskaninin-danismanlarini-hedef-aldi/ adresinden erişildi.
[644] https://www.sozcu.com.tr/chpli-vekiller-yargitayin-aym-kararini-mecliste-protesto-ediyor-wp7857413 Erişim tarihi: 9.11.2023.
[645] https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/son-dakika-erdogandan-yargitaya-destek-aym-maalesef-yanlislari-2139487 Erişim tarihi: 10.11.2023.
[646] https://t24.com.tr/haber/bestepe-den-ilk-aciklama-mehmet-ucum-yargitay-i-savundu-karar-dogrudur-milli-yargiya-saldirilar-cok-buyuk-bir-birikim-olusturdu,1137846 Erişim tarihi: 8.11.2023.

müttefiklerine modernleşme sürecinin kurumsal ve toplumsal birikimini daha fazla aşındırma yetkisi verdiğini ifade etmektedir. [647] Gerçekten de demokratik sistem tasarımı açısından 2023 seçim sonuçlarının sistemin ihtiyacı olan, entropiyi düşürecek enerjiyi verdiğini söylemek güçtür. Seçim sonuçları, sistemin kendisini çevreye biraz daha kapatmasına neden olabilecek bir sonuç doğurmuş ve demokratik sistemi çevreleyen toplumun bir kesiminde de ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ancak 2024 yılında yapılan yerel seçimlerin sonuçları, Türkiye'deki demokratik sistemin işleyişiyle ilgili ümit verici bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Bu seçimlerde muhalefetin gösterdiği başarı ve akabinde siyasi liderler arasında başlayan diyalogla gergin siyasi iklimdeki yumuşama, Türkiye'de demokrasideki gerilemenin yavaşladığı algısını oluşturmuştur. Bu durum, demokratik sisteme ilave bir enerji girişiyle birlikte entropinin düşmesine ve gittikçe kapanmakta olan demokratik sistemin tekrar açık ve düzenli olarak işleyen bir sisteme dönüşmesi ümitlerini artırmıştır. Sonuç olarak, yerel seçimlerle, ana muhalefetin demokratik sistemi çevreleyen halk kitlesini, iktidarın kutuplaştırıcı ve ötekileştirici politikalarına rağmen mobilize etmeyi başardığını ve muhalefeti desteklemeye yönelttiği ve bunun da demokratik sistemi daha istikrarlı bir hale getirdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte Mayıs 2024'te gelinen noktada kısmi bir iyileşmeyle birlikte, demokratik sistemin artık düzenli işlediğiyle ilgili ve özellikle de demokraside gerilemenin durduğuyla ilgili bir değerlendirmede bulunmak için henüz erkendir.

[647] Çınar, "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi".

6. BÖLÜM: DEMOKRASİDE GERİLEME SÜRECİNİN TÜRKİYE VE POLONYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

6.1. İki Ülke Arasındaki Benzerlikler

Her iki ülkede yaşanan demokraside gerileme süreçleri önceki bölümlerde detaylı olarak incelenmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde, özellikle yaşanan ana olaylar üzerinden her iki ülkede de demokraside gerilemenin nasıl yaşandığı ve entropinin artarak demokratik sistemde nasıl bir düzensizlik hali oluşturduğu kritik dönüm noktalarıyla *(critical junctures)* birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki -daha önce de ifade edildiği gibi- 'entropi' kavramı, demokrasiye içkin bir kavramdır ve bir değişken olma özelliğinden farklı olarak, sistemin düzenli/istikrarlı işleyişinin en önemli göstergesi olarak ele alınmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bir sistemdeki düzensizlik arttıkça entropi de artmakta ve sonuçta sistemin ürettiği faydalı (iş yapabilirlik) enerji miktarı azalmaktadır. Dolayısıyla demokratik bir sistemde, sistemin çevresi tarafından hissedilebilecek düzeyde, 'hafif', 'orta' ve 'ağır şiddette' entropi oluşabilir. Gerçekte demokratik bir sistemin sağlıklı işleyişini bozan ve çeşitli düzeylerde sistem içinde kaos yaratan, kamuoyunun gözü önünde cereyan eden olaylara bakarak entropinin hangi seviyede olduğunu hissetmek mümkündür. Bunun uygulamaları yapılan sokak röportajlarında ve anket çalışmalarında görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi şiddetlenen entropinin en önemli sonucu, açık olması, yani çevresiyle sağlıklı bir etkileşim içinde olması gereken demokratik bir sistemin gittikçe içine kapanması ve sistemin kendisini dengeleyecek, sistemi tekrar düzenli hale getirecek gücü kendisinde bulmasının zorlaşmasıdır. Eğer bir demokratik sistemde halk yani çevre; adalet, yargı, özgürlükler, eşitsizlik ve bölüşüm gibi demokratik sistemin önemli fonksiyon alanlarının işlemesinden/işletilmesinden şikâyet etmeye başlamışsa ve yapılan anketlerde bu konularla ilgili şikâyetler en üst sıralarda yer alıyorsa, demokratik sistemdeki entropi önemli ölçüde artmış demektir. Bunun anlamı, demokratik sistemde talep/arz (destek) dengesi ciddi şekilde bozulmaya başlamış, çevreden sisteme girdi olarak işlenen talepler karşılık görmediği için sistemin düzenli işleyişi ve istikrarı bozulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, sistemin girdi tarafında bir diğer ölçüt olan destekte de ciddi bir azalma meydana gelmekte ve sistem içinde en hayati konularda dahi çevrede/toplumda bölünme/kutuplaşma oluşmakta ve bir "Bayrak etrafında bütünleşme *(rally 'round the flag effect)"* etkisinin dahi yaratılamaması riski doğmaktadır.

Nitekim Türkiye'de Sosyal Demokrasi Vakfının (SODEV) yaptığı, 25.12.2023 tarihli, Türkiye'deki toplumsal kutuplaşmanın sebeplerinin araştırıldığı bir çalışmada,[648] "Türkiye'de daha fazla huzur içinde yaşayabilmemiz için yapılabilecek ilk şey nedir?" sorusunun yanıtı olarak katılımcılar; %32,4 ile ekonominin düzeltilmesi, %14,5 ile adaletin işlemesi, %11 ile mültecilerin gönderilmesi, %4,5 ile iktidarın değişmesi ve %4,3 ile saygıyı/hoşgörüyü öğrenmek olarak yanıtlamışlardır. Bunun anlamı, Türkiye'de özellikle bölüşüm ve hukukun üstünlüğü konularında ciddi sıkıntılar vardır ve demokratik sistem bu konularda çevreden/halktan gelen taleplere yönelik çözüm sağlayıcı çıktılar üretememektedir. Çevre ile sistem arasındaki bu etkileşim problemi ve sistemin bu taleplere yönelik kayıtsızlığı, bu talepleri ciddiye almaması, entropinin ciddi şekilde yükselmesine ve her geçen gün sistemle ilgili bir şeyler yapılmasını, sistemin tekrar çevresiyle sağlıklı bir etkileşim kurmasını zorlaştırmaktadır.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde detaylı olarak anlatıldığı gibi, gözlemlenen olaylar her iki ülkede de 2023 yılında yapılan seçimler öncesi entropinin şiddetini artırdığını ve bunun neticesinde Türkiye'de ve Polonya'da demokraside gerilemenin hızlandığını göstermektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, 2023 yılında yapılan seçimler her iki ülke için farklı sonuçlar doğurmuştur. O halde, iki ülkedeki süreç benzerlikler taşımasına rağmen seçim sonuçları neden Türkiye ve Polonya için farklı olmuştur? Türkiye'de iktidar değişmemiş, Polonya'da ise iktidar değişmiştir. 2023 sonrası Polonya'da hâlâ bazı riskler olmakla birlikte Türkiye'den farklı bir durumun gelişmesi, özellikle demokraside gerilemenin yavaşlaması ve demokratik sistemin tekrar kararlı bir yapıya dönüşmesi beklenebilir. Bu sebeple bu çalışmada ağırlıklı olarak iki ülkenin benzeştiği 2023 seçimleri öncesi dönemin çalışıldığını belirtmek gerekmektedir.

Bir ülkedeki demokratik sistemde otoriter bir çizgiye kayış olduğunun gözlenmesi, bunun siyasetçiler, akademik çevreler, çeşitli derecelendirme kuruluşları, sanatçılar, kısacası toplumun belirli kesimlerince ifadesi ve bu durumun somut olgularla, sıra dışı olaylarla da tespiti, demokratik sistemdeki entropinin yükseldiğinin bir göstergesidir ve aynı zamanda demokratik sistemin sağlıklı işlemediğini ifade etmek için yeterlidir. Oysaki Polonya'da 2023 yılında yapılan seçimlerin sonucunda, iktidarın mecliste yeterli çoğunluğu sağlayamayacağı açık bir şekilde belli olmasına rağmen yine de Polonya Cumhurbaşkanı tarafından eski Başbakanın hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, ancak mecliste yapılan güven oylamasında sekiz yıllık otoriter PiS iktidarının, Başbakanın tüm çabasına karşın

[648] https://sodev.org.tr/sodev-toplumsal-kutuplasma-arastirmasi-raporu-aciklandi/ Rapor tarihi: 7.11.2023.

güvenoyu alamaması, demokratik sistemde entropinin azalmakta olduğunun bir göstergesidir. Yine Polonya örneğinden devamla, sistem içinde yer alan siyasi partilerin, demokratik sistem içinde entropinin ulaştığı yüksek seviyenin ve demokratik sistemin dışarıdan yeni bir enerji takviyesine ihtiyacı olduğunun farkına vararak, siyasi yelpazenin farklı noktalarında yer almalarına karşın, mecliste bir araya gelerek iktidardaki PiS'e kapıyı kapatmaları, sistemden talepte bulunan çevrenin/halkın taleplerinin farkında olduklarının, bir anlamda da Polonya'da oluşan 'siyasal sağduyunun' bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Daha önce, entropinin şiddetinin artmasının ve bunun çevre/halk tarafından hissedilerek sisteme anketlerle, gösterilerle tekrar girdi olarak iletilmesinin demokratik bir sistemdeki düzensizlik durumuna işaret ettiği ifade edilmişti. Bunun anlamı, sistemin artık verimli olarak çalışamadığı, sistemde aksaklıkların baş göstermeye başladığı ve bu durumun aynı zamanda demokraside de bir geriye doğru gidişin olduğudur. Nitekim her iki ülkedeki demokratik sistemin ürettiği çıktılardan hareketle, 2023 seçimleri öncesi yapılan gözlem ve değerlendirmelerle birlikte her iki ülkedeki demokraside gerilemenin varlığının yadsınamayacak düzeyde olduğu ve siyasal sistemin işleyişiyle ilgili yükselen entropinin hissedebilecek noktaya ulaştığı ifade edilebilir. Aynı zamanda hem Türkiye'nin hem de Polonya'nın 2023 seçimleri öncesi 'siyasal sağduyu' ve 'toplumsal sağduyu' bakımından bir karar noktasına ulaştığı da ifade edilebilir. Ancak 2023 yılında yapılan seçimlerde her iki ülkedeki seçmenlerin ve siyasetin/siyasilerin 'toplumsal sağduyu' ve 'siyasi sağduyu'[649] bakımından farklı şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Seçim sonuçları iki ülke arasındaki farkı açık bir şekilde göstermektedir. Seçim sonuçlarıyla, Polonyalı seçmenler ve siyasetçiler tarafından sistemdeki sorunun daha iyi algılandığı ve demokratik sisteme, çevresiyle daha sorunlu bir noktaya evrilmeden, ihtiyacı olan ve entropiyi düşürecek enerji takviyesinin yapıldığı görülmektedir. Gelinen aşamada kapsamlı bir değerlendirme için

[649] "Toplumsal sağduyu ve siyasi sağduyu", Thomas Paine'in "*common sense*" kavramından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Paine, Amerika'nın İngiltere'den kurtulması tezini savunur ve şöyle der: "Mutabakat doktrinini destekleyen herkesin şu tanımlardan birine girdiğine inanma eğilimindeyim: Kendilerine güvenilmeyecek, çıkarları peşinde koşan insanlar; hiçbir şey göremeyen zayıf insanlar; gerçekleri bir türlü göremeyecek olan ön yargılı insanlar ve Avrupalıların dünyası hakkında layık olduğundan daha iyi düşünen, bir nevi ılımlı insanlar kümesi. İşte yanlış kanaate sahip kapılan bu son kategoriye ait olanlar, ilk üçüne ait olanlara kıyasla bu kıtanın başına çok daha fazla bela sarılmasına neden olacaklar" (Paine, 1776: 28). Dolayısıyla kullanılan bu iki kavram, demokratik bir sistemde yer alan aktörler (iktidar/yönetenler, siyasiler, muhalefet vb.) ve çevreyi yani sistemden talepte bulunan ve sisteme destek sağlayan toplumu/halkı hedef almakta ve tıpkı Paine'nin *Sağduyu* eserinde ifade ettiği gibi; yerel veya uzun yıllara kök salmış ön yargıları zor da olsa aşmayı/kırmayı deneyerek sistemin yaşamasını sağlayacak, kapanmasına engel olacak adımları betimlemektedir.

erken olmakla birlikte, Polonya'daki sistemin eskiye göre daha kararlı bir yapıya kavuştuğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan, 2023 seçimleri öncesi, çok sayıda değişkeni dikkate alarak, ağırlıklı olarak nicel yöntemlerle çalışan derecelendirme kuruluşlarınca da saptanan demokrasideki gerilemenin nedenlerini ortaya çıkarmak için daha fazla detaya ve gayrete ihtiyaç vardır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde her iki ülke için açıklanan süreçleri daha da netleştirmek ve belirli parametrelerin ışığında analitik bir değerlendirme yapmak maksadıyla, 2023 yılına kadar seçimlerde yaşanan süreçte, Türkiye ve Polonya arasındaki benzerliklerin tespiti için De Meur ve Berg-Schlosser'in[650] izledikleri yöntemden esinlenerek bir çizelge[651] hazırlanmış ve bu çizelgede belirli parametreler incelenerek iki ülke arasındaki farklılık ve benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çizelgede Türkiye ve Polonya'daki demokraside gerilemeye genel olarak etki edebilecek bütün faktörler dikkate alınmaya çalışılmış ve çok sayıdaki somut veriden istifade edilmiştir. İki ülke arasında toplam 59 farklı başlık üzerinden değerlendirmede 42 benzer, 17 farklı başlık belirlenmiştir. Değerlendirmede, birebir benzerliklerin ve farklıların tespit yerine, benzerliği oluşturacak bir kritik eşiğin varlığı araştırılmış, mevcut verilerle bu kritik eşiğin oluştuğuna kanaat getirildiğinde, ilgili başlıkta her iki ülkenin de benzer olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak her iki ülkedeki demokraside gerilemenin neden meydana geldiğini daha iyi anlayabilmek için 2023 seçimleri öncesi süreçte, 'Halkın demokrasi kavramına yaklaşımı', 'politik elitlerin rolü', 'temel haklar ve özgürlükler', 'katılım', 'hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü', 'seçimler', 'ekonomi', 'iktidar', 'muhalefet/muhalefetin etkinliği', 'yasama-yürütme ilişkisi, üstünlük ve güç dengesi', 'toplumsal siyasal ve kültürel ayrışma', 'otoriterleşme', 'özerk devlet' ve 'tarafsız idare' başlıklarını içeren bir çizelge[652] daha hazırlanmıştır.

Çok fazla detay içeren bu çizelgelerde yer alan tüm hususlara ana metinde yer vermek olanaksızdır. Ancak bu detayların iki ülke arasında bir karşılaştırmanın yapılmasında büyük fayda sağladığını, iki ülkeyi anlamaya, iki ülke ile ilgili benzerlikleri ortaya çıkaran kritik

[650] Gisele De Meur ve Dirk Berg-Schlosser, "Comparing Political Ssytems: Establishing Similarities and Dissimilarities", *European Journal of Political Research*, 26, (1994), 192-219.

[651] Bu çizelge Ek-2'dedir. Birçok başlığın yer aldığı bu çalışma, iki ülke arasındaki benzerliklerin daha net ve sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Benzer yaklaşımların sağlıklı bir şekilde tespiti aynı zamanda, bu araştırmanın bağımsız değişkenlerini de ortaya çıkaracak ve bu değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkisinin analizine uygun bir ortam hazırlayarak bir sonuca ulaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu çizelgede yer alan bilgilerin önemli bir kısmı ana metinde de kullanılmıştır.

[652] Ek-3 çizelge, Ek-2 çizelgeden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu çizelgeden maksat, Ek-2 gibi kapsamlı ve detaylı bir çizelgedeki bilgileri süzerek daha da belirgin hale getirmek ve araştırmaya katkı sağlayacak temel noktaları ortaya çıkarmaktır.

eşiklerin belirlenmesine ve müteakip maddelerdeki değerlendirmelerin yapılmasına önemli ölçüde yardımcı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin, her iki ülkenin devlet oluşumu süreçleri bir mücadeleye dayanmakla birlikte, bu konuda benzerlik oluşturacak bir kritik eşiğin oluşmadığı düşünülmektedir. Bununla beraber, her iki ülkenin demokrasiye geçiş süreçleri yaşanan tek parti dönemini (Türkiye'de CHP, Polonya'da Komünist Parti) müteakip gerçekleşmiştir. Türkiye'deki tek parti dönemi sonunda iktidar kendi iradesiyle demokratikleşme sürecini başlatırken, Polonya'da bu süreç sivil toplumun örgütlü mücadelesiyle bir ilerleme kaydetmiştir. Ancak her iki ülkede de süreç benzer idealler doğrultusunda ilerlemiştir. Türkiye'deki süreç, "çağdaş medeniyetler seviyesinin üstü" hedefi doğrultusunda şekillenirken, Polonya'daki süreç ise batılı "liberal demokrasi" hedefi doğrultusunda gelişme göstermiştir. Her iki ülkede de demokrasiye geçişte elitler önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla, bu başlıkta iki ülke arasında benzerliği oluşturacak yeterli bir kritik eşiğin var olduğu ifade edilebilir. Rustow, oligarşiden demokrasiye geçişin tepedeki liderliğin bilinçli bir sürecin sonucunda vereceği bir karar doğrultusunda gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.[653] Nitekim iki ülke için de demokrasiye geçiş süreci aktör odaklı, *'voluntarist'* bir yaklaşımla gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda demokratik elitizm, iki ülkeye de belirli bir süre hâkim olmuştur. Diğer taraftan demokrasiye geçişte kritik bir rol oynayan politik elitlerin, her iki ülkede yaşanan demokrasideki gerilemede de önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

6.2. 2023 Seçimlerine Kadar Olan Süreçte Her İki Ülkedeki Demokraside Gerilemenin Analizi (3. Safha)

Buraya kadarki çalışma sonucunda en fazla dikkati çeken husus, her iki ülkedeki iktidar partisinin isimleri dâhil birbirine benzeyen tarafları olduğudur. Her iki iktidar partisi de seçimlerden sosyoekonomik problemlerin sonucunda değil, ağırlıklı olarak sosyokültürel etkilerin sonucunda seçimi önde bitirerek mecliste çoğunluğu kazanmış ve iktidara gelmiştir. Belirtmek gerekir ki her iki ülkede de yaşanan değişimler çok kısa sürede gerçekleşmemiş, toplumu ikna süreciyle birlikte, oldukça uzun süreli bir zamana gereksinim göstermiştir. Dolayısıyla değişimin, gerçekte Kuhn'un betimlediği paradigma değişiminde yaşanan süreçle benzerlikler gösterdiği ifade edilebilir.[654] Bu benzetmeden yola çıkıldığında,

[653] Dankwart A. Rustow, "Transition to Democracy:Toward a Dynamic Model", *Comperative Politics*, 2, 3, (1970), 337-363.
[654] Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, (Kırmızı, 2018).

öncelikle müesses nizamı buhrana sokacak bir ortamın oluşması gerekmektedir. Daha sonra müesses nizama alternatif, rakip bir yeni nizamın kamuoyu gündemine taşınması ve bir şekilde kamuoyu ilgisinin yaratılması ve nihayetinde yaratılacak kamuoyu desteğiyle birlikte oluşturulacak yeni nizama geçiş için gerekli sürecin başlatılması gerekmektedir. Nitekim iktidardaki partilerin iktidarda bulundukları süre bakımından, Türkiye'deki demokratik sistem bulunduğu noktaya yirmi yılı aşkın bir sürenin sonunda gelirken, Polonya'da ise bu süre PiS'in güçlenmeye başladığı 2005 yılındaki azınlık hükümeti dönemi de dâhil on beş yılı aşkın bir süreci kapsamıştır.

Bu süreçte, her iki partinin de yaklaşımlarının benzer olduğu görülmektedir. Her iki partinin de bu süreci, devlet gücünün aktif bir şekilde kullanıldığı, kararlı ve uzlaşmasız bir hegemonya mücadelesi şeklinde yürüttüğü dikkati çekmektedir. Polonya'da iktidar partisi PiS mücadeleyi, 1989 sonrası kurulan düzene karşı mücadele, Polonyalılaşmak ve İkinci Dünya Savaşı öncesi ulusal değerlere geri dönüş bağlamında 'iyi değişim *(good change)'*, dini değerleri önceleyen, muhafazakâr bir çizgide yürütürken, Türkiye'de iktidar partisi AKP ise iktidarının ilk beş yıllık dönemi hariç, özellikle 4. Kongresinde çerçevesi çizilen ve cumhuriyet sonrası tek parti döneminde kurulduğunu iddia ettiği düzene karşı gerçekleştirmek istediği kültürel bir hegemonyayı yaratmak bağlamında ele almıştır.

Burada ilginç olan husus, her iki ülkenin de tarihi süreçte Batı ile kurdukları ilişkinin niteliğidir. Bu ilişkide, bir taraftan Batı'daki liberal sisteme sıkı bir entegrasyon hedeflenirken, diğer taraftan ulusal egemenlik noktasında daha bağımsız ve milli bir noktada kalma arzusu her iki ülkenin de Batı'yla zaman zaman sıkıntılı ve mesafeli bir ilişki sürdürmesine neden olmuştur. Türkiye açısından, AKP'nin başlangıçtaki Batı'ya karşı olumlu yaklaşımının sebebi, AKP gibi İslamcı gelenekten gelen bir partinin bu süreci kullanarak kendisini bir meşrulaştırma girişimi olarak açıklanabilir. Polonya'da ise Polonya'nın AB'ye üyelik süreci PiS'in iktidara gelmesinden önce tamamlanmıştır. Polonya, 1989 öncesi dönemde ABD ile yakın bir ilişki içinde olmuş, 1989 sonrası dönemde de ABD'li uzmanların yönlendirmesiyle liberal dünyayla sıkıntılı da olsa bütünleşme çabası içine girmiştir. PiS, iktidara geldikten sonra AB ile ilişkilerini, ulusal egemenlik noktasından yaklaşarak, daha radikal ve çatışmacı bir noktaya taşımış ancak ABD ile olan ilişkilerinde ise daha özenli davranmıştır. Ancak her iki ülke de 2023 seçimleri öncesi, Batı için en temel norm olarak kabul edilen çağdaş demokrasi olma hedefinden sapmış, Türkiye için daha ağır olmakla beraber, şiddetlenen entropinin de etkisiyle demokratik sistemin çalışmakta zorlandığı ve sistemi ayakta tutan yapının bozulmaya başladığı bir görüntü vermektedir.

Oysaki daha önce de ifade edildiği gibi demokratik sistemin kurulması her iki ülke için de kolay olmamıştır. Özellikle demokrasi bir sistem yaklaşımıyla ele alındığında, demokratik sistemin kurulup sağlıklı işletilmesinin hiç de kolay olmadığı ve büyük bedeller ödendiği bir gerçektir. Bu bağlamda Polonya'nın son 200 yıllık tarihi yakın komşularının işgali ve baskı altında geçmiştir. Polonya 1772'de Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından paylaşılmış ve bu süre 150 yıl devam etmiştir. Bilahare, İkinci Dünya Savaşı öncesi Alman işgalini yaşamış, savaş sonrası ise Üç Büyükler'in (İngiltere, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-SSCB) düzenlediği Yalta Konferansı ve bu ülkelerin verdikleri sözleri tutmaması nedeniyle Polonya Sovyet Bloğunun bir parçası olmuştur. Dolayısıyla bu süreç Polonya için tam bağımsızlığın ve özgürleşmenin sağlanamadığı, bunun için mücadele edildiği bir süreç olarak da ifade edilebilir. Nitekim komünist bloğa karşı başlatılan sosyal bir mücadele 1989'da sonuçlanmış ve liberal demokrasiye geçişle son bulmuştur. Polonya, Sovyet ve komünizmin etkisinden kurtulmayı müteakip, Batı'nın yardımıyla süratle ancak bir o kadar da sıkıntılı bir liberalleşme ve demokratikleşme süreci yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası düzenlenen Lozan Barış Antlaşması ve akabinde 29 Ekim 1923'te ilan edilen cumhuriyetle, egemen, tam bağımsız, 'üniter' bir 'ulus devlet' olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye de İkinci Dünya Savaşı sonrası Polonya'nın yaşadığına benzer şekilde, ciddi bir Sovyet tehdidine maruz kalmış ve Batı blokuna yanaşarak ekonomisini devletçi bir çizgiden daha liberal bir çizgiye doğru kaydırmıştır. Bu bağlamda, 1950'den itibaren, 2002 yılına kadar -askeri darbe dönemleri hariç- genellikle merkez sağ partiler tarafından yönetilmiştir.

Dolayısıyla her iki ülke için de Sovyet tehdidi gibi tarihsel çekinceler hep var olmuş ancak her ülke de Batı ile kuvvetli bir bağı oluşturmuştur. Bununla birlikte, Stanley'in de belirttiği gibi, Sovyet etkisinden kurtulan Doğu Avrupa ülkelerinde liberal demokrasiye geçiş sonrası kurulan düzen ve kısa sürelerde gerçekleşen AB üyelikleri toplumda yeni şüphelerin ve endişelerin oluşmasına da yol açmıştır. Bu yeni düzenin Doğu Avrupa ülkelerinde yarattığı en büyük sıkıntı, komünizm gibi kalın bir ideolojik süreç sonrası kurulan yeni düzende yaşanan ideolojik zayıflıktır. Bu yeni süreci inşa edenler, bir ideolojik temel oluşturamadığı için Macaristan, Polonya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde popülist hareketler zemin bulmuşlardır. Yeni dönemde özellikle, 'Sovyet etkisinin yerini AB mi alacak?' 'Biz Sovyet döneminde kaybetmeye başladığımız öz benliğimizi tekrar kazanamayacak mıyız?' 'Ya da yeni dönemin 'kazananları' bu dönemi nasıl inşa edecek? 'Kaybedenlerin' endişeleri, yasama organında belirli bir oranda optimize edilebilecek mi?'

Soruları ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla, tüm Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Polonya'da da halkında uzun süren tek parti yönetimi sonucu oluştuğu değerlendirilen sinizm, yeni dönemde siyasi partilerin zayıf bir örgütsel tabanla, sınırlı bir üyelikle ve belirsiz bir ideolojik profille ortaya çıkmalarına neden olmuştur.[655] Özellikle siyasi partilere üye sayıları bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir. Nitekim bu ortamda PiS, 2015 yılında yapılan seçimleri sıkı bir Rus düşmanlığı, Polonyalılık bilinci, özgür Polonya ve Kiliseyi ön plana çıkararak kazanmıştır.

Benzer bir kaygı Türkiye içinde de yaşanmıştır. Türkiye'deki iktidarlar ve özellikle devletçi yapı, başta ABD olmak üzere, Batı'nın da etkisiyle, Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar ki süreçte bir komünizm tehdidinden sürekli endişe etmiş ve sol düşünceye karşı mesafeli davranmıştır. 1980 darbesi sonucu oluşan/oluşturulan düzende de bu korkunun izlerini görmek mümkündür. Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakip, uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, Polonya gibi, Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Aslında, 2002 yılına kadar olan süreçte yaşanan gelişmelerin Polonya'daki 2015 seçimlerine kadar ki süreçte yaşananlarla benzeştiği bölüm de burasıdır. 1989 sonrası, Demir Perdenin yıkılmasını takip eden süreçte ise Polonya'da da Türkiye'de de neoliberal yaklaşımların yoğun etkisi olmuş ve her iki ülke de ABD'den önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Neoliberalizmin iki ülke üzerindeki etkisi sosyoekonomik bakımdan oldukça önemlidir.

Türkiye ile ilgili olarak Boratav, 1980 sonrası dönemi sırasıyla; 1980-1988 sermayenin karşı saldırısı, 1989-1997 finans kapitale teslimiyet ve popülizme aksak dönüş, 1998-2009 kesintisiz IMF gözetimi ve krizler dönemleri olarak isimlendirmektedir.[656] Nitekim Türkiye'de 2002 seçimleri öncesi, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan iki derin ekonomik krizin sonrasında Başbakan Bülent Ecevit tarafından davet edilen Kemal Derviş, 22 yıldır sürdürdüğü Dünya Bankasındaki görevinden ayrılarak Bülent Ecevit hükümetinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevini üstlenmiş ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile müzakereleri yürüterek mali krizin asgari hasarla atlatılmasına yönelik, Türk finans sisteminin radikal bir şekilde yeniden yapılanmasını sağlayan Güçlü Ekonomi Programının hazırlanmasına öncülük etmiştir. Bu programla piyasa ve devlet arasındaki iş bölümü kuramsal olarak yeniden belirlenmiştir.[657] Ancak bu süreç Türkiye'de demokratik sistemin işleyişinde büyük bir değişimin de önünü açmıştır.

---

[655] Ben Stanley, "Populism in Central and Eastern Europe", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, (Oxford, 2017).
[656] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, (İmge, 2014).
[657] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İş Bankası Yayınları, 2015).

Polonya ise 1989'dan itibaren ABD'nin de desteğiyle hızlı, sıçrama şeklinde bir liberalleşme süreci içine girmiş ve Türkiye'nin 1990'lı yıllardan itibaren yaşamaya başladığı neoliberal dönüşümü farklı boyutlarıyla hissetmiştir. Uygulamaya konulan, 'Balcerowicz Planı' gerçekte geri planda Amerikalı Jeffrey Sachs'ın düşüncelerini içeren bir plandı ve Polonya'nın milli gelirinde ciddi bir azalmaya sebep olmuştur. Bu değişimle birlikte Polonya, komünizmin pençesinden kurtulurken bu sefer de liberalizmin pençesine düşmüş, uygulanan 'şok terapisiyle' 2000'li yıllarda Polonya'da gerçek işsizlik oranı %15'e yükselmiş,[658] birçok devlet müessesesi kapatılmış ve yaşam standartlarında ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Bununla beraber, aksi görüşte olanlar ise Polonya'nın milli gelirinin, 1992-2013 arasında, diğer AB ülkelerine oranla iki kat daha fazla arttığını ve Polonya ekonomisinin, 1989-1994 arasında yaklaşık %30, 2006-2012 arasında ise yaklaşık %50 oranında büyüdüğünü belirtmektedir.[659] Oysaki gerçekte bu süreçte işsizlik oranında bir yükselme meydana gelmiştir. Bunda neoliberal politikalar neticesinde batan firmaların ve özelleştirilen devlet firmalarının etkisi büyüktür. Bunun neticesinde Polonya'dan başka ülkelere yoğun bir göç yaşanmıştır (yaklaşık 2 milyon kişi, toplam iş gücünün %10'luk kesimi).[660]

Sonuç olarak, ekonomideki bu hızlı büyümeyle birlikte devletin küçülmesi ve bölüşüm problemleri sebebiyle Polonya'da bir kesim, ekonomideki bu hızlı dönüşümden olumsuz etkilenmiştir. Bu değişimin yeni yeni oluşmakta olan demokratik sistemin yapısını bozduğu, özellikle sistemin çevresiyle etkileşimini ve girdi bölümünü (talep-destek) olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Benzer şekilde, Türkiye'de ise 2002 yılındaki seçimler öncesi, yukarıda açıklanan ekonomide bir toparlanma çabası olmakla beraber, 2001 krizinin yol açtığı ağır toplumsal ve sosyal bunalım ve buna yol açan partilere karşı halk tepkisi söz konusudur. Dolayısıyla Türkiye'deki kadar olmasa da hem Polonya hem de Türkiye'de seçimlere katılım beklenen oranda gerçekleşmemiş, 2002 yılındaki seçimlere katılım oranı Türkiye'de %79,14, Polonya'da ise %50,92 olarak gerçekleşmiştir. Her ne kadar Polonya'da oran, PiS'in çoğunluğu sağladığı 2005 yılı seçimlerine göre yaklaşık %10 (%40,57'den %50,92'ye yükselmiş) artarken, Türkiye'de katılım 1999 yılı seçimlerine göre düşük gerçekleşmiştir (%87,19'dan %79,14'e gerilemiş). Bu durum, özellikle Türkiye'de o dönemde demokratik sistemde entropinin yükseldiğinin bir göstergesi olarak kabul

[658] Tadeusz Kowalik, *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu*, Çev. Barış Baysal, (Nota Bene, 2013).
[659] Stanisław Gomulka, "Poland's economic and social transformation, 1989-2014 and contemporary challenges", *Central Bank Review* (CBR), 16, 1, (2016), 19-23.
[660] *Age.*

edilebilir. Diğer bir ifadeyle demokratik sistem çevresiyle uyumlu bir etkileşim gösteremediğinden, çevre düşük katılımla sisteme ihtiyacı olan desteği vermemiştir. Bunda belirli oranda 1999 yılında İzmit'te yaşanan ve Marmara bölgesini derinden etkileyen büyük depremin etkisinin olduğunu da ifade etmek yanlış olmayacaktır.

6.2.1. Her iki ülkede demokraside gerileme süreci

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte demokraside gerilemenin, her iki ülkede de geçiş dönemini takip eden nispeten kararlı/istikrarlı bir sürecin sonucunda yaşanan ekonomik kriz, yolsuzluklar gibi bir dizi olayların tetiklediği ve demokratik sistemde oluşturduğu gerilimle, kaosla başladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle kötü yönetim sonucu istikrarın bozulmasıyla birlikte çevrenin de etkisiyle oluşan seçim atmosferinde, merkezde yer alan partiler büyük oy kaybına uğramış, bazıları ciddi oranda parlamentoda sandalye kaybederken, bazıları da parlamento dışı kalmışlardır. Merkezde yer alan partilerin iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte, merkezden uzakta yer alan, daha radikal görünümlü partiler bu boşluğu doldurmuş ve halkta yeni bir cazibe yaratarak seçimleri kazanmışlardır. Aslında bu tablo, demokratik bir sistemin işleyişine de uygun gibi gözükmektedir. Çünkü sistem çevresiyle etkileşimde problem yaşadığında, çevre sisteme girdi olarak sunduğu taleplerin karşılığını çıktı olarak görmediğinde, sistemi yönetecek yeni aktörler aramaya başlar ve bu tepkisini desteğini çekerek gösterir. Ancak unutulmamalıdır ki bu tür değişimler, başlangıçta sistemin yeniden dengeye geldiği, entropinin azaldığı izlenimini verse de sistemin radikalleşmesiyle birlikte sonradan özgürlüklerin kısıtlanması, katılım, temsilde adalet, kurumların yıpranması gibi daha büyük travmalara yol açabilmektedir.

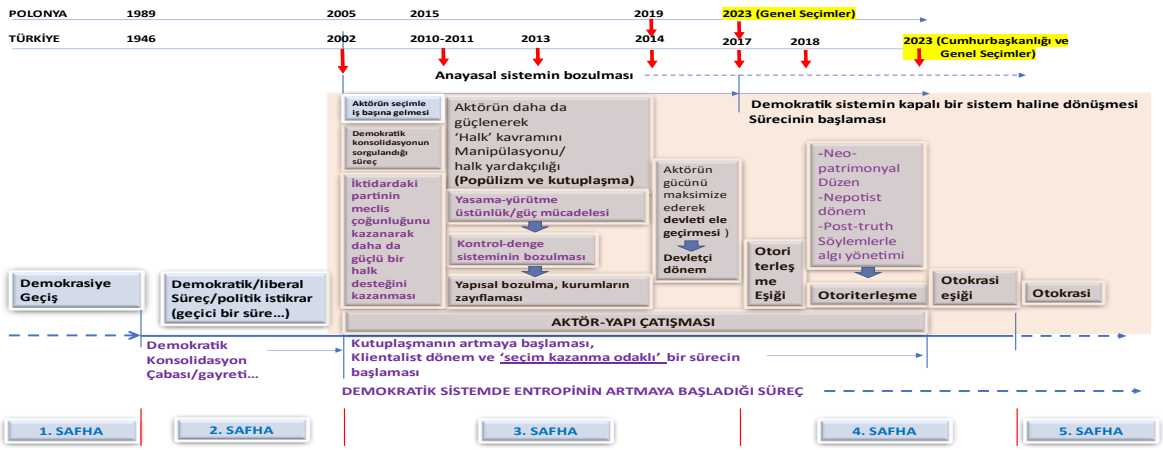

Şekil-19. Demokratik Sistemin 2023 Seçimlerine Kadar Polonya ve Türkiye'de İzlediği Süreç

Şekil-19, demokrasiye geçiş ve demokratik konsolidasyon süreci sonrası, demokratik bir sistemde, aktör-yapı çatışması temelli bir düzensizliğin nasıl oluşacağı ve akabinde otokrasiye kadar uzanan bir sürecin nasıl şekillenebileceğini göstermektedir. Toplanan verilerden hareketle, Türkiye ve Polonya'da demokratik sistemin 2023 seçimlerine kadar izlediği süreç Şekil-19'de gösterilmiştir. Şekil-19 aynı zamanda, her iki ülkedeki demokraside geriye gidişin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili süreci de betimlemektedir. Bu süreçte en kritik safhalar üç ve dördüncü safhalardır ve Polonya üçüncü safha içinde, otoriterleşme eşiğine yakın bir yerde konumlanmışken, Türkiye otokrasi öncesi kritik eşiğe daha yakın bir yerde, dördüncü safha içinde konumlanmış gözükmektedir. Özetle 2023 seçimleri öncesi, her iki ülkenin de geldiği nokta çeşitli uluslararası derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları değerlendirmelerle (Tablo-1) uyum içinde gözükmekte ve demokraside geriye gidişin her iki ülkede de aynı ölçüde ve hızda olmasa da devam ettiği görülmektedir. Şekil-19'deki üç ve dördüncü safhalar, demokratik sistemde entropinin artmaya, anayasal sistemin bozulmaya, özellikle aktör-yapı arasındaki gerilimin tırmandığı ve sistemin kapalı bir sisteme dönüşmeye başladığı bir süreci betimlemektedir.

6.2.2. Aktörün seçimle iş başına gelmesi

Bu süreçte, özellikle Türkiye'de 2002 yılında yapılan seçimlerin sonucunda öyle bir tablo ortaya çıkmıştır ki; parlamentoda temsilde bir çelişki oluşmuş, eski çok partili parlamentodan sadece iki parti (AKP ve CHP) %10 seçim barajını geçerek parlamentoda kendisine yer bulabilmiş, diğer partiler parlamento dışında kaldığından halkın iradesi yasama organına tam olarak yansımamıştır. Dolayısıyla parlamentoda çarpık bir tablo ortaya çıkmıştır. AKP, CHP ve bağımsızların toplam oy oranı %54,7 iken, meclise giremeyen partilerin oy oranı %45,3'tür. 550 sandalyenin tamamı, %54,7 oy alan partiler ve bağımsız adaylar arasında paylaşılmıştır. Bu seçimlerde, bir önceki seçimlerde %22 oy alan DSP, %21'lik dramatik bir oy kaybıyla en fazla oy kaybeden parti olmuştur. DSP'den sonra en fazla oy kaybı sırasıyla %12,9 ile FP, %9,7 ile MHP ve %8,1 ile ANAP'ta olmuştur. Kaybeden partilerin oy toplamı %51,7'dir. 2002 seçimlerinde seçime ilk defa giren Genç Parti (GP) ve Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) aldığı %7,2 ve %1'lik oyları da dâhil ettiğimizde AKP, CHP, GP ve YTP'nin oylarının toplamı %62,07'dir. Sonuçta kaybedenlerin oylarının büyük ölçüde bu partiler arasında bölüşüldüğü ifade edilebilir. DSP'nin %21'lik oy kaybını da dikkate alarak bir değerlendirme yapıldığında, bu denli büyük bir kaymanın ve özellikle de en büyük parçanın AKP gibi yeni kurulmuş bir partiye

gitmesi, 2002 yılı öncesi yaşanan ortamın hiç de normal koşullar içermediği, gerçek bir travma yaşayan demokratik sistemdeki entropinin en yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Dolayısıyla böyle bir ortamda, demokratik sistemin düzenli çalıştığı ve sağlıklı bir çıktı ürettiği söylenemez. Demokratik sistem çevresiyle, yani toplum/halkla birlikte, ele alındığında, çevreden gelen talep demokratik sistem tarafından tam olarak karşılanamadığından, çevre o gün sistemi yöneten DSP'den desteğini çekerek DSP'yi neredeyse siyaset sahnesinden silmiştir. Ancak seçim sonucu sistem açısından bir başka problemin ortaya çıkmasına neden olmuş, parlamento dışında kalan partileri destekleyen %45,3'lük bir kesimin talebi karşılık bulmamış, seçime katılanların neredeyse yarısının oyunu alan partiler parlamentoya temsilci gönderememiştir. Bunun en büyük sebebi şüphesiz ki yüksek seçim barajıdır. Dolayısıyla 2002 sonrası oluşan bu çarpık parlamento düzeniyle demokratik sistemin tekrar istikrarlı bir yapıya kavuştuğu söylenemez. Sistemdeki entropi azalmış görünmekle birlikte, sistemin ileride ciddi şekilde istikrarsızlık üretebilecek bir potansiyel taşıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Oluşan bu yapıyla sistem içindeki aktör-yapı dengesi de bozulmuş, aktörün daha da güçlenmesinin yolu açılmıştır. Özellikle yüksek seçim barajı uygulaması, sistemin doğasına aykırı olarak, siyasi aktörlerin ülkede istikrar olsun maksadıyla sistemi, demokrasinin diğer temel fonksiyon alanlarını göz ardı ederek, sadece 'seçime', 'seçim kazanmaya' indirgedikleri kusurlu bir sistem tasarımı olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda akla şöyle bir soru da gelebilir: "Yapılan seçimlerde toplumsal sağduyu ne derece seçmen davranışında rol oynamıştır?" DSP'deki %21'lik, FP'deki %12,9'luk ve MHP'deki %9,7'lik oy kayıpları seçmenin rasyonel bir yaklaşımdan ziyade reaksiyoner/tepkisel bir yaklaşımla hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca merkezde yer alan ANAP ve DYP'de yaşanan kayıplar ve bu iki partinin de meclise girememesi, 1950'den beri ülkeyi yöneten merkezin kaybolduğunu/yıkıldığını göstermekte, ifade edilen, sistemden desteğini çeken 'tepkisel seçmen davranışı' tezini doğrulamaktadır. Dolayısıyla, 2002 seçimleri sonrası sadece AKP ve CHP seçmeninin mecliste temsil edilmesi, %45,3'lük bir seçmen kitlesinin temsil edilmemesi, aslında Türkiye'deki demokratik sistemde var olan entropide bir azalma olmayacağını, aksine ilerleyen yıllarda daha da artabileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim ilerleyen dönemde 2023 seçimlerine kadar uzanan süreçte, siyaset kurumunun da seçim sonrası oluşan bu çarpık tabloyu iyi analiz edemeyerek bu büyük riski dikkate almadığı ve siyasi sağduyuyla hareket etmeyerek, sahip olduğu orantısız gücün etkisinde kaldığı ifade edilebilir.

Polonya'da ise 2001 yılında %41 oy olan sol partiler, 2019 yılına kadar yapılan seçimlerde sürekli oy kaybetmişlerdir. 2019 yılı seçimlerinde ise bu partilerin oy oranında az da olsa bir yükselme görülmüştür. Bu dönemde, özellikle 2001 seçimleri sonrası istikrarlı bir yükseliş gösteren tek parti görünmektedir: Sağ yelpazenin muhafazakâr kanadında yer alan PiS. Bu parti, 2005 yılından itibaren başladığını ciddi anlamdaki yükselişini sürdürmüş ve 2015 yılından itibaren 460 sandalyeli parlamentonun alt kanadı Sejm'de, 235 sandalye ile çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. Jasiewicz, Polonya'da çok sayıda parti olmasına rağmen bir parti sisteminin olmadığını ileri sürmektedir.[661] Bunun nedeni Polonya'daki partilerin son derece zayıf, halkın desteğinden yoksun ve istikrarlı olmayışlarıdır. Jasiewicz, Polonya'daki partilerin ofis, yer, iletişim ve özellikle maddi kaynaklardan yoksun olduklarını, bu durumun da partileri devlet kaynaklarına muhtaç kıldığını ifade etmektedir. Bu tespitin kısmen Türkiye'deki partiler için de doğru olduğu görülmektedir.[662] Geçmişten gelen kendi geleneklerine ve ideolojisine sahip, kurumsallaşarak yıllarca geniş kitlelere etki ederek bir kitle partisine dönüşmüş parti sayısı sınırlıdır. Türkiye'deki partilerin çoğunluğu lider partileridir ve devlet desteğine muhtaçtırlar. Nitekim birer kitle partisine dönüşme çabalarına rağmen, her iki ülkedeki iktidar partilerinin, ideolojik temelli birer kitle partisi olmaktan ziyade, menfaat odaklı, sıkı bir parti disipliniyle yönetilen, lider ve '*Catch-all*' partisi görünümlü oldukları ifade edilebilir. Her iki iktidar partisinin de takip ettikleri politikalar bakımından çoğunlukçu, muhafazakâr, klientalist ve popülist bir yaklaşımla, merkezden uzakta, muhafazakâr ve aynı zamanda milliyetçi söylemle hareket ettikleri ve tek bir hedefe odaklandıkları görülmektedir: Yapılan/yapılacak seçimleri kazanarak iktidarlarını devam ettirmek ve nihayetinde düşmanlaştırdıkları muhalefete karşı yürüttükleri hegemonya mücadelesini kazanmak.

6.2.3. Demokratik konsolidasyonun sorgulandığı süreç

Her iki ülkedeki iktidar partisinin stratejisinin seçim kazanmak üzerine inşa edildiği ifade edilebilir. Çünkü ker iki parti için de 'seçim' kazanmaktan başka bir yol yoktur. Kazanılan seçimler sayesinde PiS ve AKP iktidarlarını devam ettirebilmektedirler. Dolayısıyla seçim/sandık, her iki partinin de kullandığı gücün meşruiyetinin yegâne kaynağı haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, her iki parti için de demokratik sistem, diğer tüm

[661] Krzysztof Jasiewicz, "Poland, Party System by Default", *Party Politics in New Democracies*, Eds. Paul Webb ve Stephen White,), Oxford, (2007), 85-117.
[662] Siyasi Partiler Kanunu'na göre, milletvekili genel seçimlerinde ülke barajını aşan siyasi partilere her yıl hazineden ödenmek üzere devlet yardımı yapılmaktadır. Devlet yardımı tutarı, barajı aşan partilerin oy sayılarına belirlenmektedir.

fonksiyonların ötesinde, 'seçim' fonksiyonuna indirgenmiştir. Kazanılan seçimlerle parlamentoda yeterli bir çoğunluk kazanıldıktan sonra, muhalefet ne derse desin, iktidar istediğini uzlaşmasız şekilde yapma özgürlüğüne kavuşmakta ve kazanılan her seçim, bir sonraki döneme kadar iktidara gücünü daha fazla pekiştirme fırsatını sunmaktadır. Bu sebeple yapılması gereken, seçimle kazanılan iktidarın müteakip seçimlerde de devam etmesi için iktidar olanaklarını sonuna kadar kullanmak ve gelecek seçim sürecinde iktidarın önündeki tüm engeller ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla demokrasinin en temel fonksiyonlarından olan seçim, diğer fonksiyon alanları göz ardı edilerek yüceleştirildiğinde ve demokratik sistemin işleyişi için tek yeterli şart haline getirildiğinde, gerçekte sistem için bir tehlikeye dönüşmekte, Şekil-19'de betimlenen üç, dört ve hatta beşinci safhalara kadar uzanan, demokratik sistemin kapalı bir hale dönüşmesinin yolunu açmaktadır.

Bu sürecin aynı zamanda bu partiler için bir hegemonya mücadelesi niteliği taşıdığı daha önce ifade edilmişti. Bu sebeple hem AKP'nin hem PiS'in sürece bakışının kısa vadeli politikalar şeklinde gerçekleştiği söylenemez. Bu partilerin hedeflerinin gerçekleştirilmesini uzun vadede planladıkları ve sabırla uygun koşulların oluşmasını bekledikleri görülmektedir. Bu durum, demokratik sistem içinde yer alan iktidarın, sistemle etkileşen çevrede kendisini sürekli iktidarda tutacak bir kesimi konsolide etme çabası olarak da değerlendirilebilir/ifade edilebilir. Nitekim PiS'in 1989 yılından itibaren Polonya siyasi yaşamında yer alması, on altı yıl sonra 2005'te tek başına iktidar olamasa da en çok milletvekilliği kazanan parti olarak seçimlerden başarıyla çıkması ve yine de bir azınlık hükümetini kurmayı başarması, 2007'deki seçimlerde çoğunluğu PO'ya kaptırsa da sekiz yıl sabrederek 2015 yılındaki seçimlerde tekrar başarılı olarak mecliste çoğunluğu sağlayıp iktidara gelmesi tesadüf değildir. Türkiye'de ise AKP'nin PiS kadar bir geçmişi olmasa da ideolojik bakımdan siyasal İslam gibi toplumda karşılığı olan bir geleneğe yaslanarak bu kimliğe, AB üyeliği, daha fazla demokrasi, liberal ekonomi gibi çevrenin/toplumun ilgi duyduğu konuları eklemleyerek yeni bir hikâye yaratması ve oldukça iyi makyajlanmış bir başlangıç stratejisi oluşturmayı başarması dikkat çekicidir. AKP 2002-2006 yılları arasında açıkladığı bu stratejiye dayalı parti programına sadık kalmaya çalışmış ancak 2007 yılından itibaren başlayarak Şekil-19'de de gösterilen anayasal sistemin bozulduğu 2010 ve en yüksek oyu aldığı 2011 genel seçimleri sonrası başlangıç hedefinden ciddi anlamda bir sapmayla birlikte demokratik sistem otoriterleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla, özellikle Türkiye'deki iktidarın aşama aşama, yaşanan olaylar sonrası geri adım atmayarak, aksine muhalefetle olan gerilimi artırarak, antagonistik ve çatışmacı yöntemlerle süreci yürüttüğü

ifade edilebilir. Polonya'da ise aynı süreç, 2015 yılından itibaren, PiS'in tek başına iktidar olduğu dönemle birlikte başlamıştır.

Diğer taraftan ilginç olan, bu tür partilerin süreç içinde bir şekilde birbirlerinden etkilenmeleri, yöntem konusunda başarılı buldukları uygulamaları kendi bünyelerine uyarlamaya çalışmalarıdır. Göründüğü kadarıyla bu karşılıklı etkileşim liderlerin aralarında kurdukları ilişkinin bir sonucudur. Gerçekten de Putin, Trump, Orban gibi otoriter görünümlü liderlerin aralarındaki ilişkilerin, diğer dünya liderleriyle olan ilişkilerden çok daha farklı ve sıcak olduğu gözlenmiştir. Özellikle Türkiye'de de iktidar partisi liderinin bu liderlerle kurduğu kişisel ilişki ve süreç içinde ortaya çıkan birçok problemin kurumsal bir zeminden ziyade, liderler arasında gelişen/geliştirilen diyaloglar yoluyla çözüldüğü görülmektedir. Rahip Andrew Brunson ve gazeteci Deniz Yücel olaylarının 2017-2018 yılları döneminde liderler arası yakın diyalogla çözüldüğü dikkate alındığında, bu yaklaşımın Şekil-19'de betimlenen, yapısal bozulma ve kurumların zayıflayıp aktörün güçlenmeye başladığı üçüncü safhadan ve otoriterleşmenin başladığı dördüncü safhaya geçişte yoğunluk kazandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, Polonya'da da PiS lideri Kaczynski, Macaristan lideri Orban'ın nasıl kazanacaklarıyla ilgili kendileri için iyi bir örnek oluşturduğunu açık açık ifade etmiştir.[663] Yine son dönemde Arjantin'de seçimleri kazanan aşırı sağcı, popülist Miele'nin ABD eski Başkanı Trump'a duyduğu hayranlığı açık açık ifade etmesi[664] bu karşılıklı etkileşime bir örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye ve Polonya'da ise halk demokrasi kavramına olumlu yaklaşmakla beraber, anketlerde ortaya çıkan sonuçlara göre her iki ülkedeki halk aynı zamanda, otoriter bir liderliğe karşı olumlu bakış açısına da sahiptir. Türkiye'de 2012 yılında Türkiye Değerler Atlası için yapılan bir araştırma halkın %58'lik bir kesiminin "parlamentoyla, seçimle uğraşmak zorunda olmayan güçlü bir lider olurdu" şeklindeki yaklaşıma olumlu baktığını ortaya koymaktır. Yine, daha yakın bir zamanda, 2022 yılında İstanbul Politikalar Merkezi tarafından yapılan bir başka araştırmada ise halkın %38,4'lük bir kesiminin "güçlü bir liderin iş başında olmasının demokrasiden daha önemli olduğu" görüşünü desteklediğini ortaya koymuştur. Ancak KONDA araştırma şirketinin 2022 yılı araştırmasında ise gençlerin %90'nın Türkiye'deki demokrasinin işleyişinden memnun olmadığı görülmektedir. Yine

[663] https://www.ft.com/content/0a3c7d44-b48e-11e5-8358-9a82b43f6b2f Erişim tarihi: 6.12.2023.
[664] https://www.politico.com/news/2023/11/18/milei-echoes-trump-with-fraud-claims-that-inject-uncertainty-into-argentinas-presidential-runoff-00127925 Erişim tarihi: 11.5.2023.

aynı araştırmanın sonuçlarına göre bu durum yaşın yükselmesi ve eğitim seviyesinin düşmesiyle birlikte tersine dönmektedir.

Çarkoğlu ve Toprak tarafından yapılan çalışmanın sonucunda, Türkiye'de demokrasinin pekişmesi için gerekli uygun siyasi kültürün henüz oluşmadığı ifade edilmektedir. [665] Ancak ilginç olan, özellikle 2006 yılında gençlerin AKP'nin demokrasiye bakış açısına verdikleri olumlu yanıtla 2022 yılında gençlerin ülkedeki demokrasinin seviyesiyle ilgili verdikleri olumsuz yanıt arasındaki değişimdir. Şüphesiz ki aradan geçen 16 yıllık süre zarfında, özellikle genç kesim, Türkiye'deki demokrasinin geriye gittiğini düşünmektedir. Çarkoğlu ve Toprak'ın yaptıkları çalışmada "Türkiye'de çoğunlukçu yanı ağır basan bir demokrasi anlayışı var" [666] tespitinin 2023 seçimleri öncesi gözlemlenen olgularla örtüştüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Polonya'da ise halkın demokrasi anlayışında 'düzen arayışına' yönelik bir anlayışın daha baskın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Polonya halkının otoriter bir yaklaşıma sıcak bakışının bu düzen arayışıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.[667] Yapılan bir araştırmada, Polonya halkı demokrasiyi hak ve özgürlüklerden ziyade, bir politik sistem olarak görmekte ve ülkenin demokratik yönetiminin 'düzen arayış' boyutuyla pozitif bir ilişki içinde olması gerektiğini düşünmektedir.

Aslında yukarıdaki değerlendirmeler, demokraside gerilemenin yaşandığı sürecin anlaşılması ve özellikle demokraside gerilemeyi neyin başlattığını anlamak bakımından son derece önemlidir. İkinci bölümde de ifade edildiği gibi demokrasi, politik bir sistem olarak düşünüldüğünde, bu politik sistem, girdi, süreç ve çıktı olarak ifade edilebilir. Sisteme yapılan girdiler ve sürecin doğru olarak işletilmesi, çıktıların kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla demokrasideki gerileme bir girdi ve süreç sorunu olarak da tanımlanabilir. Nitekim demokratik bir sistemde çevreden, toplumdan gelen taleplere demokratik süreç içinde çözüm üretmesi/arz sağlaması beklenen kurum ve aktörlerin kötü performansları sistemin entropisi üzerinde negatif bir etki yaratarak kararlı yapıyı bozabilmektedir. Bu manada akla süreç içinde yaşanması muhtemel pek çok konu gelebilir. Şekil-19'daki Türkiye ve Polonya örnekleri göstermektedir ki yapı ve aktör arasındaki gerilim ve bu gerilimin demokratik süreç üzerindeki olumsuz etkisi en fazla göze batandır.

[665] Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, "Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset", 2006, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Degisen_Turkiyede_Din_Toplum_Ve_Siyaset.pdf .
[666] *Age.*
[667] Joanna Konieczna Salamatin, "The Meaning of Democracy: Diverse Understanding of the Concept of Democracy in Poland and Other European Societies", *Polish Sociological Review*, (2021).

Çünkü demokratik süreç, yapı ve aktörün uyumlu bir ilişki sergilememesi durumunda düzenli olarak işlememekte, çevreden/toplumdan gelen taleplere yönelik anlamlı, sorun çözücü politikalar üretememektedir. Bu bağlamda, yapı üzerinde en fazla etki oluşturacak, yapıyı bozacak bileşen 'aktör' olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sitemde çevrenin ihtiyacı olan çıktıyı üretecek yapı aktör tarafından örselenebilmektedir. Nitekim araştırmaya konu olan Türkiye ve Polonya örneklerinde süreç içinde bu gerilimin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Her iki ülkede de süreç yapı ve aktör arasındaki gerilimle başlamakta ve sonradan bu gerilim açık bir mücadeleye dönüşerek sistemdeki düzensizliği ciddi şekilde artırmaktadır. Her iki demokratik sistemde de 2023 seçimleri öncesi gözlemlenen çıktıların kalitesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla demokraside gerilemenin ana kaynağının süreç içinde yaşanan bir aktör-yapı gerilimi/çatışması olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

6.2.4. Halk yardakçılığı/popülizm

Diğer taraftan, aktörün yapıyla mücadelesinin gerçekte hiç de kolay olmadığı ve aktörün bu mücadelede üstünlük sağlamasının kısa sürede gerçekleşmediği görülmektedir. Aktörün yapıyla mücadele edebilmesi için öncelikle güçlenmesi ve yapıya karşı durum üstünlüğünü sağlayacak bir pozisyona gelmesi gerekmektedir. Hiç şüphesiz ki aktör açısından bu süreç kısa değildir. Aksine, her iki ülkedeki örneklerden bu sürecin oldukça uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Demokratik bir sistemde aktörün yapıyla mücadelesinin yolunu açan, onu sisteme sokan ana yapının demokratik seçimler olduğu dikkate alındığında seçimler, gerçekte halkın tercihini sisteme yansıtması bakımından son derece önemli dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Ancak seçimlerde çevrenin/halkın her zaman rasyonel aktörler olarak davrandığını düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Unutulmamalıdır ki son derece demokratik bir sistemde dahi halk, ileride bir otokrata dönüşme potansiyeli olan bir kişiyi yönetime getirebilmektedir. Son dönemde liberal demokrasinin en ileri uygulandığı ülkelerden biri olarak kabul edilen ABD'de Trump'ın iş başına gelmesi ve hatta ikinci kez Cumhuriyetçi Parti'den başkan adayı olması buna bir örnektir. Diğer taraftan, tarihte Hitler gibi bir örnek daha vardır ki Hitler, Weimar Cumhuriyeti'nin parlamenter demokratik yapısının sağladığı demokratik bir seçim hakkından en fazla yararlanan aktör olarak, iktidarı döneminde Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getirmiş ve tüm dünyayı 2'nci Dünya Savaşı gibi bir felaketin içine sürüklemiştir.

Dolayısıyla çevrenin/halkın tercihleri ve yönelimleri, demokratik bir sistemin işleyişi bakımından son derece önemlidir. Çünkü sisteme girdi sağlayan, talep ve destekle sisteme yön veren çevredir/halktır. Dünya üzerindeki örneklerden hareketle, mevcut yapıyı çökertme

peşinde olan aktörün, halkın tercihleri ve yönelimlerini istismar ederek iş başına gelebildiği ve süreç içinde kendisini aşırı şekilde güçlendirebildiği görülmektedir. Bu bağlamda, oklokrasinin (*ochlocracy)*[668] günümüze uyarlanmış değişik bir şekli diyebileceğimiz, 'post-modern bir oklokrasi' anlayışının altını çizmek gerekmektedir. Seçimle iş başına gelen aktör halkı kutuplaştırarak bölmekte, daha sonra bölünen bu kitlelerden lidere yakın olan kısım tahkim edilerek, iktidarın devamı için kullanılacak çekirdek bir kitle şekline dönüştürülmektedir. Bu kitle, ne olursa olsun liderden vaz geçmemektedir. Bu kitlenin, tarihçi Heredot'un eski Yunan şehir devletlerindeki doğrudan demokraside ön plana çıkan, şikâyet ettiği, çatışmacı, politikadan anlamayan bir güruh olarak nitelediği halk kitlesinden farkı ise; politikaya ilgi duyan, oluşturulan stratejik iletişim vasıtasıyla yaratılan algının tesirinde kalarak, rasyonalitesini yitirmiş, lidere duygusal bir bağla bağlı, doğru ya da yanlış, onun politikalarını sorgulamayan, yanlış da olsa ve hatta kendisine zarar da verse o politikaları körü körüne destekleyen, adeta lidere teslim olmuş bir kitleye dönüşmüş olmasıdır.

Günümüzde iktidarları sosyal medya alanında, hiçbir ahlaki değeri dikkate almadan, bir kısmı paralı, bir kısmı ise gönüllü olarak destekleyen 'troller' olarak tanımlanan yapıyı da post-modern oklokrasisinin bir parçası olarak, hatta en önemli parçası olarak kabul edebiliriz. Trol orduları, kamusal alanı bir çekirge sürüsü gibi işgal ederek sağlıklı bir iletişim ortamını adeta sabote etmekte, özellikle muhalif kim varsa korkutup etkisizleştirmeye çalışarak, iktidar ve muhalefetin sağlıklı bir etkileşim içinde olmasını engellemektedir.[669] Daha da önemlisi bu trol orduları, kişileri hedef göstererek, kasıtlı yanlış haberlerle bir demokraside bulunması gereken sağduyu ve çoğulcu yapıyı tümden hedef almakta, demokratik entropinin şiddetini, yoğun şiddet içeren 'sosyal medya vandalizmi' noktasına taşımaktadır. Saka, trol ordularının popülist iktidarla bağlantısı olduğu resmî olarak hiçbir şekilde açıklanmasa da iktidarlar tarafından muhalefeti sindirmek için bir silah gibi kullanıldığını ifade etmektedir. [670] Nitekim bu yönde kamuoyunda da güçlü bir algı

[668] Oklokrasi, bilinçsiz, yetkinliği olmayan halk kitlelerinden desteğini alan yönetim şeklidir. Ancak bu çalışmada aktör-yapı çatışmasının niteliğini daha iyi açıklayabilmek için analoji çerçevesinde ele alınmıştır ve demokratik sistem içinde güçlenen ve otoriterleşen bir aktörü, durum ve şartlar ne olursa olsun, desteklemekten vazgeçmeyen, rasyonalitesini yitirerek, yalnızca duygusal bir bağla aktöre bağlı ve aktörü iktidarda tutmak için her yolu mübah gören bir siyasi bilinçle hareket eden, sistemin yargı gibi, medya gibi kilit önemdeki yapılarını etkilemeye çalışan kitle için kullanılmaktadır.

[669] Freedom on the net, The Repressive Power of Artificial Intelligence, Freedom House Report, 2023.

[670] Erhan Saka, "Social Media in Turkey as a Space for Political Battles: AKTrolls and other Politically motivated trolling", *Middle East Critique*, (2018).

oluşmuştur. Özellikle Türkiye'de medyada[671] ve muhalefet kanadında bu konuda iktidara yöneltilen ciddi suçlamalara rastlanmaktadır.[672] Bu trol ordularının hedefi olan bireyler çoğu zaman ya işlerinden olmakta ya da uyduruk bir suçlamayla mahkûm olmaktadırlar. Saka, Türkiye'de iktidara yakın trol ağının bir merkezden yönetilip finanse edildiği iddialarının genellikle ispatlanamadığını, bu trollerin askerî bir hiyerarşi içinde olmadıklarını, bu sebeple bu kitlenin "siber ordu" olarak da ifade edilemeyeceğini belirtmektedir. [673] Ancak bu trol grubunu başına buyruk, kendiliğinden oluşup bir araya gelmiş kitleler olarak da düşünmemek gerekmektedir. Belirli kişileri hedef alan çeşitli söylemlere bakıldığında bu faaliyete katılanların, planlı ve bir merkezden belirli bir strateji doğrultusunda yönetilen/yönlendirilmiş elemanlar oldukları izlenimi edinilmektedir.

Diğer taraftan, iktidara müzahir geniş kitlede yer alan başka gruplar da vardır ki bu gruplar, kendilerine sağlanan çıkar ilişkileri ya da düşük gelir gruplarına sağlanan sürekli sosyal yardımlar yoluyla aktöre/lidere bağlanmakta ve bu kitleler kendilerine sağlanan yardımlar devam ettiği sürece lidere koşulsuz destek vermektedirler. Bir diğer destekçi grup da güvenlik kaygısıyla bu desteği vermekte, otoriter bir liderliğin ülkedeki olası güvenlik problemlerini çözeceğini düşünmektedir. Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı'nın (BAYETAV) "Türkiye'de Bir Arada Yaşarız Araştırması" 2022'de deneklere, "Güvensizliği aşmak, belirsiz olan durumları netleştirmek, karmaşık meseleleri basitleştirmek ve belki de çok sayıda pratik sorunu çözmek konusunda etkili olabilecek güçlü bir lider arayışının ne ölçüde kabul göreceğine" ilişkin bir soru yöneltildiğinde, katılımcıların %30'u bu soruya 'kesinlikle doğru', %50'si ise doğru yanıtını vermiştir. Benzer şekilde, Polonya örneğinde olduğu gibi, halk, hak ve özgürlüklerden ziyade 'düzen arayışı' penceresinden bakarak sistem hakkındaki kararını verebilmektedir. Bu sebeple Polonya'da halkın bir kesimi, demokratik bir sistemde yaşamayı arzu etmesine rağmen, aynı zamanda otoriter bir yönetime de sıcak yaklaşarak, otoriter bir yönetim altında kendisini daha güvende hissettiğini düşünebilmektedir. Bu veri daha derinlikli analiz edildiğinde, unutulmamalıdır ki Polonya'da 2023 yılında yapılan seçimlerde iktidarı kaybeden PiS en fazla oyu alarak iktidarı kaybetmiştir. Bunun Polonya açısından anlamı, Polonya'da PiS'in

[671] https://www.gazeteduvar.com.tr/trol-ordulari-ve-siyasette-yeni-beylikler-donemi-makale-1598879 Erişim tarihi: 21.11.2024.
[672] https://yetkinreport.com/2022/02/08/chpnin-trol-raporu-ve-turkiyede-ve-dunyada-trol-duzeni/ Erişim tarihi: 21.11.2024.
[673] Erhan Saka, "Researching Political Trolls As Instruments Of Political Conservatism in Turkey A Historical Framework and Methodological Refections on a Discourse Community", *Routledge Companion to Media Anthropology*, (2022).

hala tekrar iktidarı ele geçirmek için önemli bir potansiyele sahip olduğudur. Nitekim PiS'in desteğiyle seçilen Cumhurbaşkanının tavrı ve PiS'in gelecekte sert bir muhalefet yapacağı doğrultusunda ortaya çıkan emareler bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, Polonya demokratik sisteminde çevre, sistemden iktidarın değişmesini talep ederken, muhalefetin de aynı zamanda güçlü bir şekilde kalmasını talep etmiştir. Bu durum Türkiye için de benzer kabul edilebilir. 2023 seçimlerinde iktidar, ana muhalefet liderini terör örgütüyle yan yanaymış gibi bir algı yaratarak ve 'güvenlik kaygısını' ön plana çıkararak, ciddi bir oy kaybıyla ancak az farkla da olsa seçimleri kazanabilmiştir. Bu sonucun Türkiye'deki demokratik sistemin işleyişi bakımından değerlendirmesi, çevre, sistemin işleyişi bakımından mevcut iktidarın devamını desteklemiş, aynı zamanda muhalefete de mevcut yaklaşımını gözden geçirmesi gerektiği mesajını vermiştir. Ancak çevrenin sistemi yöneten iktidara yönelik desteği geçmiş dönemlerle kıyaslandığında oldukça zayıflamıştır. İktidar partisinin %7'lik oy kaybı bu bakımdan önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

2023 seçimlerinde başat faktör olarak kabul edilen 'güvenlik ve beka' kavramıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda Türkiye'de halkın bir kesimi için bu kavram, hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesinden daha önemli görülmektedir. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) 2006 yılında "Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset Araştırması"nda Türkiye'nin en önemli ilk beş sorunu sırasıyla işsizlik (%38.2), enflasyon/hayat pahalılığı (%12.1), terör/ulusal güvenlik/Güneydoğu/Kürt sorunu (%13.8), eğitim (%10.2) ve ekonomik istikrarsızlık/kriz (%6.5) olarak sıralanmaktayken, Global Akademinin 2022 Türkiye Eğilimleri Raporunda sırasıyla Ekonomi (%28,9), Terörle Mücadele (%15,4), Mülteciler (%9,4), Hak ve Özgürlükler (%7,8) ve Dış İlişkilerde Yaşanan Sorunlar yer almaktadır. İstanbul Politikalar Merkezinin 2022 araştırmasında ise sırasıyla Ekonomi (%50,4), Adalet (%12,2), Hükümet (8,7), Koronavirüs (%7,1), Eğitim (%6), Terör (%5,8) ve Göçmenler (%3,6) yer almaktadır. Görüldüğü gibi 2006 yılı da dâhil, günümüzde güvenlik kaygıları listede çeşitli şekillerde yer almaktadır. Bu bağlamda, uzun yıllar çeşitli çevrelerce ülkedeki vesayetçi yapının temeli olduğu iddia edilen ve siyasete müdahale ettiği için demokraside gerilemenin sebeplerinden biri olarak gösterilen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, yapılan anketlerde en güvenilir kurumlar sıralamasında öne çıkmasının (bazı yıllar açık ara) en önemli nedeni, demokratik sistemde çevrede/toplumda var olan güvenlik kaygısına bağlanabilir.

Diğer taraftan, Türkiye ve Polonya'da demokrasiye geçişte önemli rol oynayan politik elitlerin, demokraside gerilemede de başat bir rol oynadıkları görülmektedir. Çünkü yapı ve aktör arasındaki mücadelede, Türkiye ve Polonya örneğinde de görüldüğü gibi, öncelikli hedeflerden biri müesses nizamın kurucu aktörü, elitlerdir. Yapı ve aktör arasındaki mücadele, Şekil-19'da da betimlenen, aktörün sisteme girişi sonrası aktörün güçlenmesiyle bu kurucu elit kitle hedef olarak alınmakta ve elit kitle müesses nizamın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Güçlenen aktörün nihai hedefi, elit kitlenin varlığının sebebi olduğunu düşündüğü bu yapının tasfiyesi, yerine kendisini destekleyen, ötekileştirdiği kitleden olmayan yeni elitlerin yer aldığı başka bir müesses nizamın kurulmasıdır. Bu hegemonya mücadelesinde, Türkiye'de kurulmak istenilen yeni müesses nizam, kültürel bir iktidarın tesisi iken,[674] 2023 seçimleri öncesi Polonya'da ise iyi değişimin *(good change)*, 4'üncü Cumhuriyet'in tesisidir. Nitekim her iki ülkede de iktidarların müesses nizamı ve bu nizamın kurucu unsuru olarak belirledikleri elit kitleyi hedef aldıkları görülmektedir. Türkiye'deki iktidar partisi söylemlerinde 'eski Türkiye' yerine 'yeni Türkiye'den bahsederken, ana muhalefet partisini işaret ederek, eski düzeni 'vesayetçi' ve *'Jakoben'* olarak nitelemektedir. Polonya'daki iktidar ise 'iyi değişim *(good change)*'den bahsetmektedir.

Dolayısıyla her iki ülkede de geçen süreçte bir elit savaşından bahsedilebilir. Her iki iktidarın kutuplaştırıcı ve popülist karakteri göz önüne alındığında, her ikisinin de koyu bir elit düşmanlığı yaptığı ve müesses nizama ait olduğu değerlendirilen elit kadroyu tümden tasfiye etmeye çalıştığı ifade edilebilir. Nitekim her iki ülkedeki yoğun liyakat eleştirileri, meritokrasiye yapılan vurgu, özellikle atamalardaki iktidar yanlısı ve sadakate dayalı olgusal tespitler ve bu tespitleri doğrulayan çok sayıdaki olay bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Ancak 2023 yılında her iki ülkede de yapılan seçimler sonrası, hegemonya savaşının tam olarak iktidar lehine tamamlandığını, elitlerin yer değiştirmesi sürecinin bittiğini söylemek güçtür. Türkiye'de iktidarın seçimi kazanması, iktidarın önünde 2028 yılına kadarki beş yıllık sürede hedefini gerçekleştirebileceğine ilişkin motivasyonunu güçlendirici bir etki yaptığı ifade edilebilir. Polonya'da ise muhalefet ortaklaşa hareket ederek iktidarı PiS'in

[674] Cumhurbaşkanı Erdoğan, 27 Mayıs 2017 tarihinde Ensar Vakfı 38. Genel Kurulunda yaptığı konuşmada kültürel hegemonya ile ilgili şunları ifade etmiştir: ""Biliyorsunuz, siyasi olarak iktidar olmak başka bir şeydir, sosyal ve kültürel iktidar ise başka bir şeydir. Biz 14 yıldır kesintisiz hamdolsun siyasi iktidarız, ama hâlâ sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var. Elbette çok sevindirici, ümit verici gelişmeler yaşandı, yaşanıyor, imam hatiplere olan ilginin artması, tüm okullarda Kur'an-ı Kerim, Siyer-i Nebi, Osmanlıca gibi derslerin seçmeli olarak okutulması başlı başına çok güzel şeyler, bunlar önemli gelişmeler. Bununla birlikte, ülkemizin ihtiyacı, milletimizin talebi, bizim hayalimiz olan nesillerin yetiştirilmesi konusunda hâlâ pek çok eksiğimiz bulunuyor." (https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/77378/15-temmuzun-en-buyuk-kahramanlarindan-biri-de-genclerimizdir adresinden erişildi)

elinden almıştır. Bu durum ise Türkiye'dekinin aksine Polonya'da eski iktidarda bir motivasyon eksikliği yaratabilir. Ancak unutulmamalıdır ki PiS en fazla oyu alan partidir ve gelecekte tekrar iktidar olma potansiyelini korumaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'deki durumun Polonya'ya göre daha ileri bir aşamaya evrildiği ve kritik bir eşikte olduğu ifade edilebilir.

Her iki ülkede temel haklar ve özgürlükler bağlamında yaşananlar da benzer özellikler taşımaktadır. Bu alan aktör tarafından en fazla istismar edilen alanlardan biri olarak dikkati çekmekte ve bu alanda yoğun bir aktör-yapı çatışmasının yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle bireysel özgürlükler kapsamında, sivil özgürlükler, ifade özgürlüğü, toplanma ve gösteri özgürlüğü konularında bir gerileme olduğu, Türkiye'deki durumun çok daha ciddi bir noktaya doğru evrildiği görülmektedir. Ayrıca her iki ülkede de basın özgürlüğüyle ilgili ciddi bir gerileme olduğunun özellikle altını çizmek gerekmektedir. Medya organlarının büyük çoğunluğu iktidarlara yakın bir çizgiye çekilmiştir. Polonya'da Ulusal Medya Konseyi (KRRiT), Türkiye'de ise Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)'ün verilen cezalarla, muhalif kanallar üzerinde ciddi bir baskı oluşturdukları görülmektedir. Bu durum kamusal alanın gerçek bir demokraside olmasının çok ötesinde daralmasına sebep olmakta ve bu alan iktidar tarafından işgal edildiğinden, aynı alanda faaliyet göstermesi gereken muhalefetin ve sivil toplumun işlevini tam olarak yerine getirememesine neden olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Türkiye'deki durum, Polonya'ya göre çok daha ciddi düzeye erişmiş bir görüntü içindedir. Özellikle kamu dâhil, medyanın büyük çoğunluğunun kontrol altına, az sayıdaki muhalif medyanın ise baskı altına alınmasının önemli bir nedeni aktörün süreç içinde daha da güçlenmesini sağlamak gibi görünmektedir.

Tekeli, Türkiye'de demokrasiye katılımın önündeki engellerden birini Türk siyasi kültüründeki patronaja bağlamakta ve patronaj ilişkilerinin çok gelişmiş olduğunu ifade etmektedir.[675] Ona göre patronaj demokrasiye katılımın ikamesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum doğal olarak demokratik bir sistemde entropiyi artırıcı bir etki yaratmakta ve demokraside gerilemenin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan, sivil toplumun sahip olduğu güç ve etki Türkiye'deki demokratik sistemde entropinin artmasında bir başka neden olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de sivil toplum yeterince güçlü değildir. Bu manada sivil toplumun yeterince güçlü olmaması ve iktidarın bu alanda yalnız kalması, doğası gereği entropiyi artırıcı bir etkisi olan hegemonya mücadelesinin etkisini çok daha fazla artırmakta ve bu etki özellikle 'kamusal alan' üzerinde olumsuz bir etki oluşturarak

[675] İlhan Tekeli, *Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012).

çoğulcu yapının oluşmasını engellemektedir. Bunda halk yardakçılığı/popülizmle birlikte toplumda gelişen kutuplaşma ve özellikle de yürütmenin güçlenmesinin etkisi vardır. Nitekim Türkiye'de kamusal alanın ciddi şekilde daraldığını, adeta nefes alınamaz bir noktaya çekildiği görülmektedir. Benzer bir durum, 2023 seçimleri öncesi Türkiye kadar olmasa da Polonya için de geçerliydi. Polonya'da da komünizmden liberal demokrasiye geçiş sürecinde, 1997 Anayasası (Md.10) ile erkler arasında kuvvetler ayrılığı ve denge gözetilmiştir. Bu süreçte başlangıçta, Polonya'daki sivil toplumun 1989 öncesi Dayanışma Sendikasının yarattığı iklimin de etkisiyle daha da güç kazandığı ifade edilebilir. Ancak ilerleyen süreçte, PiS'in iktidara gelmesiyle ve yürütmenin görece diğer erklere göre güçlenmesiyle birlikte, özellikle devletin sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkisinin de artmasıyla birlikte, sivil toplumun eskiye oranla zayıflamaya başladığı, kamusal alanın görece daraldığı gözlenmektedir.

6.2.5. Yapısal bozulma ve kontrol-denge sisteminin kaybolması

Bu bağlamda yapının temel direğini oluşturan hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü kavramlarındaki bozulma da her iki ülke için en fazla eleştirilen konuların başında gelmektedir. *World Justice Project, Rule of Law Index*'in 2015-2023 yılı arasındaki süreçte yaptığı değerlendirmede Polonya 22'nci sıradan 36'ncı sıraya gerilerken, Türkiye 80'inci sıradan 117'nci sıraya gerilemiştir. Bu değerler, her iki ülkede de hukuk kavramında bir gerileme olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.[676] Cumhurbaşkanının üçüncü kez adaylığı ile ilgili tartışmalar ve bu konuda YSK'nın verdiği kararın anayasanın ilgili maddesine aykırı olduğu iddiaları ve tüm bu iddiaları araştıracak YSK kararlarını temyiz edecek bir yargı merciin bulunmaması, yine iktidar kanadında Cumhurbaşkanı ile beraber, milletvekili adayı olacak bakanların görevlerinden istifa etmemeleri ve kampanya süresince devletin tüm olanaklarını kullanmaları ve milletvekili aday listeleri açıklandıktan sonra, YSK'nın fermuar yöntemiyle CHP ya da İyi Parti (İP) listelerinden tek listeyle seçime girilen 16 ilde Millet İttifakı logosunun kullanılamayacağı kararı, muhalefetin yoğun eleştirileriyle birlikte demokratik sistemdeki entropiyi artırmıştır. Sonuç olarak, her iki ülkede de 2023 yılında yapılan kritik seçimler öncesi yaşananlar, seçimlerin adil ve eşit koşullarda yapılmasıyla ilgili oluşan soru işaretleriyle birlikte, demokraside ciddi bir gerilemenin var olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

[676] https://www.sozcu.com.tr/belgeleriyle-acikladi-deprem-bolgesinde-90-bin-200-secmen-kayip-p24096 ve https://www.yenicaggazetesi.com.tr/depremde-kaybolanlar-secmen-listelerinde-cikti-647800h.htm Erişim tarihi: 14.11.2024

Dolayısıyla tüm bu çabalar, kültürel bir hegemonyayla birlikte daha uzun süreler iktidarda kalmayı hedefleyen her iki ülkedeki iktidarın, sahip oldukları güçlü yürütme avantajını sonuna kadar kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durum, demokratik bir sistemin normal, sağlıklı işleyişi bakımından sorunlar yaratmaktadır. Şüphesiz ki en önemli sorun sistemin çevresiyle olan ilişkisinde oluşmaktadır. Güçlü yürütme, elindeki olanaklarla ve güçlü bir algı yönetimiyle çevreyi de düzenlemeye kalktığında, sistemin girdi, süreç ve çıktıdan oluşan bütünlüğü bozulmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de iktidarın kişiselleştiği eleştirileriyle birlikte, her iki ülkede de yürütmenin tarafsızlığını[677] yitirdiğiyle ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Devlet olanaklarının sonuna kadar kullanılması, bürokraside iktidar tarafından liyakati dikkate almadan yapılan atamalar, yürütme-yasama ve yürütme-yargı arasındaki güç mücadelesinden yürütmenin aşırı güçlenerek çıktığına ilişkin somut olgular, bu tespiti doğrulayan en önemli göstergeler olarak kabul edilebilir. Ancak yürütmenin tarafsızlığının sorgulanmasına paralel olarak, muhalefetin etkinliği, halk kavramının popülist iktidar tarafından manipülasyonu, toplumdaki siyasal ve kültürel ayrışma, devletin özerkliğini yitirmesi ve idarenin tarafsızlığını kaybetmesi konularının da yukarıda bahsedilen, demokratik sistemin anormalleşmesine ve demokraside gerilemeye neden olan somut olgular olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde her iki ülke de 2023 seçimleri öncesi gelinen aşamada yürütme organı, demokratik anayasal bir sistemde kendisine biçilen rolün çok ötesine doğru bilinçli bir şekilde geçirilerek kişiselleşmiş/kişiselleştirilmiş bir iktidar yapısına dönüştürülmüş, güçlü aktörün gölgesine doğru itilmiş ve bu görüntüye uzaktan bakan birisi için aktör ve yürütme erki, yekvücut olmuş gibi bir görüntü vermiştir.

6.2.6. Aktörün gücünü maksimize etmesi

Dolayısıyla demokratik anayasal sistemde bağımsız bir erk olarak işlev görmesi beklenen yürütme organı bu görüntüyle, adeta bir baba, evin/ülkenin reisi rolüne indirgenmiş ve bir aktörün gölgesinde kalmış bir erke dönüştürülmüştür. Yürütmeyle birlikte sistemdeki kontrol ve dengenin oluşumunda anayasal sistemde yer alan ve özellikle bağımsız kalması gereken diğer erkler de pasifleşerek temel işlevlerini yitirmiş, güçlü aktörün arkasında, gölgede kalan yürütmenin de arkasında kalmış, silik bir görüntü sergilemişlerdir. Örneğin,

[677] "Yürütmenin tarafsızlığı" söylemiyle kastedilen devletin olanaklarının eşit şekilde tüm vatandaşlara yansıtılmasıdır. Oysaki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile devletin başı olan Cumhurbaşkanı, aynı zamanda partinin genel başkanı da olduğu için yürütmenin de başı olmakta ve bu durum '*defacto*' olarak demokratik bir sistemde iktidarın çevreye/topluma karşı eşit mesafede olmasını engellemektedir. Bu durum doğal olarak çevrenin sistemle kurması gereken sağlıklı iletişimi bozmakta, kutuplaşmayı artırmaktadır.

Türkiye'de muhalefet partilerinin yasama organında bakanlara yönelttikleri çeşitli sorulara aldıkları yanıtların yetersizliği, bazen de hiç yanıt alamamaları, bakanlıkların takındığı kayıtsız tutum, siyasi olarak nitelenen yargılamaların varlığı, normalde anayasal sistem gereği bağımsız olması gereken yasama, yürütme ve yargı erklerinin tam bir kuvvetler birliği içinde faaliyette olduklarının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum kendisini 2023 seçimleri öncesi, Türkiye'de Polonya'ya göre çok daha belirgin şekilde hissettirmiştir.

Demokratik sistemdeki anormalliğin Türkiye'de daha fazla hissedilmesinin önemli bir sebebi, 16 Nisan 2017'de anayasayı 18. kez değiştiren halk oylamasıyla, cumhurbaşkanının partili olmasının önünü açan ve aynı zamanda cumhurbaşkanını yürütmenin başı yapan yeni bir yönetim sistemine geçilmesidir. Türkiye'de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini takip eden süreçte, cumhurbaşkanının mevcut yönetim sistemiyle gerilim yaşaması sonrası, Anayasa'da yapılan değişikliklerle bir nevi başkanlık sistemi olan 'Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine' geçilmiştir. Şekil-19'da bu durum, aktörün gücünü maksimize ederek devleti ele geçirmesi ve demokratik sistemin kapalı bir sistem haline dönüşmesinin başladığı 'otoriterleşme eşiği' olarak betimlenmiştir.

Yeni sisteme yönelik en önemli eleştiri, yeni sistemin, aktöre göre dikilen bir takım elbise benzetmesinde olduğu gibi, kişiselleştirilerek aktörün mizacına, onun yönetim anlayışına uygun hale getirilmeye çalışılarak kurgulanması ve bu sistemin, referandum süreci sorunlu olan geniş bir toplumsal mutabakatla kabul edilmemesidir (%51,4). Yeni bir paradigma olarak da kabul edilebilecek bu değişim sonrasında yaşanan süreçte öyle gelişmelere tanık olunmuştur ki, mevcut anayasal sistem büyük değişim yaşamış, bu sistem üzerine kurulu kurumsal altyapı neredeyse tasfiye edilmiştir. Sonuç olarak, kurumsal alt yapının yaşadığı bu tahribat, Türkiye'deki demokraside gerilemenin en önemli sebeplerinden biri olarak kendisini hissettirmiştir. Bu yeni yapıyla, eski sisteme göre kurgulanmış demokratik sistemin uyum içinde çalışmadığı, aktör odaklı kurgulanan yeni sistemle mevcut demokratik sistem içinde yer alan kurumların geriliminden dolayı sistemin tıkandığı ve çıktı üretemediği görülmüştür. Yükselen entropiyle birlikte yeni sistemde en ciddi gerilim, milletin temsilcilerinin yer aldığı yasama organında yaşanmıştır. Çünkü yasama organı yeni sistemde kontrol ve denge işlevini tam olarak yerine getiremediğini hissetmiş, kurgulanan yeni sistemde başbakan ve bakanlar kurulunun ortadan kalmasıyla yasama organının kontrol ve denetleme işlevinde muhatap alacağı tüzel bir varlık da ortadan kalkmıştır. Özellikle demokratik sistemdeki şeffaflığın kaybolmasıyla birlikte, açık kaynaklarda kurumlara yapılan çok sayıdaki liyakate dayalı olmayan atama iddialarının

yarattığı etkinin, bilgi eksikliğinin ve farkındalığın azalmasının entropiyi önemli oranda artırdığı, yeni sistemle birlikte toplumdaki kutuplaşmanın derinleştiği ve aynı zamanda muhalefetin muhalefet yapmakta daha da zorlandığı görülmüştür.

Diğer taraftan ilginç olan bir nokta, demokratik sistemin iyi çalışmadığı ve demokraside gerilemenin yaşandığı bir ortamda Türkiye ve Polonya'da 2023 seçimlerine doğru, muhalefetin güçlendiği algısı oluşsa da her iki ülkedeki iktidarların büyük oranda güç kaybettiği konusunda somut bir verinin net olarak ortaya çıkmaması, aksine yapılan anketlerde iktidar partilerinin yine en fazla oyu alacağının görülmesidir. Bunun en önemli sebebi, Şekil-19'da da gösterildiği gibi, her iki ülkedeki iktidarların artık üçüncü safhayı geçmeleri ve bu süreçte muhalefetin daha da zayıflamış olmasıdır. Ancak bu safhada dahi muhalefetin hala iktidarı değiştirme gücünün varlığını da kabul etmek gerekir. Dolayısıyla hem Türkiye ve hem de Polonya için en kritik soru, 'demokratik sistemin aksadığı, demokrasinin gerilediği bir ortamda mevcut iktidarların nasıl değişeceği ya da muhalefetin nasıl iktidara gelebileceği' olmuştur. 2023 seçimleri öncesi, her iki ülkede de muhalefet partilerinin ittifaklar oluşturarak, daha kurumsal bir yaklaşımla hareket etmeye çalıştıkları görülmüştür. Muhalefetin iktidara karşı birleşerek bir güç birliği oluşturma stratejisinin, o günkü koşullarda en doğru yaklaşım olacağı konusunda her iki ülkedeki muhalif kanatta bir görüş birliğinin oluştuğu görülmektedir. Yine de demokratik sistemin işleyişindeki ciddi problemlere ve entropinin iktidarın varlığını sürdürmesini tehdit edecek bir seviyeye yükselmesine karşın, neden muhalefetin partilerinin oylarının yeterince artmadığının, iktidar partilerinin gücünü hala muhafaza ediyor olmalarının nedenleri üzerinde daha fazla düşünmek faydalı olacaktır.

Türkiye'de daha uzun olmakla beraber, her iki ülkede de iktidarların uzun süreli başarısı ve muhalefetin ise başarısız olmasının önemli bir nedeni, daha önce de ifade edilen, 'post-modern bir oklokrasi anlayışının' rejimin içine iktidarlarca başarılı bir şekilde yerleştirilmesidir. Bu anlayışın temelini oluşturan çekirdek halk kitlesi, homojen görünümlü ancak çıkar odaklı, klientalist ilişkiler de dahil, farklı karmaşık bağlarla aktöre yöneltilmekte ve zamanla hem aktörü besleyen hem de aktörden beslenen bir yapı ortaya çıkmaktadır. Aktör bilinçli bir şekilde bu halk kitlesi özelinde pozitif bir ayrımcılık ya da 'halk yardakçılığı' yaparak bu kitleyi bir arada tutmaya, kendine müzahir kıldığı bu yapıyı daha da pekiştirmeye çalışmaktadır. Aktörle, pekiştiği düşünülen bu yapı arasında kurulan duygusal bağ ise ancak yaşatılacak şiddetli bir 'kutuplaşma/kutuplaştırma' siyaseti sayesinde mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla 2023 seçimleri öncesi yaşanan süreçte hem

Türkiye hem de Polonya örneğindeki gibi toplumda sürekli olarak 'bizden' ve 'onlardan' algısı yaratılarak, toplum ortadan ikiye ayrılmış gibi bir görüntü sergilenmiştir. Muhalefetin bu süreçte başarısız olmasının en önemli sebebi, iktidarı ciddi başarısızlıklarında dahi koşulsuz destekleyen bu kitleyi çözecek, rasyonel davranabilen özneler haline dönüştürememesi, bu kitleye etki edebilecek yöntemler geliştirememesidir.[678]

Oysaki böyle bir ortamda esas yanılgı, demokrasiye geçişi müteakip, dışarıdan bir enerji takviyesine ihtiyaç olmadan demokrasiyi düzenli işleyen, kapalı bir politik sistem olarak düşünmek ve bu sistemi tepeden aşağı şekillendirmeye çalışmaktır. Gerçekte normal işleyen bir sistemde olduğu gibi, demokratik politik bir sistemin de %100 verimle çalışması mümkün değildir. Girdiler ne kadar kaliteli olursa olsun, süreç sonunda ulaşılan verim, diğer bir ifadeyle çıktı, her zaman aynı standartta ve arzu edilen seviyede olmayabilir. Dahl'ın,[679] demokratik ideal ve hedeflerle demokratik gerçeklerin nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlamaya çalışmanın önemine vurgu yapmasının esas sebebi de budur. Bir anayasal sistem ne kadar mükemmel bir şekilde tasarlanmaya çalışılırsa çalışılsın, ABD örneğinde olduğu gibi, sistem uzun bir süre büyük krizlerle karşılaşmadan istikrarlı bir çalışma süreci yaşasa dahi, Trump gibi sistemle uyumlu çalışamayacak bir aktörün ortaya çıkmasına engel olamayabilmektedir. Dolayısıyla bu durum demokratik sistemin ciddi bir zayıf yönü olarak nitelendirilebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, girdiler kadar süreci yöneten yapı ve güçlü bir aktörün ortaya çıkmasıyla, yapı ile bu aktörün ilişkileri de çıktıların kalitesi üzerinde etkili olabilmektedir. Neticede demokratik bir sistemde süreç içinde özellikle aktör-yapı çatışması ve bu çatışma sonucu güçlenen aktörün, oluşan post-modern bir oklokrasi anlayışından beslenerek yaratmak isteyeceği düzen -Türkiye ve Polonya örneklerinde de görüldüğü gibi- demokraside gerilemeye sebep olmakta ve sistemdeki kararsızlığı ve belirsizliği artırarak entropiyi yükseltmektedir. Özellikle, demokratik sistemi regüle eden, sistem içinde önemli bir fonksiyon icra etmesi beklenen muhalefetin yeterince görevini yerine getirememesi/getirmemesi nedeniyle, seçimlerde oy kullanarak sisteme enerji yükleyecek, rasyonel davranan öznelerin sayısında bir artış olmamaktadır. Aksine gittikçe içine kapanan sistemin entropisinin artmasıyla birlikte, bireyin daha da pasifleşmesine paralel olarak çevre iktidardan, yönetenlerden ve siyasetten sistemi tekrar ayağa kaldıracak taleplerde

[678] Ancak 2023 seçimlerinde Polonya'daki muhalefetin bu kitleye ulaşmayı başardığı ve seçimlerden başarıyla çıkarak iktidarı PiS'den aldığı görülmektedir. Türkiye'de ise bir iktidar değişikliği 2023 yılında olmamış ancak 2024 yılındaki yerel seçimlerde muhalefet birçok belediyeyi iktidar partisinden almayı başarmıştır.
[679] Dahl, *Demokrasi Üstüne*.

bulunmamaktadır. Bu durum bir demokratik sistem için en tehlikeli durumdur. Çünkü sistemi besleyen çevreden gelen taleplerdir ve bu talepler olmadan sistem yeterli enerjiyi alamamakta, kendisini bu enerji olmadan dengeleyememekte, verimli çalışamamakta ve entropisi gittikçe yükselen kapalı bir çevrime dönüşmektedir. Bu koşullarda en önemli görev doğal olarak muhalefete düşmektedir. Bu ortamda muhalefet de sistem içindeki entropiyi azaltacak, süreçlerin iyileştirilmesine yönelik girişimleri sağlayacak, sisteme ilave bir enerji verme olanağı bulamamaktadır. Nitekim Türkiye ve Polonya örneğinden hareketle 2023 seçimleri öncesi her iki ülkedeki anayasal sistem sorgulandığında Şekil-20'deki gibi bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

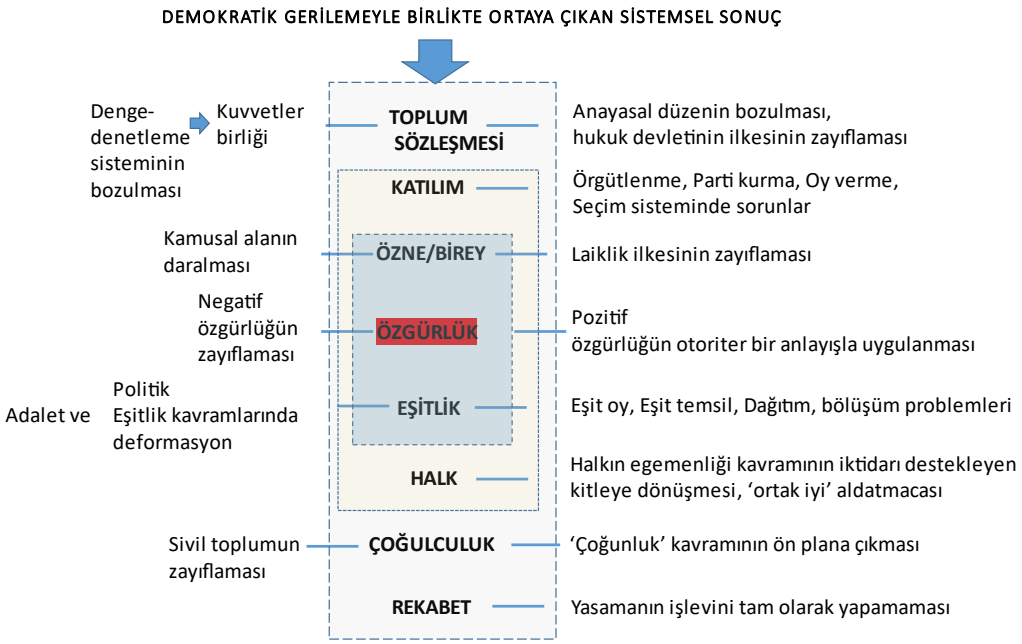

Şekil-20. 2023 Seçimleri Öncesi Her İki Ülkede de Demokraside gerilemeyle Ortaya Çıkan Tablo

2023 seçimleri öncesi, her iki ülkedeki muhalefetin iktidar karşısında yeterince güçlü olmadığının farkında olduğunu ve bu sebeple kendi aralarında ittifaklar oluşturarak iktidarla mücadele etmeye çalıştıkları görülmektedir. Ancak bu kararın sadece muhalefet partilerinin yöneticileri tarafından alındığını ifade etmek doğru olmayacaktır. Demokratik sistemde çevrede yer alan ve muhalefeti destekleyen kesimden de sisteme bu talep güçlü bir şekilde iletilmiştir. Sistemin bir parçası olan muhalefet bu talebi aldığı görülmektedir. 2023 seçimleri öncesi Türkiye'de altı muhalefet partisi liderinin yuvarlak bir masa etrafında, 'altılı masa' adıyla yaptıkları toplantılar, Polonya'da ise Türkiye'deki gibi bir görüntü olmasa da muhalefet partilerinin PiS'e karşı aldıkları ortak tavır, her iki ülkedeki demokratik

sistemdeki entropinin seçim öncesi bir miktar azalmasına ve sistemin normalleşmesine neden olmuştur.

Bununla beraber, dördüncü ve beşinci bölümlerde de ifade edildiği gibi iktidarların 2023 seçimleri öncesinde her iki ülkede de muhalefetin güçsüz olduğu algısını çevre üzerinde yerleştirmek için büyük bir gayret içinde olduğundan bahsedilebilir. Yapılan anketlerde iktidar partilerinde beklenenden daha az bir erimenin oluş nedenleri üzerinde düşünüldüğünde bu algı çalışmasının ve bu bağlamda, iktidarın bireyler üzerindeki baskısının ve devletin güçlü bir propaganda aygıtı gibi kullanılmasının önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Özellikle iktidar tarafından yaratılan korku, insanları gerçek düşüncelerini serbestçe ifade etmekten alıkoyduğu görülmüştür. Ancak yine de iktidar partilerinde az da olsa yaşanan bu erime, iktidar yanlısı, daha da pekişmeye çalışan kitlede yaşandığı için muhalefet açısından bir ümit kaynağı olarak kabul edilebilir. Nitekim Polonya'da yapılan seçimlerin muhalefet açısından başarıyla sonuçlanması ve iktidar partisi PiS'in iktidarını kaybetmesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Bunun anlamı, uzun süre iktidarda kalan partilerinin güç kaybının önüne geçemeyeceği, muhalefetin ise izlenecek doğru stratejilerle iktidarı sürekli destekleyen, katılaşmış iktidar yanlısı kitlenin belirli bir bölümünü kendi tarafına çekmeyi başarabileceğidir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu çaba muhalefetçe Şekil-19'da betimlenen dördüncü safhadaki 'otokrasi eşiği' öncesi gösterilmelidir. Çünkü bu eşiğin geçilmesiyle birlikte muhalefetin iktidarı ele geçirme şansı oldukça azalmaktadır. Rusya (2024 yılındaki seçimi %87,8 ile Putin kazandı), Azerbaycan (2024 yılındaki seçimi %92,1 ile Aliyev kazandı) gibi ülkelerdeki son seçimlerin sonuçları bu önermeyi doğrulamaktadır.

Bu bağlamda demokratik bir sistemde iş başındaki popülist iktidarların yanıldığı nokta ise, pekiştiğini/pekiştirdiklerini düşündükleri ve iktidarı her koşulda destekleyeceğine inandıkları bu katılaşmış kitlenin her zaman bu kararlı yapısını muhafaza edeceğidir. Oysaki ABD örneğinde de olduğu gibi oy kullanacak seçmen, zaman zaman rasyonel bir aktör gibi davranmayabilir ancak farklı koşullarda aynı aktör, rasyonel bir aktör gibi de davranarak iktidarda hayal kırıklığı yaratabilir. Güçlü görünen Trump'ın başkanlık seçiminde Biden'a karşı kaybetmesinin önemli bir sebebi, muhalefetin katılaşmış bir kitle içinde yer alan bazı bireyleri ikna ederek, rasyonel davranan özneler haline dönüştürme beceresini göstermesidir. Bu nedenle muhalefetin, ümidini yitirerek, iktidar yanlısı katılaşmış bir kitlenin çözülemeyeceği ve bu kitleden rasyonel aktörler haline getirilebilecek bireylerin bulunamayacağı yaklaşımı da yanlıştır. Demokratik bir sistemde çaresizlik, muhalefet için

bir yöntem olmamalı, aksine muhalefet, sistemi dışarıdan enerji takviyesine müsaade edecek şekilde açık tutmaya çalışmalıdır. Muhalefet açısından Türkiye'deki 2023 Genel ve Cumhurbaşkanı Seçimleri bir başarısızlık örneği olarak kabul edilebilir. Ayrı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte bu seçimlerde muhalefetin tavrı, söylemi ve iletişim yöntemi iktidar kanadını destekleyen kitleyi ve özellikle henüz karar vermemiş kararsızları ikna etmeye yetmemiştir. Sonuçta muhalefet, oluşturulan doğru ittifak stratejisinde izlenecek yöntem ve hedef konusunda hatalı davranmıştır. Asıl ulaşılması gereken hedef, tüm muhalefet için yürütmeyi ve yürütmenin başını değiştirerek iktidarı ele geçirmek olmalıyken, muhalefet partileri bu esas hedeften saparak, oy pastasındaki kendi oy oranlarını artırmayı, yürütmede eşit oranda söz sahibi olmayı düşünerek, fırsatçı ve faydacı bir yaklaşımla hareket etmeyi tercih etmişler, hazırladıkları binlerce sayfalık dokümanı demokratik sistemi çevreleyen kitlelere/halka -kendi kitleleri de dâhil- anlatmayı başaramamışlardır. Bu durum doğal olarak muhalefet kanadında bir sinerjinin oluşmasını, sisteme muhalefet yararına çevreden bir destek girdisinin oluşmasını ve muhalefetin iktidarın esas olarak oy aldığı katılaşmış kitlelere nüfuz etmesini önlemiştir. Polonya'da yapılan seçimlerde ise muhalefetin seçime ayrı ayrı girseler de tek bir hedefe odaklandıkları, iktidarı destekleyen çevrede yer alan kitleyi etkileyebildikleri ve bu kitleden seçimlerde destek aldıkları görülmüştür.

Unutulmamalıdır ki iktidarı destekleyen kitledeki çözülme belirtileri ve bu belirtilerin hissedilmesi, muhalefetin iktidar karşısında bir alternatif oluşturabildiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir. Bu çözülmenin devam etmesi, muhalefetin 'alternatif olma' becerisini derinleştirmesine ve bunun toplumda bir karşılık oluşturmasına bağlıdır. Muhalefetin bir alternatif oluşturabildiği algısı toplumda giderek güçlendiği sürece, iktidar kanadındaki erimenin aynı oranda devam edeceği varsayılmalıdır. Dolayısıyla, bu durum aslında demokraside gerilemenin hız kestiğinin ve sistemdeki entropinin gerilediğinin bir göstergesidir. Çünkü güçlü, otoriterleşmiş iktidarların karşısında muhalefetin güç kazandığının fark edilmesi ve toplumda buna dair bir umudun oluşması, demokratik sistemin tamamen bozulmadığını, muhalefetin güçlenmesiyle birlikte entropinin şiddetinin azalmaya başladığının da bir işaretidir. Türkiye'deki muhalefetin aksine, Polonya'da, 2023 yılında yapılan seçimlerde muhalefet kanadı bunu başarabilmiştir. Polonya'daki muhalefetin özellikle iktidardaki PiS'in güçlü olduğu bölgelerde oylarını arttırdığı ve o katılaşmış kitleyi çözmeyi başardığı görülmektedir.

Ancak yine de bu durumun sürdürülebilir olması, yaratılan umudun bekası muhalefet açısından son derece önemlidir. Macaristan'da 2022 yılında yapılan son seçimler öncesi muhalefet, ilk başlarda toplumda benzer bir umudun oluşmasını yaratmayı başarmıştı: 'Orban iktidarı devrilebilir'. Altı partinin iktidar partisi karşısında ortak bir aday çıkarması başlangıçta, kısmen bir iktidar değişikliği umudunu doğurmuştu. Ancak seçim sonuçları tam tersi bir durum yaratmış ve iktidar partisi, %54'e %34 gibi açık bir farkla seçimi kazanmayı başarmıştır. Ciddi anlamda bir demokraside gerileme yaşayan Macaristan'da seçimi iktidar partisi Fidesz'in kazanmasına en fazla etki eden faktörlerin başında Rusya-Ukrayna savaşının geldiği kanaati yaygındır. Nitekim savaşın başlamasıyla iktidar partisinin oylarında ciddi bir yükselme olduğu görülmektedir. Bu yükselişte iktidar partisi liderinin halkı 'ya savaş ya da barış' gibi iki seçenekle karşı karşıya bırakarak etkilemesi ve savaşta tarafsız bir tutumla hareket etmesinin rolü olduğu değerlendirilmektedir. Güvenlik endişesi, başlangıçta oluşan iktidarın değişebileceği umudunu baskılamış, özellikle kararsız seçmen kitlesinin iktidar partisine yönelmesi sonucunu doğurmuştur. AB yanlısı, savaşta Ukrayna'yı destekleyen muhalefetin Rusya ile gerilimi tırmandıracak politika söylemleri halkta karşılık bulmamıştır. Halktaki güvenlik ve belirsizlik endişesi, aslında demokraside gerilemeye neden olan, daha önce şikâyet edilen, hak ve özgürlükler gibi tüm faktörlerin önüne geçmiştir. Bu anlamda, Türkiye'de 2023 yılında yapılan seçimlerde de benzer şekilde iktidarın halktaki güvenlik kaygısını dikkate alarak geliştirdiği yaklaşım, oluşturulan ittifak stratejisiyle iktidarın değişebileceği umudunu, ciddi anlamda yaşanan ekonomik sıkıntıların, hak ve özgürlük arayışlarının önüne geçmiş ve iktidarın tekrar seçimi kazanmasını sağlamıştır.[680]

Polonya ve Türkiye örnekleri birlikte değerlendirildiğinde, iki ülkede de özellikle;

-Medyanın iktidar tarafından kontrolü ve kullanımının,

-İktidar-muhalefet ilişkisinin,

-İktidar partilerinin özellikle kırsal bölgelerdeki gücünün,

-İktidar partilerinin uyguladığı kimlik-kültür siyasetinin,

-Uygulanan sosyal yardımlar ve güvenlik/beka merkezli politikaların birbirine benzediği ifade edilebilir.

[680] https://www.euronews.com/2022/04/03/hungary-election-live-voting-closes-as-viktor-orban-seeks-fifth-term-in-office Erişim tarihi:4.4.2022.

Burada ilginç olan, daha önce de ifade edilen, seçimler öncesi yapılan anketlerde her iki ülkede de iktidar partilerinde, uzun süre iktidarda olmalarına rağmen, ciddi bir erimenin oluşmamasıdır. Polonya'da iktidar partisi PiS, muhalefet bloku karşında iktidarı kaybetmiştir. Ancak PiS seçimlerde yine en yüksek oyu alan parti olmuştur. Bu durum onun gelecekte de toparlanarak, iktidarı yeniden ele geçirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bunun bir diğer anlamı, bu ülkelerdeki halkın iktidarı destekleyen kısmında ciddi bir çözülme olmadığı, yaşanan ciddi demokraside gerileme ve belirgin bir otoriterleşmeye karşın, iktidara olan desteğin sürdüğüdür. Ancak iktidarın el değiştirmesi, Polonya'daki demokratik sisteme önemli bir enerji girişi sağlamış ve Polonya'ya 2023 seçimleri sonrasında demokratik sistemi tekrar kararlı bir noktaya taşıma olanağını vermiştir. Bu bağlamda, Şekil-19'da gösterildiği gibi Polonya'nın Türkiye'ye göre daha avantajlı olduğu, henüz otoriterleşme eşiğine tam olarak girmediği görülmektedir.

Bu süreçte, Türkiye'yi Polonya'dan ayıran en önemli farkın makroekonomik dengeler olduğu görülmektedir. Her iki ülkede de enflasyon yüksek olmasına rağmen, Türkiye'de halkın yaşam seviyesini ciddi şekilde etkileyen bir hayat pahalılığı problemi olduğu görülmektedir. Polonya ise görece Türkiye'ye göre bu konuda çok daha iyi bir seviyededir ve belirli bir ekonomik istikrar içinde gözükmektedir. Polonya'daki seçimler öncesi iktidar partisi PiS, ekonomik istikrarı korumak ve belirli kesimlerin yaşam standartlarının yükseltilmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Türkiye'de ise iktidar, 2023 seçimleri sonrası ekonomi yönetimini değiştirip tekrar rasyonel politikalara dönmek zorunda kalmış ve faizleri 2023 öncesine göre düzenli olarak arttırmaya başlamıştır. Bu durum, heterodoks politikalardan ortodoks politikalara dönüş olarak, makroekonomik dengeleri olumlu yönde etkilese de vatandaşın ekonomik sorunlarının artarak devam ettiği görülmektedir. 2023 yılı seçimleri öncesi Türkiye'de yapılan anketlerde ekonomik sorunlar sürekli ilk sırada yer almıştır. Gelir dağılımındaki bozulma ve özellikle orta sınıfın nerdeyse yok olması, gelirin adil bir şekilde bölüşümü sorununu çok daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, özerk devlet yapısının bozulması, şeffaflık ve yolsuzlukla mücadele gibi konular daha fazla kamuoyu gündeminde dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle, yürütme erkinin meritokratik olmadığı iddia edilen nepotist atamaları ile klientalist ve çeşitli çıkar gruplarını kollayan, sistemi adeta bir plütokrasiye dönüştürme tehlikesi taşıyan yaklaşımları, devletin her kesime eşit mesafedeki duruşunun bozulmasına neden olmuştur.

Demokratik sistem içinde taleplerde bulunarak sisteme sürekli girdi sağlayan vatandaşın ekonominin düzelmesi taleplerinin 2023 öncesi iktidar tarafından

karşılanamadığı görülmektedir. Bu durum demokratik sistemdeki entropinin yükselmesinin önemli bir nedeni olarak kabul edilebilir. Vatandaşın yaşam standartlarındaki ciddi düşüşün toplumun büyük kesimi tarafından hissedilmesi ve bu durumun düzeltilmesi taleplerine karşılık, iktidarın yapısal problemleri çözmek yerine, dünyanın takip ettiği ekonomik politikaların tam aksini uygulamakta ısrar etmesi, yükselen kurları kontrol etmek maksadıyla gelir dağılımını iyice bozan Kur Korumalı Mevduat (KKM) gibi uygulamaları yürürlüğe sokması sistemin çevreyle/halkla olan sağlıklı iletişiminin daha da bozulması sonucunu doğurmuştur. Ancak eşitlik ve bölüşüm konularının ön plana çıkmasıyla entropinin daha da arttığı, demokratik sistemdeki kararlılığın daha da bozulduğu bir dönemde Türkiye'de, 2023 seçimleri öncesi Avrupa'daki ülkelerdeki ölçüde,[681] hayat pahalılığını protesto eylemlerine rastlanılmamıştır. Yapılan küçük çaplı grev ve gösterilere güvenlik güçlerince sert müdahalelerde bulunulmuştur. Bu durum, ülkedeki demokratik sistemin de tam olarak çalışmadığının en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Normalde, sisteme çevreden gelen taleplere sistem herhangi bir yanıt vermediğinde, işleyen bir demokratik sistemde çevrenin de bir tepki vermesi beklenir. Bu tepkiler normal koşullarda, anayasal düzenin izin verdiği çerçevede, grevler ve gösteriler şeklinde demokratik sistemin tekrar çevre tarafından uyarılarak, hak ve menfaatlerin elde edilmesine yöneliktir. Çevreden kuvvetli bir tepkinin gelmemesi ya da bu tepkinin cılız olmasının anlamı, demokratik sistemdeki çevre-sistem ilişkisinin koptuğu, halkın bu tepkileri göstereceği kamusal alanın yeterince kullanılamadığı/kullandırılmadığı, bu alanın devlet tarafından tamamen kontrol edildiğidir. Avrupa'daki gösteriler ise demokratik sistemin çalıştığını, çevrenin/halkın sistemde yükselen entropiyi hissettiğini, sisteme tepki verdiğini, kamusal alanın halka açık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, benzer sorunları yaşamasına rağmen, Polonya'daki demokratik sistemin Türkiye'ye göre daha iyi işlediği görülmektedir. Örneğin Polonyalı çiftçiler, AB'nin tarım politikalarına yönelik Avrupa'da yaygın olarak yapılan tarım politikalarının protestolarını ilk başlatanlar olmuştur.

Demokratik sistemin işleyişindeki ciddi sıkıntılara rağmen Türkiye'deki iktidar, 2023 seçimleri öncesi ülkedeki demokratik sistemde ciddi bir gerilemenin oluştuğu iddialarına karşı çıkarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini savunmuştur. Nitekim 2023

[681] Avrupa'da hayat pahalılığı konusunda yapılan eylemlerin ve bu eylemlerin ne derece kitlesel olduğuyla ilgili habere https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-baskentleri-hayat-pahaliligi-karsisinda-giderek-daha-fazla-protestoya-sahne-oluyor/2885696# ve https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-ulkeleri-protesto-ve-grevlerin-kiskacinda/2732332 linklerinden erişilebilir.

seçim beyannamesinin[682] mevcut sistemin devamı ve aksayan yönlerinin iyileştirilmesine yönelik olarak hazırlandığı, dolayısıyla iktidarın, 2023 seçimleri sonrasında da aktörün ön planda olduğu, yürütmenin diğer erklere göre çok daha güçlü olduğu, mevcut kurulu düzenin devamından yana olduğu görülmektedir. Beyannamedeki ifadeler, iktidarın yapısal bir değişimden yana olmadığını, sadece mevcut sistemin aksayan yönlerini onarmaya yönelik adımlar atacağını göstermektedir.

2023 seçimleri öncesinde iktidarın karşısındaki muhalefet blokunda en güçlü ittifak olarak görünen Millet İttifakı'nın hazırladığı Ortak Politikalar Mutabakat Metni ise sistemsel olarak, demokratik sistemin işleyişindeki düzensizliği ve demokrasideki ciddi gerilemeyi işaret etmektedir. Millet İttifakının asıl hedefi parlamenter sistemi geri getirmekti. Demokraside gerilemeyi önce yavaşlatıp sonra demokrasiyi olması gereken yere doğru çekmeye yönelik yapısal değişiklikleri öngören muhalefet bloku bu metinle bir şekilde, demokratik sistemde halkın ötekileştirilen kısmının taleplerine yönelik bir enerji takviyesinde bulunarak sistemdeki entropiyi azaltmak ve sistemi tekrar kararlı bir noktaya taşımayı ve böylelikle demokratik sistemin hem girdi tarafında hem de süreç tarafında önemli düzenlemeler yapılarak aksayan demokratik sisteme bir enerji ilavesiyle entropiyi düşürmek, kutuplaşmayı ortadan kaldırarak, halkta iktidar değişikliğiyle yeni bir umut yaratmayı hedeflemekteydi. Ancak seçimlere yakın bir dönemde cumhurbaşkanı adayının kim olacağıyla ilgili ittifak içinde yaşanan tartışmalar ve bir ara altılı masanın[683] dağılması tehlikesi, demokratik sistem içinde yaşanan belirsizliği daha da belirsiz bir noktaya taşıyarak 2023 seçim sonuçlarını ciddi şekilde etkilemiş, iktidar kanadı seçimleri kazanmıştır. Özellikle anketlerde yaklaşık %8'lik oranda[684] gösterilen kararsız seçmen kitlesinin bu sonuç üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Demokratik bir sistem çevresinden bağımsız olamaz. Çünkü sisteme hayat veren talep ve destekler bu çevreden, 'girdi' olarak sisteme hayat ve yön vermektedir. Oysaki bu taleplere demokratik bir siyasi program ve uygulamalarla yanıt vermesi beklenen aktör odaklı, otoriter bir iktidar ise, birçok fonksiyon alanı olan bir demokratik sistemi, diğer fonksiyon alanlarını dışlayarak, sadece belirli bir dönemin sonunda yapılacak 'seçimlere'

[682] https://www.akparti.org.tr/media/dwyd05pu/tu-rkiye-yu-zy%C4%B1l%C4%B1-ic-in-dog-ru-ad%C4%B1mlar-2023-sec-im.pdf
[683] Altılı Masa, 2023 seçimleri öncesi iktidara karşı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İyi Parti (İP), Saadet Partisi (SP), Deva Partisi, Gelecek Partisi (GP) ve Demokrat Parti'nin (DP) oluşturduğu ve Millet İttifakı olarak da adlandırılan en büyük muhalefet blokudur.
[684] https://konda.com.tr/uploads/2305-mayis-barometre-142-sandikanalizi-9101b8f522e771836b2c48ebf6f2539dfc55075dc83850b9111aeb1984479dc0.pdf Erişim tarihi: 14.5.2024.

indirgemek isteyebilir. Nitekim 2023 seçimleri öncesinde, Polonya'da PiS ve özellikle de liderinin demokratik sistemi bu yönde düzenlemeye çalıştığı görülmektedir. PiS'in yaklaşımında, Türkiye'dekine benzer şekilde, bir taraftan sistemi çevreleyen kitle içinden bir hedef kitle belirlenerek bu kitle çevreden ayrılarak konsolide edilmeye çalışılmış, diğer taraftan sistemin düzenli bir şekilde işlemesini sağlayan kurumlar iktidar yanlısı, iktidara koşulsuz destek verecek kurumlara dönüştürülmeye çalışılmıştır. Hedef, bu kitleyi seçimlere kadar daha da büyüterek, seçimlerde mecliste çoğunluğu ve hatta anayasayı değiştirecek bir desteği sağlayacak güce erişmektir. Ancak büyütülmek istenilen kitle karşında bölünmüş kitlenin de benzer bir şekilde büyümeye ve güçlenmeye çalışacağı, bu kutuplaşmanın demokratik sistemdeki entropiyi artıracağı bir tür hegemonya mücadelesine dönüşebileceği, sistemin girdi tarafındaki iktidara yönelik destekte önemli bir azalma da oluşabileceği yeterince dikkate alınmamıştır. Gramsci'nin de ifade ettiği gibi, hegemonya kurulduğunda aynı zamanda bozulmaya da başlar. Çünkü bu mücadelede rakipler ortaya çıkar ve hegemonya mücadelesi kendisini yenileyerek sürekli devam eder.

Dolayısıyla hem Türkiye'de hem Polonya'da seçimlerin aktörler üzerinden şekillendiği ifade edilebilir. Türkiye'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Polonya'da ise PiS lideri Kaczynski, 2023 seçimlerinin ana aktörleri olarak görülmektedir. Her iki ülkede de yapılan seçimlerde bir şekilde bu iki aktörün geleceği oylanmıştır. Türkiye'de hem cumhurbaşkanlığı hem genel seçimleri iktidarın önde bitirmesi aktörün gücünü koruduğunu göstermiştir. Polonya'da ise iktidar partisi PiS seçimi önde tamamlamasına rağmen iktidarı, toplam oyu daha fazla olan muhalefet bloğuna bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de iktidar, demokratik sistemde sistemsel bir problem olduğunu düşünmemektedir. İktidara göre asıl problem, muhalefetin iddia ettiği gibi aktörün yürütmeyle yek vücut olduğu Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi değil, sistemin uygulamadan kaynaklı onarım (restorasyon) ihtiyacıdır. Bu sebeple mevcut sistem aynı aktörün liderliğinde bir dönem daha devam etmelidir. Muhalefet ise ontolojik olarak sistemde ciddi bir sorunun var olduğunu belirterek, yapısal değişikliklerin yapılması gerektiğini ileri sürmüş ve seçimlerden başarılı çıkması durumunda yeniden parlamenter sisteme geçileceğini ifade etmiştir. Polonya'da da iktidar benzer şekilde birçok bakımdan değişikliğe uğrattığı mevcut yapının devamından ve hatta daha da güçlenmesinden yanayken, muhalefet, AB'nin desteğini de arkasına alarak, yapısal bir bozulma yaşayan ancak henüz tam olarak bozulmamış anayasal sistemin daha fazla hasar görmesini önlemeye çalışacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak, her iki ülkede de

2023 seçimleri öncesinde demokratik sistemde yaşanan sürecin, şiddetlenen bir aktör-yapı çatışması/mücadelesi şeklinde cereyan ettiği ifade edilebilir.

6.3. Demokraside Gerilemede Otoriterleşme Eşiği ve Otoriterleşmenin Takip Ettiği Süreç (4. Safha)

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, her iki ülkede yaşanan gelişmelerden hareketle demokratik sistemde demokraside gerilemeye neden olarak sistemdeki entropiyi artıran somut olgular şu şekilde özetlenebilir:

- Otoriterleşme;
    - Otoriter liderlik,
    - Aktörün yapı üzerinde üstünlük kurması, özerk yapıların ortadan kalkması, kurumsal yapıların bozulması, bağımsız denetleyici/düzenleyici kurumların bağımsızlıklarını yitirmesi,
- İktidarın yasama organını kontrolü, meclis çoğunluğunu elde tutması,
- Yargının kontrolü/bağımlı hale gelmesi/getirilmesi,
    - AYM'nin üye yapısıyla oynama *(court packing)*,
    - Hâkimler ve savcılarla ilgili kurulun yapısıyla oynama,
    - Adalet Bakanı'nın hâkim ve savcılarla ilgili kurulun yapısı içinde yer alması,
- Kontrol-denge sisteminin zayıflatıldığı, bir nevi kuvvetler birliğinin yaratılması,
- Siyaset yapma biçiminin değişmesi,
    - Carl Smith'in betimlediği tarzda, çatışmacı ve antagonistik,
    - Ayrıştırıcı/ötekileştirici ve kutuplaştırıcı,
    - Halk yardakçılığı/Popülist siyaset,
    - Pragmatizim,
    - Aşırı milliyetçi politikalar,
    - Radikalizm (örneğin ekonomi politikalarında),
- Çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla hareket ve demokrasi kavramını lidere göre yeniden tanımlayıp, kavramlaştırmak,
- Medyanın iktidar tarafından etkin kontrolü,
    - Tek merkezden yönetilen etkili bir algı yönetimi,
- Meritokratik yapının bozulması,
    - Nepotizm,
    - Kayırma *(cronyism)*,
    - Klientalizm,

- Seçim sistemiyle oynamak, seçimlere çok kısa bir süre kala oyunun kuralını değiştirmek,
- Kamusal alanın daraltılması, devletin kamusal alanı bütünüyle kontrol etme girişimlerinde artış,
    - Sivil Toplum Kuruluşları (STK) üzerinde baskı ve muhalif STK'ların faaliyetlerinin kontrolü,
- Sosyal yardımların artırılması,
- Sürekli izlenen politikaları baltalayan, ülkenin önünü kesmeye çalışan bir dış düşman olduğu algısının yaratılması,
    - İktidarın sürekli gündemde tutmaya çalıştığı güvenlik/beka problemi

Yukarıdaki somut olguların her birinin demokraside gerilemenin oluşmasında etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmanın temel amacı demokraside gerilemenin neden meydana geldiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Yukarıdaki her madde demokraside gerilemenin oluşmasına neden olmakla birlikte, daha sistematik bir yaklaşımla bu maddeleri incelemek gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, her bir maddenin demokraside gerileme oluşturarak entropiyi süreç içinde nasıl tetiklediği ve demokratik sistemi nasıl bir düzensizliğe/belirsizliğe sürükleyerek kararsız bir yapıya dönüştürdüğünün ortaya konulması gerekmektedir. Demokraside gerileme daha önce de ifade edildiği gibi, demokratik sistem içinde oluşan bir fenomendir ve bu sebeple yukarıdaki somut olguların analitik bir yaklaşımla ele alınıp gruplandırılması, müteakiben her bir maddenin süreç içinde hangi uğraklardan geçerek demokraside gerilemeye neden olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Ancak bu çalışmaya geçmeden önce, otoriterleşen iktidarların nasıl bir stratejiyle hareket ettiklerinin, hangi adımları attıklarının ortaya konulmasının da faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Buna göre genel olarak her iki ülkede de birbirine benzeyen aşağıdaki adımlar atılmıştır:

1. <u>Adım</u>: Öncelikle seçimlerde yasama organında çoğunluğu kazanmak için gayret göstermek ve seçimi kazanmak: İktidarlar, aktör ne kadar güçlü olursa olsun, mecliste meclis çoğunluğunu -özellikle de anayasayı değiştirebilecekleri- kazanmadan istedikleri adımları atamamaktadırlar.

2. <u>Adım</u>: Anayasayı değiştirecek çoğunluk sağlanamadığı takdirde, AYM'nin üye yapısını değiştirmek: Anayasa mahkemeleri ülkelerdeki anayasal düzenin işlemesini anayasaya göre denetleyen, karar veren kurumlardır ve aldıkları bazı kararlar iktidarları

rahatsız edebilmektedir. Dolayısıyla AYM üyelerinin iktidara yakın olan kişilerden oluşması önem taşımaktadır.

3. Adım: Yargının kontrolü.

4. Adım: Medyanın kontrolünün ele geçirilmesi.

5. Adım: Bürokratik yapıda kadrolaşma ve başta kaynak aktarımını kolaylaştırıcı, şeffaflığı ortadan kaldıran mevzuatla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması.

6. Adım: Klientalist bir düzenin yaratılması ve müzahir bir sermaye birikiminin oluşturulması.

7. Adım: Ülkede sosyal yardımları artırarak iktidarın sürekli devamlılığını sağlayacak bir halk kitlesini oluşturmak ve bu kitleyi zaman içinde pekiştirmek.

8. Adım: Çevre üzerindeki kontrolü ele geçirmek ve bağlamda partiye üye sayısını artırarak partiyi bir kitle partisi haline dönüştürmek ve bu kitleyi partiye ve sisteme bağımlı kılmak.

9. Adım: STK ve sendikaları devlet kontrolüne alacak, özellikle sendikaları birer 'sarı sendika' haline dönüştürecek sürecin başlatılması. STK'ların iktidar aleyhine farkındalık yaratacak eylemlerinin, faaliyetlerinin engellenmesi.

10. Adım: Bir düşman yaratarak halkta sürekli bir güvenlik kaygısının canlı tutulması ve yaratılan bu kaygıyla halkta, yalnızca bu iktidarın, statükonun devamıyla ülke güvenliğinin idamesinin sağlanabileceği düşüncesinin oluşturulması.

11. Adım: Sıfır toplamlı bir anlayışla, muhalefete karşı tavizsiz davranmak ve daima gücün ve inisiyatifin elde bulundurulduğu algısını yaratmak.

2023 seçimleri öncesinde yaşanan demokratik süreç izlendiğinde, Polonya ve Türkiye'de iktidarlar tarafından yukarıdaki adımların atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla iki ülkede de demokratik sistemin tam olarak sağlıklı olarak çalıştığını ifade etmek mümkün değildir. Yukarıda özetlenen adımların her biri demokratik bir sistemde entropiyi artıracak nitelikte olup, demokraside gerilemeye sebep olacak nitelikte görünmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, entropi sistemde bir şeylerin yolunda gitmediğinin işaretlerini vermektedir ve sistemi çevreleyen, sistemle etkileşen halk/toplum yükselen entropiyi hisseder, sisteme normalde tepki verir. Diğer bir ifadeyle, çevrenin sisteme verdiği tepki sayesinde sistem yükselen entropiyi düşürecek adımları atmaya çalışır. Dışarıya, etkileşime açık, negentropic yapıdaki politik sistemler entropinin düşürülmesine olanak tanırlar.

6.4. Polonya ve Türkiye Örneğinden Hareketle Aktör-Yapı Gerilimi/Çatışmasının Sonuçları ve Bu Çatışmanın Takip Ettiği Süreç?

Polonya ve Türkiye örneklerine dönüldüğünde, Şekil-19'da betimlenen 2023 seçimlerine kadar olan süreçte iki ülkede demokraside gerilemeye neden olan ve demokratik sistemde entropiyi artıran önemli olgular aşağıdaki karşılaştırmalı tabloda ana hatlarıyla özetlenmiştir. Bu tablo aynı zamanda Türkiye ve Polonya'da, Şekil-19'da üçüncü ve dördüncü safhalarda yer alan aktör-yapı geriliminin nasıl geliştiğinin, aktörün yapı karşısında nasıl güçlendiğinin ve normal işleyen demokratik bir sistemin nasıl kapalı bir sisteme evrilebileceğinin de detaylarını açıklamaktadır.

TÜRKİYE	POLONYA
Aktörün yüceltilmesi -Otoriter lider, güçlü lider algısı * "Ben öncekilerden farklıyım" vurgusu *Yürütmenin başı *Tüm yetkilerin tek bir kişide toplanması	**Aktörün etkisi** -Güçlü lider algısı * Geri planda kalarak her şeyi kontrol eden, yöneten lider profili
Elit karşıtlığı -Vesayetçi, müesses nizam karşıtlığı -Demokratik elitizmin sona ermesi -Elit çatışması -Elitlerin yer değiştirmesi -Elit gruplar arasındaki çatışmanın devam etmesi, demokrasinin temel kuralları, ülkeyi ilgilendiren iç ve dış konulardaki ciddi yaklaşım farklılıkları	**Elit karşıtlığı** -Neo-liberal, AB yanlısı müesses nizam karşıtlığı -Demokratik elitizmin sona ermesi -Elit çatışması -Elitlerin yer değiştirmesi -Elit gruplar arasındaki çatışmanın devam etmesi, demokrasinin temel kuralları, ülkeyi ilgilendiren iç ve dış konulardaki ciddi yaklaşım farklılıkları

Aktörün halkı yeniden tarifi/popülizm - "Benim milletim" söyleminin sık sık tekrarı -Ben halkım (Halkın yerine kendisini koyma) - "Bizden, onlardan" söylemi	**Aktörün halkı yeniden tarifi/popülizm** - "Polonyalılaşma" vurgusu - "Bizden, onlardan" söylemi
Aktörün (iktidarın) farklı Siyaset tarzı -Hegemonya/kültürel iktidar mücadelesi -Çatışmacı siyaset/popülist siyaset -Sıfır toplamlı siyaset	**Aktörün (iktidarın) farklı siyaset tarzı** -Hegemonya/kültürel iktidar mücadelesi -Popülist siyaset/İyi değişim *(Good change)* -Sıfır toplamlı siyaset
Aşırı kutuplaştırma -Ötekileştirme	**Kutuplaştırma** -Ötekileştirme
Değişen yönetim biçimi -Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminin etkisi -Liyakatin kaybolması -Nepotizm -Klientalist/Kayırmacı düzen -Mega/çılgın projelerle kaynak aktarımı	**Değişen yönetim şekli** -Liyakatin problem haline gelmesi -Klientalist/Kayırmacı düzen
Yapısal bozulma ve Kurumsal çöküş	**Yapısal bozulma ve Kurumların zayıflaması/zayıflatılması**

-Kurum karşıtlığı / "Eski Türkiye" karşıtlığı söylemi -Anayasal sistem tartışmaları	-1989 sonrası kurulan liberal düzeni/sistemi eleştirme, müesses nizam karşıtlığı
İktidarın yeni vizyonu -Cumhuriyetin ikinci yüzyılı "Türkiye Yüzyılı" olarak isimlendirilmekte ve ilk yüzyıldakinden, onun temel özelliklerinden farklı olarak, 2002 yılında başlayan AKP iktidarı üzerine inşa edilecek, inanç, kültür, medeniyet köklerinin yeniden ihya edilebileceği bir sürecin oluşturulması hedeflenmektedir.	**İktidarın yeni vizyonu** -Üçüncü Cumhuriyeti yıkmak ve iyi Polonya'yı *(good change)* inşa ederek, Polonyalılaşmış ahlaki prensipler, gerçek sosyal dayanışma ve ulusal çıkar temelli bir dış politikaya dayalı Dördüncü Cumhuriyeti kurmak.
Mevcut anayasal sistemde ciddi bozulma -Hukukun üstünlüğünün kaybolması -Temel hak ve özgürlüklerin ciddi şekilde örselenmesi *Kamusal alanın kapatılması -Yürütmenin aşırı güçlenmesi, bu erkin tek bir kişi tarafından yerine getirilmesi -Yasamanın işlevini ve etkisini yitirmesi *Denge-denetleme problemi -Yargı bağımsızlığının ortadan kalkması -Adalete erişimin ortadan kalkması -Seçimlerin güvenli ve adil olarak yapılmasında problem olduğu iddiaları	**Mevcut anayasal sistemde bozulma** -Hukukun üstünlüğünün zayıflaması -Temel hak ve özgürlüklerin zayıflaması *Kamusal alanın daraltılması -Yürütmenin güçlenmesi -Yasamanın zayıflaması -Yargı bağımsızlığının zayıflaması -Adalete erişim sorunu -Seçimlerin adil olarak yapılmasında problem olduğu iddiaları

Devlet kavramının getirildiği nokta -Devletin özerk yapısının kaybolması -Devletin ele geçirilmesi -Şeffaflığın kaybolması -Yolsuzluk iddiaları	**Devlet kavramının getirildiği nokta** -Devletin özerk yapısının zayıflaması -Devletin ele geçirilmesi -Kayırmacı düzen

Tablo-5. 2023 Seçimlerine Kadar Olan Süreçte İki Ülkede Demokraside Gerilemeye Neden Olan ve Demokratik Sistemde Entropiyi Artıran Olgular

Bu tablodaki verilerden hareketle analiz derinleştirildiğinde, her iki ülkede de halkın demokrasi kavramına yaklaşımı ilginç özellikler taşımaktadır. Yukarıda sıralanan değişkenlerle birlikte dördüncü ve beşinci bölümlerde ifade edilen somut olgular demokratik sistem tasarımı içinde birlikte ele alındığında, süreçsel bir akış ortaya çıkmaktadır.[685] Aşağıda açıklanan bu süreç içinde belirtilen her olgu demokraside gerilemenin sebebidir ve sistemdeki entropinin artmasına neden olmaktadır. Ek-4'te yer alan matriste, demokraside gerilemeye neden olan değişkenler/girdiler ve bu girdilerle bağlantılı somut olgular ve bu olguların kendi iç mekanizmaları gösterilmiştir. Süreç skalasında her bir değişkenin karşısında gösterilen somut olgular aynı zamanda, demokraside gerilemeye neden olabilecek kritik aşamaları göstermektedir. Bu aşamalarla birlikte her bir uğrak aynı zamanda entropinin daha da arttığı/derinleştiği bir ileri aşamayı betimlemektedir.

6.4.1. Aktör/iktidar ve muhalefet

Bu mekanizmada en tepede, ana değişkenler/girdiler içinde aktör/iktidar ve muhalefet ilişkisinde süreç, aktörün seçimle iş başına gelmesiyle başlamakta, daha sonra süreç bir aktör-yapı mücadelesine dönüşerek neopatrimonyal sisteme doğru kayış ve akabinde aktörün yapı karşısında güçlenerek otoriter bir lider profili sergilemesiyle sonuçlanmaktadır. Bu süreçte, meritokrasi kavramı lider tarafından istismar edilerek liyakat

[685] Bu süreçsel akış bir oyun teorisi mantığıyla Ek-4'te gösterilmiştir. Metin içindeki açıklamalar Ek-4'ün açıklanması niteliğindedir. Bu yaklaşımda Ek-4, sistematik bir bakış açısıyla, daha önce ifade edilen politik sistem tasarımıyla, girdi/değişkenler, süreç ve çıktı/sonuç olacak şekilde tasarlanmıştır. Dikkat edildiğinde bu tasarımda çıktı/sonuç tektir: Demokraside gerileme. Bu yaklaşımda, Ek-4'te betimlenenden farklı başka aşamalar da olabilir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Ek-4, Türkiye ve Polonya örneklerinde demokraside gerilemeye neden olduğu değerlendirilen somut olgulardan hareket edilerek hazırlanmıştır. Ek-4 aynı zamanda Şekil-19'da genel hatlarıyla açıklanan sürecin detaylı ve analitik bir açıklaması olarak da kabul edilebilir.

kavramı ortadan kalkmakta, lidere sadakate dayalı bir yapı üzerinden süreç nepotizme ve kayırmacılığa kadar uzanmaktadır. Aktörün süreç içinde yapı karşısında durum üstünlüğünü ele geçirmesine paralel olarak dikey bir yönetim yapısı oluşmakta, inisiyatif kavramı zamanla ortadan kalkarak mutlak itaate dayalı, kontrol merkezli, sıfır toplamlı, sınırsız bir iktidara dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte, muhalefetin topluma yeterince nüfuz edebilmesi zorlaşmakta/zorlaştırılmakta, alternatif çözümler üretme kapasitesi zayıflamakta/zayıflatılmakta ve sonuçta muhalefet varlığını cılız da olsa sürdürmekte/sürdürebilmekte ancak görevini tam olarak yapamamaktadır. Tüm bu süreç boyunca iktidarın işaret ettiği yönetim şekli, demokrasi modeli çoğulcu değil, çoğunlukçu bir anlayışı işaret etmekte ve demokratik sistem pekişmemiş/pekişememiş, kusurlu bir demokrasi sürecine doğru evrilmektedir. Bu süreçte yönetim anlayışı ise 'gönüllü kulluklar' (patronaj) üzerine oturan, liderin etrafında kümelenen danışman kitlesinin yarattığı etkiyle liderin gerçeklerden, devletin bürokrasisinden kopuk olduğu, devletin adeta bir anonim şirket gibi yönetildiği kaotik bir yönetim şekline dönüşmektedir.

6.4.2. Siyaset kurumu

Aslında son derece önemli bir işleve sahip olması gereken siyaset kurumu bu süreçte, çatışmacı bir siyaset anlayışıyla, ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı, ortak iyi kavramının manipüle edildiği popülist bir anlayışla hareket etmektedir. Yine siyaset kurumu, muhafazakâr ve hatta neo-muhafazakâr bir yaklaşımla sıfır toplamlı bir siyaset anlayışını benimsemekte ve süreç zaman içinde bir hegemonya mücadelesine evrilmektedir. Nitekim Türkiye örneğinde görüldüğü gibi bu mücadele o kadar şiddetle cereyan etmektedir ki, siyasi yaşamın en önemli aktörü konumundaki siyasi partilerin kapatılması dahi gündeme gelebilmektedir.

6.4.3. Sosyokültürel etki

Yine süreç içinde sosyokültürel etkiler de önemli rol oynamaktadır. Özellikle kimlik olgusu ve kimlik siyaseti, çoğulcu bir yaklaşımdan ırkçı ve aşırı milliyetçi bir noktaya doğru savrulmaktadır. Benzer etki laik sistem üzerinde de etkili olmakta ve tersine dönmüş, laik kesim üzerinde oluşturulan 'mahalle baskısı' artarak anayasal laik sistem zayıflamakta/zayıflatılmaktadır.[686] Zaman içinde kültürel değişim ve kültürlenme ahlaki yozlaşmaya ve lümpenleşmeye yol açabilmektedir. Bu süreçte uzun süre sessiz kalan

[686] 2024 yerel seçimleri sonrası Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gündeme getirilen müfredat taslağı (Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli), muhalefet ve eğitim sendikaları tarafından bilimselliğe ve anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.

toplumsal fay hatları harekete geçmekte, çoğulcu yapının zayıflamasıyla demokratik süreçte katılım ve temsil problemleri yaşanmakta ve oluşan kutuplaşma daha da derinleşmektedir.

6.4.4. Ekonomi

Ekonomi alanında ise neo-liberal ekonomik politikaların da süreç üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gözlenmektedir. Özellikle eşitliğin bozulması ve bölüşüm probleminin ortaya çıkması gelir dağılımı üzerinde ciddi etkiler meydana getirmekte ve toplumun bir kesiminde, yoksulluğun akut durumdan çıkarak, kronikleşmiş bir şekle, derin bir yoksulluğa evrilmesine yol açmaktadır. Bu durum, entropiyi en fazla artıran faktörlerden biri olarak gözlenmektedir. Çünkü son dönemde özellikle Türkiye'de halkın en fazla şikâyet ettiği konu hayat pahalılığı ve enflasyon olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle makroekonomik dengelerin bozulması ve yavaş yavaş toplumda orta sınıfın yok olmasıyla birlikte ekonomik istikrar da bozulmaktadır. Sisteme zamanla kayırmacı bir düzen hâkim olmakta, kamu kaynakları belirli sermaye gruplarına doğru aktarılmakta/akmaktadır. Bunun anlamı, iktidara müzahir bir sermaye birikiminin yaratılmasıdır. Aslında bu bilinçli bir tercihtir ve hatta amaçtır. Bu birikim aynı zamanda iktidarla aynı görüşte olmayan sermaye birikimine alternatif bir yapı yaratmakta ve sistem bu çalkantı içerisinde zamanla plütokrasiye doğru evrilme riski taşımaktadır.

6.4.5. Halk kavramı

Süreç içinde belki de en kritik değişken olan halk kavramı en fazla manipüle edilen kavram olarak dikkati çekmektedir. Aktör gerçekte, halk desteği olmadan yapı ile girdiği mücadeleden galibiyetle ayrılamayacağının farkındadır. Bu sebeple, geniş halk kitlelerini etkilemeye, mümkün olan en büyük parçayı kendisine bağlamaya ve bu kitleyi sürekli tahkim etmeye ve genişletmeye çalışmakta, bunu yaparken de halk yardakçılığı yaparak halkı ayrıştırmakta ve kutuplaştırmaktadır. Demokrasiye mesafeli olan halk kitlelerinin olduğu bir toplumda, bu yaklaşımın toplum ve ülke için ne kadar tehlikeli olduğu başlangıçta sezilemeyebilir. Ancak bu durum içten içten entropiyi şiddetlendirmekte ve demokratik sistemde bir düzensizlik meydana getirmektedir. Bu düzensizlik hali, ayrıştırılan kitleyle aktörün bütünleşmesi neticesinde daha farklı bir aşamaya evrilmekte ve ayrıştırılan kitle, aktörü kendisinin dışa vurumu, kendinden bir parçaymış gibi kabullenip içselleştirmektedir. Bu aşamada aktör, Urbinati'nin tanımlamasıyla, "ben halkım"[687] noktasına doğru evrilmekte

[687] Nadia Urbinati, *Ben Halkım. Popülizm Demokrasiyi Nasıl Dönüştürüyor?* Çev. Büşra Ayoub. (Tellekt, 2022).

ve böylelikle iki tarafı bir şekilde bütünleştirdiği algısına kapılmaktadır. Ulaşılan bu aşama aslında katılaşmış bir popülizmdir. Türkiye ve Polonya'daki iktidar partilerinin yaptıkları büyük hatalara rağmen uzun süreli iktidarda kalmalarının ana sebeplerinden biri, popülizmin kolay çözülemeyecek, katılaşmış/otoriterleşmiş bir noktaya doğru evrilmesidir.

Popülizm, Türkiye ve Polonya örneklerinde olduğu gibi zamanla iktidarı güçlendirirken bir taraftan da kendisini katılaştırmakta ve kısa zamanda çözülemeyecek bir konuma taşımaktadır. Ancak bu ideolojik bir katılaşma değildir. Bir şekilde oluşturulan cazibenin halk üzerindeki etkisinin derinleşmesi, aktör ile halkın bir kesimi arasındaki duygusal bağın çeşitli nedenlerle güçlenmesi ve bundan, iktidara destek veren kitle içindeki diğer genç kuşakların da etkilenmesidir. Bu sebeple uzun süreli iktidarda kalmak iktidarlar için bir taraftan zayıflama gibi bir risk taşırken, diğer taraftan da ifade edilen bağların güçlendirilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Bu süreçte iktidar, katılaşmış popülizmin de etkisiyle güçlenirken demokrasi zayıflamakta, demokraside gerileme süreci derinleşerek katılaşmaya başlamaktadır. Nitekim Rockman, Türkiye örneğini vererek, otoriter eğilimlerin ciddi anlamda bir halk desteğiyle, genellikle askerin etkili olduğu rejimler sonrası yönetime gelen ve refah düzeyini artıran bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaya başladığını ifade etmektedir. [688] Elçi, Türkiye'de AKP'nin 2008 yılından itibaren liberal demokratik norm ve reformlardan uzaklaşmaya başladığını belirtmektedir.[689] AKP, 2007 seçimlerinde oylarını %12,30 artırarak %46,58 gibi yüksek bir oy almıştır. Benzer durum Polonya için de geçerlidir. Polonya'da PiS de 2015 yılındaki seçimleri kazandıktan sonra, Norris'in nitelemesiyle "çağdaş otoriter popülist" [690] bir hareket başlatmıştır. Norris, popülizmin bu şeklinin çoğunlukla uzun süren bir sosyal değişikliğe karşı kültürel bir tepki olarak ortaya çıktığını ve bu yeni sürecin oluşumunda ekonominin esas neden olmadığını ileri sürmektedir. Gerçekten de Norris'in ifade ettiği gibi PiS lideri Kaczynski, ekonomi ya da dış politikaya çok daha az ilgi göstermiş, özellikle toplum, tarih, ahlak ve kültür üzerine odaklanmıştır. Rockman da Trump'a oy verilmesinin nedenlerini; kendisinin başlangıçta çok da popüler olmayan bir rakip olmasına, kültürel ve demografik değişikliklere karşı gösterilen tepkiye, kendisinin "otantik" bir tarz geliştirmesine, insanlardaki "bir şeyleri sarsmak" arzusuna, derin devletin bilinmeyen (muhtemelen bürokratik) unsurlarından bataklığı temizlemek için ya da Amerika'yı yeniden kurmak ve kaybedilen istihdamı yeniden

[688] Bert A. Rockman, "Bureaucracy Between Populism and Technocracy", *Sage Journals*, 51, 10, (2019).
[689] Ezgi Elçi, "The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis", *Southeast European and Black Sea Studies*, 19 (1), (2019).
[690] Pippa Norris, "It's not just Trump. Authoritarian populism is rising across the West. Here's why", *The Washington Post*, March 11, 2016.

geri kazanmak arzusundan, son olarak da iş dünyasını ve halkı rahatsız edici düzenlemelerden kurtarmaya bağlamaktadır.[691] Elçi de yaptığı söylem analizinde, AKP ve MHP aktörlerinin daha çok popülist 'manichaean söylem' üzerinden hareket ettiklerini ifade etmektedir.[692] Bunun anlamı, bir şekilde toplumun iyi-kötü, dost-düşman şeklinde kamplara bölünmesidir. Özellikle Türkiye'de 2023 seçimleri öncesi oluşan ittifakların yarattığı siyasi ortam ve bazı siyasilerin stratejilerini tamamıyla 'manichaean söylem' üzerine inşa etmesi dikkat çekicidir. MHP liderinin diğer ittifak bileşenlerini "zillet ittifakı" olarak nitelemesi ve bunu hemen her konuşmasında ifade etmesi bu yaklaşıma bir örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer özellik ise Rockman'ın Trump için belirttiği şekilde, özellikle iktidar partisi liderinin geliştirdiği otantik tarzdır. AKP liderinin geliştirdiği tarz (kendisine bazı çevrelerce "Reis" diye hitap edilmesi, Kasımpaşalılığına yapılan vurgu ve halkla olan iletişim şekli), halktaki 'bir şeyleri sarsmak' arzusuyla birleşince ortaya, 2002 yılından itibaren iktidarda kalmayı başarabilmiş bir aktör çıkarmıştır.

Konu üzerinde daha fazla bir analiz yapıldığında ise halk yardakçılığının temel amacı, aktör ile halkın belirli bir kesimini aynı çerçeve içinde birbiriyle uyumlaştırmak, karşılıklı duygusal bir ilişkinin eşiğini oluşturmak, halkın aktörü kendisinden biriymiş gibi görmesini sağlamak ve halk ile aktör arasında kopması/koparılması zor bir bağ oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşmak için iktidar -başta planlı ve organize stratejik iletişim stratejisi de dâhil- her türlü yolu denemektedir. 2023 seçimleri öncesinde Türkiye ve Polonya'da, özellikle Türkiye'de bunun örnekleri açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, ülkenin neredeyse tamamına yakınını kapsayan ve birçok noktaya ulaşabilen kamu yayıncılığından istifade etmek iktidara birçok bakımdan büyük bir avantaj sağlamış, devlet kanallarında kendisini çok sınırlı ifade olanağı bulan muhalefet ise adil olmayan bir durumla karşılaşmıştır. Nitekim Türkiye'de yapılan 2023 seçimleri bu bağlamda adil koşullarda gerçekleşmemiştir. İktidarın tam kontrolü altında bulunan devletin yayın organları haber bültenlerinde, muhalefet partilerine neredeyse, yasa gereği aktörler için belirlenen süreler haricinde, hemen hemen hiç yer vermemişlerdir. Yine çoğu zaman iktidara yakın çeşitli gazetelerde aynı başlığın ya da benzer başlıkların çıkması, iktidara yakın televizyon kanallarında sürekli aynı kişilerin çıkarılması ve bu kişilerin çoğu zaman birbiriyle uyumlu, iktidarı destekleyen mesajlar vermesi, izlenen bu stratejinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Seçimleri izleyen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

[691] Rockman, "Bureaucracy Between Populism and Technocracy".
[692] Elçi, "The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis".

gözlemcilerinin cumhurbaşkanlığı seçimi için ikinci tur seçim sonucu için hazırladığı ilk bulgular ve sonuçların açıklandığı raporunda, ilk turda olduğu gibi medyanın taraflılığına ve şartların eşit olmamasına ve görevdeki cumhurbaşkanına haksız bir avantaj sağlandığına ve kendisinin kayırıldığına vurgu yapılmaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) de 2023 seçimlerinin teknik açıdan sorunsuz ancak seçim kampanyasının politik ve hukuksal anlamda demokratik olmadığını vurgulamaktadır. 2023 seçimleri öncesi Polonya'da da yeni bir medya mevzuatı hazırlanarak medya kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca devletin, muhalif özel televizyon kanallarının devlet kurumlarınca satın alınmasına olanak sağlayan ve hatta buna zorlayan yasal düzenlemeler yapma girişimi muhalif sesleri bastırma girişimi olarak kabul edilmektedir. Kamu yayıncılığının, Türkiye'deki gibi iktidarın tam kontrolü altında olduğu gözlenmiştir. Nitekim 2023 seçimleri sonrasında AGİT gözlemci heyetinin hazırladığı raporda, seçimlerin siyasi olarak kutuplaşmış bir medya ortamında yapıldığı ve genel olarak bağımsız gazetecilik alanının daraldığı bir ortamda, kamu yayın organlarının açıkça iktidar partisini desteklediği yazmaktadır.

Bu şekilde dönüştürülen/dönüştürülecek kurumlara, aktörün yerleşik düzene ve bu düzeni yaratan elitlere karşı sürdürdüğü mücadelede yanında olan, kendine yakın kitleden seçilen kişiler arasından atamalar yapılır. Bu atamalarda, özellikle 'demokratik meritokratik' bir anlayışla hareket edilmez. Yapılacak atamalarda en önemli kriter yapıya uygun, yapıyı daha da geliştirecek ve sistemi iyileştirecek kişilerin seçimi değil, aktöre olan yakınlık ve bağlılıktır. Bu bağlamda, otoriterleşmiş bir sistemde yapılan atamaların 'otoriter meritokratik' bir yapıda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu anlayışta aktörün bakış açısı atamaların şeklini ve yönünü tayin etmektedir. Bu durum bir şekilde elitlerin yer değiştirmesi sürecinin başlangıcı olarak da tanımlanabilir. Çünkü eski düzeni yıkıp yeni düzeni kurma görevi bu yeni iktidar yanlısı elit kitleye verilmiştir. Bu kitle ileride, aktörün etrafında daha da büyüyerek genişleyecek ve kurulacak yeni müesses nizamın, Türkiye'deki iktidarın tanımıyla, 'Türkiye Yüzyılı', Polonya'daki iktidarın tanımıyla 'Dördüncü Cumhuriyetin', kurucu kadroları haline dönüşecektir. Ancak bu değişim aynı zamanda, daha önce de ifade edildiği gibi, demokratik sistemin işleyişinde bir paradigma değişimi anlamını da taşımaktadır. Nitekim Türkiye ve Polonya'da yaşanan bu değişim çabasının Türkiye'deki sonuçları çok daha ağır olmakla birlikte, her iki ülkenin demokratik sisteminde somut, ciddi bir gerileme yarattığı görülmektedir.

Normalde bu gerilemenin halk üzerinde de olumsuz bir etki oluşturarak, iktidara yönelik halkın desteğinde ciddi bir zayıflama yaratması beklenebilir. Ancak 2023 yılında yapılacak seçimler öncesinde, her iki ülkede de iktidara yönelik halk desteğinde, kısmi bir zayıflama olsa da desteğin devam ettiği görülmüştür. Yapılan anketler her iki partinin de oylarında ciddi bir erimenin olmadığını göstermiştir. Bunun anlamı her iki ülkede de halkı yeniden inşa sürecinin bir şekilde başarıya ulaştığıdır. Türkiye'de 14 Mayıs 2023 yılında yapılan seçimlerde, iktidar partisi AKP'nin oylarında önemli oranda bir düşme olmakla beraber aynı ittifak içinde olduğu (Cumhur İttifakı) diğer partilerin oylarıyla birlikte muhalefette olan ittifaklar karşında mecliste çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Cumhur İttifakının adayı ilk turda kazanamamış, seçim ikinci tura kalmış, Cumhur İttifakının adayı mevcut cumhurbaşkanı az bir farkla da olsa seçimi kazanmıştır.

2023 seçimleri öncesi her iki ülkedeki halkın bir bölümü, demokraside bir gerileme yaşansa da oluşturulan/oluşan sistemi benimsemiş/kanıksamış bir görüntü sergilemektedir. Bu kesim yeniden inşa edilen halk kitlesinin fotoğrafa yansıyan görüntüsüdür. Ancak yine de bu tablonun ülkedeki halk nezdinde tam bir meşruiyet yarattığı da söylenemez. Örneğin, Türkiye'de, 2017 referandumuyla kabul edilen yeni hükümet sisteminin, henüz halkın çoğunluğu tarafından tam olarak benimsendiğini ifade etmek mümkün değildir. 2023 yılındaki seçimler öncesi yapılan yoğun sistem tartışmaları ve anketlerde halkın yeni sisteme olumsuz bakışı ve seçimlerde iktidarın anayasayı değiştirecek ya da bir halk oylamasına götürebilecek arzu ettiği çoğunluğu mecliste sağlayamaması ve cumhurbaşkanlığı seçiminde iki aday arasındaki farkın çok az olması bunun göstergesidir. Dolayısıyla yeni sistemin, iktidarın arzu ettiği bir paradigma değişikliği yaratmadığı, aksine demokratik sistemde bir düzensizlik meydana getirdiği görülmektedir.[693]

Gelinen aşamada, demokratik sistem içinde ciddi yapısal sorunlara sebep olan otoriterleşmiş aktörler, demokratik süreç içinde yaşanan olumsuz dönüşümün ileride yaratabileceği ciddi sonuçların çok da farkında değillerdir. Onlar başarılı oldukları sürece uyguladıkları yöntemi devam ettirmeyi arzularlar. Onlardan seçim bittikten sonra bir yöntem değişikliği beklemek hayaldir. Çünkü bu aktörlerce yöntem değişikliği bir 'zayıflık' göstergesi, o 'güçlü görünüm algısının' örselenmesi olarak görülmektedir. Fakat bu tür

[693] AYM, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk kararnamesinde yer alan 37 maddeyi iptal etmiş ve bu kararın gerekçeleri 27 Şubat 2024 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır (https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/02/20240227.pdf adresinden erişilebilir).

aktörler dıştan gelebilecek etkileri minimize etmek maksadıyla kısa bir süre de olsa pragmatik yöntemlere başvurabilirler. Ancak bu yöntemler daima kısa sürelidirler ve aktörün tüm bu süreçte salt kendi iktidarını devam ettirmek düşüncesiyle hareket ettiği ve buna göre pozisyon aldığı unutulmamalıdır.

Diğer taraftan, eldeki veriler aktör-halk ilişkisinde başka bir etkileşimin de gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim Kaltwasser[694], Türkiye ile ilgili yaptıkları çalışmalarda, şu anki iktidara oy verenlerin, muhalefetin nitelemesinin aksine, kendilerini "popülist" olarak kabul etmediklerini, uzun süreli bir iktidar pratiğinden sonra bu kitlelerin kendilerini dönüştürerek devleti idare eden elit kitlenin bir parçası gibi gördüklerini ifade etmektedir. Örneğin medyada da geniş olarak yer bulan, son yıllarda Türkiye'de hekimlere yönelik yapılan saldırıların bir kısmının, iktidarın hekimlere yönelik tavrından cesaret alınarak yapıldığına yönelik güçlü emareler[695] vardır.

Dolayısıyla yaşanan süreçte aktör ile aktörü koşulsuz şekilde destekleyen halkın benzer bir dönüşümü birlikte yaşadığı ifade edilebilir. Bunun anlamı, popülizm giderek otoriterleşip katılaşırken ve aktör de güçlenirken, aktörün bölerek kendisine bağladığı halk kitlelerini de katılaştırmakta ve aktöre daha güçlü bir şekilde bağlamaktadır. Nitekim iktidar partisini destekleyen bir seçmenle yapılan sohbette de kendisi olumsuz ekonomik gidişata rağmen oyunu yine iktidar partisi lehine kullanacağını çünkü iktidar partisi liderini sevdiğini ifade etmiştir. Ancak bu süreçteki asıl tehlike, özerk kalması gereken devlet kadrolarında da benzer bir durumun meydana gelmesi ve bürokraside görev alan bireylerin profesyonelce değil, duygularıyla, saplantılarıyla hareket etmesidir. Türkiye ve Polonya örneklerinde de olduğu gibi bürokrasinin çeşitli kademelerinde yer alan kadrolardaki benzer katılaşma, demokratik bir sistemde yapısal bir bozulmayla ilgili ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle iktidarın partizan bir anlayışla kendi kadrolarını bürokrasi içine yerleştirme çabalarıyla birlikte bu risk, ülke için ileride daha da yönetilemez bir noktaya evrilebilmekte ve devlet aktör tarafından ele geçirilerek özerkliğini tamamen yitirebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, tüm vatandaşlarına karşı eşit mesafede durması gereken özerk devlet aygıtı ortadan kalkmaktadır. Son dönemde Türkiye'de devlete yeni personel alımlarında özellikle mülakatlarda yaşanan sorunlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Polonya'da 2023 seçimleri öncesi süreçte hükümete nepotizm ve kayırmacılık suçlamaları[696]

[694] Rovira Kaltwasser, "Professor Kaltwasser: Turkey cannot be considered a democratic system anymore".
[695] "Eskiden Doktorlar Azarlardı, Şimdi Biz Doktor Dövüyoruz" | KRT Haber, 4 May 2023.
[696] https://notesfrompoland.com/2020/09/08/polish-government-faces-cronyism-and-nepotism-accusations-over-appointments-to-state-firms/ Erişim tarihi: 21.2.2023.

yöneltilmiştir. Sonuç olarak, devlet ve özellikle devletin özerkliği demokrasi için önemlidir. Nitekim Linz ve Stephan da demokrasinin devlet olmaması halinde ayakta kalamayacağını ifade etmektedirler.[697]

6.4.6. Medya

Yukarıda betimlenen bu kısır döngünün, resmî ve gayriresmî normları giderek bir kenara bırakarak demokratik sistemde bir gerileme yarattığı ve entropiyi artırdığı ifade edilebilir. Türkiye'de 2023 seçimleri kampanya sürecinde yaşananlar, özellikle iktidar partisi tarafından hazırlatılan videolardaki gerçek olmayan, muhalefetin terör örgütleriyle bir arada olduğu iddiasını yansıtan '*deep fake*' olduğu iddia edilen ve sonradan montaj olduğu iktidar yetkililerince de doğrulanan görüntüler buna bir örnektir. Benzer bir durum Polonya'da yaşanmıştır. Polonya'da muhalefet partisi aktörü Donald Tusk hakkında sahte olduğu iddia edilen suçlamalarla 2023 yılında yapılacak seçimler öncesi soruşturma açılmıştır. Dolayısıyla bu sürecin en önemli aktörlerinden biri de medya/basın/sosyal medyadır. İktidar güçlendikçe daha da güçlenmeyi, aktör de politik sistem üzerinde daha fazla etkili olmayı arzulamaktadır. Bu durumun gerçekleşmesi kapsamlı bir algı operasyonunun varlığına ihtiyaç duyar ve bunun da yolu mümkün olduğunca tek sesli bir medya yaratmaktır. Nitekim 2023 seçimleri öncesi, Polonya ve Türkiye'de medyanın çoğunluğu iktidarı destekleyen yayınlar yapmış, bazı medya kuruluşları iktidarın adeta bir propaganda aygıtı gibi çalışmışlardır. Bu alanda muhalefet dar bir alana sıkışmıştır/sıkıştırılmıştır. Muhalefete yakın kanallar üzerinde çeşitli program durdurma ve idari para cezalarıyla baskı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple muhalefet için sosyal medya alternatif bir çıkış yolu gibi gözükse de bu alanda iktidar da aynı ölçüde etkili olmak istemektedir. Çünkü günümüzde sosyal medya yoluyla daha geniş kitlelere, özellikle genç kitlelere çok daha kolay ulaşılabilmekte ve bu geniş kitleler etki altına alınabilmektedir. İktidarın maksadı, bir taraftan tek sesli, monolitik bir medya yaratmakken, diğer taraftan da kontrol altında, sessiz bir sosyal medya zemini yaratmaktır. Bu sebeple oluşturulan trol ağlarıyla sosyal medya etki altında tutulmaya çalışılmakta, ayrıca sosyal medya ağları zaman zaman bant daraltmaları ve yargı yoluyla kapatılarak etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır. Tüm bu girişimler toplumdaki çok sesliliği engellediği, kamusal alanı daralttığı ve kutuplaşmayı daha da derinleştirdiği için entropi şiddetlenmektedir. Demokratik sistemin

[697] Juan J. Linz ve Alfred Stepan, *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, (The John Hopkins University Press, 1996).

süreç tarafında oluşan bu düzensizlikler sonucu demokraside gerileme daha da derinleşmektedir.

6.4.7. Elitler

Diğer taraftan, Türkiye ve Polonya örneklerinde de görüldüğü gibi bir elitler mücadelesi yaşanmaktadır. Günümüzde gözlemlediğimiz somut olgular bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır. Bu niteleme kavramsal bir esneme yaratsa da siyasette elitizmden öte 'aristokratik' bir yapının oluştuğuna işaret etmektedir. Bunun anlamı, siyasi elit kavramının belirli bir çerçeveye sıkışması/sıkıştırılması ve bu çerçeveye dışarıdan başka bir kimsenin dâhil olmasının mümkün olmamasıdır. Başka bir ifadeyle siyaset, belirli bir grup tarafından icra edilen, isimler değişse bile aktörlerin değişmediği, siyasetin halka açılamadığı/kapalı olduğu ve hatta Türkiye gibi ülkelerde taşradaki toprak ağalarının, zengin iş insanlarının icra edebildiği bir faaliyet haline dönüşmektedir. Dolayısıyla akla şu soru gelmektedir: Acaba her seçim öncesi aday başvuruları sahte bir gösteriden mi ibarettir? Her seçimde bazı isimler değişse de partilerin adayları önceden belli midir? Ya da seçilebilir sıralara kimlerin konulacağı çok önceden belirlenmiş midir?

Tüm bu sorular gerçekten de kafa karıştırmakta ve akla demokratik elitizmi getirmektedir. Bunun anlamı, küçük bir grubun demokratik süreci yönettiği, halkın ise bu sürecin hiçbir aşamasında olmadığı, başka bir ifadeyle kandırıldığıdır. Türkiye örneği ele alındığında, siyasi partilerin sürekli ön seçimlerden bahsettiği ancak bunun birçok parti içinde çoğu zaman gerçekleşmediği görülmektedir. Ön seçim yapanların ise ön seçim süreçlerinde ciddi şiddet görüntüleriyle karşılaşıldığı ve bazı yerlerde yapılan ön seçimlerin iptal edildiği dikkati çekmektedir. Neticede listelerin oluşmasında esas kararı parti aktörleri ve onun etrafındaki dar bir kadro vermektedir. Türkiye'de 27'nci Dönem Milletvekillerinin meslek profilleri Yüksek Seçim Kurulu verileri üzerinden incelendiğinde; 123 avukat, 100 serbest meslek, 64 mimar/mühendis, 46 hekim, 43 iş insanı, 33 akademisyen, 33 yönetici, 24 eğitimci, 24 mali müşavir, 24 siyasetçi ve 10 gazeteci olduğu görülmektedir. Kalan 83 milletvekili ise diğer meslek gruplarına aittir. Milletvekillerinin %62,01 yükseköğretim, %30,67 ortaöğretim ve kalan %7,32 ise ilköğretim mezunudur. 2023 yılı milletvekili aday listesi üzerinde yapılan incelemede ise kurye, işçi, işsiz, çiftçi, ev kadını, emekli, öğrenci ve sanatçı gibi meslek gruplarının partilerin listelerinde seçilebilecekleri sıralarda yer almadıkları, özellikle toplumun görece gelir grubu düşük olan sınıflarında yer alan adayların ise daha ziyade sol partilerin aday listelerinde üst sıralarda kendilerine yer bulabildikleri dikkati çekmektedir. İktidar da dâhil oy oranı yüksek olan partiler ise genelde yerelde kişi

tanınırlığı yüksek, daha önce çeşitli defalar milletvekili seçilerek 'kadrolu siyasetçi' konumunu elde etmiş, sermaye sahibi ve bürokraside üst düzey görevlerde bulunmuş hekim, mesleğin özelliği gereği hitap yeteneğine sahip, hukuk fakültesi mezunu kişilere listelerinde üst sıralarda yer vermişlerdir.

Halkın milletvekili adaylarıyla ilgili serzenişi, özellikle oy oranı yüksek partilerin listelerinde, 14 Mayıs genel seçimleri öncesinde yapılan aday belirleme sürecinde kendisini göstermiştir. Birçok ilde milletvekili adayı olarak gösterilen kişiler, yerel halk ve il/ilçe parti yönetimlerince, aday gösterilen kişilerin yerel halkın görüşleri alınmadan parti genel merkezleri tarafından aday olarak gösterildiği gerekçesiyle eleştiri konusu yapılmıştır. 'Siyaset aristokrasisi' tanımıyla ifade edilmek istenen tam da budur. Sonuçta, yukarıda açıklanan örneklerde de görüleceği gibi, her koşulda halkın iradesinin en yüksek düzeyde parlamentoya yansıması arzu edilen demokratik bir sistemde, gerçekte bu irade tam olarak parlamentoya yansımamakta, parti yönetimlerince milletvekili adayı gösterilen kişilerin toplumdaki tanınırlıkları, sermaye birikimleri, parti içindeki konumları, partide uzun yıllar görev yapmış tanınmış şahsiyetlerle olan akrabalık bağlantısı, bürokratik geçmişi ve parti aktörüne yakınlığı gibi farklı özellikleri dikkate alınmaktadır.

Bu husus, demokratik elitizmden de öte, adına 'demokratik nepotizm' denilebilecek bir yapının demokraside gerilemenin en temel nedeni olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, 'neden olanlar' yani aktörler siyasette de aristokratik bir yapı yarattıklarından dolayı ve siyaset bu dar elit kadronun eline kaldığı için demokratik sistem düzenli olarak kendini yenileyememekte, çalışamamakta ve demokraside gerileme yaşanmaktadır. Sonuçta, ideal bir parlamenter demokraside halkın kendi temsilcilerini seçip yasama organına göndermesi beklenirken, halk gerçekte, ileride hepsi birer 'kadrolu siyasi elit' haline dönüşecek, uzun süreler milletvekilliği yaparak milletvekilliğini bir meslek haline getirecek kişileri seçmektedir. Bazı durumlarda, yukarıda ifade edilen 'demokratik elitizm'de olduğu gibi, vekilliğin babadan oğula geçtiği, yerelde ise özellikle güçlü aşiretlerin ve dinsel yapıların/tarikatların tekelinde olan siyasi bir süreç gözlenmektedir. Bu durum, özellikle parlamentonun işleviyle ilgili soru işaretlerini daha da çoğaltmakta ve bu tür bir yapıyla oluşan parlamentoların işlevlerini tam olarak yerine getiremedikleri görülmektedir. Çünkü halkı temsil etmek üzere seçilen vekiller, sıkı sıkıya parti disiplinine bağlı, talimatla oturumlara ve yapılan oylamalara katılan, komisyonlarda katkı sunamayan, yasa teklifi hazırlayamayan, meclis kürsüsünde izinsiz konuşamayan, âdeta hiyerarşik bir yapı içinde yüksek maaşlı, zengin özlük hakları olan memurlara dönüşmekte/dönüştürülmektedir.

Nitekim Türkiye'de 2017'deki yeni Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası yasama organında da benzer bir durum yaşanmış ve parlamentonun işlevini tam olarak yerine getirememesi sonucu milletvekilleri çok daha az görünür ve temsilcileri olduğu illerde halkla çok daha az iletişime geçer olmuşlardır.

Diğer taraftan, demokratik elitizmin demokratik sürece verdiği en büyük zararlardan biri de yukarıda bahsedilen elit kadronun aşırı pragmatik bir yaklaşımla ve iktidar fetişizmiyle, 'hedefe giden yolda her şey mübahtır' yaklaşımıyla hareket etmesi ve sistemin üzerine inşa edildiği demokratik yapının temel taşlarıyla oynayarak, sistemi sürekli kendi lehine çıktı üretebilecek bir yapı haline dönüştürme çabasıdır. Türkiye ve Polonya'daki demokratik sistemin süreçsel analizinde bu yaklaşımın örnekleri görülmektedir. Detayları önceki bölümlerde açıklanan, iktidarın seçim sisteminde her seçim öncesi yaptığı tepki çeken düzenlemeler bu anlayışa tipik bir örnektir. Birtakım varsayımsal *(hypothetical)* simülasyonlarla iktidarın ömrünü uzatacağı düşünülen ancak seçimlerin adil, özgür, eşit ve şeffaf bir şekilde yapılmasını sağlayan kurulu yapıyı bozacak yasal düzenlemeler genelde aktör etrafında kümelenmiş, adına 'parti kurmayı' da denilen bu dar elit kadronun girişimleridir. Bu bağlamda, özellikle 2019 yılında, Türkiye'de yapılan yerel seçimlerde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerini kaybeden iktidarın girişimiyle yaşanan/yaşatılan süreç ve YSK'nın seçimlerin yenilenmesi kararı, iktidar elitlerinin yapıyla mücadelesinin somut bir örneğidir. Yine özellikle, 2023 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Seçimlerinde, muhalefetin faaliyetlerini önlemeye yönelik çok sayıdaki girişim, iktidarın devletin olanaklarını kullanarak seçim faaliyetlerini sürdürmesi ve özellikle milletvekili adayı olan bakanların konumlarını muhafaza ederek seçim faaliyetlerine katılması, seçimlerin adil bir şekilde yapılmasını önleyen girişimler olarak dikkat çekmiştir.

Özellikle bu elit kadronun belki de en tehlikeli girişimi olarak değerlendirilebilecek bir başka yapısal bozum girişimi, Türkiye ve Polonya örneklerinde de görülen, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini yapan en önemli organ olan anayasa mahkemelerinin yapısıyla, direkt ya da *'court-packing'* gibi dolaylı yöntemlerle oynama girişimidir. Özellikle de günümüzde güçlerini artırmaya çalışan otoriter aktörlerin üye değişimi zamanı geldiğinde, anayasa mahkemelerinin üye seçimi üzerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir. Kuvvetler ayrılığı prensibi gereği bağımsız olmaları gereken anayasa mahkemeleri, bir demokratik yapı yıkımının önünde -âdeta bir sigorta gibi- en büyük engel olarak kabul edilirler. Dolayısıyla bu girişimin temel maksadı, yürütmenin/iktidarın mahkeme üzerindeki etkisini artırmak ve yürütmeye, yürütmenin başındaki aktöre, çok daha

geniş bir alan açmaktır. Hâlbuki aktörün yasal sınırları zorlayacak ve anayasal sistemi bozacak derecedeki yetkisini artırma arzusu, normal bir demokratik sistemde anayasa ve yasalarla belirli sınırlar içinde tutulur ve kontrol edilir. Ancak AYM'nin üye yapısının iktidar lehine değiştirilmesi ve mahkemenin iktidardan yana bir tavır içinde olması, demokratik anayasal bir sistem içinde yaşanabilecek en ağır yapısal yıkıma neden olabilecek derecede ciddi sonuçlar doğurabilir. AYM'nin taraflı kararları entropiyi şiddetli bir şekilde artırarak demokratik sistemin işleyişini bozar ve ciddi bir demokratik gerilemeye neden olur.

Yine farklı bir bakış açısıyla, Huntington'un 'nedenler' ve 'neden olanlar' metaforuyla açıklanabilecek bir başka örnek, takip edilen ekonomik modellerin neden olduğu makroekonomik dengelerin altüst olması ve sonuçta halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılardır. Örneğin, 2023 seçimleri öncesi Türkiye'de uygulanan sözde 'heterodoks' ekonomik model, Türkiye'deki makroekonomik dengelerin önemli ölçüde bozulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, özellikle özerk olması gereken ve başlıca görevi fiyat istikrarı ve enflasyonla mücadele olan Merkez Bankası (MB) özerkliğini yitirerek yürütmenin mutlak anlamda kontrolü altına girmiştir. İktidar elitleri hem heterodoks ekonomik politikalar hem de özerk kalması gereken kurumların özerkliklerini kaybederek yürütmenin mutlak anlamda kontrolü altında girmesi konularındaki endişelerini yürütmenin başına iletmemekte/iletememektedirler. Çünkü yürütmenin başı etrafında kümelenmiş bu elit kitle, doğru olsa bile çeşitli nedenlerle fikrini ifade etmekten çekinmektedir. Doğruları ifade eden/edebilen az sayıdaki iktidar eliti ise gördükleri tepki sonucu görevlerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla aktörün etrafında kümelenmiş elit kadro, aktörün verdiği kararlar yanlış da olsa kendileri bu kararlara inanmasalar da bu yanlış kararları uygulayarak/uygulatarak makroekonomik dengelerin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu yanlış politikalar sonucu oluşan durum ise aynı iktidar elitleri tarafından, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, başta eksojen *(exogenous)*, dışsal değişkenler olmak üzere, bazı büyük market zincirlerinin fiyat manipülasyonu, stokçuluk ve pandemi gibi çeşitli değişkenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak şüphesiz ki 'nedenler' yani; makroekonomik dengelerin bozulması, enflasyonun yükselmesi, fiyat istikrarının bozulması, hayat pahalılığı ve kurdaki ciddi dalgalanmalar, salt bu bahsedilen değişkenlerle açıklanamayacak kadar ciddi bir konudur ve yapısal bir bozulmayı işaret eden sistemsel bir sorundur. Dolayısıyla Türkiye'deki gibi örneklerde bu bozulmanın asıl nedeni, 'neden olanlar' olarak da tanımlanabilecek karar verici durumundaki aktör ve onun etrafında kümelenmiş, özerk olması gereken devlet bürokrasisini de tahakkümü altına almayı başarmış iktidar eliti olarak

ifade edilebilir. Bu durum, yukarıda bahsedilen kültürel hegemonya mücadelesinden farklı olarak toplam hegemonya mücadelesinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bu mücadelenin iki önemli ayağı vardır. Bir ayakta süreç içinde demokrasiye geçişte karar alan, demokrasiye geçiş sürecini yöneten bir elit grubu varken, diğer tarafta bu kitle karşısında zamanla ortaya çıkan ve güçlenmeye çalışan başka bir grup daha belirmektedir. Ne zaman ki süreci başlatan elit grup zamanla meritokrasi kavramının manipülasyonuyla, vesayetçi/jakoben bir anlayışıyla hareket etmeye başlar ve sistem katı bir demokratik elitizme doğru evrildiğinde ise katılaşmış demokratik elitizm, kendisine karşı olgunlaşmaya çalışan rakip yapının güçlenmesi sürecini hızlandırır. Bu durum entropinin artmasına sebep olur. Şiddetin artmasının temel nedeni, oluşan karşı yapının politik sistemde gücü elde ederek, iktidar olmayı hedefleyecek bir konuma gelmesi ve iktidarı eline geçiren bu yeni elit grubun mevcut politik sistemde buna hiçbir şekilde izin vermeyecek bir şekilde kendisini konumlandırmaya çalışmasıdır. Ancak bu rekabetçi süreç içinde, karşı yapının zamanla daha da güçlenerek demokratik elitizmin karşısına bir alternatif olarak çıkması kaçınılmazdır. Bu aşamada süreç bir elit mücadelesinden elit çatışmasına dönüşerek, sıfır toplamlı bir anlayışla, toplam hegemonya mücadelesinin kritik bir diğer boyutuna evrilir. İktidarı ele geçirmeye çalışan bu rakip grup başarılı olup iktidarı ele geçirdiğinde ise müesses nizamı yıkarak süratle kendi tarafını tahkim etmeye başlar ve taraflar bu süreçte yer değiştirerek yeni bir mücadelenin fitilini ateşlerler.

Her bakımdan, aktörün etrafında kümelenen bu elit kadro, özellikle demokratik sistemin sorunsuz işlemesi için gerekli olan ve özerk kalması gereken kurumlarla amansız bir mücadeleye girişerek ciddi bir yapı bozumuna sebep olabilmektedir. Bunun örneklerine bu çalışmanın konusu olan Türkiye'de oldukça ağır, Polonya'da ise nispeten daha az düzeyde rastlanmıştır. [698] Polonya'da bu yıkımın daha az olmasının önemli bir sebebinin ise AB olduğu değerlendirilmektedir. AB üyesi Polonya'da iktidar elitleri, belirli alanlarda AB'den bağımsız, demokratik sistemde düzensizliğe ve gerilemeye neden olabilecek adımları atmak istediğinde AB'nin kurumsal yapısını karşısında bulmaktadır. AB'nin kurumsal yapısı, yakın etkileşim içinde olduğu üye ülkelere, AB'nin kendi kurumsal yapısını

[698] Polonya'da 2023 seçimleri sonrası dönemde benzer bir dönüşümün yaşandığına ilişkin haberlere rastlanmaktadır. Bir haber yorum şu şekildedir; "PiS'liler devlete ait şirketlerdeki kazançlı pozisyonlarını kaybediyor. Bunun büyük değişikliklerin yalnızca başlangıcı olduğuna dair birçok gösterge var. Yerel seçimler sadece yeni maaşları kimin alacağını değil, aynı zamanda Avrupa Birliği'nden gelen devasa parayı kimin paylaşacağını da belirleyecek." (https://www.money.pl/gospodarka/wielka-miotla-dopiero-nadchodzi-pis-moze-otrzymac-potezny-cios-6993081964354528a.html adresinden erişilebilir)

bozacak, dolayısıyla AB'nin kendi ekosistemini olumsuz etkileyecek, AB içinde entropiyi artıracak ve özellikle de demokratik gerilemeye neden olabilecek sistemsel bir düzensizliğe müsaade etmemektedir. Nitekim üye yapısının değiştirilmesiyle iktidar partisi PiS'e yakın üyelerden oluşan Polonya Anayasa Mahkemesinin, Polonya Anayasası'nın AB müktesebatının üzerinde olduğu kararından sonra AB'den gelen tepkiler ve bu kararın ciddi sonuçlarının olacağına dair açıklamalar bunun açık bir göstergesidir. Sonuçta bu mücadelenin demokratik süreçte entropiyi daha da şiddetlendirmesi kaçınılmazdır. Nitekim Türkiye ve Polonya örnekleri bu mücadelenin devam eden canlı örnekleri olarak kabul edilebilir.

6.4.8. Kamusal yapı

Elitlerin yer değiştirmesiyle oluşan bu yeni düzende, en çok demokrasiye geçişle birlikte uzun bir süreçte oluşan kurumsal yapı zarar görmeye başlamaktadır. Özellikle yürütmenin güçlenmesiyle öncelikle anayasal sistemde hasar oluşmaya başlamakta, bu hasar oluşumu başlangıçta toplum tarafından bir anda fark edilmemektedir. Bunun sebebi, sistemsel değişikliklerin örtülü, başka değişikliklerin arkasına gizlenmiş bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Türkiye'de 2010 yılında yapılan anayasa referandumu buna bir örnek olarak gösterilebilir. Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararlarına yargı denetimi getirilmesi, askerî mahkemelerin sivil işlerdeki rolünün azaltılması, AYM'ye kişisel başvuru hakkı, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması gibi birçok güncel ve değişiklik olarak arzu edilen düzenlemeleri içeren bir değişiklik paketinin arkasına gizlenen, aslında iktidarın AYM ve yüksek yargı üzerindeki etkisini olağanüstü şekilde artırma girişimidir. Özellikle Türkiye'deki liberal kesimin bu referandumda "yetmez ama evet" sloganıyla iktidarın arkasında güçlü bir şekilde durması, bu gizli maksadın daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını engellemiş, kamuoyu asıl maksadı tam olarak anlayamamıştır. Bu şekildeki düzenlemelerle aktörün öncelikli hedefi, diğer erkler karşısında yürütmeyi baskın bir konuma getirmek, diğer erkleri kontrol edebilmektir. Çünkü yürütme güçlendikçe aktör de güçlenmektedir. Nitekim Polonya'da en fazla oyu alan sağ kanat PiS'in lideri Kaczynski'ye göre liberal demokrasi kırılgan ve hassas bir yapıya sahip, günümüzün küresel ve karmaşık dünyası için zamanı geçmiş bir politik yapıdır. Ona göre bugüne en uygun sistem, 'kontrol ve denge' gibi liberal demokrasiye özgü olan ve gerektiğinde demokratik çoğunluğun istek ve arzularını güçlü bir şekilde yerine getirmede köstek olmayacak güçlü bir hükümettir. Nitekim Polonya'da popülist muhafazakâr sağ bir partinin iktidara gelmesinde Polonya'daki refah devletinin zayıflığından ötürü sosyal koruma ve sağlık hizmetlerindeki yetersizliğin

oluşturduğu kızgınlık ve özellikle de Polonya'nın geri kalmış bölgelerinde yaşayanların yaşam standartlarındaki düşüklük önemli rol oynamış, bu kesimlerin mobilize edilmesiyle elitlere karşı tutum daha da güçlendirilmiştir. Benzer bir durum Türkiye'de de geçerlidir. Son dönemde, dünyada genelde uygulanan ekonomi politikalarının zıddı bir yönde uygulanan, yüksek bir enflasyonla beraber ağır bir döviz krizine de yol açarak tüm makroekonomik dengeleri bozan ve 'heterodoks' olarak nitelendirilen ekonomi politikasının merkezinde de Türkiye'de oluşan/oluşturulan bu katı, tek merkezden yönetilen monolitik yapı yer almaktadır.

Bu sebeple, iktidarın devamı, iktidara destek veren halk kitlelerinin sürekli konsolidasyonu gerektirmektedir. Halk yardakçılığı bu nedenle aktörün elindeki en güçlü vasıtadır ve genelde uzun süre iktidarda kalmayı başaran aktörler bu vasıtayı iktidarlarının devamı için iyi kullanırlar. Türkiye'de iktidar partisinin liderinin "benim milletim" ve "beraber yürüdük biz bu yollarda" söylemleri ile Polonya'da iktidar partisinin "Polonyalılaşmak" vurgusu, aslında tüm ülkeyi kapsayan bir söylemden ziyade belirli bir hedef kitleyi kucaklayan, iktidarı destekleyen kitleleri tahkim etmeye yönelik söylemler ve vurgular olarak değerlendirilebilir. Oysaki köklü siyasi partileri, güçlü parlamentoları ve özerk anayasal kurumları olan ülkelerde durum bunun tam tersidir ve bu ülkelerde asla bu tür monolitik yapıların oluşmasına izin verilmez. Bunun en önemli sebebi, aktörün aşırı şekilde güçlenmesini önleyen parti içi mekanizmaların varlığıdır. Bu ülkelerdeki demokratik yapı içinde entropiyi artıran popülist partiler olsa da sistem -yukarıdaki örneklerde olduğu gibi- katılaşmış bir popülizme ve otoriterleşmiş bir yönetime izin vermez.

Bu aşamada, aktörün mensubu olduğu partinin yasama organında çoğunluğu elinde bulundurması aktörün işini daha da kolaylaştırmaktadır. Yasama organındaki güçlü iktidar çoğunluğu yasama organının işlevini tam olarak yerine getirmesine engel olmaktadır. Bunun anlamı, yasama organının yürütme üzerindeki denge-denetleme ve yasama fonksiyonlarını tam olarak icra edememesidir. Bu süreçte, özellikle bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumların işlevlerini tam olarak yerine getirememesi sistemin düzenli çalışmasını engelleyen en önemli husustur. İktidarın bu kurumlar üzerindeki baskısı ve bu kurumlara yapılan üst düzey atamalardaki partizanca tutumu, bu kurumların hazırladığı raporların olması gerektiği şekilde hazırlanmasına engel olmaktadır. İktidarın bu yaklaşımı, demokratik sistemin işleyişinde aksamalara neden olmakta, şeffaflık ve yolsuzluk gündemin önemli bir parçası haline gelirken, özellikle bu konuları haber yapan muhalefete yakın

medya organları üzerinde uygulanan sansür ve idari para cezalarıyla yoğun bir baskı oluşturulmaktadır.

Aktör, bir taraftan yürütme ve yasama üzerindeki kontrolünü tesis ederken, diğer taraftan en kritik mücadeleyi yargı erkine karşı vermektedir. Bağımlı bir yargı oluşturma gayreti, bu mücadelenin en önemli hedefi olarak dikkati çekmiştir. Bunun anlamı, yargının siyasallaşması, siyasi davaların sayısının artması ve bu davalarda verilen kararların genel kamu vicdanını rahatsız edecek boyuta ulaşmasıdır. Yargının siyasallaşması olgusu da bir şekilde bu tür bir dönüşümün sonucunda gerçekleşmektedir. Yargı kurumunu iktidara yakın kadrolarla doldurmak, diğer bir ifadeyle yargıyı dönüştürerek iktidara yakın bir çizgiye doğru çekmek, popülist iktidarların önemli hedeflerinden biridir. Türkiye'de 2010 yılında yapılan referandum sonrası yaşanan HSYK'nın yeniden yapılanması süreci, aslında yargıdaki yapısal bozulmaya bir örnektir. 2010'daki referandumla anayasadaki 26 maddede değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden ikisi hariç diğerleri temel hak ve özgürlükler lehine yapılan olumlu değişiklikler olarak algılanmıştır. Oysaki bu olumlu değişikliklerin arkasına gizlenen, toplumun genelinin çok fazla kavramayacağı türden iki hayati değişiklik, Türkiye'nin ileride karşılaşacağı hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramlarından giderek uzaklaşmasını, 'kumpas davaları' olarak da nitelendirilen, Türk adalet sistemini temelinden sarsacak nitelikte bir sürecin önünü açmıştır. Bu iki kritik değişiklik, HSYK'nın ve AYM'nin yapısının ve üye seçim usulünün değiştirilmesidir. Bu iki değişiklikle yargının bağımsızlığını yitirerek siyasallaşmasının önü açılmıştır. Ertekin, HSYK seçimlerinde yaşanan bu süreci, "hâkim ve savcılar hangi adayları neye dayanarak seçeceklerdi?" sorusuyla birlikte özetlemektedir. [699] Ertekin bu sorunun yanıtının olmadığını çünkü ortada 'demokratik bir tercih' yapmayı olanaklı kılacak bir temsil zemininin olmadığını belirtmekte, bu seçimlerde, iktidarın o zamana kadar söyleyegeldiği "üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğü" sloganının, Adalet Bakanlığının bu seçimlerde ciddi bir şekilde rol almasıyla tersine çevrildiğinin altını çizmektedir. Gözler de kurnazca yapılan ve "Suiistimalci Anayasa Değişikliği" adını verdiği bu yöntemle, o zamanla kendilerine 'Gülen Cemaati', şimdilerde ise 'FETÖ/PDY' denilen grubun yargıya hâkim olduğunu ifade etmektedir.[700] İktidara mensup bazı politikacılar bu yapısal değişikliğin ileride yaratacağı büyük tehlikeyi sezemediklerini, yapılanın büyük bir hata olduğunu sonradan itiraf

[699] Orhan Gazi Ertekin, *Yargı meselesi Hallolundu! Yargıçların "Eşekli Demokrasi" İle İmtihanı*, (Epos, 2011).
[700] Kemal Gözler, *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*, (Ekin, 2017).

etmişlerdir.[701] Ancak Türkiye, özellikle 2010 yılından sonra "atı alanın Üsküdar'ı geçtiği", yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü konularında oldukça çalkantılı bir dönemin içine girmiş, hukuk devleti vasfını yitirecek bir noktaya doğru savrulmuştur.

Benzer bir durum Polonya için de geçerlidir. Örneğin AB Komisyonu, Polonya hükümetinin Polonya Anayasa Mahkemesinin yapısıyla ilgili yapılan düzenlemenin Polonya'nın iç hukuki meselesi olduğuna dair tezini reddetmiş ve düzenlemenin AB kuruluş değerlerine ve hukuk sistemine aykırı olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Yine de her iki ülkedeki iktidarlar demokratik entropinin şiddetini artırarak demokratik bir gerilemeye neden de olsa yargıyı iktidara bağımlı hale getirmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Çünkü bağımlı yargı, iktidarların elinde iyi bir sopa haline dönüşebilmekte ve muhalif sesleri bastırmada etkili bir araç olarak kullanılabilmektedir. Otoriterleşmiş demokraside ciddi gerileme yaşayan ülkelerde siyasetin yargıya müdahalesi ve bu bağlamda özellikle adalet bakanlığının, yargı bağımsızlığı için bağımsız olması gereken savcıların ve yargıçların atamasını, disiplin işlerini düzenleyen bir yapının içinde yer alması, hatta Türkiye gibi ülkelerde bu yapının başında olması ciddi bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu yapısal bozukluk, iktidar her ne kadar aksini ifade etse de ülkede yargı bağımsızlığından söz etse de 2010 yılından sonra yaşanan gerilimli süreçte siyasi davaların sayısını ciddi şekilde artırmıştır.

Yine de iktidarın kendi kadrolarını oluşturması, kamuoyunu anayasal değişiklikler konusunda hazırlaması, yasama organında muhalefetle yaşayacağı tartışmalı süreç dikkate alındığında, iktidarın yargı erki üzerinde etkisini artırması için uzun bir süre beklemesi gerekebilir. Türkiye'de 2010 yılındaki anayasa değişikliği sonrası yargının geldiği/getirildiği nokta oldukça sorunludur. Türkiye, hukukun üstünlüğü endeksinde, 2021 yılında 140 ülke arasında 117, 2022 yılı sıralamasında ise 116. sıradadır. AB ilerleme raporlarında da en fazla eleştirilen konuların başında hukukun üstünlüğü gelmektedir. Nitekim bu ciddi gerilemenin en canlı örneği, 2023 seçimleri sonrası Türkiye İşçi Partisinden (TİP) milletvekili seçilen Can Atalay'ın yargılama süreci devam ettiği halde, Enis Berberoğlu ve Mustafa Balbay hakkındaki emsal kararlarda olduğu gibi anayasanın 83'üncü maddesi gereğince tahliye edilmemesi ve cezaevinde tutuklu olarak kalmasıdır. Bu konuda, iktidarın çoğunlukta olduğu yasama organında iktidar partisinden seçilen yeni Meclis Başkanlığınca da yürütme organındaki Adalet Bakanlığınca da ve yüksek yargı organı Yargıtay Başkanlığınca da herhangi bir işlem yapılmamıştır. Bu durum, iktidarın 2010

[701] *Age.* s. 86-87.

yılından itibaren yargı üzerinde sağlamaya çalıştığı kontrolün bir şekilde gerçekleştiğinin somut göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kaltwasser, Türkiye'nin artık bir demokratik sistem olmadığını, günümüzde Türkiye'nin "rekabetçi otoriter bir rejim" *(competitive authoritarian regime*) olduğunu ileri sürmektedir.[702] İlave olarak, Levitsky ve Ziblatt da Polonya'da yönetimdeki PiS'in 2005 ile 2007 arasındaki pek çok girişiminin AYM tarafından engellendiğini ancak bu partinin 2015 yılında tekrar iktidara gelmesinden sonra yüksek mahkemede yaptığı düzenlemelerle geçmişte yaşadığı sorunların benzerlerinin önüne geçtiğini ve bu şekilde yüksek mahkemenin hükümetin gücünü bağımsız bir şekilde denetleme yeteneğini kaybettiğini ifade etmektedir. Özetle, burada ifade edilmek istenilen, Türkiye'de ve Polonya'da yargının ciddi anlamda siyasallaştığı, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramlarının zedelendiğidir. Bu ortamda en kritik konulardan biri, demokratik politik sistemin en önemli kurumu seçimlerin adil, özgür ve serbest yapılmasıdır. Anayasal sistemin ciddi olarak örselendiği durumlarda seçim yasalarında iktidar lehine sık sık değişikliklerin yapılması istenebilir. Çünkü esas hedef seçim kazanmaktır. Bunu yapmak kolaydır çünkü yasama organı iktidarın kontrolü altındadır ve muhalefetin etkisizleştirildiği, medyanın kontrol edildiği bir ortamda seçim kanunlarının değiştirilmesi konusunda problemle karşılaşılmaz. Özellikle seçimlerin adil ve serbest bir şekilde yapılmasından sorumlu anayasal kurumların verdikleri kararlar son derece önemlidir. Demokrasinin gerilemekte olduğu ülkelerde bu kurumların verdikleri kararlardan dolayı çokça tartışma konusu yapıldığı görülmektedir. YSK, Türkiye'de en fazla tartışılan, kararları eleştirilen kurumların başında gelmektedir. Bu bağlamda, seçimlerden sorumlu bir kurumun kararlarının temyiz yolunun kapatılması demokratik sistemdeki entropiyi şiddetlendiren en önemli konulardan biri olarak dikkati çekmektedir. Türkiye'deki 2017 referandumunda mühürsüz oy pusulalarıyla ilgili verilen karar, 2019 yerel seçimlerinde muhalefetin adayının kazandığı İstanbul Belediye Başkanlığı seçiminin iptali ve 2023 yılı Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimler öncesi alınan kararlar[703] ve bu kararların temyiz yolunun olmaması, demokratik sistemin işleyişini ciddi şekilde bozmakta ve demokraside gerilemeyi derinleştirmektedir. Polonya'da da PiS hükümeti, siyasi olarak atananların ülkenin seçim yönetimi organlarındaki rolünü artıracak yasal

[702] Rovira Kaltwasser, "Professor Kaltwasser: Turkey cannot be considered a democratic system anymore".
[703] Bu kararlardan tartışmalı olan önemli kararlar şunlardır: Cumhurbaşkanının ikinci-üçüncü dönemi tartışması, milletvekili adayı olarak gösterilen bakanların seçim çalışmalarına başladıkları anda görevlerinden istifa etmesine gerek olmadığı, ortak listeyle 16 ilde seçime giren muhalefetin Millet İttifakı adını kullanmasının bu illerde yasaklaması ve seçimlerin adil bir şekilde yapılmasını sağlayacak parmak boyası önerisinin reddedilmesi.

düzenlemeleri yapmış, 2018 yılında, serbest ve adil seçim sürecini etkileyecek bir hamleyle Ulusal Seçim Konseyine tek taraflı atamalar yapmıştır. Giden Seçim Komisyonu başkanı Wojciech Hermeliński, bunu "seçim komisyonunun Polonya Halk Cumhuriyeti zamanına dönüşü" olarak tanımlamıştır 2023 seçimleri öncesi seçim sisteminde yapılan değişiklikler tepki çekmiştir. Nitekim AGİT 2023 seçimleriyle ilgili raporunda bu durumu, uluslararası taahhütlere ve iyi uygulamalara aykırı olarak, ilgili paydaşlarla anlamlı istişarelerin yapılmadığı bir süreçte, seçimlerden yalnızca birkaç ay önce gerçekleştiği şeklinde ifade etmiştir.

6.4.9. Kamusal alan

Bu süreçte en fazla örselenen kamusal alandır. Özellikle özgürlükler, adalet ve eşitlik olgularının ciddi olarak hasar aldığı ve bunun demokratik sistemde entropiyi aşırı bir şekilde şiddetlendirerek demokraside gerilemeye neden olduğu görülmektedir. Kamusal alan, bireyin kendisini gerçekleştirdiği, nefes aldığı, bir şekilde kendisini ifade edebildiği ve özellikle yasal sınırlar içinde devletle etkileştiği, sivil toplumla iletişim içinde olduğu yerin adıdır. Bu sebeple, devletin kamusal alan üzerinde baskısını artırması, negatif ve pozitif özgürlüklerin bir denge içinde kalmasını önlemektedir. Özellikle devletin güvenlik vb. sebeplerle kamusal alanı işgal etmesi, neredeyse her faaliyete çeşitli başka gerekçelerle yasak getirmeye çalışması, bireyi tamamen nefessiz bırakmaktadır. Türkiye'deki bazı örneklerde olduğu gibi, muhalefete ve STK'lara ait faaliyetlere yasaklama getirilirken, iktidara yakın kuruluşlara ve cemaatlere gösteri vb. sebeplerle kamusal alanı kullanma izninin verilmesi toplumdaki adalet duygusunu örselemekte, eşitlik algısının, yurttaş olma bilincinin zayıflamasına, demokratik sistem üzerinde ciddi hasarlar oluşmasına ve demokraside gerilemenin derinleşmesine neden olmaktadır.

6.4.10. Devlet ve sivil toplum

Bu bağlamda, demokraside gerilemeyle devlet kavramı arasında da yakın bir ilişki vardır. Bu süreçte, devletin özerkliğini yitirmesi ve bununla birlikte kurumların ve devlet bürokrasisinin zayıflayarak/zayıflatılarak devletin kırılganlığının artması ve devletin ele geçirilmesi, demokraside gerileme üzerinde önemli etki yaratmaktadır. Nitekim Rockman, iktidardaki güçlerin kendi istek ve arzularıyla uyumlu bir mekanizma kurmayı arzuladıklarını ifade etmektedir. [704] Türkiye'de AKP'nin iktidara geldikten belli bir süre sonra AKP liderinin 'bürokratik oligarşi'den şikâyet etmesi ve sonrasında bürokraside

[704] Rockman, "Bureaucracy Between Populism and Technocracy".

yaşanan büyük değişim buna örnektir. Yine Stanislaw, Marek ve Mozdzen, Polonya'daki kamu hizmetinin işleyişiyle ilgili olarak yüksek mevkilerdeki devlet memurları üzerine yaptıkları çalışmada, süreci sözde "tamamlanmamış dönüşüm" olarak niteleyerek kurumların hem siyasi fırsatçılar tarafından araçsallaştırılmasının hem de iktidar partileri etrafında merkezileşmesiyle sonuçlanan "ideolojik karşıtlar" tarafından resmî ve radikal bir şekilde yeniden inşasının kalite üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. [705]

Bu bağlamda, ülkede yaşayan yurttaşlar açısından en önemli problem, yürütmenin tarafsızlığını yitirmesidir. Diğer taraftan, devletin özerkliğini yitirmesi devletin kırılganlığını artırırken, devletin 'rıza'dan ziyade 'zor'a yönelmesi ve limitlerini aşacak ölçüde aşkın bir konuma evrilerek kamusal alanda baskı yaratması, maceracı dış politikayla pragmatizmin sınırlarının zorlanması, sürekli bir güvenlik endişesi ve beka kavramıyla birlikte bu yaklaşımlarını meşrulaştırmaya çalışması, entropinin şiddetlenmesi ve demokraside gerilemenin derinleşmesine neden olmaktadır. Bu aşamamada, özellikle kurumların işlevini ve önemi yitirmesiyle birlikte düzgün işleyen güvenilir süreçlerin aksaması, partizanlık ve kayırmacılık, yaygın yolsuzluk iddiaları, adalete olan güvenin ciddi şekilde sarsılması, mafya gruplarının gözle görünür şekilde faaliyetlerini artırması ve halkın kurumlara olan güvenini kaybetmesi, devletin kırılganlığının ciddi göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu süreçte derin devlet tartışmaları ve faili meçhul cinayetler daha fazla ortaya çıkmakta ve bu durum ülkedeki istikrarın ciddi şekilde bozulmasına neden olmaktadır. Oluşan bu kaotik ortamda, demokratik sistem işlemekte zorlanmakta ve siteme güç veren sivil toplum, sendikalar güçsüzleşmeye, kamusal alan işlevini tam olarak icra edememeye başlamaktadır. Devlet güdümündeki STK görünümlü yapılar (*government-organized non-governmental organizations-GONGO*) ile sarı sendikaların iktidarın algı yönetiminde aktif şekilde rol almalarıyla demokratik sistem, hak ve özgürlükler bağlamında tıkanmaktadır.

Sonuç olarak, demokratik bir sistemin sorunsuz çalışması aslında yapısal bir konu olarak kabul edilebilir. Bir kurulu sistemde, sistem oluşturulduktan sonra, bu sistem aldığı girdilerle çalışır, sonuç üretir ve çıktı sağlar. Sistem, yıllar/yüzyıllar boyunca geri beslemelerle kendi kendisini mükemmelleştirmeye çalışır. Bu şekilde tasarlanan bir sistemdeki yapısal bozulma, sistemin entropisini daha da artırır ve düzenli çalışmasını önemli ölçüde aksatır. Bu bağlamda, özellikle demokratik bir sistemde yaşanan aktör-yapı mücadelesinin demokratik sistemin işleyişine olumlu bir katkı yapmadığı, demokraside

[705] Stanislaw Mazur, Marek Oramus ve Michal Mozdzen, "The Instrumental and Ideological Politicisation of Senior Positions in Poland's Civil Service and its Selected Consequences", *Sciendo*, 11(1), (2018), 63-89.

gerilemeye neden olduğu görülmektedir. Özellikle aktörün yapısal kurguyu bozacak ölçüde, kendisini sistem içinde belirlenmiş yasal sınırın ötesinde, çok daha güçlü bir konuma taşıyacak müdahaleleri, demokratik sistemin işleyişindeki ahengi önemli ölçüde bozmakta, demokratik entropiyi aşırı derecede artırmaktadır.

Ancak şunu önceden belirtmek gerekir ki, aktör-yapı mücadelesinin demokratik bir sistemi bozacak derecede gerçekleşmesi, normal bir siyaset yapma biçimi olarak kabul edilmemelidir. Bu siyaset biçimi, siyaset bilimciler tarafından hegemonya mücadelesi, popülist, çatışmacı, radikal demokrasi gibi, çeşitli şekillerde kavramsallaştırılan siyaset yapma biçimlerinden çok daha radikal bir noktada, otokrasiye daha yakın konumlanan, aktöre mutlak itaati esas alan, uzlaşmacı olmayan, sıfır toplamlı, toplumu derinden ayrıştıran ve kutuplaştıran, halkın bir kısmını ciddi anlamda ötekileştiren, başta anayasal sistem olmak üzere kurumları tamamen tasfiyeyi hedef alan, devleti halka yabancılaştırarak tamamen zor kullanan ve aktöre bağımlı bir aygıt haline dönüştüren ve ciddi anlamda demokraside gerileme yaratan bir yönetim şeklini işaret etmektedir.

Nitekim 2023 yılında, Türkiye ve Polonya'da yaşanan seçim sonuçları bu bakımdan ilginç bulgular ortaya çıkarmıştır. Bu bölümün başında da ifade edildiği gibi, Polonya'daki 'toplumsal sağduyu' ve 'siyasi sağduyu' Türkiye'ye göre daha istikrarlı bir tavır sergilemiştir.[706] Bunda tüm göstergelerde Polonya'daki demokraside gerilemenin demokratik sistemde yarattığı entropi seviyesinin Türkiye'ye göre daha düşük bir seviyede olmasının etkisi olabilir. Ancak ilginç olan, Polonya'da hem toplumun hem de siyasetin demokratik sistemde artan entropinin daha da artmasının yaratacağı tehlikeyi sezebilecek bir sağduyu ile hareket edebilmiş olmalarıdır. Bu sağduyu sayesindedir ki Polonya'daki demokratik sistem aldığı enerji takviyesiyle şimdilik eskiye göre daha kararlı bir noktaya evrilmiş gözükmektedir. Ancak yine de ifade etmek gerekir ki birçok faktörün etkisiyle son derece değişken olan demokratik bir sistemi aynı kararlı noktada tutmak son derece güçtür. Siyasetin asıl başarısı, çevreden, toplumdan gelen değişik talepleri kutuplaştırmadan, ötekileştirmeden, sağduyuyla belirli bir noktada optimize ederek plan ve programa dönüştürebilmek ve sistemi kararlı bir çizgide tutabilmektir.

6.4.11. Dış politika ve hegemon güçlerin etkisi

[706] Benzer bir durum Türkiye'de 2024 yerel seçimlerinde gerçekleşmiştir. Çevrenin bu seçimlerde Polonya'daki çevreye göre daha geç reaksiyon göstermesi Türkiye ve Polonya'nın Şekil-19'da gösterilen konumlarından kaynaklanmaktadır. Polonya süreç içinde Türkiye'ye göre daha az bir demokraside gerileme yaşamaktadır. Ayrıca Polonya'nın AB üyesi olması ve daha güçlü bir sivil topluma sahip olması bir avantaj olarak da değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, bu süreçte demokraside gerileme yaşayan iki ülkenin demokrasiyi dış politikada bir manivela gibi kullanmaya çalışması da dikkat çekicidir. Polonya'da demokrasi çabaları 1980'li yıllarda Dayanışma Sendikası ile başlarken bu hareketin etkisi tüm doğu Avrupa'yı sarmıştı. Polonya'daki komünist sisteme karşı kitlesel karşı koyuş, Şubat 1989'da Doğu Blokunun, 1991 yılında da SSCB'nin çökmesinden önce başlamıştı. Dolayısıyla 1989 yılı Polonya için komünist bir diktatörlükten liberal demokrasiye geçiş sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu erken başlangıç sonrası dönemde Polonya'nın Avrupa-Atlantik sistemine hızla entegrasyonu NATO ve AB üyelikleri ile sonuçlanmıştı. Polonya'nın yaşadığı süreç doğal olarak komşularıyla da bu yönde bir etkileşim doğurmuş ve Polonya, 1990'lı yıllardan itibaren demokratikleşme bağlamında Ukrayna, Belarus, Moldova ve Gürcistan'la ilişki kurmuş ve kendi sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumlarıyla demokrasiyle ilgili çeşitli projeler geliştirmiştir. 2015 yılında, PİS'in iktidara gelmesinden sonra Polonya'da yaşanan demokraside gerileme, Polonya'nın belirtilen ülkelerdeki demokratikleşme çabalarına olan desteğini azaltmadı. Ancak önemli değişiklik, bu faaliyetleri yürüten grupların PİS'e yakın dernek ve kuruluşlardan seçilmesiydi. Bu desteğin sürmesindeki temel neden, Polonya'nın Rusya'ya karşı yürüttüğü çevreleme politikasının bir sonucuydu. Polonya bu politikasıyla kendi içinde bir demokraside gerileme yaşamakla birlikte demokrasiyi bir manivela gibi kullanarak komşu ülkeleri AB'ye yaklaştırmayı ve böylelikle Rusya ile arasında bir tampon bölge oluşturmayı amaçlamaktaydı.[707]

Türkiye ise zaman zaman darbelerle bölünen bir süreç yaşasa da Polonya'ya göre çok daha uzun demokrasi geçmişine sahip bir ülkedir. Ancak 1980 darbesi sonrasında demokratik süreç, inişli çıkışlı da olsa tekrar toparlanmaya, pekişmeye ve olgunlaşmaya çalışırken son dönemde bu pekişme çabası, özellikle 2006 yılından itibaren eski momentumunu kaybetmeye başlamış, 2011 yılındaki seçimler sonrası AKP meclisteki gücünü daha da artırmasından sonra demokraside gerileme hız kazanarak otoriter bir safhaya doğru evrilmiştir. Buna rağmen Türkiye, bu süreçte, başta Arap Baharı olmak üzere, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki demokratikleşme çabalarını desteklemiş ve bu bölgelerdeki yönetimlerin demokrasiye geçişleri konusunda öncü bir rol oynamaya çalışmıştır. Türkiye'de demokrasi ciddi bir şekilde gerilerken bu bölgelerdeki demokratikleşme

[707] Tsveta Petrova ve Senem Aydın Düzgit, "Democracy Support Without Democracy: The Cases of Poland and Turkey", *Carneige*, (2021).

çabalarının desteklenmesi, Polonya örneğine benzer şekilde, Türkiye'nin jeopolitiği ve izlediği stratejinin bir sonucudur.[708]

Polonya gibi Türkiye de etrafında istikrarsız, başarısız devletlerden oluşan bir kuşak istememiş, Atatürk'ün "Yurtta barış, dünyada barış" söylemi uzun yıllar Türk dış politikasının en temel ilkesi olmuştur. Bunun bir diğer anlamı, bu şekilde Türkiye'nin etrafında demokrasiyle yönetilen ülkelerle daha istikrarlı ve güvenli bir ilişki kurabileceğine olan inançtır. Ancak zamanla, demokraside gerilemeyle birlikte otoriterleşen Türkiye'nin çevresiyle olan ilişkilerinde ciddi bir bozulma yaşanmaya başlanmıştır. İktidarın hegemonyacı, çatışmacı ve sıfır toplamlı siyaset anlayışı dış politikaya da yansımış ve birçok ülkeyle gerilimli bir dönemin içine girilmiştir. Bu gerilimin otoriter iktidarın kendi pozisyonunu daha da güçlendirmek için kullandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Dış politikada yaşanan gerilim, Macaristan örneğinde olduğu gibi, özellikle toplumda yarattığı güvenlik kaygısıyla birlikte otoriter iktidarların ömürlerini uzatmaya yardım etmiştir. Nitekim 2023 seçimleri öncesinde Türkiye ve Polonya'daki iktidarlar, seçim kampanyalarında güvenlik/beka kaygısını öne çıkararak bu gerilimden azami oranda yararlanmaya çalışmışlardır.

[708] *Age*.

7. BÖLÜM: SONUÇ

Demokraside gerileme kavramı üzerine günümüzde gittikçe artan bir oranda bilimsel çalışma yapıldığını görüyoruz. Bunun en temel nedeni demokraside gerilemenin son yıllarda bir fenomen haline dönüşerek dünya demokrasilerinde etkisini fazlaca hissettirmesidir. Geçmişte en ileri demokrasi olarak ifade edilen ve örnek olarak gösterilen ülkelerin dahi bu gerilemenin etkisinden kendilerini kurtaramadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bir pandemiye dönüşen ve bazı ülkelerde akut dönemin ötesinde kronikleşen bu fenomenin etkisi tüm dünyayı sarmış ve demokraside gerileme, demokrasiyle yönetilen ülkelerde demokrasinin erdemine, demokrasiye gönül vermiş geniş kitleleri endişelendiren bir boyuta evrilmiş durumdadır. Bu sebeple siyaset bilimi literatüründe de demokraside gerilemenin nasıl oluştuğunu anlamaya yönelik büyük bir çabanın var olduğu görülmektedir.

Bu tez çalışması bu çabanın bir sonucu olarak, demokraside gerilemenin neden/niçin oluştuğunu bilimsel gerçekçi bir anlayışla, analitik olarak ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaya çalışmış ve konuya kuramsal düzeyde katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Tezin temel argümanı, demokraside gerilemenin, demokratik bir sistemde esas olarak aktör ve yapı arasındaki gerilimle oluşan, entropinin de yükselmesiyle birlikte meydana gelen düzensizliğin bir sonucu olduğu, kronik bir karakter taşıdığı ve aynı zamanda izlek bağımlı bir süreç olduğu ve bu sürecin belirli evrelerden, kritik dönüm noktalarından geçerek belirli bir aşamaya doğru evrildiği şeklinde tespit edilmiştir.

Bu çalışmadan çıkan sonuçlardan biri, günümüzde demokraside gerileme kavramının genellikle tümevararak, olgulardan hipoteze doğru bir yaklaşımla ele alındığı, bu yaklaşımın bir yöntem olmakla beraber soruna demokraside gerilemenin neden/niçin oluştuğuna yönelik bütünsel ve analitik bir açıklama getiremediğidir. Bunun önemli bir sebebi, demokraside gerileme üzerine literatür çalışması yapılırken karşımıza 'dağınık bir alanın *(messy field)'* çıkmasıdır. Bu sebeple, bu tez çalışmasında yöntem değişikliğiyle konu bilimsel gerçekçi, retrodüktif ve sistem yaklaşımıyla ele alınarak incelenmeye çalışılmış, öncelikle demokrasiyi genel bir anlatımın ötesine taşıyarak, demokrasinin belirli bir tanımdan ziyade sistemsel bir yaklaşımla nasıl ele alınabileceği üzerinde düşünülmüştür. Bu bağlamda geniş demokrasi literatürü taranarak demokrasinin bileşenleri/temel fonksiyon alanları ortaya çıkarılmış, demokrasi kavramının tek bir bileşene indirgenemeyecek ölçüde kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla demokraside gerilemenin tek ya da birkaç nedene bağlı olarak gelişen bir fenomen olamayacağı ve demokraside gerilemenin neden oluştuğuyla ilgili net bir tablo ortaya koyabilmek için demokrasinin tüm fonksiyon

alanlarıyla birlikte ele alınması gerektiği, demokratik bir sistemde, demokrasinin bileşen/fonksiyon alanlarından birinde yaşanabilecek işlevsel bir bozukluğun dahi sistemdeki entropinin yükselmesine neden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, demokratik sistem çalışmaya başladıktan sonra demokrasinin düzenli, doğrusal (*lineer*) bir şekilde ve geriye gitmeden gelişim göstermediği, aksine demokrasinin kararsız bir yapıda olduğu, entropinin etkisiyle oluşan belirsizlik ve düzensiz/kararsız yapı nedeniyle demokratik süreçte dalgalanmalar olabileceği kabul edilmiştir.

Çalışmanın sistem boyutunda, demokratik sistem tasarımı, Easton'un politik sistem teorisinden yararlanılarak geliştirilmeye çalışılmıştır.[709] Tasarlanan sistemin analitik boyutunu daha da derinleştirmek için demokratik sistemle evren arasında analojik bir ilişki kurularak, demokratik sistemin de evrene benzer işleyen bir yapısının olduğu ve evrendeki gibi demokratik sistemde de entropi olduğu gerçeğinin kabul edilmesi gerektiği, dolayısıyla termodinamiğin ikinci yasasının demokratik sistem için de geçerli olduğu, demokraside gerileme ile entropi arasındaki ilişkinin bir sebep-sonuç ilişkisinden ziyade entropinin demokrasiye içkin bir kavram olduğu ve entropinin demokraside gerilemeyle birlikte arttığı kabul edilmiştir. Sonuçta demokratik sistem tasarımı dört önemli unsur üzerine inşa edilerek -çevre, girdi (talep ve destekler), sistem (süreç), çıktı- ve ideal koşullarda tüm bu unsurların birbirleriyle etkileşerek bir çevrim oluşturduğu ve bu çevrimin sistemi belirli bir noktada dengede/kararlı bir şekilde tutmaya çalışarak sistemin entropisinin yükselmesine engel olacağı sonucuna varılmıştır.

Bununla beraber, Polonya-Türkiye örneklerinde de görüldüğü gibi gerçek şartlarda demokratik bir sistemin sürekli dengede/kararlı bir yapıda kalamadığı, sistemin entropisinin çeşitli etkilerle sürekli yükselme eğiliminde olduğu ve sistemin ancak toplumdan/çevreden gelen etkiyle ve destekle kararlı halini muhafaza etmeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle çevre ile sistemde var olan entropi arasındaki ilişkide, entropi çevreyi uyaran, tetikleyen bir olgu olarak dikkati çekmektedir. Çünkü demokratik sistemde değişik nedenlerle yükselen entropi çevre tarafından hissedilebilmekte ve çevre entropinin etkisiyle sisteme talep ve desteğini girdi olarak sunabilmektedir. Dolayısıyla en önemli sonuç, demokratik bir sistemin işleyişinde çevre/toplumun kritik öneme sahip olduğu, çevre ile sistem arasındaki irtibat kesildiğinde demokratik sistemin işlevini yitirerek demokraside gerilemeye sebep olduğudur. Örneğin seçimler, demokratik bir sistemde entropinin yükseldiği, çevrenin sisteme, sistemin işleyişine sağladığı desteğin ölçüldüğü dönemleri

[709] David Easton, "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, 9, 3, (1957), 383-400.

betimlemekte ve özellikle demokrasinin temel fonksiyon alanlarından katılımla ilişkilendirilmektedir. Nitekim Polonya-Türkiye örnekleri de göstermektedir ki seçimlerin olduğu dönemlerde, demokratik sistemde entropi belirgin şekilde yükselmekte ancak yaşanan demokratik sürecin buhranlı, belirli dönemlerine denk gelen -Türkiye'de 2002, 2023, Polonya'da 2023 gibi- kritik seçim dönemlerinde ise çevrenin seçimlere katılım oranlarında belirgin bir değişim yaşanmaktadır. Burada dikkat çeken husus, katılım oranlarında bazı istisnalar hariç önemli artışların olmasıdır. Ancak katılım oranlarındaki dikkat çeken değişimi bu çalışma, çevrenin/halkın demokratik sistemi kararlı bir yapıda tutmaya yönelik bir çabası olarak değerlendirmektedir.

Bir diğer önemli sonuç, demokratik sistemin evren gibi kapalı bir sistem olmadığı, aksine politik sistem gibi tüketen *(dissipative)* bir yapıda, açık, yaşayan, *negentropic* bir yapıda olduğu, demokratik sisteme özellikle katılımla dışarıdan enerji verildiğinde -diğer ifadeyle demokratik sistemi güçlendirici adımlar atıldığında- sistemdeki entropinin azalacağı ve demokratik sistemin tekrar kendi homeostatik dengesine kavuşacağı, bunun da demokraside gerilemeyi yavaşlatabileceği ya da bir süreliğine durdurabileceğidir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, demokratik bir sistem entropiyi yönetme/azaltma beceresini gösterebildiği, kendi homeostatik dengesini sağlayabildiği/koruyabildiği ölçüde demokratik standartlarını yükseltebilmektedir.

Diğer taraftan, bu çalışmada incelenen örneklerden, demokratik bir sistemin çevrenin müdahalesine gerek kalmaksızın kendi homeostatik dengesini muhafaza edebilmesindeki en kritik faktörün, sistemin önemli bileşenleri olan aktör ve yapı arasında bir uyumun/denge halinin varlığı ve bunun muhafazası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, bir kez daha tekrar etmek gerekirse 'aktör' kelimesi, seçilmiş otoriter, otokrat bir lider olabileceği gibi politik elitler, devletin işleyişinde görev alan, demokratik kurumların içinde bulunan kadroları betimlerken, 'yapı' kelimesi aktörü sınırlayan kurallar bütününe zemin teşkil eden, demokratik bir sistemin düzenli işleyişini sağlayan, katkı sunan anayasal sistemi, hukuk devletini, siyasal kurumları, bürokrasiyi ve özerk devleti betimlemektedir. Örnekler de göstermektedir ki, bu iki bileşen arasında normal sınırların ötesinde yaşanan bir gerilim/çatışma hali demokratik sistemi olumsuz olarak etkilemekte ve sistemin entropisini yükseltmektedir.

Bu çalışmada, özellikle aktör ve yapı arasında yaşanabilecek gerilimin/çatışmanın demokratik bir sistemdeki sürecin işleyişini olumsuz olarak etkileyeceği ve demokraside gerilemeye neden olacağı ileri sürülmektedir. Polonya ve Türkiye örnekleri bu gerilimin

demokratik sistem üzerindeki olumsuz etkileri olduğunu doğrulamakta ve bu gerilim halinin demokratik sistemde ortaya çıkan ve gelişerek uzunca bir süre devam eden kronik bir düzensizlik hali yarattığını göstermektedir. Özellikle Kuhn'un paradigmalarla ilgili "buhran dönemi" nitelemesine de benzeyen bu düzensizlik hali, bazen çok uzun bir süre devam ederek müzminleşmekte/kronikleşmekte ve bu sebeple akut olma özelliğini yitirmektedir. Bu sıkıntılı sürecin demokratik sistem üzerindeki en önemli olumsuz etkilerinden biri, çevrenin yani halkın demokratik sürece yabancılaşması tehlikesidir. Çünkü bir ülkede demokrasiye geçişle birlikte demokratik sistemin, çevreden aldığı destekle, halk tarafından benimsendiği, desteklendiği sürece varlığını devam ettirebildiği görülmektedir. Polonya'da, 2023 yılında yapılan genel seçim sonuçları ile Türkiye'de aynı yıl yapılan cumhurbaşkanı ve genel seçim sonuçları bunu doğrulamaktadır. Özellikle halkın demokrasiye yabancılaştığı dönemlerde, sistemle çevre arasındaki irtibatın zayıfladığı, demokratik sistemin bir buhran dönemine girdiği ve kritik dönüm noktalarıyla rejimin daha otoriter sistemlere doğru savrulabildiği gözlenmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, demokratik sistem entropinin etkisiyle bir buhrana girse de toplumda demokrasiye inanan bir kesimin hiçbir zaman demokrasiye olan inancını kaybetmediği, dolayısıyla literatürde yer alan ve 'demokrasinin ölmesi' olarak nitelendirilen aşamanın tam olarak gerçekleşmeyeceği öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Polonya ve Türkiye örneklerinde de görüldüğü gibi demokratik sistemde yükselen entropinin etkisi uzun sürse de sistem tam olarak kapanmadığı, çevresiyle ilişkisini tam olarak koparmadığı sürece, demokratik sistem çevrenin desteğiyle kendi homeostatik dengesini tekrar sağlayabilecektir.

Bu çalışmada demokratik bir sistemde aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için ilişki, bir oyun teorisi mantığıyla, muhtemel çatışma alanlarıyla birlikte ele alınmış ve aktörün 'fail' olarak demokratik sistemdeki entropiyi artırıcı bir potansiyele sahip olduğu ve uzlaşılmış bir aktör-yapı ilişkisinin bozulmasının demokraside gerilemenin önemli nedenlerinden biri olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre aktör-yapı gerilimi/çatışmasının esas nedeninin, aktör ve yapı arasındaki ilişkinin tekçi değil radikal bir şekilde ikili yapıya evrilmesinden kaynaklandığı ve süreç içinde aktör tarafından bilinçli bir şekilde radikalleştirilen bu ikili yapının bütünü parçaladığı ve -Giddens'ın betimlemesinde olduğu gibi- demokratik sistemi bir "yumurta-tavuk" metaforuna dönüştürdüğü ifade edilebilir. Bunda süreç içinde karşılıklı oluşan bir kinin (*resenment)* de etkili olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla normal bir demokratik sistemde bulunması gereken anayasal sistem, yasalar, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti, hak ve özgürlükler, kamusal alan, özerk devlet

yapısı gibi girdiler çok iyi kurgulanmış olsa bile süreç içinde normal sınırlarının ötesine taşmış bir aktör-yapı gerilimi/çatışmasının sistemdeki entropiyi artırarak sistemin kararlı yapısını bozabileceği ve sistemi belirsiz bir noktaya doğru sürükleyebileceği Polonya ve Türkiye örneklerinde görülmüştür.

Bu bağlamda, Polonya ve Türkiye örneklerinde, siyasi lider ve politik elitlerin sistem içinde bulunmaları gereken konumların/sınırların dışına çıkarak, demokratik sistemin temel bileşenlerini hedef alarak, yapıyla çatışarak güçlenmeye çalıştıkları, iktidarı kişiselleştirmeyi bir strateji olarak benimsedikleri ve iktidarı elinde bulunduran kişi ve onun etrafında konuşlanan politik elitin ise -Duverger'in deyimiyle- "sanki iktidar kendi mallarıymış gibi hiç kimseye hesap vermeden" davranabildiği görülmektedir. Bu süreçte, bir çeşit demokratik elitizm olarak da adlandırılabilecek bu yaklaşımın, özellikle iktidara yakın elit kadro tarafından aşırı pragmatik bir şekilde ve iktidar fetişizmiyle hareket edilerek kullanılmasının, 'hedefe giden yolda her şey mübahtır' mantığıyla, sistemin üzerine inşa edildiği demokratik yapının temel taşlarıyla oynanmasının ve sistemin sürekli iktidar lehine çıktı üretebilecek bir yapı haline dönüştürülmeye çalışılmasının demokratik sisteme büyük zarar verdiği görülmüştür. Yaşanan bu çatışmacı süreç içinde, iktidarın ve aktörün, özellikle otoriterleşme eşiğini aştıktan sonra muhalefetin sesine kulak vermediği, eleştirileri dikkate almadığı, sistem içinde normalde önemli bir role sahip olması gereken muhalefeti yok saydığı görülmektedir.

Tüm bunlardan çıkan en genel sonuç ise kişiselleşen bir iktidarla birlikte sistemin çevreye kapanması, çevreden gelen talepleri dikkate almaması ve böylelikle sistemde aşırı yükselen entropiyle birlikte çevrenin de etkisizleşmesi, sisteme yabancılaşması ve sistemi sürekli besleyen çevrimin bozulmasıdır. Bu bağlamda, sistemi zorlayan, entropisini artıran bir diğer etken de halkın iradesinin en yüksek düzeyde parlamentoya yansıması arzu edilen demokratik bir sistemde, halk iradesinin iktidarlar tarafından konulan seçim barajları ve 'demokratik nepotizm' nedeniyle tam olarak parlamentoya yansımaması, çevrenin/halkın gerçek temsilcilerinden ziyade milletvekili adaylarının parti yönetimlerince işaret edilen, toplumda tanınır olduklarına inanılan, özellikle sermaye birikimi olan, feodal bir yapının üyeleri arasından, siyaseti meslek haline getirerek uzun yıllar partide görev yapmış, tanınmış şahsiyetlerle akrabalık bağı olan, bürokratik kesimden ve parti liderine yakın kişiler arasından seçilmesidir.

Bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de yukarıda kısmen değinilen, demokratik bir sistemin normal işleyişinde sistemin çevresiyle olan etkileşimidir. Çünkü sağlıklı bir

etkileşim çevreden gelen talepler ve destek ekseninde şekillenmekte, sistem çevreden gelen talepleri süreç kısmında işleyerek çıktı üretmekte ve her çıktı geri besleme kapsamında çevre tarafından değerlendirilerek sisteme ilave şeklinde tekrar girdi olarak yansıtılmaktadır. Dolayısıyla sistemsel olarak demokraside gerileme, sistem ile çevre arasındaki iletişim ve etkileşimin sağlıklı olarak gerçekleşmemesi sonucu meydana gelmektedir. Demokratik sistemin çevresiyle (toplum/halk) iletişimi zayıfladığında;

- Sisteme çevreden gelen talep miktarında azalma olmakta ya da talep olmakla birlikte sistemin çevreden yapılan taleplere karşı duyarsızlığı artmakta,
- Çevre sisteme yabancılaşmakta,
- Sistemi normal şartlarda çalıştırmak üzere tasarlanmış demokratik yapı, aktör tarafından olması gerekenin üzerinde bir etkiyle kontrol edilmeye çalışılmakta,
- Aktör, yapı karşısında kendisine çizilen anayasal sınırların ötesinde bir yerde ve güçte konumlanmaya, sistemi kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmakta,
- Sistemin çevreyle etkileşimi, çift taraflı bir etkileşimden tek taraflı, sistemden çevreye doğru, buyurgan, otoriter bir şekle bürünmekte ve sistem giderek kendi içine kapanarak sonunda kapalı ve evren gibi entropisi devamlı artan bir yapıya dönüşmektedir.

Demokratik sürecin ontolojik kökeninde, demokrasiye içkin yapısal bir durum olan entropi, demokratik sistemdeki çevre tarafından hissedilebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü demokratik sistem bir talep-arz dengesi üzerinde çalışmakta ve bu dengenin sağlanmasında demokratik sistemin merkezinde yer alan siyaset kurumu da önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim politik sistem teorisinin mimarı Easton da siyaseti, "toplum için değerli olan şeylerin" bir otorite tarafından tahsisi işlemi olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada betimlenen demokratik sistem tasarımında, Easton'un bu tarifindeki 'toplum için değerli şeyler' nitelemesi, çevrenin/toplumun sisteme gönderdiği taleplere denk düşmektedir. Bu bakış açısıyla, demokratik sistemin süreç kısmında konuşlanan yapı -anayasal sistemin kendisi, demokratik kurumlar- ve aktörler -Easton'un toplum için değerli şeylere karşılık sunulması gereken süreçleri oluşturan, politikalar üreten irade, siyaset kurumu- talep-arz dengesini, çıktının kalitesini, dolayısıyla demokratik sistemin işleyişini, kararlı yapısının devamını sağlayan unsurlar olarak sistemde yer almaktadırlar. Dolayısıyla siyaset kurumunca çevrenin/toplumun talepleri doğrultusunda kararlar alınmadıkça ve gerçekçi politikalar oluşturulmadıkça demokratik sistem verimli çalışamamakta,

çevrenin/toplumun sisteme yönelik verdiği destek azalmaktadır. Bu durumun yaratabileceği en büyük tehlike ise aşırı güçlenmiş bir aktörün de etkisiyle çevrenin sisteme yabancılaşarak normal koşullarda icra edilecek bir seçimle sisteme göstereceği desteği gösterme becerisini kaybetmesi, çevrenin/toplumun gelinen aşamayı normalleştirmesidir. Diğer bir ifadeyle, aşırı otoriter bir sistemde aşırı yükselen entropinin de etkisiyle sistemin çevreyi de kendi içine alarak kapanması, demokratik sistemin bir çevrim oluşturamamasıdır. Günümüzde Rusya, Azerbaycan gibi ülkeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir

Bu bağlamda, özellikle popülizmin otoriterleşmeye geçişte önemli bir eşik olarak ortaya çıktığı görülmektedir. De la Torre'un bu eşiği "gücü bir defa ele geçirdikten sonra tüm güçle kurumlara saldırmak ve onları etkisizleştirerek, öncelikle sosyal hareketlerle ve sivil toplumla, bilahare özellikle özel medya organlarıyla mücadele etmek" şeklindeki bir mekanizmayla açıklamasının, Polonya ve Türkiye örneklerindeki somut olgularla da uyumlu olduğu görülmektedir.[710] Ayrıca bu mekanizmanın, bu çalışmada ortaya konulan demokratik sistem içinde yaşanan aktör-yapı mücadelesinde, entropinin yükselmesiyle birlikte aktörün yapı karşısında güçlenmesini sağladığı da açıktır. Popülizm/halk yardakçılığı, özünde halk-elit karşıtlığı şeklinde bir mücadeleyi barındırdığından demokratik sistemdeki entropiyi ciddi şekilde artırmaktadır. Bunun nedeni, demokratik sistemde halk çevreyi oluşturan bir oluşum iken politik elitler süreç içinde çevreden gelen talepler doğrultusunda önemli işlevler üstlenen, politikalar üreten aktörler olarak konumlanmaktadır. Dolayısıyla halk-elit karşıtlığı arasındaki bir problem sağlıklı bir demokraside olması gereken ilişkinin niteliğinin bozulması anlamındadır ki, bu durum sistemde girdi bölümünde yer alan talebi ve desteği hatta çıktıyı doğrudan etkilemektedir.

Halk yardakçılığının, 'bizden olan-olmayan' ayrımı şeklinde antagonist bir anlayışa dönüşmesinin de demokratik sistemdeki entropinin artmasına neden olduğu görülmektedir. Örneğin, Polonya'daki iktidar partisi kamuoyunda, "ya bana katıl ya da bir ulusal güvenlik problemi ol, ulusal çıkarlara aykırı bir noktada kendini konumlandır" ikilemini oluşturarak ve psikolojik bir baskı kurarak bireyleri PiS'i destekleme konusunda kritik bir karar süreciyle karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim Polonya-Türkiye örneklerinde de görüldüğü üzere popülizm/halk yardakçılığı, demokratik sistemde, taleplerle ve sağladığı destekle demokratik sisteme girdi sağlayan çevreyi/toplumu parçalayan, ortak bir payda oluşumunu engelleyen, 'genel irade' yaklaşımının arkasına sığınarak ve aslında bu kavramı esneterek,

[710] Carlos De la Torre, "Populism in Latin America", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, And Pierre Ostiguy, (Oxford Press, 2017).

sistemi bilinçli -stratejik- bir yaklaşımla çoğunlukçu bir rejime dönüştüren aktör odaklı bir girişimdir.

Bu şekilde demokratik sistem -daha önce de ifade edildiği gibi- çevrimi tam olarak tesis edememekte, sistemi çevreleyen halk/toplum parçalanmakta ve aktör tarafından bilinçli olarak kutuplaştırılmaktadır. Bu süreçte demokratik sistemin işleyişiyle ilgili gözlenen en sıkıntılı husus ise aktör ile aktörü koşulsuz destekleyen halk kitlesinin benzer bir dönüşümü birlikte yaşamasıdır. Bunun anlamı, demokratik sistemdeki popülist anlayış yerleşip katılaşırken, aktörün bölerek kendisine bağladığı halk kitlelerini de katılaştırmakta ve aktöre daha güçlü bir şekilde bağlamaktadır. Sonuç olarak, halk yardakçılığının aktörün elindeki en güçlü vasıta olduğu ve genelde uzun süre iktidarda kalmayı başaran aktörlerin bu vasıtayı uzun yıllar bırakmayarak, iktidarlarının devamı için etkili şekilde kullanmaya çalıştıkları dikkati çekmektedir. Ancak köklü siyasi partilerin, güçlü parlamentoların ve özerk anayasal kurumların olduğu ülkelerde bu tür monolitik yapıların ortaya çıkmasının daha zor olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yapıların yanında aktörün aşırı şekilde güçlenmesini önleyen parti içi mekanizmaların varlığının gerekliliği de önem kazanmaktadır.

Diğer taraftan, bu çalışmada ulaşılan başka önemli sonuçlardan biri de sağlıklı demokratik sistemin bir yapı üzerinde şekillendiği ve yapının bir aktör tarafından hedef alınmasıyla demokratik sistemin sağlıklı yapısının bozulacağı gerçeğidir. Çünkü yapı tüm süreci ve sistemi dengede, ayakta tutan ana unsur/ana direk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç aynı zamanda Przeworski'nin, demokratik süreci "kurumsal belirsizlik" *(institutionalized uncertainty)* olarak ifade etmesiyle de uyumludur. Przeworski, kurumların varlığını iki bakımdan önemli bulmaktadır: [711] Kurumlar kurallar vazederler ve yaptırımlar belirlerler. Bu niteleme aynı zamanda 'yapı' olarak da tanımlanan, kurumların özerk olması gerektiğine ve siyasi bir gücün tahakkümü altına girecek kurumun yozlaşıp kendisinden beklenen fonksiyonu icra edemeyeceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla aktör ancak yapının oluşturduğu kararlı ve dengeli yapıyı bozamayacak ölçüde, demokratik anayasal çerçevenin öngördüğü, yasalarla sınırlanmış, denetlenebilir bir manevra alanı içinde kaldığı sürece demokratik sistem kararlı bir yapı sergileyebilmektedir. Polonya ve Türkiye örnekleri de göstermektedir ki aktör bu sınırları zorlamaya başladığında demokratik sistemdeki kararlı yapı bozulmakta, entropi yükselmektedir. Örnekler aktörün aşırı güçlenmesiyle yapının bozulduğunu, demokrasinin gerilediğini göstermektedir. Örneğin, Polonya'da komünizm

[711] Adam Przeworski, *Demokrasi ve Piyasa* (1995), *Çev. İlter Turan,* (Koç Üniversitesi, 1995).

sonrası kurulan müesses nizamı hedef alan PiS lideri Kaczynski'ye göre 1989 sonrası dönem -diğer bir ifadeyle demokratik konsolidasyon dönemi- kaybedilmiş bir dönemdir ve bu dönemde inşa edilen kurumlar yeniden inşa edilmelidir. Türkiye'de de 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin lideri de (6. Bölüm: 21) benzer bir söylemle, özellikle Cumhuriyet sonrası kurulan müesses nizamı hedef alan açıklamalarda bulunmuştur. Burada bir parantez açmak gerekirse, Türkiye'de 2002 yılına uzanan süreç gerçekte 1980 darbesiyle kurulan yeni bir yapının ürünüdür ve bu yapının özerk, normal işleyen bir demokratik sistem olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yeni yapı tamamen aktör odaklı, kontrollü/vesayetçi bir demokratik sistem oluşturmayı hedeflemiştir. 1980 sonrası süreç demokratik sistem tasarımı bakımından değerlendirildiğinde ise kurulan aktör odaklı yeni yapının siyasi elitlerle devlet elitleri -bürokrasi- arasında çekişme ve gerilim yarattığı, sistemin sağlıklı bir şekilde çalışmasını engellediği görülmektedir. Özellikle 1980 sonrası dönemde -başta askerî bürokrasi olmak üzere- devlet seçkinlerinin siyasi seçkinler üzerindeki baskısı nedeniyle sistemin çevreyle ilişkisi bozulmuş, talep ve destek bağlamındaki etkileşimi olumsuz yönde etkilenerek, toplumda 2002 öncesi ciddi bir kutuplaşma meydana gelmiştir. Bu bağlamda, 2002 seçimlerinin sonuçlarının ve sonrasında şekillenen dönemin bu travmanın ürünü olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Polonya ve Türkiye örneklerinden hareketle, çevrenin sistemle kurduğu sağlıklı etkileşimin olumsuz olarak etkilenmemesi ve demokrasinin gerilememesi için aktör ve yapının, sistemde çizilen sınırlar içinde dengeli bir konumda, sağlıklı bir etkileşim halinde ve vesayetçi anlayıştan uzak olması gerekmektedir.

Ancak yaşanan örnekler, aktörün demokratik sistem içinde etkili olabilmesi için çoğulcu bir yapıdan ziyade çoğunlukçu bir yapı inşa etme gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bunun ana nedeni, demokrasinin güçlü aktörler tarafından tek bir ana fonksiyon alanına, seçime indirgenmesi ve seçimi kazanarak iktidarlarının sürekliliğini sağlama gayretidir. Aktör seçimle iktidara geldikten ve güçlenmeye başladıktan sonra seçimi demokratik meşruiyetin tek kaynağı olarak görmekte ve sahip olduğu gücü kendisini seçen halk kitlesinin/çoğunluğun verdiğini iddia ederek kurumları, halkla kendisi arasında bir engel/bariyer gibi görmeye başlamaktadır. İktidarın bu çoğunlukçu anlayışı dayatma çabası siyasetin de alanını daralttığından demokratik sistemi ciddi şekilde zorlamakta, aktörün çoğu zaman çatışmacı ve kutuplaştırıcı bir siyasetle kamusal alanı tamamen kontrol altına alma çabası ise demokratik sistemde şiddetli bir entropiye neden olmaktadır. Bunun sonucunda, artan düzensizlikle, işlevsel olan ve bireyin hâkimiyetini esas alan 'hukukun üstünlüğü' kavramının ciddi manada örselendiği, özellikle aktörün yavaş yavaş kendisini hukukun

üzerinde bir yerde konumlandırmaya/konumlanmaya çalıştığı, bir taraftan halkla direkt iletişimine engel olduğunu düşündüğü kurumları tasfiye etmeye çalışırken, ilk planda tasfiye edemediklerini de kendisine müzahir yapılar haline dönüştürmeye çalıştığı görülmektedir.

Bunun yanında, demokratik sistemde ciddi yapısal sorunlara sebep olan otoriterleşmiş aktörlerin ise yaşanan bu olumsuz dönüşümün ileride yaratabileceği ciddi sonuçların farkında olmadıkları, gerçeklerden kopuk bir dünyada yaşadıkları, çoğu zaman uyguladıkları katı yönetimin tutsağı oldukları ve kendi iç paradigmalarını değiştirmekten korktukları görülmektedir. Somut olgular da göstermektedir ki, bu tür aktörlerden seçim bittikten sonra demokratik sistemi yeniden dengesine kavuşturacak bir yöntem değişikliğini beklemek gerçekçi değildir. Örneğin, Polonya'da iktidar partisi PiS, seçimler öncesinde topluma daha farklı bir görüntü vermek için süreç içinde kendisini, kendisine benzeyen iki partiden ayrıştırarak merkeze doğru kaymaya gayret göstermiş ve merkezi politikalara daha yakın bir çizgide hareket etmeye çalışmıştır. Benzer bir durum 2002 seçimleri öncesinde Türkiye'de yaşanmıştır. Dolayısıyla bu tür aktörlerin içten ve dıştan gelebilecek etkileri minimize etmek maksadıyla kısa bir süreliğine de olsa şaşırtıcı pragmatik yöntemlere başvurmaları bir yöntem değişikliğinin öncülü olarak kabul edilmemelidir.

Bu süreçte sorulması gereken en önemli soru, sürecin otoriter bir evreden sonra daha da otoriter hatta totaliter bir rejime doğru evrilip evrilmeyeceğidir. Örneklerde de görüleceği üzere aslında her seçim zaferi, aktörün daha fazla otoriterleşmesi için yeni bir fırsat yaratmaktadır ve iktidar karşısında alınan her seçim yenilgisi muhalefet açısından daha da zorlu bir sürecin başlangıcıdır. Çünkü her seçimden zaferle çıkan iktidarla birlikte demokratik sistemde iktidara destek veren çevre de katılaşmakta ve muhalefet açısından bu çevrenin bir sonraki seçime kadar çözülmesi daha da güçleşmektedir. Muhalefet, süreç otokrasi eşiğine evrilmeden önce otoriterleşmiş bir iktidarı değiştirmek zorundadır. Otokrasi eşiğine girmiş bir süreçte artık iktidarı değiştirmek kolay olmayacaktır. 2023 seçimlerinde Polonya'da iktidarı kaybeden PiS ve Türkiye'de iktidardaki AKP oy kaybetmelerine rağmen birinci parti olarak seçimden çıkmışlardır. Bu sonuçlar her iki partinin çevrede katılaşmış haldeki kitlesini koruduğunu, muhalefetin tüm çabasına rağmen bu kitlede ciddi bir çözülmenin olmadığını göstermektedir. Bunun bir diğer açıklaması, demokratik sistemin işleyişindeki ciddi problemlere ve entropinin iktidarın varlığını sürdürmesini tehdit edecek bir seviyeye yükselmesine karşın bu kesim seçimlerde hala rasyonel davranamamakta, partizan bir yaklaşımla iktidarı desteklemeye devam etmektedir. Dolayısıyla muhalefetin

başarı için bu katılaşmış kitleyi rasyonel davranacak şekle getirecek politikalar üretmesi ve bu kitleyi iktidara bağlayan post-modern oklokrasi anlayışını çözmesi gerekmektedir.

Bu süreçte, demokratik bir sistemde yaşanabilecek en önemli problem, çevreden sisteme yönelik adalet taleplerinin sistem tarafından dikkate alınıp bir sonuca bağlanmasında yaşanabilecek problemlerdir. Sistemin bu taleplere yeterli karşılığı vermemesi, çevrede adalet olgusunun sorgulanmasına ve çevreden sisteme yönelik sert tepkilerin gelmesine neden olmaktadır. Özellikle, hak ihlalleri konusunda bir ülkede anayasa mahkemelerine yapılan bireysel başvuruların sayısının yüksekliği, demokratik sistemin işleyişi ve sistemdeki entropinin ulaştığı seviye hakkında fikir veren en önemli gösterge olarak dikkati çekmekte ve bu durum otoriterleşen iktidarları rahatsız etmektedir. Yine kendi iç hukuk sisteminde bir sonuca ulaşamayan bireylerin AİHM'e başvuruları ve ülkelere göre başvuru sayılarının yüksekliği, ülkelerdeki demokratik sistemin işleyişi hakkında önemli bir fikir vermektedir.

Sonuç olarak, örneklerden görülmektedir ki adalet duygusu yoksunluğu çevreyi sisteme yabancılaştırmaktadır. Diğer taraftan, aynı örneklerden, iktidarların kendi iktidarlarını daha da güçlendirmek için yargıyı siyasallaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Polonya'da PiS'in kamuoyuna "iyi değişim" *(good change)* olarak takdim ettiği değişimi, "komünizm sonrası dönemin düzenlemelerini ortadan kaldırmak" olarak ifade etmesi ve bu maksatla ilk iş olarak "yargıda reform" sloganıyla yargıdaki eski kadroları değiştirmekle işe başlaması dikkat çekicidir. Ancak bu değişim çabasının önünde en büyük engel 'kuvvetler ayrılığı' olduğundan iktidarların sistemi 'kuvvetler birliğine' doğru zorladıkları da görülmektedir. Nitekim Türkiye'de, 2002'deki iktidar değişikliği sonrası, önce demokratikleşmede hızlı bir yükseliş ve sonrasında yıllara yayılan ve aşama aşama derinleşen bir demokraside gerileme süreci yaşanmıştır. Ancak bu süreç, Heper'in[712] işaret ettiği türden pretoryenizm ve hızlı siyasi hareketlilikten kaynaklanan, kısa süreli patolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmamış, aksine nitelik bakımından Bermeo'nun[713] işaret ettiği türden, uzun süreli, gittikçe kronikleşen, kontrol-denge sisteminin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıfladığı bir süreçle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla özellikle aktörler tarafından kuvvetler birliği zorlaması, anayasal çerçevede ayrı ayrı sorumluluk sahaları olan ve birbirlerine rakip güçler olarak konumlandırılmış yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki hassas dengenin yürütme lehine bozulmasına, sistemdeki kontrol-denge mekanizmasının ortadan kalkmasına, aktörün

[712] Metin Heper, *"Güçlü Devlet" ve Demokrasi", Türkiye'nin Siyasi Hayatı İçinde*, (Doğan Yayınları, 2011).
[713] Nancy Bermeo, "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy*, 27, 1, (2016).

yapı karşısında aşırı güçlenmesine ve her şeyden önemlisi aktörün denetimden, kontrolden uzaklaşmasına ve sistemde entropinin yükselmesine neden olmaktadır.

Devlet, Easton'un siyasal sisteminde sistemin önemli bir parçası olarak betimlenmektedir. Demokratik bir sistemdeki tüm süreçleri yakından izleyen çevrenin talepleri ve sisteme sağladığı destek, sistemdeki tüm süreçlerin demokratik sistemin önemli bir parçası olan devletin gözü önünde, şeffaf olarak cereyan etmesi halinde gerçek anlamda gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda, demokratik toplumlarda sistem içinde çevreden de bu koşulların sağlanması konusunda devlete yönelik yoğun bir baskı olduğu gözlenmektedir. Ayrıca sistemdeki şeffaflık, aynı zamanda demokratik sistemin açık bir sistem olduğunun ve çevreyle kurulan çevrimin -girdi/destek _ süreç _ çıktı _ geri besleme- şeklinde sağlıklı çalıştığının da önemli bir göstergesidir. Bu çalışmadaki örneklerden, yaşanan aktör-yapı arasındaki mücadelenin sistemin işleyişi bakımından en olumsuz sonuçlarından biri, devletin aktör tarafından ele geçirilerek devletin özerkliğini, diğer bir ifadeyle demokratik bir sistemde çevrede yer alan topluma karşı eşit mesafede, şeffaf ve hesap verebilir olma özelliğini yitirmesidir. Bu süreçte -başta yargı olmak üzere- önemli makam sahibi aktörlerin de zamanla siyaset kurumuyla yaşadıkları farklı ilişkilerle değişime uğrayarak adalet ve liyakat olgusunu yitirdikleri ve sonuçta daha önce özerk olan devlet kurumlarının 'nitelikli bir etkileşim' içinde oldukları çevreyle olan ilişkilerinin de bozulduğu görülmektedir. Diğer taraftan, devletin özerkliğini yitirmesi, aynı zamanda bürokratik elitleri de popülizmin tutsağı haline getirmektedir.

Nitekim bu çalışma, devletin aktör tarafından ele geçirilmesinden sonraki aşamayı, ucu otokrasiye kadar uzanan, demokratik sistemin kapalı bir sistem haline dönüşmesi olarak betimlemektedir. Bu durum aynı zamanda demokraside gerileme fenomeninin ulaşabileceği en kötü sınırı işaret etmektedir. Bu tür acı bir dönüşüm yaşamamak için yapılacak şey, demokratik sistemin *negentropic* yapısını canlı tutmak, aşırı yükselen entropiyi düşürmektir. Bunu yaparken hiç şüphesiz en büyük görev çevreye düşmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi çevre sisteme girdi, destek ve geri beslemeyle hayat vermektedir. Dolayısıyla aksak da olsa işleyen bir demokratik sistemde, çevrenin sınırlı da olsa sistemle iletişim kurup etkileşebilme ve seçimle iktidarı değiştirebilme potansiyeline sahip olduğu kabul edilmelidir. Bu sebeple, gerilemeyi tersine çevirebilecek yegâne gücün çevre/toplum olduğu

ifade edilmiştir. Nitekim Geddes de demokraside gerileme seçimler sonrası tersine çevrilebildiği takdirde demokratik kurumların ayakta kalabileceğini belirtmektedir.[714]

Aktörün aşırı şekilde güçlendiği ve iktidarda kalmak için her şeyi yaptığı, muhalefetin zayıfladığı bir sistemde, siyasetten entropiyi düşürecek adımları atmasını beklemek gerçekçi görünmemektedir. Polonya ve Türkiye örnekleri bu durumu doğrulayan somut örnekler sunmaktadır. Diğer taraftan, devlet de en az çevre kadar sağlıklı bir demokratik sistem için önemlidir. Tüm baskılara rağmen özerkliğini belirli ölçüde de olsa koruyabilen, çevreye/topluma dayatmacı, tepeden bakmayan ve toplumla sağlıklı bir yatay ilişki içinde olan bir devlet yapısının da en az çevre kadar entropinin düşmesine katkı sağlayacağı muhakkaktır. Özellikle AB üyesi ve sivil toplumun nispeten güçlü olduğu Polonya örneği, ideolojinin gerçekte 'dikey' *(vertical)* bir özellik taşıdığını, sivil toplumun ise 'yatay' *(horizontal)* bir özellik sergilediğini göstermektedir. Düzenli işleyen demokratik bir sistemde, sistem-çevre ilişkisinin ve uyumunun yatay düzlemin güçlü olmasıyla orantılı olduğu ve devleti de kullanarak, yoğun bir ideolojik yaklaşımla sivil toplumu bastırmaya ya da tekdüze *(uniform)* bir toplum yaratmaya çalışmanın demokratik sistemdeki entropiyi ve dolayısıyla düzensizliği ciddi şekilde artırdığı görülmektedir.

Polonya örneğinden hareketle, Markoswki'nin demokrasideki gerilemeyi otoriter klientalizme bağlama çabası, bu çalışmada demokrasideki gerilemenin nedenlerini anlamada ve açıklamada önemli ip uçları vermektedir. [715] Özellikle Polonya ve Türkiye örneklerinde aktör davranışları ve demokratik sistemin yaşadığı sorunların benzerlikler taşıdığı da dikkate alındığında, normal işleyen demokratik bir sistemde, Markoswki'nin bahsettiği tarzda otoriter klientalistik düzenin oluşmasının sistemin sağlıklı bir çevrim oluşturmasını olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi demokratik bir sistem çevresinden bağımsız olamaz. Çünkü normal işleyen bir sisteme hayat veren talep ve destekler 'girdi' olarak sürekli çevreden gelmektedir. Normalde bu taleplere siyasi bir program ve uygulamalarla yanıt vermesi beklenen demokratik sistem, aktör odaklı, otoriter bir iktidarın elinde demokratik sistemin sadece belirli bir dönemin sonunda yapılacak 'seçim' fonksiyonuna endeksli bir hale getirildiğinde sistemin çevreyle olan normal etkileşimi bozulmaktadır. Çünkü otoriterleşmiş bir iktidar bu şekilde çevreyi de manipüle etmeye başlamakta ve sistem, iktidarın varlığını sürdürmesi için sürekli seçim kazanmasına

[714] Nayara Albrecht ve Mariele.Troiano, "Interview with Barbara Geddes: Bureaucracy and the Functioning of Democratic Institutions", *Revista Agenda Politica*, 10(2), (2022), 259-281.
[715] Radoslaw Markowski, "Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015", *Hague Journal on the Rule of Law*, 11, (2018), 111–132.

yönelik yapılandırılmaktadır. Bu sebeple otoriterleşmiş iktidarlar çevreden ve bürokrasiden kendilerini destekleyecek katılaşmış kitlelere ihtiyaç duymakta ve sistem içindeki yapılar bu doğrultuda şekillendirilmektedirler. Bu nedenle Markoswki'nin bahsettiği türde yerleşmiş bir otoriter klientalist bir yapının iktidarların işini hayli kolaylaştırdığı görülmektedir.

Örnekler de göstermektedir ki otoriter klientalist bir düzende işleyen demokratik sistemde, öncelikle sistemi çevreleyen kitle içinden bir hedef kitle/halk popülist bir anlayışla yeniden belirlenerek çerçeve içine alınarak normal çevreden ayrıştırılmakta ve konsolide edilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan, sistemin düzenli bir şekilde işlemesini sağlayan tarafsız, özerk kurumlar yapılan atamalarla iktidar yanlısı kurumlara dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Genelde nihai hedef hem çevredeki konsolide edilmiş kitleyi hem de kurumlardaki dönüşümü seçimlere kadar tamamlayarak, seçimlerden oldukça yüksek bir oy oranıyla çıkmak ve mecliste anayasayı dahi değiştirebilecek çoğunluğa ulaşmak şeklinde belirlenmektedir.

Ancak özellikle çevrede büyütülmek istenilen kitlenin karşında da bir kitlenin oluşacağı ve bu kitlenin de çevredeki bölünmeyle birlikte süreci bir hegemonya mücadelesine dönüştürebileceği unutulmamalıdır. Markoswki'nin de belirttiği gibi kutuplaşma/bölünme kitleler ve seçkinler arasında dikey değil açıkça yataydır ve her iki kampın kendi seçkinleri ve kitleleri vardır. Bu bağlamda, kutuplaşmış/kutuplaştırılmış toplumlarda, Rousseau'nun 'toplum sözleşmesi' kavramının anlamını yitirdiği, özellikle aktör odaklı bir demokratik sistem tasarımında, sistemin bir elbise misali aktöre uydurulmaya çalışıldığı görülmektedir. 2018 yılından itibaren Türkiye'de uygulamaya konulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne yönelik yapılan değerlendirmelerin özünde de bu eleştirinin yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla yapının bir unsuru olan anayasal çerçeve bu süreçte işlevsizleşmekte, otoriterleşmiş bir aktör için Rousseau'nun 'genel irade' kavramı ise salt kendisini iktidara taşıyan kitlenin iradesine dönüşmekte ve bu çoğunluğun sağladığı desteğin demokratik sistemin tesisi için yeterli olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşımla birlikte iyi işleyen demokratik sistemin çok önemli bir özelliği, çoğulculuk da anlamsızlaşmakta ve aktörün kendisini destekleyen kitleyi daha da genişletmek gayreti içinde olduğu gözlenmektedir.

Demokratik sistemde bölünmüş çevreyi konsolide etmede en etkili yöntem, Markoswki'ye göre 'basitlik', diğer bir ifadeyle, akıllıca inşa edilmiş bir anlatıdır. Önemli olan bu basit anlatının seçim çalışmaları esnasında işlevselleştirilmesidir. Polonya ve Türkiye örneklerinde iktidarların bunu başarıyla yaptıkları gözlenmektedir. Her iki iktidar

da sorunların farkında olduklarını ve bu sorunları yalnızca kendilerinin çözebileceğini iddia ederek çevreden gücün kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Diğer taraftan, her iki iktidar da ontolojik olarak, sıfır toplamlı bir yaklaşımla kendilerinin iyi, karşı tarafın/muhalefetin ise kötü olduğunu, söylemlerine tarihsel bir perspektif de ekleyerek ifade etmiş, popülizmin özünden yüksek oranda yararlanarak bu öze eklemledikleri otoriterlik, milliyetçilik, komplo teorileri kullanımı, hoşgörüsüzlük ve çoğulculuğa saygısızlık gibi yaklaşımları başarıyla kullanmışlardır.

Sonuç olarak, demokraside gerileme, demokrasinin temel özelliklerinden birinde ya da birkaçında gözlenecek olumsuzlukla tanımlanabilecek kadar basite indirgenecek bir kavram değildir. Dolayısıyla geçmişte demokrasi üzerine detaylı çalışmalar yapmış araştırmacıların çağdaş demokrasiler olarak nitelendirdikleri ülkelerde dahi yaşanan demokraside gerileme olgusunun farklı bir bakış açısıyla ve derinlemesine incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada bilimsel gerçekçi ancak salt tümevarımcı olmayan, retrodüktif bir yaklaşımla hareket edilmesinin nedeni, demokraside gerilemenin analitik bir yöntemle ve derinlemesine incelenmesi arzusudur. Nitekim çalışma göstermektedir ki demokratik sistemde başlayan sıkıntılar ve adına günümüzde 'demokraside gerileme' denilen olgu, demokrasiye geçişle başlayan ve demokratik sistemin olgunlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan, temelinde aşama aşama gelişerek derinleşen aktör-yapı mücadelesinin, demokratik sistem üzerinde yarattığı aşırı baskının bir sonucunda oluşmaktadır. Bu çalışma şunu da göstermiştir ki, demokrasiye içkin entropinin varlığı ister pekişmiş ister pekişmemiş demokrasi olsun, demokratik sistemleri gelecekte de bu fenomen ile karşı karşıya bırakacaktır. Pekişmiş ve pekişmemiş demokrasiler arasındaki fark, demokraside gerilemenin yönetilmesi ve bu sürecin demokratik sisteme daha fazla zarar vermeden kısa sürede atlatılması becerisidir. Pekişmiş demokrasilerde, özellikle 'toplumsal sağduyu' ve 'siyasi sağduyu' kavramlarının geliştiği görülmektedir. Özellikle çevrenin destek konusunda iktidara karşı daha rasyonel davrandığı ve gerektiğinde toplumsal sağduyuyla hareket ederek sisteme desteğini azaltarak başarısız iktidarı değiştirebildiği, çevreden gerekli mesajları alan siyasi elitin ise siyasi sağduyu örneği göstererek -lider değişimi de dâhil- gerekeni yaptığı görülmektedir. Bunların hepsi, entropisi yükselmiş demokratik sistemin kendi iç dengesine tekrar kavuşması için olumlu ve sistemin ihtiyacı olan enerjiyi sisteme veren adımlardır. Pekişmemiş demokrasiler açısından en sıkıntılı konu ise bu sürecin doğru yönetilememesinden dolayı sürecin uzaması ve bu durumun demokratik sistemdeki entropiyi yönetilemeyecek bir boyuta taşımasıdır. Nitekim bu süreçte pekişmemiş demokrasiler için en büyük risk, sistemin kendisini kapatması,

ülkenin otoriterleşmesi ve akabinde otokrasi eşiğiyle karşı karşıya kalmasıdır. Pekişmiş demokrasileri tüm bu risklerden koruyan, demokratik sistemlerindeki açık, *negentropic* yapı ve çevrenin sistemle olan sağlıklı etkileşimidir. Özetle pekişmiş demokratik sistemler, demokraside gerileme yaşasalar da olgunlaşmış, özerk kurumları ve rasyonelleşmiş çevrenin sistemi sahiplenmesiyle bu buhranlı dönemden çok daha kısa sürede çıkabilmekte, demokratik sistem kendi iç dengesini kısa sürede yeniden tesis edebilmektedir.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk,* Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Acemoğlu, Daron, Robinson James. A. *Dar Koridor*, Çev. Yüksel Taşkın, Doğan Kitap, 2020.

Açıkel, Fethi. *Kutsal Mazlumluktan Makyavelist Despotizme AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi,* İletişim, 2023.

Adasal, Rasim. *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi,* Minnetoğlu yayınları, 1979.

Adeney, Katharine ve Taggart, Paul. *The Future of Democracy*, Cambridge University Press, 2015.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, 2015.

Ajagbe, Samsondeen. "Aligning the Two Main Approaches to the Study of Democratization." *Transcience,* 7, 1, 2016.

Akın, Rıdvan. *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri 1923-2018,* Nora, 2022.

Albrecht, Nayara ve Troiano, Mariele. "Interview with Barbara Geddes: Bureaucracy and the Functioning of Democratic Institutions." *Revista Agenda Politica,* 10(2), 2022, 259-281.

Alexander, Gerard. "Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation", *Journal of Theoretical Politics*, 2001.

Almond, A. Gabriel ve Verba, Sidney. *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations,* Princeton, 1963.

Arato, Andrew ve Cohen, Jean L. *Populism and Civil Society-The Challenge to Constitutional Democracy,* Oxford, 2021.

Arblaster, Anthony. *Demokrasi,* Çev. Nülifer Yılmaz, Doruk, 1999.

Bakke, Elisabeth ve Sitter, Nick. "The EU's Enfants Terribles: Democratic Backsliding in Central Europe Since 2010.", *American political Science Association*, 2020.

Balta, Evren ve Ete, Hatem. *Türkiye'de Demokrasi, Güvenlik, Devlet Algısı*, İstanbul Politikalar Merkezi, 2022.

Bayır, Özgün Erler. *Polonya Dış Politikasında Atlantikçilik Avrupacılık İkilemi,* İstanbul: Derin yayınları, 2013.

Berman, Sheri. *Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic,* Source: World Politics, 49, 3, (1997), 401-429.

Bermeo, Nancy. On Democratic Backsliding*, Journal of Democracy,* 27, 1, 2016.

Best, Heinrich and Higley, John. *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives,* Brill, Leiden, Boston, 2010.

Best, Heinrich and Higley, John. *The Palgrave Handbook Of Political Elites,* Palgrave Mc Millan, 2018.

Beteille, Andre. *Democracy and its Institutions*, Oxford, 2012.

Bilgin, Oğuzhan (Editör). *Kültürel İktidar*, Diplomasi Vakfı Yayınları, 2022.

Bilgin, Vedat. *Türkiye Tartışmaları, Batılılaşmadan Modernleşmeye.* Alfa, 2024.

Bolton, John. *Where It Happened, A White House Memoir,* Simon&Schuster, 2020.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009.* İmge, 2014.

Bora, Tanıl. *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasal İdeolojiler,* İletişim. 2017.

Boyunsuz, Şule Özsoy. *Dünyada Başkanlık Sistemleri,* İmge, 2017.

Bölükbaşı, Mustafa. *Millî Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1, 2 – 1, 2, 2012.

Bratton, Michael, Walle, Van de. *Democratic Experiments in Africa Regime Transation in Comperative Perspective,* Cambridge, 1997.

Bratton, michael ve Van de walle Nicolas. "Neopatrimonıal Regimes And Political Transitions In Africa". *Source: World Politics*, 46, 4 ,The Johns Hopkins University Press, 1994, 453-489.

Brubaker, Rogers. "Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comperative Perspective", *Ethnic and Racial Studies*, 40, 8, 2017.

Bunikowski, Dawid. "The constitutional crisis in Poland, Schmittian questions and Kaczyński's political and legal philosophy", *Journal of Contemporary European Studies*, 26(7), 2018, 1-23.

Bush, Sarah Sunn. *The Taming of Democracy Assistance, Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators,* Cambridge, 2015.

Byeon, Jong Heon. "A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems"*, Systems Research and Behavioral Science*, 2005.

Chomsky, Noam. *Güç ve İdeoloji Dersleri Üzerine Managua Dersleri,* Çev. Şebnem Duran, Taylan Doğan, bgst yayınları, 2017.

Cizre, Ümit ve Çınar Menderes. "Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Poltics in the Light of the February 28 Process"*, The South Atlantic Quaterly*, 102:2/3, Spring/Summer 2003.

Clark, William Roberts. "Agents and Structures: Two Views of Preferences, Two Views of Institutions", *International Studies Quarterly*, 42, 2, 1998, 245-270.

Colombo, Gherardo. *On Rules*, Cambridge, 2020, 97-100.

Collier, David and Levitsky, Steven. "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comperative Research", *World Politics*, 49, 3, 1997, 430-451.

Cox Michael, Ikenberry G. John ve Inoguchi Takashi. *American Democracy Promotion Impulses, Strategies, and Impacts,* Oxford, 2000.

Çakır, Ruşen. *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslami Oluşumlar,* Metis/Siyahbeyaz, 2022.

Çarkoğlu, Ali. "Turkey's November 2002 Elections: A New Begining*?"* Middle East Review od İnternational Affairs, 6, 4, 2002.

Çavaş, Raşit (Yayına Hazırlayan). *Nihat Erim 12 Mart Anıları*, YKY, 2007.

Çevik, Hacı ve Yeşildal, Hatice. *Karizma ve Lider Kültü*, Nika, 2020.

Çiğdem, Ahmet. *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*, İletişim, 2014.

Çınar, Menderes. *Vesayetçi Demokrasiden "Milli" Demokrasiye*, Birikim Kitapları, 2015.

Çınar, Menderes. "Arızaları ve Açılımları ile Türkiye Demokrasi tarihi", *Demokrasi, Kavram, Kurum, Süreç*, Ed. Menderes Çınar, İletişim, 2023, 493-494..

Çınar, Reyhan Ünal. *Ecdadın İcadı AKP İktidarında Bellek Mücadelesi,* İletişim, 2020.

Dahl, Robert. *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadıoğlu, Phoenix, 2001.

Dahl, Robert. *Polyarchy*, Yale University, 1971.

Dahl, Robert. *A Preface to Democratic Theory*, The University of Chicago Press, 2006.

Dahl, Robert. *Dilemmas of Pluralist Democracy*, Yale University, 1982.

Dahl, Robert. *Democracy and Its Critics,* Yale University, 1989.

Davis, Norman. *God's Playground Vol.II, History of Poland*, New York, Columbia University Press, 2005.

"Dayanışma Hareketinin Belgeleriyle Polonya Günlüğü", Çev: İbrahim Altınsay, Nurettin El Hüseyni, Metis yayınları, 1985.

De Meur, Gisele ve Berg-Schlosser, Dirk. "Comparing Political Ssytems: Establishing Similarities and Dissimilarities"*, European Journal of Political Research*, 26: 192-219, 1994.

Della Porta, Donatella. *Demokrasi Seferberliği 1989 ile 2011 Yıllarının Karşılaştırması,* Çev. Aslınur Akdeniz Brehmer, Kafka, 2019.

De la Torre, Carlos. "Populism in Latin America", *The Oxford Handbook of Populism*, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, And Pierre Ostiguy, Oxford Press, 2017.

Diamond, Larry ve Plattner, Marc F. "İntroduction", *Electoral Systems and Democracy*, Eds. Larry Diamond, Marc F. Plattner, (Johns Hopkins University Press, 2015).

Diamond, Larry. "Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes"*, Democratization,* 28:1, 22-42, 2021.

Doğan, Taner. *Communication Strategies in Turkey: Erdoğan, the AKP and Political Messaging,* I.B. TAURUS, 2021.

Duverger, Maurice. Siyaset Sosyolojisi (Sociologie de la Politique), Çev: Dr. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, 1975.

Easton, David. "An Approach to the Analysis of Political Systems", *World Politics*, 9, 3, 1957, 383-400..

Easton, David. *A System Analysis of Political Life,* University of Chicago, 1965.

Elçi, Ezgi. "The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis"*, Southeast European and Black Sea Studies*, 19 (1), 2019.

Ertekin, Orhan Gazi. *Yargı meselesi Hallolundu! Yargıçların "Eşekli Demokrasi" İle İmtahanı*, Epos, 2011.

Esen, Berk. *Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim*, Birikim, 2019.

Esen, Berk ve Gumuscu, Sebnem, "Rising competitive authoritarianism in Turkey"*, Third World Quarterly*, 2016.

Esen, Berk, Gümüşçü, Şebnem ve Yavuzyılmaz, Hakan. *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, İletişim, 2023.

Esmer, Yılmaz, "Identity Politics: Extrem Polarization and The Loss of Capacity to Comprimise in Turkey", *Democracy Under Threat, Challeges to Democracy in the 21st Century,* , Ed. U.van Beek, (Istanbul, Bahçeşehir University, 2019), 127.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 2020.

Foa, Roberto Stefan ve Mounk, Yascha. "The End of the Consolidation Paradigm"*, Journal of Democracy*, 2017.

Fomina, Joanna ve Kucharczyk, Jacek. "Populism and Protest in Poland"*, Journal of Democracy*, 2016.

Foy, Henry. "Jaroslaw Kaczynski: Poland's kingmaker"*, Financial Times*. 26 Şubat 2016

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man,* The Free Press, 1992.

Furlong, Paul ve Marsh, David. "A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science"*, Theory and Methods in Political Science,* Eds. Marsh, David and Stoker, Gerry, , Palgrave Macmillan, 2002, 17-41.

Geiselberger, Heinrich. *Büyük Gerileme*, Metis, 2017.

Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory*, Berkeley: University of California, 1979.

Goertz, Garry ve Mahoney, James. "Concept and Measurements: Ontology and Epistemology"*, Social Science İnformation*, SAGE, 2012, 205-216.

Gomulka, Stanisław. "Lessons from Economic Transformation and the Road Forward", *London School of Economics, Warsaw, Center for Social & Economic Research*, 1994.

Gomulka, Stanisław, "Poland's economic and social transformation, 1989-2014 and contemporary challenges", *Central Bank Review* (CBR), 16, 1, (2016), 19-23..

Gologlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950*, İş Bankası Yayınları, 2021.

Gözler, Kemal. *Elveda Anayasa, 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler,* Ekin, 2017.

Gözler, Kemal. "Mühürsüz Oy Pusulası Tartışması: YSK'nın 16 Nisan 2017 Tarih ve 560 sayılı Kararı Hakkında Bir İnceleme", http://www.anayasa.gen.tr/muhursuz.html, 2017.

Gözler, Kemal. *Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Uygulamadaki Değeri, Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço*, Anayasa.Gen.Tr, 2019.

Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri,* Yason yayınları, 2016.

Grzymala-Buse, Anna, "How Populist Rule: The Consequences for Democratic Rule", *Polity*, 51, 4, 2019, 707-717.

Hawkins, Kirk, Read, Madeleine ve Pauwels, Teun, "Populism and Its Causes", Political Science, Political Behavior, The Oxford Handbook of Populism, Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, 2017.

Habermas, Jürgen. *"Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak"*, Çev: İlknur Ata, YKY, 2017.

Haggard, Stephan ve Kaufman, Robert. *Backsliding democratic Regress in the Contemporary World,* Cambridge, 2021.

Haggard, Stephan ve Kaufman, Robert R, "The anatomy of democratic backsliding: could it happen here?", *The Constitution Unit Blog*, 10 June 2021, https://constitution-unit.com/2021/06/10/the-anatomy-of-democratic-backsliding-could-it-happen-here/.

Heper, Metin. *"Güçlü Devlet" ve Demokrasi"*, *Türkiye'nin Siyasi Hayatı İçinde*, Doğan Yayınları, 2011.

Heper, Metin. *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğubatı, 2006.

Hett Carter, Benjamin. *Demokrasinin Ölümü, Hitler'in Yükselişi ve Weimar Cumhuriyeti'nin Çöküşü,* Çev. Ahmet Kar, Profilkitap, 2019.

Higley, John. “Continuities and Discontinuities in Elite Theory”, The Plagrave Hand Book of Political Elites, Editors: Heinrich Best ve John Higley, (Palgrave Macmilan, 2018), 26-27.

Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, Yale University Press, 1973.

Huntington, Samuel P. “How Countries Democratize”, *Political Science Quarterly,* 106, 4, 1991.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press: Norman and London, 1991.

İmbroscio, David L. “Structure, Agency and Democratic Theory”, *Polity*, XXXII, 1, 1999.

Jacub, Jaraczewski, *CJEU and Polish Constitutional Tribunal in July 2021,* https://www.printfriendly.com/p/g/2V5HSi.

Jakubowska, Agnieszka. *Język wypowiedzi publicznych Jarosława Kaczyńskiego wlatach 2007-2010,* nr 3, wiosna-lato 2011.

Jasiewicz, Krzysztof. “Poland, Party System by Default”, *Party Politics in New Democracies.* Eds. Paul Webb and Stephen White, Oxford, 2007, 85-117.

Jee, Haemim, Lueders, Hans ve Myrick, Rachel. “Towards a Unifed Approach to Research on Democratic Backsliding”, *Democratization*, 2021.

Kaltwasser, Cristobal Rovira ve Mude, Cas. *Populizm, Kısa Bir Giriş*, Çev. S.Erdem Türközü, Nika, 2019.

Kaltwasser, Cristobal Rovira. *The Responses of Populism to Dahl’s Democratic Dilemmas*, Political Studies, 2014.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, “Professor Kaltwasser: Turkey cannot be considered a democratic system anymore”, İnterview by Selcuk Gültaşlı, 7 May, 2021.

Karolewski, Ireneusz Pawel. *Toward a Political Theory of Democratic Backsliding? Generalising the East Central European Experience*, Leipzig University, 2021.

Kazin, Michael. *The Populist Persuasion,* Cornell University Press, 1995.

Kohli, Atul, Evans, Peter, Katzenstein, J. Peter, Przeworski, Adam, Rudolph, Susanne Hoeber, Scott, James C. ve Skocpol, Theda. *The Role of Theory in Coparative Politics: A Symposium,* World Politics, 2011.

Kowalik, Tadeusz. *Dayanışmadan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu,* Çev. Barış Baysal, Nota Bene, 2013.

Köker, Levent. *Türkiye'nin Siyasi Rejimini Nasıl Nitelendirmeli?* Gerçek Gazete, 2022.

Kucharczyk, Jacek. "Introduction: Democracy in Poland 2005-2007", *Democracy in Poland 2005-2007,* Ed. Lena Kolarska Bobinska, Jacek Kucharczyk, Jarosaw Zbieranek, Warszawa, Instytut Spraw Publieznych, 2007.

Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı,* Çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı, 2018.

Kustra-Rogatka, Aleksandra. "The Hypocrisy of Authoritarian Populism in Poland: Between the facade Rhetoric of Political Constitutionalism and the Actual Abuse of Apex Courts"*, European Constitutional Law Review*, 2023, 1-34.

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, Çev. Ahmet Kardam, İletişim, 2017.

Lee, Frances E. *Populism and the American Party System: Opportunities and Constraints*, Cambridge, 2019, 2.

Levitsky, Steven ve Way, Lucan. "The Rise of Competitive Authoritarism"*, Journal of Democracy*, 13, 2, 2002.

Levitsky, Steven ve Way, Lucan. "The Myth of Democratic Recession"*, Journal of Democracy*, 26, 1, 2015.

Levitsky, Steven ve Ziblatt, Daniel. *Demokrasiler Nasıl Ölür?* Çev. Derya Dinç, Salon Yayınları, 2018.

Levitsky, Steven ve Way, Lucan. "Competitive Authoritarianism: International Linkage, Organizational Power, and the Fate of Hybrid Regimes"*,* Paper prepared for the Annual Meetings of the American Political Science Association, August 30-September 2, 2006.

Letvitsky, Steven ve Way, Lucan, "New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 31, 1, (2020).

Lijphart, Arend. *Demokrasi Modelleri,* Çev. Güneş Ayas ve Umut Bulsun*,* İthaki, 2014.

Linz, Juan J. ve Stepan, Alfred. *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The John Hopkins University Press, 1996.

Linz, Juan J. ve Stepan, Alfred. The *Breakdown of Democratic Regimes*, John Hopkins University Press, 1978.

Lipset, Martin. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *The American Political Science Review*, 53, 1, 1959, 69-105.

Lord, Ceren, *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti*, Çev. Sami oğuz, İletişim, 2023.

Macpherson, C.B. *The Real World of Democracy,* Oxford University Press, 1975.

Mahoney, James ve Synder Richard. "Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change"*, Studies in Comperative International Development*, Summer 1999.

Mainwaring, Scott ve Pérez-liñán, Aníbal. *Democracies and Dictatorships in Latin America Emergence, Survival, and Fall*, Cambridge University Press, 2013.

March, James G. ve Olsen, Johan P. "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *The American Political Science Review*, 78, 3, 1984, 734-749.

Mardin, Şerif. *Türk Siyasasını Açıklayabilecek bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri,* [Dün ve Bugün Felsefe, Bilim Felsefe Sanat] içinde: 165-197, 1985.

Markowski, Radoslaw. "Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015"*, Hague Journal on the Rule of Law*, 11, 2018, 111–132.

Marquez, Xavier. *Demokrasi Dışı Siyaset, Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme,* Çev. İsmail Çekem, İletişim, 2019.

Mazaraki, Zofia Kinowska. "The Polish Paradox: From a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion"*, Social Sciences*, 10, 3, 2021.

Mazur, Stanislaw, Oramus, Marek ve Mozdzen, Michal. "The Instrumental and Ideological Politicisation of Senior Positions in Poland's Civil Service and its Selected Consequences"*, Sciendo*, 2018.

McCoy, Jennifer ve Somer, Murat. "Overcoming Polarization"*, Journal of Democracy*, 32, 1, 2021, 6-21.

Migdal, Joel S. "Researching The State", *Comparative Politics Rationality, Culture, and Structure*, Eds. M I Lichbach and A S. Zuckerman, Cambridge University Press, 2009,162-192.

Moffitt, Benjamin. *Popülizmin Küresel Yükselişi, Performans, Siyasi Üslup ve Temsili,* Çev. Onur Özgür, İletişim, 2020.

Moller, Jurgen ve Skaaning, Svend E. "Requisities of Demeocracy: Conceptualzing", Routledge, 2011.

Moore Jr., Barrington. *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli, Alâeddin Şenel, İmge, 2016.

Mouffe, Chantal. R*adical Democracy: Modern or Postmodern?* Translated by Paul Holdengräber, Duke University Press, 2015, 31-45.

Mouffe, Chantal. Sol Popülizm, Çev. Aybars Yanık, İletişim, 2013/2019.

Mouffe, Chantal. *For a Left Populism*, Verso, 2018.

Mouffe, Chantal. *The Challenge of Carl Schmitt*, Verso, 1999.

Mounk, Yascha ve Kyle, Jordan. *What populists do democracies*, The Atlantic, 2018.

Mudde, Cas ve Kaltwasser, Cristóbal Rovira. "Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda", *Comparative Political Studies, SAGE*, 2018.

Munck, Gerardo L. *What is democracy? A reconceptualization of the quality of democracy,* University of Southern California, 2014.

Müller, Jan-Werner. *Popülizm nedir?* Çev. Onur Yıldız, İletişim, 2019.

Neocleous, Mark. *Devleti Tahayyül etmek*, Çev. Akın Sarı, Nota Bene, 2015.

Nordlinger, Eric A. *On the Autonomy of the Democratic States*, Harvard University, 1981.

Norris, Pippa. "It's not just Trump. Authoritarian populism is rising across the West. Here's why", The Washington Post, 2016.

Norris, Pippa ve Ronald Ingleheart. *Cultural Backlash Trump, Brexit, and Authoritarian Populism,* Cambridge, 2019, 32-63.

Norris, Pippa. *Democratic deficit: Critical Citizens revisited*, Cambridge University Press, 2011.

O'Donnell, Guillermo A. *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism,* Studies in South American Politics, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1973.

O'Donnell, Guillermo A. *Democracy, Agency and The State,* Oxford, 2010.

O'Donnell, Guillermo A. "Democratic Theory And Comparative Politics", *University of Notre Dame Kellogg Institute for International*, 1999.

O'Donnell, Guillermo. *Delegative Democracy,* The John Hopkins University Press, 1994.

Öniş, Ziya. "Çoklu krizler Karşısında Ekonomi, Demokrasi ve Dış Politika", *İkinci Yüzyıl Dergisi*, 6, 2022.

Öniş, Ziya. "Monopolizing the Centre: The AKP and The Uncertain Path of Turkish Democracy", *The International Spectator*, 2015.

Özbudun, Ergun ve Hale, William. *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The case of the AKP*, Routledge, 2010.

Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 1986.

Özbudun, Ergun. *2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler,* Türkiye Bilimler Akademisi Formu, 2005.

Özbudun, Ergun ve Gençkaya, Ömer Faruk. *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan Kitap, 2010.

Özbudun, Ergun. *Yeni Anayasa ve Yargı Bağımsızlığı*, Perspektif.online, 2020.

Özselçuk, Ceren ve Küçük, Bülent. "Mesafeli Devletten 'Hizmetkâr' Devlete: AKP'nin Kısmi Tanıma Siyaseti", *Toplum ve Bilim/Science & Society*, 2015.

Pappas, Takis S. *Populism and Liberal Democracy A Comparative and Theoretical Analysis,* Oxford, 2019.

Pareto, Vilfredo. *Demokrasinin Dönüşümü,* Çev. Kadir Zeki Sezer, Pinhan, 2016.

Parkinson, John ve Mansbridge, Jane. *Deliberative Systems*, Cambridge University Press, 2012.

Pateman, Carole. *Participation And Democratic Theory*, Cambridge University Press, 1970.

Pateman, Carol. *Recent Theories of democracy And The 'Classical Myth',* Cambridge University Press, 1976.

Pavone, Tommaso. "Structure, Agency, and the Design of Social Inquiry", tpavone@princeton.edu, 2014.

Petrova, Tsveta ve Düzgit, Senem Aydın. "Democracy Support Without Democracy: The Cases of Poland and Turkey", *Carneige,* 2021.

Petrova, Tsveta ve Pospieszna, Paulina. "Democracy Promotion in Times of Autoratization: The Case of Poland, 1989-2019", *Post-Soviet Affairs*, 2021

Popper, Karl Raimund. *Hayat Problem Çözmektir,* Çev. Ali Nalbant, YKY, 2005.

Pospieszna, Paulina ve Vetulani-Cegiel, Agnieszka. "Polish Interest Groups Facing Democratic Backsliding", *Interst Group&Advocacy*, 2021.

Prigogine, Ilya ve Stengers, Isabella. *Order Out Of Chaos: Man's New Dialogue With Nature*, Toronto, New York, London, Sydney, Bantam Books, 1984.

Pruszkiewicz, Katarzyna (Fundacja Reporterów). "I went undercover at a Polish troll farm", https://vsquare.org/i-went-undercover-at-a-polish-troll-farm/, 2019.

Przeworski, Adam ve Teune, Henry. "The Logic of Comperative Social Inquiry", https://www.researchgate.net/publication/235413195, 1970.

Przeworski, Adam. *Demokrasi ve Piyasa,* Çev. İlter Turan, Koç Üniversitesi, 1995.

Przeworski, Adam. "Minimalist Conception of Democracy: A Defense", *Democracy's Value*, Eds. Ian Shapiro and Casiano Hacker- Cordo´ n. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Przeworski, Adam. *Crises of Democracy,* Cambridge University, 2019.

Przybylski, Wojciech. "Can Poland's Backsliding Be Stopped? Journal of Democracy", 29, 3, 2018, 52-64.

Purdy, Matthew ve Rhodes, Rosenblatt. *Raising the flag: Democratic Elitism and the Protest in Chile,* Cambridge Press, 2021.

Pytlas, Bartek. "Party Organisation of PiS in Poland: Between Electoral Rhetoric and Absolutist Practice", *Politics and Governance*, 9, 4, 2021, 340–353.

Rawls, John. *Bir Adalet Teorisi,* Çev. Vedat Ahsen Coşar, Phoenix, 2020.

Rhee, Yong Pil. "Complex Systems Approach to The Study of Politics", *Systems Research and Behavioral Science*, 2000.

Rhodes-Purdy, Matthew ve Rsenblatt, Fernando. *Raising the Red Flag: Democratic Elitisim and the Protests in Chile,* American Political Science Association, 2021.

Roberts, Kenneth M. "Reviewed Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America", *Comparative Politics*, 38, 2, 2006, 127-148.

Rockman, Bert A. "Bureaucracy Between Populism and Technocracy", SAGE, 2019.

Rodrik, Dani, "İktisat Politikaları Reformlarını Anlamak", Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, Derleme. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, 2018, 218.

Rosenthal, İrena. *Democracy and Ontology, Agonism between Political Liberalism, Foucault and Psychoanalysis,* Hart Publishing, 2018.

Rousseau, Jean-Jacques. *Anayasa Projeleri*, Çev. İsmail Yerguz, Say, 2008.

Rustow, Dankwart A. "Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model", Comperative Politics, 2, 3, 1970, 337-363.

Sadurski, Wojciech, "How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding", *Sydney Law School Legal Studies Research Paper No. 18/01*, University od Sydney, 2018.

Sadurski, Wojciech. *Anti-constitutional Populist Backsliding,* Poland's Constitutional Breakdown, Oxford, 2019.

Saka, Erhan. "Social Media in Turkey as a Space for Political Battles: AKTrolls and other Politically motivated trolling", *Middle East Critique*, 2018.

Saka, Erhan. "Researching Political Trolls As Instruments Of Political Conservatism in Turkey A Historical Framework and Methodological Refections on a Discourse Community", *Routledge Companion to Media Anthropology*, 2022.

Salamatin, Joanna Konieczna, *The Meaning of Democracy: Diverse Understanding of the Concept of Democracy in Poland and Other European Societies,* Polish Sociological Review, 2021.

Sandel, J. Michael, *Adalet, Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* Çev. Mehmet Kocaoğlu, Eksi kitaplar, 2017.

Sandel, J. Michael, *The Tyranny of Merit, What's Become of the Common Good?* Penguin, 2020.

Sartori, Giovanni, "Concept Misformation in Comparative Politics", *The American Political Science Review*, 64, 4, 1970, 1033-1053.

Sartori, Giovanni. *"*Comparing and Miscomparing"*, Journal of Theoretical Politics*, 3: 243, 1991.

Sartori, Giovanni. *The Theory Of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Inc, 1987.

Sartori, Giovanni. "Where is Political Science Going?" *Symposium of Politica y Gobeirno*, 11, 2, 2004, www.apsanet.org.

Schmitter, Philippe C. *Democratization: The Role of Elites,* Europen University Institute, 2018.

Schumpeter, A. Joseph. *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi,* Çev. Vedat Ahsen Çosar, Dorlion, 2021.

Selçuk, Sami. *Özlenen Demokrasi Yargılama Yılı Açış konuşmaları*, İmge, 2021.

Skocpol, Theda. *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current 3 Research*, Cambridge University Press, 1985.

Skocpol, Theda. *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü, İmge, 2004.

Somer, Murat ve McCoy, Jennifer. "Transformations through Polarizations and Global Threats to Democracy", ANNALS, 2019.

Somer, Murat. "Turkey: The Slippery Slope from Reformist to Revolutionary Polarization and Democratic Breakdown", ANNALS, 2019.

Sorensen, Georg. *Democracy and Democratization,* Colorado: Westview Press, 2008.

Soysal, Mümtaz. *Demokrasiye Giderken,* Hil Yayın, 1982.

Spanakos, Anthony Petros. "Conceptualising Comperative Politics: A Framework", Conceptualising Comparative Politics, Edited by Anthony Petros Spanakos and Francisco Panizza, Routledge, 2015.

Stanley, Ben. *Populism in Central and Eastern Europe,* The Oxford Handbook of Populism, Eds. Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy, Oxford, 2017.

Stewart, Agnus. *"The Social Roots", in Ionescu and Gellner, Populism*, The Garden City Press, 1969.

Synder, Richard. “Paths out of Sultanistic Regimes Combining Structural and Voluntarist Perspective”, *Sultanistic Regimes,* Eds. H. E. Chehabi ve Juan J. Linz, Johns Hopkins University Press, 1998.

Şentop, Mustafa. *Bir Dönemin Sonu 28 Şubat’tan 15 Temmuz’a,* Kadim, 2024.

Tacik, Przemyslaw. “Polish Constitutionalism Under Populist Rule: A Revolution without a Revolution”, *İntersentia,* 2021, 275-300.

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* YKY, 2024.

Tanör, Bülent. *Anayasal gelişme Tezleri,* YKY, 2008.

Tekeli, İlhan. *Türkiye İçin STK’lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Tilly, Charles. *Demokrasi*, Çev. Ebru Arıcan, Phonenix, 2011.

Tocqueville, Alexis De. Amerika’da Demokrasi, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim, 2019.

Toker, Metin. *İsmet Paşayla 10 Yıl,* Cilt 1-4, Akis Yayınları, 1966.

Tomini, Luca. “Don’t think of a wave! A research note about the current autocratization debate”, *Democratization*, 2021.

Touraine, Alain. *Demokrasi Nedir?* Çev. Olcay Kunal, YKY, 2004.

Türk, H. Bahadır. *AKP-101,* İletişim, 2004.

Uhlin, Anders. “The Struggle for Democracy in Indonesia: An Actor–Structure Approach”, *Scandinavian Political Studies*, 18, 3, 1995, 133-158.

Urbinati, Nadia. *Democracy and Populism*, Blackwell Publisher, 1998.

Urbinati, Nadia. *Ben Halkım. Popülizm Demokrasiyi Nasıl Dönüştürüyor*? Çev. Büşra Ayoub, Tellekt, 2022.

Vergin, Nur. *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar,* Doğan Kitap, 2019.

Vries, Michiel S. De ve Sobis, Iwona. “Bracketing Democracy: A Comparison of Frames Used to Demarcate Democracy and Its Application to Developments in Poland”, *East European Politics and Societies and Cultures*, XX, X, 2020.

Ware, Alen. "The United States: populism as Political Strategy", Democracies And The Populist Challange, Eds. Yves Meny ve Yves Surel, Palgrave, 2002, 101-119.

Waldner, David ve Lust, Ellen, "Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding", *Annual Review of Political Science*, 2018.

Wasileswski, Jacek. "The Assault on Democratic Elitism in Poland", *Article Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives,* Eds. Heinrich Best ve John Higley, Brill, 2010, 173-196.

Welzel, Christian. Inglehart, Ronald ve Kruse, Stefan, "Pitfalls in the Study of Democratization: Testing the Emancipatory Theory of Democracy", B.J.Pol.S. 47, Cambridge University Press, 2016, 463–472.

Weyland, Kurt. "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34, 1, 2001, 1-22.

Weyland, Kurt. "Populism: A Political-Strategic Approach," *The Oxford Handbook of Populism*, Eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, ve Pierre Ostiguy, Oxford, 2017.

Weyland, Kurt. "Populism's Threat to democracy: Comparative Lessons fort he United States", American Political Science Association, 2020.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* Çev. Yasemin Saner, İletişim, 2009.

YARDIMCI KAYNAKLAR

Ayata, Ayşe. G. "Roots and Trends of Clientelism in Turkey." *Democracy, Clientalism and Civil Society*. Eds. Luis Roniger and idem, Lynee Reinner: Boulder, 1994.

Aytaç, Erdem S., Çarkoğlu ve Ali, Elçi, Ezgi. "Partisanship, Elite Messages, and Support For Populism in Power." *EPSR*, 2020.

Aytür, Memduh. *"Kalkınma Yarışı ve Türkiye"*, Bilgi Yayınevi, 1970.

Barbaros, Funda ve Karatepe İ. Doğa. "60'lı Yıllarda Türkiye'ye 'Planlamadan' Bakış." *Ege Akademik bakış*, 2009, 261-289.

Benhabib, Seyla (Ed.). *Democracy and Difference,* Princeton University Press, 1996.

Boyd, Richard. "On the Current Status of Scientific Realism.", Chapter 11, *Kluwer Academic Publisher*, 1983.

Buras, Piotr, *How Poland is Drifting Away from Liberal Democracy,* Warsaw Office of The Think Tank European Council on Foreign Relation.

Cachanosky, Nicolas ve Padilla. Alexandre, "Latin American Populism in The Twenty-First Century", *The Independent Review*, 24, 2019.

Cem, İsmail. *"Türkiye'de Geri Kalmışlığın tarihi",* Cem Yayınevi, 1977.

Conovan, Margaret, "Trust The People! Populism and The Two Faces of Democracy", *Political Studies*, 1999.

Dahl, Robert, Shapiro, Ian ve Antonio Cheibub, Jose. *The Democracy Sourcebook,* edited by Robert Dahl, MIT Press, 2003.

Duncan, M. Daniel. "James G. Miller's Living Systems Theory: Issues for Management Thought and Practice, A Review Essay", *Academy of Management Journal*, 15, 4, 1972.

Eşiyok, B. Ali. "Türkiye Ekonomisinde Planlı Kalkınma Arayışları ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: Bir Yol Ayrımı", *Mülkiye*, Cilt XXXII Sayı:260, 2008.

Hillary, Putnam. *Mathematics, Matter, and Method: Philosophical Papers,* Cambridge University Press, 1975.

Jedrzejewski, Stanislaw, "The Media in Poland: Five Years After The Breakdown", *Academia Letters*, Kozminski University, 2021.

Kalaycıoğlu, Ersin. "Türkiye'de Toplumsal Fay Hatları Demokrasi ve Çoğulculuk", 28 Haziran 2020, Konulu söyleşiden.

Karamustafaoğlu, Tuncer. "Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları,* No. 262, 1970.

Kentel, Ferhat. "Türkiye'de Bir Arada Yaşarız Araştırması, Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi", BAYETAV Yayınları, 2022.

Küçük, Yalçın. *"Planlama, Kalkınma ve Türkiye",* Bilim Yayınları, 1975.

Lawson, Stephanie. "Conceptual Issues in The Comparative Study of Regime Change and Democratization", *Comparative Politics*, 25, 2, 1993, 183-205.

Llonszki, Gabriella ve Dudzinska, Agnieszka. "Opposition Behaviour Against The Third Wave Of Autocratisition: Hungary And Poland Compared", *European Political Science*, 2021.

Özşen, Tayfur. "Planlama Yönetimi (Türkiye'de APK Birimleri Uygulaması)", *T.C. İçişleri Bakanlığı*, 1987.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,* İş Bankası Yayınları, 2015.

Pıenkos, E. Donald. "Interesting Times: Polish Politics And Elections, 1989-2001", *The Polish Review*, 46, 4, 2001, 431-439.

Reiss, Hans Siegbert, *Kant Political Writings*, Newyork: Cambridge University Press, 1991.

Shaw, Tamsin. "Max Weber on Democracy: Can the People Have Political Power in Modern States?" *Constellations*, 15, 1, 2008.

Sheehan, Colleen, *James Madison: Father of Constitution*, The Heritage Foundation, 2013.

Sunar, İlkay. *Demokrat Parti ve Popülizm,* Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim, İstanbul, 1985.

Şahin, Osman ve Akboğa, Sema. "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım", *International Journal of Political Science & Urban Studies,* 7, 2, 2019, 405-427.

Trimberger, Ellen Kay. *Tepeden İnme Devrimler*, Gelenek, Çev. Fatih Uslu, 2003, 26,27.

Tworzecki, Hubert. "Poland: A Case of Top-Down Polarization", ANNALS, AAPSS, 681, January 2019.

Üstüner, Fahriye. "Radikal demokrasi: "Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen!", *ODTÜ Gelisme Dergisi*, 2007, 313-336.

Zakaria, Fareed, *Özgürlüğün Geleceği,* Çev: Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı, Kırmızı, 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

Balta, Evren. *Orta Sınıflar Yok Oluyor, Şimdi Sırada Ne var?* https://yetkinreport.com/2022/02/15/orta-siniflar-yok-oluyor-simdi-sirada-ne-var/, 2022.

Bayülgen, Minez. *Doç.Dr. Bülent Küçük ile Söyleşi: "Sosyolog Küçük: Orta sınıf küçülüyor, iki ulus oluyoruz"*, https://www.diken.com.tr/sosyolog-kucuk-orta-sinif-kuculuyor-iki-ulus-oluyoruz/ , 2020.

Cop, Burak. *İktidarın Seçim Sistemi Hamlesi Ne Anlama Geliyor, Millet ittifakı Ne Yapmalı?* https://diken.com.tr İnternet Sitesi, 2022.

Tosun, Tanju, *Seçim Kanununda Değişiklik Teklifi ve Milletvekili Senaryoları,* https://www.politikyol.com.tr İnternet Sitesi, 2022.

Parlak, Bekir, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Görünümü,* https://www.bursagorus.com.tr/turkiyede-siyasi-partilerin-gorunumu-makale,237.html , 2022.

Sadurski, Wojciech, *Poland's Elections: Free, Perhaps, But Not fair,* www.printfriendly.com/p/g/tfyNWx , 16.10.2023.

Szczerbiak, Aleks, *Why is Poland's Law and Justice Party still so popular?* https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/10/01/why-is-polands-law-and-justice-party-still-so-popular/ adresinden erişildi.

Szescilo, Dawid ve Jakubowski, Piotr, *Independence of Regulatory Authoriities- Failed Attempt To Create Fourth Branch of Government? The Case of Poland,* https://www.nispa.org/files/conferences/2019/e-proceedings/system_files/papers/independence-of-regulatory-szescilo.pdf adresinden erişildi.

Tilles, Daniel, *The Turkish Lesson': How Valid are Comparisons of Poland and Turkey's Ruling Parties?* https://notesfrompoland.wordpress.com/2016/07/21/the-turkish-lesson-how-valid-are-comparisons-of-poland-and-turkeys-ruling-parties/#more-2417 , 2016.

POLONYA İLE İLGİLİ İNTERNET KAYNAKLARI

Kaczynski: İyi bir mahkeme istiyoruz. Bu, mevcut haliyle mahkeme değil. 13.12.2015	https://tvn24.pl	Erişim tarihi: 12.07.2023
PiS başkanıyla röportaj. Jaroslaw Kaczynski, yargı reformu hakkında tüm gerçeği ortaya koyuyor.	https://oka.press	Erişim tarihi: 12.07.2023
PiS başkanına göre Polonya yargısı "büyük bir çürük" ve "devasa bir skandal". 10.02.2017	https://www.wprost.pl	Erişim tarihi: 12.07.2023
Jaroslaw Kaczynski: Cumhurbaşkanı Andrzjey Duda'nın vetosu ciddi bir hataydı. 27.07.2017	https://www.rp.pl	Erişim tarihi: 14.01.2023
Kacynzki: Kukla tiyatrosunun yönetmeni değilim. 17.03.2016	https://www.rp.pl	Erişim tarihi: 25.03.2024
Jaroslaw Kaczynski'nin 5. Hukuk ve Adalet Partisi Kongresi açılış konuşması: "Biz devlet aklının partisiyiz". 2.07.2016	https://wydarzenia.interia.pl	
Jaroslaw Kaczynki Speech of May 2, 2016.	https://poloniainstitute.net/poland	Erişim tarihi: 12.07.2023
PiS'in seçim vaatleri. 07.09.2017	https://www.bankier.pl	Erişim tarihi: 26.03.2024
"Polonya Cumhuriyeti'nin durumu hakkında rapor". Bu belge Hukuk ve Adalet Siyasi Konseyi tarafından Ocak 2011'de kabul edilmiştir.	https://wpolityce.pl	Erişim tarihi: 24.02.2023
"Our aim to govern is not motivated by a revenge or to get even (…) The time of	https://www.currenteventspoland.com	Erişim tarihi: 12.07.2023

integrity is about to begin in Poland," says Jaroslaw Kaczynski during his speech in Warsaw. 20.10.2015		
PiS Başkanı Jaroslaw Kaczynski: "Polonya'da çok ölümcül bir vatana ihanet geleneği var." 12.12.2015	https://tvn24.pl	
Sinyaller 11 Eylül 2019'da Jaroslaw Kaczynski ile röportaj	https://www.polskieradio.pl	Erişim tarihi: 5.12.2023
Kaczynski: Anayasamızı değiştireceğimiz gün gelecek… 3 Ağustos 2019	https://wiadomosci.dziennik.pl	Erişim tarihi. 17.10.2023
Kaczynski'nin 2 Eylül 2018 PiS Kongresi Açılış Konuşması	https://oko.press	Erişim tarihi: 17.10.2023
Kaczynski, pilsudki hakkında: Kardeşim ve ben kendimizi onun fikirlerinin devamı olarak görüyorduk. 5.12.2017	https://wadomosci.dziennik.pl	Erişim tarihi: 13.03.2024
Kaczynski: Devlette kapsamlı bir reform, ahlaki yendiden doğuş ve Dördüncü polnya Cumhuriyeti'nin inşası çağrısında bulundu. 29 Mayıs 2005	https://www.wprost.pl	Erişim tarihi: 13.03.2024
Kaczynski: 2023 seçimleri, 1989'dan beri en önemli seçim olacak. 22.06.2023	https://pis.org.pl	Erişim tarihi: 12.07.2023
Prime Minister Jaroslaw Kaczynski in the "Gosc Wiadomosci" TV programme. 22.06.2023	https://gov.pl/web	Erişim tarihi: 12.07.2023
"We will destroy these people," says Polish leader Kaczynski in response to protests. 8.12.2022	https://notesfrompoland.com	Erişim tarihi: 12.07.2023

Polonya iktidar partisi lideri: Genç kadınlar çok alkol aldığı için yeterince çocuk yapamıyor. 06.11.2022	https://eoronews.com	Erişim tarihi: 10.05.2023
PiS Başkanı: Polonya ulusu bir geleceğe sahip olmak istiyorsa Kiliseye dayanmalı.	https://www.wprost.pl	Erişim tarihi: 16.01.2022
Kaczynski says Polish courts are totally influenced by LGBT ideology. 12.08.2019	https://tvn.pl	Erişim tarihi: 12.07.2023
Kaczynski: Mahkemeler büyük anarşi. 13.11.2022	Gazeta Prawn	Erişim tarihi: 12.07.2023
Kaczynski claims sucess in speech at party congress. 03.06.2021	https://www.thefirstnews.com	Erişim tarihi: 12.07.2023
Polonya aşkına. 07.08.2023	https://pis.org	Erişim tarihi: 12.07.2023
Biz birleştik! Birlikte üçüncü zafere gidiyoruz.	https://pis.org	Erişim tarihi: 12.07.2023
Jaroslaw Kaczynski's knowledge and experience vital for ensuring national security- polish PM	https://bnn.network	Erişim tarihi: 12.07.2023
Andrzej Rzeplinski: Kaczynski rejimi 30 yıllık çalışmamı çaldı. 6 Aralık 2019	https://dorzeczy.pl	Erişim tarihi: 7.12.2023
Kaczynski: Rzeplinski anayasayı ihlal ediyor. 1.07.2016	https://www.gazetaprawna.pl	Erişim tarihi: 7.12.2023
The government has faced accusations of cronyism and nepotism over three appointees to state-owned firms, including the wife of	https://www.facebook.com/notesfrompoland/posts/the-government-has-faced-accusations-of-cronyism-and-nepotism-over-three-appoint/1762152257293310/	Erişim tarihi: 21.2.2023

a minister and the president's uncle.	
COMMISSION RECOMMENDATION (EU) 2017/1520 of 26 July 2017 regarding the rule of law in Poland complementary to Recommendations (EU) 2016/1374 and (EU) 2017/146	Official Journal of the European Union https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H1520&qid=1713144636240
COMMISSION RECOMMENDATION (EU) 2017/1520 of 26 July 2017 regarding the rule of law in Poland complementary to Recommendations (EU) 2016/1374 and (EU) 2017/146	Official Journal of the European Union
COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT 2021 Rule of Law Report Country Chapter on the rule of law situation in Poland	EUROPEAN COMMISSION Brussels, 20.7.2021 SWD (2021) 722 final
Europian Commision-Statement	Brussels, 7 October 2021
Determination of a Clear Risk of a Serious Breach by Poland of the Rule of Law, 17 September 2020	Official Journal of the European Union
Consolidated Version of The Treaty on European Union-TITLE I COMMON PROVISION-Article 7	Official Journal of the European Union

TÜRKİYE İLE İLGİLİ İNTERNET KAYNAKLARI

İpsos Araştırma Şirketi'nin Seçimlerden Hemen Sonra Yaptığı Araştırma	https://www.indyturk.com/node/716536/siyaset/ipsos-se%C3%A7im-sonucu-ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1-se%C3%A7men-tercihini-nas%C4%B1l-yapt%C4%B1	Erişim tarihi: 20.4.2024
Max Weston Thornburg tarafından hazırlanan rapor	https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.278424/page/n3/mode/2up	Erişim tarihi: 24.11.2022
Birleşmiş Milletler (BM) İnsani Gelişme ve Cinsiyet Eşitliği Endeksi	https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII	
AKP Kurucularından Ertuğrul Yalçınbayır'ın açıklamaları.	https://www.politikyol.com/helallesme-bir-anlamda-baris-cagrisidir/	Erişim tarihi: 14.8.2022
2002 Milletvekili Seçimleri.	https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf	
Kanadoğlu: Cumhuriyetin savcısıydım | Türkiye'nin kaderi 1999 yılında değişti.	https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kanadoglu-cumhuriyetin-savcisiydim--turkiyenin-kaderi-1999-yilinda-degisti-1897566	Erişim tarihi: 4.1.2022
16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir "Suistimalci Anayasa Değişikliği" midir? Prof.Dr.Kemal Gözler.	https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf	Erişim tarihi: 16.10.2021
Her Eleştirilerinde Kendilerine 2010 Referandumundaki Tavırları Hatırlatılan "Yetmez Ama Evetçiler" Konuştu: Aynı Şartlarda Bir Daha Referandum Yapılsa Yine Desteklerim…	https://www.indyturk.com/node/221881/haber/her-ele%C5%9Ftirilerinde-kendilerine-2010-referandumundaki-tav%C4%B1rlar%C4%B1-hat%C4%B1rlat%C4%B1lan	Erişim tarihi: 13.5.2024

TBMM Adalet Komisyonu'nun 16 Haziran 2016'da yaptığı 10. Toplantı Tutanağı.	https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1670	Erişim tarihi: 16.10.2021
AKP Geleneği Olan Parti Değil. 2023'e doğru Prof.Dr. Ali Yaycıoğlu ile Türkiye Sohbetleri.	https://www.politikyol.com/akp-gelenegi-olan-parti-degil/	Erişim tarihi: 3.12.2023
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı "Yurt Dışına Kaçan Eski Savcılar İçin Kırmızı Bülten Çıkarılacak; Şimdi Almanya'yı da Göreceğiz."	https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34099/yurt-disina-kacan-eski-savcilar-icin-kirmizi-bulten-cikarilacak-simdi-almanyayi-da-gorecegiz.html	Erişim tarihi: 16.10.2021
Erdoğan'ın 'Sistem Değişti' Sözleri Tartışılıyor.	https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150817_ilhan_ankara	Erişim tarihi: 16.2.2023
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı "Şahsım Üzerinden Bürokratik Oligarşi İnşa Edilmeye Çalışılması Asla Kabul Edilemez"	https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87498/sahsim-uzerinden-burokratik-oligarsi-insa-edilmeye-calisilmasi-asla-kabul-edilemez	Erişim tarihi: 20.4.2024
Ahmet Taşgetiren: Davutoğlu Başbakanlık Yaptı Diye İstifa Ettirildi	https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/09/05/ahmet-tasgetiren-davutoglu-basbakanlik-yapti-diye-istifa-ettirildi	Erişim tarihi: 13.03.2023
Davutoğlu: Yüzde 49,5 Oy Almış Başbakanı Neden İstifa Ettirdiğini Erdoğan'a Sorun	https://www.indyturk.com/node/252466/haber/davuto%C4%9Flu-y%C3%BCzde-495-oy-alm%C4%B1%C5%9F-ba%C5%9Fbakan%C4%B1-neden-istifa-ettirdi%C4%9Fini-erdo%C4%9Fana-sorun	Erişim tarihi: 13.03.2023
16.04.2024 Tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kabine Toplantısı Sonrası Yaptığı Konuşma	https://www.tccb.gov.tr/	Erişim tarihi: 17.04.2024
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı	https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/73467/yeni-sistem-cift-basliligi-ortadan-kaldiriyor	Erişim tarihi: 17.04.2024

“Yeni Sistem Çift Başlılığı Ortadan Kaldırıyor”		
Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, 'Sultanizmde Hesap Verilmez'	https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/prof-dr-ersin-kalaycioglu-sultanizmde-hesap-verilmez-1881068	Erişim tarihi: 1.11.2021
TBMM Başkanvekili Sadi Bilgiç’in CHP Mersin Milletvekili Alpay Antmen’in soru önergesine verdiği yanıt: Meclis’te Sadece AKP’nin Teklifleri Yasalaştı!	https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-261402h.htm	Erişim tarihi: 4.5.2024
TBMM Başkanvekili Bekir Bozdağ’ın CHP Milletvekili Sezgin Tanrıkulu’nun soru önergesine verdiği yanıt	https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T7/WebOnergeMetni/c3eea35f-6ddc-4f47-b6f0-359a3519f753.pdf	Erişim tarihi: 4.5.2024
Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, TBMM'de Çıkan Yasalardan 3 Kat Fazla Madde İçeriyor	https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/ibrahim-ozden-kaboglu/biz-burada-38-yasa-cikardik-cumhurbaskani-41-cumhurbaskanligi-kararnamesi-cikardi-toplam-sayi-olarak-yasalarin-toplam-maddesi-669-cumhurbaskaninin-kararname-madde-sayisi-1-915-yani-3-misli-daha-fazla	Erişim tarihi: 4.5.2024
Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi sayısı, TBMM tarafından çıkarılan yasa sayısı	https://www.mevzuat.gov.tr/	Erişim tarihi: 4.5.2024
CHP'li İbrahim Kaboğlu, Saray Rejiminin Anayasal Yönetimi İşlevsizleştirdiğini Belirledi	https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/chpli-ibrahim-kaboglu-saray-rejiminin-anayasal-yonetimi-islevsizlestirdigini-belirledi-1877110	Erişim tarihi: 4.5.2024
Rapor Denetleme Kurulu'nun Ardından Şimdi De Sadeleştirme Geldi: Sayıştay Raporlarına "Sansür" Formatı	https://t24.com.tr/haber/rapor-denetleme-kurulu-nun-ardindan-simdi-de-sadelestirme-geldi-sayistay-raporlarina-sansur-formati,859172	Erişim tarihi: 4.2.2020

Prof. Dr. Murat Somer: Toplum Olarak Çürüyoruz	https://halktv.com.tr/makale/prof-dr-murat-somer-toplum-olarak-curuyoruz-679455	Erişim tarihi: 10.6.2022
Adalet Bakanlığı verilerine göre Cumhurbaşkanı Erdoğan döneminde 'Cumhurbaşkanına hakaret' suçundan açılan toplam soruşturma sayısı 160 bin 169'a ulaştı. 3 bin 625 kişiye ise hapis cezası verildi.	https://www.gazeteduvar.com.tr/cumhurbaskanina-hakaret-yedi-yilda-160-bin-169-sorusturma-3-bin-625-hapis-cezasi-haber-1536555	Erişim tarihi: 28.9.2021
AFAD'ın neden beceremediği ortaya çıktı. Eş, dost, aile bireyleri, damat, gelin doldurmuşlar.	https://www.yenicaggazetesi.com.tr/afad-akp-ve-akrabalariyla-dolmus-632885h.htm	Erişim tarihi: 22.2.2023
Son 8 yılda cumhurbaşkanına hakaret soruşturma sayısı 200 bine dayandı: 305 çocuk davalık	https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-8-yilda-cumhurbaskanina-hakaret-sorusturma-sayisi-200-bine-dayandi-305-cocuk-davalik-1981115	Erişim tarihi: 15.9.2022
Sağkan: Yargı Baskı Altında	https://www.turkiyehukuk.org/sagkan-yargi-baski-altinda/	Erişim tarihi: 7.2.2022
Sağkan: Yaşarken Eşitlenmemiz Gereken Tek Yer Yargı.	https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/sagkan-yasarken-esitlenmemiz-gereken-tek-yer-yargi-83053	Erişim tarihi: 1.10.2022
Sulh Ceza Hâkimlikleri Ve Tabiî Hâkim İlkesi "Sahur Operasyonu" Hakkında Bir Açıklama.	https://www.anayasa.gen.tr/tabii-hakim.htm	Erişim tarihi: 16.10.2021
Bozdağ: Mahkeme Kararları Kendi İçinde de Hukuksal Denetime Tabidir.	https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-bozdag-kanal-7-canli-yayininda-gundemi-degerlendirdi	Erişim tarihi: 25.12.2022
Can Atalay'ın avukatları, AYM kararını uygulamayan mahkeme heyetini HSK'ya şikâyet etti.	https://medyascope.tv/2023/11/03/can-atalayin-avukatlari-aym-kararini-uygulamayan-mahkeme-heyetini-hskya-sikayet-etti/	Erişim tarihi: 3.11.2023

AİHM kararları bağlayıcı mı?	https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/aihm-kararlari-baglayici-mi,29692	Erişim tarihi: 1.2.2021
İçişleri Bakanlığı, İBB Başkanı İmamoğlu hakkında 27 soruşturma açmış	https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/icisleri-bakanligi-ibb-baskani-imamoglu-hakkinda-27-sorusturma-acmis-5811130/	Erişim tarihi: 13.5.2020
Kim Samimi, Kim Siyasi pazarlık peşinde?	https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2022/03/17/kim-samimi-kim-siyasi-pazarlik-pesinde	Erişim tarihi: 21.03.2022
Turkiyede-Yolsuzluk-Neden-Nasil-Nerede.pdf	https://seffaflik.org/wp-content/uploads/2022/04/Turkiyede-Yolsuzluk-Neden-Nasil-Nerede.pdf	Erişim tarihi: 21.4.2022
Dünya Bankası 137 ülkede 6 bin 400 ihalenin incelendiği altyapı ihaleleri raporunu güncelledi. Limak, listede dünyada kamudan en fazla ihale alan şirket olurken Cengiz İnşaat ve Kolin İnşaat da ilk 5'te yer aldı.	https://www.indyturk.com/node/288881/ekonomi%CC%87/d%C3%BCnya-bankas%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n-raporuna-g%C3%B6re-d%C3%BCnyada-kamudan-en-fazla-ihale-alan-%C5%9Firket	Erişim tarihi. 21.12.2020
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 98'inci Birleşim 29 Nisan 2010 Perşembe	https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b098m.htm	Erişim tarihi: 20.5.2024
Popülizm ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.	https://www.politikyol.com/populizm-ve-turkiye-cumhuriyet-merkez-bankasi/	Erişim tarihi:27.9.2021
Okan Konuralp: "Diyanet Siyasi İktidarın Bir Propaganda Aygıtı Olarak Toplumun Geniş Kesimlerine Aba Altından Cehennemin Sopasını Gösteriyor. Lakin Başaramayacaklar."	https://ankahaber.net/haber/detay/okan_konuralp_	Erişim tarihi: 22.5.2024

Nebati yabancılara verdi coşkuyu: Erdoğan arkamızda, bürokrasiyi alaşağı ederiz	https://www.diken.com.tr/nebati-yabancilara-verdi-coskuyu-erdogan-arkamizda-burokrasiyi-alasagi-ederiz/	Erişim tarihi: 17.3.2022
RTÜK 2022'de En Fazla Hangi Kanallara Ceza Kesti?	https://www.dogrulukpayi.com/bulten/rtuk-2022-de-en-fazla-hangi-kanallara-ceza-kesti	Erişim tarihi: 16.9.2022
Basın İlan iktidar medyasını ihya etti, cezaların yüzde 97'si muhaliflere.	https://www.diken.com.tr/basin-ilan-iktidar-medyasini-ihya-etti-cezalarin-yuzde-97si-muhaliflere/	Erişim tarihi: 28.05.2021
Utku Çakırözer 'Basın Özgürlüğü Raporu'nu açıkladı: Gazeteciler bir ayda 60 kez hâkim karşısına çıktı.	https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/utku-cakirozer-basin-ozgurlugu-raporunu-acikladi-gazeteciler-bir-ayda-60-kez-hakim-karsisina-cikti-2000331	Erişim tarihi: 7.11.2022
Ülke geneli parti anketleri	https://tr.wikipedia.org	Erişim tarihi: 5.4.2024
Seçim Arşivi	https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612	Erişim tarihi: 5.4.2024
"50+1 mecburiyeti partileri yanlış yollara sevk ediyor" diyen Erdoğan: En fazla oyu alan aday kazanırsa seçim hızlıca tamamlanır	https://t24.com.tr/haber/50-1-mecburiyeti-partileri-yanlis-yollara-sevk-ediyor-diyen-erdogan-en-fazla-oyu-alan-aday-kazanirsa-secim-hizlica-tamamlanir,1139282	Erişim tarihi: 18.11.2023
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı "Milletimizi, Hak Ettiği Anayasaya Kavuşturma İdealimizden Hiç Kopmadık"	https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/149399/-milletimizi-hak-ettigi-anayasaya-kavusturma-idealimizden-hic-kopmadik-	Erişim tarihi: 12.9.2023
"Çakallar": Erdoğan'ın eski hukuk danışmanı İzzet Özgenç, açık mektubunda cumhurbaşkanının danışmanlarını hedef aldı	https://medyascope.tv/2023/11/10/cakallar-erdoganin-eski-hukuk-danismani-izzet-ozgenc-acik-mektubunda-cumhurbaskaninin-danismanlarini-hedef-aldi/	Erişim tarihi: 10.11.2023
CHP'li vekiller, Yargıtay'ın AYM kararını Meclis'te protesto ediyor	https://www.sozcu.com.tr/chpli-vekiller-yargitayin-aym-kararini-	Erişim tarihi: 9.11.2023

	mecliste-protesto-ediyor-wp7857413	
Erdoğan'dan Yargıtay'a Destek	https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/son-dakika-erdogandan-yargitaya-destek-aym-maalesef-yanlislari-2139487	Erişim tarihi: 10.11.2023
Beştepe'den İlk Açıklama: Mehmet Uçum Yargıtay'ı Savundu.	https://t24.com.tr/haber/bestepe-den-ilk-aciklama-mehmet-ucum-yargitay-i-savundu-karar-dogrudur-milli-yargiya-saldirilar-cok-buyuk-bir-birikim-olusturdu,1137846	Erişim tarihi: 8.11.2023
Altılı masa neden heyecan yaratmıyor, nasıl yaratabilir?	https://medyascope.tv/2022/03/28/altili-masa-neden-heyecan-yaratmiyor-nasil-yaratabilir	Erişim tarihi. 10.11.2024
Altılı masaya açık mektuba eleştiriler ve bir davet.	https://www.gazeteduvar.com.tr/altili-masaya-acik-mektupa-elestiriler-ve-bir-davet-makale-1597544	Erişim tarihi: 10.11.2024

ANAYASALAR, PARTİ PROGRAMLARI, KONUŞMALAR RAPORLAR, ENDEKSLER, ANKET ARAŞTIRMALARI

"AGİT/DKİHB Sınırlı Referandum Gözlem Heyeti Sonuç Raporu". Varşova, 22 Haziran 2017.

"AGİT/DKİHB Sınırlı Referandum Gözlem Heyeti Sonuç Raporu-Parlamento Seçimleri". Varşova, 15 Ekim 2023.

"Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı", 2002. (https://www.akparti.org.tr/media/0auje2sn/partiprogrami.pdf) .

"Ak Parti Tüzüğü" (https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/ac641b25-7ffd- 40ce-b163-1a0843971d18/content).

"Ak Parti Genel Başkanı 4'üncü Kurultay Konuşması", https://t24.com.tr/haber/basbakan-erdoganin- konusmasinin-tam-metni,214180.

Avrupa Komisyonu Türkiye Raporu", 2021.

Balta, Evren ve Ete, Hatem. "Türkiye'de Demokrasi, Güvenlik, Devlet Algısı", *İstanbul Politikalar Merkezi*, Mart 2022.

"OECD, Indicators of Regulatory Policy and Governance" 2021.

Bireysel Özgürlükler *(cato.org, CATO INSTITUTE_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Birleşmiş Milletler (BM) İnsani Gelişme ve Cinsiyet Eşitliği Endeksi.

BTI Project.org (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

cato.org, CATO INSTITUTE (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*

CHES Data (*Polonya ile ilgili bölümler)*.

civicus.org (*Civil Society Alliance Strengthens Citizen Action And Civil Society Around The World_Türkiye ve Polonya İle İlgili Bölümler*).

"Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Millete Sesleniş Konuşması", 24 Ekim 2022.

"Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Türkiye Yüzyılı" Tanıtım Toplantısı Konuşması, 29 Ekim 2022.

Çakırözer, Utku. "2023 Yılı Basın Özgürlüğü Raporu", https://ankahaber.net/haber/detay/utku_cakirozer_2023_yili_basin_ozgurlugu_raporunu_yayinladi.

Çarkoğlu, Ali ve Toprak, Binnaz. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Degisen_Turkiyede_Din_Toplum_Ve_Siyaset.pdf, 2006.

Democracy Matrix (DeMax) Reports (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

Demokrasi Barometresi/Analiz Raporu:14, 22 Şubat 2021, Türkiye'de Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar ve Denge Denetleme.

Denge ve Denetleme Ağı, Demokrasi Barometresi, *Türkiye'de Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar ve Denge ve Denetleme,* Analiz Raporu No: 14, 2021.

Devlet kırılganlık Endeksi *(https://fragilestatesindex.org_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Dünya Ekonomik Formu *(World Economic Forum_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Dünya Mutluluk Endeksi *(World Happiness Report 2022_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/elecdata-poland (*Polonya ile ilgili bölümler)*

Ekonomik Özgürlükler Endeksi *(Fraser Institute_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Esmer, Yılmaz. *Türkiye Değerler Atlası*, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 2012.

Freedom House Index/Reports (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

https://fragilestatesindex.org (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

https://www.icj.org/ (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

Hukuk Devleti Kavramı ve Hukukun Üstünlüğü İndeksi *(World Justice Project 2021.)*

International IDEA (*Institute for Democracy and Electoral Assistance_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler*).

Kemahlıoğlu, Özge ve Keyman, E. Fuat. "Türkiye'de Demokrasi Algısı", *İstanbul Politikalar Merkezi*, Mayıs 2011.

KONDA, Seçmen Kümeleri, Ak Parti Seçmenleri, Baran Alp Uncu, https://konda.com.tr/uploads/konda-secmenkumeleri-akparti-secmenleri-mayis2018-f3848f8d2137abf61eb8f9d2ab392e27a01c13f29fc7a5334ee3cc1336fd753c.pdf

KONDA, Gençlerin İnsan Hakları Algısı, Ekim 2022.

KONDA, 14 ve 28 Mayıs 2023 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi (Kamuoyu ile paylaştığımız bu rapor KONDA Mayıs'23 Barometresi Raporu'nun 'Sandık Analizi' bölümünü içermektedir), Mayıs 2023.

Legatum Prosperity Index 2021 *(Home About Prosperity Features Rankings Globe Country Profiles_Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

1997 Tarihli Polonya Anayasası.

Piotr Buras. *How Poland is Drifting Away From Liberal Democracy*, Warsaw Office of the Think tank European Council on Foreign Relation.

Polity IV İndex (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

Refah Devleti Sıralaması *(Legatum Prosperity Index 2021_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Sivil Toplumun Katılımı 2021 Yılı Endeksi *(ourworldindata.org_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü *(Reporters Without Borders-RSF_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

SODEV, Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Araştırma Raporu, 14.06.2019.

SODEV, Toplumsal Kutuplaşmanın Sebepleri ve Boyutu Araştırma Raporu, 07.11.2023.

State Capture Assessment Diagnostics in the Western Balkans 2020: Risks and Policy Options, Policy Brief No. 10, October 2020.

Şeffaflık Endeksi *(transperency.org_ Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler).*

The Economics Democracy İndex/Reports (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset İlişkisi Nasıl Etkin Olabilir? Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması YaDa Vakfı, 2022.

Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

Türkiye Eğilimleri 2022, Kadir Has Üniversitesi ve Global Academy.

Values and Identities of EU Citizens, European Commision, file:///C:/Users/sungu/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/BA%C5%9EKENT%20DOKTORA_5/DEMOCRACY%20AND%20INSTITUTIONS_THES%C4%B0S%20FOR%20PH%20D/Eorobarometers%20Report%20508_Poland.pdf, 2021.

V-DEM İnstitute Reports (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

World Bank, Policy Research Working Paper 2444, September 2011 (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler)*.

Yolsuzlukla mücadele *(GRECO-Europe's Group of States against Corruption), (https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_corruption/).*

TESEV'in 2006 yılında Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset, 2022.

Transparency.org (*Türkiye ve Polonya ile ilgili bölümler*).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

Türkiye'de Demokrasi Algısı, Özge Kemahlıoğlu ve E. Fuat Keyman, Mayıs 2011, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

YaDa, *Verilerle Sivil Toplum kuruluşları*, https://www.yada.org.tr/s/2626/i/verilerle-sivil-toplum-kuruluslari.pdf, 2016.

TÜSEV, *Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006 Araştırma Bulguları ve Çözüm Önerileri*, https://tusev.org.tr/wp-content/uploads/2024/06/Sivil-Toplum-ve-Hayirseverlik-Arastirmalari-2004-2006-Arastirma-Bulgulari-ve-Cozum-Onerileri.pdf, 2006.

EK-1

DEMOKRASİNİN ONTOLOJİK VE NORMATİF BOYUTLARI

	ONTOLOJİK BOYUT	**NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT**	**ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ**
Aristo	-Halk egemenliği/halkın gücü -Özgürlük -Meclis		-Özgürlük -Halk kavramı
Locke, Jefferson, Bentham, Mill	-Özgürlük -Fayda -Liberal bireycilik -Sivil erdem -Halk katılımı -Doğrudan siyasete katılım -Eşit derecede temsil, yurttaşların eşitliği -Adalet	-Negatif özgürlük	-Özgürlük -Halkın katılımı -Eşit temsil ilkesi
Madison		-Güçler ayrılığı -Eşit yurttaşlar (Eşit eyaletler anlaşılmamalıdır)	-Cumhuriyetçi yaklaşım -Anayasa

	ONTOLOJİK BOYUT	**NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT**	**ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ**
		-Kontrol-denge sistemi	
Rousseau	-Özgürlük -Haklar -Ortak iyi	-Pozitif özgürlük -Toplum sözleşmesi -Yasalar	-Özgürlük -Eşitlik -Genel irade -Demokratik çoğunluk -Anayasa
Tocqueville	-Eşitlik -Halk egemenliği -Özgürlük -Yasaların varlığı	-Pozitif özgürlük	-Halkın katılımı -Eşit temsil ilkesi -Özgürlük
Marx	-Proletarya -Üretim ilişkileri	-Antagonizm -Tarihsel materyalizm -Mülkiyetin olmaması	-Sınıf çatışması -Demokrasi belirli bir ekonomik sistemin (kapitalizmin) siyasi yan fenomeni
Dahl	-Çoğulcu -Poliarşi	-Seçilmiş yetkililerin politika oluşturmayı kontrol etmesi -Özgür ve adil seçimler	-Çoğulcu -Özgürlük -Politik eşitlik

	ONTOLOJİK BOYUT	NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT	ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ
		-Kapsayıcı oy hakkı, yani neredeyse herkesin oy kullanma hakkı -Herkesin göreve aday olma hakkı -Konuşma özgürlüğü -Alternatif bilgilerin mevcudiyeti -İnsanların özerkliğe sahip siyasi gruplar oluşturma hakkı -Bağımsız hareket etme özgürlüğü	-İdeal politik sistem -Minimalist ve maksimalist demokrasi tanımlarının ortasında bir yerde[716] -Başkanlık sisteminden ziyade parlamenter sisteme daha yakın bir yaklaşım
Carl Schmitt	-Siyasal varoluş -Dost-Düşman ayrımı -Antagonizm		-Siyasal-hukuksal -Siyasal-teolojik argüman -Siyasal düşünce kavramı, dost ve düşmanı belirleme yeteneğidir.
Mouffe	-Agonizm		-Çekişmeli siyaset

[716] Bazı akademisyenler ise Dahl'ın demokrasi yaklaşımını minimalist olarak nitelemektedirler (Denk: 2012).

	ONTOLOJİK BOYUT	**NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT**	**ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ**
Schmitter &Karl	-Yurttaşların varlığı -İş birliği -Sivil toplumun varlığı	-Hesap verilebilirlik -Değişik yarışmacı süreçlerin ve kanalların varlığı -Çoğunluk yönetimi (ancak kültürel ve azınlıkların haklarının korunması)	
Schumpeter		Yöntemsel/*Procedural* (demokratik metot) -Kurumsal pratikler setti -Oy için serbest seçimler -Profesyonel politikacılar	-Serbest/adil seçimler -Elitist bir yaklaşım -Minimalist demokrasi tanımı
Huntington		-Yöntemsel /*Procedural* (demokratik metot) -Karar vericilerin dürüst, adil ve periyodik seçimlerle iş başına geldiği bir politik sistem	-Serbest/adil seçimler -Minimalist demokrasi tanımı -Kurumsal güvenceler bütünü
Sartori		-Demokrasi hem tanımlayıcı hem de	-Özgürlük

	ONTOLOJİK BOYUT	NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT	ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ
		tanımsal bir yöne sahip olmalıdır -Demokratik ideal demokratik gerçeği (realiteyi) tanımlamamalıdır. Yine demokratik gerçek de demokratik idealle aynı olamaz[717] -Demokrasi ideallerle gerçekler arasındaki etkileşimden doğan bir kavramdır -Otonom kamuoyu -Çok merkezli medyanın varlığı	-Demokrasi işletilmesi son derece güç bir rejimdir
Tilly	-Çekişme -Dinamizm -Entropi (demokratikleşmenin geri çevrimi)	-Genişlik -Eşitlik -Koruma -Karşılıklı bağlayıcı istişare	-Demokratik entropi -Çekişmeli siyaset

[717] Sartori'nin betimlediği bu durumu Marksist literatürden alınan 'praksis' kavramıyla yani idealler ve gerçeklerin buluşması kavramıyla ele aldığımızda 'praksis bunalımı' olarak da niteleyebiliriz. Bu durum, demokrasinin doğasındaki 'demokratik entropinin' bir sonucudur da denilebilir. Bu düzensizlik hali demokrasinin uygulanan gerçeğiyle ideal olanı arasında daima bir farkın olacağını açıklamaktadır.

	ONTOLOJİK BOYUT	**NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT**	**ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ**
Habermas	-Müzakere -İletişim	-Kuralcı görüş -Müzakereci siyaset -Kamusal alanın varlığı -İdeal konuşma ortamının varlığı	-Müzakere -İletişim -Kamusal alan -Özgürlük -Eşitlik -Maksimalist demokrasi tanımı
Rawls[718]	-Politik eşitlik -Özgürlük -Adalet	-Anayasal demokrasi kurumları -Eşit hak dağıtımı	-Özgürlük -Politik eşitlik -Adalet /hakkaniyet
Nozick	-Özgürlük -Mülkiyet -Birey	-Negatif özgürlük	-Minimal devlet -Bireyin biricikliği
Touraine	-Çoğulcu -Laik -Özgürlük	-Düşünce, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü -Öznenin özgürlüğü[719]	-Özne/birey -Özgürlük -Çoğulcu

[718] Rawls, "ahlak ya da politik bir ajanın doğası" gibi ontolojik sorulara karşıdır. Kendisi bu tür soruların çok önemli normatif sorularla ilgili dikkatlerin dağılmasına sebep olacağını düşünür. Dolayısıyla Rawls'u ontolojik boyuttan ziyade normatif boyut tarafında düşünmek gerekir. Yine de yapıtları incelendiğinde Rawls'un bir ontolojik yönünün de olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple ontolojik boyutta çok önemli üç dikkat çeken nokta ifade edilmiştir.

[719] Touraine'e göre negatif özgürlüğün ilkesi doğrudur. Yine de -pozitif özgürlüğün ilkesi gibi- ne denli çekici olursa olsun tehlikelerle doludur.

	ONTOLOJİK BOYUT	NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT	ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ
		-Öznenin var olması için gerekli koşulların kuramı -Bireylere ve topluluklara ait tasarılara saygı	-Maksimalist demokrasi tanımı
Pateman	-Katılım		-Katılım -Maksimalist demokrasi tanımı
Munck	-Rekabet -Katılım	-Politik partileri oluşturma hakkı -Basın özgürlüğü -Oy verme hakkı -Adil seçimler	-Katılım
O'Donnell		-Dikey boyut (adil ve özgür seçimler) -Yatay boyut (denetleme-denge mekanizmasının varlığı)	-Pekişmemiş, kurumsallaşmamış
Przeworski[720]	-Denge durumu -Belirsizlik -Olumsallık	-Periyodik olarak kazananların ve kaybedenlerin olduğu bir sistem	-Dağıtım -Örgütlenme özgürlüğü

[720] Przeworski'nin durumu da Rawls'a benzemektedir. Kendisi normatif tarafa daha yakındır. Ancak onun da bir ontolojik yanının olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple ontolojik boyuttaki hususlar ifade edilmiştir.

	ONTOLOJİK BOYUT	**NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT**	**ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ**
		-Dayanıklı kurumlar -Örgütlenme -Dağıtım -Ussal ve insancıl iktisadi sistem	-Ekonomi -Minimalist demokrasi tanımı -Seçimlerin yanında, politik, kurumsal ve ekonomik koşullar da gereklidir
Almond, Verba, Lipset		-Vatandaşlık kültürü -Ekonomik gelişme -Meşruiyet	-Yapı -Modernleşme -Kültürel gelişmişlik
Lijphart	-Halk		-Halk yönetimi -Halk için yönetim[721]
Carol C. Gould	-Sosyal bireysellik		-Kamusal alan
Rosenthal		Kamu otonomisi	-Kamusal alan -Demokrasinin minimalist anlayışı

[721] Lijphart, bu tanımın Abraham Lincoln'e ait olduğunu ifade etmekle birlikte, Clifford D. May'a atfen bu tanımın Daniel Webster tarafından 1830'da kullanıldığını belirtmektedir (Lijphart 2014: 15).

	ONTOLOJİK BOYUT	NORMATİF BOYUT / YÖNTEMSEL (*PROCEDURAL*) BOYUT	ONTOLOJİK VE NORMATİF YAKLAŞIMDAN ÇIKAN SONUÇ
Popper[722]		-Hükümetin seçimle, barışçıl yoldan değiştirilmesi -ABD, İngiliz sisteminin iyiliği	-Minimalist demokrasi tanımı
Lawson		-Güçlü bir muhalefet	-Güçlü muhalefet

[722] Popper'ı Przeworski'den ayıran nokta, Przeworki'nin parlamenter sistemden, daha çoğulcu bir bakış açısından yana olmasıdır. Popper ise ABD ve İngiltere'deki sistemleri işaret ederek daha çoğunlukçu bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

EK-2

TÜRKİYE VE POLONYA'NIN FARKLI VE BENZER TARAFLARI

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
1. GENEL HUSUSLAR					
Nüfus (1)	84.1 Milyon	37.9 Milyon	0		Kaynak: World Bank 2021
Kent nüfusu/kentleşme oranı (2)	Şehirleşme oranı %77'dir.	Şehirleşme oranı %60'tır.		1	Kaynak: World Bank 2021
Coğrafya (3)	Avrupa ve Asya arasında köprü konumunda, Ortadoğu'ya komşu bir coğrafyada bulunmaktadır.	Doğu Avrupa'da yer almaktadır.	0		

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Sivil toplum (4)	Türkiye, orta düzeyde gelişmiş bir sivil toplum geleneğine sahiptir. Sivil toplum kuruluşları geçmişte var olmakla birlikte, her zaman devlet tarafından kontrol edildi. Bu bağlamda, Türkiye'deki STK'ların önemli sorunları vardır ve sayıları, kapasiteleri kendinden beklenenleri gerçekleştirecek seviyede değildir. Kaynakları sınırlıdır. Toplumla olan etkileşimleri zayıftır. STK'lar ve kamu arasında aktif ancak derinlikli olmayan bir ilişki vardır.	Polonya'da sivil toplum gelenekleri güçlüdür. Gerçek bir sivil toplumun ortaya çıkışı, Dayanışma sendikasının komünistler tarafından tanınmasını çevreleyen olaylarla ve onun 1980-81 ve sonraki yıllardaki faaliyetleriyle ilişkilidir. Ayrıca, Katolik Kilisesi ile bağlantılı gruplar, komünizm sırasında devlet karşıtı faaliyetlerin örgütlenmesine ve demokratik değerlerin desteklenmesine izin veren eleştirel tartışmalar için uygun bir platform oluşturmuşlardır. Demokratik geçişle birlikte, sivil toplum	0		-Bu başlıkta, Polonya Türkiye'ye göre güçlü bir görüntü sergilemektedir. Polonya'da demokrasiye geçişte Dayanışma Sendikasının oynadığı rol bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye'de bu ölçekte bir değişim yaratma kapasitesine sahip bir sivil toplum pratiğine rastlanmamıştır. Ancak son dönemde dar bir kamusal alana sıkıştırılmaya çalışılan ve baskı altında tutulan sivil toplum örgütlerinin seslerini çıkarma gayreti içinde oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Polonya'daki sivil toplum daha güçlü görünmekle beraber her iki ülkedeki sivil toplum örgütlerinin

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Dolayısıyla, devletin ve kurumlarının sivil topluma karşı tutumu muğlaktır. Demokrasi ve insan hakları alanında faaliyet gösteren STK'ların oranı son derece düşüktür (%1.28).	örgütlerinin gelişmesi yayılması hızlanmış, son 30 yılda katlanarak artmıştır. Bugün, 8.600'den fazla kâr amacı gütmeyen kuruluş vardır. 2018 yılıyla karşılaştırıldığında STK'lara katılım oranı artarak %48'e ulaşmıştır. Ancak iktidardaki PiS'in sivil toplumu kendi yöntemiyle inşa etmeye çalıştığıyla ilgili iddialar basında yer almaktadır. Bu bağlamda Kaczynski bir mülakatta sivil toplumu sağlıklı bir devletin inşasına izin vermeyen boş ve zararlı bir yapı olarak tarif etmiştir.			otoriter bir yönetime karşı mücadelesi iki ülke arasında benzerlik oluşturacak yeterli kritik eşiği oluşturmaktadır. Kaynak: -İlhan Tekeli (2012), YaDa (2016), Osman Şahin, Sema Akboğa (2019), TÜSEV (2006), -BTI Country Report for Poland (2022) - civicus.org adresinden erişildi. https://forsal.pl/artykuly/1168227,pis-zaczyna-budowac-spoleczenstwo-obywatelskie-po-swojemu.html adresinden erişildi. https://krytykapolityczna.pl/kraj/pis-chce-miec-wlasne-

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
					spoleczenstwo-obywatelskie/ adresinden erişildi.
Devlet oluşumu (5)	Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı sonrası verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası düzenlenen Lozan Barış Antlaşması ve akabinde 29 Ekim 1923'te ilan edilen cumhuriyetle, tam bağımsız, 'üniter' bir 'ulus devlet' olarak ortaya çıkmıştır.	Polonya'nın son 200 yıllık tarihi yakın komşularının işgali ve baskı altında geçmiştir. Bu bağlamda, Polonya 1772'de Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından paylaşılmış ve bu süre 150 yıl devam etmiştir. Bilahare, İkinci Dünya Savaşı öncesi Alman işgalini yaşamış, savaş sonrası ise Üç Büyüklerin (İngiltere, ABD ve SSCB) düzenlediği Yalta Konferansı ile Polonya Sovyet Bloğunun bir parçası olmuştur. Bu süreç, aslında Polonya için bağımsızlığın	0		-İki ülke arasında devlet oluşumu süreçleri farklıdır. Benzerlik için gerekli kritik eşik oluşmamaktadır.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		tam olarak sağlanamadığı, SSCB'nin Polonya'nın özgürleşmesiyle ilgili verdiği sözün tutulmadığı bir süreç olarak da ifade edilebilir. Nitekim komünist bloğa karşı başlatılan sosyal bir mücadele 1989'da sonuçlanmış ve liberal demokrasiye geçişle son bulmuştur.			
Demokrasiye geçiş süreci (6)	Tek parti döneminden sonra 1946 yılında çok partili yaşama geçilmiştir.	Komünizmin yıkılmasından sonra 1989 yılında demokrasiye geçilmiştir.		1	Polonya zorlu bir mücadele ile komünist bir rejimden demokratik bir rejime geçmiştir. Türkiye de Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası otokratik bir rejimden cumhuriyete, bilahare demokrasiye geçmiştir. Dolayısıyla iki ülke arasında benzerlik olduğuna dair bir kritik

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
					eşiğin oluştuğu değerlendirilmektedir.
2. <u>SOSYO-EKONOMİK YAPI</u>					
Ekonomik model (7)	AKP, 2002 yılında iktidara geldiğinde ekonomik model Pazar ekonomisine dayalıyken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte, özellikle Covid dönemi sonrası, Maliye Bakanı'nın ifadesiyle; "Neo klasik ekonomi düşüncesinden, epistemolojik bir kopuşu temsil eden, heteredoks	Pazar ekonomisi		1	-Türkiye'de sistem değişiminden sonra ekonomik model Pazar ekonomisinden farklılaşmış bir görüntü arz etmekle birlikte, 2023 seçimleri sonrası Türkiye'de uygulanan rasyonel ekonomik politikalarla birlikte her iki ülkenin temelde Pazar ekonomisiyle uyumlu bir model takip ettiği ifade edilebilir.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	yaklaşımla yürütülen ve günümüzde giderek ön plana çıkan; davranışsal ekonomi ve nöro ekonomiyle daha fazla önem kazanan" bir ekonomik model uygulanmıştır. 2023 seçimleri sonrası ise ekonomi yönetimi ve ekonomik model yeniden değiştirilerek rasyonel, dünya ile uyumlu ekonomik modele dönüş yapılmıştır.				Bu sebeple, gerekli kritik eşik oluştuğu değerlendirildiğinden 'benzer (1)' olarak işaretlenmiştir.
Makro ekonomik göstergeler (8)	*GSYH- 807 Milyar $ *Kişi başına GSYH- 9.485$	*GSYH- 674,05 Milyar $ *Kişi başına GSYH- 17.840$ *GSYH Büyümesi- %5,7	0		-Ekonomik model benzemekle beraber iki ülke arasındaki makro ekonomik göstergeler Polonya lehine farklıdır. Bu bağlamda, her

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	*GSYH Büyümesi- %11,8 *Enflasyon-ÜFE- %79,89 TÜFE- %36,08 *İşsizlik oranı- %11,2 *Geniş işsizlik oranı- %22,6 *İhracat- 114,2Milyar $ *İthalat- 194,6 Milyar $ *Cari işlem dengesi- -36,6 Milyar $ *Merkez Bankası rezervi- Bürüt 67,8 Milyar $	*Enflasyon-TÜFE- %15,7 *İşsizlik oranı- %3,4			iki ülkedeki enflasyonda artış hariç, makro ekonomik dengeler bakımından iki ülke arasında bir benzerlik oluşturacak kritik eşik bu başlıkta gerçekleşmemiştir. -Her iki ülke için de 2021 yılı verileri (Enflasyon için 2022 yılı verileri) kullanılmıştır. Kaynak: -Türkiye için TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB verileri esas alınmıştır. -Polonya için ise World Bank verileri esas alınmıştır.
Ülke gelir seviyesi (9)	Orta gelir seviyesi	Yüksek gelir seviyesi *Kişi başına GSYH- 17.840$	0		-İki ülke arasında benzerlik oluşturacak kritik eşik bu başlıkta

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	*Kişi başına GSYH-9.485$				gerçekleşmemiştir. Polonya'nın kişi başına düşen geliri Türkiye'nin neredeyse iki katıdır. Kaynak: -World Bank
Ülke risk göstergesi-CDS (10)	Yüksek risk, 773,86 (bu değer 2023 seçimleri öncesi değerdir. 2023 seçimleri sonrası rasyonel ekonomik modele dönülmesiyle ülkenin risk primi 278,35'e gerilemiştir.	Orta seviye risk, 151	0		- İki ülke arasında benzerlik oluşturacak kritik eşik bu başlıkta gerçekleşmemiştir. Bu başlıkta Polonya Türkiye'ye oranla çok daha iyi bir seviyede görünmektedir. Kaynak: -Worldgovernmentbonds.com adresinden erişildi.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Eşitlik/bölüşüm olgusu (11)	Türkiye'de eşitsizliğin tahmini şeffaflık sorunu nedeniyle oldukça sınırlı olarak değerlendirilmektedir. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde 2021 yılı verilerine göre en alttaki %50'lik kesim, %40'lık ortadaki kesim ve zirvedeki %10'luk kesimler sırasıyla milli gelirden %4, %29 ve %68 pay almaktadır. Bu da gelir dağılımındaki bozukluğu gözler önüne sermektedir. GINI katsayısı 0,41'dir	Polonya'da eşitsizlik 1990 yılından itibaren belirgin bir şekilde yükselmektedir. En alttaki %50'lik kesim milli gelirden %20 pay alırken, en tepedeki %10'luk kesim %38 pay almaktadır. GINI Katsayısı 0,28'dir.		1	-Endeks her iki ülkede de eşitlik/bölüşüm konusunda problem olduğunu göstermektedir. Bu sebeple iki ülkenin benzer olduğunu ifade edebilecek kritik eşik oluşmuştur. -TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021'de en yüksek gelir grubundaki kesim toplam gelirin %46,7'ni alırken, en alt gelir grubundakiler toplam gelirin %6,1'ni almaktadır. Kaynak: -World Inequality Database -GINI Katsayısı için OECD Income Inequality Data

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Sınıf yapısı (12)	Toplumda sınıflar arası ayrım derinleşmekte, ekonomik zorluklar neticesinde orta sınıf yok olmaktadır. Sınıflar arasındaki geçişkenlik ortadan kalkmıştır.	Ekonomik ve sosyal sınıf yapısı dengeli gözükmektedir. Orta sınıf %50'ler düzeyindedir. Sınıflar arası ayrım Türkiye'deki kadar derin olmamakla birlikte, Polonya'da da olumsuz bir gidiş söz konusudur.		1	-Polonya, Türkiye kadar kötü olmasa da her iki ülkede de sınıf yapısında bir bozulma vardır. Yeterli bir kritik eşiğin oluştuğu değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu başlık 'benzer (1)' olarak işaretlenmiştir. Kaynak: -Polonya için veri Statista.com adresinden alınmıştır. -Prof. Evren Balta, https://yetkinreport.com/2022/02/15/orta-siniflar-yok-oluyor-simdi-sirada-ne-var/ adresinden erişildi. -Doç. Dr. Bülent Küçük, https://www.diken.com.tr/sosyolo

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
					g-kucuk-orta-sinif-kuculuyor-iki-ulus-oluyoruz/ adresinden erişildi.
Şeffaflık olgusu (13)	Türkiye'de şeffaflık 2012 yılından itibaren hızla kötüleşmektedir. Türkiye'nin Dünya Şeffaflık Endeksindeki puanı 100 üzerinden 38, sıralaması ise 180 ülke içinde 96'dır.	Polonya'da şeffaflık 2015 yılından itibaren hızla kötüleşmektedir. 2023 seçimleri öncesi Polonya'nın Dünya Şeffaflık Endeksindeki puanı 100 üzerinden 56, sıralaması ise 180 ülke içinde 42'dir.		1	-Polonya, Türkiye kadar kötü olmasa da her iki ülkede de şeffaflık olgusunda bir bozulma vardır. Yeterli bir kritik eşiğin oluştuğu değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu başlık 'benzer (1)' olarak işaretlenmiştir. Kaynak: -Transparency.org
Elitlerin rolü (14)	Demokrasiye geçişte önemli bir rol oynayan politik elitlerin	Demokrasiye geçişte önemli bir rol oynayan politik elitlerin demokratik		1	-İktidar partisi PİS 1989 yılı sonrası yaşanan sürecin mimarı olarak elitleri görmekte ve elitleri

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	demokratik gerilemede de başat bir rol oynadığı görülmektedir.	gerilemede de başat bir rol oynadığı görülmektedir.			hedef almaktadır. Benzer bir yaklaşım Türkiye'deki iktidar partisi AKP için de geçerlidir. AKP geçmişte yaşanan sıkıntıların kaynağı olarak ana muhalefet partisi CHP'yi ve bu partinin elitlerini görmekte ve hedef almaktadır. -Dolayısıyla bu başlık her iki ülke için de benzer olarak nitelendirilebilecek yeterli kritik eşiği sağlamaktadır. Kaynak: -Metin Heper (2011), Güçlü Devlet ve Demokrasi, -Wasilewski, Jacek (2010), The Assault on Democratic Elitisim in Poland.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Kurumsallaşma ve devlet kademelerindeki meritokratik yapı (15)	Kurumsallaşmayla ilgili ciddi problemler yaşanmaktadır. Bu bağlamda, meritokratik yapı ciddi şekilde bozulma görüntüsü vermektedir. Özellikle yeni yönetim sistemine geçildikten sonra, Cumhurbaşkanlığı danışmanları ve bürokrasisiyle birlikte eski yönetim biçiminden kalan, devlet/bakanlıklar bürokrasisi arasında ciddi bir iletişim ve koordinasyon eksikliği göze çarpmaktadır. Bu durum, atamalar dahil,	2023 seçimleri öncesi Kurumsallaşmayla ilgili problemler yaşanmaktadır. Başta yargı ve medya olmak üzere kritik kurumların başına iktidara yakın kişilerin getirildiğiyle ilgili eleştiriler yoğunlaşmıştır.		1	-Polonya'daki iktidar partisi PİS'in özellikle 2015 seçimleri sonrası yaptığı ilk iş yargıdan başlayarak eski kadroları değiştirmek olmuştur. -Türkiye'de de iktidar partisi AKP, iktidara geldiği tarihten itibaren, süreç içinde kurumların eski yapısını değiştirmiş ya da DPT örneğinde olduğu gibi bazı kurumları ortadan kaldırmıştır. Son dönemde AKP'ye muhalefet tarafından bu yeni yapıda kendisine yakın kadroları yerleştirdiği ve liyakati (meritokratik yapı) ortadan kaldırdığıyla ilgili yoğun eleştiriler yöneltilmektedir.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	bütün önemli işlemlerin Cumhurbaşkanlığınca yürütülmesi ve üst düzey bürokratların yine bu merkezden atanması sonucu doğurmuştur. Üst düzey atamalarla ilgili çok sayıda eleştiri yapılmaktadır.				-Her iki ülkede yaşanan gelişmeler benzerlik için yeterli kritik eşiği sağlamaktadır. Kaynak: -Medya ve uluslararası kuruluşların değerlendirmeleri
3. SOSYO-KÜLTÜREL YAPI					
Etnik özellikler (16)	Türkiye'de farklı etnik gruplardan oluşan toplumsal bir yapı vardır. Ancak yapılan anketlerde halkın %87,6 kendisini Türk olarak ifade	Polonya Avrupa'da etnik yapı olarak en az farklılık gösteren uluslardan biridir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Polonya daha da homojen bir yapıya kavuşmuştur. Bununla		1	Kaynak: -Türkiye Eğilimleri 2022, Kadir Has Üniversitesi ve Global Academy

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	etmektedir. Kendisini Kürt olarak ifade edenlerin oranı %9,2 olarak saptanmıştır.	birlikte, İktidar partisi ülkeyi Polonyalılaştırmaya, "Polonya Polonyalılarındır" sloganı ile yönetmeye çalışmaktadır.			- Ferhat Kentel (2022), Türkiye'de Bir Arada Yaşarız Araştırması, Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi, BAYETAV Yayınları. - Prof. Michał Buchowski & Katarzyna Chlewińska (2012), Tolerance of Cultural Diversity in Poland and Its Limitations, Adam Mıckiewicz Unıversity.
Dini özellikler (17)	Ülkede yaşayanların %99,2'si kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. İktidardaki AKP'ye oy veren seçmen profiliyle ilgili olarak KONDA'nın	Roma-Katolik bir nüfusa sahiptir. Eurobarometer'ın yaptığı bir araştırmada Polonya halkı din olgusunu kimliğini tanımlamada kuvvetli ve nispeten kuvvetli bir olgu olarak ifade		1	Her iki ülkede de iktidar din olgusundan siyasette azami ölçüde yararlanmaya çalışmakta ve ülkedeki dini kurum ve cemaatlerle yakın bir ilişki içinde (bazı değerlendirmeler bu ilişkinin bir tür simbiyotik

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	yaptığı bir araştırmada AKP seçmeninin %43'ü kendisini 'dindar muhafazakâr', %46'sı ise 'geleneksel muhafazakâr' olarak görmektedir.	etmektedir (%58+%21). Bu oran AB içinde en yüksek değerdir. CBOS'un yaptığı ankete göre haftada birkaç kez kiliseye gidenler arasında 2019-2023 arasında iktidarda olan PiS'i destekleme oranı %74 iken kiliseye gitmeyenler arasında PiS'e destek %24'tür.			olduğunu ileri sürmektedir) görünmektedirler. Kaynak: -Türkiye için veri; 2014 yılında TÜİK ve Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılan Türkiye'de Dini Hayat Araştırması isimli dokümandan alınmıştır. -Polonya için kaynak; file:///C:/Users/User/Downloads/EU_values_identities_Eurobarometer_508_report_en.pdf https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_018_19.PDF adresinden erişildi. https://konda.com.tr/uploads/konda-secmenkumeleri-akparti-secmenleri-mayis2018-

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
					f3848f8d2137abf61eb8f9d2ab392e27a01c13f29fc7a5334ee3cc1336fd753c.pdf adresinden erişildi.
Toplumdaki kültürel ve siyasal ayrışma (18)	Kültürel anlamda toplumda derin fay hatları vardır. Yapılan saha araştırmasından elde edilen verilere göre Türkiye'de toplum çok çeşitli kültürel, siyasi, sınıfsal farklılıklar taşımaktadır. Türkiye'de toplumdaki siyasal yelpazeyi ortaya çıkarmaya yönelik yapılan bir çalışmada	İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman asıllı göçmenlerin Polonya topraklarına yerleşmesi belirli bir dönem Polonya içinde bir gerilim yaratmıştır. Bu bağlamda, özellikle iktidar partisi PiS'in ülkeyi 1930'ların Katolik milliyetçi ideolojik bir çizgiye çekme çabaları, kültürel anlamda Polonya'da da belirli ayrışma hattının var		1	Kaynak: -Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Toplumsal Fay Hatları Demokrasi ve Çoğulculuk", 28 Haziran 2020, Konulu söyleşiden. -Türkiye Eğilimleri 2022, Kadir Has Üniversitesi ve Global Academy - Ferhat Kentel (2022), Türkiye'de Bir Arada Yaşarız Araştırması, Kutuplaşan

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	(BAYETAV) toplumun %32-36 kendisini sağ, muhafazakâr bir noktada tanımlamaktadır. Kadir Has Üniversitesi'nin yaptığı çalışmada ise kendini muhafazakâr olarak tanımlayan kitlenin oranı %27,4 iken, %12,9 Siyasal İslamcı olarak tanımlayan bir kitle daha ifade edilmiştir. Diğer taraftan hem BAYETAV'ın ve hem de Kadir Has Üniversitesi'nin araştırmasında ilk üç siyasi kimlik muhafazakarlık,	olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.			Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi, BAYETAV Yayınları. - Hubert Tworzecki (2019), Poland: A Case of Top-Down Polarization. - Volha Charnysh, Diversity, Institutions, and Economic Outcomes: Post-WWII Displacement in Poland.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Atatürkçülük (Kemalist) ve milliyetçilik olarak ifade edilmektedir.				
Temel hak ve Özgürlükler (19)	Son dönemde özgürlüklerle ilgili yasaklarda ciddi bir artış gözlenmektedir.	Türkiye kadar olmasa da Polonya ile ilgili de olumsuz bir gidiş söz konusudur.		1	Kaynak: -Derecelendirme kuruluşları raporları -civicus.org
Bireysel özgürlükler (20)	Bireysel özgürlükler bağlamında Türkiye'nin puanı 10 üzerinden 5,79'dur. Sırası ise 165 ülke içinde 148'dir. Türkiye zaman içinde 80'lerden 148'e doğru gerilemiştir.	Bireysel özgürlükler bağlamında Polonya'nın puanı 10 üzerinden 7,96'dır. Sırası ise 165 ülke içinde 49'dur. Polonya zaman içinde 20'lerden 49'a doğru gerilemiştir.		1	Kaynak: -cato.org, CATO INSTITUTE

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Halkın demokrasi algısı (21)	- "Sizce demokrasi ne anlama gelmektedir?" şeklinde yöneltilen açık uçlu soruya verilen cevaplarda ön plana çıkan kavram 'özgürlük'tür. -Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak'ın 2007'de yayınlanan "Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset" adlı çalışmasına göre ise vatandaşların daha büyük bir bölümü (%77) demokrasinin en iyi rejim	-Merkezi Avrupa'da ve doğal olarak Polonya'da demokrasi iki boyutta algılanmaktadır: Bu bağlamda Batı Avrupa toplumlarında farklıdır. Demokrasiye bakışta sivil hak ve özgürlükler, iktidarla ilgili özelliklerden ayrılmaktadır. İlk boyut, yurttaşlık haklarını, yani "insanlar liderlerini özgür seçimlerde seçerler"; hakların korunmasını, yani "medeni haklar insanları devletin baskısından korur", "kadınlar erkeklerle aynı		1	-Her iki ülkede de halkın demokrasiye bakışı olumlu olmakla birlikte, anketlerde ortaya çıkan, her iki ülkede de halkın otoriter bir liderliğe olumlu bakışı demokrasi kavramıyla tezat oluşturmaktadır. Nitekim, 2017 yılında Türkiye'de yapılan referandumda daha otoriter bir yönetim şekli değişikliğine halkın %51'nin destek vermesi (YSK'nın çok sayıda mühürsüz oyla ilgili verdiği karar tartışmalı da olsa)[723] bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir.

[723] Prof. Dr. Kemal Gözler (2017) bu tartışmaya şu şekilde bir açıklık getirmektedir: "8 Nisan 2010 tarih ve 5980 sayılı Kanunla değiştirilmiş 101'inci maddesinde bulunmaktadır. Bu maddede aynen şöyle denmektedir: "Madde 101 – …3. Arkasında sandık kurulu mührü bulunmayan, … oy pusulaları geçerli değildir". Bizim için mesele bundan ibarettir. Hukuken daha fazla bir şeyi tartışmaya gerek yoktur. Arkasında sandık kurulu mührü bulunmayan bir oy pusulasıyla kullanılmış bir oy geçersizdir; çünkü 298 sayılı Kanunun 101'inci maddesi bu oylar geçersizdir demektedir. Kanunun hükmü açıksa, yorum yapılmaz. ln claris non fit interpretatio[4]. Mecellenin dediği gibi "tasrih mukabelesinde delalete itibar yoktur" (m.13) ve "mevrid-i nassda içtihada mesağ yoktur" (m.14)."

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma ile demokrasi ve demokratikleşme yönündeki tutumların düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, demokrasinin pekişmesi için gerekli olan uygun siyasi kültürün henüz oluşmadığı görüşü belirtilmiştir. -Toplumun demokrasiyi algılaması da özellikle haklar ve özgürlükler alanında sınırlı ve kusurlu bir yapıya sahiptir. -Türkiye Değerler Atlası'na göre (2012), "Parlamentoyla, seçimle	haklara sahiptir" gibi konuları kapsamaktadır. İkinci boyut ise, bir düzen arayışına yöneliktir. Bu boyut güçle ilişkilidir ve bir otoriteye vurgu yapar: "Hükümetler zenginleri vergilendirir ve fakirleri sübvanse eder", "devlet insanların gelirlerini eşitler". -Polonyalılar demokrasiyi hak ve özgürlüklerden ziyade, bir politik sistem olarak görmekte ve ülkenin demokratik yönetiminin 'düzen arayış' boyutuyla pozitif bir ilişki içinde olması gerektiğini düşünmektedir.			Kaynak: -Türkiye'de Demokrasi Algısı, Özge Kemahlıoğlu ve E. Fuat Keyman, Mayıs 2011, Sabancı Üniversitesi, İstanbul. -Türkiye Değerler Atlası, 2012, Yılmaz Esmer, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul. -KONDA Araştırma Şirketi 2022 yılı "Gençlerin İnsan Hakları Algısı: Kamuoyu Araştırması". - Türkiye'de Demokrasi, Güvenlik, Devlet Algısı, Evren Balta ve Hatem Ete, İstanbul Politikalar Merkez, Mart 2022. -The Meaning of Democracy: Diverse Understanding of the Concept of Democracy in Poland

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	uğraşmak zorunda olmayan güçlü bir lider iyi olurdu" diyenlerin oranı, 2011 yılı anketine göre %58'dir. Bu oran, halkın güçlü, otoriter liderlere olan yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. -Bununla birlikte, İstanbul Politikalar Merkezi'nin (2022) bir araştırmasına göre ise katılımcıların yüzde 38,4'ü güçlü bir liderin iş başında olmasının demokrasiden daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir.				and Other European Societies, Polish Sociological Review, 2021.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	-KONDA araştırma şirketinin yaptığı araştırmada, gençlerin toplamda yüzde 90'ı, Türkiye'de demokrasinin işleyişinden memnun değil (5 puan ve altı). Gençlerin yarıya yakını 10 üzerinden 1 vermektedir. Yaşın yükselmesi, hayatın muhafazakarlaşması ve dindarlık seviyesinin yükselmesiyle memnuniyet artmakta, eğitim seviyesinin yükselmesiyle de düşmektedir.				

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Mutluluk (22)	Dünya mutluluk endeksi sıralamasında Türkiye 112'nci sırada gösterilmektedir.	2023 seçimleri öncesi Dünya Mutluluk Endeksi sıralamasında Polonya 48'inci sırada gösterilmektedir.		1	Türkiye daha kötü olmakla beraber her iki ülke de üst sıralarda yer almamaktadır. Kaynak: -World Happines Report
Ekonomik özgürlük (23)	Ekonomik özgürlükler bağlamında Türkiye'nin dünya sırası 107'dir. Ekonomik özgürlükte zaman içinde bir gerileme mevcuttur.	2023 seçimleri öncesi ekonomik özgürlükler bağlamında Polonya'nın dünya sırası 39'dur. Ekonomik özgürlükte geçen 5 yıllık sürede bir ilerleme mevcuttur.	0		Kaynak: -cato.org, CATO INSTITUTE
Refah devleti sıralaması (24)	Endekste Türkiye 93'üncü sıradadır.	2023 seçimleri öncesi endekste Polonya 36'ncı sıradadır.	0		Kaynak: -Legatum Prosperity Index 2021

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Çıkar grupları, klientalizm, korporatizm (25)	Belirli sermaye grupları ve iş çevrelerini destekleyen politikalar takip edilmektedir.	Belirli sermaye grupları ve iş çevrelerini destekleyen politikalar takip edilmektedir.		1	Kaynak: https://www.facebook.com/notesfrompoland/posts/the-government-has-faced-accusations-of-cronyism-and-nepotism-over-three-appoint/1762152257293310/ adresinden erişildi.
Okur yazarlık/Eğitim seviyesi (26)	Okur-yazarlık oranı: Yüksek (%97,1) Eğitim seviyesi düşüktür. Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişmişlik Endeksinde eğitim seviyesi ve eğitimde fırsat eşitliği konularında oldukça gerilerdedir.	Okur-yazarlık oranı: Yüksek Eğitim seviyesi yüksektir.	0		Kaynak: -Polonya 2018 PISA sıralamasında üst sıralarda yer almıştır. Türkiye ise OECD ortalamasının da (500) altında yer almıştır.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
4. POLİTİK ALTYAPI					
Devletin Rejimi (27)	Demokrasi (Çoğulcu bir anlayıştan ziyade çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı hakimdir. Bu kapsamda demokratik gerilemeyi de tetikleyen popülizmden beslenen ağır bir kutuplaşma süreci yaşanmaktadır.)	Demokrasi (Yapılan bir araştırmada, Polonya halkı içinde hali hazırdaki demokratik düzenden memnun olanların yüzdesi %30 olarak görülmektedir. Yine halkın %62'si ise ülkedeki popülizmin derecesini yüksek olarak nitelemektedir.)		1	Kaynak: -V-DEM demokratik süreci Polonya için 'liberal demokrasi' olarak nitelerken, Türkiye için ise 'Seçimli demokrasi' olarak nitelendirmektedir. -Polonya için "Listen to Europe August 2021" araştırması
İktidar partisinin ideolojisi (28)	-Muhafazakâr-demokrasi -Türkiye'de iktidar partisi AKP siyasi ideolojisini ilk kurulduğu yıllarda 'muhafazakâr demokrasi'	-Milliyetçi-muhafazakâr -PiS'e destek ekonomik faktörlerden ziyade sosyo-kültürel nedenlere dayanmaktadır: Dindarlık,		1	Kaynak: -AKP 2002 Parti Programı -AKP Genel Başkanı 4 Kurultay Konuşması, https://t24.com.tr/haber/basbakan-

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	olarak tanımlarken, sonraki yıllarda bu yapıda otoriterleşme ve popülizm ile bir değişim başlamış ve daha önce tanımlanan çizgi Cumhur İttifakının diğer ortağı MHP'nin de etkisiyle 'milliyetçi-muhafazakâr' bir yapıya doğru evrilmiş bir görüntü vermektedir. -İktidar partisi son dönemde Türkiye Yüzyılı Projesini açıklamıştır. Buna göre Türkiye yüzyılı hedefi, sadece milletin refahını yükseltme, sadece ülkeyi bölgesel ve küresel güç haline getirme	eğitim, yaş, cinsiyet ve emekliler (Markowski:2018). -Polonya'da iktidar partisi PİS'in siyasi ideolojisi de benzer şekilde, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgidedir. -Hedef üçüncü cumhuriyeti yıkmak ve iyi Polonya'yı inşa etmektir.			erdoganin-konusmasinin-tam-metni,214180 -Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Millete Sesleniş Konuşması (24 Ekim 2022). - Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Türkiye Yüzyılı" Tanıtım Toplantısı Konuşması (29 Ekim 2022). PiS lideri Kaczynski'nin parti kongresinde yaptığı konuşma (2016): Biz devlet aklının partisiyiz (https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-kaczynski-na-kongresie-pis-jestesmy-partia-racji-stanu,nId,2229427 adresinden erişildi) - Adam Folvarčný and Lubomír Kopeček (2020), Which

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	gayesi taşımıyor. Bu proje aynı zamanda inanç, kültür, medeniyet köklerini de yeniden ihya edecek bir atılımın adı olarak da ifade edilmektedir.				conservatism? The identity of the Polish Law and Justice party -Jacek Wasilewski (2010), The Assault On Democratic Elitism In Poland.
İktidar partisinin izlediği siyaset (29)	Otoriter, popülist siyaset	Otoriter, popülist siyaset		1	
Yönetim şekli (30)	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi VII. Yasama yetkisi Madde 7 – Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet	Parlamenter Cumhuriyet Sistemi -Anayasa Md. 10 -Polonya Cumhuriyeti hükümet sistemi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin	0		Türkiye 2018 yılından itibaren parlamenter sistemi terk ederek dünya üzerinde başka bir örneği olmayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adıyla yeni bir hükümet şekli uygulamaya

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Meclisinindir. Bu yetki devredilemez. VIII. Yürütme yetkisi ve görevi Madde 8 – Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı (…)7 tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. IX. Yargı yetkisi Madde 9 – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.	ayrılığına ve bunlar arasındaki dengeye dayalı olacaktır. -Yasama yetkisi Sejm ve Senato'ya, yürütme yetkisi Polonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na, yargı yetkisi ise mahkemelere ve yüksek mahkemelere verilir.) -Yürütmenin etkinliği sıralamasında dünyada 66'ncı sıradadır (2021).			başlamıştır. Bu sebeple Polonya ve Türkiye arasında bu başlıkta bir benzerliğin olduğuyla ilişkin kritik eşik oluşmamaktadır. Kaynak: -T.C. Anayasası -Polonya Anayasası https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_government_effectiveness/ adresinden erişildi.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	-Yürütmenin etkinliği sıralamasında dünyada 97'nci sıradadır (2021).				
Yürütmenin tarafsızlığı (31)	Yürütmenin tarafsızlığını yitirdiğiyle ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır.	Yürütmenin tarafsızlığını yitirdiğiyle ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır.		1	
Lider özellikleri (32)	Otoriter muhafazakâr (Lider kamuoyu önünde her şeyi idare ve kontrol eden güçlü bir lider profili sergilemeye çalışmaktadır.) İktidar partisi liderinin yüceltilmesi, icra edilen her konunun lidere atfedilmesi, özellikle yeni yönetim sistemine	Otoriter muhafazakâr (Lider kamuoyu önünde olmasa da geri planda kalarak her şeyi idare ve kontrol eden güçlü bir lider profili sergilemeye çalışmaktadır.)		1	-İki lider arasında görünürlük açısından bir fark olsa da tutum ve davranışları, yönetim şekilleri birbirine benzerdir. Dolayısıyla bu başlıkta benzerlik olduğuna ilişkin kritik eşiğin oluştuğu değerlendirilmektedir.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	geçilmesini müteakip olağan hale gelmiştir. Lidere yönelik, onu yüceltici, zaman zaman da haddini aşan değerlendirmelere iktidar kanadında sık sık rastlanmaktadır.				
Muhalefet /muhalefetin etkisi (33)	Muhalefet partileri, çeşitli ittifaklar oluşturarak 2002 yılından beri iktidarda olan ve 2017 referandumu sonrası yeni yönetim sistemiyle birlikte daha da güçlenen, Cumhurbaşkanı'nın yürütmenin başı ve aynı zamanda iktidar partisinin genel başkanı olması	2015 seçimlerine göre 2019 seçimlerinde senatoda çoğunluğu kaybetmesine rağmen PiS, Sjem'de gücünü korumayı başarmıştır. 2023 seçimleri öncesi Polonya'da muhalefetin PiS karşısında ciddi bir şekilde gücünü artırdığı ile ilgili bir veriye rastlanmamasına rağmen 2023 seçimleri sonrası	0		-2023 seçimleri öncesi muhalefet her iki ülkede de güçleniyor görüntüsü vermekle beraber her iki ülkede de iktidarın büyük oranda güç kaybettiği konusunda somut bir veri bulunmamaktadır. Her iki ülkede de muhalefet partilerinin ittifaklar oluşturarak, kurumsal bir yaklaşımla hareket

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	dolayısıyla ‘baskın parti (dominant party)’ görüntüsünden ‘tek parti (one-party)’ görüntüsüne doğru evrilmeye çalışan iktidar partisine karşı mücadele etmeye çalışmaktadır. Muhalefet genelde bu süreçte etkisiz bir siyaset yürüttüğü için eleştirilmiştir. Ancak özellikle yeni yönetim sistemine geçiş sonrası kurulan, kurumsal yönü güçlü ittifaklarla 2019 yerel seçimlerinde büyük şehirlerin kazanılmasında gösterilen başarı muhalefetin iktidar	muhalefet partileri ciddi bir başarı göstererek, iktidar partisi PiS’in en yüksek oyu almasına rağmen, parlamentoda çoğunluğu sağlayarak iktidarını devam ettirecek sayıya ulaşmasını engellemişlerdir.			etmesinin iktidarın gücünü gerilettiği görülmektedir. -Ancak 2023 seçimlerinde Türkiye’de muhalefet iktidar karşısında başarılı olamazken, Polonya’da muhalefet seçimlerde başarı göstererek iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	karşısında nispeten güçlenmeye başladığı izlenimini yaratmıştır. Muhalefet 2023 Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimler öncesi, iktidar karşısında oluşturulan daha geniş, kurumsal altyapısı ortak akılla oluşturulmaya çalışılan, uzun erimli ve belirli eylem planlarına dayanan bir stratejiyle hareket etmiştir. Bu yaklaşım stratejik olarak doğru olsa da seçimlere çok kısa bir süre kala yapılan taktik seviyeli hatalarla akamete uğramış				

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	ve seçimlerde hem meclis çoğunluğu hem de Cumhurbaşkanlığı kaybedilmiştir.				
Yasama-yürütme ilişkisi, üstünlük ve güç dengesi (34)	Mecliste çoğunluk iktidar partisindedir. Yürütme ve yasama arasında denge-denetleme sistemine dayalı sağlıklı bir ilişki kurulamamıştır.	2023 seçimleri öncesi SEJM'de çoğunluk iktidar partisi PiS'te iken, senatoda bir üye ile çoğunluk muhalefettedir. 2023 seçimleri sonrası hem senato hem de SEJM'de çoğunluk muhalefete geçmiştir.	0		
Anayasal sistem (35)	Ülke 1980 darbesi sonrası yapılan ve sonradan bazı değişikliklere uğrayan 1980 Anayasa'sı ile yönetilmektedir. 2018 sonrası Cumhurbaşkanlığı	Modern anlamda ilk anayasa Nisan 1997 yılında kabul edilen anayasadır. 1997 Anayasa'sı özgür Polonya'nın sembolü olarak kabul edilmektedir. 2015		1	Her iki ülkede de Anayasal sistemin uygulanmasında problem vardır. Dolayısıyla bu başlığın 'benzer (1)' olarak nitelendirilmesi için gerekli kritik eşiğin oluştuğu

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Hükümet Sistemine geçişle birlikte ülke genelde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yönetilmektedir. Son zamanlarda hem iktidar hem de muhalefet kanadı, yeni bir anayasanın yapılması gerektiği konusunu sık sık dile getirmektedir. Ancak 2023 seçimleri sonrası bu istek iktidar tarafınca daha yüksek bir sesle, bizzat Cumhurbaşkanı	yılında PiS iktidara gelmiş ve devlet sisteminde radikal değişimlere başlamıştır. PiS Lideri Kaczynski yaptığı bir konuşmada mevcut anayasayı hedef alarak "Anayasayı değiştireceğimiz gün gelecek" demiştir. Ancak bu değişiklikler PiS'in parlamentoda Anayasa'yı değiştirecek çoğunlukta olmamasından dolayı anayasa değişikliği şeklinde gerçekleşmemiştir. Ancak yapılan bu değişikliklerin AB ve muhalefet tarafından anayasal hak ve özgürlükleri tehdit edecek boyutta olduğu ifade edilmektedir.			değerlendirilmektedir. Ayrıca her iki ülkede de AKP ve PiS'in hedefinde anayasanın değiştirilmesi olduğu görülmektedir. Kaynak: -Kemal Gözler (2019), Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Uygulamadaki Değeri, Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço, https://www.anayasa.gen.tr/cbhs-bilanco.htm adresinden erişildi. -AB Commission Staff Working document 2021 Rule of Law report, Country Chapter on Rule of Law in Poland.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	tarafından dile getirilmektedir. Cumhurbaşkanı özellikle mevcut sistemdeki 50+1 oranının değiştirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bununla birlikte, iktidar ve muhalefetin ortak bir metin üzerinde uzlaşma ihtimalinin oldukça düşük olduğu değerlendirilmektedir.				-Marcin Rulka (2016), Changes Wthin The Political System in Poland 2015. https://www.wiadomosc.dziennik.pl adresinden erişildi.
Hukuk devleti kavramı ve hukukun üstünlüğü ilkesi (36)	-Son zamanlarda yargı bağımsızlığı, hukuk sistemi ve hukukun üstünlüğü kavramıyla ilgili muhalefetten ve	-2023 seçimleri öncesi yargı bağımsızlığı, hukuk sistemi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili eleştirilerde bir artış söz konusudur. PiS ile AB		1	Kaynak: - Official Journal of the European Union, Determination of a clear risk of a serious breach by Poland of the rule of law European

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	AB'den gelen yoğun bir eleştiri söz konusudur. -World Justice Project 2021 sıralamasında Türkiye 117'nci sıradadır (2022 sıralamasında 116'ıncı sıradadır).	arasında bu alanda ciddi bir anlaşmazlık söz konusudur. -World Justice Project 2021 sıralamasında Polonya 36'ncı sıradadır.			Parliament resolution of 17 September 2020 on the proposal for a Council decision on the determination of a clear risk of a serious breach by the Republic of Poland of the rule of law (COM (2017)0835 — 2017/0360R(NLE)) (2021/C 385/33) -World Justice Project, Rule of Law Index, 2021 2021. -AB Commission Staff Working document 2021 Rule of Law report, Country Chapter on Rule of Law in Poland.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Seçim sistemi (adil, usulüne uygun ve özgür seçimler) (37)	1950'lerde Türkiye'de, belirli bir ilde en çok oyu alan partinin o ildeki tüm sandalyeleri kazandığı oldukça çoğunlukçu bir seçim sistemi kullanmış, ancak 1961 Anayasası sonrası seçim sistemi d'Hondt formülü kullanılarak nispi temsil sistemi ile değiştirilmiştir. 1982 Anayasası ile partilerin mecliste temsili için %10 barajı getirilmiştir. Bu baraj, Avrupa'daki en yüksek seçim barajıdır. Barajın %7'ye indirilmesiyle ilgili iktidardaki partiler (AKP-	Seçim formülü defalarca değişmiştir. Ancak 2002'den beri d'Hondt'tur. Son olarak, 1993 itibariyle partiler için %5 ve seçim koalisyonları için %8'den oluşan bir ulusal baraj oluşturulmuştur. Bu eşikler etnik azınlıkları temsil eden partiler için geçerli değildir. Eylül 2015'te yapılan bir referandum ile, dar bölgeli seçim sistemi oylanmış, ancak referandum sadece yüzde 7,8'lik bir katılımla gerçekleştiği için bu referandum geçersiz sayılmıştır. Genel seçimler arasında boşalan üyelikler, daha önce genel seçimde		1	Kaynak: https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/elecdata-poland adresinden erişildi.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	MHP) uzlaşmışlar ve yeni seçim kanununda %7 olarak düzenlenmiştir. Parlamento seçimleri beş yılda bir yapılmaktadır. İktidardaki AKP, 2002 yılında yapılan seçimlerde aldığı %34,3 oyla meclisteki sandalyelerin %66'nı kazanmıştır. AKP yirmi yılı aşkın iktidarı sonucunda, 2023 yılında yapılan genel seçimlerde %35,62 ile tek başına iktidar olacak oyu alamamıştır.	koltuğu dolduran partinin listesinde bir sonraki kişi tarafından doldurulur. Parlamento seçimleri dört yılda bir yapılmaktadır. İktidardaki PiS, 2015 yılında yapılan seçimlerde %38 oy ile meclisteki sandalyelerin %53'nü kazanmıştır. Ancak PiS 2023 yılında yapılan seçimlerde %35,38 ile tek başına iktidar olacak oyu alamamıştır. PiS bu oranla 2015 yılında aldığı oy oranının da gerisinde kalmıştır.			

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Seçimlere katılım (38)	Türkiye’de seçimlere katılım oranı yüksektir. 1950 yılından itibaren yapılan genel seçimlerde, seçimlere katılım oranı %81,4’tür. 2023 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlere katılım oranı ise %87,05 olmuştur. Bu Avrupa’daki ortalamalara bakıldığında çok yüksek bir orandır. Bu oranın yüksekliği, bir şekilde demokratik sistemdeki entropinin de yüksekliğine işaret etmektedir.	Polonya'da seçimlere katılım düşük seviyededir. 1989'dan 2015'e kadar olan dönemde seçimlere katılım seviyesi %50'dir. Ancak, Ekim 2018'deki yerel seçimlere katılım, 2014'teki %44'e kıyasla %55'lik bir yükseklikte gerçekleşmiştir. Buna ek olarak, kamuoyu yoklamaları insanların giderek artan bir şekilde yerel siyaset üzerinde etkili olabileceklerini ve sivil katılımın bir fark yarattığını hissettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda, toplumun %44'ü bir şekilde yerel siyasetle uğraştıklarını,		1	İki ülke arasındaki fark büyük olmakla beraber, özellikle 2023 seçimlerinde Polonya’da seçimlere katılım oranındaki artış iki ülke arasında benzerlik olduğuna ilişkin kritik eşiğin oluştuğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		toplantılara katıldıklarını veya politikacılarla görüştüklerini ifade etmişlerdir. 2023 seçimlerine katılım oranı ise %74,38'dir. Bu oran 1989'dan beri Polonya'da yapılan seçimler arasındaki en yüksek orandır. Bu katılım, Polonya'daki demokratik sistemdeki entropinin yüksekliğine işaret etmektedir.			
Parti sistemleri ve siyasi yelpaze (39)	1950–1957 kapsayıcı iki partili sistem (DP ve CHP), 1965–1977 kapsayıcı iki buçuk parti sistemi (AP ve CHP), 1983-2018	1993-2005 kapsayıcı orta derecede çok partili sistem, 2007-2015 kapsayıcı iki buçuk partili sistem ve 2023 seçimleri öncesi 6 parti		1	-Her iki ülkede de son yapılan seçimlerde sağ, muhafazakâr partiler iktidara gelmiştir. Sağ yelpazede yer alan, sağ liberal partiler de dahil, toplam oyların yarından fazlasını almışlardır (Türkiye'de 2018'de yapılan

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	kapsayıcı orta derecede çok partili sistem ve 2023 seçimleri öncesi parlamentoda 14 parti temsil edilmektedir. Ancak sayılara bakıldığında muhalefetteki partilerin yasa çıkarma ve değiştirme gücünün olmadığı görülmektedir.	parlamentoda temsil edilmektedir.			seçimlerde sağ yelpazenin oy toplamı %65,37 iken bu oran Polonya'da %86,4'tür. 2023 seçimlerinde de sağ yelpazenin oy toplamı yine aynı oranlardadır). -2023 seçimleri öncesi ve sonrasında da her iki ülkede de siyasi yelpazenin sağında yer alan partiler çoğunluktadır. Kaynak: -Türkiye: TBMM, -Yüksek Seçim Kurulu (YSK), -Polonya: Sejm, Senato https://wybory.gov.pl/index/?language=pl&tab=wybory&accessibility=off adresinden erişildi.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
İktidardaki partilerin özellikleri (40)	AKP siyaset literatüründe İslamcı, muhafazakâr-milliyetçi, popülist, iktidara yakın sermaye yanlısı grupların oluşturduğu geniş bir koalisyonu da içine alan, bir lider partisi olarak ifade edilmektedir. Rakamlara göre, ülkede en fazla üye sayısına sahip, en yaygın örgütlenme ağına sahip partidir. Bu anlamda AKP bir kitle partisi olma stratejisi izlemektedir.	PiS, AKP gibi muhafazakâr kimliği ve dini yaklaşımları (Katolikliği) ön plana çıkaran, popülist, milliyetçi, kitle partisi görünümlü bir partidir. PiS diğer partilerle kıyaslandığında en yaygın yerel örgütlenme yapısına sahip partidir. Ayrıca parti üye sayısını artırma gayreti içindedir. Bu bağlamda PiS, 1989 sonrası düzen karşıtı, bir kitle partisi olma çabası içindedir.		1	Kaynak: -Bartek Pytlas (2021), Party Organisation of PiS in Poland: Between Electoral Rhetoric and Absolutist Practice. -Krzysztof Jasiewicz (2007), Party System by Default. -Radoslaw Markowski (2018), Creating Authoritarian Clientelism: Poland After 2015.
Seküler yapı (41)	Türkiye anayasasına göre Türkiye Cumhuriyeti laik	Polonya (1997) anayasasının 25.2. maddesine göre,		1	Kaynak: -T.C. Anayasası

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	bir devlettir. Ancak yapılan Türkiye Eğilimleri Araştırmasında, toplumun %34,6'sı kendisini muhafazakâr ve araştırmalarında Türkiye toplumu kendisini dindar, siyasal İslamcı ve muhafazakâr olarak ifade etmektedir.	Polonya devleti laiktir. Bununla birlikte, Polonya nüfusunun yaklaşık %94'ü kendisini Katolik olarak tanımlar ve bu nüfusun %39,1'i düzenli olarak pazar günleri kilise ayinlerine katıldığını ifade etmektedir. Bu sebeple Polonya dindar bir ülke olarak ifade edilebilir. Genel olarak ülkenin güneydoğusu kuzeybatıya göre daha dindardır. Katolik Kilisesi, Polonya'yı dışarıdan veya içeriden dayatılan otoritelere karşı koruma konusunda uzun bir geçmişe sahiptir; bu nedenle kilisenin siyasi			-Polonya Anayasası

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		anlamda önemli bir etkisinin olduğu gözlenmektedir.			
Kutuplaşma (42)	2013 yılından itibaren toplumdaki kutuplaşma giderek hızlanmış ve son dönemde oldukça yüksek bir seviyede seyretmektedir.	2015 yılına kadar ülke merkezi bir çizgide ilerlemiş, 2015 yılından itibaren toplumdaki kutuplaşma süreci daha da hızlanmıştır.		1	Kaynak: -Yılmaz Esmer (2019), Identity Politics: Extreme Polarization and the Loss of Capacity to comprimise in Turkey.
Otoriterleşme (43)	2010-2020 yılları arasında en fazla otoriterleşen ülkeler arasında 3'üncü sırada gösterilmektedir.	2023 seçimleri öncesinde 2010-2020 yılları arasında en fazla otoriterleşen ülkeler arasında 1'inci sırada gösterilmektedir.		1	Kaynak: -2021 V-DEM Report.
AB ile ilişkiler (44)	AB'ye adaylık süreci devam etmektedir. AB ile olan ilişkilerde son zamanlarda geriye doğru	2004 yılında AB'ye üye olmuştur. Ancak son zamanlarda AB ile olan ilişkilerinde sorun	0		2023 seçimleri öncesinde her iki ülkenin de AB ile ilişkileri gerilimli bir süreç izlemektedir. Ancak Polonya'da 2023

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	bir gidiş söz konusudur. Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefinden hızla uzaklaştığına yönelik değerlendirmeler ağırlık kazanmaktadır. AB tarafı bunu son zamanlarda açık olarak dillendirmeye başlamıştır.	yaşamaktadır. Özellikle AB tarafından hukuk sistemi ile ilgili olarak sert bir şekilde eleştirilmektedir.			seçimlerini muhalefetin kazanması sonrası Polonya'nın AB ile olan ilişkilerinde bir düzelme olacağı değerlendirilmektedir. Kaynak: https://www.euractiv.com/section/politics/news/ukraine-war-has-seen-poland-shed-its-eu-problem-child-tag/ adresinden erişildi. -PEW Research Center - Isabel Colyer (2021), The Polish Law and Justice Party's Strategic Approach to Its Relationship With the European Union, Saint Louis University.
NATO üyeliği (45)	NATO üyesidir.	NATO üyesidir.		1	Her iki ülke de NATO üyesi olmakla birlikte, Polonya'nın

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
					NATO ile ilişkileri Türkiye kadar gerilimli gözükmemektedir. Polonya, özellikle NATO'nun en güçlü üyesi ABD ile çok yakın bir ilişki içindedir. Ukrayna savaşı sonrası Polonya'nın bölgede artan önemiyle birlikte bu ilişkinin daha da derinleştiği ifade edilebilir.
Göç Politikaları (46)	Ülke çok sayıda göçmeni barındırmaktadır. Özellikle son dönemde toplumda göçmen karşıtı bir hava oluşmuştur. İktidarın göçmen politikası net değildir. Ancak başlangıçta göçmen karşıtı olmayan bir politika izlemiştir.	Ülkesinde, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası en fazla sayıda göçmeni (3 milyon civarında) ülke konumundadır. Ukrayna'dan gelen bu göçmenlere karşı iktidarın tavrı son derece olumludur. Ancak, bunun öncesinde özellikle Belarus üzerinden Polonya'ya		1	Son dönemde her iki ülkenin de izlediği göç politikasında benzerlikler bulunmaktadır. Bununla beraber Türkiye, farklı etnik ve dini topluluklara ülkesinde ev sahipliği yaparken (Suriyeli, Afgan, Ukraynalı, Rus), Polonya Müslüman göçmenlere şiddetle karşı çıkmaktadır. Ancak Polonya Ukraynalı çok sayıdaki

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Son dönemde, özellikle Suriye'den gelen göçmenlerin ülkelerine geri gönderileceğine dair açıklamalar iktidar tarafından yapılmaktadır. 300 bin civarında bir göçmene vatandaşlık hakkı verilmiştir. İktidar partisi sözcüleri tarafından yapılan açıklamalarda, Batı bloku göçmenler konusunda ayrımcı ve ırkçı oldukları gerekçesiyle eleştirilmektedir.	girmeye çalışan Afganistan, Pakistan ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmenlere karşı son derece sert bir yaklaşım izlemiştir. Dolayısıyla, izlediği göç politikasında ayrımcı ve ırkçı bir çizgi izlemektedir.			göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Yine de konumu itibarıyla Türkiye ile benzer sorunları yaşamaktadır.
5. KURUMSAL ALTYAPI					

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
Devlet kırılganlık endeksi (47)	78,1 puanla 62'nci sıradadır.	2023 seçimleri öncesi 42,2 puanla 148'inci sıradadır.	0		Sıralamada alt sıralarda yer alan ülkelerin kırılganlığı düşük olarak kabul edilmektedir. Buna göre Polonya'nın kırılganlığı Türkiye'ye göre daha düşük gözükmektedir. Kaynak: https://fragilestatesindex.org adresinden erişildi.
Parlamentonun yapısı (48)	Tek kamaralı bir parlamento yapısı vardır (TBMM).	Çift kamaralı bir parlamento yapısı vardır (Sejm ve Senato).	0		Polonya'da çift kamaralı bir yapı olmakla beraber, Sejm Senatoya göre daha fazla bir güce sahiptir.
Medya/basın özgürlüğü (49)	Medya baskı altındadır. Devlet, ulusal medyanın %90'ını, Yayın Yüksek Kurulu (RTÜK) gibi	2023 seçimleri öncesi basın özgürlüğü konusunda problemler mevcuttur. Hükümet, devlete ait medya		1	2023 seçimlerini muhalefet kazanmıştır. Dolayısıyla gelecek yıllarda bu alanda Polonya'da olumlu yönde bir gelişme

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	düzenleyiciler aracılığıyla kontrol ederken, devlet reklamlarını tahsis eden Basın İlan Kurumu (BIK) ve yayın yapan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (CIB) gibi düzenleyici kurumlar aracılığıyla kontrol edilmektedir. Basın özgürlüğü konusunda problemler mevcuttur. Dünya basın özgürlüğü endeksinde ülkeler arasında 149'uncu sırada gösterilmektedir. Ekim 2022 içinde TBMM'den geçirilen Dezenformasyon Yasası (kamuoyu	üzerindeki kontrolünü pekiştirdikten sonra, yayın politikalarını etkileme veya başka bir deyişle onları sansürleme hedefiyle, özel sektöre ait medyayı "yeniden Polonyalılaştırma" çabasını sürdürmektedir. Dünya basın özgürlüğü endeksinde ülkeler arasında 66'ıncı sırada gösterilmektedir. 2023 seçimleri sonrası yapılacak değerlendirmelerde Polonya'nın sırasının yükseleceği tahmin edilmektedir.			beklenebilir. Ancak 2023 seçimleri öncesi her iki ülkenin bu alandaki durumu benzer olarak kabul edilmektedir. Kaynak: -rsf.org

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	tarafından Sansür Yasası olarak da nitelendirilmektedir) ile anayasal bir hak ve özgürlük olan halkın haber alma özgürlüğünün önemli ölçüde kısıtlanacağına yönelik yoğun eleştiriler yapılmaktadır.				
Yargı bağımsızlığı (50)	Son zamanlarda yargı bağımsızlığıyla hem yurt içinden hem de yurt dışından yoğun eleştiriler yapılmaktadır. Avrupa Komisyonu 2021 Yılı Türkiye Raporu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi	2023 seçimleri öncesi hem yurt içinden hem de yurt dışından yargı bağımsızlığıyla ilgili eleştiriler yapılmaktadır. Özellikle AB'den yoğun eleştiriler gelmektedir. Polonya hukukun üstünlüğü		1	Kaynak: -World Justice Project, Rule of Law Index 2021 https://www.icj.org/ adresinden erişildi. -Avrupa Komisyonu 2021 Türkiye Raporu

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	Raporunda hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı konularında ciddi eleştiriler yer almaktadır. Türkiye hukukun üstünlüğü endeksinde 139 ülke arasında 117'nci sıradadır. İPM'nin yaptığı bir ankette halkın yargıya güveni oldukça düşük bir seviyededir (%29,5). Kurumlara güven sıralamasında yargı son sıradadır. Yine SODEV'in bir araştırmasında da halk yargının bağımlı	endeksinde 139 ülke arasında 36'ncı sıradadır. Polonya'da da yapılan bir ankette, halkın %52,8'i, PiS'in 2015 yılında iktidara geldikten sonra yargının işleyişinde bir düzelme olmadığı ve hatta daha kötüye gittiği yönünde görüş bildirmiştir. 2023 seçimleri sonrası bu alanda bir düzelme beklenebilir. Ancak PiS zamanında yaşanan kadrolaşmanın ve PiS yanlısı olduğu iddia edilen Cumhurbaşkanı'nın etkisiyle bu iyileşme süreci kısa zamanda gerçekleşmeyebilir.			-European Parliament Resolution, 17 September 2020, Determination of clear risk of serious breach by Poland of rule of law. -AB Commission Staff Working document 2021 Rule of Law report, Country Chapter on Rule of Law in Poland. - Türkiye'de Demokrasi, Güvenlik, Devlet Algısı, Evren Balta ve Hatem Ete, İstanbul Politikalar Merkezi (İPM), Mart 2022. - SODEV, Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Araştırma Raporu 14.06.2019.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	olduğunu düşünmektedir (%48,5).				- *"Less than 9% of Poles think judicial reforms have improved courts"*, Daniel Tilles is editor-in-chief of Notes from Poland, 23 Ocak 2023.
Yüksek mahkemelerin bağımsızlığı (51)	Yargı bağımsızlığı konusundaki endişe yüksek mahkemelerin bağımsızlığı için de geçerlidir. Özellikle Anayasa Mahkemesi'nin üye yapısının, 2010 ve 2017 yılında yapılan referandumlar sonrası üye sayısının değiştirilmesi (11'den 17'ye çıkarılmış, bilahare 15'e düşürülmüştür) iktidara yakın üye profilinin	Yargı bağımsızlığı konusundaki endişeler, yüksek mahkemelerin bağımsızlığı için de geçerlidir. Özellikle PiS liderinin 2015 yılında iktidara gelmeyi müteakip Anayasa Mahkemesi'nin Başkanını, yapısını ve üyelerini sert bir şekilde eleştirmesi, mahkeme üyeleri için "bunlar kafası çalışan insanlar değil" demesi dikkat çekicidir. 2023 seçimleri sonrası bu alanda da		1	Kaynak: -Avrupa Komisyonu 2021 Türkiye Raporu -AB Commission Staff Working document 2021 Rule of Law report, Country Chapter on Rule of Law in Poland. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/1/ adresinden erişildi. https://www.tvn24.pl adresinden erişildi.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	oluşturulmaya çalışıldığı ile ilgili iddiaları artırmıştır. Diğer taraftan, görev süresi dolan eski üyelerin değiştirilmesiyle ilgili yapılan uygulamalar kamuoyunda ayrı bir eleştiri konusu olmuştur.	bir düzelme beklenebilir. Ancak PiS zamanında yaşanan kadrolaşmanın ve PiS yanlısı olduğu iddia edilen Cumhurbaşkanının etkisiyle bu iyileşme süreci kısa zamanda gerçekleşmeyebilir.			
Devlet kurumlarının özerkliği (52)	Devlet kurumları özerkliklerini kaybetmiş bir görüntü sergilemektedirler. Örneğin Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gibi kurumların özerkliklerini yitirdikleri sık sık dile getirilmektedir.	Devlet kurumları özerkliklerini kaybetmiş bir görüntü sergilemektedir. 2023 seçimleri sonrası bu alanda da bir düzelme beklenebilir. Ancak PiS zamanında yaşanan kadrolaşmanın ve PiS yanlısı olduğu iddia edilen Cumhurbaşkanı'nın etkisiyle bu iyileşme süreci		1	

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		kısa zamanda gerçekleşmeyebilir.			
Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar (53)	Son dönemde RTÜK ve SPK gibi Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlarla ilgili yoğun eleştiriler yapılmaktadır. Sayıştay gibi TBMM adına kurumların performanslarını inceleyen bir kurumun düzenli olarak TBMM'ne sunduğu raporlardaki bazı bölümlerin çıkarılması dikkat çekmektedir.	AB belirli konularda kurumların bağımsızlığının kaybolduğuna ilişkin eleştirilerini yöneltmektedir. Örneğin Komisyon Polonya Ulusal Telekomünikasyon Kurumunun bağımsızlığının zedelendiği gerekçesiyle AİHM'ne bildirimde bulunmuştur. 2023 seçimleri sonrası bu alanda da bir düzelme beklenebilir. Ancak PiS zamanında yaşanan kadrolaşmanın ve PiS yanlısı olduğu iddia edilen Cumhurbaşkanının etkisiyle		1	Kaynak: -OECD, Indicators of Regulatory Policy and Governance 2021. -Demokrasi Barometresi/Analiz Raporu:14, 22 Şubat 2021, Türkiye'de Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar ve Denge Denetleme. -Dawid Szescilo, Piotr Jakubowski, Independence of Regulatory Authorities-Failed attempt to Create Fourth Branch of Government? The Case of Poland.

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		bu iyileşme süreci kısa zamanda gerçekleşmeyebilir.			
Yolsuzlukla mücadele (54)	-Özellikle muhalefet tarafından iktidara yönelik çok sayıda eleştiri yöneltilmektedir. GRECO tarafından da yayımlanan raporlarda bu konuda eleştiriler yer almaktadır. -Yolsuzluğun kontrolü endeksinde 110'uncu sırada yer almaktadır.	-GRECO tarafından yayımlanan raporlarda bu konuda eleştiriler yer almaktadır. - Yolsuzluğun kontrolü endeksinde 63'üncü sırada yer almaktadır.		1	Kaynak: -GRECO-Europe's Group of States against Corruption https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_corruption/ adresinden erişildi.
6. HEGEMON GÜÇLERİN ETKİSİ					
ABD etkisi (55)	Son dönemde ABD ile olan ilişkilerde, PKK terör			1	

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	örgütünün ABD tarafından desteklenmesi, İsveç'in NATO üyeliği ve F-35 projesinden Türkiye'nin çıkarılması, F-16 satışı gibi savunma konularında ciddi problemler yaşansa da ABD'nin yine de belirli konularda etkisi olduğu görülmektedir.				
AB'nin etkisi (56)	AB ile ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Özellikle göç konusunda AB ile yapılan anlaşmalar, ekonomik alandaki sıkı ilişkiler, ihracatın çoğunun AB ülkelerine	PiS, iktidara gelirken Polonya'nın komünist sonrası dönemde AB üyeliğinin avantajlı olmayan koşullarda gerçekleştiğini ifade etmiştir.		1	

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
	yapılması ve son dönemde ülkenin dış kaynak ihtiyacı bu ilişkilerde AB'nin etkisini artırmaktadır.				
Rusya'nın etkisi (57)		PiS, iktidara gelirken komünizm sonrası kurulan Üçüncü Cumhuriyet'in Rusya'ya itaat eden bir duruş sergilediği söylemini dile getirmiştir.	0		
Almanya'nın etkisi (58)		PiS iktidara gelirken komünizm sonrası kurulan Üçüncü Cumhuriyet'in Almanya'ya itaat eden bir duruş sergilediği söylemini dile getirmiştir. Ancak bu söylem, 2023 seçimleri	0		

BAŞLIKLAR	TÜRKİYE	POLONYA	FARKLI	BENZER	KAYNAK/AÇIKLAMA
		sonrası muhalefetin iktidara gelmesiyle değişebilir.			

Açıklamalar:

1. İki ülke arasında toplam 58 başlık üzerinden değerlendirme yapılmıştır.
2. 58 parametreden 40 benzer, 18 farklı parametre belirlenmiştir.

Farklılık benzerlikler ifade edilirken "0" ve "1" rakamları kullanılmıştır. Aslında yaratılan matriste bu sütunlar için "x" işareti de kullanılabilirdi. Ancak iki farklı ülke arasında özellikle benzerlikler tespit edilirken bir 'kritik eşik' üzerinden bu değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu eşik belirlenirken sayısal büyüklükler, parametreyle ilgili dünyaca kabul gören, tanınan endeksler/derecelendirme kuruluşları, uluslararası kuruluşların değerlendirmeleri esas olarak alınmıştır. Bu eşik belirlenirken, bu kuruluşların her iki ülkeyle ilgili değerlendirmelerinde bir yakınlık, değerlendirmelerinde benzer ifadeler varsa gerekli kritik eşik oluşmuş olarak kabul edilmiş ve o parametre iki ülke için de 'benzer (1)' olarak işaretlenmiştir.

EK-3

2023 SEÇİMLERİ ÖNCESİ DEMOKRATİK GERİLEME BAĞLAMINDA HER İKİ ÜLKENİN BENZER TARAFLARI

ANA BAŞLIK	ALT BAŞLIK	BENZERLİKLER
1. Halkın demokrasi kavramına yaklaşımı		- Her iki ülkede de halkın demokrasiye bakışı olumlu olmakla birlikte, anketlerde ortaya çıkan, her iki ülkede de halk otoriter bir liderliğe[724] olumlu bakmaktadır. Bu durum demokrasi kavramıyla tezat oluşturmaktadır.
2. Politik elitlerin rolü		-Demokrasiye geçişte önemli bir rol oynayan politik elitlerin, demokratik gerilemede de başat bir rol oynadığı görülmektedir. - İktidar partisi PiS 1989 yılı sonrası yaşanan sürecin mimarı olarak elitleri görmekte ve elitleri hedef almaktadır.[725] PiS lideri ile

[724] 2017 yılında Türkiye'de yapılan referandumda daha otoriter bir yönetim şekli değişikliğine halkın %51'nin destek vermesi (YSK'nın çok sayıda mühürsüz oyla ilgili verdiği karar tartışmalı da olsa) bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir. Polonya'da ise halk demokrasiyi hak ve özgürlüklerden ziyade bir politik sistem olarak görmekte ve ülkenin demokratik yönetiminin 'düzen arayışı' boyutuyla pozitif bir ilişki içinde olması gerektiğini düşünmektedir *(The Meaning of Democracy: Diverse Understanding of the Concept of Democracy in Poland and Other European Societies, Polish Sociological Review, 2021).*

[725] PiS lideri Kaczynski, 2015 yılında iktidara geldikten sonra partisinin 5. Kongresinde yaptığı konuşmada, 1989 sonrası sürecin mimarlarını eleştirerek, "Güçlü bir Polonya, Balcerowicz'in planının reddidir, yeni bir ekonomik düzendir. Morawiecki'nin planı bu!" demektedir. Bu bağlamda, Dayanışma Sendikasının lideri Lech Walesa da

		ana muhalefet lideri Donald Tusk arasında var olan gerilim 2023 yılı sonbaharında yapılacak seçim öncesi daha da artmış bir görüntü vermektedir. Benzer bir yaklaşım Türkiye'deki iktidar partisi AKP için de geçerlidir. AKP, ülkede geçmişte yaşanan sıkıntıların kaynağı olarak ana muhalefet partisi CHP'yi, bu partinin elitlerini görmekte ve hedef almaktadır. Nitekim, iktidar partisinin liderinin neredeyse her konuşmasında ana muhalefet partisi ve liderini hedef alan konuşmalar yaptığı görülmektedir. İktidar partisi lideri ve ana muhalefet lideri arasındaki gerilim 2023 seçimleri sonrası daha da yükselmiştir.
3.Temel haklar ve özgürlükler	3.1. Bireysel özgürlükler	-2023 seçimleri öncesi her iki ülkede de sivil özgürlükler, ifade özgürlüğü, toplanma ve gösteri özgürlüğü gibi temel

PiS liderinin hedefindedir. İki lider arasında uzun süreli bir gerilim oluşmuştur. Özellikle Kaczynski'nin Cumhurbaşkanı olan kardeşinin Smolenks'te meydana gelen uçak kazası sonrası yaşamını kaybetmesi sonrası Walesa, PiS liderini kötü hava şartlarını bildiği halde Varşova'dan telefonla irtibat kurarak uçağı inişe zorladığı ve bu sebeple kazanın meydana geldiği konusunda suçlamıştır. Bunun sonucunda PiS lideri Walesa aleyhine dava açmış ve mahkeme PiS liderinin tazminat ve özür talebini reddetmiştir. Bunun sonucunda PiS lideri, Walesa'yı komünist dönemde gizli polis teşkilatının elamanı olmakla suçlamıştır *(6 Aralık 2018 tarihli Politico Haber Sitesi, Jan Cienski'nin haberinden alınmıştır).*

		haklarda bir gerileme olduğu görülmektedir. -Son dönemde özellikle (2020 sonrası) Türkiye'de gösteri hakkının engellenmesi ve çeşitli sanatçıların konserlerinin yasaklanmasıyla ilgili çok sayıda karar alınmıştır. İktidarın uygulamalarını Anayasal çerçevede (Md.34), toplantı ve gösteri düzenleyerek protesto etmek isteyenlere karşı sert önlemlerle müdahale edilmekte, bu anayasal hakkın kullanılması kısıtlanmaktadır. -Cinsiyet eşitliği, kadın haklarıyla ilgili her iki ülkede de problemler olduğu görülmektedir.
	3.2. Basın özgürlüğü	-2023 seçimleri öncesi her iki ülkede de bir gerileme görülmektedir. Medyanın çoğunluğu iktidarların kontrolü altındadır. PiS lideri Kaczynski'nin, "Polonya medyası Polonyalı olmalı"[726] ifadesi 2023 seçimleri öncesi

[726] https://www.economist.com/europe/2021/08/14/polands-proposed-media-rules-threaten-press-freedom adresinden erişildi.

		iktidarın medya ile ilgili yaklaşımını göstermektedir. -Polonya'daki bağımsız medya kuruluşlarının sayısının hükümetin baskısı neticesinde oldukça azaldığına ilişkin raporlar yayımlanmakta, bu konudaki haberlerde artış gözlenmektedir.[727] - Türkiye'de ise iktidar medyanın çoğunluğunu kontrol etmektedir. 2022 yılında meclisten geçirilen Dezenformasyon Yasası, RTÜK'ün muhalif kanallara karşı, ekran karartma dahil, aşırı olarak kabul edilen yaptırımları ve Basın İlan Kurumu'nun yazılı basına yönelik yanlı yaklaşımlarıyla muhalif medya ve yazılı basın baskı altında tutulmaya çalışılmaktadır.
	3.3. Ekonomik özgürlük	-2023 seçimleri öncesi her iki ülkede de ekonomik özgürlüklerde azalma görülmektedir. Polonya'da ve Türkiye'de ekonomik özgürlüklerde 1980 yılından 2015'e kadar bir yükselme

[727] https://ipi.media/polands-free-media-is-shrinking-gazeta-wyborcza/ adresinden erişildi.

		görülürken, 2015 yılından itibaren ise bir düşme olduğu görülmektedir.
4. Katılım	4.1. Kamusal alanın yapısı	-2023 seçimleri öncesi bireysel hak ve özgürlükler için son derece önemli olan kamusal alanın sınırları her iki ülkede de daralmış bir görüntü vermektedir. Özellikle 2018 yılından itibaren yeni yönetim sistemiyle birlikte Türkiye için bu daralmanın çok daha fazla olduğu görülmektedir.
	4.2. Sivil toplum	-2023 seçimleri öncesi süreçte Polonya'da Türkiye'ye göre sivil toplum daha güçlü görünmekle birlikte her iki ülkede de sivil toplum iktidarın kamusal alanı daraltarak kontrol etme çabası nedeniyle güç kaybeden bir görüntü sergilemiştir.
5. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü	5.1. Anayasal sistem/Anayasa mahkemesinin yapısı	-2023 seçimleri öncesi her iki ülke de dünyada hukukun üstünlüğü sıralamasında gerilerde yer almaktadır. Ancak Türkiye Polonya'ya göre çok daha gerilerdedir.

		-Her iki ülkede de anayasal sistemin işleyişinde problemler olduğu gözlenmektedir. Bu kapsamda en büyük kırılma, kontrol-denge sisteminin işleyişinde görülmektedir. Bunun en önemli sebebinin ise yürütmenin diğer erkler karşısında sınırlarının ötesinde güçlenmesi ve sistemin 'kuvvetler birliği' oluşacak doğrultuda dizayn çabalarıdır. -Türkiye ve Polonya'daki iktidar partileri anayasal bir reform yapmayı istemektedir. Polonya'da 2023 öncesi PiS, 2016 yılında anayasa değişikliği çağrısında bulunmuştur.[728] Türkiye'de ise iktidar partisi AKP son dönemde yeni bir anayasa teklifinde bulunmaktadır. Ancak hem PiS hem de AKP'nin sayısal olarak anayasayı değiştirme gücü yoktur. -Her iki ülkedeki iktidar partileri anayasa üzerinde etkili olmak için anayasa

[728] https://euobserver.com/news/133337 adresinden erişildi.

		mahkemeleri üzerinde etkili olmaya çalışmakta ve özellikle yüksek mahkemedeki üye yapısını değiştirmektedir *(court packing)*. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi üyelerinin neredeyse tamamı mevcut iktidar zamanında atanmışlardır. Polonya'da da durum benzerdir ve AB Komisyonu Polonya Anayasa Mahkemesi'nin AB standartlarını karşılamadığını ifade etmektedir.[729]
	5.2. Yargı bağımsızlığı	-Yargının bağımsızlığıyla ilgili her iki ülkede de yoğun eleştiriler yapılmaktadır. AB Polonya'yı, AB hukuk normlarına (ECJ) uymamakla suçlamaktadır.[730] Adalete güven her iki ülkede de çok düşük seviyelerdedir ve halk yargının bağımlı olduğunu düşünmektedir. -Türkiye'de 2010 ve özellikle 2017 halk oylaması sonrası anayasa değişikliğiyle HSK'nın yapısının değişikliği

[729] https://www.politico.eu/article/rule-of-law-law-and-justice-pis-party-european-commission-takes-poland-to-court-over-eu-law-violations adresinden erişildi.
[730] https://www.euronews.com/my-europe/2023/06/05/polands-legal-overhaul-violates-the-right-to-have-an-independent-and-impartial-judiciary adresinden erişildi.

		yargı bağımsızlığını olumsuz etkilemiştir.
	5.3. Yüksek mahkemelerin bağımsızlığı	-Polonya'da 2016 yılından itibaren iktidar partisi tarafından Anayasa Mahkemesi'nin üye yapısı değiştirilerek taraflı bir hale getirilmiştir. -Türkiye'de de 2010 ve 2017 yıllarında yapılan referandumlar sonrası Anayasa Mahkemesi üye sayısı değiştirilmiş ve iktidara yakın üye profilinin oluşturulmaya çalışıldığı ile ilgili iddiaları artırmıştır.
	5.4. Adalete erişim	-Adalete erişim ve yargı bağımsızlığıyla ilgili hem içeriden hem de dışarıdan her iki ülkeye ciddi eleştiriler yöneltilmektedir.
6. Seçimler	6.1. Özgür/adil seçimler (seçim sistemi)	-2023 seçimleri öncesi her iki ülkede de seçim güvenliğiyle ilgili konular gündemi önemli ölçüde meşgul etmiştir. -2023 seçimleri öncesinde her iki ülkede de iktidardaki partilerin kendi iktidarlarını sürdürecek yasal düzenlemeleri yapmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Son

		dönemde Türkiye'de ve Polonya'da yapılan seçim yasasındaki değişiklikler[731] muhalefet tarafından iktidarın seçimi tekrar kazanma çabası olarak değerlendirilmiştir.
	6.2. Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı	-Her iki ülkede de anayasal güvence altına alınmıştır. Ancak demokratik seçme hakkının tesisi için seçme hakkına sahip olan kişilerin niceliğinin (genel oy ilkesi) yanında; eşit oy, serbest oy, gizli oy, açık sayım ve döküm ile hukuki güvence şartlarının karşılanması da gerekmektedir. -Ancak 2019 yılında Türkiye'de yapılan yerel seçimlerde Yüksek Seçim Kurulu'nun İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimini iptal ederek,[732] yeniden seçim kararı vermesi hukuki güvence şartlarının

[731] 14 Mart 2023 tarihli Agencja Gazete'da Grzegorz Celejewski imzasıyla yayımlanan "Muhalefetin protestosuna rağmen seçim yasasında yapılan değişikliklerin Polonya Cumhurbaşkanınca onaylanması" başlıklı haber. Bu haberde seçim sandıklarının sayılarının artırılması ve yerel yönetimlerin engelli ve yaşlı seçmenlerin ücretsiz seçim sandıklarına taşınması konularının yasa değişikliğinde yer aldığı ve bu değişikliğin seçimlere katılım oranını yükselterek iktidar partisi PiS lehine bir sonuç doğuracağı vurgulanmaktadır. Türkiye'de de benzer şekilde, 2023 seçimleri öncesi, 6 Nisan 2022 tarihli *Resmî Gazete*de yayımlanan seçim yasasında yapılan değişiklikle seçim barajı yüzde 7'ye indirilmekte, seçim kurullarında kıdemli hâkim uygulaması kaldırılmakta, ittifak oyları barajı geçerse tüm partiler barajı geçmiş sayılmakta ancak milletvekili çıkarmak için ittifakın toplam oyun değil partilerin kendi aldıkları oy geçerli olmaktadır.

[732] Yüksek Seçim Kurulunun 06/05/2019 tarih ve 2019/4219 sayılı kararı ile İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçiminin iptaline ve 23/06/2019 tarihinde yenilenmesine karar verilmiştir.

		karşılanması konusunda kamuoyunda bir soru işareti oluşturmuştur. -Ayrıca her iki ülkede de seçimlerde baraj sisteminin bulunması, bu hakkın tam olarak kullanılması önünde bir engel niteliği taşımakta, katılım ve temsilde adalet ilkesini zedelemektedir.
	6.3. Parti sistemleri	-Her iki ülkede de iktidardaki partilerin iktidar pratikleri benzerlikler göstermektedir. -Her iki ülkede de son yapılan seçimlerde sağ, muhafazakâr partiler iktidara gelmiştir. Sağ yelpazede yer alan, sağ liberal partiler de dahil, toplam oyların yarından fazlasını almışlardır (Türkiye'de 2018'de yapılan seçimlerde sağ yelpazenin oy toplamı %65,37 iken bu oran Polonya'da %86,4'tür). - Her iki ülkede de 2023 yılı içerisinde seçimler yapılacaktır. Bu seçimlere her iki ülkede de farklı siyasi yelpazeye sahip partiler ittifaklar ve koalisyonlar içinde katılacaktır.

		-Her iki ülkede de siyasi yelpazenin sağında yer alan partiler çoğunluktadır.
	6.4. Seçimlere katılım	-Türkiye'ye göre Polonya'da seçimlere katılım oranı düşük olmakla beraber her iki ülkede de son yıllarda seçimlere katılım oranında bir artış gözlenmektedir. Özellikle 2023 seçimlerinde her iki ülkede de seçimlere katılım rekor düzeyde gerçekleşmiştir.
7. Ekonomi	7.1. Ekonomik model	-Her iki ülkenin de demokratikleşme sürecinin başında ABD'den etkilendiği ve özellikle ekonomi politikalarının oluşturulmasında ABD'li uzmanlardan yararlandığı ve liberal ekonomik bir model uygulamaya çalıştığı görülmektedir. -Her iki ülkenin de takip ettiği ekonomik model benzerdir. Son dönemde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişi müteakip, Türkiye'nin büyüme, ihracat ve istihdama dayalı bir model uyguladığı ifade edilmektedir. Bu yeni sistem Türkiye'nin

		makro ekonomik göstergelerinde ciddi değişikliklere neden olmuştur. Ancak makro ekonomik göstergelerde ciddi bir bozulmayı müteakip, 2023 seçimleri sonrası ekonomi yönetimi değiştirilerek tekrar rasyonel ekonomi politikalarına dönüş yapılmıştır.
	7.2. Bölüşüm	-Polonya'daki makro ekonomik göstergeler Türkiye'ye göre daha iyi bir görüntü vermektedir. -Enflasyon her iki ülkede de yükselmektedir. Ancak bu oran Türkiye'de Polonya'ya göre çok daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. -Eşitsizlik ve bölüşüm sorunları her iki ülkede de belirginleşmektedir. Ancak bu problem Türkiye'de Polonya'ya göre çok daha kritik bir noktaya ulaşmıştır.
8. İktidar	8.1. Lider özellikleri	-Her iki lider de 'güçlü, otoriter ve muhafazakâr' bir görüntü sergilemekle

		birlikte[733] literatürde otoriter ve popülist olarak tanımlanmaktadır. 2023 seçimleri öncesi her iki liderin ilişkileri sıcak ve samimi bir görüntü sergilemiştir.
	8.2. İdeolojisi	-Her iki parti de muhafazakâr bir çizgi takip etmektedir. Ancak her iki ülkenin de son dönemdeki muhafazakârlık anlayışı milliyetçi bir görüntü de vermektedir. Her iki parti de eski parlak geçmişe vurgu yapmaktadır.
	8.3. İktidar partisinin özellikleri ve izledikleri siyaset	-Her iki parti de kültürel bir hegemonya oluşturma peşindedir. Polonya'da PiS'e destek ekonomik faktörlerden ziyade sosyokültürel nedenlere dayanmaktadır. Dindarlık,[734] eğitim, yaş, cinsiyet ve emekliler bu nedenleri oluşturan temel parametrelerdir. -Her iki partinin stratejisi de çoğulcu bir çizgiden ziyade

[733] Türkiye'de iktidar partisi lideri, 2023 yılında yapılan seçimleri kazanarak tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kendisi aynı zamanda yürütmenin de başıdır. Polonya'da iktidar partisi lideri ise 2023 sonbaharında yapılacak seçimler öncesi tekrar Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Bunun amacı, sahip olduğu gücü "1989 beri Polonya'da yapılan seçimlerin en kritiği" olarak nitelediği 2023 seçimlerinden zaferle ayrılmaktır.

[734] İktidar partisi PiS'in Kilise ile simbiyotik bir ilişki içinde olduğuna dair iddialar vardır (https://www.politico.eu/article/polish-politics-pis-catholic-church-relationship-scares-off-believers/ adresinden erişildi).

		çoğunlukçu bir çizgiyi takip etmektedir.
	8.4. Yürütmenin tarafsızlığı	-Her iki ülkede de yürütmenin tarafsız olmadığıyla ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır.
9. Muhalefet/muhalefetin etkinliği"		2023 seçimleri öncesi muhalefet her iki ülkede de güçleniyor görüntüsü vermekle beraber, her iki ülkede de seçim öncesi yapılan anketlerde iktidar partilerinin yine en yüksek oyu alacakları görülmektedir. Türkiye'de iktidar partisinin lideri yaptığı bir konuşmada "yerli ve millî bir muhalefetin" olmadığından şikâyet etmiştir.[735] Bu durum iktidarın muhalefeti etkisizleştirme çabası olarak da değerlendirilebilir. Nitekim 2023 yılında yapılan seçimler sonrasında her iki ülkede de iktidar partileri, bir miktar oy kaybetmekle birlikte en yüksek oyu almışlardır. Her iki ülkede de muhalefet partilerinin

[735] https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-bu-ulkenin-en-buyuk-acigi-demokrasiyi-icsellestirmis-yerli-ve-milli-muhalefet-acigidir/2661489 adresinden erişildi.

		ittifaklar oluşturarak, kurumsal bir yaklaşımla hareket etmesinin iktidarın gücünü gerilettiği görülmektedir. Ancak Türkiye'de muhalefet mecliste çoğunluğu elde edemezken, Polonya'da bu yaklaşımın daha olumlu sonuç verdiği, iktidar partisi PiS'in birinci parti çıkmasına rağmen parlamentoda yeterli çoğunluğu sağlayamadığı ve hükümetin muhalefet partilerinin desteklediği ana muhalefet lideri Donald Tusk tarafından kurulduğu görülmektedir. Tusk hükümeti meclisten 201 red oyuna karşılık 248 kabul ile güvenoyu almıştır.[736]
10. Yasama-yürütme ilişkisi, üstünlük ve güç dengesi		-2023 seçimleri öncesi her iki ülkede de güç dengesi yürütmeden yana bir görüntü vermiştir. -Özellikle Türkiye'de yasama etkisini yitirmiş bir görüntü vermektedir.

[736] https://apnews.com/article/poland-new-government-tusk-d4c7cd71e983440b5a71e08236eaf4fc adresinden erişildi.

11. Toplumdaki siyasal ve kültürel ayrışma	11.1. 'Halk' kavramının manipülasyonu/halk yardakçılığı (Popülizm)	-Her iki ülkede de iktidar popülist bir siyaset takip etmektedir.
	11.2. Kutuplaşma	-Her iki ülkede de toplum kutuplaşmıştır. Kutuplaşmanın her iki ülkede de daha da derinleştiği algısı hakimdir.
	11.3. Ötekileştirme	Takip edilen popülist siyasetin de etkisiyle, her iki ülkede de iktidarın yürüttüğü siyasette halk, 'bizden' ve 'onlardan' şeklinde bölünmüş bir görüntü vermektedir. İktidarı desteklemeyen halk kitlesi ötekileştirilmektedir. Bu bağlamda 'kamusal alan' kavramı ciddi şekilde öteki aleyhine iktidar tarafından daraltılmaktadır.
12. Otoriterleşme		-2023 seçimleri öncesi her iki ülke de otoriterleşme görüntüsü vermişlerdir. Bu konuda uluslararası derecelendirme kuruluşlarının yaptığı değerlendirmelerde her iki ülke de en çok otoriterleşen ilk üç ülke arasında gösterilmiştir. Özellikle Türkiye'deki rejimle ilgili olarak,

		Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası otoriter bir rejimden totaliter bir rejime doğru evrilme endişesi derinleşmektedir.
13. Özerk devlet	12.1. Kurumsal altyapı	-2023 seçimleri öncesinde her iki ülkede de kurumlar zayıflamış bir görüntü vermektedir. Devlet kurumlarının özerkliğini ve tarafsızlığını yitirdiği algısı güçlenmektedir.
	12.2. Bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumlar	-Her iki ülkede de bu kurumların özerk olarak kendilerine verilen görevleri tam olarak yürütemediği algısı güçlenmektedir.
	12.3. Şeffaflık	-Her iki ülkede de şeffaflık konusunda sorunlar olduğu ifade edilmektedir. Ancak Türkiye'de bu algı son yıllarda daha da güçlü bir görüntü vermektedir.
	12.4. Yolsuzlukla mücadele	-Yolsuzlukla mücadelede her iki ülkede de problemler olduğu görülmektedir.
14. Tarafsız idare	13.1. Eşitlik	-2023 seçimleri öncesinde eşitlik algısının her iki ülkede de zayıfladığı kanaati yaygınlaşmıştır.

	13.2. Çıkar grupları, klientalizm, korporatizm, nepotizm	-Her iki ülkedeki iktidar belirli sermaye gruplarını ve iş çevrelerini destekleyen politikalar takip etmektedir. Nepotizm[737] iddiaları artmıştır.
	13.3. Meritokratik yapı	-Her iki tarafta da liyakate dayalı sistemin işleyişi konusunda eleştiriler yapılmaktadır. Bunun nedeni, kamuda görevli bürokratlarla iktidar arasındaki ilişkinin olması gerektiği şekilde düzenlenmemesi ya da düzenli olan bu ilişkinin iktidarlar tarafından bozulmasıdır. Her iki ülkede de bu ilişkinin niteliğinde bozulma mevcuttur.

[737] "Polonya'da devlet kuruluşlarına yapılan atamalar üzerinden iktidar kayırmacılık ve nepotizm ile suçlanmaktadır" başlıklı haber, 8 Şubat 2020 tarihli https://notesfrompoland.com sitesinde yer almaktadır. Yine Türkiye'de de son dönemde bu konularda, "Beşli Çete", "devlet kurumlarına akraba atamaları" ve "ihalelerin açık ve şeffaf yapılmayarak genelde aynı şahıslara verildiğiyle" ilgili medyada çok sayıda habere rastlanmakta, muhalefet iktidarı bu konularda sık sık eleştirmektedir.

EK-4

DEMOKRATİK GERİLEMENİN NEDEN-SONUÇ BAKIMINDAN SÜREÇSEL AÇIKLAMASI

GİRDİLER/ DEĞİŞKENLER	SÜREÇ İÇİNDE DEMOKRATİK GERİLEMEYE YOL AÇAN VE SİSTEMDEKİ ENTROPİNİN ARTMASINA NEDEN OLAN KRİTİK SOMUT OLGULAR →							ÇIKTI/ SONUÇ
Aktör/İktidar ve Muhalefet								
Aktör (1)	Aktörün seçimle iş başına gelmesi	Aktör-yapı mücadelesinin başlaması	Sistemde aktörü ön plana çıkaracak düzenlemelerin yapılması[738]	Aktörün güçlenmesi, yapının zayıflaması	Neopatrimonyal sisteme kayış[739]	Otoriterleşme / otoriter aktör[740]		Demokraside gerileme
Liyakat (2)	Meritokrasi kavramının aktör tarafından istismarı	Aktöre sadakate dayalı bir sistemin kurulması	Kritik kurumların başına aktöre sadakatle bağlı kalacak kişilerin getirilmesi	Nepotizm	Kayırmacılık			Demokraside gerileme
İktidar (3)	Aktörün yatay değil, dikey bir yönetim yapısını oluşturması	İnisiyatif kavramının ortadan kalkması ve mutlak itaat	Sıkı merkezi kontrolün ön planda olduğu bir yapının oluşması	Sıfır toplamlı iktidar anlayışı	Sınırsız bir iktidara dönüşüm			Demokraside gerileme

[738] 2010 Yılı Anayasa Referandumu Türkiye için bu kapsamda değerlendirilebilir. Polonya için ise 2019 seçimleri aktörün daha güçlenmesinin kapısını açmıştır.
[739] 2017 seçimleri Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemine geçişle birlikte tam bir neopatrimonyal sisteme geçişin yolunu açmıştır. Polonya'da ise henüz bu süreç tam olarak gerçekleşmemiştir. Nitekim 2023 seçimleri sonrası Polonya'daki otoriterleşme ve Demokraside gerileme duraklamıştır. Ancak bu sürecin tam olarak sönümlendiği söylenemez çünkü iktidar partisi PiS en yüksek oyu almıştır.
[740] Prof. Dr. Rasim Adasal'ın nitelemesiyle adeta bir "yeryüzü tanrısına" dönüşme ve sürecin tamamlanmasını ifade etmektedir.

Muhalefet (4)	Yeterince topluma nüfuz edememiş muhalefet	Muhalefetin yürütmeyi hesap verebilir bir noktada tutamaması	Muhalefetin yürütmenin uygulamalarına karşı alternatif çözümler üretememesi	Muhalefetin muhalefet görevini tam olarak yapmaması				Demokraside gerileme
İşaret edilen yönetim şekli, demokrasi modeli (5)	Çoğunlukçu anlayış	Demokrasi kavramının parantez içine alınması ve çoğunlukçu bir anlayışla yeniden tanımlanması	O'Donell'in kavramlaştırdığı 'delegetive democracy" olarak betimlediği 'pekişememiş, kurumsallaşmamış' (kusurlu, hibrit) bir demokrasiden daha da kötü bir noktaya evrilmek	Neopatrimonyal sistem /Neopatrimonyal sultanizm				Demokraside gerileme
Yönetim anlayışı (6)	Gönüllü kulluklar (patronaj) oluşturma üzerine dayalı bir sistemin oluşması	Aktörün etrafında kalabalık bir danışman grubunun oluşması ve aktörün ulaşılamaz hale gelmesi	Aktörün danışman grubunun devlet yönetiminde söz sahibi olması, devlet bürokrasisinin yerini alması	Devletin bir anonim şirket gibi yönetilmesi, şirket sahiplerinin devlet yönetiminde görevlendirilmesi	Kaotik bir yönetim şeklinin oluşması			Demokraside gerileme
Siyaset								

Antagonizm/Dost düşman ayrımı **Çatışmacı siyaset (7)**	Carl Smith etkisi: "Demokrasi yalandan başka bir şey değildir. Devleti zayıflatır"	Ayrıştırıcı, ötekileştirici siyaset	Kutuplaştırıcı siyaset	"Ortak iyi" kavramının manipülasyonu	Popülist siyaset			Demokraside gerileme
Muhafazakâr / Neo-muhafazakâr siyaset (8)	Cinsiyet eşitliği, kürtaj, feminist ideoloji ve LGBT gibi yaklaşımlara karşı olmak	Radikalleşme	Lümpenleşme	Sıfır toplamlı siyaset anlayışı				Demokraside gerileme
Hegemonya /kültürel iktidar mücadelesi (9)	Sıfır toplamlı siyaset	Çatışmacı siyaset						Demokraside gerileme
Siyasi partiler (10)	Siyasi partilerin kapatılması							Demokraside gerileme
Sosyo-kültürel etki								
Kimlik olgusu (11)	Toplum mühendisliğinin dayatılması	Çoğulcu demokratik yaklaşımlardan uzaklaşma	Irkçı, aşırı milliyetçi politikalar					Demokraside gerileme
Laik sistem (12)	Devletin dini tarikatlar üzerindeki denetiminin zayıflaması	Aşırı dinci, radikal grupların güçlenmesi	Mahalle baskısının artması	Anayasal Laik sistemin zayıflaması				Demokraside gerileme

Kültürel değişim /kültürlenme[741] (13)	Ahlaki yozlaşma[742]	Lümpenleşme						Demokraside gerileme
Toplumsal fay hatları (14)	Toplumsal fay hatlarının harekete geçmesi ve toplumsal kutuplaşma	Demokrasideki çoğulcu yapının zayıflaması	Demokraside çoğunlukçu bir yapının oluşması	Demokraside katılım ve temsil problemi	Kutuplaşmanın derinleşmesi			Demokraside gerileme
Ekonomi								
Neo-liberal ekonomik politikalar (15)	Eşitliğin bozulması ve bölüşüm probleminin ortaya çıkması	Gelir dağılımının bozulması ve derin yoksulluğun meydana gelmesi	Sosyal yardımlarda büyük artış	Refah devleti kavramından uzaklaşma ve popülizm	Orta sınıfın zayıflayıp, yok olması	Makro ekonomik dengelerin bozulması	Ekonomik istikrarın bozulması	Demokraside gerileme
Kayırmacı düzen (16)	İhale kanunu gibi kritik yasal mevzuatı, klieantalist düzeni oluşturacak şekilde değiştirmek	Kamu kaynaklarının dağıtımındaki eşitsizlik	Kayırmacılık/Belirli sermaye kesimlerini gözetme	Müzahir bir sermaye birikiminin yaratılması	Mülkiyet hakkının siyasi lütuflara bağlı hale getirilmesi	İş dünyası ve hükümetin iç içe geçmesi, burjuvazinin etkisini yitirmesi	Plütokrasi	Demokraside gerileme
Halk								

[741] Bozkurt Güvenç (1997), kültürlenmeyi kültürel değişimin ana kaynağı olarak görmektedir.
[742] "Ahlak olgusu" kavramı Kant'çı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Halkın tanımı (17)	'Halk' kavramının Aktör tarafından yeniden tarifi	Elit düşmanlığı	Ötekileştirme	Kutuplaştırma	Kazananlar/ kaybedenler metaforu	Popülizm		Demokraside gerileme
Popülizm (18)	Halk yardakçılığı	Halkı ikiye ayırma	Ben halkım *(Me the people)* (Urbinati: 2019/2022)	Katılaşmış popülizm				Demokraside gerileme
Halkın demokrasi olgusuna yaklaşımı (19)	Halkın demokrasiye mesafeli olması							Demokraside gerileme
Medya/basın/sosyal medya								
Medya/basın/sosyal medya (20)	Devlete ait medya organlarının özerkliklerini yitirmesi, tamamen iktidarın bir propaganda aygıtı haline dönüştürülmesi	Özel medya organlarının da iktidar tarafından kontrol altına alınması sürecinin başlatılması ve medyanın iktidar yanlısı olacak şekilde tekelleştirilmesi	Medyayı denetleyen özerk ve yansız olması gereken kurumların bu özelliğini kaybederek tamamen iktidar yanlısı bir tutum alması	Tarafsız basının ortadan kalkması, az sayıda hayatta kalmayı başaran muhalif medya/basının sansür de dahil olmak üzere verilen cezalarla işlevsizleştirilmesi	İktidar yanlısı sosyal medya trollerinin yaratılması	İktidarın sosyal medyayı da kontrol altına alacak yasal düzenlemeleri yapması	Tek sesli medya, sessiz sosyal medya	Demokraside gerileme
Elitler								

Demokrasiye geçişte rol alan elit grup (21)	Meritokrasi kavramının elitlerce istismarı	Vesayetçi düzen	Jakobenizm/Aydın despotluğu	Demokratik elitizm				Demokraside gerileme
İktidarı ele geçirmeye çalışan elit grup (22)	Müesses nizam karşıtlığı	Toplumda elit düşmanlığının başlaması	Elit çatışması ve Elitlerin yer değiştirmesi	Müesses nizamı yıkma gayreti ve rakip elit grubu dışlama gayreti				Demokraside gerileme
Kurumsal yapı								
Anayasal sistem (23)	Anayasa hükümlerini yok sayarak hareket etme/Anayasa Mahkemesini düşmanlaştırma	Anayasa maddelerini kendi lehine değiştirme	Anayasa Mahkemesi üyelerini değiştirme ya da üye sayısını artırma	Anayasal sistemin zayıflaması				Demokraside gerileme
Yürütme (24)	Erkler arasında yürütmenin ön plana çıkarılması	Yürütmenin tarafsızlığını yitirmesi	Yürütmenin yasamayı bypass ederek kanun hükmünde kararnamelerle süreci yürütmesi	Yürütmenin yargıya müdahalesi, adalet bakanının bağımsız yargı organları içindeki rolü (HSK gibi…)	Yürütmenin gittikçe güçlenmesi			Demokraside gerileme

Yasama (25)	Yasama faaliyetinin yerini kararnamelere bırakması	Yasmanın denge-denetleme görevini yerine getirememesi	Kontrol-denge mekanizmasının zayıflaması	Yasama faaliyetlerinin etkin, şeffaf ve katılımcı bir şekilde icra edilememesi, halkın iradesinin tam olarak yasama organına yansımaması	Zayıflatılmış yasama erki			Demokraside gerileme
Yargı/adalet (26)	Bağımlı bir yargı oluşturma gayreti, yürütmenin müdahalesi	Yargı mensuplarının seçimini ve kritik atamaları liyakati esas olarak yapmamak	Müzahir bir oligarşik yapının oluşturulması	jüristokrasi	İktidarı eleştiren, iktidar mensubu kişilere ait basına yansıyan haberlere erişim yasağı	Siyasi davaların sayısının artması ve bu davalarda verilen kararların genel kamu vicdanını rahatsız etmesi	Yargının siyasallaşması	Demokraside gerileme
Seçim sistemi (27)	Seçim sisteminin yapısını iktidar lehine değiştirme gayreti	Seçimlerin manipülasyonu	Seçim barajının yüksek tutulması	Seçimlerin adil, özgür ve serbest olarak yapılamaması				Demokraside gerileme

Bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumlar (28)	İşlevsizleştirme gayreti	Bu kurumların yürütmenin kontrolü altına girerek bağımsızlıklarını yitirmesi	Devletin işleyişinde aksamaların meydana gelmesi	Şeffaflık problemi	Yolsuzluk problemi	Sansür, haber alma hürriyetinin kısıtlanması		Demokraside gerileme
Kamusal alan								
Özgürlükler (29)	Kamusal alanın işlevini yitirmeye başlaması	Devlet kurumlarının, özellikle güvenlik bürokrasisinin kamusal alanı işgal etmesi	Özgürlüklerin huzur ve güvenliğin bozulduğu gerekçesiyle kısıtlanması	Her alanda yaygın yasaklar	Negatif ve pozitif özgürlüklerin bir dengede tutulamaması			Demokraside gerileme

Adalet	Yargıya olan güvenin azalması	Mafyalaşma	Toplumda adalet duygusunun zayıflaması					Demokraside gerileme
Eşitlik (30)	Toplumda 'eşitlik' algısının zayıflamaya başlaması							Demokraside gerileme
Devlet kavramı								
Özerk devlet (31)	Devletin özerkliğini yitirmesi	Kurumların zayıflaması	Bürokrasinin zayıflaması	Yürütmenin tarafsızlığını yitirmesi	Devletin kırılganlığının artması	Devletin ele geçirilmesi		Demokraside gerileme
Güçlü devlet (32)	'Güçlü devlet' kavramının manipülasyonu	Devletin 'rıza'dan ziyade 'zor'u öncelemesi	Baskı	Bireyin zayıflaması				Demokraside gerileme
Devlet aklı (33)	Devlet aklının yitirilmesi	İstikrarın kaybolması						Demokraside gerileme
Devletin menfaati (ulusal menfaat) kavramının kötüye kullanılması (34)	Maceracı politikalar	Başka ülkelerle çatışma riski	Pragmatizm sınırlarının aşılması	Dış politikada istikrarın kaybolması				Demokraside gerileme
Devletin güvenliği kavramının kötüye kullanılması (35)	İktidarın güvenlik ve beka kavramları üzerinden baskıcı uygulamaları meşrulaştırma gayreti	Toplumda korku ve endişenin artması						Demokraside gerileme

Bürokrasi (36)	Bürokrasinin önce "bürokratik oligarşi" yarattığı gerekçesiyle marjinalleştirilmesi	Bürokrasinin iktidarın bir aygıtı haline dönüştürülme gayreti	İktidara müzahir bir oligarşik yapının oluşturulması	Yürütmenin tarafsızlığını yitirmesi				Demokraside gerileme
Devletin kırılganlığının artması (37)	Önemli kurumların önemini yitirmeye başlaması	Düzgün işleyen, güvenilir bazı süreçlerin aksaması	Yönetici gruplar arsındaki partizanlık, ayrımcılık	Yaygın yolsuzluk iddiaları,	Adalete olan güvenin azalması	Mafya gruplarının sayısının ve etkisinin artması	Halkın kurumlara olan güvenini yitirmesi	Demokraside gerileme
Derin devlet tartışmaları (38)	Faili meçhul cinayetler	Usulsüz dinleme skandalları	Siyasi saldırılar ve cinayetler	İstikrarın yitirilmesi, devletin mafyalaşması				Demokraside gerileme
Sivil toplum								
GONGO'laşma (39)	Devletin kamusal alanı devletin yönettiği bir alan olarak tanımlaması	Devletin kamusal alana sınırını aşacak şekilde müdahalesi	Devlet güdümünde olan STK görünümlü yapıların sayılarında artış					Demokraside gerileme
STK'lar (40)	Sıkı denetimi	İktidarın merkezi olarak kontrol etme gayreti	STK'lar arasında ayrım yapılması	Bazı STK'ların ötekileştirilmesi ve topluma hedef gösterilmesi	STK'lar arasında çatışma	Kamusal alanın daralması	Özgürlüğün kısıtlanması	Demokraside gerileme

Sendikalar (41)	Sendikaların sarılaşması	Memur ve işçi haklarının geriye gitmesi						Demokraside gerileme
Dış politika								
Dış politika (42)	Demokrasiyi başka ülkelere zorla ihraç gayreti							Demokraside gerileme
	Ülkenin aslında demokratik bir ülke olduğunu dışarıda algılatma gayreti							Demokraside gerileme
	Bir dış düşman yaratma gayreti							Demokraside gerileme
	Dış politikanın iç politikanın bir aracı haline gelmesi	Pragmatizm						Demokraside gerileme
Hegemon güçlerin etkisi								

ABD etkisi (43)	ABD'nin demokrasiye geçişte, küreselleşmeyi destekleyen neoliberal politikaları ülkelere dayatması	ABD'nin sert gücünün yanında, yumuşak gücünü de kullanarak ülkelere etki etmesi/müdahalesi	ABD'nin küresel finans, güvenlik ve çeşitli düşünce kuruluşları üzerindeki etkisi	Her koşulda ABD'nin "ulusal çıkarları" metaforunun ülkelere dayatılması	ABD'nin ülkelerde, yumuşak gücünü de kullanarak, yerleşik kurumları bypass ederek, kolay ilişki kurabileceği güçlü/otoriter aktörleri iş başına getirmeye çalışması	İyi kötü işleyen bir sistemin bozulması		Demokraside gerileme